DINCOLO DE TRANȘEE

CUM AU TRĂIT MAGHIARII DIN TRANSILVANIA MARELE RĂZBOI ȘI TRIANONUL

Texte din jurnale și memorii alese și adnotate de
Nándor Bárdi și **Judit Pál**

Traducere de **S. Skultéty**

HUMANITAS

Așa mergeam în noaptea ca smoala, cu inima neagră. Până-n zori, pe 31 [august 1916], am ajuns în comuna Hoghiz, dar ce ne-a fost dat să vedem și acolo, plânsete și vaiete în fiecare curte, căruțe pline de lucruri, mame plângând își frângeau mâinile cum adică s-o pornească la drum și cum să se despartă de dragul lor cămin și unde să-și ducă pruncii să moară de foame...

—ANNA MOLNÁR
țărancă din Tărlungeni

Au ajuns deja la Orșova. Jumătate din oraș își face bagajele cuprinsă de panică, își îndeasă argintăria și lucrurile prețioase în lăzi. Stau a neputință, cu chipul arzând, strângând din dinți. Simt ca o vie durere fizică: vrăjmașul se află în Transilvania, în Ținutul Secuiesc – așa a trebuit să se întâmple oare? Pe cine să dăm vina? Pe cine să tragem la răspundere?

—MARGIT MANASZY NIAMESSNYNÉ
doamnă de caritate, soție de deputat

Consider drept o greșeală fatală și cea mai mare neînțelegere deopotrivă de partea românească, pentru că a cerut jurământul înainte de semnarea păcii, și de partea maghiară, deoarece, în urma unui slogan pornit de la Budapesta, depunerea jurământului a devenit cu neputință, aducându-se mii și mii de familii de funcționari într-o stare de mizerie și suferință... În vreme ce funcționarii pătimeau și sufereau de foame pentru maghiaritatea lor, la Cluj, toți cei care n-aveau ocupații spirituale, și mai cu seamă negustorii și industriașii, înfulecau ca porcii, se îndopau, acumulau osânză și averi. —FARKAS GYALUI, directorul
Bibliotecii Universității din Cluj

E duminică după-amiază, stau acasă și-mi petrec orele cu scrierea acestui jurnal, doar pentru că nu-mi pot permite nici să mă îmbrac, nici să cheltuiesc chiar și pentru cea mai simplă dintre distracții... Nici o schimbare. Românii românizează cu toate mijloacele... Ei, dar continuăm să nădăjduim și să nutrim ferma credință, ba chiar și convingerea că „Ungaria nu e încă pierdută"... Pe 10 [decembrie 1920], în loc de concediere, am primit salariul. Să vezi bucurie! Tot nu se pot, așadar, descurca fără noi.

—ANDRÁS SZTANOJ
veteran și funcționar feroviar

VINTAGE

Nándor Bárdi, istoric, a absolvit cursurile Universității din Szeged, apoi a obținut un doctorat în cadrul Programului de Hungarologie al Universității din Jyväskylä (Finlanda). A fost colaborator al Institutului Central-European al Fundației Teleki; este membru al Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților din cadrul Centrului de Științe Sociale din Budapesta. Publică și (co)editează numeroase volume și studii despre istoria interbelică a minorității maghiare din România, politica guvernului budapestan față de maghiarii de dincolo de granițe și istoria comparativă a minorităților de origine maghiară. Dintre lucrările mai recente, amintim *Magyarok Romániában, 1990–2015* (*Maghiarii din România, 1990–2015*, L'Harmattan KRE, 2017) și *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania* (*Adaptarea inegală a drepturilor minorităților: Maghiarii din Transilvania*, Palgrave MacMillan, 2018).

Judit Pál, istoric, a absolvit cursurile Facultății de Istorie și Filozofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai"; a obținut titlul de doctor în istorie la aceeași universitate, unde predă din 1998. Totodată, este cercetător în cadrul Institutului Masaryk din Praga și membru extern al Academiei de Științe din Ungaria. Publică și (co)editează volume de studii și ediții de documente, dintre care cel mai recent este *Elites, Groups, and Networks in East-Central and South-East Europe in the Long 19th Century* (*Elite, grupuri și rețele în Europa Central- și Sud-Estică în îndelungatul secol XIX*, Brill Schöningh, 2022). În cadrul numeroaselor proiecte locale și internaționale din care face parte sau pe care le conduce, studiază cu precădere relațiile clientelare din secolul al XVIII-lea, istoria orașelor, istoria armenilor din Transilvania, istoria parlamentarismului și evoluția elitelor politice și administrative.

Alexandru (Sándor) Skultéty este editor, traducător, membru al Filialei București de Traduceri Literare (FiTraLit) a Uniunii Scriitorilor din România. Dintre cărțile traduse: G. Szávai, *Ierusalimul secuiesc: Un roman despre identitate*, *Te-am adus în țări minunate*, *Barca Alettei*; I. Bart, *Destinul nefericit al prințului Rudolf* [*de Habsburg*]; J. Carpentier, Fr. Lebrun (coord.), *Istoria Europei*; Nándor Bárdi (ed.), *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*. Îngrijiri de ediție: Mircea Berindei, *Paravanul venețian: Portrete și amintiri*; Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit* (Premiul special al FiTraLit a USR, 2016).

DINCOLO DE TRANȘEE

CUM AU TRĂIT MAGHIARII DIN TRANSILVANIA MARELE RĂZBOI ȘI TRIANONUL

Texte din jurnale și memorii alese și adnotate de
Nándor Bárdi și **Judit Pál**

Traducere de **S. Skultéty**

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Editura mulțumește domnului Árpád Kováts, din Odorheiu Secuiesc, fotograf la a patra generație, proprietarul Studioului fotografic din strada Kossuth Lajos nr. 24, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție fotografiile de la pp. 37, 38, 73, 74, 91, 92, 111, 112, 177, 205, 327, 328, precum și fotografia de pe copertă. Materialul documentar face parte din fototeca istorică a familiei și este opera lui István Kováts (1881–1942), soldat și fotograf al Regimentului 82 infanterie austro-ungar.
Mulțumirile editurii se îndreaptă și către domnul Sorin Nica, administratorul paginii de Facebook *Photo Historia*, care a recuperat, a restaurat digital și ne-a pus la dispoziție fotografiile de la pp. 127, 128, 141, 142, 215 și 403.

Redactori: Radu Gârmacea, Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dincolo de tranșee: cum au trăit maghiarii din Transilvania
Marele Război și Trianonul / texte din jurnale și memorii
alese și adnotate de Nándor Bárdi și Judit Pál;
trad. de S. Skultéty. – București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-6291-0
I. Bárdi, Nándor (ed., pref., note)
II. Pál, Judit (ed., pref., note)
III. Skultéty, Sándor (trad.)
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

În memoria bunicilor noștri
și a generației lor,
care au trăit acele vremuri

Cuprins

Maghiarii și românii din Transilvania în Primul Război Mondial, între stereotipii etnice, conflict mocnit și nevoia de conviețuire: Studiu introductiv *(Judit Pál și Nándor Bárdi)* 13

Nota editorilor 31

PARTEA I
„NE DUCEM LA MOSCOVA SĂ LUĂM MASA!"
CUM ÎNCEPE MARELE RĂZBOI

Introducere 33

Iulie '14, András Nagy, medic. 39

[Trăiască războiul!], Endre Nagy, soldat 42

[Pășim într-o lume tristă], István Fóris, țăran 44

[Orașul e împânzit de zvonuri], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj 46

Cum am fost încorporat, Gergely B. Sárközy, recrut 62

[Primul tren de răniți], Margit Manaszy Niamessnyné, doamnă de caritate, soție de deputat. 67

PARTEA A II-A
„CÂND ȘUIERĂ GLOANȚELE, CUVINTELE NU MAI AJUNG"
AMINTIRI DE PE FRONTUL ROMÂNESC, 1916

Introducere 71

[Ce-i cu Ardealul?], Miklós Kozma, locotenent de husari 75

[Pe linia Oltului], Béla Nemestóthy-Szabó, nemes-tóthi, căpitan de husari 78

[În munții Harghitei], Béla Nemestóthy-Szabó, nemes-tóthi, căpitan de husari 85

[Războiul ăsta e un soi de operetă], Lajos Deseő, maior de infanterie 89

[Poporul ăsta secuiesc], Miklós Kozma, locotenent de husari 100

[Cum strângem snopii după seceriș], Béla Dorner, agronom 104

[Lumea asta și-a pierdut cu totul mințile], Miklós Kozma, locotenent de husari 105

[Număr special – socialiștii], Miklós Kozma, locotenent de husari 108

[La Athénée Palace, la Cotroceni și la Palat], Miklós Kozma, locotenent de husari 114

PARTEA A III-A
„AZI, TOATE-S NESIGURE“
VIAȚA COTIDIANĂ ÎN SPATELE FRONTULUI

Introducere 123

[Sibiul a ajuns între două fronturi], Lajos Puskás, elev 129

Jurnal, Lajos Kelemen, istoric și arhivist 133

[O greață ciudată în stomac], Margit Manaszy Niamessnyné, doamnă de caritate, soție de deputat 136

Ani de război (26.VII.1914–30.X.1918). Sarcinile administrației, József Geml, primarul Timișoarei 143

[Aurul poate fi înlocuit, dar cărțile – niciodată], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj 147

[Au fost schimbați gradații români], Károly Kós, arhitect, scriitor și om politic 159

[Acolo-n fân e un om], Gáspár Tamási, țăran 165

PARTEA A IV-A
„SĂ FUGIM? SAU SĂ RĂMÂNEM ACASĂ?“
INTRAREA TRUPELOR ROMÂNE ÎN TRANSILVANIA ÎN 1916: CEI RĂMAȘI ACASĂ ȘI CEI REFUGIAȚI

Introducere 173

Transilvania în războiul mondial, Miklós Betegh, comisar guvernamental 179

[Participarea femeilor și bunătatea pot face minuni], Margit Manaszy Niamessnyné, doamnă de caritate, soție de deputat . . . 184

[Ca Ieremia pe ruinele Ierusalimului], János Balló, preot . . . 188

[Ne era foame, eram murdari și bolnavi], Dénes Pál, preot catolic din Chileni . . . 189

[Cartele erau, dar nimic altceva], Miklós Felcser, preot catolic, Delnița și Păuleni-Ciuc . . . 191

[Câtă jale, câtă întristare], Ferenc Salati, capelan din Joseni . . . 193

[Parohia fumegândă și arsă până la temelii], József Szekeres, preot romano-catolic din Miercurea-Ciuc . . . 194

[Oamenii au venit în alai să caute mângâiere la Maria], Fortunát Boros, călugăr franciscan . . . 196

[Paraziți și hiene], Lajos Kelemen, istoric și arhivist . . . 197

[Chipuri ale pribegiei], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj . . . 200

[Teribilă migrație!], Gyula Zábrák, caporal . . . 202

Brașovul sub stăpânire românească, József Meisel, preot romano-catolic din Brașov . . . 204

[Viață de pribeag], Anna Molnár (Molnár Mártonné), țărancă din Tărlungeni . . . 212

[Nu ne plângeam de greutăți], György Erdő, agricultor din Tărlungeni . . . 219

[Fugiți! Fugiți, dușmanul e pe capul nostru], György Balogh, primar, Satu Nou . . . 223

[*„Sechs Kinder, Mutter krank“*], Sára Papp, căsătorită Sipos, țărancă din Săcele . . . 225

[Am văzut pe drum mizeria fără margini], Ferenc Kováts, medic în Ocna Sibiului . . . 227

Târgu Secuiesc în mâinile românilor, Anonim, judecător de ocol . . . 231

[Românii au pătruns în oraș în tăcere], Zsigmond Málnássy, proprietar funciar . . . 233

[De la jaf nu se dau în lături nici ofițerii], Sándor Balázsovich, farmacist din Sfântu Gheorghe . . . 234

Viață fugară, András Nagy, medic . . . 258

PARTEA A V-A

„DEPĂRTATA NĂDEJDE E PREA PUŢINĂ PENTRU ELIBERARE.“

VIAŢA PRIZONIERILOR DE RĂZBOI

Introducere 261

[Să fi văzut cum zburau spre noi pietrele și bâtele], József Meisel, preot romano-catolic din Brașov 267

[Întăreşte, Doamne, raza nădejdii], István Fóris, ţăran din Tărlungeni 275

Viaţa și păţaniile unui prizonier în Siberia, Endre Nagy, soldat 285

PARTEA A VI-A

„PRĂBUŞIRE TOTALĂ!“

ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI ŞI SCHIMBAREA PUTERII DE STAT

Introducere 301

[Jafurile, crimele erau la ordinea zilei], Margit Nemeskéri Kiss, contesă 307

[Armata... avea o înfăţişare cam pestriţă], András Nagy, medic din Miercurea-Ciuc 310

[Bubui apoi un foc de armă], baronul János Kemény din Iara 312

[De mult nu se mai văzuse... o asemenea demonstraţie furtunoasă], László Passuth, student din Cluj. 315

Așa am văzut, așa am simţit, János Ajtay, ofiţer și student 322

[Trăim într-o enormă tensiune sufletească], Lajos Kelemen, istoric și arhivist 330

[Siguranţa publică a devenit cu totul precară], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universităţii din Cluj 335

[Presa a fost singura branhie prin care respirau maghiarii], Ernő Ligeti, jurnalist din Cluj 345

[Nici un fel de tulburări deosebite de natură revoluţionară], Jenő Kertész, avocat din Cluj. 348

[Pe străzi... m-a întâmpinat o atmosferă bizară], Elemér Jakabffy, avocat din Lugoj. 361

Prăbușirea, revoluţia, 31 octombrie 1918 – 20 februarie 1919, József Geml, primarul Timișoarei 373

PARTEA A VII-A
„A FI SAU A NU FI…“
PERIOADA DE TRANZIȚIE DE DUPĂ ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI

Introducere 379

[Chestiunea Societății Muzeului Ardelean], Lajos Kelemen, istoric și arhivist. . . . 385

[Un soldat… stă zi și noapte în fața Bibliotecii], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj 389

[Să muriți – asta da, aveți voie], Jenő Janovics, actor, directorul Teatrului din Cluj, vicepreședinte al Consiliului Național Maghiar din Transilvania 398

[Cel mai sumbru episod al vieții mele], Andor Fekete, avocat din Târgu-Mureș 408

[Ăștia încep să-și ia nasul la purtare], Árpád Paál, vicecomite de Odorhei 412

Douăzeci și cinci de ani, Miklós Bánffy, om politic și scriitor 424

[Vă facem cunoscut că sunteți expulzat], Kálmán Török, inginer . . . 430

[Singurul lucru de care mă tem e c-o să trebuiască să devin român], András Sztanoj, veteran și funcționar feroviar 435

[În mine clocotea spiritul unguresc], Emma Czucza, învățătoare în Huedin 444

Expulzare definitivă din Transilvania, Gyula László, inspector școlar din Cluj 449

Transilvania de la începutul Primului Război Mondial și până în 1920: Scurtă cronologie 455

Biografiile autorilor 479

Maghiarii și românii din Transilvania în Primul Război Mondial, între stereotipii etnice, conflict mocnit și nevoia de conviețuire

Studiu introductiv

„Există înlăuntrul hotarelor Europei amintiri care continuă să pară inconciliabile și care divizează memoria europeană“, scrie Aleida Assmann.[1] Constatare cu atât mai adevărată în cazul regiunii noastre, Europa Centrală și de Est. Nici în interiorul României nu putem vorbi despre o memorie colectivă unitară, căci există comunități care, fiecare în parte, își gestionează în mod diferit amintirile, fie din rațiuni politice și socioculturale, fie din cauza diferențelor regionale și etnice.

Această carte își propune să ofere o privire de ansamblu asupra modului în care evenimentele din timpul Primului Război Mondial și din perioada imediat următoare sunt reflectate în jurnalele și scrierile memorialistice ale maghiarilor transilvăneni[2] din epocă. Volumul nu intenționează să vină cu noi contribuții la macroistoria evenimentelor, ci să prezinte microistoria, așa cum a fost ea trăită de omul de rând, prin intermediul surselor personale; de aceea, în mod firesc, imaginea asupra epocii va avea un caracter subiectiv. Sperăm ca astfel cititorul român să se apropie, cu ajutorul acestor mărturii, de înțelegerea

---

¹) Aleida Assmann, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában: Beavatkozás* (*Disconfort în cultura memoriei: Intervenție*), Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016 (ed. orig.: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, C.H. Beck, München, 2013), p. 204.

²) Prin „Transilvania“, înțelegem în cele ce urmează nu Transilvania istorică, ci – mai puțin în cazurile semnalate în mod expres în text – toate teritoriile din arcul carpatic care au trecut în componența României după Primul Război Mondial.

„gândirii altfel“ a maghiarilor din România. Pe parcursul prezentului studiu introductiv, ne vom ocupa mai puțin de schițarea contextului larg sau a istoriei evenimentelor, întrucât există deja o literatură vastă cu privire la Primul Război Mondial, la dezintegrarea Monarhiei Austro-Ungare și la crearea noilor state naționale. Preferăm să oferim aici doar câteva puncte de sprijin pentru parcurgerea volumului. La începutul fiecărui capitol, vom rezuma cadrul istoric al evenimentelor, evidențiind cele mai importante momente, mai ales pe cele legate de transformarea statutului maghiarilor transilvăneni, din națiune dominantă în cadrul unui stat multietnic, într-o minoritate din România.[1]

HETEROIMAGINEA ŞI AUTOIMAGINEA ROMÂNILOR

Începând cu epoca formării națiunilor moderne, Transilvania s-a aflat la răscrucea fenomenului paralel, maghiar și românesc, de edificare statală și construcție națională. Ambele popoare considerau provincia ca fiind teritoriul lor național și, cum naționalismul – asemenea religiilor – cere loialitate exclusivă, acest lucru

---

1) Iată câteva titluri (în afara volumelor care apar *infra*) din istoriografia maghiară a ultimilor ani despre perioada tratată: Ignác Romsics, *Erdély elvesztése, 1918–1947* (*Pierderea Transilvaniei, 1918–1947*), Helikon, Budapest, 2019; Idem, *Trianoni békeszerződés* (*Tratatul de pace de la Trianon*), Helikon, Budapest, 2020; Balázs Ablonczy, *Ismeretlen Trianon: Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921* (*Trianonul necunoscut: Întâmplările care au însoțit prăbușirea Imperiului și tratatul de pace, 1918–1921*), Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. Au apărut și câteva ediții de documente, dintre care amintim doar trei, referitoare la Transilvania: Gábor Egry, Barna Ábrahám (eds.), *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925: Dokumentumválogatás* (*Prăbușirea Imperiului, schimbarea puterii statale, edificarea statului național 1918–1925: Selecție de documente*), vol. 1, *Románia* (*România*), Napvilág, Budapest, 2019; Béni L. Balogh (ed.): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban* (*România și chestiunea transilvană în 1918–1920*), Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020; Idem (ed.), *Erdélyből jelentik: A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai (1918. november 3. –1919. január 29.)* (*Se relatează din Transilvania: Selecție de documente ale Ministerului Naționalităților al Guvernului Károlyi – 3 noiembrie 1918 – 29 ianuarie 1919*), Iskola Alapítvány, Kolozsvár, 2020.

a dus în mod inevitabil la conflicte. În 1867, în urma succeselor politice temporare înregistrate de construcția națională maghiară, Ungaria a integrat Transilvania pentru câteva decenii,[1] iar apoi, în 1918, are loc o cotitură radicală, deschizându-se calea pentru finalizarea construcției naționale și statale românești.[2]

Întrucât „imaginea românilor“ apare în textele prezentului volum la fiecare pas, trebuie să aducem în discuție problematica imagologiei. Cele mai cunoscute stereotipii de grup sunt stereotipiile etnice. Auto- și heterostereotipiile joacă un rol important în definirea și evoluția identității grupului.[3] Literatura istorică românească a descoperit acest domeniu devreme, după model francez, iar în ultimul sfert de secol au fost publicate numeroase studii și volume, care tratează, printre altele, și imaginea de sine și imaginea reciprocă a maghiarilor și românilor (auto- și heteroimaginea).[4] Antecedentele stereotipiilor etnice datează din epoca modernă timpurie, dar acestea au căpătat doar treptat coloratură națională. Schimbarea s-a produs odată cu răspândirea naționalismelor moderne. Iar mai

---

1) V. Judit Pál, *Unió vagy „unificáltatás“? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)* [*Unire sau „unificare făcută“? Unirea Transilvaniei și funcționarea comisarului regal (1867–1872)*], Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2010. Rezumatul în limba română la pp. 489–492.

2) Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare*, Humanitas, București, 1998; Ioan-Aurel Pop, „Semnificația anului 1918 pentru istoria românilor – câteva considerații“, în Valentin Orga, Ottmar Trașcă, Liviu Țîrău, Virgiliu Țârău (eds.), *Din modernitate spre contemporaneitate: Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, pp. 180–195; Lucian Boia, *În jurul Marii Uniri de la 1918: Națiuni, frontiere, minorități*, Humanitas, București, 2017; Vasile Pușcaș, Ionel N. Sava (eds.), *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020. 3) Pentru o introducere în temă, v. Luminița Iacob, *Etnopsihologie și imagologie: Sinteze și cercetări*, Polirom, Iași, 2003. 4) Pe această temă, scrierile Melindei Mitu și ale lui Sorin Mitu au fost deschizătoare de drum, dar trebuie să amintim și teza de doctorat a lui Valer Rus, susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai“ în anul 2008: „Imaginea românilor în cultura maghiară transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea“. Despre imaginea românilor, v. și Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, Polirom, Iași, 2014.

târziu, propaganda de război a consolidat stereotipiile negative deja existente ale inamicului, și chiar a produs altele, noi. Avocatul și jurnalistul Rodion Markovits a adunat, după Primul Război Mondial, experiențele a sute de prizonieri de război din Siberia și, pe baza acestora, a scris romanul de mare succes *Garnizoana siberiană*, gândit ca un reportaj colectiv. Protagonistul său reflecta astfel asupra inutilității stereotipiilor etnice: „Cel mai stupid lucru este să caracterizezi un popor. O națiune. Rezultă chestii de genul: gulaș, baltag, paprica. [...] Atunci când spui ruși, spui votcă, iar în asta îl incluzi și pe Dostoievski".[1]

Elementele imaginii de sine a românilor din Transilvania au fost analizate de Sorin Mitu în cartea *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, publicată în urmă cu un sfert de secol.[2] În epoca formării națiunilor moderne, grupurile etnice ale Transilvaniei s-au caracterizat și prin delimitarea unele de altele, construirea imaginii dușmanului și formarea imaginilor de sine concurente. Imaginea maghiarilor despre români – bazată pe antecedente și prejudecăți medievale și moderne timpurii – a fost fixată, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când s-a format și imaginea de sine a românilor din Transilvania. Simplificând, se poate spune că românii au fost identificați cu țăranii.[3] În pofida veacurilor de conviețuire, diferențele lingvistice, confesionale, culturale, sociale și de mod de viață, inegalitățile în privința pozițiilor de putere au trasat hotare pronunțate între cele două popoare și au determinat imaginea pe care și-a format-o fiecare în raport cu celălalt. În imaginarul social maghiar, imaginea românilor nu a ocupat însă un rol atât de important ca în cazul invers,[4] situația schimbându-se, pentru maghiarii transilvăneni, abia în secolul XX.

---

1) Markovits Rodion, *Szibériai garnizon: Kollektív riportregény* (*Garnizoana siberiană: Roman-reportaj colectiv*), Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986, p. 189. 2) Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997. 3) Ildikó Melinda Mitu, Sorin Mitu, „Românii văzuți de maghiari: geneza unei imagini etnice moderne", în Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (coord.), *Identitate și alteritate: Studii de imagologie*, Banatica, Reșița, 1996, pp. 52–63, aici 52–53. 4) *Ibidem*, p. 55.

Imaginea românilor cristalizată în prima jumătate a secolului al XIX-lea a conținut atât trăsături pozitive (o variantă a reprezentării clasice a „bunului sălbatic“, cum ar fi „liniștit“, „blând“, „pașnic“, „talentat“), cât și trăsături negative, iar multe se regăsesc și în textele din acest volum. De exemplu, în relatarea preotului Sándor Ürmösy din anii '40 ai secolului al XIX-lea sunt de găsit trăsături precum: leneși, inculți, superstițioși, ostili progresului.[1] Așa cum arăta Melinda Mitu, pe de o parte, aceste stereotipii cu care au fost descriși românii de către maghiari sunt aplicate unor populații în general rurale și trebuie percepute în raport cu contextul politic, ideologic și cultural al epocii; pe de altă parte, clișeele tradiționale au fost interpretate „tot mai mult într-un sens național în epoca romantică“, putând „servi ca argument justificativ în disputele politice care îi contrapun pe români maghiarilor“.[2] Melinda Mitu a constatat o „îmblânzire“ a imaginii românilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În orice caz, această imagine era oscilantă. Printre cauze s-a numărat și faptul că maghiarii „erau atât de convinși de îndreptățirea punctului lor de vedere, de faptul că situația dominantă pe care o au în raport cu românii, de exemplu, este una justificată de superioritatea lor de civilizație, încât nu simțeau nevoia să construiască scheme justificative istorice“.[3] Imaginea românilor a fost foarte asemănătoare la maghiari și la germani[4] și se încadra în clișeele ideologice privitoare la răspândirea civilizației și nivelul modernizării.

În cartea lor, Melinda Mitu și Sorin Mitu au încercat să plaseze problematica în cadrul „geografiilor simbolice“, arătând că problematica imagologică este cu atât mai interesantă cu cât ea este plasată într-o „zonă gri“ între Orient și Occident, zonă de hotar, cu caracter hibrid. Dacă maghiarii au fost priviți de germani și de alte popoare ca reprezentanți ai „orientalului“, ei, la rândul lor, au reprodus acest model occidental cu privire

---

¹) *Ibidem*, p. 60. ²) Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 584. ³) *Ibidem*, pp. 589–590. ⁴) Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, ed. cit.

la imaginea românilor: în această reprezentare, ei erau „occidentalii“ în raport cu românii, considerați „orientali“. Pe de altă parte, românii au contestat „europenitatea“ maghiarilor, ceea ce a dus la un conflict simbolic.[1] Maghiarii au constituit un grup de referință mai ales pentru românii ardeleni. „Românii au răspuns unei imagini «semiorientalizante» elaborate de maghiari la adresa lor (imagine care pune accent pe inferioritatea culturală a românilor, din care derivă și situația economică deplorabilă), acest aspect contribuind, alături de realitățile politice, la aprecierile devalorizante la adresa culturii maghiare și a conduitei etnice maghiare în ansamblu.“[2] Ar putea constitui obiectul unei investigații ulterioare măsura în care imaginea inamicului a devenit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, parte definitorie a identității naționale în cazul ambelor popoare, așa cum s-a întâmplat în cazul germanilor și al francezilor.[3]

Dacă până la mijlocul secolului al XIX-lea situația dominantă a maghiarilor părea de nezdruncinat, începând cu Revoluția de la 1848 această poziție a fost tot mai contestată, având drept consecință adâncirea rivalităților; conflictele – mai ales traumele rămase în urma Revoluției de la 1848, respectiv cele ale războiului civil din Transilvania – au marcat și imaginea celuilalt. Răsturnarea situației și a ierarhiei tradiționale în urma Primului Război Mondial a constituit un șoc enorm pentru opinia publică maghiară, explicând prevalarea imaginii negative a românilor.

Competiția politică n-a fost favorabilă înțelegerii reciproce, ba chiar a accentuat scindarea, căci, așa cum scria filozoful Ágnes Heller, „cel care îl recunoaște pe celălalt trebuie să-și relativizeze într-o oarecare măsură propria cultură, adică cel

---

1) Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români: Nașterea unei imagini etnice*, Polirom, Iași, 2014, pp. 30–36. 2) Nicoleta Hegedüs, *Imaginea maghiarilor în cultura românească din Transilvania (1867–1918)*, Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2012, vol. II, p. 173. 3) Michael Jeismann, *Das Vaterland der Feinde: Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1792–1918*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1992.

puțin să pună sub semnul îndoielii credința în certitudinea propriei culturi ca singura valabilă".[1] Identitatea etnică, confesională și națională și-a pus amprenta și asupra experienței de război și a determinat formarea imaginii despre celelalte grupuri.[2] Războiul a contribuit, de asemenea, la întărirea conștiinței de sine naționale a soldaților și la creșterea în continuare a tensiunilor dintre grupuri. Cu toate acestea, stereotipiile amplificate de mașina propagandei de război față de soldații inamici nu pot fi surprinse decât parțial în texte.

Secolul al XIX-lea a fost epoca apariției presei de masă. La începutul secolului XX, în Ungaria apăreau cotidiene politice în zeci de mii de exemplare, iar tabloide se tipăreau chiar în sute de mii de exemplare, publicațiile fiind principala sursă de informare. În timpul conflagrației însă, presa cenzurată a stat și ea în slujba propagandei de război. Mașina de propagandă a presei s-a pus în mișcare imediat după izbucnirea războiului. „Pe lângă evidențierea aptitudinilor de luptă și a curajului maghiarilor, a apărut curând și reprezentarea inamicului, putând fi folosite, pentru ațâțarea sentimentelor împotriva sârbilor, rușilor și britanicilor, stereotipii aflate de multă vreme la dispoziție."[3] Această atitudine era comună tuturor țărilor aflate în război, britanicii și francezii publicând articole despre germanii cei barbari („hunii") – și invers. La începutul războiului, în Ungaria a luat amploare isteria antisârbească, iar când Italia și România au intrat în război, au fost îndreptate atacuri împotriva

---

¹) Heller Ágnes, *Az idegen* (*Străinul*), Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1997, p. 70. ²) Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik, „Jenseits des Schützengraben-Narrativs? Einleitende Bemerkungen über Kriegserfahrung und Kriegerinnerung an der Ostfront im Vergleich", în Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik (Hg.), *Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*, Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2013, pp. 11–26. ³) Takács Róbert, „Sajtó és propaganda a háború idején" („Presă și propagandă în vreme de război"), în Kaba Eszter (ed.), *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja: Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918)* (*Zile obișnuite de război – războiul zilelor obișnuite: Ungaria și Războiul cel Mare – din perspectiva presei [1914–1918]*), Budapest, 2017, p. 30.

acestor ţări. În urma apariţiei Manifestului scriitorilor cehi din mai 1917,[1] a fost lansat un atac împotriva cehilor. În presa maghiară, germanii – nu și austriecii – au fost menţionaţi doar într-o lumină pozitivă până la mijlocul războiului: erau lăudate forţa și disciplina armatei, conducerea acesteia, spiritul organizatoric, sprijinirea spatelui frontului și spiritul de luptă. În schimb, slavii, mai ales cehii, erau numiţi laşi și nedemni de încredere.[2] În a doua jumătate a războiului, cu începere din 1916-17, s-a vorbit din ce în ce mai mult și despre „duşmanul interior“, dar referitor, în principal, la speculanţii de război. (În paralel însă, se observă intensificarea antisemitismului.) Impactul propagandei din presă a fost potenţat și mai mult cu ajutorul afişelor stradale, al cărţilor poştale și al diverselor acţiuni și evenimente.[3]

În cazul Italiei și României – ţări care, din aliate ale Monarhiei Austro-Ungare, au devenit inamice ale acesteia –, declaraţia de război a avut drept consecinţă declanşarea neîntârziată (și repetarea insistentă) a stereotipiilor negative. În cazul celei dintâi, se vorbea despre un popor și un guvern infidel, de bandiţi perfizi, pe care Antanta le-a incitat împotriva foştilor săi aliaţi. În cazul românesc, pe paginile ziarelor au apărut apelative asemănătoare: trădători, ticăloși. Cu toate acestea, cele

---

1) La 17 mai 1917, 222 de scriitori și profesori cehi au publicat un manifest în care impuneau propriilor deputaţi din Reichsrat (Parlamentul din Viena își suspendase activitatea în timpul războiului) să-și reia locurile, pentru a lupta în favoarea drepturilor și cererilor poporului ceh. La redeschiderea Reichsratului (30 mai 1917), deputatul František Staněk a citit, în numele Uniunii Cehilor, o declaraţie în care denunţa dualismul austro-ungar și solicita, pe baza dreptului la autodeterminare, unirea tuturor ramurilor poporului cehoslovac într-un stat ceh democratic, incluzând și ramura slovacă a naţiunii cehoslovace (*cf.* Radu Petrescu-Muscel, „Dr. Amos Frâncu [1866–1933]“, *Neuma*, nr. 1–2/2019). 2) Bihari Péter, „Ellenségképek és sztereotípiák: Az ellenfelekről és a szövetségesekről alkotott kép az első világháború alatt“ („Imagini și stereotipii ale inamicului: Imaginea adversarilor și a aliaţilor în timpul Primului Război Mondial“), în István Feitl (ed.), *Nyitott / Zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949* (*Ungaria deschisă / închisă: Orientare politică și culturală 1914–1949*), Budapest, 2013, p. 31. 3) Takács Róbert, *op. cit.*, p. 31.

două imagini diferă în mai multe privințe. Pe de o parte, România – spre deosebire de Italia – nu a denunțat Alianța Tripartită înainte de a trece în cealaltă tabără, astfel încât se evidenția că nici măcar regulile diplomatice tradiționale nu le-a respectat. Acest lucru trebuia să scoată și mai mult în evidență argumentul caracterului nedrept al atacului. Despre români de altfel, ca naționalitatea cea mai numeroasă din Ungaria – 16% din totalul populației –, nu s-au publicat glume sau caricaturi, în timp ce toți ceilalți adversari au fost ridiculizați și cu ajutorul umorului. Cât despre faptul că armata română a trecut granița în august–septembrie 1916, aceasta a devenit o experiență definitorie pentru locuitorii Transilvaniei, în special pentru ungurii din Ținutul Secuiesc. (În alte părți ale țării, s-au lansat campanii de colectare pentru ajutorarea refugiaților, iar donațiile pe scară largă au activat populația din spatele frontului.) A devenit dominantă, așadar, percepția că românii nu sunt de încredere, iar stereotipiile negative au devenit determinante în imaginea maghiarilor despre români.[1] Românii au devenit astfel – din naționalitatea, respectiv din vecinul socotit primejdios și oarecum disprețuit – dușmani temuți, priviți cu adversitate. Cu toate acestea, tabloul nu era omogen: se poate observa o anumită diferență în modul în care erau percepuți românii din Transilvania și cei din Vechiul Regat. În cazul celor din urmă, determinant era accentul pus pe înapoiere și sărăcie, iar în privința ardelenilor era subliniată activitatea „agitatorilor“, pe seama cărora era pusă adversitatea lor față de unguri.

Referindu-se la conflictul franco–german, Michael Jeismann a arătat că imaginea inamicului nu poate fi pusă doar pe seama propagandei de război. El susține că populația ambelor țări a fost mobilizată atât de repede, deoarece a existat un consens de bază în cadrul societăților cu privire la valoarea și importanța atât a propriei națiuni, cât și, în sens negativ, a celeilalte. Antagonismul s-a accentuat în mod evident când națiunile s-au simțit amenințate. Interesant însă: diversitatea naționalismelor

---

1) Bihari Péter, *op. cit.*, p. 33.

nu a schimbat polaritatea imaginii de sine și a imaginii adversarului.[1]

În situație de beligeranță, s-au impregnat de conținut național și zonele existențiale care nu erau considerate, pe timp de pace, teren al luptelor etnice. Iar problema naționalității și a limbii a căpătat o încărcătură emoțională și mai puternică, amplificându-se stereotipiile pozitive și negative legate de ea. Necesitatea consolidării identității de grup a contribuit la delimitarea mai marcantă a hotarelor, la o separare rigidă. Prin natura prejudecăților, diferențele din interiorul grupurilor au dispărut (grupul „noi" părea, la fel ca și grupul străinilor, omogen), iar adevărata linie de demarcație o constituiau diferențele dintre grupuri. După cum a arătat și Jan Assmann,[2] odată cu separarea s-a întărit „factorul religios al identității", iar cerința de exclusivitate a „conștiinței-de-noi-înșine" a contribuit și ea la consolidarea antagonismului.

MEMORIA RĂZBOIULUI

Primul Război Mondial nu numai că a redesenat harta Europei, dar a și transformat radical lumea de până atunci. Războiul s-a desfășurat deopotrivă pe câmpurile de luptă și în spatele frontului: pe lângă lupta propriu-zisă, privațiunile de tot felul, lipsa alimentelor și a altor bunuri de bază, precum și absența în masă a bărbaților au pus la grea încercare rezistența oamenilor. Șocul războiului a fost agravat de inflație și de penuria de mărfuri, de gripa spaniolă, apoi de violența socială dezlănțuită în țările perdante, ca să nu mai vorbim de șocul și conflictele rezultate în urma redesenării granițelor. Războiul, dezintegrarea Monarhiei Austro-Ungare, revoluțiile care au urmat războiului și schimbarea autorității statale au marcat, toate, puncte de cotitură, ducând la experiențe individuale ieșite din comun,[3]

---

1) Michael Jeismann, *op. cit.*, pp. 375–382. 2) Jan Assmann, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (*Memoria culturală: Scriere, amintire și identitate politică în cultura înaltă timpurie*), Budapest, 2013, pp. 160–163. 3) Analiza temeinică a consecințelor economice și sociale ale războiului și ale Păcii de

în urma cărora numărul ego-documentelor a sporit semnificativ. Drept consecință a evenimentelor, chiar și cei care până atunci nu obișnuiseră să țină un jurnal au pus mâna pe condei, alții au înregistrat întâmplările ulterior, căci poveștile legate de Primul Război Mondial, de refugiu și captivitate au rămas parte a memoriei familiale vreme de decenii. Motivația pe care o prezintă un locotenent-major austriac în scrierea sa memorialistică sună astfel: „Pentru a nu lua ca balast amintirile cu mine în noua viață, le-am notat. [...] Interesul pentru război e scăzut deocamdată, dar va veni vremea când ne vom aminti de semnificația lui și de luptătorii anonimi, pentru care a fost cel mai mare eveniment al vieții lor“.[1] Autorii textelor adunate de noi în acest volum își motivau într-un mod asemănător actul de a scrie.

Încercările prin care au trecut autorii, experiența personală privind evenimentele și interpretarea lor subiectivă deschid o nouă dimensiune în fața istoriei și facilitează, în mai mare măsură, înțelegerea polivalentă a trecutului. După Philippe Lejeune, autobiografia și însemnările cu caracter similar sunt – față de ficțiune – texte de referință, scopul lor fiind acela de a constitui o „imagine a realității“.[2] Cu toate acestea, ele nu pot servi, în mod limpede, reconstituirii „realității istorice“, urmărind pur și simplu doar să comunice felurite experiențe. Vom vedea, de exemplu, în acest volum cât de diferite pot fi registrele de evocare atunci când citim relatarea primarului Timișoarei, József Geml, prin comparație cu amintirile – scrise

---

la Trianon: Bódy Zsombor (ed.), *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után: Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán* (*Din război în pace: Societatea maghiară după 1918: Conflicte, provocări, schimbări în urma războiului și a prăbușirii*), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018.

¹) Constantin Schneider, *Die Kriegserinnerungen 1914–1919*, Hg. von Oskar Dohle, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2003, p. 641. ²) Philippe Lejeune, „Az önéletírói paktum“ („Pactul autobiografic“), în *Önéletírás, élettörténet, napló* (*Scriere autobiografică, istorie de viață, jurnal*), L'Harmattan, Budapest, 2003, p. 37.

la maturitate – ale copiilor refugiați din jurul Brașovului la 1916.[1]

Nu stă în intenția noastră aici să analizăm diferențele dintre autobiografie, jurnalul intim sau memorii ori problemele metodologice ale cercetării lor. Cu toate că, în principiu, jurnalul intim este mult mai des întâlnit decât scrierile memorialistice, e mult mai probabil ca el să rămână rătăcit pe undeva sau să zacă needitat prin vreun sertar. Numeroase persoane au încercat să imortalizeze post-factum întâmplările pe care le-au trăit personal. De curând, interesul pentru cele două genuri a cunoscut un reviriment și au apărut numeroase volume cu astfel de ego-documente. În prezentul volum, am folosit fragmente din douăsprezece jurnale și treizeci și patru de scrieri memorialistice. Din păcate, oricât de mult ne-am fi dorit, am găsit puține scrieri care să prezinte viața cotidiană din spatele frontului. Jurnale militare, de pe câmpul de luptă, există în număr mare, ca și scrierile memorialistice, doar că ele se concentrează predominant pe fapte de luptă, și mai puțin pe viața de zi cu zi, pe întâmplările din spatele frontului.

Războiul a creat și un punct de legătură între memoria individuală și cea colectivă, dar a marcat și o nouă etapă în formarea comunității. Prin caracterul aparte al situației de război, întâmplările și impresiile individuale au devenit părți ale unei comunități de experiență și destin colectiv, plasând în prim-plan omogenitatea și coeziunea și întărind sentimentul de apartenență la națiune. Odată cu „democratizarea“ războaielor, acestea au cuprins pături din ce în ce mai largi ale societății, iar statele au așteptat de la cetățenii lor loialitate și sacrificii individuale. Pentru asta, era nevoie de un nou tip de legitimitate, pe care le ofereau naționalismul și „războiul național“.[2] Efectul de mai târziu al acestora l-a constituit cultul postbelic al me-

---

1) Veres Emese-Gyöngyvér Siposné, *„Mikor Oláhország háborút izene...“ A barcasági csángók kálváriája* (*„Când Valahia vestit-a război...“ Calvarul ceangăilor din Țara Bârsei*), Barca Kiadó, Budapest, 2008. 2) Jörn Leonhard, *Bellizismus und Nation: Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten 1750–1914*, R. Oldenbourg, München, 2008, pp. 820–823.

morialelor de război, care a făcut din război și din eroismul victimelor unul dintre cele mai importante elemente de coeziune a identității naționale colective (a memoriei normative).[1]

Cum apar aceste evenimente în izvoarele personale? La începutul războiului, în nici un ego-document nu se poate identifica vreun sentiment unanim de însuflețire. Psihoza de război o putem identifica doar în câteva cazuri, și chiar și aceea, în cazul elitei. Margit Nemeskéri Kiss, bunăoară, tocmai se pregătea de nuntă, când a sosit vestea asasinatului de la Sarajevo. Izbucnirea războiului a prins-o, într-o atmosferă de haos, teamă și însuflețire, la Budapesta: „Pe amândoi – ca și pe cei mai mulți oameni – a pus stăpânire febra războiului, care s-ar putea numi și psihoză de masă, dacă omul ar putea face referire cu un termen atât de urât la un simțământ atât de mare și sacru, precum subordonarea totală a destinului nostru personal binelui patriei", scria ea.[2] Confruntarea tragică cu realitatea are loc, în general, destul de repede pe câmpul de luptă, mai cu seamă după pierderile uriașe suferite de armata austro-ungară în primul an de război.[3] Astfel, o parte însemnată a ofițerilor activi și-au pierdut viața în primul an de război, după care, în 1916, corpul ofițeresc a fost format, în proporție de 4/5, din rezerviști.[4]

Marea traumă a dezintegrării Monarhiei și, mai ales, sentimentul de îngrijorare pentru patrie și/sau cămin – trecerea acestuia în componența altei țări – constituie centrul de greutate[5] a

---

¹) Reinhart Koselleck, „Kriegerdenkmale als Identitätsstiftungen der Überlebenden", în Odo Marquard, Karlheinz Stierle (Hrsg.), *Identität*, München, 1979, pp. 255–276. ²) Margit Nemeskéri Kiss, *Emlékeim 1891–1973* (*Amintirile mele 1891–1973*), Kairosz, Budapest, 2007, pp. 98–99. ³) Până la sfârșitul anului 1914, circa 1.250.000 de soldați din armata Monarhiei Austro-Ungare au căzut pe front, au fost răniți ori au fost făcuți prizonieri de război (Vermes Gábor, *Tisza István*, Osiris, Budapest, 2001, p. 263). ⁴) Până în ianuarie 1915, din corpul de 34.000 de ofițeri activi au murit 3.618. Împreună cu răniții și prizonierii de război, numărul celor eliminați s-a ridicat la 22.310 (Wilhelm Winkler, *Berufsstatistik der Kriegstoten der Österreich-Ungarischen Monarchie*, Wien, 1919, pp. 6–8). ⁵) Selecția literaturii care tratează problema determinantă a întregii istorii maghiare a secolului XX este oferită de János Gyurgyák (ed.), *Trianon 100 – Vérző Magyarország*; *Emlékező Magyarország* (*Trianon 100 – Ungaria sângerândă; Ungaria memoriei*), 1–2, Budapest, 2021.

numeroase scrieri. Redactorii unui volum despre războiul mondial apărut nu demult observă că, așa cum s-a dezintegrat Monarhia Austro-Ungară, în aceeași măsură se constată o disoluție, de-a lungul noilor frontiere, și în privința prelucrării experienței de război și a memoriei.[1] Foarte diferite trebuie să fi fost chiar și experiențele celor aflați în aceeași armată, eventual ale celor care aveau de pătimit pe același front sau în aceeași captivitate, după cum contradictorii erau și imaginea de sine, și imaginea pe care fiecare și-o făcea despre celălalt. Toate acestea erau determinate de mulți factori – la nivel social, cultural și, nu în ultimul rând, național și confesional. Sabine A. Haring, care a examinat viața afectivă și habitusul soldaților în timpul Primului Război Mondial, a ajuns la concluzia că adesea soldații îi considerau „străini" nu numai pe propriii camarazi de alte etnii, ci și pe cei de aceeași etnie din alte regimente.[2]

DESPRE SURSE ŞI STRUCTURĂ

Documentele pe care le publicăm pot fi grupate – ca întregire a principiului tematic-cronologic – și după locul acțiunii, în raport cu care pot fi deosebite trei sfere mari. Mai întâi, relatările militarilor austro-ungari de pe linia frontului, care descriu luptele, precum și viața de zi cu zi din tranșee (secțiuni din Partea I și, integral, Partea a II-a). Cuvintele-cheie ale acestor mărturii sunt: înrolare, pregătire, cazare, hrană, aprovizionare, condiții de sănătate, activități auxiliare, îngrijirea/folosirea animalelor, odihnă, divertisment, umor, sărbători și viață confesională, relațiile cu inamicul, cu populația locală, cu spatele frontului, conferirea de decorații și pedepsirea pe front, întoarcerea acasă.[3] Ceea ce se petrece în spatele frontului ține de cel de-al doilea cerc, ale cărui cuvinte-cheie ar fi: mobilizarea administrației

---

(1) Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik, *op. cit.*, p. 18. (2) Sabine Haring, *Emotion, Habitus und Erster Weltkrieg: Soziologische Studien zum militärischen Untergang der Habsburger Monarchie*, Göttingen, 2013, p. 467. (3) Balla Tibor, Pollmann Ferenc, Kürti László, *A Nagy Háború másik arca* (*Cealaltă față a Marelui Război*), Budapest, 2005.

civile, ajutorul militar, alimentația publică, aprovizionarea cu lemne de foc și cărbuni, reorganizarea transporturilor, serviciul sanitar, îngrijirea răniților, scumpetea traiului, împrumutul de război, dotarea armatei. O experiență total ieșită din comun este cea a refugiului, viața grea a refugiaților fiind ilustrată în Partea a IV-a.

În sfârșit, viața cotidiană din lagărele de prizonieri (documentată în Partea a V-a) reprezintă cea de-a treia sferă, și cu siguranță ar merita să fie mai profund investigată.

Schimbarea puterii statale, care a reprezentat – mai mult decât o cezură importantă – un eveniment de însemnătate deosebită pentru memoria maghiară, ni s-a părut potrivit să o tratăm separat, în ultimele două părți din carte. Această perioadă de tranziție începe, în ordine cronologică, odată cu intrarea trupelor românești în decembrie 1918 și durează până în 1922-23, când este adoptată noua Constituție a României. Tot în acea perioadă, mai precis în decembrie 1922, ia ființă Partidul Național Maghiar, organizație menită să protejeze interesele politice ale maghiarilor din România. Diferențele regionale sunt de remarcat și în privința acestei sfere tematice: în Ținutul Secuiesc, ca preliminarii la schimbarea puterii statale, se ia în calcul, încă din 1916, dezintegrarea administrației publice maghiare, în vreme ce situația era complet diferită în restul Transilvaniei, respectiv în Banat. Cea mai reprezentativă situație se observă în Crișana (în istoriografia maghiară, se folosește termenul Partium,[1] ce corespunde numai parțial cu Crișana) și părțile sătmărene, unde în timpul Primului Război Mondial n-au avut loc lupte, administrația a funcționat neștirbit, așa-numita revoluție burghezo-democratică din 1918 – „Revoluția Crizantemelor“* – n-a adus prea multe schimbări, iar experimentul comunist al Republicii Sovietelor (1919) a fost doar un episod trecător. Aici, intrarea armatei române a avut loc abia în anii 1919-1920, iar consolidarea administrației românești a durat o perioadă mai lungă.[1]

---

[1]) Partium este un termen istoric, desemnând părțile regatului Ungariei (*partium regni Hungariae*) care, împreună cu voievodatul Transilvaniei, au format Principatul Autonom.

* Traducere convențională a sintagmei *őszirózsa forradalom*, intrată ca atare în uz, din cauza dificultății de a traduce termenul *őszirózsa*, care înseamnă, de fapt, rujă-de-toamnă, steliță-vânătă, aster. În spațiul de limbă engleză, sintagma se traduce prin *the Aster Revolution* (n. tr.).

Într-o încercare de periodizare, putem defini trei intervale de timp. Primul interval temporal durează de la începutul războiului până în vara anului 1916, socotită drept punct de cotitură. Atunci începe cea de-a doua perioadă, marcată de intrarea armatei române în Transilvania și de amenințarea concretă a războiului odată cu valul de refugiați; mai mult decât atât, atunci apar dificultățile în aprovizionare și neînțelegerile din rândul elitei politice maghiare referitoare la politica de război. Al doilea punct de cotitură și începutul celei de-a treia etape îl constituie reintrarea trupelor românești pe teritoriile Ungariei de Est la începutul lunii decembrie 1918, când se accelerează trecerea treptată, începută încă din noiembrie, a administrației locale de la consiliile naționale și organele comitatense la Consiliul Dirigent Transilvănean de la Sibiu și reprezentanții acestuia. După desființarea Consiliului Dirigent, în aprilie 1920, administrația ardeleană a fost subordonată direct guvernului de la București, dar a funcționat, până la reorganizarea ei în urma Legii pentru unificarea administrativă din 1925, parțial încă după modelul de dinainte de 1918.

ÎN LOC DE CONCLUZII

„Ceea ce pentru unul e bucurie pentru celălalt e tristețe profundă“: citatul provine din jurnalul unei femei care lucra ca funcționară în Zagreb la cumpăna anilor 1918–19.[2] Credem că ceea ce a scris Aleida Assmann despre memoria din perspectiva victimei și concurența manifestată la nivelul acestui tip de memorie poate fi generalizat: memoria unilaterală – perspectiva victimei – „provoacă tensiuni serioase în sânul Europei, ce pot fi depășite doar cu o memorie inter-națiuni bazată pe respect reciproc și restabilirea încrederii“[1]. Nu poate fi pus la îndoială „dreptul omului la propriile amintiri și la universul afectiv pe care acestea le evocă. [...] Această gândire este determinată de logica de excludere, încă vie, a reprimării reciproce. Ea presupune că amintirea propriei suferințe exclude automat recunoașterea suferinței altora. În schimbul unei astfel de excluderi normative, trebuie să extindem cadrul patosului memoriei, pentru ca ea să confere fiecăruia dreptul de a-și aminti în mod diferit, fără a nega că el poate vedea adevărul și suferința altora în ciuda propriei suferințe“, recomandă Assmann drept soluție.[2]

---

[1] Sárándi Tamás, „Konszolidáció után konszolidáció: Szatmárnémeti közigazgatásának változásai 1918–1924 között“ („Consolidare după consolidare: Transformările administrației sătmărene între 1918 și 1924“), în Béni L. Balogh (szerk.), *Trianon és a magyar közigazgatás* (*Trianon și administrația maghiară*), Budapest, 2020, p. 69.

[2] Gizella Tarczay, „Ami az egyiknek öröm, a másiknak keserű bánat“ („Ceea ce pentru unul

Judit Pál și Nándor Bárdi,
noiembrie 2022

---

e bucurie pentru celălalt e tristețe profundă“), în Gergely Kunt, Béni L. Balogh, Anita Schmitt (coord.), *Trianon arcai: Naplók, visszaemlékezések, levelek* (*Fețele Trianonului: Jurnale, memorii, scrisori*), Libri, Budapest, 2018, p. 56. [1]) Aleida Assmann, *op. cit.*, pp. 199–200. [2]) *Ibidem*, pp. 203–204.

Nota editorilor

Acest volum, a cărui idee originală aparţine Editurii Humanitas, era menit să pună în evidenţă, cu prilejul marcării a o sută de ani de la încheierea Primului Război Mondial, modul în care au perceput toate acele evenimente maghiarii din Transilvania, aflaţi de cealaltă parte a frontului. Între timp, concepţia cărţii a cunoscut schimbări importante, iar publicarea sa a fost întârziată câţiva ani, din motive deopotrivă subiective şi obiective. Acest lucru se reflectă, în parte, în selecţia însăşi a textelor, căci n-au putut fi luate în vedere decât o parte dintre volumele publicate cu prilejul Centenarului. Alegerea textelor s-a încheiat, de fapt, în 2018.

Publicăm în acest volum o selecţie din cele aproape o sută de materiale editate deja pe această temă, respectiv din acelea, mult mai numeroase, rămase în manuscris (mare parte dintre textele inedite sunt amintiri de factură militară sau documente bisericeşti). În operaţiunea de triere, dincolo de reprezentativitate şi de caracterul interesant al mărturiilor, ne-am străduit să abordăm istoria acelor ani nu din perspectiva macroistoriei (a istoriei politice), ci din punctul de vedere al indivizilor, punând în lumină aspectele cotidiene, modul în care acei ani fatidici au afectat viaţa de zi cu zi. Tocmai de aceea ne-am străduit pe cât posibil să facem astfel încât în volum să se audă, pe lângă vocea unor reprezentanţi ai elitei, şi glasul oamenilor de rând. Avem printre autorii documentelor ţărani, soldaţi şi ofiţeri, exponenţi ai clasei de mijloc, funcţionari, primari, miniştri, elevi şi studenţi. Am ales şi câteva fragmente în care una dintre temele centrale este relaţia cu România şi cu românii. În acest sens, compilaţia distorsionează, fără doar şi poate, imaginea de ansamblu, dar a trebuit să ne asumăm acest aspect, astfel încât cititorul român să surprindă mentalitatea vremii şi imaginea României aşa cum se reflecta ea în spaţiul public maghiar din Transilvania, sub semnul conflagraţiei mondiale, al declaraţiei de război a României din 1916 şi al evenimentelor de după aceea, culminând cu marea cotitură din 1918.

După cum aminteam în studiul introductiv, am repartizat materialul volumului în şapte blocuri tematic-cronologice: Părţile I şi a II-a sunt dedicate modului în care conflagraţia mondială le-a afectat viaţa maghiarilor transilvăneni, de la medici sau istorici până la ţărani şi cei de pe linia frontului. Partea a III-a se concentrează asupra existenţei cotidiene din imediata apropiere şi din spatele fronturilor din Transilvania. Campania din 1916 a armatei române în Transilvania, refugierea populaţiei maghiare, apoi restabilirea existenţei de zi cu zi sunt tratate cu preponderenţă în Partea a IV-a. În următoarea parte, sunt incluse amintiri ale prizonierilor de război. Penultima parte prezintă profundele schimbări politico-sociale din Transilvania petrecute în toamna/iarna anului 1918, care au dus la organizarea Marii Adunări Naţionale de la Alba-Iulia, ca şi diversele percepţii locale pe parcursul procesului de schimbare a puterii statale. În sfârşit, în ultimul bloc tematic, mărturiile documentează perioada de după încheierea războiului şi dificultăţile de integrare a teritoriului în România Mare, precum şi recunoaşterea necesităţii de a accepta situaţia.

Textele sunt introduse în marea majoritate prin şapouri realizate în redacţie, ce trasează foarte pe scurt contextul fiecărei mărturii. Toate notele de subsol aparţin editorilor, cu excepţia celor pentru care se menţionează expres sursa. Cele câteva intervenţii sau completări ale editorilor, inclusiv subtitlurile decupate din text, sunt marcate prin [croşete]. Însemnările sunt datate potrivit calendarului gregorian (pe stil nou) aflat atunci în vigoare pe tot întinsul Transilvaniei. Toponimele sunt redate în formele consacrate în limba română. Volumul se încheie cu o secţiune schematică dedicată cronologiei Primului Război Mondial, cu referire riguroasă la teritoriul Transilvaniei, şi cu o secţiune de biografii succinte ale autorilor antologaţi. Dosarul iconografic a fost realizat în redacţie.

Îi mulţumim redactorului-şef al editurii, Radu Gârmacea, pentru iniţiativa alcătuirii prezentului volum. Le suntem recunoscători redactorilor şi editorilor volumelor aflate la baza selecţiei noastre pentru că ne-au acordat permisiunea de a prelua fragmente din ele: Balázs Ablonczy, József Buczkó, Szabolcs Nagy, Béni L. Balogh, Péter Sas, Emese-Gyöngyvér Veres. Le mulţumim, de asemenea, traducătorului Sándor Skultéty şi redactorului de carte Adina Săucan pentru excelenta colaborare.

PARTEA I

„NE DUCEM LA MOSCOVA SĂ LUĂM MASA!“

— CUM ÎNCEPE MARELE RĂZBOI —

Introducere

Izbucnirea Primului Război Mondial pune capăt „fericitelor vremuri de pace“. În cele patru decenii în care, în cea mai mare parte a Europei, n-a fost război, oamenii se bucuraseră de roadele creșterii economice și ale progresului tehnologic. În pofida dezvoltării, la cumpăna secolelor XIX–XX tensiunile politice, economice și sociale, atât în interiorul unor țări, cât și pe plan internațional, se accentuează. Pe continent încep să se contureze două mari blocuri militare.

Alianța din 1879 dintre Germania și Austro-Ungaria devine, în 1882, Tripla Alianță germano–austro–italiană (a Puterilor Centrale), la care va adera apoi și România; alianța va dura de partea italiană până în 1915, iar de partea română până în 1916. Tratatul ruso–francez din 1894 urmărește să evite izolarea imperiului țarist. Antanta Cordială între Franța și Marea Britanie (1904) contracarează ambițiile de putere mondială ale Germaniei. Marile rivale Anglia și Rusia ajung la un compromis în 1907. Astfel, Marea Britanie, Franța și Rusia se găsesc acum în aceeași tabără: Puterile Antantei.

Războaiele Balcanice sunt astăzi considerate o avanpremieră a Marelui Război. În Primul Război Balcanic (1912–1913), Grecia, Serbia, Muntenegrul și Bulgaria atacă Imperiul Otoman, revendicându-i teritoriile europene, locuite majoritar de slavi sudici și de greci. Bulgaria se alege cu un important spor teritorial, însă în al Doilea Război Balcanic (1913) își atacă foștii aliați – în încercarea de a obține mai mult – și îl pierde, în mare măsură, în favoarea Serbiei, Greciei, Turciei și României. Ambițiile teritoriale ale Serbiei sunt limitate de Monarhia Austro-Ungară – principalul obstacol în calea unității slavilor de sud, susținută de Rusia. Atentatul de la Sarajevo este scânteia care aprinde Europa. Franz Ferdinand, moștenitorul tronului austro-ungar, și soția sa sunt asasinați la 28 iunie 1914, în Bosnia-Herțegovina, anexată de Monarhie în 1908. În cursul investigațiilor, reiese implicarea unor cercuri militare din Serbia. Relațiile dintre Serbia și Monarhie se înrăutățiseră dinainte, căci tendinţele de unitate ale slavilor de sud promovate de Belgrad primejduiau interesele balcanice ale Monarhiei.

Aliatul german a sprijinit punctul de vedere al Vienei. Din partea conducerii Monarhiei Austro-Ungare, doar prim-ministrul ungar István Tisza s-a opus iniţial războiului. Ezitarea sa în privinţa conflictului venea din aceea că se temea de consecinţele războiului pentru Ungaria şi de posibila expansiune teritorială a slavilor de sud, respectiv era îngrijorat de urmările războiului asupra politicii privind naţionalităţile (printre altele, de pierderea loialităţii românilor) şi de posibilul atac din partea României. Agreând însă promisiunile militare ale Germaniei şi răspunzând atmosferei de susţinere internă a războiului, a fost în cele din urmă de acord cu ultimatumul trimis Serbiei. Acesteia i se cerea să renunţe la propaganda împotriva Monarhiei şi să nu se opună efectuării de investigaţii pe teritoriul său, ceea ce leza însă suveranitatea Serbiei. Astfel că, după ce a obţinut sprijinul Rusiei, Belgradul a respins ultimatumul. În urma acestor evenimente, Monarhia a declarat, pe 28 iulie 1914, război Serbiei. După o succesiune de ultimatumuri, declaraţii de război şi mobilizări, majoritatea statelor europene au intrat rând pe rând în război. După o perioadă de doi ani de neutralitate, România avea să se alăture Antantei, la 27 august 1916.

Mobilizarea ţărilor care au intrat în război a însemnat subordonarea vieţii sociale şi economice nevoilor armatei. Iniţial, cel mai mare efect asupra vieţii cotidiene l-au avut instituţia recrutării şi organizarea trupelor. Armata comună era privită de maghiari cu sentimente ambivalente. Opoziţia proindependenţă făcea agitaţie înainte de război, printre altele, în vederea introducerii limbii maghiare ca limbă de comandă în regimentele din Ungaria, alimentând antipatia faţă de armata comună şi punând piedici în eforturile de a spori numărul de recruţi, de a majora bugetul armatei şi, prin aceasta, de a creşte potenţialul ei de război.

Monarhia Austro-Ungară, cu o populaţie de 51 de milioane de locuitori înainte de 1914, dispunea, pe timp de pace, de o armată de 415.000 de persoane, pe care, prin mobilizare, a sporit-o până la 2 milioane, astfel că, împreună cu trupele auxiliare, putem vorbi de o armată, pe timp de război, de 3 milioane de indivizi. Înainte de 1914, şapte optimi din efectiv ţineau de armata „comună“ chezaro-crăiască (*kaiserliche und königliche Armee – k.u.k.*), cealaltă parte fiind formată de *Landwehr* – controlată de Austria – şi de Armata de honvezi (*Honvédség*), controlată de Ungaria. În armata comună, limba de comandă era germana, dar erau folosite limbile tuturor popoarelor Monarhiei, ca aşa-zisă limbă a regimentului (limba sau limbile regimentului erau cele vorbite de peste 20% dintre soldaţii regimentului). Limba maternă a 70% din corpul ofiţeresc era germana. Distribuţia pe naţionalităţi era, în 1910, următoarea: 25% germani, 23% maghiari, 13% cehi, 9% sârbocroaţi, 8% polonezi, 8% ruteni, 7% români, 4% slovaci, 2% sloveni, 1% italieni.

La izbucnirea Primului Război Mondial, făceau serviciul în armata comună și în cea de honvezi 185.000 de soldați din Ungaria. Cu prilejul mobilizărilor din 25 și 31 iulie, au fost înrolați în armata Monarhiei încă 1.663.500 de oameni. La început, ostașii veneau din toate părțile să se înroleze, cu credința că războiul va lua sfârșit curând. Nimeni nu se gândea că ostilitățile vor dura atât de mult. Și, mai cu seamă, nimeni nu era pregătit pentru așa ceva.

*

În septembrie 1914, Partidul Conservator din București ridicase, prin intermediul diplomației germane, chestiunea autonomiei Transilvaniei și a cedării unei părți din Bucovina. Prim-ministrul Tisza s-a opus în primă instanță oricăror pretenții, dar după aceea a început tratative cu conducătorii românilor transilvăneni (Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Iuliu Maniu) pe tema sporirii drepturilor în materie de învățământ și de folosire a limbii materne. De asemenea, a promis mai multe circumscripții electorale cu majoritate românească dacă și România se angaja alături de Puterile Centrale. Aceste tratative au fost însă întrerupte. La sfârșitul lui septembrie, s-a pus problema – sub forma unei propuneri româno-germane – ca, în scopul contracarării ofensivei rusești, Transilvania și Bucovina să fie ocupate de trupe românești. Tisza a respins însă ideea. Apoi, dinspre partea germană și austriacă – după consultări cu conducători români ardeleni (Vaida-Voevod, Vasile Goldiș) – au fost formulate câteva revendicări concrete de politică națională, printre care asigurarea a 40 de circumscripții electorale pentru Partidul Național Român, ministru român pentru naționalități, rețea de școli românești, inclusiv universitate. Tisza n-a fost de acord nici cu acestea, făcând în schimb câteva concesii românilor transilvăneni: a dispus încetarea proceselor de presă privind ziarele românești, condamnații politici români au fost amnistiați, a fost autorizată utilizarea steagului românesc. Soluțiile respective n-au avut un ecou prea mare în România. Totuși, prin intermediul acestei politici bazate pe așteptare și pe anumite concesii, s-a reușit, pentru moment, păstrarea statu-quoului în Transilvania.

Trei soldați austro-ungari citesc o scrisoare
la lumina focului.

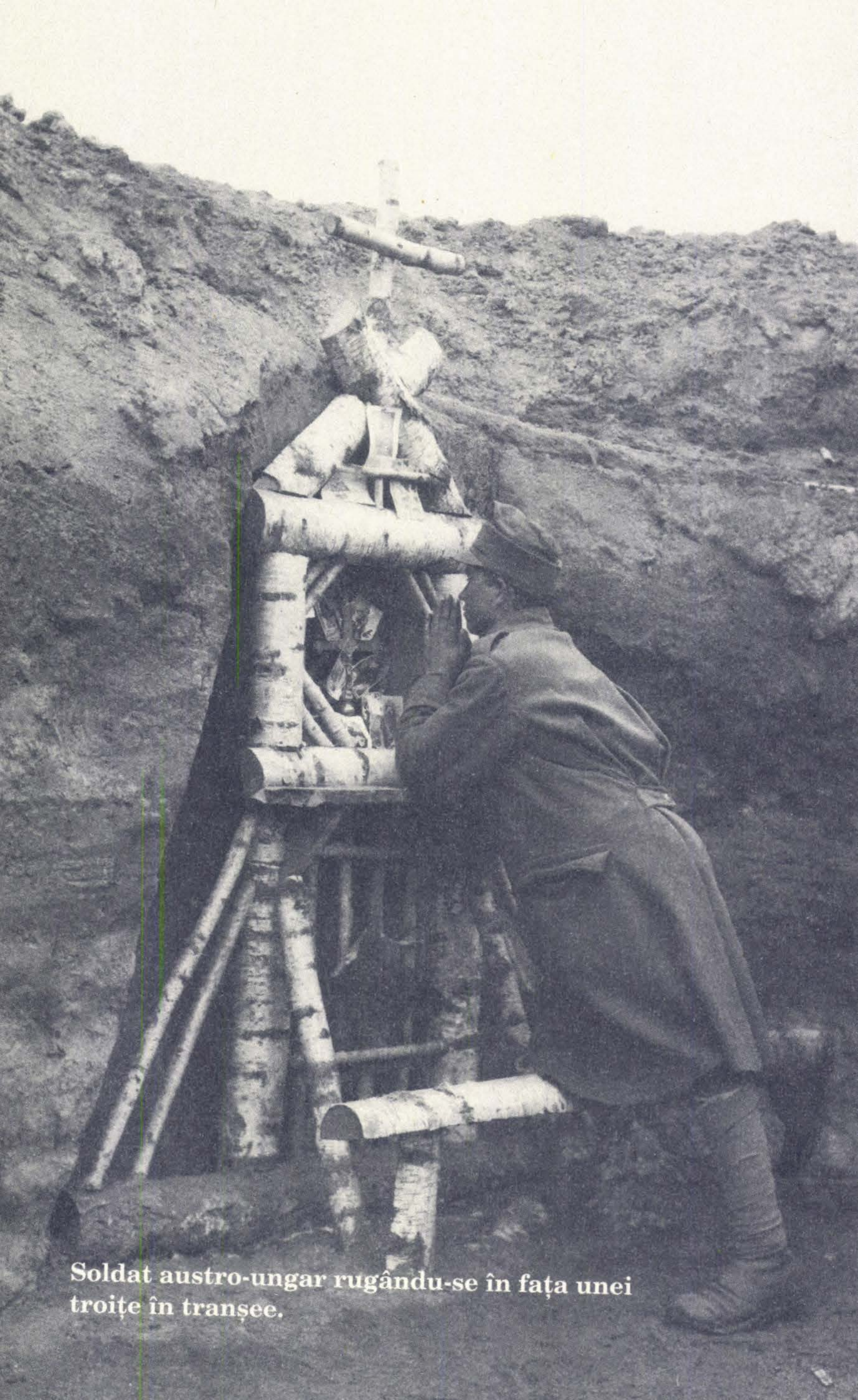

Soldat austro-ungar rugându-se în fața unei troițe în tranșee.

TRAGEDIA ÎNCEPE ÎN MIEZ DE VARĂ. NIMENI nu bănuiește că războiul va dura patru ani și jumătate și va curma mai bine de trei milioane de vieți doar în Imperiu. Acum e vremea punerii în scenă, a defilărilor cu torțe, a imnurilor eroice. Cortina se ridică sub privirea unui băiat de nouă ani.

IULIE '14

Acesta e titlul celebrei cărți a lui Emil Ludwig, în care autorul prezintă evenimentele din luna anterioară începerii războiului și izbucnirea conflagrației. Păcat că azi prea puțini cunosc această carte. În ce mă privește, mă rezum să prezint cum s-a văzut această cotitură istorică în viața unui orășel cu ochii unui copil din clasele primare.

Când, la 28 iunie 1914, Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, și soția sa au fost împușcați la Sarajevo, încă din seara acelei zile s-a răspândit știrea că garnitura de tren imperială a fost aruncată în aer. N-aș spune că evenimentul a produs cine știe ce mirare; dimpotrivă, oamenii s-au trezit mai degrabă din amorțeală. Poate că nu în ideea că un personaj politic de rău augur¹ a ieșit din scenă, ci pur și simplu pentru că „s-a

---

¹) Arhiducele Franz Ferdinand (1863–1914), fiul fratelui mai mic al lui Franz Joseph, devine moștenitorul tronului în 1896, după sinuciderea

întâmplat în sfârșit ceva“ în acea lume stătută și îmbâcsită. Au dus știrea acasă de la cazinou, după care au plecat liniștiți la cinematograf. [...]

Mobilizarea generală a fost decretată la noi pe 2 august, până atunci luna iulie trecuse de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Tot bărbații au fost cei care au dus această știre la casele lor, de prin locurile în care obișnuiau să se adune seara. La noi, a căzut ca un trăsnet, în toiul obișnuitei partide de tenis de după-amiază. După numărătoare, a reieșit că, dintre bărbații prezenți, doisprezece trebuie să se prezinte a doua zi dimineața la unitate. Atmosfera a căpătat o turnură militară: deveniseră obligatorii arborarea ținutei eroice de sfidare a morții și glumele insolente despre viitorul ce bătea la ușă. Cum s-au purtat, în aceeași perioadă, femeile – nu-mi amintesc. Copilul observă, în general, doar lucrurile care se văd, iar lacrimi n-am văzut. Dintre cei doisprezece, au existat unii care au căzut de la bun început pe câmpul de luptă. [...]

Pe stradă, afișe în multe limbi (atunci am văzut câte limbi se vorbeau în Monarhie) anunțau noua situație. Ordinul de încorporare se adresa celor până în patruzeci și doi de ani. Până a doua zi, armata (în oraș staționa un batalion al Regimentului 24 de honvezi) a îmbrăcat uniforma cea nouă, gri-albăstruie, renunțând pentru totdeauna la uniforma albastru închis de honved, croită pe corp, cu găitane roșii și cu pantaloni strâmți *à la hongroise*. Cei care depășiseră vârsta obligativității serviciului militar (contingentele mai vechi, chemate sub arme pentru servicii auxiliare) au primit uniforme purtate, de culoare albastră, și uriașe puști Werndl cu încărcare pe la culată, rămase din veacul trecut, cu baionete cu două tăișuri, lungi cât

lui Rudolf, unicul fiu al împăratului, și după moartea tatălui său. Are intenții ferme în privința reformării Monarhiei, plănuind reorganizarea dualismului austro-ungar într-un stat cu trei componente – cu un bloc slav (Croația–Bosnia–Dalmația) ca o parte unitară a imperiului –, iar pentru mai târziu înglobarea Ungariei într-un stat federativ: Statele Unite ale Austriei Mari. Atât în Serbia, cât și în Ungaria, acțiunile sale politice stârnesc puternice antipatii, iar perspectiva încoronării sale e privită cu teamă.

o sabie. La poarta cazărmii, sub ceas, goarna a sunat pentru ultima oară stingerea. [...]

Au urmat, seară de seară, manifestații de stradă. Oamenii defilau cu făclii în mână până la miezul nopții pe strada principală a orașului, ovaționând Monarhia și urlând – la început cu multă însuflețire, mai târziu cu tot mai puțină – cântarea care începea cu *O să vezi tu, Serbie ticăloasă*. Printre ei, defilam și noi, școlarii. Ziua o făceam pe curierii societăților de binefacere. Principala obligație a acestora era ca vagoanele de marfă – purtând inscripția „Șase cai sau patruzeci de oameni“ – care transportau convoaiele de militari să fie împodobite festiv cu flori. Am cules flori, mai cu seamă dintre cele cu tulpină înaltă, un fel de linariță de culoare galbenă, care înflorește în august și căreia nici azi nu-i știu exact numele, cu toate că se poate întâlni prin toate grădinile. La gară am ajutat la distribuirea de țigări și alimente pentru convoaiele de militari, de parcă s-ar fi dus cu toții la moarte prin înfometare. Cu toate că atunci nu era – încă – nevoie de așa ceva. La începutul războiului – despre care se credea că o să fie de scurtă durată –, soldaților nu le lipsea nimic, nici nu se uitau la daruri. I-ar fi bucurat poate mai mult un strop de empatie omenească față de *morituri*, deși despre așa ceva nici că putea fi vorba, pentru că ar fi dus la instalarea emoției, ce strică spiritul de luptă al armatei. Asta trebuia să rămână între patru pereți. Moda era atunci să fii erou. Trecuseră două generații, astfel că războiul era cunoscut doar din descrieri pline de entuziasm. A fost nevoie de timp până să-și dea seama, pe pielea lor, că până și cea mai urâtă pace e mai frumoasă decât cel mai frumos război.[1]

——— ANDRÁS NAGY, medic

---

[1] Nagy András dr., *Városkép és ami hozzá tartozik* (*Peisaj urban și tot ce cuprinde acesta*), Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1997, pp. 86–87.

RECRUŢII ŞI MILITARII DIN TOATE NAŢIILE imperiului pornesc spre front purtaţi de valul de entuziasm. Moscova e la o aruncătură de băţ, sfârşitul războiului care nici nu a început este o chestiune de săptămâni sau chiar de zile.

[TRĂIASCĂ RĂZBOIUL!]

Într-o duminică, știrea m-a prins în sat: la Sarajevo au fost uciși moștenitorul tronului și soția sa. Gloanţele lui Princip au șuierat în istoria lumii. Am fost sigur că asta se lasă cu război și că voi lua parte la el. De ce? Era în interesul meu? Ce nădăjduiam de la el? În aceste vremuri, singurul simţământ al omului crescut cu lectura despre eroii luptei de la '48 pentru libertate din romanele lui Jókai[1] era că nu poate sta deoparte. S-ar dezonora prin asta pe sine. Multe sute de mii gândeam la fel. Nu știam ce vrem, ce poate aștepta naţiunea noastră de la război, și totuși simţeam că trebuie să ne ducem. În mine se înfiripase ideea că în mod sigur vom învinge și, în felul acesta, puterea, prestigiul – în interior faţă de naţionalităţi, în exterior faţă de austrieci – ne vor spori. Mă mâna și amărăciunea personală. Dacă o să mă întorc gradat, cu decoraţii, atunci „Albă ca Zăpada“ mă va iubi. Iar dacă n-aș reveni, și așa e bine. Altceva nu se poate întâmpla: ori erou, ori mort. M-am dus la vicepreședintele Voith.

— Mă înrolez.

— Aveţi chemare?

— N-am.

— Atunci nu aveţi voie să vă părăsiţi slujba. Așteptaţi.

La câteva zile după aceea, mobilizare generală. De-acum nu mai putea spune nimeni nimic, am predat totul celui care-mi ţinea locul. Am cules toate florile din grădină. Am obţinut un coș mare, pe care i l-am trimis Albei ca Zăpada. Scrisoare, vorbă trimisă, rămas-bun? Nimic! Mi s-a spus că i l-au dus după plecarea trenului meu.

---

[1]) Mór Jókai (1825–1904), scriitor romantic și revoluţionar maghiar. Romanele sale cu tematică legată de anii 1848–1849 i-au adus celebritatea în Europa.

M-a luat și m-a dus cu ea marea, tumultuoasa, gălăgioasa mulțime, ce dădea buzna peste lacrimile mamelor și florile iubitelor. Am ajuns atât de amețit la Gherla, că i-am strigat unui prieten:

— Ne ducem la Moscova să luăm masa!

Băieții trăgeau la măsea. Pileau de toate și mai toți se clătinau binișor, dar cu vocea încă o mai duceau. Patru caporali voluntari tot dădeau noroc cu pălincă, închinând cam așa:

— Trăiască Dumnezeu!

Multe mii de oameni mișună, dorm sforăind, cântă, beau, se îmbrățișează în incinta și pe șanțurile interioare cu iarbă ale cetății Alba Iulia. În oraș, curțile, șurile, grajdurile sunt pline. Nici măcar nu încerc să fac rost de adăpost sau de loc de dormit. În piața mare mă întâmpină un strigăt până la cer: *„Éljen!“*, „Să trăiască!“[1], *„Hoch!“*

Intru în restaurantul înțesat de oameni. Un ofițer citește telegrama: Germania a intrat în război. Da, au intrat cu toții. S-a atins recordul mondial al declarațiilor de război. Noi eram acolo, în vâltoare, ca națiune, amețiți, fără scop, fără habar de puterea noastră, de puterile dușmanilor. Luați de val.

— Trăiască războiul! vuia necontenit.

O mare masă de demonstranți s-a strâns, la Dej, în fața locuinței unui ofițer (Gyula Láng). Acesta a ieșit în balcon, și-a îmbrățișat soția și fiul, care plângeau în hohote, a amintit de legendarul ultim strop de sânge. După care „n-a avut – zău! – ce face“ că a căzut de pe cal înaintea primei bătălii, și-a luxat piciorul și și-a petrecut în spatele frontului toți anii de război.

La Alba Iulia, se deschid depozitele, beciurile. A ieșit la lumină o cantitate uriașă de haine, arme, cartușe, cereale, feșe, medicamente, despre care populația civilă habar n-avea. Sunt pus plutonier șef de serviciu în Compania 3 din Marschbataillon[2]. Cei din armata regulată – sau, cum le zicem noi: *standbeliek*, „cei înrolați înainte de război“ – stăteau deja gata de drum. Compania noastră, ca și întregul regiment, era 90% românească. Român este și comandantul nostru, locotenentul-major Maxim. Ceilalţi ofiţeri: locotenentul-major Vitéz, plutonierul-major Weiss și un locotenent austriac. După echipare, trupa se liniștește, devine docilă – și deosebit de gravă, când scriem și împărțim, pentru fiecare în parte, „legitimaţiile de moarte“ (*Legitimationsblatt*), după care le ordon să și le coasă cu toţii în buzunarul pantalonului.[1]

---

[1]) În română, în original. [2]) Companie de linie.

——— **ENDRE NAGY**, soldat

PENTRU ŢĂRANUL SĂRAC DIN ŢARA BÂRSEI, strânsul grâului tocmai s-a încheiat, iar știrile despre izbucnirea războiului vin ca prevestire a unui alt fel de seceriș.

[PĂŞIM ÎNTR-O LUME TRISTĂ]

29 iunie 1914 Am fost să lucrez și azi, de Sfinţii Petru și Pavel[2], am cules în grădină pentru unchiul István.

Ei, iată că a venit pe capul maghiarului neașteptata, crunta nenorocire, de fapt nu doar asupra noastră, ci asupra întregii Monarhii, dar noi suntem cei care simţim în cea mai mare măsură neplăcerile ce stau să bată la ușă, pentru că noi, ungurii, suntem poate cei mai izolaţi – și, cu toate acestea, avem atâţia dușmani. I-a ucis ieri pe moștenitorul tronului și pe soţia sa la Sarajevo un student sârb: azi a sosit trista veste – am rămas, încă de pe-acum, destul de orfani. [...]

26 iulie Pășim într-o lume tristă – a izbucnit războiul! Cu sârbii și poate – cred – și cu rușii. Doamne, unde putem ajunge! O presimţire rea îmi șoptește că ăsta e-nceputul unui mare război european. Cei veniţi în concediu după cele trei săptămâni de seceriș au fost chemați azi-dimineață neîntârziat și cred că nici noi nu rămânem acasă.[1] Am potcovit caii, am plătit 70 de filleri, iar pentru caiele 30.[2] Am adus acasă puțina lucernă de aici, de pe lotul mic. Vremea a fost cam închisă.

---

[1] Nagy Endre, *Így éltem és ezt láttam... A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja* (*Iată cum am trăit și ce am văzut... Traseul vieţii prizonierului de război din Siberia și fondatorului de școală ardelean*), Nagy Margit, Nagy László (red.), Bellághné Nagy Rózsa (ed.), f.e., Újvidék (Novi Sad), 2010, pp. 113–114. [2] În obiceiurile populare este ziua începerii secerișului, iar a doua zi este începutul adevăratei veri.

30 iulie Ei bine, de patru zile abia am făcut o jumătate de căruță de fân la cujbă, în seara asta am venit acasă cu nevastă-mea, și copilul a fost cam indispus – că nu s-o îmbolnăvi și el! Tata a rămas cu mătușa Sára, pentru că am cosit și partea ei.

Deja văd că e mai mult ca sigur că trebuie să mă duc la război. Cum m-am dus la birou[3], văd ceva lipit ca o hârtie mare și albă. Cum am putut, la lumina chibritelor, am citit: guvernul solicită. Această hârtie este o proclamație însuflețitoare, care dă de știre despre războiul care a început deja, după cum aud. Nu atât pentru viața mea îmi pare rău, ci mi-e milă de ai mei, de cei de acasă. Cine știe ce ne așteaptă pe noi, sărmani maghiari! [...]

2 august A venit și vremea înrolării – pe care o anticipasem: azi-dimineață în zori, poștașul Dobán și juratul A. Sára au dat de știre, în răpăit de tobă, mobilizarea generală la porunca Măriei Sale: toți ofițerii și soldații care nu sunt activi, precum și toți rezerviștii sunt chemați sub arme cel mai târziu în douăzeci și patru de ore. Uite ce-au reușit doi flăcăiandri sârbi: să răscoale o întreagă Europă și să tulbure o pace și așa șubredă. Se poate că noi, maghiarii, o să luptăm chiar și în vreo două-trei părți, căci și rușii fac mobilizări din plin, și chiar și de românii care trăiesc printre noi avem a ne teme, căci tare sunt vicleni. O să spună viitorul toate câte vor fi celui care va trăi după noi. Mă duc acum să aud și eu câte ceva.[4]

——— ISTVÁN FÓRIS, țăran

---

¹) Țăranilor înrolați în armată li se acorda o permisie pentru semănat și seceriș. ²) În 1914, familiilor rămase fără venituri li s-au acordat între 57 și 88 de filleri pe zi pe cap de persoană majoră. În aceeași perioadă, venitul zilnic al unui muncitor era în jur de 3 coroane (1 coroană = 100 filleri). ³) Este vorba de primărie sau biroul notarial. ⁴) Fóris István, *Életem jelentékenyebb napjai* (*Cele mai însemnate zile din viața mea*), Emese-Gyöngyvér, Veres (ed.), Barca Kiadó, Dunavarsány, 2013 (Barcasági könyvek, vol. 5), pp. 115, 117, 119–120.

PREOCUPAREA ȘI TEAMA SE INSTALEAZĂ REpede. Agitația e întreținută de zvonuri bizare, care se răspândesc cu repeziciune. Vin primele vești de pe frontul Galiției și, odată cu ele, primii răniți. Un distins bibliotecar clujean, intim al oficialilor de rang înalt, ia parte la efortul de război cu pana ziaristului.

[ORAȘUL E ÎMPÂNZIT DE ZVONURI]

Începând cu 24 iulie [1914], am făcut câteva însemnări ca pentru un jurnal, destinate nemijlocit memoriilor mele. Însemnarea de pe 24 iulie am început-o chiar înaintea prezentelor rânduri. Ne-am întors acasă cu fiul meu la Cluj – iar aici ne-a întâmpinat imaginea exterioară a orașului în clipa izbucnirii războiului. Atunci sosisem, și am văzut pe stradă când edițiile speciale ale ziarelor dădeau de știre mulțimii agitate de pe străzi că Serbia n-a cedat. [...]

Pe 30 iulie, contele Ödön Bethlen[1] a fost numit comisar guvernamental pentru zona comitatului și a orașului Cluj. A dat o proclamație cât se poate de bine cumpănită. Azi de dimineață, am urcat la el, i-am arătat o corespondență pentru *Budapesti Hírlap*, semnalându-i că vreau să-i arăt textul (incluzând o copie a proclamației), ca să nu existe vreo problemă.[2] Am auzit de la el – confidențial – lucruri interesante. 1. România și-a întesat cu armată frontiera, de parcă s-ar pregăti de invazie, dacă lucrurile ar lua o întorsătură neplăcută. 2. Mi-a arătat o scrisoare a lui István Tisza,[3] ce pare să se adreseze comiților

---

1) Ödön Bethlen (1852–1927), comitele suprem al comitatului Cluj, 1913–1917; la izbucnirea războiului este numit, împreună cu ceilalți comiți supremi, comisar guvernamental; prim-curator al Bisericii Reformate din Transilvania. Familia conților Bethlen a fost una dintre familiile de vază ale Transilvaniei; a dat mulți oameni de stat, doi dintre frații lui Ödön fiind, de asemenea, comiți supremi. 2) Autorul, directorul Bibliotecii Universității din Cluj, este și corespondentul clujean al ziarului *Budapesti Hírlap*. 3) István Tisza (1861–1918), prim-ministru al Ungariei în anii 1903–1905 și 1913–1917. Înțelegând gravitatea problemei naționale, Tisza caută o soluție pe plan local. După alegerile parlamentare

supremi din Transilvania. Scrisoarea este cu adevărat un model în ce privește inteligența unui om de stat. (Poate fi găsită în arhiva comitatului cu data de azi.) Cheamă la fermitate, dar atrage, în același timp, atenția funcționarilor să fie echitabili. Cheamă la cumpătare, căci Transilvania este împânzită cu jandarmi, iar dacă armata ar fi dusă de aici, locul i-ar fi luat de însemnate forțe armate ungare. 3. Mi-a arătat scrisoarea episcopului (greco-catolic) Vasile Hossu,[1] din Gherla, în care acesta îl tutuiește familiar pe comitele suprem – cu care n-a vorbit, de fapt, niciodată. O face pe aristocratul maghiar – mi-a zis contele Bethlen. Îmi semnalează că o să emită o scrisoare pastorală și, dacă trebuie, e gata să apară, chiar și personal, oriunde. Comisarul guvernamental mi-a spus surâzând că i-a răspuns, mulțumindu-i călduros; a arătat însă că deocamdată e de-ajuns dacă va emite – de va fi fiind nevoie – scrisoarea pastorală. El (comisarul guvernamental) va ține seama de atitudinea sa binevoitoare. Până una-alta, i-a adus la cunoștință că un omonim al său – un anume Hosszú –, latifundiar transilvănean, a încins un tărăboi într-un sat ardelenesc, iar mărinimosul episcop, sărmanul, e nevoit să-și pacifice acolo în primul rând conaționalii. Comisarul guvernamental a spus un lucru interesant legat de faptul că un potcovar țigan din Gilău – potcovarul lui Tamás Barcsay[2] – a tăiat cablul telefonic de stat care trece prin dreptul locuinței sale. A cărat o scară până acolo și a retezat cablul cu o pilă. Jandarmeria a găsit în noroi urmele scării târâte de potcovar. În afară de asta, pe pilă rămăsese răzătură de cupru. Pentru această fărădelege, a fost aspru pedepsit. Pedeapsa trebuie s-o aduc – spre descurajare – la cunoștința tuturor. Comisarul guvernamental ar fi dorit să preiau munca

---

din 1910, câștigate de Partidul Național al Muncii (Nemzeti Munkapárt), fondat de el, inițiază în mai multe rânduri (1910, 1912, 1913) tratative cu conducătorii românilor din Ardeal – fără rezultate concrete. Adversar al introducerii dreptului universal de vot, care ar fi dus la creșterea ponderii politice a masei naționalităților și țăranilor. [1]) Vasile Hossu (1866–1916), redactor, profesor, prelat, episcop greco-catolic al Lugojului (1903–1912), apoi al Gherlei (1912–1916). [2]) Tamás Barcsay (1868–1936), proprietar în Gilău și deputat în Parlamentul Ungariei (1906–1910).

de corespondent la Cluj al Agenției Ungare de Știri pentru oficiosul guvernului, dar să-l asigur că-mi voi desfășura activitatea în spirit partinic. Constrângeri de felul acesta nu mi-au plăcut niciodată, așa că am răspuns evaziv. Dacă – eliberat, după douăzeci și cinci de ani de muncă, de aceste rigori – mă angajez din nou, vreau să se recunoască faptul că, prin asta, slujesc comunitatea și, ceea ce este cel mai important, nu vreau să lingușesc partidul, ci vreau să fiu un cronicar devotat, nepărtinitor, așa cum am fost totdeauna. Când am ieșit de la comisarul guvernamental, vicecomitele a cerut să aștept nițel, căci chiar atunci intrau funcționarii de la comitatul Cluj la comisarul guvernamental să-l salute. [...]

Cluj Curg, zi după zi, manifestații pline de însuflețire. Mii de participanți demonstrează în favoarea războiului. Îl ovaționează pe rege[1], aplaudă guvernul. Proclamația regelui a fost citită cu un entuziasm de nedescris. Autoritățile comitatului și cele orășenești lucrează zi și noapte cu o râvnă pilduitoare, iar publicul așteaptă evenimentele în liniște și cu încredere. Corpul ofițeresc al comitatului Cluj a hotărât ca, începând cu luna august, în toată perioada de război, un procent de unu la sută din solda cuvenită să fie ordonanțat nemijlocit de la oficiul fiscal pentru familiile celor mobilizați.

31 iulie Ieri după-amiază, am dejunat cu profesorii Károly Lechner și Zsigmond Purjesz.[2] Impresionantă – tristețea profesorului Lechner. Om în vârstă, mare psiholog, psihiatru – a adus multor mii de oameni mângâiere. Acum, că i-au luat băiatul la război, își lasă-n jos – cu ochii umeziți de lacrimi – capul încărunțit și-mi spune: „Cu totul altfel privește omul războiul dacă fiul îi este acolo“. De afară, de pe stradă, auzeam în cafenea muzica militară. Mii și mii de tineri colindau orașul cântând,

---

1) Franz Joseph (1830–1916), împărat al Austriei și rege al Ungariei între 1848 și 1916. 2) Károly Lechner (1850–1922), neurolog, director al Clinicii de Neurologie și Psihiatrie al Universității „Franz Joseph“ din Cluj, profesor la această universitate (1889–1919). Zsigmond Purjesz (1846–1918), internist, profesor universitar, „medicul medicilor“, personalitate definitorie a învățământului medical din Cluj.

ovaționând sub vechi steaguri. Se opresc în fața locuinței generalului-locotent baron Karg,[1] îl aclamă, își intră în rol oratorii, artiștii recită. Pe un steag tricolor e scris: „Trăiască războiul, piară Serbia". Fiul profesorului Purjesz vrea să se ducă la război cu Crucea Roșie. Profesorul Purjesz, cel mai bun doctor din țară, omenos, inimos, este neliniștit. De ce n-or fi apărat podul peste Sava la Belgrad, căci se aude că sârbii l-au aruncat în aer?[2] Apoi a-nceput să bombăne că de ce nu se mișcă mai repede. Iar când am ieșit din cafenea s-a întors spre mine: „Mă rog, e ușor de criticat aici, dar e greu – zice el – să te desfășori acolo". „Vă rog, domnule profesor", răspund eu zâmbind, „eu n-am zis nimic".

Ieri, i-am scris un mesaj comisarului guvernamental, contele Ödön Bethlen, înștiințându-l că am găsit acel *modus vivendi* conform căruia accept să fiu corespondent, dar atâta vreme cât ține războiul și numai pentru liniștirea publicului și doar ca să-i fac lui pe plac, nu de dragul Agenției de Știri, și doar sub actuala conducere. În cei douăzeci și cinci de ani cât am funcționat acolo, a fost o instituție de nimic și nerecunoscătoare. [...]

3 august Orașul e împânzit de zvonuri. În vreme ce mă bărbierește, frizerul mă înștiințează cum că o să se facă încorporări și că vor fi luați cei cu vârsta între 19 și 42 de ani, cei lăsați la vatră, cum că au fost împușcați în citadelă șase jandarmi din Blaj și că-i duc pe cei între 43 și 55 de ani. Ei bine, atunci – zic eu cu sânge rece – măcar nu trebuie să mă bărbieresc, căci am 48 de ani. La bibliotecă, am preluat totul de la Gazelli[3], ceva bani gheață, și m-am îndreptat spre comisarul guvernamental. În fața Casei Comitatului, mă prinde pictorul József Sebestyén[4] – care execută steme genealogice –, întrebându-mă dacă nu am ceva de lucru pentru el. Este un trăgător desăvârșit, dar nu vrea să sape șanțuri la armată. Îi spun că nu am, și atunci îmi șoptește misterios că tocmai era în camera vicecomitelui și a auzit acolo când subprefectul a trimis jandarmi la Cojocna, pentru că acolo românii s-au răzvrătit. Mă roagă să nu-i pomenesc numele. Urc la comisarul guvernamental, în anticameră se plânge directorul pădurilor că i-au fost chemați sub arme toți pădurarii, ce o să fie dacă s-ar da foc la păduri, pădurile statului reprezintă o mare valoare. Comisarul guvernamental mă primește pe mine repede, dar vicecomitele o ia înainte cu un act. Spun – ce noutăți, onorate domn? E de rău – îmi răspunde. Aștept înfiorat să aflu despre ce tulburări vorbește. Am băiatul la Paris, și nu știu nimic de el. Ăsta e însă necazul mai mic – gândeam eu –, căci o să vină acasă. Intru apoi la comisarul guvernamental, care, în cel mai mare secret, îmi citește o scrisoare de la Tisza. Am primit din România vești bune, și totuși am făcut totul în chestiunea Transilvaniei. Mă roagă să difuzez această știre peste tot, în interesul liniștii. Deoarece maghiarii transilvăneni sunt îngrozitor de speriați, cu toate că românii s-au purtat frumos până acum. Îi zic comisarului guvernamental ce știri mi-au ajuns la urechi, declară că nimic nu este adevărat. Că la Cojocna au trimis jandarmi – e adevărat, dar au făcut-o pentru că pe jandarmii de pe acolo i-au luat la armată. Remarc – fapt cu totul ciudat – că, înainte de a intra, într-o altă încăpere o dactilografă se lamenta, tremurând ca varga înaintea comisarului, că românii au dat foc Clujului. Comisarul a luat măsuri ca ziarele să dezmintă zvonurile. L-am căutat pe Sebestyén să-l fac de două parale, dar n-am dat nicăieri peste el. Așa se răspândesc zvonurile. De câte ori primesc noi zvonuri, le dezmint prin comisar. Socotesc că, în felul acesta, contribui la liniștea populației. [...]

---

[1]) Johan Karg von Bebenburg (1874–1922), militar, comandant în grad de general-colonel al Diviziei 38 maghiare de infanterie a honvezilor. [2]) La Belgrad, teritoriul de pe malul stâng al Savei aparținea Ungariei. [3]) Árpád Gazelli, bibliotecar la Biblioteca Universitară din Cluj. [4]) József Köpeczi Sebestyén (1878–1964), pictor, heraldist, funcționar al Bibliotecii Universitare. În 1920, a proiectat și definitivat stema României.

Un alt caz interesant: fiul principelui moștenitor român¹) – pe care au vrut să-l căsătorească cu o prințesă imperială ru-

---

¹) Principele Carol, fiul principelui moștenitor Ferdinand, servea în 1914 în Regimentul imperial de gardă german. La izbucnirea războiului, se întoarce cu un convoi de trei automobile în România. Pornește la drum la 3 aug., iar la 10 aug. ajunge la Budapesta, unde îl primește în audiență pe consulul român. La 11 aug. pornește spre Szeged, însoțit de deputatul

soaică – urma să sosească azi în comitatul Cluj cu automobilul. A venit direct de la Berlin cu mașina, pentru că circulația pe calea ferată nu se poate lua acum rapid în calcul. L-am așteptat după-amiază pe comisarul guvernamental. Ședeam în secretariat, eram mai mulți acolo, când a dat buzna un căpitan, care a vrut să vorbească urgent cu comisarul. E vorba de o sută de milioane – strigă el. I se dă drumul să intre. Se stârnește un uriaș du-te-vino: e vorba de faptul că, se pare, niște femei – sau unii îmbrăcați femeiește – transportă în Rusia o sută de milioane de franci, în cinci mașini.[1] S-a tot telefonat pretutindeni până seara, în vederea capturării sumei. Notez că despre sosirea principelui român mi s-a vorbit în mare secret. După-amiază, când mă îndreptam spre casă, dr. Dénes Czetz, un farmacist neserios, striga în gura mare că, iată, doi agenți secreți așteaptă sosirea moștenitorului tronului – înțelesese că cel maghiar. Arăta litera și numărul automobilului. Nu, noi nu suntem în stare să păstrăm un secret. M-am întâlnit după-amiază cu contele Miklós Bánffy[2], comisarul guvernamental al operei, este repartizat la Sibiu pe lângă comandamentul corpului de armată ca șofer, cu mașina proprie.

6 august Ieri după-masă, bombă! Ca un trăsnet a căzut aici telegrama despre declarația de război a Angliei. Pe mulți ne-a cuprins panica, deși era de prevăzut. Urmarea ar fi, eventual, bombardarea orașelor Fiume, Triest, Pola,[3] iar dacă Anglia i-ar ridica la luptă pe dalmații cu sentimente italo-slave ar fi mare necaz. Din toate părțile, mari temeri, doar bătrânul conte Kálmán Esterházy[4] – de peste 83 de ani, fost comite suprem și fost

---

János Pongrácz, președinte al Automobil-clubului maghiar, și de generalul Perticari. În noaptea de 13/14 aug. sosește la Sinaia prin Brașov și Predeal, fără să treacă prin Cluj. Ziarul *Budapesti Hírlap* publică relatări despre călătorie. 1) Unul dintre zvonurile cele mai răspândite la izbucnirea războiului. 2) Miklós Bánffy (1873–1950), politician, scriitor, artist plastic, v. biografia la pp. 481–482. 3) Fiume, azi Rijeka, Croația; Triest, azi Trieste, Italia; Pola, azi Pula, Croația. 4) Kálmán Esterházy (1830–1916), comite suprem al comitatului Cluj în două rânduri (1867–1885 și 1910–1913); în anii 1865–1867 și 1887–1905 a fost deputat, președintele mai multor asociații, printre altele al Societății Muzeului Ardelean.

sublocotenent-major în vremea luptei pentru libertate de la 1848 – este vesel. Am dejunat împreună cu el și cu subprefectul Endre Dózsa[1] la cafeneaua New York. Dózsa citește în ziare chemarea adresată ofițerilor în rezervă de a se reactiva. El a fost sublocotenent de husari, și crede că o să-l avanseze la gradul de căpitan. La care Kálmán Esterházy a spus zâmbind că, după lupta de la 1848 pentru libertate, contele Zsigmond Szentkereszthy[2] – căpitan în timpul luptelor pentru apărarea Ținutului Secuiesc, având-l drept locțiitor pe avocatul Sámuel Bodola – a vorbit odată îndelung la Pesta, pe vremea perioadei constituționale, despre lupta de la 1848 pentru libertate. Era prezent lângă el și Bodola. Szentkereszthy se tot referea la Bodola – „dar pe asta o știe și domnul fost locotenent". Despre sine vorbea de-acum, cuprins de avânt, ca despre un general și comandant. Călătoreau cu trenul, în drum spre Oradea, cu Bodola, care zice deodată: „Dacă tot s-a autoavansat domnul conte la gradul de general, să fie amabil să mă avanseze și pe mine la cel de maior." Așa povestea Esterházy, care i-a spus asta lui Dózsa pentru că pe sine se înaintase la gradul de căpitan, iar lui Kálmán Esterházy i-a solicitat să intre și el în armată. Ba pardon – a răspuns Esterházy pe un ton glumeț –, ce-am eu de-a face cu armata austriacă? Noi am fost ostași ai armatei naționale, nici o legătură cu armata austriacă. La care intervin: Ei poftim! Nu ajunge că armatele rusă, sârbă, franceză, engleză au întrerupt legătura cu noi, acu' a rupt-o cu noi și oastea de la 1848/49. Uriașă ilaritate! Cu toate astea, mi-erau grele inima și sufletul, doar pentru scumpa-mi patrie îmi fac griji, să nu pierdem lupta. Teamă mi-e că și Germania, cât o fi ea de cinstită, tot interesul ei și-l vede.

Sărmana fiică-mea, Ilus, în pragul căsătoriei și al examenului de admitere la Universitate, s-a înscris la Crucea Roșie ca infirmieră. L-au așteptat seara pe prințul Carol, fiul moște-

---

¹) Endre Dózsa (1857–1944), politician, publicist, vicecomite al comitatului Cluj (1901–1918). ²) Zsigmond Szentkereszthy (1850–1921), jurist, judecător, președinte al judecătoriei din Oradea și al Statusului Romano-Catolic din Transilvania.

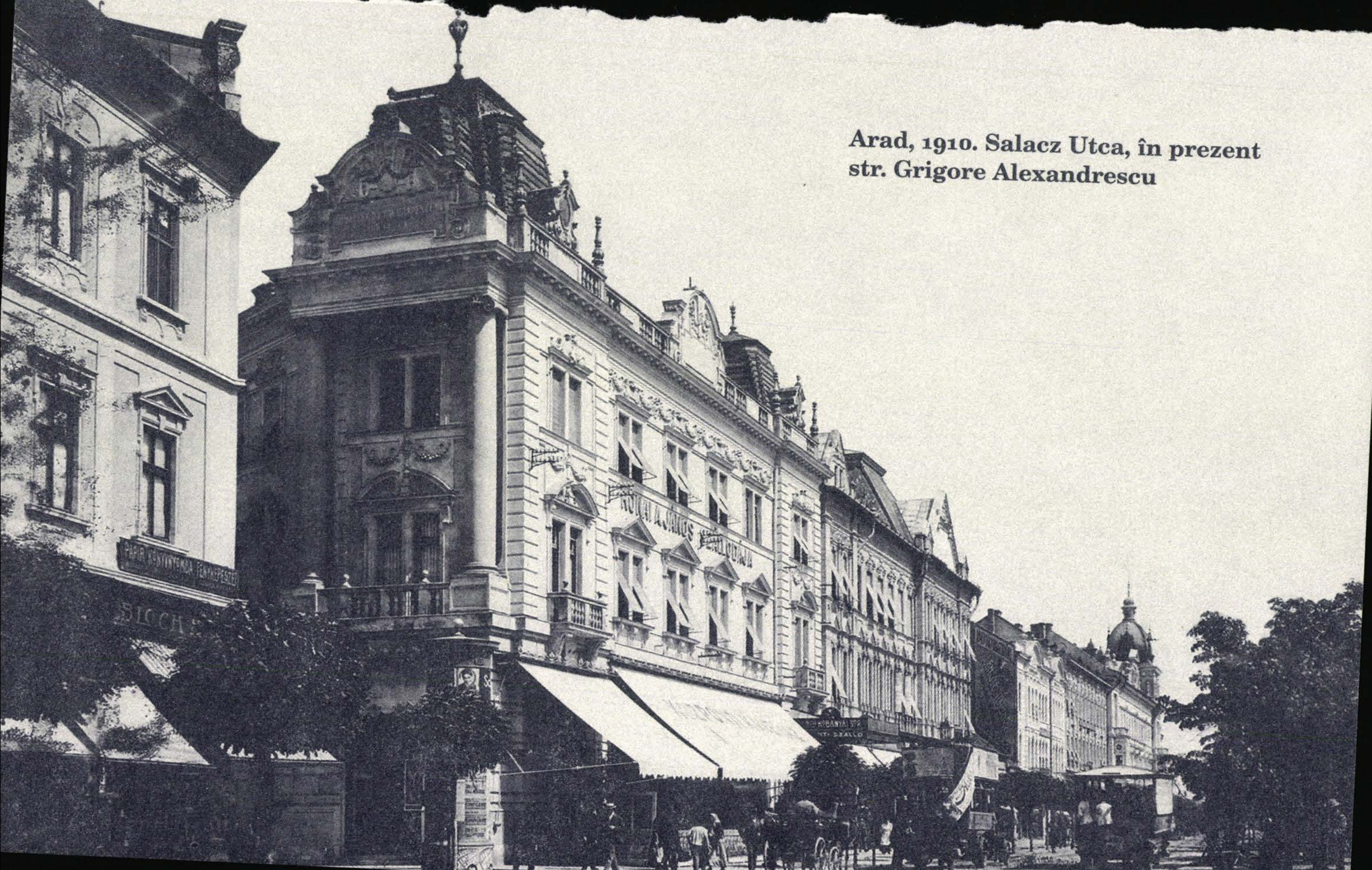

Arad, 1910. Salacz Utca, în prezent
str. Grigore Alexandrescu

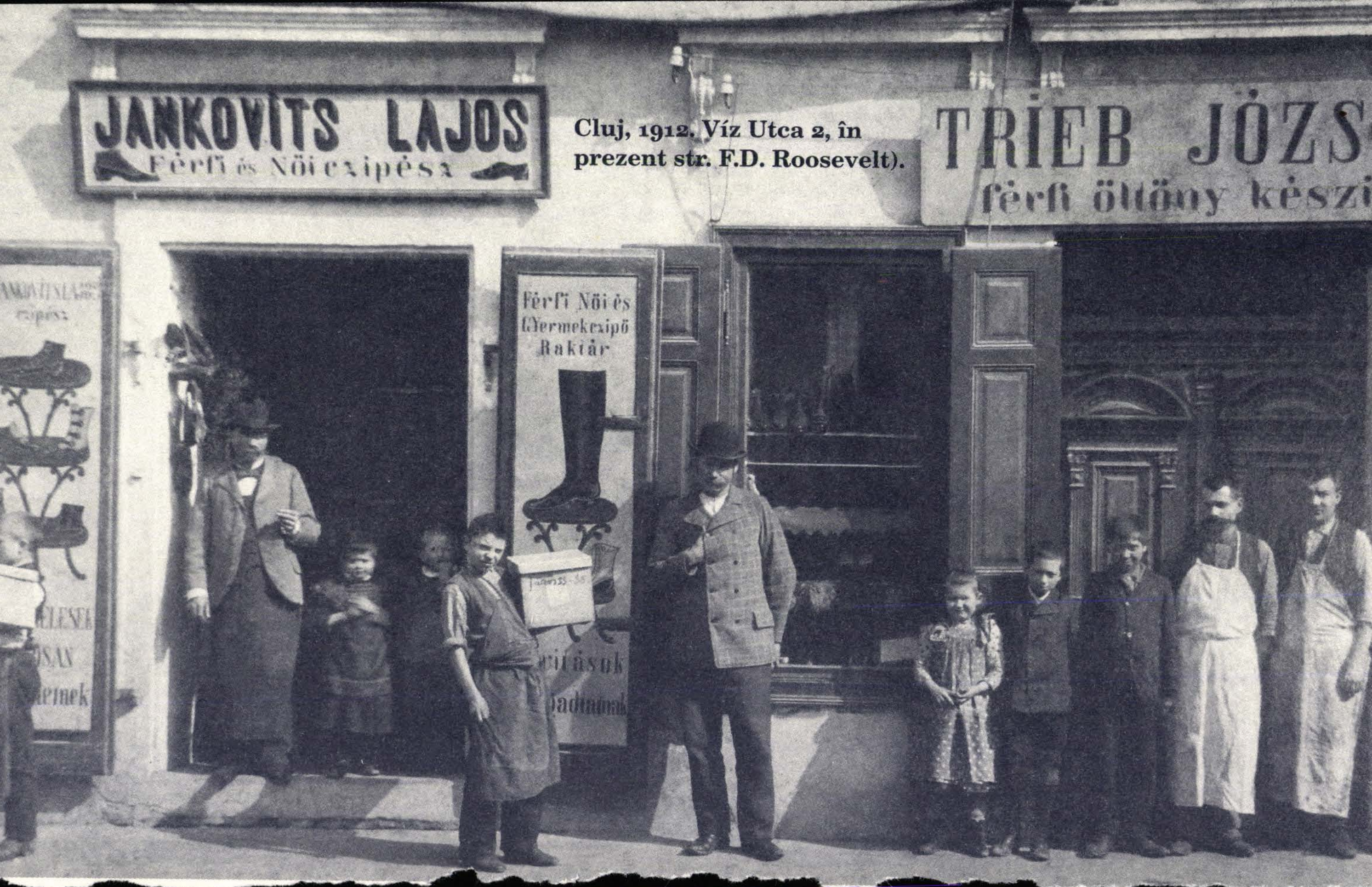
JANKOVITS LAJOS
Férfi és Nöi czipész
TRIEB JÓZS
férfi öltöny kész
Férfi Női és
Gyermekczipő
Raktár

Cluj, 1912. Víz Utca 2, în prezent str. F.D. Roosevelt).

nitor al regelui român [*sic!* – n. ed.], care vine cu mașina de la Berlin, prin Cluj, spre casă. Toată noaptea au stat să pândească șapte automobile misterioase, în care, chipurile, francezi îmbrăcați în femei transportă o sută de milioane. Pândește și armata pe șoseaua dinspre Feleac și Gilău. S-o creadă cine vrea povestea asta! [...]

27 august [...] Trebuie să notez o interesantă declarație a comisarului guvernamental Ödön Bethlen. Conform spuselor sale – lucru pe care-l știe dintr-o sursă sigură –, când împăratul german Wilhelm a fost de curând la Viena, respectiv când l-a vizitat pe sărmanul nostru Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, diplomații austrieci au vrut neapărat să-i comunice împăratului că se impune să-i atragă regelui român Carol atenția în privința stărilor de agitație întreținute în țara sa împotriva noastră. Nimeni n-a îndrăznit, dar István Tisza a făcut-o. După care împăratul Wilhelm i-a scris pe dată lui Carol. Ba, mai mult, atunci s-a întâmplat că am încheiat, la inițiativa lui Wilhelm, alianță cu bulgarul și turcul, România intrând și ea în alianță, care acum se numește blocul balcanic.[1] Menționez că o parte a presei românești manifestă față de noi o atitudine cât se poate de răuvoitoare. Aici, citeam zilnic *Universul* – până să i se fi interzis vânzarea –, în care se găsesc o sumedenie de știri mincinoase despre noi, din surse rusești și franceze. Și italienii manifestă ostilitate față de noi. O spune István Apáthy[2], care acum s-a întors acasă. Românii de aici sunt foarte drăguți. Mă

---

1) Probabil referire la încercările diplomatice inițiate de Turcia în vara anului 1914 de edificare a unui „bloc balcanic“, respinse însă de România. În acel an, pentru Germania și Austro-Ungaria ținta esențială este evitarea războiului pe două fronturi; alianța cu Turcia, împotriva forțelor navale ale Antantei, devine o problemă de importanță majoră. 2) István Apáthy (1863–1922), zoolog, decan și rector al Universității din Cluj, politician, susținător mai întâi al Partidului Nou (al fostului prim-ministru Dezső Bánffy) și al Partidului Independentist, apoi, după „Revoluția Crizantemelor“, al radicalilor lui Károlyi. Șef al Comisariatului Guvernamental Superior al Ungariei de Est până în ianuarie 1919, când e arestat de autoritățile române (este eliberat în decembrie). În august 1920, pleacă în Ungaria, activând ca profesor la Universitatea din Szeged.

plimbam cu protopopul Dăianu[1], un om foarte simpatic, despre care s-a dus vestea că a fost prins când a vrut să introducă, prin contrabandă, un transport de arme la Blaj.

El însuşi mi-a spus că asta a pornit de la un conaţional al său, care-i era duşman (am vorbit cu el pe 25). Există o puzderie de zvonuri. Pe unele le-am consemnat deja. Două dintre ele sunt caracteristice în privinţa difuzării şi a credulităţii oamenilor. Mă plimbam acum câteva zile cu prietenul meu, notarul regal István Gidófalvy[2], un om inteligent, plăcut, foarte miop. La un colţ de stradă se strânseseră oameni, ne ducem acolo. — Ce-i ăla? — Un avion – Pe cer luceşte o stea luminoasă, ăsta-i avionul. – Zic — da' aia-i stea. Sunt apostrofat şi mi se atrage atenţia că scânteiază variabil, ăla doar avion poate fi. Mă uit într-adevăr, şi lumina stelei scade în intensitate, ca a unui far noaptea, şi-apoi iar capătă amploare. Ia te uită cum se mişcă – se strigă. Păi da' aia-i o stea – zic eu înciudat. Gidófalvy îmi zice dojenitor: dragă, că doar am văzut că a venit aici din cealaltă parte a bolţii cereşti. A ieşit în vileag că luaseră drept avion planeta Jupiter, şi e posibil să se fi perindat dinaintea acesteia nori, fapt care a pricinuit schimbările de luminozitate. Pe comisarul guvernamental l-a sculat seara un servitor: sculaţi-vă, excelenţă, un avion se-ndreaptă chiar acum spre casa domniei voastre. Contele – marinar bătrân – îşi aruncă o privire pe fereastră: Măi să fie, păi da' aia-i o stea.

Emil Nadányi, redactor la *Kolozsvári Hírlap*, îmi zice: baronul Albert Bánffy[3] – pe care l-am cam criticat şi eu în vremea din urmă din pricina anxietăţii – îl întreabă cu o voce disperată, văzându-i telegrama din mână, ce veşti sunt. Au năvălit ruşii – îi răspunde serios Nadányi, dându-i telegrama, în care erau cu totul alte lucruri, mai mărunte. Baronul Bánffy – care tare seamănă fizic cu micul rege italian – se uită la telegramă cu o privire amară şi, părând că spaima îl determină să vadă ceea ce-i sugerase Nadányi, spune cu voce temătoare: Da, e adevărat, așa e! [...]

---

[1]) Ilie (Elie) Dăianu (1868–1956), redactor, profesor, protopop greco-catolic al Clujului (1902–1940); în perioada interbelică, deputat şi senator în Parlamentul României. [2]) István Gidófalvy (1859–1921), jurist, notar public, organizator de cooperative. [3]) Baronul Albert Bánffy (1871–1945), latifundiar.

2 septembrie 1914 Vești rele de pe front. Se întâmplă deja a doua oară că aflu știri importante dinainte, mai curând de la oameni simpli, obișnuiți – care mie-mi spun totul – decât din ziare. Duminică, 30 august, Gusztáv Macha, casier la bancă ieșit la pensie – care are doi gineri plecați la război –, vorbea agitat în fața farmaciei de la colț că el a auzit că brigada de honvezi de la Cluj, mare parte a Regimentelor 22 și 23 de infanterie, a căzut în luptă. L-am mustrat, spunându-i că nu e voie să se difuzeze știri rele. Aud azi de la o distinsă persoană din direcția zonală a căilor ferate că militarii noștri au fost prinși într-o ambuscadă într-o strâmtoare muntoasă din Bucovina și că atât de cumplit s-a tras în ei din toate părțile, încât ofițerii înșiși au ordonat retragerea urgentă. S-au refugiat în mare grabă spre Halici, acolo au fost puși pe tren și duși la Stanislau.[1] Lippmann, comandantul de brigadă, a sosit la Cluj. După el, pierderile sunt de zero la sută. Da, în morți, dar sursele mele spun că brigada, care s-a dovedit foarte slabă în fața forței covârșitoare a dușmanului, a fost zdrobită. Locotenent-colonelul Koncz a revenit și este la clinica de neurologie, a suferit un șoc nervos când a văzut că în jurul lui e secerată toată suflarea. Fanfara, muzica militară clujeană, și-a luat picioarele la spinare, și-a aruncat instrumentele, și orchestra pur și simplu a încetat să mai existe. Muzicienii au fost repartizați la sanitari, pentru transportat răniții, iar dirijorul Samu Borsay[2] – autorul multor frumoase cântece ungurești – a venit acasă, deoarece a fost întrebat dacă vrea să rămână sau să se ducă acasă. El a ales să revină acasă. Încă n-am vorbit cu el. La asta trebuie adăugat că aici chiar vin zilnic cu sutele răniții din Galiția. Știu de la fiul meu, Jenő – care lucrează cu sârg, din zori și până-n noapte, la Societatea de Cruce Roșie, pe lângă

---

¹) Halici, azi Galici, în Ucraina, pe malul râului Nistru, oraș care dă și numele provinciei Galiția, unul dintre principalele teatre ale frontului de est în Primul Război Mondial. Stanislau, azi Ivano-Frankivsk, în Ucraina.

²) Samu Borsay (1860–1944), col.-mr., dirijor, compozitor.

contele István Lázár[1], la repartizarea răniților –, că în noaptea asta vin nouă sute de răniți, dar au mai venit și ziua câteva sute. Se preferă să se înregistreze mai puțini decât mai mulți. Și, în vreme ce ziarele exultă de beția victoriei, răniții sosesc în țară cu miile. Ăsta-i războiul. Să sperăm că, de atunci, ai noștri au reparat această înfrângere trecătoare. Însă am mai auzit încă o veste proastă: că azi doi refugiați de la căile ferate au trecut pe aici – venind de la Cernăuți – și i-au spus lui Ferenc Felszeghy, șeful zonal al căilor ferate – de la el știu, căci doar veștile primite de la persoanele selecte, bine informate le socotesc vrednice să le consemnez –, că ai noștri ar fi cedat Cernăuții[2]. Au retras de acolo armata, au dat foc oficiului telegrafic, căii ferate, mai bine zis au deteriorat-o, iar cei doi lucrători ai mei la calea ferată au făcut de acolo patruzeci de ore, călătorind cu automobilul spre Vatra Dornei, prin Pasul Bârgăului, și tot așa până la Viena. Cred că aceștia erau doar doi lucrători timorați, dar ce spun ei e cât se poate de serios. Ferească Dumnezeu, că doar n-or fi venind rușii aici, la Cluj. [...]

10 septembrie [...] Am auzit de la comitele suprem-comisar guvernamental următoarele lucruri, din care am consemnat doar ideile. Părerea exprimată de generalul Tersánszky despre situație este de natură să liniștească. I-am spus comisarului guvernamental că publicația românească *Gazeta Transilvaniei* – pe care o citesc zilnic la bibliotecă – ațâță zi de zi împotriva populației maghiare. A scris de curând că văduvele de război unguroaice și românce nu primesc ajutoare similare. Contele Bethlen a făcut pe dată un raport secret despre acest lucru, adresat guvernului, iar peste câteva zile *Gazeta* într-adevăr și-a rectificat minciuna, scrâșnind din dinți. Contele Bethlen mi-a mulțumit că i-am atras atenția. M-a întrebat dacă în oraș e mare îngrijorarea. Firește – am răspuns. Cei care s-au refugiat la noi de la Cernăuți au spus lucruri înspăimântătoare despre cruzimea rușilor, de natură să agite populația. Camera de Comerț și Industrie voia de pe atunci să publice raportul către ministru, ca prizonierii de război să fie angajați drept ajutoare la diferite munci. Chiar și în carierele de piatră voia să fie angajați prizonieri. Comisarul guvernamental înjura Camera, imprudența doctorului Kepes de a da dinamită pe mâna prizonierilor inamici. A mai spus comisarul guvernamental că a fost pe la el István Apáthy și a cerut impozitarea specială silită a celor bogați. Contele Gábor Jósika[1], proprietar funciar la Someșeni, primea – lucru interesant – scrisori anonime cum că ar fi bine să dea bani în interes public. Jósika a vrut odată să predea o sumă mai mare, dar comisarul guvernamental a spus ca acum, în urma scrisorilor anonime, să nu facă donație.

---

[1]) István Lázár (1864–1920), comite suprem al comitatului Brașov (1900–1903), apoi al comitatului Mureș-Turda. [2]) La 2 sept. 1914 rușii ocupă Cernăuțiul, evacuat de trupele austro-ungare, care dinamitaseră podul de peste Prut. A doua zi, cazacii încep să jefuiască orașul, iar guvernatorul rus dă dispoziție mitropolitului Vladimir Repta să oficieze o slujbă pentru țar. După refuzul acestuia, se declanșează represalii, îndeosebi împotriva locuitorilor de naționalitate română. Rușii vor înainta până la linia Rădăuți–Vatra Dornei. La 22 oct., trupele austro-ungare recuceresc Cernăuțiul, însă la 27 nov. orașul e reocupat de trupele țarului.

Am următoarea consemnare din 23 septembrie [1914]. Comisarul guvernamental mi-a arătat două adrese militare. Într-una, comandamentul armatei se ridică împotriva faptului că publicul feminin, dar și domnii îi asaltează pe prizonierii ruși, solicitându-le din curiozitate tot felul de efecte, steluțele, nasturi etc. Comandamentul armatei are – și după părerea mea – dreptate, căci așa ceva e scandalos. Tot comandantul armatei a dat ofițerilor ordin să-i lămurească pe soldați că nu este adevărat zvonul că sunt duși la război doar militari români și curge sânge românesc. Adresa sună foarte bine în limba germană, în limba maghiară însă e treabă de caporal. Scopul ordinului este să contrabalanseze agitația dusă în acest sens împotriva noastră în România. [...]

În completarea însemnărilor mele mai vechi, pe care le-am copiat deja sau l-am pus pe fiul meu să le copieze: încă de la început, și noi, funcționarii universitari, am oferit 1 la sută din

---

1) Gábor Jósika (1854–1930), om politic, parlamentar, președinte laic al Statusului Romano-Catolic din Transilvania.

salariul nostru în scopul înzestrării armatei. Am făcut asta în primele trei-patru luni ale războiului, iar acum – în 1918 –, se fac patru ani de când plătim acești bani lună de lună. La începutul lui august, a început să se vehiculeze la Cluj că biletele de bancă își vor pierde valoarea. Câțiva ticăloși s-au apucat și au tot cumpărat bancnote la prețuri de nimic. Primarul Clujului a atras, la 5 august, pe afișe, atenția cetățenilor orașului asupra acestui abuz.

Delegațiile cultelor ortodox și greco-catolic îl încredințau pe comisarul guvernamental cât sunt ele de loiale. La teatru, la Cluj, se organizau mari spectacole patriotice de gală. Jenő Janovics[1] ținea discursuri. Acest om ieșea, cu fiecare ocazie posibilă și imposibilă, între public și piesa de teatru să țină discursuri sau conferințe. Speculanții și-au început activitatea încă de pe atunci, la începutul războiului.

Două soiuri de oameni a dat la iveală epoca războiului: exploatatorii – au început-o marile bănci, Lánczy și compania – și exploatații.[2] Noi, funcționarii, cei trăind din salariu, am fost și suntem exploatați. Cel care producea sau vindea sau exercita o meserie pe cont propriu era exploatator. Banul scosese oamenii din minți, astfel că elementele mai de jos au precumpănit – cei care, în timpul spectacolului de operă, stăteau să-nfulece salam în lojă, adică ăștia erau cei care ridicau prețurile. Munca intelectuală s-a dus de râpă. O pereche de pantofi costă azi 350 de coroane. Noi, un profesor universitar asociat, primim pentru prelegere, în anul universitar 1916/1917, 150 de coroane. La Cluj a fost la fel ca și în alte părți. Guvernul, societatea, legea – toate erau neputincioase ca să împiedice uneltirile bandiților asupritori. [...]

Trebuie să amintesc ca pe un lucru caracteristic că încă de pe atunci ziarul clujean *Újság* se oțăra în articolul de fond „Să nu se-ntoarcă cei care au fugit“. Câteva persoane, mai cu seamă femei și fete, se refugiaseră din Cluj – cu toate că, prin asta, își pricinuiseră cel mult lor înseși pagube materiale, dar aduseseră liniște sufletească familiei. Comisarul guvernamental contele Ödön Bethlen a făcut cunoscut, peste câteva zile – pe 8 octombrie –, pe afișe, populației clujene că forțele noastre armate i-au respins pe ruși din Sighetu Marmației. O parte neînsemnată a trupelor rusești a luat-o – zice-se – spre comitatul Bistrița. Trupele noastre mobilizate împotriva lor, precum și importantele forțe armate dinspre partea austriacă a Pasului Rodna sunt însă garanții că nu ne paște primejdia incursiunilor rusești. Pentru liniștirea publicului, o să dau de știre că la Bistrița nu sunt motive de îngrijorare și că cei care, în urma veștilor, au pornit-o la drum se pot întoarce liniștiți – cu atât mai mult cu cât autoritățile și mare parte a refugiaților au revenit deja la casele lor. În aceste împrejurări, sunt și mai puțin justificate îngrijorarea publicului urbei clujene și părăsirea orașului. La 10 octombrie, s-a anunțat oficial că pe teritoriul Ungariei nu mai sunt ruși. În ce privește invazia lor în Transilvania, nici până-n ziua de azi n-am putut lămuri ce s-a-ntâmplat. După unii, picior de soldat rus n-a călcat în Transilvania, abia dacă au fost văzute câteva patrule la graniță. Cert este că n-a existat nici o ciocnire armată între trupele detașate și pretinșii invadatori. Contele Pál Bethlen[1] – așa știu eu – i-a predat lui Károly Nagy[2], locțiitorul episcopului reformat, tezaurul familiei. Acesta a dus la Budapesta bijuteriile puse în geamantan, faptă care i-a fost luată în nume de rău, deoarece s-a spus că a fugit.

---

[1]) Jenő Janovics (1872–1945), actor, regizor, director de teatru; v. biografia la pp. 488–489. [2]) Leó Lánczy (1852–1921), președinte al Băncii Comerciale Maghiare din Pesta, președintele Camerei de Industrie și Comerț din Budapesta, deputat; în timpul Primului Război Mondial a fost – împreună cu Ferenc Heinrich – organizator al economiei de război.

Ne-am îngrijorat noi destul, și nu fără motiv. Fericit e omul care trăiește în vreme de pace! Nicicând n-am simțit o mai grozavă durere și îngrijorare cum este a omului căruia i se-ncuibărește, în timp de război, grija în suflet pentru patria sa! E ca atunci când maica îi este foarte bolnavă – și chiar mai mult decât atât. Apoi, ce simțământ este acela când trebuie să-ți trimiți copiii cu niște primeneli și câteva lucruri de valoare, iar tu ești poate pregătit s-o pornești la drum, la ordinul autorității, cu un bagaj de mână, în vreme ce casa, avutul – de care te leagă de o viață obișnuința, dragostea, atașamentul – rămân pradă bunului-plac al vagabonzilor și dușmanilor? Doamne milostive, ia-mă mai degrabă de o sută de ori la tine, decât să mai trec o dată prin ceasurile de nesomn, prin nopțile cumplite, când neagra și lugubra anxietate și-a pus ca o nălucire amprenta asupra inimii mele. În așa fel, încât am simțit de-a dreptul o durere fizică, de nu puteam nici să mănânc, nici să dorm. Am înțeles, în acele clipe, de ce a trebuit preabuna mea tovarășă de viață, soția mea, să plece din această vale a plângerii. Oameni ai viitorului: răbdați mai degrabă orice, doar războiul nu! Nu există rău mai mare pentru om ca războiul, cea mai mare nebunie, iad ce adună laolaltă toate chinurile și caznele de pe pământ![1]

---

[1]) Contele Pál Bethlen (1851–1935), fratele lui Ödön Bethlen, proprietar funciar și comite suprem în comitatul Bistrița-Năsăud (1891–1906), respectiv Solnoc-Dăbâca (1904–1906). [2]) Károly Nagy (1868–1926), începând din 1895 profesor teolog, iar din anul 1908 notar principal; episcop al Diecezei Reformate din Transilvania (1918–1926).

—— FARKAS GYALUI,
directorul Bibliotecii Universității din Cluj

SPRE SFÂRȘITUL TOAMNEI, DEVINE LIMPEDE că războiul are să dureze. Primele trenuri spre linia frontului sunt urmate de alte încorporări, val după val. Imnurile patriotice răsună tot mai rar. Din vagoanele cu soldați se aud acum cântece de despărțire și de jale.

CUM AM FOST ÎNCORPORAT

Mă gândeam încă din primele săptămâni ale acestui cumplit război că forțele noastre armate se vor dovedi neîndestulătoare în fața puzderiei de dușmani, așa că, în eventualitatea că războiul se va prelungi, o să-i ia din nou să-i înroleze și pe cei care – socotiți, la prima recrutare, inapți – rămăseseră acasă. Nimănui pe lumea asta nici prin minte nu i-ar fi trecut pe atunci că războiul o să țină ani de zile. În această privință, întreaga lume s-a înșelat, din păcate, amarnic.

---

[1]) Gyalui Farkas, *Emlékirataim 1914–1927* (*Memoriile mele 1914–1927*), ed. Sas Péter, Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2013, pp. 29–52.

Stăteam și citeam cu mare interes în ziare veștile de război, arând acasă – încă –, în acea toamnă, iubitul pământ matern, semănând grâul cel cu boaba tare, dătător de pâine – nici prin gând netrecându-mi că primăvara viitoare o să fiu și eu acolo, să particip și eu la slava războiului, la ororile, suferințele și încercările sale!

În octombrie [1914], circula deja știrea că cei inapți cu vârsta între 24 și 36 de ani vor fi înrolați. Iată că presimțirile mele s-au adeverit! La sfârșitul lunii octombrie au apărut pe ziduri afișe, pe care stătea scris că luni, 23 noiembrie, trebuie să ne ducem, de la Arpășel[1], la încorporare la Oradea. Părea un bai destul de mare, dar am avut încredere că poate, în ce mă privește, n-o să fie cazul.

În ziua indicată – rece, ger, senin – ne-am dus cu trenul, toți cei 64 de arpășeleni, la Oradea. Recrutarea s-a desfășurat în sala de încorporare a vechii școli de jandarmi de pe strada Lázár Vilmos[2]. Nouă ne-a venit rândul spre amiază. Dezbrăcați, unul în spatele celuilalt, înaintam pe rând să ne măsoare, lipiți de stinghia gradată. Nutream nădejde – căci vedeam câți oameni puternici, zdraveni, chiar și dintre cei mai tineri, n-au corespuns. Când mi-a venit rândul, doctorul a dat impresia că parcă-parcă nu-și poate spune părerea, se uita când din față, când trecea din nou în spate, m-a examinat vreme îndelungată – fiece clipă mi se părea o veșnicie – și, la sfârșit, a pronunțat înfricoșătoarele cuvinte: „Apt pentru armată!“

Ce simțăminte mă năpădiseră când mă îmbrăcam? Nici nu le pot descrie, văzând că nici ăla n-a trebuit, nici celălalt nu s-a dovedit bun. Am stat să așteptăm în curte până la ora 2.30 după-amiază. Atunci, ne-au strigat numele și am depus jurământul în grup. Din Arpășel, am corespuns 23.

---

[1]) Arpășel (Árpád), sat în comuna Batăr, jud. Bihor, în apropiere de Salonta; satul natal al autorului. [2]) Azi, Mărăști.

Suntem de-acu' soldați. Ne-am dus la gară într-o veselie, nici eu n-am fost chiar lipsit de chef, căci nu prevedeam viitorul, nu bănuiam ce-o să mă mai aștepte în cursul războiului. Dând pe gât câteva sticle de vin într-o cârciumă aflată în drumul nostru, ne-am apucat să cântăm voioși *Tune tunul cât de tare*... Când am stat însă să mă gândesc noaptea, în tren, în drum spre casă, la cruntele încercări care mă așteaptă, m-am simțit mâhnit de tot ce e-n jur, mai cu seamă când ceilalți îi tot ziceau înainte, cu cântecul lor de actualitate: *Plânge maica, nevasta mi-e-n doliu. Glonțul rusesc ne desparte*..., și atunci jalea, aleanul, disperarea au pus cu totul stăpânire pe mine. Îi zic prietenului meu Demeter, nu fără oarece invidie: „Om fericit ești, amice, că n-ai corespuns". Nici eu, nici el nu știam atunci că de plecat el o să plece și mai curând decât mine – chiar fără să fie soldat. Treaba s-a petrecut în felul următor: la începutul lui decembrie, a sosit la autorități ordinul ca, dintre cei declarați acum inapți, să se trimită 12 oameni pentru lucrări militare. Prietenul meu a căzut și el printre aceștia, astfel că, pe 11 decembrie, s-au dus spre Serbia 12, pentru lucrări militare. Li s-a spus că o să fie înlocuiți în martie. Doar că nimic din asta nu s-a-ntâmplat. Douăzeci și opt de luni fără întrerupere a petrecut și prietenul meu pe câmpul de luptă – spre norocul lui, ca bucătar![1]

—— GERGELY B. SÁRKÖZY, recrut

---

[1]) B. Sárközy Gergely, „Besoroztatásom", în *Katonaéletemből, élményeim, küzdelmeim és szenvedéseim a világháborúban* (*Din viața mea de militar, trăirile, frământările și pătimirile mele în războiul mondial*), ed. Péter Zoltán, http://nagyhaboru.blog.hu/2011/01/17/b_sarkozy_gergely_visszaemlekezese_a_vilaghaborura_3_resz

Ofițeri de cavalerie (husari)
în Oradea, 1915

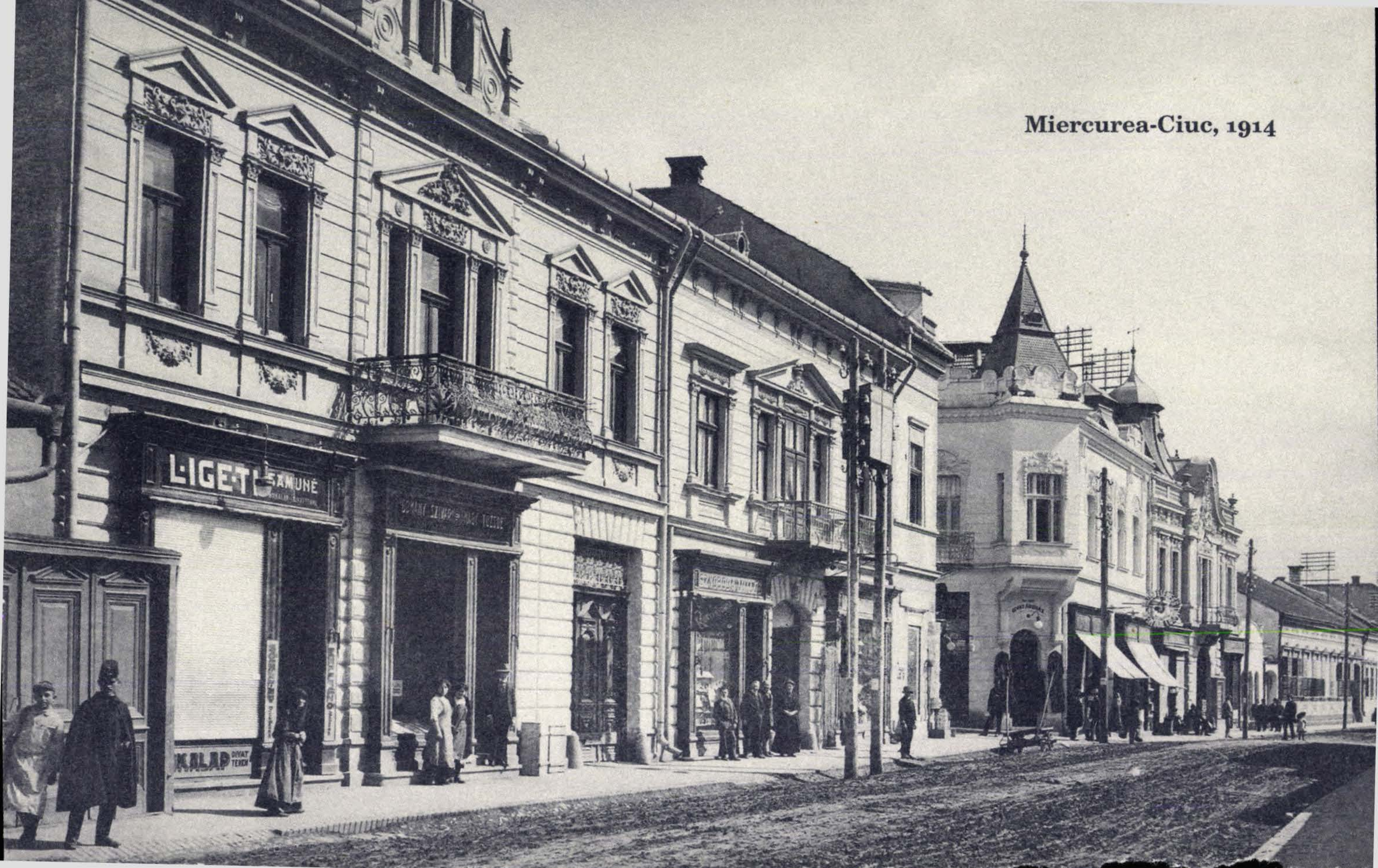
LIGET
KALAP

Miercurea-Ciuc, 1914

ACASĂ, DOAMNELE DIN ÎNALTA SOCIETATE SE mobilizează şi pun la punct o adevărată reţea de îngrijire a răniţilor, inclusiv a prizonierilor. În aceste prime luni, armatele Austro-Ungariei bat pasul pe loc, în timp ce aliatul german se acoperă de glorie.

[PRIMUL TREN DE RĂNIŢI]

25 august 1914 Trupele noastre au fost rechemate din Serbia, Serbia nu s-a dat învinsă, Serbia încă trăiește![1]

Stăm dinaintea faptelor cu o naivă consternare, cam așa cum stă copilul căruia i se spune în ajunul sărbătorii că n-o să capete pom de Crăciun. Ne-am închipuit războiul ca pe ceva foarte frumos, foarte simplu: o puzderie de victorii, eroi răniţi încununaţi cu lauri, fericita revenire acasă și așa mai departe. Iar acum întâmpinăm știrile dezamăgiţi, cu pumnii strânși, deși acum ar trebui să avem încredere în conducerea armatei, căci orice șovăială înseamnă trădare de patrie!

Sus, germanii înaintează într-un ritm ameţitor, nebunesc: Belgia este învinsă, și victorii uriașe pe fiecare câmp de luptă.[2] Citim impresionaţi, cu invidie telegrama adresată de împărat fiicei sale: „Îngenuncheze Germania toată și mulţumească Celui care ne-a binecuvântat armele!“ [...]

---

¹) Campania împotriva Serbiei începe pe 12 aug. 1914, când armata Monarhiei atacă – nu dinspre nord, cum era de așteptat, ci prin Bosnia, dinspre vest, trecând graniţa peste râul Drina. Până la 22-23 aug., ofensiva dinspre nord, menită să ajute atacul asupra orașelor Valjevo și Užice, își pierde elanul, iar orașul Šabac e abandonat. Din cauza rezistenţei tot mai îndârjite a armatei ruse, Corpul de armată 2 al Monarhiei este mutat din Serbia pe frontul de est. Este prima luptă pierdută de Monarhie în Primul Război Mondial. ²) La 4 aug. 1914, Germania atacă Franţa, trecând prin Belgia, ocolind sistemul de fortificaţii construit pe graniţa franco–germană. Armata belgiană, cu un efectiv de 160.000 de oameni, e nevoită să se confrunte cu un milion de soldaţi germani. Bruxellesul cade la 21 aug.

Azi a fost anunțat primul tren de răniți; ca delegat al Crucii Roșii, Miska[1] ia cât e ziua de lungă măsuri ca să se organizeze la timp primul spital la gară. Dăm o fugă acasă doar ca să mâncăm. Toată lumea vrea să ajute. Oamenii cară perne, grămezi de flori. Trenul sosește diseară; până atunci, totul strălucește de curățenie. Peronul este invadat de medici, de surori medicale voluntare, toată lumea a venit cu țigări, coniac. Mare a fost dezamăgirea când, în loc de eroi răniți, ostașii sanitari au depus pe sol câțiva indisponibilizați triști cu fracturi, frisoane, lovituri de copită.

Micuțul doctor transilvan Sándor Pásztor, care azi dispune aici de cea mai mare putere, mă ia cu el și vizităm împreună toate vagoanele. În ultimul compartiment stă culcat un tânăr locotenent palid. Are temperatură mare. E dus la spitalul militar. Septicemie. Ne oprim apoi lângă un soldat croat, al cărui tragic chip cristic arde.

— *Phlegmone*[2], afirmă medicul, în vreme ce îi mângâie blajin fruntea plină de broboane de transpirație – *nye boise*, *nye boise*[3], nu-ți fie teamă!

Îl duc și pe el după micuțul locotenent Dédy. Doar aceste două cazuri grave le avem. Pe ceilalți îi înconjoară doamnele. Pe un ostaș ungur șchiopătând – are piciorul înfășat – îl întreabă zece:

— Ați fost împușcat? Doamne, Dumnezeule! Spuneți! A fost șrapnel[4]... sau gloanțe?

Iar el, rușinându-se sincer, spune:

— E un abces, coniță, săru-mâna...

Vecina noastră din strada Dózsa, doamna Ivándi – cu o milă de nedescris pe chipul ei fin de madonă – stă îngenuncheată lângă un rezervist român. Îi toarnă în gură coniac fin, îi îndeasă în mână o țigară, încearcă să-i vâre în buzunare cozonac de bună calitate. Îi pune sub cap o pernă decorativă din mătase,

---

¹) Mihály Niamessny (1875–1960), avocat, deputat în Parlamentul Ungariei, soțul autoarei. ²) Flegmon (fr.: inflamație purulentă). ³) *Ne bojte!* (scr.) Nu te teme! ⁴) Proiectil de artilerie antipersonal încărcat cu bile metalice, care explodează înainte de a-și atinge ținta; bilele își continuă traiectoria, lovind o suprafață mare.

îi acoperă picioarele cu un pled moale, după care se apleacă asupra lui:

— Ce mai doreşti, băiete?

Românul se uită la ea cu o privire blândă, umil, după care îi răspunde încet:

— Doamna, lasă-mă în pace![1]

Eu sunt cea care traduce, dar n-am inima să traduc cuvânt cu cuvânt. Este ceva impresionant în acest zel ieşit din comun. Oare o s-o ţină până la capăt? Sau se va descărca în scurtă vreme, ca furtuna de vară care tocmai mi-a răvăşit grădina?[2]

——MARGIT MANASZY NIAMESSNYNÉ,
doamnă de caritate, soţie de deputat

---

¹) În română, în original. ²) Niamessnyé Manaszy Margit: *Villámlik messziről…* (*Fulgeră de departe…*), Kossuth, Budapest, 2017, pp. 25–26.

PARTEA A II-A
„CÂND ȘUIERĂ GLOANȚELE, CUVINTELE NU MAI AJUNG“

— AMINTIRI DE PE FRONTUL ROMÂNESC, 1916 —

Introducere

Acțiunile cu caracter militar din Primul Război Mondial s-au desfășurat concomitent pe frontul de vest și de est, în Balcani și pe frontul italian. Planul inițial prevedea ca forțele germane să atace pe frontul de vest, în timp ce Monarhia lupta pentru o vreme pe frontul de est, împotriva Serbiei și Rusiei. Puterile Centrale erau convinse că Rusia se va mobiliza mai greu și că, până se dezmeticește, germanii vor fi învins Franța, după care puteau să lupte și pe frontul de est, venind în sprijinul Monarhiei. Rusia însă și-a mobilizat forțele mai repede decât se așteptau și a atacat Germania la 7 august 1914. Ofensiva a fost stopată de trupele germane conduse de generalii Hindenburg și Ludendorff, prima dată la Tannenberg (28–30 august), apoi la Lacurile Mazuriene (5–6 septembrie).

Trupele Monarhiei au pătruns în Serbia în august 1914, dar înaintarea le-a fost oprită pe linia râului Drina. Între timp, Monarhia a concentrat forțe însemnate și în Galiția, în ideea de a preveni printr-o contraofensivă invazia rusă. Rușii, având de partea lor un avantaj copleșitor de forțe, erau hotărâți să-i dejoace planurile. Pe de altă parte, din noiembrie 1914, generalul german Mackensen a pornit un atac pe linia Varșovia–Łódź, în timp ce 30 de divizii ale Monarhiei i-au înfruntat cu succes pe ruși, lângă Cracovia (bătălia de la Limanowa, 28 noiembrie – 18 decembrie 1914). Până la sfârșitul anului, înaintarea forțelor ruse în Carpați a fost împiedicată, dar Monarhia a pierdut 800.000 de soldați.

Pe frontul din Balcani, armata austro-ungară a făcut în noiembrie 1914 o nouă încercare de a ocupa Serbia, soldată cu un eșec. Abia un an mai târziu, în octombrie 1915, Monarhia a reușit să cucerească acest teritoriu, cu sprijinul bulgarilor dinspre sud-est. Odată cu intrarea în război a Italiei, căreia Antanta îi promisese, în aprilie 1915, Tirolul de Sud, Istria, Trieste, Dalmația și o parte din Albania, s-a deschis un nou front. La est, ofensiva rusă, sub comanda generalului Brusilov, a spart frontul în iunie 1916. Monarhia a pierdut 200.000 de soldați, morți sau răniți, 300.000 căzând prizonieri la ruși; în plus, a pierdut și mare parte din rezervele sale. Și Rusia a suferit pierderi însemnate: aproximativ un milion de soldați. Deoarece Monarhia părea incapabilă să-i oprească pe ruși, Germania a fost nevoită să retragă trupe de la Verdun și a renunțat și la atacul, purtat cu succes, asupra Italiei de Nord (Asiago, 15 mai – 10 iunie 1916).

Conducătorii României au văzut în toate aceste evoluții un prilej pentru a renunța la neutralitate. Ca rezultat al tratativelor duse de prim-ministrul Ion I.C. Brătianu, la data de 17 august 1916, la București, s-a semnat înțelegerea secretă care reglementa condițiile participării la război a României. Prin această înțelegere, Regatul României s-a angajat să nu încheie nici un tratat de pace cu Puterile Centrale, iar la data de 28 august, să atace Monarhia. În schimb, Antanta i-a promis teritorii importante: Transilvania, Partiumul, Bucovina și Banatul (la care, conform unei înțelegeri semnate în august 1915, aspira și Serbia). În consecință, la 17 august 1916 au trecut granița la Predeal trei divizii românești, formate din 380.000 de militari. Deoarece, odată cu trecerea prin defileurile Carpaților, liniile de aprovizionare s-au lungit, armata română s-a oprit de mai multe ori, săpând tranșee, apoi pornind din nou, înaintând destul de lent. Avântul i-a fost frânat și de rezistența trupelor austro-ungare, cu un efectiv mic (de doar 34.000), conduse de generalul Arz, călit pe front. Din Bucovina până la Orșova, trupele românești se desfășurau relativ uniform, alcătuind o linie de 600 de km, fără să opună în nici un defileu o forță copleșitoare. Linia ferată Arad–Alba Iulia nu a putut fi preluată, permițând ca rezervele să ajungă la trupele germane și austro-ungare fără mari probleme. La 15 septembrie, sub comanda generalului german Falkenhayn, din trei divizii germane și o divizie austro-ungară s-a format Armata a IX-a germană, care, la 26 septembrie, la Sibiu, a pornit contraatacul împotriva Armatei I române. La mijlocul lunii septembrie, Bulgaria a atacat și ea România, dar aceasta din urmă a respins-o cu succes. Pentru a contracara această reușită, la 19 octombrie generalul german Mackensen a pătruns în Dobrogea în fruntea unor trupe germane, bulgare și turcești. Sub presiunea înaintării, statul-major român a fost nevoit să retragă din Transilvania o divizie și s-o amplaseze pe frontul din Dobrogea. După data de 5 octombrie, Armata I austro-ungară a recucerit defileurile din estul Transilvaniei, astfel încât cele trei armate românești din Transilvania au fost izolate una de cealaltă. Încă din luna noiembrie, locul lor în defileurile din estul Transilvaniei a fost luat de trupele rusești, cu scopul de a cuceri zona, dar trupele austro-ungare le-au dejucat planurile.

Între timp, Mackensen a organizat Armata Dunărea (formată din patru divizii de infanterie și o divizie călare), iar la 23 noiembrie a forțat fluviul la Sviștov. Trupele germane și austro-ungare din Transilvania au încercat să pătrundă pe teritoriile românești de dincolo de Carpați. În pasul Turnu Roșu și la Vulcani, din cauza rezistenței românești nu s-a reușit trecerea, dar la pasul Surduc (Lainici), după o bătălie de cinci zile, trupele Puterilor Centrale au trecut munții, la 26 noiembrie. Formând un front comun cu armata Dunărea, trupele Puterilor Centrale au ocupat Bucureștiul, la 6 decembrie 1916.

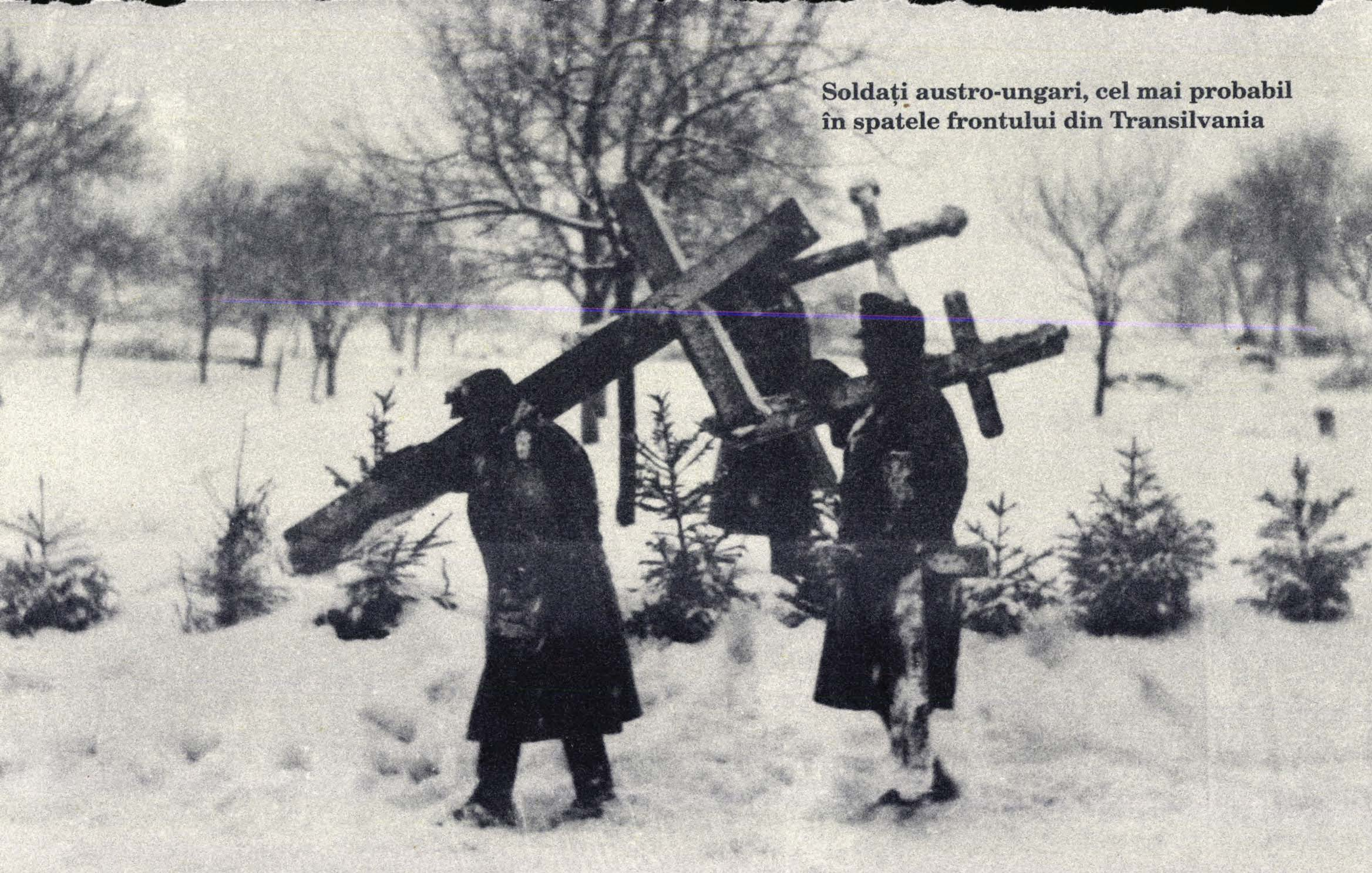

Soldați austro-ungari, cel mai probabil în spatele frontului din Transilvania

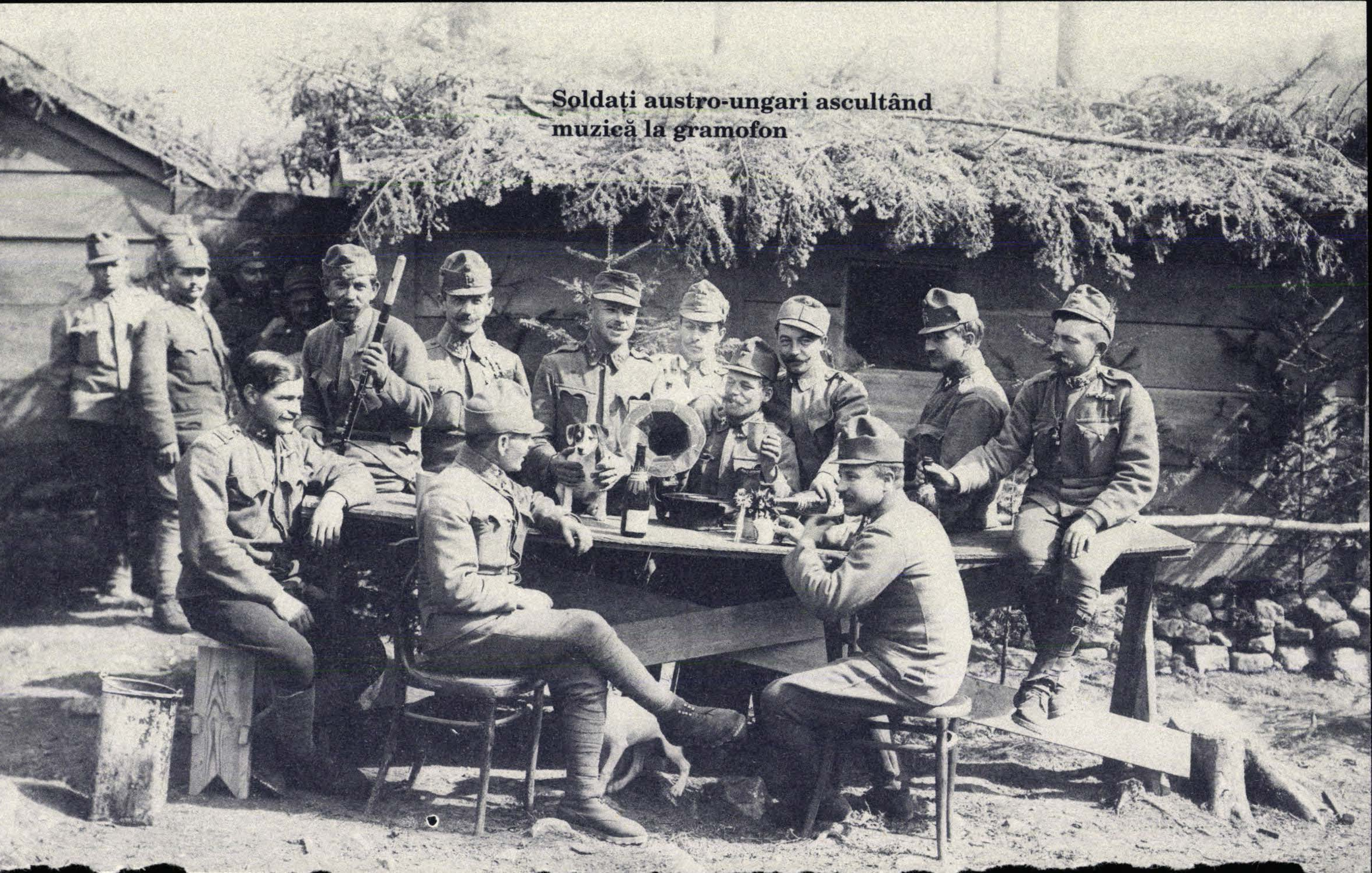

Soldați austro-ungari ascultând
muzică la gramofon

BĂTĂLIA PENTRU TRANSILVANIA ÎNCEPE ÎN noaptea de 27–28 august 1916. Armata română atacă spre Braşov, Sibiu, Miercurea-Ciuc. Imperiul se află la capătul a doi ani de război şi lipsuri; entuziasmul corpului ofiţeresc a lăsat locul amărăciunii, suspiciunilor, frustrărilor şi sentimentului că nimic nu va mai fi ca-n vremurile bune.

[CE-I CU ARDEALUL?]

31 august [1916] Românii continuă să înainteze în Transilvania. Trebuie să te aduni ca să nu te copleșească furia. A fost mai întâi ofensiva din Tirol[1], apoi amorţeala de la Łuck[2]! Așa au pierit și Görz[3], și Ardealul. Celui pe care vrea să-l piardă Dumnezeu îi ia minţile. La noi, a luat-o conducerii superioare.

---

[1] La 15 mai 1916, artileria austro-ungară începe bombardarea liniilor italiene întărite din Tirolul de Sud. În primele zile, ofensiva se dovedește un succes, însă în faza finală (29 mai–10 iun.) nu-și atinge obiectivele și se încheie cu mari pierderi.

[2] Ruperea frontului de la Łuck, din cadrul ofensivei Brusilov, începe la 4 iun. 1916, când linia frontului austro-ungar, care se întindea de la râul Styr până la Cernăuţi, este supusă unui bombardament de artilerie de o intensitate fără precedent. Folosind cu succes o tactică nouă, bazată pe concentrarea atacului în punctele slabe și pe învăluire, generalul Aleksei Brusilov respinge armata austro-ungară până în Galiţia de Est, luând circa 200.000 de prizonieri; ofensiva rusă e oprită abia la sfârșitul lunii iulie.

[3] Cea de-a șasea bătălie de la Isonzo (6–17 aug. 1916) se soldează cu o mare victorie strategică italiană.

Cred uneori că ne-maghiarii [din Monarhie] se bucură că și Transilvania a ajuns sub cuțit. Dacă șed fără să vorbesc la brigada Korzer, după Höfer-ul[1] de seară, vin și mă-ntreabă:

— Ei, ce-i cu Ardealul?

Ei glumesc, dar eu știu că acesta e pentru ei doar un „teritoriu“, că nici nu știu ce-nseamnă pentru noi cuvântul Transilvania. Ea a însemnat în epoca de opresiune lumina, în vremea robiei libertatea, pe lângă sărmana, pustiita Ungarie ea era Transilvania cea prețioasă. A fost bastionul libertății, bastionul maghiarimii. Sub Báthory, Bocskay, Bethlen[2], marile puteri rivalizau s-o aibă aliată, iar acum pământul ei – care pentru fiecare maghiar e sacru – ajunge să fie călcat în picioare de o hoardă murdară. Dacă în cele din urmă războiul ar depinde de curaj, de jertfirea de sine, de entuziasm, atunci n-aș fi îngrijorat de soarta Transilvaniei! Azi însă, când banul, organizarea, conducerea și pregătirea sunt circumstanțe decisive, teamă mi-este că bani n-avem, adevăratei pregătiri i-a pus piedici politica nerezonabilă a opoziției, iar de organizat și condus – nici vorbă. Dacă Transilvania se pierde, măcar să se piardă în pofida eroicei atitudini de luptători a maghiarilor. Dar să fie pierdută din pricina conducerii austriece și a lipsei de scop în sine – se sperie gândul!

Câte toate cad acum în Transilvania în barbare mâini străine... Monumentele noastre istorice fără de număr, casele cu

---

Trupele italiene, de trei ori mai numeroase, declanșează un atac frontal împotriva celor austro-ungare în jurul orașului Görz (Gorizia, azi în Italia), ocupându-l după trei zile, apoi încep traversarea râului Isonzo spre frontul de la Doberdo, unde se desfășurau lupte crâncene. La 28 aug., Germania declară război Italiei și începe să trimită trupe în Tirol. [1]) Statul-major al Monarhiei emite zilnic un raport oficial de război, sub semnătura lui Franz Ritter Höfer von Feldsturm (1861–1918), gral-mr., devenit feldmareșal și locțiitor al comandantului Marelui Stat-Major. Acest raport devine „Höfer“ în limbajul cotidian. [2]) După Bătălia de la Mohács (1526), când regatul ungar a fost destructurat, Transilvania a devenit un principat autonom sub suzeranitate otomană. Ștefan/István Báthory, principe al Transilvaniei (1571–1586) și rege al Poloniei (1576–1586), Ștefan/István Bocskai, principe al Ungariei și Transilvaniei (1605–1606), Gabriel/Gábor Bethlen, principe al Transilvaniei (1613–1629) sunt considerați cei mai de seamă conducători ai principatului.

flori sculptate în lemn ale Țării Secuilor, elegantele porți secuiești și orașele de mare cultură, toate acele ținuturi de dârji țărani mehenghi[1], ai căror fii au pierit deja în mare măsură, căci la noi tocmai floarea națiunii trebuie să piară, deoarece doar una dintre părțile Monarhiei se bate și în locul celeilalte! Ceilalți așteaptă doar să se predea.

N-am timp să descriu toate câte-mi trec prin minte. În sufletul meu, amărăciunea și nădejdea își dau mâna. Și totuși sper, căci prea de multe ori a fost Transilvania devastată de tătar și de turc. Niciodată stăpânirea nu le-a fost veșnică. Adunături valone, nemțești, oști ale lui Heissler, armata lui Basta – călăi i-au fost toate.[2] [...]

Nu se poate altfel, iar românul va trebui, la vremea când se va refugia, să crape mizerabil exact acolo pe unde a intrat triumfător. De nu – atunci dreptate nu e nici aici, nici în ceruri![3]

——— **MIKLÓS KOZMA**, locotenent de husari

---

[1]) Magh. *góbé*, epitet folosit pentru secui cu subînțelesul de isteț, abil, glumeț. [2]) Donatus Heissler (1648–1696), general-locotenent al armatei imperiale, unul dintre conducătorii armatelor austriece care luptau împotriva otomanilor în Ungaria la sfârșitul sec. XVII. Imre Thököly, aristocrat maghiar, conducător al oastei curuților, principe al Transilvaniei, învinge în lupta de la Zărnești trupele aliate transilvane și habsburgice, capturându-l și pe Heissler. Giorgio Basta (1550–1607), mercenar de origine albanezo-italiană, ajuns general în armata imperială. Luptând alături de Mihai Viteazul, îl învinge pe principele Transilvaniei, Andrei Báthory. După puțin timp, la porunca sa e omorât și Mihai Viteazul. Sub comanda lui, Transilvania trece printr-o perioadă de cruntă exploatare, jafuri armate și fărădelegi. În conștiința istorică maghiară, de personalitatea lui Basta sunt legate subjugarea maghiarilor de către germanii imperiali, privarea lor de drepturi, expunerea la jafuri și violențe. [3]) Kozma Miklós, *Egy csapattiszt naplója: 1914–1918* (*Jurnalul unui ofițer: 1914–1918*), Méry Ratio – Pro Minoritate, Budapest, 2014 (ed. orig.: Budapest, 1932), pp. 430–431.

OFENSIVA ROMÂNEASCĂ E RAPIDĂ ÎN PRIMELE trei săptămâni. Luptele se poartă aici cu pușca, cu mitraliera și cu tunul ușor de câmp, nu cu baraje nimicitoare de artilerie grea, ca pe celelalte fronturi. Din luna septembrie 1916 până în primăvara lui 1917, ofițerul de cavalerie Béla Nemestóthy-Szabó ia parte la luptele din Transilvania. Acoperă terenul zilnic împreună cu trupa, deplasându-se între satele unde au loc ciocniri. Contraofensiva e lansată la sfârșitul lui septembrie.

[PE LINIA OLTULUI]

7 septembrie [1916], pe calea ferată, între Ciumeghiu–Simeria–Teiuș–Mediaș [...] Pe drum, am întâlnit o mulțime de trenuri cu refugiați. Am vorbit cu ei: sunt disperați și fug, cuprinși de o teamă isterică – sunt familii din clasa de sus. Noi, ofițerii, le dăm femeilor toți ciorapii de care dispunem – căci multe și-au luat lumea-n cap fără să fi luat cu ele nici un fel de bagaj –, iar bărbaților le dăm alte piese de îmbrăcăminte. Am băgat de seamă de când cu războiul că este o eroare ca populația civilă să se refugieze – cei ce rămân locului nu prea au cine știe ce de suferit, dar celor care-și părăsesc gospodăria li se duce totul de râpă. La Mediaș, m-a căutat în vagonul în care mă aflu baronesa Szentkereszty, ca să se intereseze de fiul ei, de la Regimentul 7 husari – aceștia vin după noi, mai au de așteptat.

Sosesc împreună cu noi în Transilvania foarte mulți cavaleriști germani. Se pare că trebuie să ne așteptăm la lupte de cavalerie. Germanii se poartă, ca totdeauna, foarte antipatic: sunt încrezuți, înfumurați.

8 septembrie, Șaroș pe Târnave, la sud de Dumbrăveni Am ajuns aici noaptea la 1 și ne-am dat jos din tren. Conform ordinului primit de la comandamentul gării, am pornit numaidecât călare cu compania mea spre Șaroș pe Târnave, unde am fost cantonați în locurile pregătite dinainte. E un sat săsesc foarte înstărit, iar sălașurile sunt foarte bune. Detașamentul de pușcași al regimentului meu și Regimentul 4 husari sunt deja aici. După-amiază a sosit colonelul Jankovics[1] cu comandamentul regimentului și sunt deja aici și celelalte părți ale trupei de cavalerie. [...]

9 septembrie, Săsăuş [...] Aveam o frumoasă vreme însorită și am ajuns fără probleme la Biertan. Efectivul companiei mele era atunci de 113 cavaleriști. Satul, curat săsesc, n-a mai știut ce să facă de bucurie că vede, în sfârșit, armată ungurească. Auziseră de năvălirea românilor și tremurau că o să ajungă hoarda și la ei. În loc de asta, le-au venit în ajutor husari maghiari. Au așternut flori dinaintea cailor și puțin a lipsit să mă smulgă de pe cal; s-a adus atâta mâncare, că husarii abia mai prididEau s-o-ndese în tolbe. Într-un cuvânt, ne-am bucurat – din partea acestei populații cumpătate, ba chiar zgârcite – de o sărbătorire pe care nu ne-am fi închipuit-o nici în visele noastre.

Așa s-a întâmplat în toate satele prin care am trecut călare – nici urmă de ostilitate. La 4 după-amiază, am sosit în Săsăuș, cu populație compact românească. Am dispus blocarea ieșirii din sat, spunându-i notarului, bun vorbitor de maghiară, că vor fi împușcați toți cei care vor să părăsească satul. Iar cu compania am ocupat o poziție sigură pe un plai frumos, la marginea satului. [...] Patrulele trimise în recunoaștere n-au găsit inamici. Este de neînțeles din punct de vedere militar cum de n-au luat românii imediat în stăpânire, după mișeleasca lor invazie, linia Oltului. [...]

Populația satului nostru e speriată de moarte și manifestă un comportament plin de bunăvoință și prietenie. Am călărit azi 60 de kilometri cu compania mea, iar patrulele au făcut în jur de 80-100. [...]

11 septembrie, Nou Român În cursul nopții, toate patrulele mele au raportat că linia Oltului e liberă de inamici. Am părăsit, așadar, Săsăușul și am luat-o spre Nou Român, unde Bárczy și Sármezey[2] s-au prezentat la mine și mi-au spus că deocamdată n-au găsit inamici nici pe celălalt mal al Oltului. [...]

---

[1]) Károly Jankovics, lt.-col., comandantul Regimentului 12 husari din 18 mart. 1915 până la finele războiului. [2]) Elek Bárczy, Antal Sármezey, locotenenți în compania comandată de autor, comandanți de patrulă de cercetare. Bárczy e internat în spital în 12 sept., suferind de malarie.

14 septembrie, Săsăuş M-am dus de dimineaţă călare la Nou Român, să sondez terenul. Românii, care se tot agită în partea noastră dreaptă, acum stau liniştiţi, nu atacă. Am dispus distrugerea cablului telegrafic și am revenit la prânz. Aici, am luat masa la notar, soţia ne gătește, ne dă mâncare destul de bună; dăm pe ea, cu Sármezey, 10 coroane zilnic.

Azi, ne-a sosit, în sfârşit, poșta, am primit scrisoare de la Ilonka. Slavă Domnului, sunt bine. Am primit și ziare.

15 septembrie, Săsăuş Românii ne-au respins regimentul, aflat la est de noi, ceea ce ne-a indus și nouă un sentiment neplăcut, să nu ne taie posibilitatea de joncţiune. Plutonul de cercetași a sosit aici seara, sub conducerea subofiţerului Éliás[1] – și ceea ce nu i-a izbutit lui Thurn [und] Taxis[2] i-a reușit lui Éliás: a aruncat în aer podurile de cale ferată de lângă Arpașu de Jos, respectiv a distrus cablurile telegrafice.

16 septembrie, Nou Român După-amiază, eram încă la Săsăuș, când plutonierul Muszka mi-a raportat că românii au ocupat, cu două companii de cavalerie, satul Cârţa, aflat pe malul celălalt al Oltului, și că jefuiesc satul, iar populaţia și-a luat lumea-n cap. Am trimis imediat 35 de călăreţi în ajutorul lui Muszka la Cârţa, iar la ordinul Brigăzii 7 cavalerie, m-am tras și eu mai aproape de Olt, cu partea rămasă a companiei mele (40 de călăreţi). Am înnoptat din nou la Nou Român. [...]

Românii au incendiat Cârţa, sărmana populaţie se refugiază peste Olt, mulţi dintre ei ajungând și aici. Mulţi și-au luat cu ei tot calabalâcul, animalele – toţi purtându-și jalea și amarul. Toţi sunt ţărani germani.

Suntem toată noaptea în așteptare. Este o vreme ploioasă.

17 septembrie, Nou Român Cavaleria românească care înaintase până aproape de aripa noastră dreaptă s-a retras și nu s-a arătat toată ziua. Cârța e-n flăcări, iar fuga populației ține toată ziua – sunt scene sfâșietoare. Întregul sat e plânset și jeluire. Fugarii se retrag încet spre interiorul Transilvaniei.

---

[1]) István Éliás, sergent-major, comandantul plutonului de geniști al Regimentului 7 husari. [2]) Maximilian (magh. Miksa) Thurn und Taxis, locotenent detașat de la Regimentul 7 husari la compania autorului. Membru al familiei princiare Thurn und Taxis, care avea domenii în Cehia și Ungaria.

M-am dus călare până la Colun, să inspectez terenul: inamicul nu se vede azi. Comandamentul diviziei mi-a dat ordin să-i arestez pe notar și pe primar și să-i duc la Nocrich. Tare nesuferită sarcină – dar a trebuit s-o execut și, în bocetele cumplite ale soțiilor, i-am trimis pe cei doi suspecți, sub escortă, la Nocrich.

E o vreme ploioasă. Locuiesc într-o căsuță țărănească împreună cu Schlagetter.[1]

18 septembrie, Nou Român Patrulele mele de recunoaștere sunt tot timpul pe afară, de cealaltă parte a Oltului, și raportează că inamicul nu se vede. L-am trimis pe plutonierul Sárközi însoțit de 20 de husari la Cârța, să ajute populația să-și salveze puținele bunuri și să le aducă dincoace de Olt. Și i-au și ajutat cu tragere de inimă, astfel că întreaga populație din Cârța este aici, cu aproape tot calabalâcul; cu toate că multe orătănii și alte dobitoace le-au rămas dincolo. Își plâng amarnic casa făcută scrum și alte pierderi pe care le-au suferit.

În timpul operațiilor de salvare, câțiva husari de-ai mei s-au făcut pulbere de la cantitatea însemnată de vin rămasă dincolo și a trebuit să-i leg afară, căci deveniseră turbulenți. După ce le-am desfăcut frânghia, au ajuns la arestul localității. [...]

19 septembrie, Nou Român Patru companii de cavalerie inamice staționează la Arpașu de Sus și au ocupat Arpașu de Jos și Ucea de Jos. Am instalat pe dată o pușcă-mitralieră pe malul Oltului, față în față cu Ucea de Jos, și l-am îndrumat pe locotenent-majorul Schlagetter să se ducă, împreună cu 50 de călăreți, pe malul aflat față în față cu Arpașu de Jos. Iar cu o rezervă de 50 de călăreți stau aici, în sat, în așteptare. Trăim zile foarte obositoare: abia dacă dorm câteva ore. La ordinul comandantului diviziei, azi au fost nevoiți să părăsească satul

---

1) Rudolf Schlagetter, locotenent-major, detașat la regimentul autorului de la Divizia 7 călare, împreună cu 44 de husari și o pușcă-mitralieră.

și locuitorii din Nou Român. Să le fi auzit vaierele îngrozitoare! Pentru ca oamenii să-și poată transporta toate bunurile, am dispus aducerea aici a 17 care trase de boi, în care, cum-necum, cu greu, și-au îndesat avutul și au părăsit satul.

Pe lângă toate relele, este și un bine, chiar și în privința lucrurilor triste: populația a lăsat aici vreo 40 de porci, care au trecut în posesia noastră în urma donațiilor voluntare, iar trupa mai-mai că a crăpat de atâta pomană a porcului. [...]

22 septembrie, Săsăuș Mi s-a adus la cunoștință că românii atacă cu forțe redutabile în zona Glâmboaca, Nucet și Cornățel; ne-au respins până la Hosman, Colun este deja în mâini inamice. Am trimis numaidecât 60 de călăreți de la compania lui Csepreghy[1] – aflată la Șomartin – în direcția Colun, la Steinberg, care au ocupat Valea Mare și au căutat să facă joncțiunea cu colonelul Jankovics, în direcția muntelui Măgura.

Telefonul de campanie sună fără încetare, n-am nici o clipă de liniște. Sunt sleit.

Seara târziu, a sosit înștiințarea că în cursul nopții sosesc aici husarii din Regimentul 7, împreună cu patru companii, în frunte cu colonelul baron Berg.[2]

23 septembrie, Săsăuș A sosit în zori Regimentul 7 husari, în frunte cu colonelul baron Berg. I-am așteptat, le-am pregătit cantonamentul, iar pentru asta au fost recunoscători. Se zice că acest Berg este un om foarte de treabă, dar are o înfățișare atât de antipatică, cum rar se poate vedea – în afară de asta, vorbește pe nas și-o face pe marele aristocrat. Cu mine a fost foarte amabil și prietenos.

Acum, și eu îi sunt subordonat lui Berg, comanda zonei dintre Nou Român și Feldioara o am eu.

Notarul de aici – care este, de altminteri, un român foarte simpatic – a fost, la ordin superior, arestat împreună cu soția sa. Mi-a fost tare milă de ei.

---

[1]) Jenő Györössy-Csepreghy, căpitan. [2]) Hermann Berg, colonel, comandant al Regimentului 7 husari.

N-am cuvinte să spun cât este de plăcut ca, în sfârșit, să nu mai apese doar pe mine întreaga răspundere pentru apărarea sectorului Olt, preluată de Berg.

24 septembrie, Săsăuș Regimentul meu poartă de câteva zile lupte crâncene cu inamicul lângă Nucet. În cursul lor, a murit și căpitanul Viktor Remesch, bun prieten al meu, pe care l-am iubit mult și-l plâng în mod sincer. Iar colonelul Jankovics s-a comportat ca un ostaș brav – după cum aud spunându-se.

De altminteri, aici românii sunt pașnici și nici nu-i mai vezi de zile întregi. Ne-am dus călare, eu și colonelul Berg, până la Nou Român, apoi, de acolo, în direcția Colun, la Steinberg, unde este pe poziții compania baronului Péter Baich, din partea Regimentului 7 husari.

Am cumpărat azi de la o săsoaică cu 170 de coroane un cal șarg jugănit. Un frumos căluț de zece ani, cu trap foarte bun.

Husarii mei, dar și noi, ofițerii, avem o mâncare excelentă, iar caii mănâncă ovăz pe săturate.

25 septembrie, Săsăuș Am avut, în sfârșit, o noapte liniștită. Românii nu s-au arătat. A sosit o baterie de artilerie germană, care mâine pleacă mai departe, la Nou Român, ca să sprijine cu tirul ei blocarea completă spre vest a Oltului. [...]

27 septembrie, Nou Român Un avion românesc a executat în cursul nopții o aterizare forțată lângă Scoreiu. Husarii din Regimentul 7 l-au capturat, iar cei doi aviatori au fost făcuți prizonieri. Au adus aparatul și pe cei doi ofițeri aici, de unde i-am trimis mai departe, la divizie. Ambii ofițeri vorbeau bine germana și aproape că s-au bucurat că au fost făcuți prizonieri, ar vrea foarte mult să ajungă la Budapesta. N-aș prea crede să reușească. [...]

28 septembrie, Nou Român Românii sunt prinși ca-ntr-un clește și fac tot ce le stă în putință să iasă din strânsoare. Ne-au respins azi la Feldioara Brigada 6 cavalerie. [...]

29 septembrie, Nou Român Spre seară a sosit și subunitatea de trăgători a Regimentului 7 husari, sub comanda contelui

Walterskirchen, la care am fost repartizat și eu. Românii au pus azi stăpânire pe Săsăuș, iar eu, cu forțele aflate la dispoziția mea – pe înălțimile dinspre vest de Nou Român. Aici ne petrecem noaptea. Românii înaintează, pe malul de nord al Oltului, în direcția vest. Suntem într-o situație grea.

E vreme frumoasă, caldă.

30 septembrie, la vest de Glâmboaca, pe platou În zori, o patrulă românească numeroasă a apărut călare dinspre Săsăuș și s-a îndreptat spre noi. Géza Benedek a deschis spre ei focul cu mitraliera, și trupa mea a descălecat, în vederea schimbului de focuri. Patrula românească a plecat în goană. [...]

În fața noastră, se deschide o minunată priveliște spre Valea Oltului, unde, în cursul dimineții, s-a desfășurat sub privirile noastre o uriașă bătălie între cavaleria ușoară germană și infanteria românească. Românii au ocupat Scoreiu și i-au respins pe germani, care s-au retras peste Olt. Mulți oameni și multe vehicule n-au reușit să se descurce și au pierit, sub privirile noastre, în apele râului. Românii au avut o netă superioritate numerică. Dădeau comenzile cu semnale de goarnă, fapt care nouă ni s-a părut de-a dreptul comic. [...]

Ne petrecem noaptea sub cerul liber; este o vreme frumoasă, plăcută. Am avut însă și azi o zi foarte obositoare, agitată.

Luptele de la Sibiu au luat sfârșit la 30 septembrie. Regimentul meu a făcut parte din Divizia 1 cavalerie a corpului de armată condus de generalul german conte Schmettow, iar misiunea noastră a fost să stăvilim pe linia Oltului înaintarea armatei românești, care năvălise prin trecătorile Transilvaniei, și prin aceasta să apărăm aripa stângă a trupelor noastre. Odată cu încheierea cu succes a luptelor de la Sibiu, Divizia 1 cavalerie a fost trimisă spre est, în direcția Făgăraș.

În timpul luptelor de la Sibiu, mi-a revenit un rol foarte important, de care mi-am dat seama abia acum, după terminarea confruntării: apărarea liniei Oltului. Și a reușit! Bravii mei husari au respins peste tot atacurile românilor până când aceștia au fost nevoiți să accepte superioritatea forței. Tare au fost răvășitoare și obositoare aceste zile! Am trăit într-o necontenită agitație, într-o nesiguranță dată de slăbiciunea noastră...[1]

——NEMES-TÓTHI BÉLA NEMESTÓTHY-SZABÓ,
căpitan de husari

CONTRAOFENSIVA GERMANO–AUSTRO-UNGARĂ este decisivă. Dezastrul de pe frontul dunărean – de la Turtucaia și din Dobrogea – îi lasă pe români cu spatele descoperit. După un marș prin munți, același căpitan de husari apucă să vadă Miercurea-Ciucului arzând în noapte.

[ÎN MUNȚII HARGHITEI]

8 octombrie [1916], Somkőháta, cota 900 m (la vest de Miercurea-Ciuc) Am pornit-o dis-de-dimineață direct spre nord, sub comanda colonelului Jankovics, pe Valea Vârghișului. Am înaintat prin locuri îngrozitore, fără poteci, cu pante din loc în loc foarte abrupte, ducându-ne caii de căpăstru. În afară de asta, era o vreme incredibil de caldă, așa am ajuns în orele după-amiezii la Băile Chirui, situate într-o zonă fermecătoare. Cu vilișoarele construite din lemn de brad, cu izvoarele sale excepționale, cu dioxid de carbon – este o mică localitate minunată. Ne-am odihnit aici puțin, după care ne-am continuat înaintarea spre nord, în direcția Somkőháta.

De la Băile Chirui, Antal Sármezey s-a dus pe jos cu o patrulă spre Somkőháta, la cota 900, dar a găsit-o ocupată, fiind întâmpinat cu focuri de armă. Colonelul Jankovics a trimis la atac subunitatea de trăgători a lui Szakmáry, dar lupte nu prea s-au dat, deoarece, după câteva scurte rafale, românii s-au retras printre crestele munților Harghita, în direcția Miercurea-Ciuc. [...]

Bucătăriile de campanie au sosit noaptea târziu, așa că, după un marș ca ăsta – obositor, greu, în care n-am pus nici mâncare, nici apă în gură cât a fost ziua de lungă –, am căpătat, în sfârșit, mâncare caldă.

---

[1]) Nemes-tóthi Nemestóthy-Szabó Béla, *Naplóm 1914–1918* (*Jurnalul meu 1914–1918*), Zrínyi, Budapest, 2015, pp. 276, 280–281, 290, 294–296.

9 octombrie, Sub Pădure (la nord-vest de Miercurea-Ciuc) După noaptea ca gheața, când s-a crăpat de ziuă ne-am trezit rebegiți de frig, printre minunatele culmi ale munților Harghita. Am pornit-o la ora 7, sub comanda lui Jankovics. Patrulele trimise înainte au raportat că inamicul ocupase înălțimile de la pasul Vlăhița. Generalul Ruiz[1] a ordonat un asalt, executat pedestru de unitățile de cavalerie ale regimentelor 4 și 7 de husari, respectiv de subunitatea noastră de trăgători (cu Szakmáry în frunte). Unitatea de cavalerie a regimentului meu – așadar, și compania mea – a rămas ca rezervă, în spate. După un scurt schimb de focuri, românii s-au retras în grabă.

După luptă, a apărut într-o mașină generalul Ruiz, comandantul nostru de divizie (căci baronul Leonhardi fusese, între timp, mutat), care a imprimat marșului trupelor un ritm mai alert. Cum drumul spre Miercurea-Ciuc este aici, de fapt, un defileu în coasta muntelui, iar inamicul se pare că nu era departe, această accelerare a înaintării a fost o inițiativă cât se poate de periculoasă și ar fi putut să se și termine rău. Ne deplasam în marș, chiar în fruntea trupelor, drept companie de avangardă, urmați în rânduri strânse de trenul nostru de luptă. De cum am ajuns la cota 841 (la vest de Miercurea-Ciuc), am fost întâmpinați cu foc puternic. Husarul meu Kalozkay a primit o rană gravă la gât și au mai fost răniți și câțiva cai din compania mea. Înălțimile muntoase din fața noastră fuseseră, așadar, ocupate de inamic.

Ruiz nu ne-a oprit nici acum, ca să ordone să atacăm, ci ne-a zorit să ne vedem de drum. Ce mai șuierau gloanțele inamicului – spre norocul nostru, fără nici o pierdere! O situație tactică imposibilă: un defileu foarte îngust, de o parte un versant înalt, stâncos, de cealaltă parte o vale abruptă, adâncă – și o divizie de cavalerie mărșăluiește, înghesuită, iar imediat după ea uni-

---

1) Eugen Ruiz de Roxas (1857–1944), general, comandantul Diviziei 1 călare k.u.k. (armata comună a Monarhiei).

tatea de aprovizionare. Gloanțele inamicului răpăie în această trupă compactă – e adevărat, cam fără țintă.

Am avut noroc. Înaintarea imperturbabilă a acestei uriașe divizii de cavalerie impresionase, fără îndoială, trupele de ocupație românești. Urmare a indisciplinei și lașității soldaților, seara, la ora 7, românii și-au abandonat pozițiile și s-au retras. Noi am făcut vreo 70-80 de prizonieri, aproape toți din Regimentul 27 infanterie românesc. În marea lor majoritate erau băieți ceangăi unguri, vizibil jenați că trebuie să se confrunte și să se lupte cu frații lor maghiari. Fiecare a subliniat cu putere că el n-a tras asupra noastră.

Toată ziua a fost vreme friguroasă și ploioasă, vântul a șuierat cu putere pe crestele munților Harghita. Se întunecă devreme. La ordinul lui Ruiz, artileria trasă de cai a mai dat câteva salve și a lansat câteva grenade în bezna nopții, în direcția inamicului, care tocmai se retrăgea.

Subunitatea noastră de trăgători, condusă de Szakmáry, înainta pe șoseaua spre Miercurea-Ciuc, în vreme ce noi, împreună cu unitatea de cavalerie, am campat – în șuierul vântului și sub ploaia abundentă – sub cerul liber, printre casele distruse din satul Sub Pădure. Am trimis patrule (pe plutonierul Muszka și pe sergentul Stefán) în recunoaștere în direcția Racu și Ciceu.

Noaptea târziu, Miercurea-Ciuc a fost cuprinsă de flăcări, iar acum focul luminează până departe. Obosiți de moarte, uzi până la piele, căutăm – împotriva frigului și a vântului – adăpost printre pereții ruinați.

10 octombrie, Sâncrăieni După o noapte amarnică, de frig cumplit, uzi și dârdâind de frig în ploaia ce nu se mai sfârșea, printre casele distruse de proiectilele de artilerie au mijit, în sfârșit, zorile. Dimineața devreme, m-a chemat la el comandantul de brigadă Artúr Pongrácz, s-o pornesc de îndată cu compania mea, în recunoaștere, pe malul vestic al Oltului, spre Sâncrăieni.

Cu asta, s-a terminat campania de la Miercurea-Ciuc. Trupele maghiare continuă să urmărească peste tot mârșavul inamic aflat în retragere. [...]

13 octombrie, Valea Uzului, cota 762 Ciocnirea durează toată ziua. Românii rezistă vârtos și lansează fără încetare proiectile asupra văii și a pozițiilor noastre. Regimentul 7 husari, în frunte cu colonelul Berg, a pornit-o la drum peste munți, ca să-i atace pe români în flanc. Regimentul meu atacă frontal, dar nu prea înaintăm. Spre prânz, a sosit la noi și o baterie germană de mortiere, care a supus inamicul unui foc intens.

Avem o zi foarte plăcută, frumoasă. Ținutul e minunat, iar azi și mâncarea a fost fără cusur. Noaptea, dormim sub cerul liber, nu e deloc frig.

14 octombrie, Valea Uzului, lângă Zollamt[1] După o noapte plăcută, nițel cam răcoroasă, înaintarea lentă a continuat. Regimentul 7 husari a atacat dinspre nord, peste munți, în flanc, pozițiile românilor, care încep să se retragă, mai întâi lent, dar, după ce Regimentul 7 husari le pune în pericol spatele – în cea mai mare grabă. Noi înaintăm pe șosea, iar puțina artilerie pe care o avem trage cu toată forța în pozițiile inamicului. La fel de intens este și schimbul de focuri pe care-l au cu românii cei din Regimentul 14 – care înaintează alături de noi.

Ciocnirea se termină spre seară: românii se retrag în goană, își părăsesc pozițiile, pe care le ocupăm noi.

Sunt mulți soldați români morți (cei mai mulți din Regimentul 27 infanterie, unde serviseră și băieții unguri), dar au murit și mulți husari.

Ne-am petrecut noaptea pe câmpul de bătaie. A fost o vreme călduță, frumoasă, am analizat în jurul focurilor de tabără aspecte ale celor patru zile anterioare de lupte și am mâncat cu poftă cina gustoasă sosită la timp.[2]

——NEMES-TÓTHI BÉLA NEMESTÓTHY-SZABÓ,
căpitan de husari

---

[1] În germ. în original: *Zollamt* „birou vamal". [2] Nemes-tóthi Nemestóthy-Szabó Béla, *op. cit.*, pp. 301–304.

ADMINISTRAȚIA DE FRONT E INTRODUSĂ DE armatele Puterilor Centrale pe măsură ce recuperează terenul. Un maior de infanterie înaintează prin Ținutul Secuiesc, de unde se retrag românii.

[RĂZBOIUL ĂSTA E UN SOI DE OPERETĂ]

7 septembrie 1916 La Cluj, *Personal-Sammelstelle* [stația centrală de concentrare a trupelor] m-a îndrumat la Reghin după divizia 39, însă tren e doar mâine după-amiază. Clujul este ca un roi de albine stârnit. E plin de militari, civili, refugiați, care s-au retras aici din fața invaziei românești. La hotel nu sunt camere libere, respectiv nu-ți dau până nu aduci bon de cazare. Toate cafenelele, restaurantele sunt pline de ofițeri. Comandamentul 1 al armatei, care conduce apărarea Transilvaniei, este aici. Comandantul său este generalul de infanterie Arz.[1] Sunt și mulți germani. Mă întâlnesc cu cunoscuți, care deja știu câte ceva. Or ceea ce știu aceștia nu e prea încurajator: abia dacă există în Transilvania armată adevărată; divizia noastră va fi prima (?!), doar că e slăbită rău de tot. [...]

9 septembrie Micul dejun l-am primit din bucătăria de campanie atașată la trenul de luptă, apoi am pornit-o spre divizie, la Teaca, remorcați de caii ceruți de căpitanul Bárdos, comandantul gării Reghin. De-a lungul drumului, pe dealuri tocmai se culegea via, iar János[2] a adus, la un popas, un coș de struguri. [...]

---

1) Arthur Arz von Straussenburg (1857–1935), ofițer transilvănean de origine săsească. La începutul războiului, e comandantul Diviziei 15 infanterie. Ulterior, general-locotenent și comandantul Diviziei 4. Merite deosebite în stoparea ofensivei rusești din est în 1914–1915. La 17 aug. 1916, primește comanda Armatei I, care urmează să fie organizată pentru apărarea Transilvaniei de atacul iminent al românilor. Are la dispoziție șase divizii pentru apărarea Carpaților Orientali, cu misiunea de a sprijini operațiunile estice ale armatei germane. Primește titlul de baron în 1917; șeful Marelui Stat-Major al armatei austro-ungare (1 mart. 1917).

2) Probabil ordonanța lui Lajos Deseő.

Nici la regiment nu se știu prea multe despre situația generală. Românii înaintează foarte încet dinspre trecători în urma trupelor noastre de grăniceri. Divizia 39, care numără cu totul 3.000 de puști, așteaptă aici până ce primește întăriri și, în funcție de situație, intră în acțiune.

N-am funcție, așa că nu știu prea multe despre starea regimentului. Printre ofițeri sunt destul de mulți activi, aflați de la bun început în cadrul regimentului, mai mulți decât au fost la Regimentul 12. Acest regiment n-a fost niciodată încercuit și nici n-a avut pierderi, cum s-a întâmplat cu al nostru. Trupa este alcătuită numai din maghiari, în această privință a luat-o înaintea Regimentului 12. La statul-major al regimentului este o atmosferă de bună dispoziție, nu există tonul acela oficial, lipsit de viață, foarte sobru, cum se-ntâmplă în multe locuri.

10 septembrie Azi, duminică, regimentul a organizat, după masa festivă, o serbare populară, la care a fost chemat întregul sat. Și a și venit, cu mic, cu mare, toată lumea. Au fost recitări ale trupei, au fost jocuri, alergare cu picioarele în sac, tras de funie, cursă de măgari, concurs de mâncat plăcinte etc., după care dans, prilej cu care băieții unguri le-au învățat ceardașul pe tinerele românce, după care acestea au prezentat dansuri românești.

11 septembrie Regimentul s-a deplasat azi la Reghin, unde, în sunetele muzicii militare, au defilat în pas de paradă înaintea generalului prusac von Morgen, comandantul tuturor trupelor din partea de nord a Transilvaniei; un prusac tipic, proaspăt bărbierit, cu un aspect impunător. Ne-a lăudat mult, se bucură că e comandant al unei unități ungurești.

Orașul este, în mare parte, gol. Întregul stat-major al regimentului s-a instalat în casa luxoasă a unui evreu bogat, doar că, în afara câtorva mobile vechi – care nu fuseseră socotite vrednice să fie luate –, sunt goale toate cele douăsprezece încăperi. În oraș erau deschise câteva magazine, unde puteam cumpăra pe niște prețuri rizibil de mici tot ce ne dorea inima. [...]

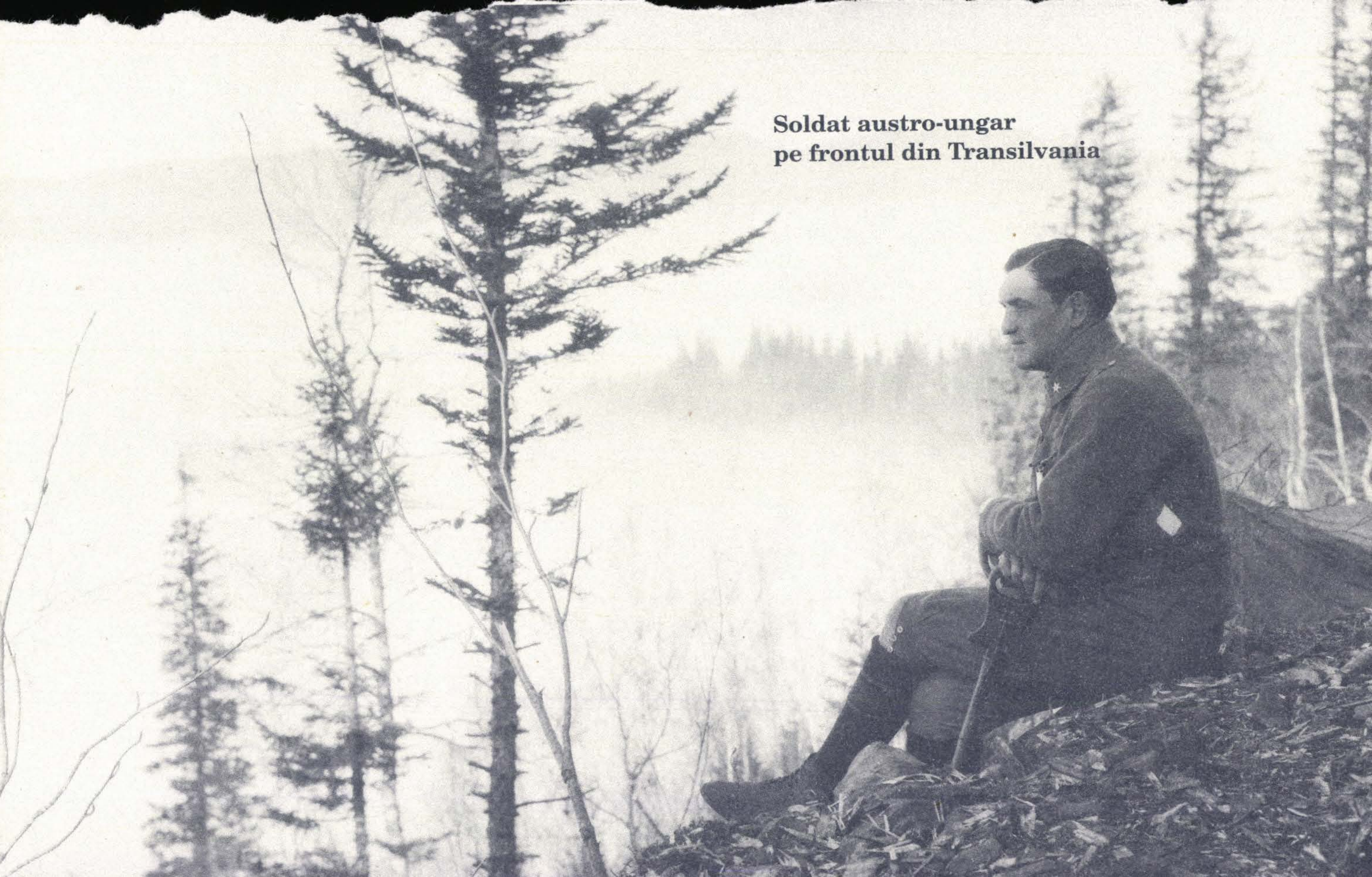

Soldat austro-ungar
pe frontul din Transilvania

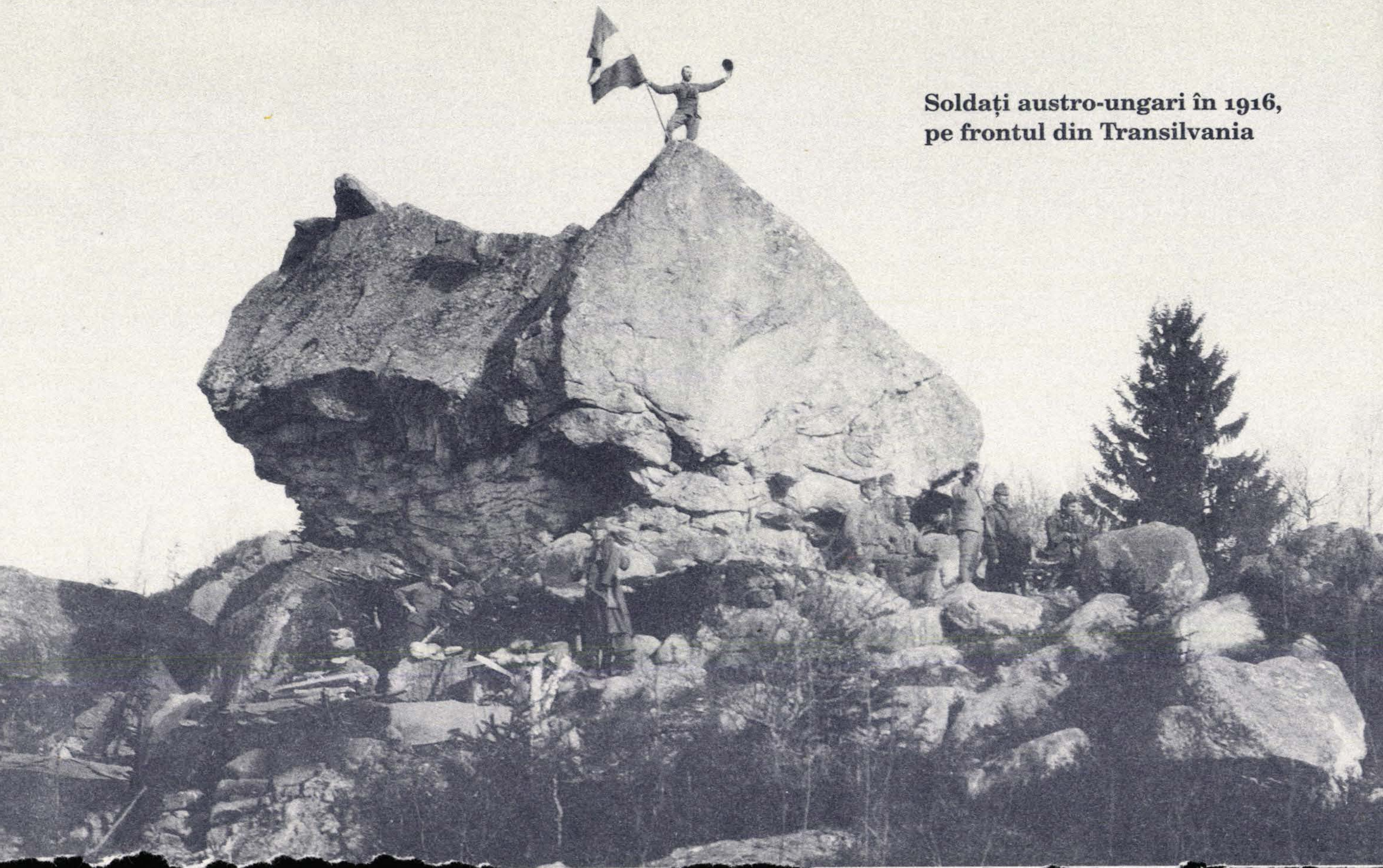

Soldați austro-ungari în 1916, pe frontul din Transilvania

19 septembrie [...] Fiecare companie își aranjează propriul sector; își pune la punct tranșeea, parapetul, camuflajul, lucru foarte important, deoarece solul calcaros de culoare albicioasă contrastează puternic cu verdele ierbii din jur.[1] Construim obstacole: două-trei rânduri de sârmă și capre. Încă de alaltăieri am desfăcut două case; se poate închipui ce plânsete au fost din partea celor care locuiau în ele, chiar dacă știu că vor primi compensații pentru pagubă și că vor avea o casă mai frumoasă. Acum trebuie să dăm foc uneia dintre case, pentru că nu mai e timp s-o desfacem. Dar nici incendierea n-a mers ușor: atât de adânc se impregnase depunerea unsuroasă de fum și funingine în acoperișul de stuf, încât n-a luat foc. A trebuit să așezăm în pod, sub acoperiș, torțe de paie.

Chiheru de Sus trebuie evacuat. Am găsit câțiva husari care să-i însoțească la Reghin pe evacuați. Românii nu vor, desigur, să-și părăsească satul. E o văicăreală generală, de ți s-ar rupe inima – dacă ar fi voie. Oamenii se ascund să nu fie evacuați, trebuie prinși printre case și grădini. Sunt unii care se prefac reduși mintal, trebuie luați cu forța din curte, și chiar și așa o șterg.

Pozițiile noastre arată deja cu totul altfel. Am căptușit pereții sfărâmicioși ai tranșeelor cu împletituri de nuiele și cu scânduri, ambrazurile sunt de-acum gata peste tot. Pozițiile sunt aliniate peste tot pe coamă, tragerea e peste tot foarte bună. În spatele coamei se poate circula de colo-colo în deplină siguranță, iar în malul abrupt este ușor de construit adăpost împotriva grenadelor.

După ce inamicul a apărut pe munții din fața noastră, pozițiile trebuie întărite cu oameni. [...]

5 octombrie Am mâncat de prânz în adăpostul antigrenade de la Hodoș al comandamentului regimentului și i-am fotografiat pe prizonierii români tocmai sosiți acolo; un vânător de munte rezervist a venit cu 18 oameni, cărora li s-au adăugat mai târziu încă 14. Îmbrăcămintea le este toată de culoare

---

1) Zona se află la jumătatea drumului dintre Reghin și Sovata (Chiheru de Jos, Chiheru de Sus).

gri-albăstruie, chipiul îl au ca al nostru, dar forma e puţin altfel. Însoţitorii noştri spun că, în clipa în care a căzut prizonier, ofiţerul s-a rugat în genunchi să-l lase în viaţă. Se pare că li s-a băgat în cap că noi ucidem în masă prizonierii. De altminteri, nu fac o impresie chiar favorabilă, cu toate că ceea ce am auzit prima oară despre ei n-a fost rău. Când, pe 21 septembrie, pichetul ni s-a retras de la Caţa, a trebuit să se lase pe loc doi răniţi grav. A doua zi, pichetul a revenit şi i-a găsit pe cei doi răniţi unde-i lăsase. Românii s-au purtat cu ei foarte omenos: le-au făcut un pansament cu un bandaj foarte fin – de fabricaţie franceză – şi le-au dat toate îngrijirile necesare. Au românii ceva care pentru noi este cu totul străin şi, într-un fel, neliniştitor: *cornul de vânătoare*, cu care ţin între ei legătura în pădure. Acest corn de munte care se aude până departe are, în liniştea şi neştiutul pădurii, un anumit efect mistic, care-l fascinează pe cel care nu se aşteaptă să-l audă şi nu-l cunoaşte. [...]

6 octombrie M-am mutat de dimineaţă la Mătrici, în casa parohială. Părintele paroh nu e acasă. După-amiază am făcut baie; nu se mai vede nici un război şi – chiar dacă firavă – domneşte o atmosferă de pace. După-masă a venit aici preotul din Ernei, ar vrea să vadă ceva. Seara, m-am dus cu el la adăposturi. Duşman – nicăieri; ce a mai rămas pe-aici e de-acum dincolo de Remetea, de-acolo se mai aude când şi când câte o lovitură de tun destinată Becheciului. Doar reflectoarele[1] se pot vedea, ele mai funcţionează dincolo de grădini.

Ce altfel e aici războiul faţă de cel purtat împotriva ruşilor! Războiul ăsta e un soi de operetă. E mult mai uşor, căci aici nu prea există arme de mare calibru. E neobişnuit că nu există linie închisă, cu care ne-am obişnuit acolo, spre nord, unde stăteau strânse una-n coasta celeilalte trupă de trupă şi, de rămânea undeva niţel interval, imediat se isca zarvă mare. În acel cadru de luptă de mari proporţii, am devenit hipersensibili faţă de spatele şi flancurile armatei, iar aici abia dacă se acoperă drumurile principale. Terenul este cu totul aparte, așa ceva n-a existat acolo, sus. Se putea vedea totul de peste tot: din punctul de observație al regimentului, se puteau observa aproape toată linia de apărare și lupta întregii divizii.

---

[1]) În Primul Război Mondial se folosesc pe scară largă reflectoarele cu ajutorul cărora se dirijează tirul artileriei sau se obţine o lumină difuză propice atacurilor de noapte.

7 octombrie Abia dacă am dormit vreun pic, la ora 2 și jumătate în zori mi s-a telefonat: dimineața, la 7, pornirea în marș! [...]

Pe drumuri proaste, prin munți și văi, pe lângă Târnava Mică, am ajuns la Ghindari (25 km), ne cazăm. Acum începem cu adevărat să evaluăm evenimentele de până în acest moment, nu doar ca militari privind retragerea inamicului, ci ca maghiari care ne gândim cum să-i respingem pe români din Transilvania. Iar ăsta e un alt simțământ decât a fost pe pământ străin. Acolo, sufletele erau pătrunse de sentimente nemijlocite, legate doar de câte o persoană, dar nimeni nu s-a gândit că războiul poate avea și urmări nefaste. Războiul era doar anevoios, primejdia i-o simțeam repercutându-se doar asupra noastră, nu și asupra țării. Aici însă *patria* era cea aflată în pericol, căminul, viitorul. Căci, cu noul inamic, soarta războiului a devenit îndoielnică – iar acum coșmarul a luat sfârșit, victoria era acum nu doar victoria ostașului, ci și victoria maghiarului. Și ceea ce este important: enigmatica, cvasi-inextricabila problemă – cu ce să-i respingem pe români? – s-a rezolvat. Putem avea încredere în conducere, știu ei ce fac acolo, sus! [...]

8 octombrie După o odihnă bună, am pornit-o mai departe târziu, la ora 11, pe un soare strălucitor. Podul de peste Târnava fusese incendiat. Pășim, dincolo de el, printre munți frumoși, prietenoși. Ce minunată este Țara *Transilvaniei* a noastră! Peste puțină vreme însă, bucuria ne este umbrită: trecem prin Atid, unde secuii se plâng cu lacrimi amare că militarii români în retragere au comis atrocități, câțiva dintre locuitori fiind uciși. Erau furioși mai cu seamă că nu le înțelegeau limba. Un secui bătrân zace și acum neînmormântat pe uliță, într-o baltă de sânge închegat; pe proprietarul conacului de la capătul satului – un bătrân surd – l-au ucis, se pare, pentru că i-au imputat ceva, iar el, desigur, n-a auzit. Femeile încă n-au venit acasă, și-au luat lumea-n cap, pentru că nu puține au fost violate. Nici c-am auzit vreodată pe undeva de un asemenea vandalism. Însemnele Regimentului 14 vânători decorează zidurile alături de afișul cu „România Mare“.

Pe timpul marșului plouă. Ne oprim la *Firtănuș* (20 km). Am ajuns într-un conac. Nicăieri n-am pomenit o devastare mai mare ca aici pe tot timpul războiului, cu toate că și rușii se pricepeau de minune să răscolească prin case. Aici însă se observă o distrugere organizată: au răvășit totul, au sfărâmat mobilele, și-au făcut nevoile peste tot – încât în cameră abia se mai poate respira. Am pus să se scoată afară mobilele făcute țăndări și gunoiul – asta a durat o oră –, ca să se facă o curățenie cum trebuie, pentru a se putea dormi înăuntru, căci afară plouă.

9 octombrie O pornim și azi în marș, în fața noastră se află Divizia 1 cavalerie, care-i urmărește pe români. Vedem sătucuri secuiești de poveste, în care domină lemnul. Orașul este aproape, ne punem cu toții la punct, în fața diviziei trece fanfara, așa o să ne facem intrarea la *Odorheiu Secuiesc* (24 km). Ei, bine, dacă ne așteptam să vedem popor, femei, fete care să ne facă semne cu batista – tare ne-am înșelat, căci orașul e pustiu. Doar ici-colo câte o bătrână, câte un cerșetor și pleava locului – ceilalți și-au luat lumea-n cap. Oraș mort, jefuit – la fel ca la Brest-Litovsk. Cască a somn ferestrele ferecate, murdărie, gunoi, urâțenie peste tot. Ca un schelet părăsit de viață, de forța vitală; indispune, deprimă. Pășim în liniște, fără o vorbă, în spatele fanfarei. Unde au dispărut de aici ostașii Regimentului 82, cel mai frumos regiment al Transilvaniei, secuii cei viteji? Cazarma lor – cetate părăsită, năpădită de bălării.

Batalionul meu a fost instalat la gimnaziul romano-catolic, iar eu în casa parohială din apropiere. Stau în locuința abatelui István Pál[1]. Parohia e goală, doar o bătrână zăludă e acasă. Toate ușile date-n lături, toate dulapurile deschise, pe masa

---

1) István Pál (1854–1935), preot catolic; din 1879, profesor la gimnaziul romano-catolic din Alba-Iulia; din 1890, referent pentru învățământ al Statusului Romano-Catolic din Transilvania la Cluj; în 1911–1934 preot

din refectoriu – o foaie de hârtie neatinsă, cu rândurile preotului paroh, în care cere, apelând – în limba latină – la „mărinimia învingătorului“, să nu se atingă de lucrurile bisericii. E deschisă și vitrina din sticlă, plină de obiecte de cult din aur și argint, toate – valoroase antichități. Spre lauda celor trecuți pe acolo fie spus, se vede că nu s-au atins de nimic. Și bătrâna spune că nu lipsește nimic. O oarecare panică a provocat bătrâna când a spus că un român îmbrăcat în uniformă austriacă s-a întors să spioneze și că s-a ascuns în biserică. Deși părea greu de crezut, am controlat cu de-amănuntul casa parohială, biserica, podul, dar n-am găsit decât un costum vechi de ofițer în rezervă, lăsat cândva acolo de fratele mai mic al preotului paroh.

10 octombrie Am luat-o cu toții spre Harghita. Trupa înaintează, într-adevăr, cu dificultate, mulți rămân în urmă. Masa de prânz o luăm la Băile Homorod, mica stațiune n-a pățit nimic. [...]

11 octombrie Am primit două mitraliere, cu asta mi s-a completat batalionul. Mergem mai departe prin frumoasele ținuturi ale Harghitei și, când înmiresmatele păduri se sfârșesc, se așterne dinaintea noastră căldarea cea verde a Depresiunii Ciucului; în mijlocul ei, șerpuiește, asemenea unei fâșii de argint, Oltul, iar dincolo de el, asemenea unui oraș de jucărie, Miercurea-Ciuc. Podul peste Olt l-au distrus românii, ajungem pe podul de pontoane al diviziei de cavalerie în orașul pe jumătate distrus prin foc. Puținii secui rămași acasă se lamentează cu lacrimi în ochi că românii au jefuit și au pus la cale cu bună știință, tehnic, incendierea caselor lor. Regimentul nici nu se oprește la Miercurea-Ciuc, ci se duce la Leliceni, iar batalionul meu – în vecinătate, la *Fitod* (29 km). Câțiva români morți zac la intrarea în sat, se vede că, într-o luptă, husarii au pus pe fugă ariergarda românească. Spre est se mai trage și acum pe undeva cu puștile. Pe drumul ce duce spre munte, au fost

---

paroh la Odorheiu Secuiesc, apoi arhidiacon. Între 1922 și 1926 este membru în Senatul României.

instalate trei posturi de pază, trec călare pe la toate, apoi controlez Compania 10, aflată în stare de alertă în partea de răsărit a satului. Aici, toți secuii sunt la casele lor, n-au avut vreme să se refugieze din fața românilor. Ca locuitori de la hotar, au și știut să vorbească cu ei, astfel că n-au avut necazuri. Szerdahelyi a adus, pentru amândoi, de pe câmpul de bătaie de la capătul satului, câte o carabină românească. [...]

12 octombrie La Bisericani, ne-am alăturat regimentului și am pornit-o împreună. Drumul ne-a purtat prin văi înguste de munți pleșuvi, prin străvechi sătucuri grănicerești ale secuilor din Ciuc, până ajungem la Misentea, unde ne odihnim. Un secui bătrân, îmbrăcat în straie secuiești de pănură, își plânge cu amarnic năduf suferițele pricinuite de români. I-au lipit pe casă un afiș, care însă s-a pierdut. L-au luat la întrebări: dacă afișul nu apare într-o oră, îi trag un glonț în cap. L-au bătut crunt, pe unde au apucat, cu patul puștii – dar, spre norocul lui, afișul a apărut în cimitirul din preajmă: îl dezlipise vântul și-l dusese până acolo. I-au luat bătrânului totul, au luat de pe el până și ultima rufă, de-aia umblă în straie de pănură căpătate cu împrumut. Cu toate că este om de vază, a fost șeful oficiului fiscal al comitatului Ciuc, iar acum este la pensie. Spune că secuii nu sunt săraci, doar dincolo de Pădurea Craiului[1], în „Ungaria Mare", se vorbește cu desconsiderare despre ei ca despre „secui sărmani"; li s-a construit cale ferată de centură, școală de agricultură, deși secuii sunt chiar bogați. E modest, face el însuși, cu mâinile sale, tot ce are nevoie, toate și le produce singur, pe lângă ce-i mai vine din coproprietatea silvică. Întregul teritoriu, pământul, pădurile – toate sunt ale lor. La ei nu există mari latifundii, nimeni nu are mai mult de o sută de pogoane, dar măcar zece-cincisprezece pogoane are toată lumea în afară de pădurea comună. Efectivul de animale e de mare valoare, și din el nu s-a pierdut nimic, pentru că vitele au fost mânate dinaintea românilor departe, în adâncul pădurilor.

---

1) Masiv din vestul Carpaților Occidentali, care marchează limita Transilvaniei istorice. Transilvania era numită adesea, după 1867, în textele maghiare ținutul „de dincolo de Pasul Craiului".

Am adus două afișe românești. Pe unul vorbesc regele Ferdinand și miniștrii săi despre Carpați, despre „România Mare“ cea liberă, care se întinde până la Tisa și care este deja a lor. Oferă afișul vreo motivație de ce le trebuie Transilvania? Textul nu se referă – încă – la nici un fel de drept strămoșesc (o plăsmuire ulterioară), ci le trebuie pur și simplu, pentru că are grâu, porumb, lemn, cărbune, fier, aur, sare – de toate, așadar. Celălalt afiș este proclamația generalului Prezan, „aghiotant [al principelui moștenitor], comandant suprem al Armatei de Nord“, în care îi cheamă la supunere pe locuitorii teritoriului „cucerit“, deoarece în satul în care *locuitorii străini neromânofoni* (adică secuii, din moși-strămoși locuitori ai ținutului secuiesc vechi de 1.500 de ani!) nu-i vor denunța pe cei care distrug drumuri, aparate telegrafice etc. *vor fi împușcați trei neromâni.*[1]

Dincolo de un munte pleșuv se întinde în fața noastră o localitate lungă de zece kilometri. Sunt aici reunite opt sate, în care se pare că ne vom odihni câteva zile. Satul nostru este cel mai de jos, *Bancu* (12 km), unde-i cazăm pe oameni.

13 octombrie [...] În casa secuiască în care locuiesc am dat peste o urmă interesantă a invaziei românești. Românii își instalaseră deja administrația, organizându-i pe secui în structuri după vechea rânduială secuiască (grănicerească). Acești secui, ca locuitori de la graniță, au fost într-un continuu contact cu românii de dincolo de hotar, cunosc limba „invadatorilor“, astfel că s-au înțeles bine cu ei, nu le-au făcut nici un rău, nu i-au jefuit.

---

[1] Deși existența unui asemenea afiș e greu de probat documentar, el s-ar înscrie în logica războiului și a mentalităților epocii. Dintre numeroasele înștiințări și ordonanțe emise de generalul Constantin Prezan, cităm din cea cu numărul 468/26 august 1916, referitoare la folosirea altor limbi decât cea română, acest aspect părând a juca un rol important în atitudinea trupelor române față de civilii din zonele ocupate: „...Văzând că foartă multă lume și pretutindeni [*sic!*] se vorbește și se scrie în limbi străine, deși prin diferite ordonanțe și publicații s-a hotărât să nu se vorbească decât *românește*. Având în vedere că prin acest mijloc pot scăpa unei supravegheri mai deaproape acei cari ar conlucra împotriva intereselor țării. Ordonăm: Nimeni, dar absolut nimeni, sub nici un cuvânt și nicăieri, nici în case, nici în public, nu mai are voie să vorbească și să scrie altă limbă decât aceea *românească*. Acei cari vor contraveni acestei dispoziții vor fi foarte aspru pedepsiți de instanțele judecătorești militare...“ (editorii îi mulțumesc istoricului Daniel Cain pentru indicarea documentului).

Dimineața, gimnastică și exerciții de aruncare a grenadei.[1]

— LAJOS DESEŐ, maior de infanterie

ÎN IANUARIE 1917, FRONTUL TRANSILVĂNEAN este stabilizat pe linia Carpaților Orientali. În sud, Muntenia e ocupată, cu București cu tot. Cu o speranță renăscută, locotenentul de husari care la sfârșit de august deplângea soarta Ardealului își reface acum trupa prin satele secuiești de graniță.

[POPORUL ĂSTA SECUIESC]

26 ianuarie [1917] Drăguți sunt oamenii din Sovata, frumoși sunt copiii! Pe ziduri, peste tot, inscripții „Să trăiască România Mare!“[2] Românii au jefuit tot ce a fost prin vile.[3] La invazie, frontul [nostru] era alcătuit doar din jandarmi și câteva trupe de recunoaștere. Populația deja refugiată lăsase în fiecare casă – în timpul retragerii din fața românilor – pernă, pătură, un porc ori câteva găini, pentru ca trupele noastre, de vor veni, să aibă pregătit câte ceva.

Armata se pricepe la toate; nu există lucru cât de greu pe care ea să nu știe să-l organizeze. O gospodină și-ar pierde mințile de-ar fi pusă în fața unor solicitări „domestice“ de felul celor de care se ocupă plutonierul de intendență, ca să nu mai vorbesc

---

1) *Deseő Lajos Harctéri naplója.* (*Isten nevében! Harctéri naplóm.*) [*Jurnal de pe front (În numele lui Dumnezeu! Jurnalul meu de front)*], Az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület, Budapest, 1937, pp. 335, 337, 341–342, 348–352, 354. 2) În română, în original. 3) Sovata este o stațiune balneară de prim rang încă dinainte de Primul Război Mondial.

despre bucătărese, comparându-le pe acestea cu bucătarii noștri! Ieri dimineață, la ora 7, am primit, înainte de a porni la drum, un dejun normal, ba chiar de lux – în condiții de război. Imediat după aceea, fără măcar să aștepte plecarea companiei, s-au pus în mișcare bucătăria de campanie și anexa acesteia, pregătite din vreme. Ce a făcut pe drum, unde a făcut mâncare, unde a făcut aprovizionarea – nu știu, dar, când, după-amiază la ora 4, am ajuns la Sovata, masa bogată a trupei era deja gata, iar la ora 5 am fost serviți, la masa pusă, cu un minunat prânz cu trei feluri, iar colonelul și încă cinci ofițeri și-au făcut – și încă pe neașteptate – apariția la companie pentru cină. [...]

28 ianuarie Am auzit și citit multe despre secui, dar nu i-am cunoscut până acum. Rar oameni adevărați ca ei. Cordiali, curtenitori. Toți gospodarii se bucură să primească în cantonament husari. Prosperitate peste tot. Punem în vedere membrilor trupei să fie cinstiți, politicoși, iar „completările“ le interzicem cu cea mai mare strictețe. Cea mai mare parte a trenului de luptă și bucătăriile de campanie au rămas, în ultimele două zile, în urmă. Avem noroc: cel puțin bucătăria trupei noastre a sosit. Plutonierul de intendență Reder este un om destoinic și grijuliu.

29 ianuarie Inspecție temeinică a cailor. După aceea, se strânge trupa și stabilim, pe plutoane, cine este de cel mai mult timp pe câmpul de luptă, cine a fost rănit, când și de câte ori, desemnându-i pe cei care vor pleca în permisie. Alcătuim apoi grupul de luptă, în care intră în primul rând cei care, în zilele de la Ciocănești[1], au fost la cai. Ținem tot felul de lecții trupei despre situația generală, despre situația de acasă, curățenie, bolile venerice. Formulăm consemne pentru curățenia la grajd și în cantonament, ca și pentru serviciul intern.

Așteptatele vremuri mai liniștite trebuie folosite pentru a face ordine și pentru a întări disciplina în companie. În acest sat[2] plăcut și printre oamenii plăcuți de aici, toată lumea se simte bine. Băieții se apucă fredonând să se instaleze și să vadă de cai. [...]

---

1) Comună în Bucovina, azi în jud. Suceava. 2) Tomești, jud. Harghita.

1 februarie În liniștea de acum și în lumea care e cum trebuie să fie începem să ne vizităm pe rând. Nu se termină bine o vizită pentru cină sau prânz, că și încep altele.

Priceput artizan al lemnului – poporul ăsta secuiesc! De multe veacuri, pe la casele husarilor, șomoioage de paie prinse de porți dau de știre câți cai și câte persoane se află în gospodărie. Șomoioagele de paie încep de-acum să cam dispară, căci copiii secui cioplesc în locul lor păpușele de lemn. Păpușa cea mai mare este acolo unde e plutonierul, păpușa mijlocie înseamnă caporal, iar pe husari îi semnalează păpușa mai mică. Păpușile sunt atârnate pe o bară în cruce, de pe care sunt orientate în jos atâtea săgeți de lemn câți cai sunt la casa omului. Prăjinile de lemn care susțin bara în cruce se înalță măiestru cioplite cu calicii de lalele. Secuii îi zic mitralierei *sűrűpuska* „pușcă deasă“. Minunat cuvânt – căutare ar avea și altele de felul ăsta! Limbajul militarilor e groaznic, în vreme ce frumoasele expresii străvechi nici nu le folosim. [...] Și sunt și multe altele de acest fel – vocabularul militar ar trebui rescris![1] [...]

10 februarie Cel mai vârstnic ofițer superior din zonă este comandantul diviziei bavareze. El stabilește pentru trupe sectoarele de unde acestea să facă cumpărături sau să procedeze la rechiziții. Divizia bavareză a primit pentru același număr de cai câți avem și noi șase sate mari, în vreme ce noi – doar două. În plus, mai revendică și proviziile pe care noi am stat să le cumpărăm deja.

Nu știu în ce situație se află celelalte ținuturi ale Transilvaniei. Am cutreierat însă o bună parte a ei, și părerea mea este că e păcat pentru orice bănuț dat acasă pentru mișcarea „Pro Transsylvania“[2], ba mai mult decât atât: de aici ar trebui dus la Budapesta ce se poate, căci sunt din belşug animale, cartofi, ouă, fân şi toate celelalte. Penurie se constată la zahăr, cafea şi gaz lampant.

---

[1] Ofițerul maghiar, obișnuit cu limbajul militar german, este impresionat de graiul secuilor, lipsit de interferențe străine.

[2] În toamna anului 1916, sunt inițiate o serie de acțiuni guvernamentale pentru ajutorarea refugiaților; societatea civilă contribuie și ea prin colecte și acțiuni caritabile. Scopul e ca refugiații să se întoarcă acasă până în vara anului următor. Mișcarea „Pro Transsylvania“, fondată cu acea ocazie, beneficiază de donații din partea firmelor, băncilor, a diferitelor asociații și persoane; era patronată de noua regină, Zita de Bourbon-Parma, iar președinte este Gábor Fekete, președintele Curții de Apel din Cluj.

Jurnalul nu-l scriu doar ca să pun pe hârtie istoria companiei sau a regimentului şi să consemnez toate câte mi s-au întâmplat mie; ci jurnalul poate să ofere învăţăminte şi pentru viitor. Constat acest lucru, pentru că, bunăoară, este de-a dreptul absurd aparatul cu care, în multe locuri, se administrează din perspectiva comodităţii o trupă sau alta, aflată nemijlocit pe linia frontului. În faţă niciodată nu sunt destui oameni, iar în spate sunt de trei ori mai mulţi decât ar trebui. Ştiu din experienţă că de aşa ceva nu e nevoie. Când am avut, la Ciocăneşti, comanda grupării de luptă a regimentului, repartizasem pentru administraţia din spatele frontului doar un caporal voluntar dintre cei nou-înrolaţi şi un plutonier de intendenţă, şi cu toate acestea totul a mers fără cusur. Acum, abia dacă sunt ceva mai multe forţe afară, pe poziţii, în schimb tândăleşte aici o ditai legiunea de forţe auxiliare, pe care eu nici c-aş răbda-o. Că adjutant şi plutonier de intendenţă trebuie – este firesc, dar atâţia plutonieri, plutonieri de intendenţă, scârţa-scârţa pe hârtie, ordonanţe şi alte forţe auxiliare şi dracu' mai ştie toate câte-or fi fiind puzderie – toţi ăştia-s de prisos. Stă în natura unei asemenea gloate să se înmulţească în neştire, într-ascuns. Fiecăruia îi mai trebuie musai câte o mână de ajutor, ordonanţă, om de serviciu şi Cerul mai ştie ce tacâm accesoriu. [...]

23 februarie De copiii secui au grijă şi se ocupă părinţii. Micuţii răspund inteligent la întrebări, sunt foarte deştepţi şi drăguţi. Toţi copiii din sat stau în picioarele husarilor şi vor să ajute la toate cele. Grajdurile sunt de-acum adevărate saloane. În multe locuri – ghirlande festive cu „Bine aţi venit!“ Adevărate accese de manie a curăţeniei; se spală de-acum până şi podurile aflate deasupra cailor, ca nu cumva să cadă vreo impuritate asupra lor.[1]

—— MIKLÓS KOZMA, locotenent de husari

---

[1]) Kozma Miklós, *op. cit.*, pp. 460–463, 465, 467.

LA SFÂRȘITUL CAMPANIEI DIN 1916, NIMENI nu mai crede că a luat parte la un război de operetă. Pierderile de ambele părți sunt mari; în rândul militarilor români, sunt copleșitoare. În primăvara 1917, plugurile intră să are ogoarele îmbibate de sânge.

[CUM STRÂNGEM SNOPII DUPĂ SECERIȘ]

În primăvara lui 1917, am primit de la centru, de la Brașov, trei tractoare Bigfour, cu mai multe rânduri de pluguri, ca să organizez aratul bogatelor pământuri din jurul Brașovului, rămase pârloagă încă din toamna trecută. Am primit pe lângă ele, de la Târgu-Mureș, trei mecanici și un vagon de benzină.

Îi tot dădeam ghes mecanicului-șef, „la arat, băiete!“, că primăvara e-n toi și ar trebui *să însămânțăm*. A stat lumea să se minuneze de uriașele mașini, care aveau roțile din spate de trei metri, a ieșit pe stradă buluc când aceste mașini uriașe au trecut pufăind. În vale de Brașov se află întinsele loturi aflate în proprietatea firmei Friedrich Cell, loturi pe care se mai găseau pe ici, pe colo coceni. Aratul îl plătea firma. Ne-am dus, așadar, să arăm mai întâi acolo. Mecanicul-șef *a trebuit să coboare adânc plugul* ca să culce cocenii în brazde.

Prin aceste locuri se dusese, cu o toamnă în urmă, marea ofensivă, pornită de divizia maghiară Tanárky împreună cu trupe germane împotriva armatei românești care ocupase Brașovul. A nins la scurtă vreme după sângeroasa luptă, iar zăpada a acoperit cadavrele sărmanilor luptători, rămase pe loc. Aici au început tractoarele aratul într-o dimineață.

Vine la mine în birou, spre prânz, mecanicul-șef și mă informează că aratul merge foarte încet, deoarece plugul scoate tot timpul la suprafață, din solul înnămolit în cursul iernii, cadavre de militari, ba o dată chiar și o grenadă românească a explodat sub plug și a deteriorat fierul plugului.

— Ne-am tot oprit – zice mecanicul-șef –, ne-am uitat dacă e ungur sau neamț, i-am tras pe partea deja arată, doar că sunt acolo și atât de mulți soldați români, că deja nu mai știm ce să facem. Au fost locuri în porțiunile cu coceni că *a trebuit, după* *arat, să adunăm cadavrele cum strângem snopii după seceriş!* – relatează mecanicul-șef.

— Bine – zic –, o să telefonez la armată să trimită *Sanitäts-Abteilung*-ul (Departamentul sanitar), să-i ia pe sărmani și să-i înmormânteze, ca să nu ne-ncurce la muncă!

Ei, sărmanii, și-au făcut datoria, *să ne lase acum și pe noi să ne-o facem* – am murmurat în sinea mea, mişcat.[1]

——— **BÉLA DORNER**, agronom

TULBURĂRILE DIN RUSIA, DIN IARNA / PRIMĂvara 1917, creează premisele unei posibile păci. La 31 martie, parlamentul maghiar adoptă în unanimitate o rezoluție salutând schimbările din Rusia: abdicarea țarului Nicolae II, în urma revoltei din Sankt-Petersburg, şi constituirea Guvernului Provizoriu. De-a lungul fronturilor staționare din est încep aşa-numitele fraternizări: soldații armatelor inamice schimbă între ei alimente, tutun, ziare. Comandamentul Puterilor Centrale încearcă să se folosească de aceste fraternizări, culegând informații despre dispunerea trupelor ruse, răspândind propagandă defetistă în rândul lor, dar având grijă ca propaganda revoluționară rusă să nu-i influențeze pe proprii soldați. Totuşi, primăvara 1917 vine cu speranțe de pace.

[LUMEA ASTA ŞI-A PIERDUT CU TOTUL MINŢILE]

4 aprilie [1917] Atât de bine și-au intrat ofițerii mei în rol, că trag sârma cu mâinile lor. Vremea e minunată, se ițesc ghioceii, iar dimineața pădurea e o mare de păsări. Nopți magice, de argint sub luna plină. Vizavi focurile sporesc.

---

[1] Dorner Béla, *Székelyföldi esetek: Erdélyi gazdasági emlékek. Elbeszélések* (*Cazuri din Ținutul Secuiesc: amintiri economice din Transilvania*), Pátria Irodalmi Vállalat, Budapest, 1940, pp. 90–91.

Lumea asta și-a pierdut cu totul mințile. Acum trei săptămâni am primit cele dintâi vești despre tulburări în partea rusească. N-am vrut inițial să le dăm crezare, dar știrile căpătau consistență, iar în urmă cu câteva zile Camera Deputaților din Ungaria a recunoscut, și ea, republica rusă. Sunt schimbări de însemnătate mondială chiar și de pe acum, când armele încă vorbesc – d'apăi câte toate-o să urmeze după război? Cine-o să apuce acele vremuri va fi martor la cea mai importantă epocă din istoria lumii. Ce proporții vor căpăta toate acestea din perspectiva posterității! Nici nu putem percepe acum, putem doar să bănuim măreția, însemnătatea și frumusețea acelor vremi. Ceea ce simțim cel mai puțin în volbura vremii e propria noastră importanță. Astă-noapte, făcându-mi tura pe linia frontului, mi-a venit în minte că eu sunt cel care răspunde pentru trei mii de metri din frontul ce se-ntinde de la Marea Nordului până la Marea Neagră și că această lungă linie este alcătuită, toată câtă este, din astfel de bucățele de linii de front, inspectate fiecare, în această clipă, de câte un ofițer. Oricât ar avea acest război caracter de masă, omul singur nici nu e chiar atât de lipsit de însemnătate. Câte nu i se pot întâmpla și unui husar sau pifan, luat în parte! [...]

12 aprilie [...] După-amiază, în spatele frontului rusesc, dinaintea punctului meu de observație, într-un luminiș, pășteau mulți cai ai muscalilor. Unul dintre ofițeri a vrut să dea ordin să se tragă cu mortierele, dar noi ceilalți, de data asta și în mod excepțional, nu i-am dat voie. Cel puțin așa să ne exprimăm respectul față de cai! [...]

13 aprilie Dimineața, la 10, telegramă de la comandamentul armatei să sistăm serviciile de patrulare, să nu-i neliniștim pe ruși. Aproape că am urlat de bucurie. Asta ar putea însemna începerea tratativelor de pace, după cum ar putea însemna și că acum nu e voie să-i lovim, ca nu cumva să se alieze, când și așa sunt tocmai într-o bună dispoziție revoluționară, pe punctul de a se încăiera.

Generalul Bauer vizitează poziția și o socotește foarte bună.[1] Seara avem parte de niște grenade cu ecrazită, după aceea liniște, apoi își face apariția înaintea Companiei 2 un rus cu steag alb. Aduce o scrisoare, cu următorul conținut:

„Soldați! Chiar acum ni s-a adus la cunoștință că am acceptat – pentru tratative – oferta de pace a Austro-Ungariei. Slavă lui Dumnezeu cel atotputernic că putem, în sfârșit, să încheiem pace. *Russki*".

Asta concordă cu telegrama primită dimineața. Ofițerii vin într-un suflet la mine, apoi sărim în sus de bucurie. La cină, nemaipomenită bună-dispoziție, apoi urcăm pe munte și cântăm Imnul. Mai târziu – o nouă telegramă de la comandamentul armatei:

„În chestiunea tratării consecvente a trimișilor ruși, cum se așteaptă că se vor prezenta într-un număr mai mare, pare recomandabil să sistăm pe întregul front ostilitățile agresive. Se are în vedere mai cu seamă perioada sărbătorilor pascale rusești. De aceea, cu începere din dimineața de 13 aprilie: a) Acțiunile ofensive ale patrulelor trebuie să înceteze; b) Sunt de evitat atacurile prin surprindere cu aruncătoare de mine ale artileriei și cu tiruri ale infanteriei, de asemenea focurile de armă ce pot perturba; c) Dacă inamicul, profitând de încetarea focului, va lucra la fortificații sau la liniile de apărare, trebuie împiedicat cu focuri de armă".

Ne ducem din nou la cota 1546. În spatele rușilor, multe incendii de pădure. Cântăm din nou Imnul, apoi, în cazematele noastre, sorbindu-ne punciul suedez, stăm de vorbă până în zori. Tüköry, Szaczelláry, Németh și cu mine ne făgăduim că, dacă din asta chiar o să fie pace, atunci toate zilele de 13 aprilie de acum încolo le vom sărbători împreună. Simțim că ne-ar plăcea să ne bucurăm și mai mult, dar nu putem. Dacă vestea asta de pace e adevărată – căci, unde mai pui, ar fi și o pace victorioasă –, atunci, de fapt, după 33 de luni de război, ar trebui

---

1) Gyula Bauer (1862–1940), general, comandant al Regimentului 44 k.u.k. „Arhiducele Albrecht".

să sărim în sus de bucurie. Noaptea târziu soseşte continuarea telegramei comandamentului armatei.

„d) Este interzis să se perturbe serviciul religios de campanie rusesc; e) Mişcările suspecte ale inamicului şi deplasările ostile de forţe trebuie împiedicate; f) În vederea evitării surprizelor, mai cu seamă noaptea, planton întărit. Ordinul a se comunica trupei."[1]

——— **MIKLÓS KOZMA**, locotenent de husari

PACEA SE LASĂ AŞTEPTATĂ. ÎN ARMATA RUSĂ se înfiinţează soviete ale militarilor, cărora Sovietul din Sankt-Petersburg le cere să preia conducerea unităţilor, trecând peste împotrivirea ofiţerilor. În rândurile armatei, apar agitatori cu vederi dintre cele mai pestriţe; cei mai populari devin partizanii păcii. În aceste împrejurări, Guvernul Provizoriu declară că va continua războiul, respectând obligaţiile faţă de aliaţi. Acelaşi locotenent de cavalerie maghiar reflectează asupra ideilor socialiste şi a tendinţelor radicale din acea perioadă.

[NUMĂR SPECIAL – SOCIALIŞTII]

28 aprilie [...] Pacea – oare ce anume ne-o poate aduce? Pacea – oare unde o să poarte omenirea? Lumea e-n durerile facerii. Culoarea păcii este albă, dar parcă o geană roșiatică stă să pună și ea umărul la venirea ei pe lume. Această pace va fi cumplită pentru una dintre părți. Timp în care tendințe radicale caută să prevaleze. Câtă vreme va trebui oare până să se îmblânzească și acestea, până când oploșitele și iresponsabil de stridentele idei să capete viabilitate și putere să ducă steagul? Cu timpul, responsabilitatea zămislește bariere și pune surdină – așa se-ntâmplă totdeauna –, iar vechea opoziție se trezeşte că are, și ea, propria opoziţie, şi – ce ironie a sorții! –, în ochii noii opoziţii opoziţia cea veche devine fatalmente conservatoare. Apoi, cu o minge nouă, începe, din nou, vechiul joc. Spus așa, e simplu – tranziţia însă nu e deloc simplă, e plină de hurducături, ocoluri, piedici. Și încă e bine dacă pe un astfel de drum doar ideea cea nouă cade în nas, iar nu cei cărora li s-a fost menit să-și găsească fericirea!

---

[1]) Kozma Miklós, *op. cit.*, pp. 476–479.

Pătura cea mai năpăstuită de război – noi vom fi: clasa de mijloc. Sângerăm cel mai mult, iar materialmente ne vom duce de râpă. Bani nici până acum n-am prea avut, dar de dus războiul ăsta și pacea care-i va urma n-o să le ducem. Aristocrația prin naștere și, mai cu seamă, cea financiară o să iasă ele cumva din necaz, pentru că dispun de baze materiale solide și deoarece, cu puterea de care dispun, găsesc totdeauna calea apărării propriilor interese.

În vremuri istorice, răsună necontenit magica și de-fericire-dătătoarea lozincă a egalității. Egalitate în fața legii și în materie de drept – da; acum însă, această lozincă răsună pe tărâm social, politic și – necazul cel mare! – al valorii individuale. Iar în această privință niciodată n-a existat egalitate, și nici n-o să fie. Păturile sociale duse, vreme de veacuri, la civilizație nu pot fi socotite egale cu păturile inferioare; cu atât mai puţin indivizii reprezentanți ai valorilor morale și spirituale cu proletarii în ale spiritului și moralei. Este absurd din punctul de vedere al statului să se socotească că sunt deopotrivă și de aceeași valoare un profesor universitar sau un magistrat cu un pierde-vară. Schimbările au îndreptățire, ba chiar și o direcție nouă. Lumea a ajuns într-o situație atât de groaznică, încât forțele care au dominat în trecut nu sunt în stare s-o scoată singure. Necazul va fi acolo unde a fost dintotdeauna: omenirea exagerează totul, ideea cea nouă o socotește mereu drept singura salutară, iar pe cea veche drept răul absolut. Atâta vreme cât aceste forțe nu se echilibrează, într-un fel, una pe cealaltă, cu omenirea va fi de rău.

În declin este și parlamentarismul, în declin este și vremea dinastiilor. Consider mai bună guvernarea unei dinastii naționale sau a uneia devenită națională – fie ea, în esență, chiar absolutistă –, decât așa-numita domnie a poporului, care este domnia unor mici tirani neputincioși, prinși de febra unei puteri cu care nu sunt deprinși; sunt, de multe ori, buni la suflet cum îi apucă, alteori sunt nemiloși, inițiativele lor stau sub semnul inconsecvenței, iar de guvernat nu știu. O astfel de conducere pregătește și ușurează totdeauna drumul marilor tirani.

În ce ne privește, stăm frapant de ciudat cu reprezentanții ideilor radicale. În locul contelui amator politic, radical – sau socialist – din perspectivele finalității, cum este Károlyi[1], îi prefer pe Branting[2] sau pe Vandervelde[3]. Are lângă el doar câțiva politicieni de birt nepricepuți, fără orizont, inculți și fără școală, apoi câțiva de bună credință, care nu văd mai departe de nasul lor unguresc, care-și urlă patriotismul în gura mare. De-ar fi să se impună ăștia, dracu' ne ia pe toți!

Număr special – socialiștii. Citim necontenit că ia uite ce tare a devenit socialismul, ce probat este și cât e de necesar să devină ideea conducătoare, tocmai bună pentru guvernare. Cât adevăr e-n asta? Nu tu internațională: căci câte țări și partide socialiste – tot atâtea feluri de socialism. Cu nițel umor, se poate constata că există socialism antimilitarist și socialism militarist, socialism adept al războiului și socialism pacifist, favorabil păcii veșnice, dar, până una-alta, de partea războiului. Se găsesc socialiști de partea Antantei, dar neutri, după cum există internaționaliști partizani ai războiului. Există deopotrivă militariști susținători ai păcii mondiale, ca și socialiști burghezi care susțin împărțirea pământului, ba chiar și anexioniști susținători ai păcii și status quo-iști adepți ai războiului. Unul vrea să elibereze minoritățile și să împartă Germania

---

1) Mihály Károlyi (1875–1955), om politic maghiar, membru al uneia dintre cele mai bogate familii aristocrate. Dintr-un aristocrat conservator, devine democrat radical și pacifist, cerând împărțirea pământurilor, drept de vot universal, egalitate națională. Prim-ministru al tinerei republici ungare (31 oct. 1918–11 ian. 1919), apoi președinte până în 21 mart., când e silit de precipitarea evenimentelor să demisioneze, iar apoi să se retragă în exil până la sfârșitul vieții. 2) Karl Hjalmar Branting (1860–1925), om politic social-democrat suedez. În timpul războiului, este adeptul neutralității Suediei. Prim-ministru (1920, 1921–1923, 1924–1925). 3) Émile Vandervelde (1866–1938), om politic belgian, președintele mișcării socialiste internaționale (1900–1916).

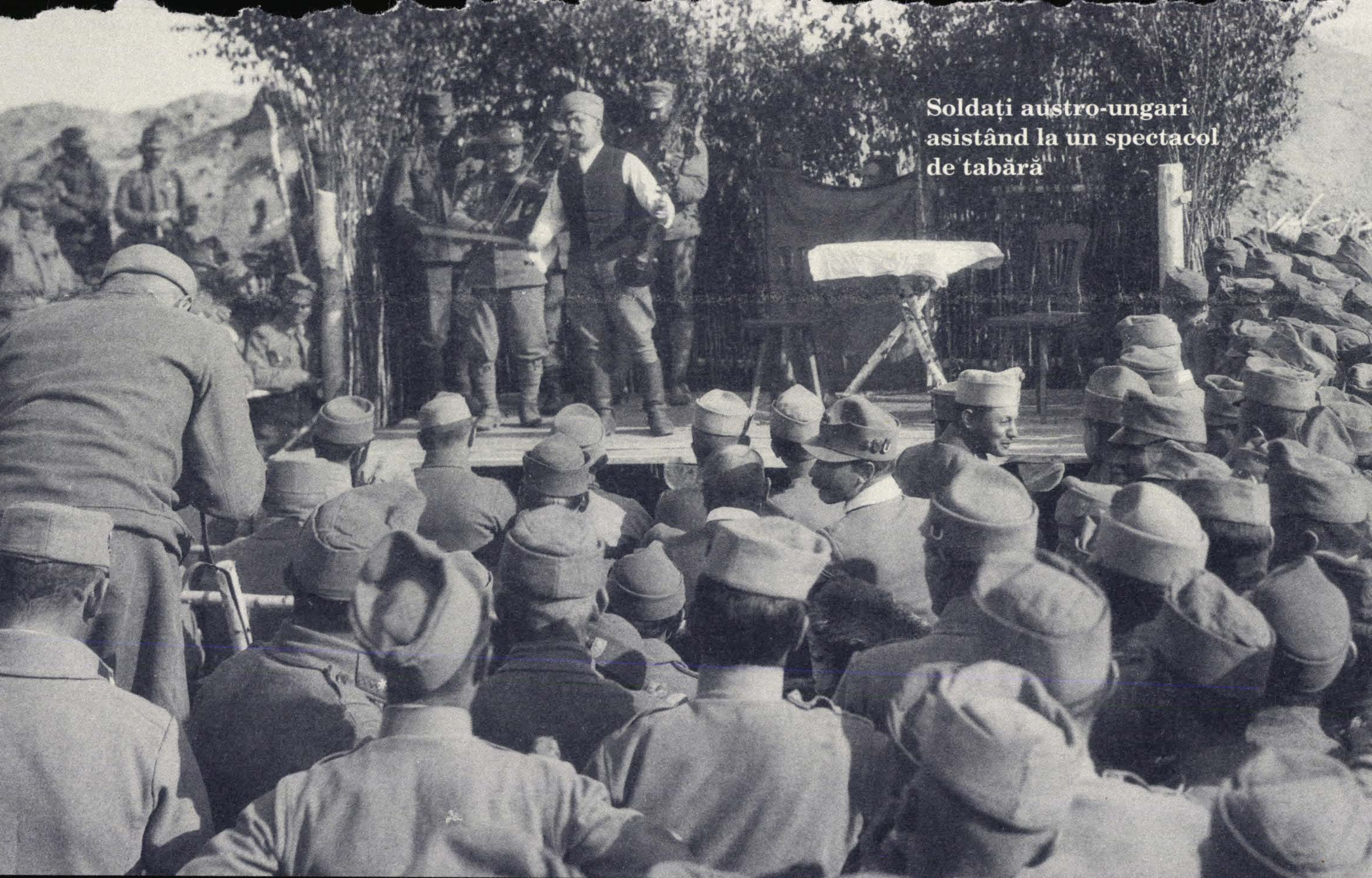

Soldați austro-ungari
asistând la un spectacol
de tabără

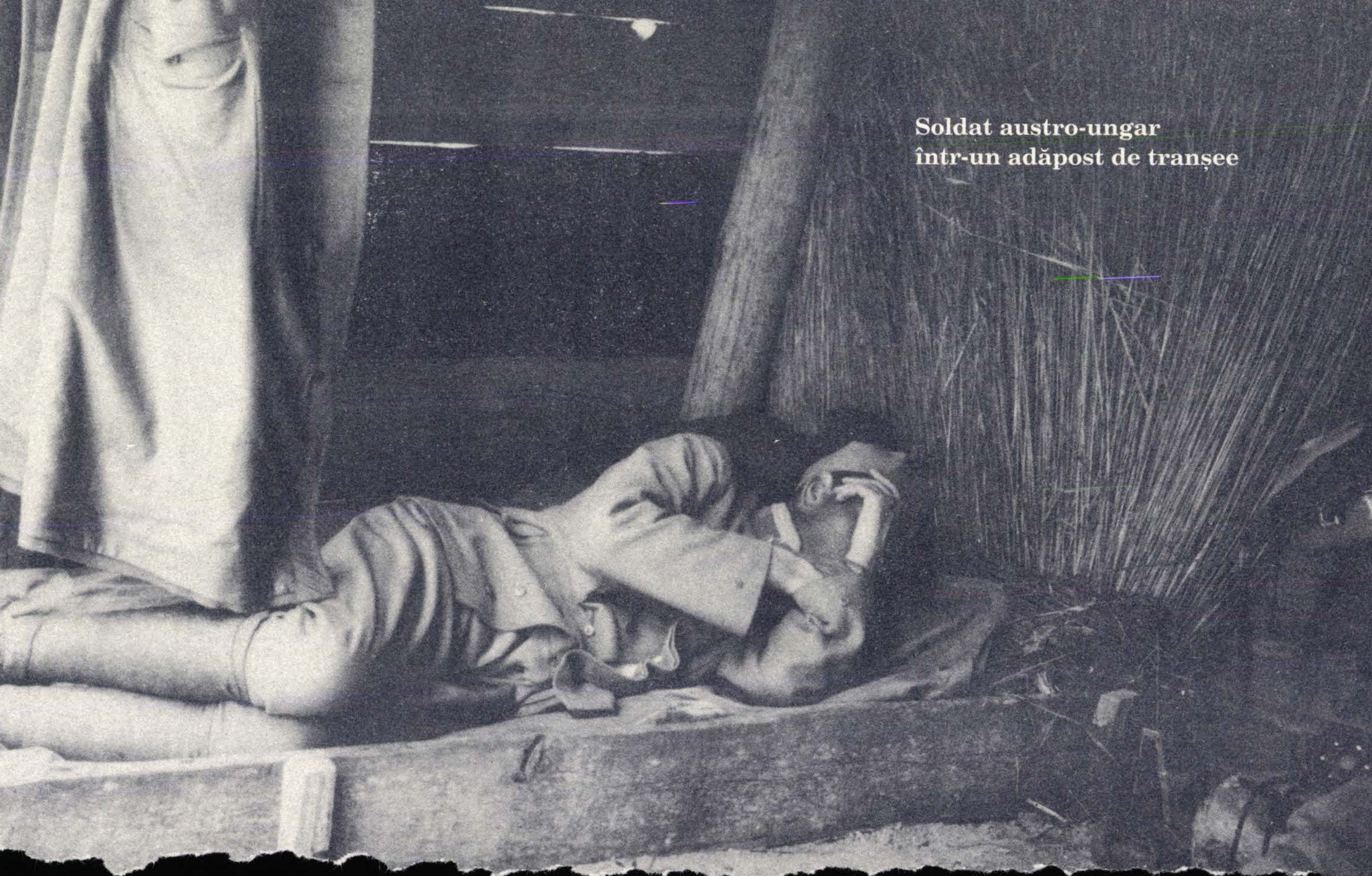

Soldat austro-ungar
într-un adăpost de tranșee

şi Ungaria. Nu lipseşte nici o combinaţie. – Mihály Károlyi e şi el printre ei: socialistul de sine şi socialistul-conte.

Cu atâtea „isme", oamenii nu-şi prea dau seama că, dincolo de ele, un singur lucru contează, iar acesta este organizarea excelentă. Organizarea este – pe plan statal, administrativ, militar, comercial şi economic – mai puternică decât orice „ism". Unde ea nu există, ca-n Rusia, acolo lucrurile nu merg bine. Cu câtă energie au compensat asta francezii, de cum şi-au dat seama că la ei este deficitară! La germani, treburile merg, deoarece organizarea există, în vreme ce la noi merg cu atât mai rău decât la germani cu cât ea există mai puţin. Nici măcar iubirea de patrie nu reprezintă o forţă suficientă ca să ducă un popor la victorie. Excelenţa rasei, a sângelui este cea mai mare forţă, dar alături de ele e nevoie de constrângere de fier, care sporeşte şi mai mult capacitatea de a rezista. Pe front se vorbeşte despre patrie mult mai puţin decât ar dori-o literatura de război. Când şuieră gloanţele, cuvintele nu mai ajung. Ultimii trei ani au trebuit să dezvolte un anume automatism, aproape că aş zice un comerţ. Pe maghiar îl scoate în evidenţă bunul său sistem nervos turanic[1], care suportă focul în rafale şi primeşte firesc toate câte i se întâmplă. Husarul îşi ia rămas-bun de la cel căzut cu „s-a dus", rănitul zice „m-au pălit". Ungurul nu e sentimental, iar pentru asta stă mărturie caporalul Borbély, care, atunci când a trebuit să-şi ia rămas-bun de la calul care l-a purtat prin război vreme de trei ani şi pe care l-a îngrijit şi dezmierdat cum nici cu fiu-său n-ar fi făcut-o, l-a îmbrăţişat, l-a sărutat, s-a uitat la el şi apoi i-a dat o scatoalcă pe spate cu vorbele: „Şi-acu' du-te la naiba!" Poate că de frumos nu e frumos, deși multe sunt în spate, dar cu siguranță face față rafalelor. De câte ori nu i-am invidiat noi, ofițerii, vreme de trei ani, pe băieții din trupă! Și ce ne-ar mai fi trebuit și nouă o concepție lucidă, aspră de viață, o seriozitate frustă ca a lor.[1]

---

[1]) În concepţia orientalistului Friedrich Max Müller (1823–1900), din grupul aşa-ziselor limbi turanice ar fi făcut parte limbile fino-ugrice, turcice, mongola etc. Deşi teoria lui a fost refutată, ideea „turanismului" s-a bucurat de popularitate atât în Turcia, cât şi în Ungaria. „Turanismul" are mai multe semnificaţii în Ungaria: cooperarea popoarelor „turanice", psihologia colectivă maghiară – determinată de originea estică – sau ideologia conform căreia maghiarii ar fi un avanpost occidental al Estului, care implică asumarea unui rol de pionierat, a unei misiuni. Societatea Turanică (Turáni Társaság) din Ungaria (1910–1947) a urmărit întărirea conştiinţei naţionale prin cercetarea rădăcinilor orientale ale maghiarilor.

—— MIKLÓS KOZMA, locotenent de husari

AJUNS PE TERITORIUL ROMÂNESC OCUPAT, acelaşi ofiţer de cavalerie are ocazia de a vedea cum funcţionează noul sistem administrativ-militar instituit de Puterile Centrale. Ajunge chiar să-l cunoască pe feldmareşalul Mackensen. Pe străzile Bucureştiului se aud acum, pe lângă germană, şi limbile bulgară, maghiară, turcă. Vizita în capitala aflată sub ocupaţie e prilej de evocare a populaţiei pestriţe de pe stradă şi de admiraţie faţă de arhitectură şi artă.

[LA ATHÉNÉE PALACE, LA COTROCENI ŞI LA PALAT]

2 iunie [1917] O pornim în zori cu Markovits[2] de la Sândominic. [...] La *Bahnhofkommando* [comandamentul gării] ni se fac într-un minut legitimațiile pentru București, în minutul al doilea avem biletele,[3] germanul ni le dă cu informația că, desigur, domnilor li se vor rezerva două compartimente. Numele Mackensen este cea mai bună recomandare.[4] [...]

---

1) Kozma, *op. cit.*, pp. 483–485. 2) Lt.-col. Kálmán Markovits, comandantul Regimentului 10 husari „Friedrich Wilhelm III“, preia comanda Regimentului 30 infanterie. Cu acest prilej, îi face o vizită de rămas-bun feldmareșalului Mackensen. Markovits îl roagă pe Kozma să-l însoțească la București, unde își are cartierul general comandantul german. Din această cauză, se întorc de pe granița apărată de ruși până la Sândominic-Ciuc, de unde pot lua trenul. 3) În România ocupată de trupele Puterilor Centrale doar comandanții de gară au dreptul de a elibera permise de călătorie. 4) August von Mackensen (1849–1945), feldmareșal german. Are un rol important în succesele germane pe frontul rusesc, ca și în

3 iunie În zori, o baie pe cinste. Cel care trăiește vreme de trei luni la altitudinea de 1.533 de metri, în pădure, știe ce desfătare e asta. Cada de cauciuc nu e totuși o cadă adevărată! [...]

Câmpia Română seamănă cu Marea Câmpie Ungară, dar e mai bogată în ape. Multe mlaștini și lunci jilave, câteva râuri care nu ridică cine știe ce obstacol din punct de vedere militar, printre ele Ialomița, al cărei aval a văzut atâta sânge. Așezări, oameni abia dacă se văd, ținutul e slab populat. Agricultură extensivă, conace boierești, parcuri, sătucuri mizere, urâte. E mult pământ nelucrat.

După-amiază la ora 5, ajungem la centura Bucureștiului. În interiorul centurii, infanterie germană și de-a noastră. La gară – ordine germană. După un minut, avem în mână un bilet cu numărul mașinii noastre, și am și pornit-o spre *Kommandatur* [comandament], unde primim tichet de pâine și un prospect despre București. La Hôtel Boulevard ne facem toaleta. Raportăm sosirea noastră prin telefon aghiotantului lui Mackensen. [...]

Mackensen este un bărbat zvelt, elegant, cu păr argintiu ondulat, cu o figură proaspătă, tinerească. Nu este tipul germanului. Face mai curând impresia unui elegant domn ungur. Ne invită să ne așezăm și se interesează despre regiment de la Markovits. Unde dormim? În ce condiții? Care e atmosfera după ce ni s-au luat caii etc. Divizia 7 cavalerie, care i s-a repartizat lui, e transformată în divizie de infanterie, deși el de cavalerie ar avea nevoie, care, și așa, tare a lipsit la ofensivă. Laudă foarte mult cavaleria bulgărească. Le prezintă niște performanțe minunate. Comandantul diviziei bulgărești, generalul Kolev, este unul dintre cei mai eminenți ofițeri bulgari și e foarte simpatic și ca individ. [...]

---

luptele împotriva Serbiei și României. În septembrie 1916, în fruntea Armatei Dunării, compuse din unități bulgare, otomane, germane și austro-ungare, cucerește Turtucaia și ocupă Dobrogea, învingând și trupele ruse venite în ajutor. Ulterior, se coordonează cu trupele generalilor Arz și Falkenhayn, care resping armata română din Transilvania. La începutul lui decembrie intră în București, rămânând până la sfârșitul războiului guvernatorul militar al României ocupate. În epocă, este cel mai popular comandant german în opinia publică maghiară.

Spune apoi că frontul românesc e neliniștit și că el așteaptă pornirea atacului.

O pornim spre cină. Comandamentul german are sediul la Athénée Palace. Masa debordează de flori. Se fac prezentările. Lângă Mackensen, la dreapta, șade generalul Pongrácz, la stânga Markovits, față în față cu el șeful său de stat-major, generalul Hell, la dreapta lui eu, la stânga maiorul de husari Pflügel de la Regimentul 9, ofițer de legătură.[1] Mulți ofițeri, de la ofițeri de marină, toate armele, printre ei ofițerii de legătură bulgar și turc. Meniul: supă, cegă, sparanghel cu cartofi noi prăjiți, tort de frișcă cu fragi, șampanie franțuzească, vin de Burgundia și bere. [...]

Toată lumea așteaptă ofensiva rusească, pe care rusul, chiar dacă nu împotriva convingerii sale, o s-o pornească fără chef. Măcar de-ar face-o – spun domnii –, o să-i batem, și atunci destrămarea va fi totală! Între timp, prind câteva vorbe despre Mackensen:

— A fost păcat să fie dată jos cavaleria de pe cai. O să vă mai puteți afla dumneavoastră, într-un fel sau altul, în situația de a avea mare nevoie de ea!

Întreabă de ce nu purtăm vestoane „atilla“[2]. Husarii germani nu poartă bluze, ci vestoane cenușii de campanie „atilla“. În timpul cinei, curge cu *„zutrinken“*[3] – în felul germanilor. Dacă Mackensen ridică paharul spre cineva, respectivul sare-n sus, se pleacă nițel, după care bea în picioare. E o atmosferă intimă. La masă, diferențele de rang la germani sunt mult mai mici decât la noi. După cină, mareșalul se ridică în picioare. În această clipă, tinerii de la masa din mijloc se ridică, după obicei, cu toții, în linie de front, își izbesc pintenii și se pleacă. E vizibil că lui Mackensen îi place această frumoasă demonstrație și salută cordial spre masa lor.

---

¹) Artúr Pongrácz (1864–1942), colonel, comandant al Regimentului 6 husari. La vârsta de 76 de ani, la Olimpiada de la Berlin (1936) obține locul 4 la echitație. Emil Hell (1864–1931), general, în 1917 șeful de stat-major al lui Mackensen. Pflügel, maior de husari. ²) Tunică de husar scurtă, cu fireturi. ³) A bea în sănătatea cuiva (germ.).

În hol, cafea și țigări, vin roșu burgund, șampanie și salată de fructe.

După cină mi se adresează Mackensen. Întreabă cum e atmosfera acasă. Despre cel mai mare eveniment al momentului – plecarea lui Tisza[1] – spune următoarele:

— Păcat de acest mare om. Care să fi fost motivul plecării? Poate vreo influență slavă?

După care convorbirea se întoarce spre rezoluția cehă:[2]

— La noi toți sunt consternați de asta – spun. – Nu se luptă, dar vor pentru ei o bucată din Ungaria, asemenea inamicului împotriva căruia luptăm.

Stă și se gândește.

— Grea chestiune la dumneavoastră problema naționalităților!

Mai discută amabil câteva minute, după care ne ducem pe terasă. Ofițerii de stat-major vorbesc extaziați despre Mackensen. Vine vorba de ofensiva la care ne putem aștepta.

— O să-i respingem! – asta e părerea generală.

Ofensivei din vest și celei italiene a trebuit să le punem capăt, pentru că rusul nu era pregătit de ofensivă. Din clipa în care rusul o să fie capabil de atac, lupta va porni din nou, deopotrivă în apus și în răsărit, n-o să apuce să obțină mai mult de câțiva kilometri, niște sate făcute țăndări și multe sute de mii de morți. Despre pace nu vorbește nimeni. [...]

4 iunie Orașul [București] e mare, dar nu ca o metropolă, cu toate că în ultima vreme s-a construit mult. Caracter național nu are, e plin de militarii aliaților. Garda principală germană

---

¹) După moartea lui Franz Joseph, István Tisza are diferende serioase cu noul suveran, împăratul Carol I (Carol IV ca rege al Ungariei), nefiind de acord cu introducerea votului universal și a altor reforme. Demisionează la 23 mai 1917, iar la 15 iun. pleacă pe frontul italian cu grad de colonel. Perceput de opinia publică drept unul dintre cei vinovați pentru declanșarea și continuarea războiului, devine ținta mai multor atentate. Va fi asasinat la Budapesta, pe 31 oct. 1918, de un grup de soldați, pe fundalul tulburărilor care marchează disoluția Monarhiei. ²) În mai 1917, în parlamentul de la Viena, Uniunea Cehă cere autonomia Cehiei și Slovaciei și unirea lor.

sălășluiește în cazinoul ofițerilor. Multe surori de caritate și soții germane. Puzderie de femei de stradă românce, cu toate că după înfățișare nu-i ușor de spus cine nu este, căci fetele de la paisprezece ani în sus se fardează abundent, fără gust, și se comportă bătător la ochi. Locuitorii de mai bună calitate ai Bucureștiului au plecat în refugiu, cei rămași trăiesc retras. În privința îmbrăcăminții, este mult doliu. Femeile sunt dintre cele care îmbătrânesc repede. Rochii neglijente, de culoare deschisă, multe picioare strâmbe. La colțuri de stradă, polițiști români cu chipie albe, lustragii cu fesuri roșii, aceștia atrag atenția trecătorilor cu un bocănit. Vizitii în mantale largi, lungi pe caprele birjelor. Sunt multe florărese. Pe cei de vârstă militară armata i-a luat cu ea, dar au mai rămas destui tineri. Puștanii se plimbă în grupuri pe bulevarde. Se vede că peste tot acest surogat bărbătesc încearcă să compenseze populația bărbătească plecată la luptă. Pe străzi, multă vorbă ungurească.

După-amiază, un drum de zece minute până la Cotroceni. În holul palatului regal, un frumos portret de tinerețe al reginei[1], sub care stă scris: „Printre crini, seamănă cu Aurora“. Regina – după imaginile care o reprezintă – e minunată. După o cameră de primire pentru doamnele de la curte și o cameră de primire a aghiotantului, urmează sala de aur. Plăci albastre de gresie, pereți aurіți – totul are ceva bizar, neliniștitor. În săli, piatră ce vrea să imite marmura; piatra și ornamentele de lemn au părți aurite, care sunt inestetice. Frumoase sculpturi în lemn. Sala mare, în care au decis începerea războiului. Câteva apartamente cu totul moderne pentru oaspeți, apoi camerele – frumos aranjate – ale celor două principese. Un salon de muzică, un salon special, apoi biroul reginei. La fereastră, pe o estradă, masa de scris. Deasupra mesei, două mici lucrări: într-una dintre ele, un bătrân țăran român mort în zăpadă, la marginea unui cimitir sătesc înzăpezit; în cealaltă: o colibă țărănească dărăpănată, pe jumătate năruită. Lambriul camerei este realizat din scoarță de copac. Printre tablouri, multe referințe germane și engleze, o mulțime de strămoși germani, castelul de la Sigmaringen[1] și o lucrare dăruită de Wilhelm II. Pe o mare în furtună, un vas încărcat se luptă cu valurile. La timonă stă un bătrân, chipul îi este al regelui Carol. Dedesubt, o plăcuță de alamă: „Regele Carol a stat la timonă și, scump la vorbă, a condus vasul până ce l-a frânt furtuna".

---

[1]) Maria, regina României (1875–1938).

Palatul Regal din oraş este mai serios și mai artistic. Aici se văd ființa lui Carmen Sylva și prezența sufletului ei artistic. Cele mai frumoase sunt lambriurile și mobilierul din lemn sculptat, interesante sunt biblioteca și salonul de muzică. Au luat cele mai bune tablouri. Unul reprezintă Plevna. Multe alte lucrări de război din 1866, când a luptat și regele Carol, iar fratele său a căzut pe câmpul de luptă.[2]

În acest timp, pornește furtuna, și aștept în capul scării să se termine ploaia, când se apropie de mine un domn scund, grizonant, cu haine cenușii, și mi se adresează într-o germană corectă:

— Nu-i așa că aici e altceva decât la Cotroceni? Acesta este un adevărat palat regal.

După care-mi spune că el a crescut la Viena și că a fost dintotdeauna prietenul Monarhiei.

— La ce-a fost bun războiul ăsta? – continuă. – Pe mine mă fac mereu trădător de patrie, pentru că lupt împotriva influenței rusești. Am rămas aici, cu acordul tacit al guvernului. Carp[3] și Marghiloman[4] au căpătat și ei permisiunea să rămână aici. Acești domni sunt conducătorii opoziției, dar cu siguranță că azi reprezintă deja majoritatea. A fost o crimă și o ingratitudine că am intrat în război, deoarece toată cultura pe care domnii o văd aici o datorăm Germaniei și Monarhiei. Firește că deviza eliberării românilor din Ungaria a prins la popor și a aprins fitilul. Dar, dacă privim problema cu seriozitate, atunci fapt este că Transilvania n-a fost niciodată a României, zona de la hotar e plină de secui și sași, dar, dincolo de acest aspect, avuția pe care o are țăranul român din Transilvania și nivelul cultural mai înalt decât al celor de aici sunt motive pentru care el nu-și dorește România. Vorbeam înainte de război cu un țăran român, care mi-a spus următoarele: „Domnule, lăsați-ne pe noi în pace! Dacă la voi am un proces cu un boier, oricâtă dreptate aș avea, pierd procesul, iar mie-mi dau palme, la unguri însă îmi primesc dreptatea, chiar dacă-s român". Motivul războiului este ideea României Mari, care are și adepți fanatici – dar că s-a lăsat cu război, în asta corupția a jucat un rol important. Nici nu-și poate închipui omul cât s-a furat aici ani de-a rândul! Iar alt mod pentru tăinuirea furturilor administrative nici că a fost altul mai bun ca războiul. La Ministerul de Război lipseau muniție și arme la nivel de milioane, la Ministerul Comerțului – materiale pentru calea ferată și de navigație ș.a. Războiul a făcut dispărute toate lipsurile. La noi ar fi trebuit mai întâi consolidare internă și o administrație bună, ca și o politică a proprietății ca lumea – și abia după aia România Mare. Am susținut asta și înainte de război, să nu creadă domnii că spun asta doar domniilor voastre. I-am zis și șefului de stat-major, adăugând că știu prea bine ce e războiul, căci port în mine două gloanțe de pe vremea războiului cu turcii. Eu am auzit șuieratul gloanțelor și când zburau spre mine, nu doar când porneau dinspre mine, ca în cazul domnului șef al statului-major. Sperăm că nu peste mult timp toate o să se termine și o să intre iar în făgașul lor!

---

[1]) Sigmaringen (Baden-Württemberg), oraş pe malul drept al Dunării unde s-au născut viitorii regii ai României Carol I și Ferdinand I. [2]) Principele Anton de Hohenzollern-Sigmaringen (1841–1866) ia parte la războiul dintre Prusia și Austria din 1866 în calitate de sublocotenent; moare în urma unei răni primite în bătălia de la Sadova. [3]) Petre P. Carp (1837–1919), om politic conservator, de două ori prim-ministru (1900–1901, 1911–1912). [4]) Alexandru Marghiloman (1854–1925), om politic conservator, germanofil, prim-ministru (mart.–oct. 1918).

Ne luăm rămas-bun, îmi dă cartea de vizită. B. e colonel în rezervă, angajat pe la administrația domeniilor regelui. [...]

5 iunie Markovits îmi dă aprobare să pot rămâne trei zile în București, că el trebuie să plece.

Vizitez orașul, îmi fac între timp și toaleta și mai și lenevesc nițel. Ordine – este. Nici un vizitiu nu îndrăznește să ceară mai mult decât e tariful. Tariful e de două feluri: pentru militari e mai ieftin, pentru locuitori e mai scump. Prețurile sunt mari, valoarea banilor e mică. La Braşov, pentru 100 de lei capeţi 100 de coroane, aici 100 de coroane fac doar 83 de lei. Birje, hamali – sunt destui. Pe germani şi pe noi chipurile nu ne urăsc, pe bulgari – cu asupra de măsură. Toată lumea se vaită după pace, ordonanţei mele i s-a lăudat un zugrav care rupea ceva pe ungurește ce activ a luat el parte la demonstrațiile împotriva războiului. În târg se vorbește că războiul s-a pornit pentru că regele a întrebat-o pe regină ce dar vrea de ziua ei de naștere, la care ea a răspuns că doar declarația de război ar putea-o bucura...[1]

——— **MIKLÓS KOZMA**, locotenent de husari

---

[1] Kozma Miklós, *op. cit.*, pp. 447–529 *passim*.

PARTEA A III-A

„AZI, TOATE-S NESIGURE“

— VIAȚA COTIDIANĂ ÎN SPATELE FRONTULUI —

Introducere

La o populație de 51 de milioane de locuitori, armata Monarhiei Austro-Ungare avea pe timp de pace, după cum am mai arătat, un efectiv de aproximativ 400.000 de cadre și putea să activeze 2 milioane de rezerviști. În cei patru ani de război, 8 milioane de cadre s-au înrolat în armată. Aprovizionarea trupelor a devenit astfel prioritară, schimbând profund viața cotidiană, relațiile sociale și poziția opiniei publice față de război.

În cursul anilor 1913, 1914, respectiv 1916, producția agricolă a fost slabă, iar țara nu avea rezerve importante de alimente și materii prime. Din cauza încorporărilor, producția de grâne a scăzut față de cea de dinainte de război la doar două treimi, apoi la jumătate. În acest context, rolul statului a crescut semnificativ. Încă din anul 1912, legislația prevedea deja reglementarea prețurilor, a muncii și a serviciilor pe timp de război. Statul putea dispune de – sau chiar etatiza – fabricile de armament, forța de muncă, animale, mijloacele de circulație, calea ferată, poștă. Odată cu declanșarea conflagrației mondiale, producătorii au fost obligați să raporteze volumul de producție. Pentru finanțarea cheltuielilor de război fuseseră emise, începând din noiembrie 1914, obligațiuni de război care au fost bine primite până în anul 1918. În Ungaria s-au emis 13 asemenea serii de obligațiuni, care au adus 18,6 miliarde de coroane în trezoreria statului; în Austria, venitul astfel realizat a atins suma de 35,1 miliarde. Tot din noiembrie 1914, familiile nevoiașe ale celor încorporați au primit ajutor de război. Până la finele anului 1915, producția industriei de război s-a desfășurat totuși fără impedimente. Industria de confecții a început să întâmpine probleme în aprovizionarea armatei abia în anul 1917; un an mai târziu, din cauza lipsei de cărbuni, a încetat și producția de oțel, de armament și de muniție.

Până la venirea primăverii 1915 devenise clar că războiul va dura, iar opinia publică a trebuit să facă față primelor mari înfrângeri pe frontul de est, când, în martie la Przemyśl, 80.000 de militari din Ungaria au căzut prizonieri la ruși. În afara știrilor apărute în presă, în viața de toate zilele consecinţele războiului s-au concretizat – mai ales pentru locuitorii oraşelor – în lipsa de mărfuri, scumpirea lor şi pierderea valorii veniturilor, din cauza inflaţiei. La încheierea primului an de război, scumpirea a fost de 15%, dar în realitate, până în noiembrie 1915, produsele legumicole s-au scumpit cu 30-40%, preţul cărnii şi al produselor din carne s-a dublat şi triplat faţă de iunie 1914. Până în octombrie 1918, preţul câtorva produse a crescut considerabil: petrolul cu 205%; pâinea integrală cu 300%; cartofii cu 417%; cărbunele cu 523%; laptele cu 618%; carnea de porc cu 643%; carnea de vită cu 720%; slănina afumată cu 843%; şi untura cu 1.026%. Toate acestea au dus la înflorirea pieţei negre şi la penuria de alimente. Între iulie 1914 şi octombrie 1918, inflaţia a ajuns la 977%, crescând galopant din 1917.

Printre măsurile luate de stat în încercarea de a remedia situaţia s-au numărat, pe lângă reglementarea preţurilor, şi rechiziţiile, obligaţia de a raporta domiciliul şi redistribuirea centralizată a mărfurilor. În scopul de a controla penuria de mărfuri, respectiv distribuirea mărfurilor în general, s-a recurs şi la alte soluţii, precum emiterea unor decrete, instituirea sistemului de cartele sau înfiinţarea cantinelor populare. La Budapesta, a fost introdusă din mai 1915 cartela pentru făină, apoi pentru untură, zahăr, fasole şi lapte. De la începutul anului 1916, a fost introdusă în toată ţara cartela pentru pâine (336 grame pentru funcţionari, 420 grame pentru muncitori, 490 grame pentru producătorii agricoli, pe zi; din 1917, raţia zilnică a fost redusă cu 18%), iar din octombrie 1917, cartela pentru lapte (un litru zilnic pentru copiii sub 2 ani, jumătate de litru pentru ceilalţi). Deja din iulie 1915, în restaurante s-au impus zilele fără carne (marţea şi vinerea). Măsura a fost sistată în aprilie 1917, apoi a fost reintrodusă în vara anului 1918. Conform deciziei, organele interne nu erau considerate carne, aşa că mâncărurile preparate din organe au putut fi servite în restaurante şi în zilele fără carne. Desigur, restricţiile legate de mâncărurile cu carne au atins în special clasa mijlocie de la oraş; muncitorii sau locuitorii din provincie oricum nu mâncau carne zilnic nici înainte. Deoarece organele erau mai uşor de procurat, a crescut considerabil consumul de burtă, ficat, plămâni etc., iar consumul de sosuri a crescut exponenţial; gulaşul cu cartofi, iahnia de fasole, supa de cartofi cu rântaş, supa de găluşte din ficat au devenit la modă. Ziarele publicau reţete culinare speciale de război şi erau pline de sfaturi pentru o alimentaţie sănătoasă. Cantinele populare, cu meniuri de 1-3 coroane, au fost tot mai frecventate de masele largi, chiar şi de funcţionari din clasa de mijloc; mai existau şi cantine pentru săraci, gratuite şi administrate de stat sau de societăţi de binefacere. Doar la Budapesta, 12.000 de copii şi 30.000 de adulţi primeau masa de prânz gratis.

Odată cu penuria, au apărut mărfurile contrafăcute şi cele de proastă calitate: lapte îndoit cu apă, margarină în loc de unt, textile din hârtie, pantofi cu talpă de lemn, cafeaua din năut, pâinea din făină de grâu amestecată cu orz sau secară. Cea mai mare decepţie pentru clasa de mijloc a fost apariția pâinii cu mălai sau a mămăligii – considerate mâncăruri ale țăranului român –, precum și a burții amestecate cu cartofi și adăugate în compoziția cârnaților. Clasa de mijloc (angajații bugetari, funcționarii) considera consumul acestor alimente ca fiind un indiciu al declasării sociale. Și într-adevăr, toate acestea erau semne ale unei restructurări profunde. La finele anului 1916, muncitorii câștigau doar 56% din veniturile reale pe anul 1914, zilierii, 46%, funcționarii, 50%, nivelul acestora scăzând până în anul 1918 la 33%. Muncitorii s-au concentrat în sindicate, din ce în ce mai puternice, capabile să le apere interesele, mai ales că din primăvara anului 1916 au avut loc greve în fabricile cu producție de război. Cea mai mare schimbare a produs-o apariția femeilor pe piața muncii, înlocuindu-i pe bărbații plecați pe front; la fel în agricultură, unde conducerea gospodăriilor a fost preluată tot de femei, din același motiv. Lipsa forței de muncă era suplinită și de țărani ruși, luați prizonieri.

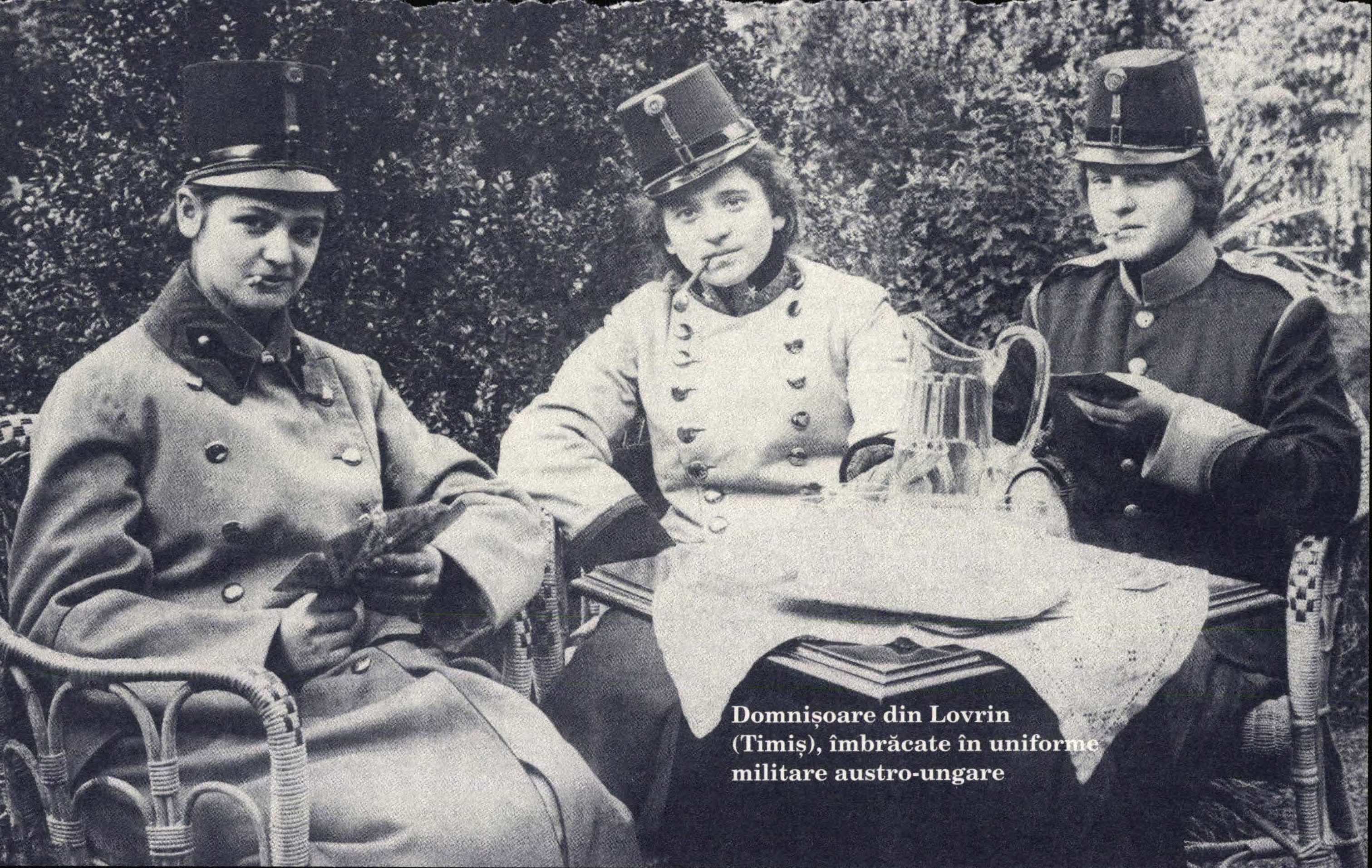

Domnișoare din Lovrin
(Timiș), îmbrăcate în uniforme
militare austro-ungare

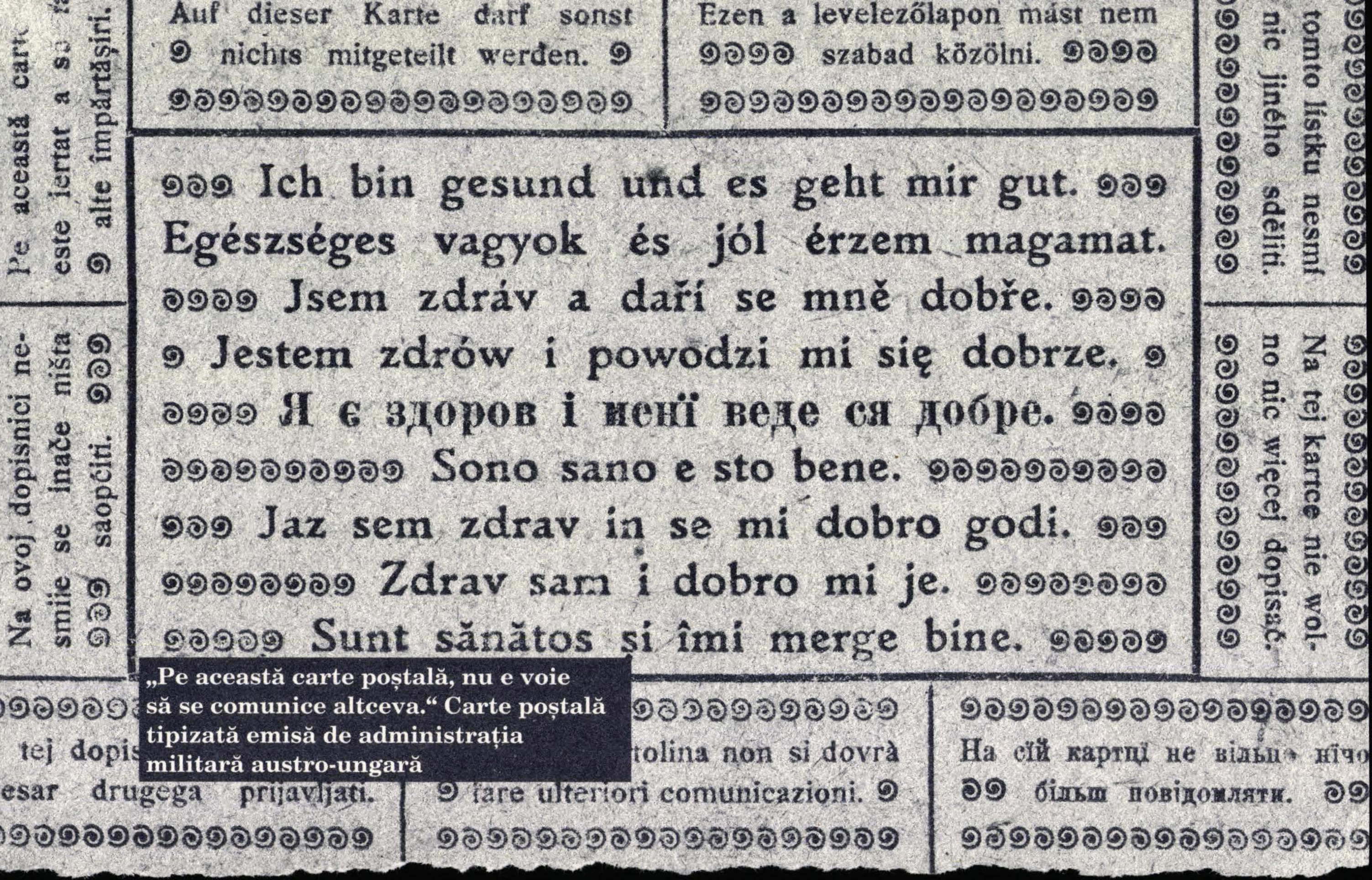

Auf dieser Karte darf sonst nichts mitgeteilt werden.

Ezen a levelezőlapon mást nem szabad közölni.

Pe această cart
este iertat a să
alte împărtășiri.

Na ovoj dopisnici ne-
smije se inače ništa
saopčiri.

Ich bin gesund und es geht mir gut.
Egészséges vagyok és jól érzem magamat.
Jsem zdráv a daří se mně dobře.
Jestem zdrów i powodzi mi się dobrze.
Я є здоров і менї веде ся добре.
Sono sano e sto bene.
Jaz sem zdrav in se mi dobro godi.
Zdrav sam i dobro mi je.
Sunt sănătos și îmi merge bine.

tomto lístku nesmí
nic jiného sdělíti.

Na tej kartce nie wol-
no nic więcej dopisać.

tej dopis
esar drugega prijavljati.

tolina non si dovrà
fare ulteriori comunicazioni.

На сій картці не вільно нічо
більш повідомляти.

„Pe această carte poștală, nu e voie să se comunice altceva." Carte poștală tipizată emisă de administrația militară austro-ungară

VIAȚA LOCUITORILOR DIN ORAȘELE TRANSILvaniei, atât de așezată mai înainte, se destramă. Zilele o iau la goană, sub imperiul neprevăzutului, al improvizației, expedientelor și provizoratului. Un elev secui își amintește atmosfera primilor ani de război, petrecuți la Sibiu, și toamna anului 1916, când orașul ajunge pe linia frontului.

[SIBIUL A AJUNS ÎNTRE DOUĂ FRONTURI]

Războiul a izbucnit la sfârșitul lui iulie, după ce Serbia n-a dat curs ultimatumului adresat de Monarhie. Din gimnaziul nostru,[1] s-au înrolat imediat opt profesori (Czirbesz, Kossák, Kovácsy, Dékány, Glosz, Mixich, Gruber, Szilágyi, Szilbelt, primii trei au și căzut curând). Și Nyirő[2], profesorul meu de religie, s-a dus pe front. Astfel încât anul școlar 1914–15 l-am început cu un corp profesoral redus numericește, care a avut ca urmare comasarea claselor paralele. Noi, într-a III-a, eram 73. Se poate imagina ce ore aveau loc, căci și dintre profesori rămăseseră cei mai în vârstă și mai lipsiți de putere. Anul l-am început normal, la 16 septembrie, dar la jumătatea lui mai l-am terminat, pentru ca tineretul de la țară să poată ajuta la muncile din gospodărie, în locul bărbaților plecați la război. În timpul anului, s-a făcut o intensă educație patriotică. Memorabilă este o excursie pe care am consacrat-o strângerii de frunze de mur pentru ceaiul soldaților de pe câmpul de luptă. [...]

---

[1]) Gimnaziul Catolic din Sibiu. [2]) József Nyírő (1899–1953), preot catolic, unul dintre cei mai citiți scriitori maghiari din România interbelică. Majoritatea romanelor și nuvelelor sale tratează teme legate de viața rustică a secuilor. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, membru al Parlamentului ungar; se apropie de mișcările de extremă dreaptă. După război trăiește în emigrație. Intenția reînhumării sale la Odorheiu Secuiesc, în 2012, a iscat un scandal diplomatic între România și Ungaria.

Băieții români începuseră să răspândească deschis și fără teamă idei de care noi n-am făcut decât să râdem, într-atât de inimaginabil era ca soarta Transilvaniei să se poată schimba cumva. [...]

Și în această vară – 1916 –, ne-am dus, după obicei, în vacanță acasă, la Tulgheș. A fost o vacanță destul de palpitantă. Frate-meu Rezső, căpitan de grăniceri, a căpătat informații cât se poate de reale că la graniță se desfășoară pregătiri militare ample. Soseau continuu soldați români dezertori. Cablurile noastre telefonice – care noaptea făceau legătura cu trupele de grăniceri – au fost tăiate. (Tocmai de aceea, a trebuit să-l aresteze pe Demeter [Dumitru] Dobreanu, cu care era, de altminteri, bun prieten.) Rezső tot trimitea informări, dar de sus îl reduceau la tăcere, că doar România ne este aliat credincios, nu? Nu erau în localitatea asta de graniță alte trupe, în afara unor rezerviști în vârstă (cehi), care, întrucât se dovediseră oameni în care nu se putea avea încredere, nu putuseră fi plasați altundeva. Am sărbătorit ziua de 20 august, Sfântul [rege] Ștefan, cu obișnuita iluminație și împodobire cu steaguri. Învățătorul școlii românești a arborat steagul românesc. Noi, copiii unguri, n-am putut să răbdăm așa ceva și i-am aruncat cu pietre în fereastră. A doua zi, s-a plâns fratelui meu Rezső, iar noi am primit pedepse aspre. Evenimentele începuseră să se precipite. În jurul datei de 23 august, Rezső ne-a pregătit de drum și ne-a trimis acasă, la Sibiu, spunând că invazia este o chestiune de zile, poate de ore. Spre Ditrău, ne-am întâlnit cu ofițerii noștri cehi, care ne-au persiflat că ce ne-a apucat de „ne-am luat picioarele la spinare“, că doar nu e nici o primejdie. Mulțumită grijii lui Rezső, am ajuns acasă la timp. La 28 august, a sosit știrea că, la trecătoarea Turnu Roșu, respectiv pe la toate trecătorile, trupele românești au trecut granița. La fel ca la Tulgheș, și în alte părți la graniță erau formațiuni de jandarmi și grăniceri formate din doar câteva persoane. Dacă s-au angajat în luptă, acolo le-au rămas oasele. Ori s-au retras. Cehii s-au predat. Și chiar: de ce să fi luptat? Aveau deja promisiuni sigure privind crearea viitoarei Cehoslovacii.

Câmpul de luptă s-a apropiat curând de Sibiu. Doar pentru scurtă vreme au fost honvezii rezerviști (în vârstă de peste 50 de ani) – aruncați aici la repezeală din interiorul țării – în stare să țină piept trupelor pregătite de multă vreme pentru invazie. Sibiul a devenit deodată ca un mușuroi de furnici răvășit. Trenurile – garnitură după garnitură – duceau refugiații. Fugeau mai ales ungurii. Sașii, românii nu se prea agitau. Și la noi în familie a fost mare sfat. La sfârșit, am decis ca fetele, Iza și Aranka, să plece cu Jenő. Au apucat să plece cu ultima garnitură de tren. Am rămas eu împreună cu mama, ca să ne păzim modesta locuință.

Sibiul a ajuns între două fronturi. În interiorul orașului, ba au apărut husari ca să culeagă informații, întrebându-ne pe noi, copiii gură-cască, dacă am văzut cumva militari români, ba a apărut patrula românească, a tras un foc de armă și s-a retras spre parcul Erlen. În parcul Bretter și-a făcut apariția conducerea orașului, iar preoții bisericilor agitau steaguri albe cum că predau orașul trupelor românești ce sunt pe cale să intre în oraș – doar că acestea n-au venit. În turnuri fluturau steaguri albe, semnalând că orașul este, din punct de vedere militar, liber de trupe și că nimeni nu-l apără. Ambele părți au vrut să cruțe orașul.

Într-o bună zi, s-a răspândit știrea că depozitele militare – neevacuate – stau descuiate și că oricine poate lua orice dorește. Știrea era adevărată. [...] Nici în vis nu mai văzusem așa un munte de zahăr cristal (populația primea doar drămuit, pe tichete) și așa un munte de bocanci ca în depozitele acestea. [...] Noi nu dispuneam, din păcate, de nici un vehicul. Am măsurat, așadar, din muntele de zahăr vreo 30 de kilograme, într-un sac, pe care l-am târât după mine până acasă. Eram slăbit, în spinare n-aș fi fost în stare să-l ridic. [...]

Ne-am obișnuit încetul cu încetul că suntem pământul nimănui. La ordinul primăriei, magazinele au deschis pentru câteva ceasuri. În ce mă privește, mă duceam adeseori la biserică. Locul meu preferat era lângă mecanismul de insuflare al orgii. În această viață „pașnică“ mai intervenea apoi, din când în când, câte un duel de artilerie, care avea loc în partea de sus a orașului. Cele două armate se tatonau. [...] În această vreme, soseau tot felul de știri despre luptele din Dobrogea, despre înaintarea lui Mackensen. Așa am dus-o două luni-două luni și jumătate. Apoi, într-o noapte, lumea din jurul nostru a devenit neobișnuit de zgomotoasă. De parcă cerul s-ar fi prăbușit pe pământ. Totul tuna, pocnea, fulgera. Fuseserăm avertizați de garda civilă să dormim în pivnițe. Atunci a avut loc încleștarea de la Sibiu, cum scriu azi cărțile de istorie. Apoi, totul s-a liniștit. Trupele germane au defilat în marș neîntrerupt prin oraș (spre marea bucurie a sașilor, care tot ziceau ironic că germanii au trebuit să elibereze acest „pământ unguresc“). [...] L-am văzut atunci și pe împăratul Wilhelm, care a inspectat frontul, împreună cu (încă, pe atunci) moștenitorul tronului, Carol [de Habsburg].[1]

Anul școlar 1916–17 s-a deschis repede, date fiind condițiile de atunci. Odată cu depărtarea clocotului luptelor și trecerea frontului dincolo de Carpați, au început să revină încet-încet și „refugiații“. Corpul profesoral s-a reunit și el, astfel încât la 27 noiembrie s-a deschis noul an școlar. Eram în clasa a V-a (azi, a VIII-a). Numărul de elevi s-a micșorat, eram 33. Mulți băieți români nu s-au întors. Se spunea că plecaseră împreună cu oastea. Școala noastră a devenit spital militar, și așa a rămas până la sfârșit. Pe noi ne-a primit mai întâi mănăstirirea franciscană, iar la sfârșitul lui ianuarie am fost găzduiți la mănăstirirea ursulinelor. Profesorii însă lipseau mulți. Am început anul cu opt profesori. [...] Marile evenimente ale acestui an școlar au fost moartea lui Franz Joseph, la sfâr-

---

1) Împăratul german Wilhelm II vizitează Transilvania în toamna 1916, împreună cu moștenitorul tronului austro-ungar.

șitul lui noiembrie 1916, și încoronarea lui Carol IV ca rege, la 30 decembrie 1916.[1]

——LAJOS PUSKÁS, elev

ÎN SPATELE FRONTULUI, SE PREFIGUREAZĂ o altfel de luptă, pentru supraviețuire. Un istoric al Societății Muzeului Ardelean din Cluj înregistrează contrastul dintre cumpătarea pe care ar fi trebuit s-o aducă începutul războiului și extravaganța îmbuibaților, în special a ofițerilor lipsiți de scrupule și puși pe căpătuială, care profită de nenorocirea oamenilor de rând.

JURNAL

16 ianuarie 1915, seara După o lungă întrerupere, îmi reiau consemnările, ca puncte de sprijin ale memoriei mele în vâltoarea evenimentelor. Ce o fi tăinuind viitorul? Cine poate ști? Azi, toate-s nesigure. În mâna Domnului suntem mereu, dar acum simțim înmiit mai mult decât altădată acest lucru. De fapt, nici acum nu simte toată lumea. Și azi am văzut pe cineva mai fricos ca iepurele; atât de tare se temea de iminenta „primejdie“ a încorporării, că abia reușeai să-nțelegi ce îngaimă, iar evocarea puterii divine i-a adus pe chip un sarcastic zâmbet plin de cinism. Mulți oameni își continuă și acum modul de viață superficial, vid și, în vreme ce alimentele trebuie de-acum rechiziționate de prin bogatele Bácska[2], Újvidék [Novi Sad], doamnele din Cluj trăitoare din ajutoare de la stat vin de la piață cu coșurile doldora. Teamă mi-e că lipsa chibzuinței o să ducă la foamete. Căci, pe aici, o parte dintre membrii familiilor celor plecați la război au folosit, folosesc ajutorul ca să mănânce mai bine și ca să consume mai mult. Au mâncat pâine albă – până să se introducă cu forța făina militară[1] – și cei care înainte vreme o duceau foarte bine și cu pâine neagră, iar făină albă au cumpărat și oamenii de la sat care au trăit în mod normal cu mămăligă.

---

[1]) Puskás Lajos, *Nagyszebeni hétköznapok az első világháború idején* (*Viața de zi cu zi în Sibiu în timpul Primului Război Mondial*), http://www.3szek.ro/load/cikk/110161/reszletek_puskas_lajos_naplojabol:_nagyszebeni_hetkoznapok_az_elso_vilaghaboru_idejen_2 (03. 11. 2018). [2]) Regiune situată la sud de linia Baja–Szeged, parte a teritoriului între Dunăre și Tisa. În afara fâșiei nordice, din anul 1920, aparținea de Iugoslavia. Cele mai mari așezări ale sale sunt Subotica și Novi Sad.

Habar n-are poporul nostru cât de altfel ar fi trebuit – și ar trebui acum – să-și chivernisească, dacă nu altceva, măcar și rânduiala mesei. Am rămas fără conducere. Iar ziarele, „marile puteri" în ale orientării opiniei publice, nimic n-au făcut – și nu fac – în această privință. Ce domn ziarist tătic-al-națiunii să se mai gândească și la așa ceva? Ei sunt într-adevăr, pentru public, acei gărgăuni ce-l poartă, de multe ori, în locuri năstrușnice. [...]

31 august, dimineața [...] A doua zi de dimineață, am stat să aranjez aici, acasă, lucrurile familiei, iar după-masă ne-am dus cu tata, cu Antal și Klári[2], pe noua linie de cale ferată – situată de-a lungul râului Niraj – la Sânvăsii. Ne-am dus, pe Valea Nirajului, fără întrerupere, în sus. Frumoasă priveliște, de-a dreptul turistică! De la Tisztaháza[3] în sus, până la Foi, prizonieri ruși șănțuiau în trei locuri râul Vețca – canal de scurgere a apelor secundare de pe malul stâng al râului Niraj, neglijat încă din anii '60 ai veacului al XIX-lea și colmatat. Călătorii le aruncau prizonierilor câte un fruct, pâine, țigări, iar aceștia, în multe locuri, alergau după ele. Într-un loc, fiica preotului unitarian din Sânvăsii le-a aruncat o jumătate de pâine. Cinci prizonieri s-au aruncat pe bucata de pâine căzută la marginea adânciturii de la terasamentul căii ferate și, cu toate că tuturor

---

¹) Făina era din ce în ce mai amestecată în timpul războiului. La cea din grâu se amesteca spărtură de secară, porumb, cartofi, orz, ba în unele locuri, chiar și coajă de copac. Grâul se împuțina tot mai mult în acest amestec, conținutul de gluten scădea încontinuu, produsele de panificație deveneau tot mai îndesate și, în consecință, tot mai mici. ²) Este vorba probabil de sora diaristului și de soțul acesteia, Antal Gálfalvy. ³) O greșeală de scriere, este vorba probabil de Cinta (Fintaháza).

le-ar fi ajuns câte o bună bucată, trei dintre ei s-au luat la bătaie. Mi s-a strâns inima văzând scena. Se vede că, la lucrările grele de săpat pământul, hrana normală pe care o primeau nu era de ajuns. Auzisem încă de acasă de această situație. Cumnatul meu le-a aruncat 60 de țigări lângă șine, dar sărmanii erau vreo trei sute, în trei locuri. Au avut noroc cei zece-douăzeci din fiecare grup, care, alergând într-un suflet prin apa canalului, au putut veni în apropierea trenului. Cum o fi soarta alor noștri?

30 noiembrie, seara E cumplit să te gândești la soarta militarilor care luptă și trăiesc prin tranșee. Chiar și pentru inamici mă doare inima. Căci și acolo, bunăoară la sârbi, pe cei alungați deja din patria lor îi ține laolaltă acel fugitiv corp ofițeresc care, de fapt, a suferit relativ cel mai puțin și care-i duce în nesfârșită mizerie, suferință, moarte prin înfometare, prin înghețare. Azi-dimineață au fost minus 18 grade. Nemiloasă compensare a iernii blânde de anul trecut! Doamne, ce va fi în felul ăsta? Floarea națiunii a pierit până acum și la noi, iar cei care mai trăiesc îngheață ori sunt mutilați. [...] Trăim în cea mai densă beznă. Ziarele scriu prostii și minciuni. De multă vreme mă convinsesem că nu merită nici să te uiți la ele. Zău că a fost de-ajuns cu animalitatea și ticăloșia, ajunge cu neomenoasele omoruri, de care profită doar oameni de afaceri nesătui și trântori în haine de ofițer, lacomi de „câteva“ îndeajuns de asigurate venituri de război.[1]

——— **LAJOS KELEMEN**, istoric și arhivist

---

1) Kelemen Lajos, *Napló I. (1890–1920)* (*Jurnal I, 1890–1920*), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018, pp. 407–504 *passim*.

PENTRU DOAMNELE DIN ÎNALTA SOCIETATE, datoria patriotică se mulează la început pe calapoadele mondenității exersate într-o Belle Époque lipsită de griji. Comitetul de primire din Gara Timișoara funcționează ca o mașinărie bine unsă – până în februarie 1916. Trenurile care încep să sosească acum vin dintr-o lume a ororii.

[O GREAȚĂ CIUDATĂ ÎN STOMAC]

28 februarie 1916 Ieri-seară tocmai voiam să mă culc, când am fost chemată de la comandament la gară: s-a anunțat sosirea unui marfar, care vine cu 18 invalizi, dimineața îi duc mai departe, la Arad, dar noaptea trebuie să și-o petreacă aici, în gară. [...]

Sosește trenul. Burează. E târziu, nu mai e nimeni pe peron, e liniște. Din vagonul de vite – 6 cai, 32 de oameni –, sanitarii scot tărgile așezate la rând pe paie: la lumina slabă a lămpilor, arunc doar o privire rapidă. Chipuri istovite, gălbejite, de oameni chinuiți, să le plângi de milă, abonați ai spitalelor: cu toții bătrâni rezerviști, cu barba crescută. Sunt obosită și nervoasă, mă supără când plutonierul raportează că în dispensar nu sunt paturi și că trebuie să iau alte măsuri. Îmi aduc aminte că la ora asta cabinetul medical este liber și că este încălzit: să-i ducă acolo. Tristul convoi o pornește în tăcere. Pășesc indispusă și obosită în urma tărgilor.

După ce au fost așezați la rând, pe jos, și i-am trimis pe sanitari după perne și după cină, mă adun și mă duc mai aproape. Bolnavii își ridică privirile încet. Sunt obosiți. Pleoapele, îngreunate, li se închid din nou. Aerul cu miros de medicamente din camera călduță pare să aibă efect stupefiant. Expresia fiecăruia este la fel de apatică. Mă aplec: unuia dintre ei i-a alunecat țolul aspru de pănură, vreau să i-l aranjez. Mă dau îngrozită înapoi: în loc de picioare, mi se înfățișează două scurte cioate macabre, fiecare dintre cei doi craci ai pantalonilor cenușii-albăstrui atârnă goi – sunt răsfrânți și prinși de manta cu un ac de siguranță.

Mă obișnuisem. Azi m-am cutremurat totuși. Simt o greață ciudată în stomac. Nu de silă: în încăpere este un ușor miros de gaz și am în gură un bizar gust amar.

Mă întorc spre celălalt invalid. Dumnezeule mare! Ce-i asta? Pătura lui e stranie – goală și plată – deasupra picioarelor. Cel de-al treilea, al patrulea – mi-am pierdut eu mințile? Sau am halucinații? De pe cel de-al cincilea smulg pătura cu o mișcare rapidă, involuntară: din dreptul genunchilor, picioarele sunt aceleași două cioturi boante.

Mă prind de marginea mesei și privesc de-a lungul șirului. Optsprezece înspăimântătoare epave omenești fără picioare, amputate deasupra sau dedesubtul genunchilor; câte unul am mai văzut, dar așa, în masă, într-un șir, întinși pe jos...

— Ce s-a întâmplat cu voi, oameni buni? – vocea mea întreabă oare?

Unul răspunde apatic.

— Am luat cu asalt... muntele, sus... Un batalion de rezerviști, flăcăi tomnatici. Inamicul și-a fixat bătaia mitralierelor pe jos, pe toți ne-a secerat în același loc, pe unii ne-au nimerit sub genunchi, pe alții deasupra genunchilor: ne-au pus la pământ rânduri-rânduri, ca pe grâu. Apoi au măturat cu rafale coasta muntelui cât a fost ziua de lungă... Abia noaptea au putut sanitarii să ne adune, au fost unii pe care i-au luat a doua sau a treia zi. Rănile celor mai mulți dintre noi erau deja cangrenate, nu se mai stătea la discuții, se amputa acolo, pe loc, în spatele frontului, în lazaret.

Tremur.

Dacă aș face eu ceva acum! Dacă mi-aș întinde nițel mâna... Dacă aș da drumul la gaz în această mică încăpere călduță, cu aer închis... Am aici, în buzunarul paltonului, adeverința comandantului corpului de armată: „Doamna M.N. este împuternicită să dispună în mod independent măsuri în probleme de boală a cadrelor militare. Dispozițiile dumneaei trebuie aduse la îndeplinire imediat și necondiționat".

Dacă dau drumul la robinet, apoi ies, încui ușa și dispun ca până dimineața să nu pună nimeni piciorul acolo... Cine va fi de vină? Cine răspunde? Până mâine, aceste 18 ființe somnolente, halucinate, fără putere au depășit toate... Rai... Nirvana... Eu nu știu unde o să fiu; oricum, departe de acest iad pământesc, creat pentru ei de câinoșenia și stupiditatea omenească.

Mă țin de masă, căci simt că se clatină de colo-colo, ca o trestie în vânt; nu greața mă cutremură, ci neputincioasa mânie și deznădejdea. Parcă mi-ar trece apoi un șoc electric prin tot corpul, cu toate că doar mi-a atins tivul hainei unul dintre nefericiți, cu osul mâinii sale gălbejite și uscate.

— Doamnă... De dumneata ascultă ăștia... Spune-i doctorului să-mi dea drumul, am acasă trei copii mici... Și așa nu le mai suntem de nici un folos aici.

Îmi lipesc strâns mâinile la gură: mi-e teamă că o să izbucnească din mine un cumplit strigăt răsunător; în loc de asta, chipul mi se schimonosește într-un zâmbet chinuit.

— Da; nu vă fie teamă, o să iau măsuri. Vă promit, o să vă duceți acasă.

Deschid, aproape smulg ușa și o iau la goană, mai-mai că mă izbesc de bătrânul medic-șef, care vine din direcția opusă.

— Pentru Dumnezeu, doamnă, ce s-a-ntâmplat?

— Gazul... închideți imediat robinetul de gaz dinăuntru și deschideți ferestrele... am amețit.

Mai simt doar că mă culcă pe canapeaua de piele și că mi se pun comprese reci pe frunte și pe inimă. [...]

26 mai 1916 A venit la mine azi războiul în chipul său cel mai sfâșietor și respingător.

Când am ieșit dimineața pe coridor, două românce de la țară ședeau stârcite pe marginea unei lăzi pictate cu lalele, cu veșmintele lor colorate și ponosite, cu ochii umflați și roșii, cu șuvițe albe, nepieptănate, ce se ițeau de sub basmalele murdare. Când m-au văzut, s-au târât până la mine și mi-au sărutat smerit poala îmbrăcăminții, după care au început să vorbească și să se vaite: a durat ceva vreme până am înțeles, cu puținele mele cunoștințe de limba română, tragedia femeii îmbătrânite, ajunsă de prisos, a satului românesc.

Una dintre ele mi-a povestit că băiatul i s-a dus la război – era rezervist, sărmanul –, nu știa să scrie, n-a primit vești de la el. A sosit totuși, în cele din urmă, o scrisoare cu pecete – i-a silabisit-o primarul comunei –, în care stătea scris că a căzut undeva, pe frontul rusesc. Bătrâna tace puţin. A avut opt copii, ceilalţi i-au murit de tineri, de-acu' s-a dus şi ăsta, ultimul. *Dumniezău*[1] a vrut aşa, până aici toate ar fi în regulă; încurcătura vine de-aici încolo: notarul comunal, pensia de urmaş militară.

Pensia de urmaş militară o primea văduva, soţia; mamei nu-i mai rămânea nimic ca răsplată pentru sacrificiul de sânge.[2] Tânăra, nora, e însărcinată cu un copil, ceilalţi trei îi stau, flămânzi şi zdrenţăroşi, aninaţi de şorţ, drămuită-i pâinea primită de la alţii, nu vrea să împartă şi cu bătrâna. În ce o priveşte, i-a trecut vremea, au frânt-o copiii, munca grea. Să lucreze nu poate, dar de mâncat ar cam trebui; domnul deputat e om bun, îi poate ajuta pe toţi. Baba Stana s-a vorbit cu vecina şi au pornit-o amândouă, cu câţiva crăiţari în buzunare, din sătucul aflat între dealurile dinspre hotar, în călătoria cea mare. Au ajuns într-o zi până la gară, acolo n-au căpătat bilet, banii s-au dovedit neîndestulători, au pornit-o pe jos mai departe... Pe drum, oameni buni i-au luat în căruţele lor, pe codirle, şi le-au dus mai departe o bucată de drum. Au ajuns a treia zi. Pâinea – uscată piatră în colţul basmalei jerpelite, unde au legat-o – tocmai le-a ajuns.

Îi fac semn slujnicei, şi frumuşica de ea le pune dinainte, după oarecare ezitare, cafea şi pâine albă. Câtă vreme sunt acolo, nici aşa nu se-ncumetă să mănânce, apoi Baba Doka vrea să-şi plângă şi ea aleanul. Şi băiatul ei a plecat, a lăsat-o pe ea în căsuţă, i-a încredinţat-o pe frumoasa şi tânăra lui femeie şi o bucăţică de pământ. Omul nu s-a-ntors, l-au prins la Lemberg[3] şi l-au dus în Siberia, de-acolo mai scrie uneori. E-ngrijorat pentru pământ, să aibă ele grijă de pământ... Comitatul a vrut să le ajute pe cele două femei: le-a dat la seceriș un prizonier rus. Ce cântece triste și necunoscute mai cântă flăcăul nostru – chipeș, bine făcut, cu glas melodios – și ce tânără e femeia, și ce departe e Siberia...

---

[1]) În română, în original. [2]) Este vorba despre un ajutor acordat membrilor familiilor soldaţilor încorporaţi, pentru compensarea pierderii cîştigului acestora. Suma varia între 57 şi 88 de filleri pe lună, în funcţie de aşezare, dar totalul per familie nu putea depăşi venitul celui încorporat. În cazul unei familii de muncitor cu 5 copii, însemna cca 2-3 coroane. În oraşul Pécs, de pildă – comparabil cu Timişoara –, salariul unui muncitor era de aproape 3 coroane pe lună în 1914. [3]) Lvov, azi Lviv, în Ucraina.

Bătrâna privea totul în tăcere; se uita cum prizonierul străin mai face câte încă un pas în casă, în locul fiului ei. Căpătase farfuria fiului ei la masă, patul din lemn de tei al stăpânului casei de pe veranda deschisă, până când, la un moment dat, intrusul cel străin a îmbrăcat și hainele fiului: frumoasa cămașă din pânză de in colorată, pe care ea, mama lui, a tors-o cu caierul și a țesut-o pentru el în lungi nopți de iarnă. Atunci ochii bătrânei țărănci s-au întunecat a sânge, a prins în mână securea și a aruncat cu ea spre drăguțul nurorii ei. S-a dovedit însă prea firavă, n-a nimerit. A fost aruncată afară din casă, iar acum bate drumurile prin sat, ca un câine părăsit. A venit, așadar, să întrebe de nu i s-ar putea scrie țarului muscalilor să-i dea nițel drumul fiului ei acasă, doar cât să-și facă ordine în gospodărie. Nu, degeaba i-am scrie țarului, *dar* o să rezolv eu treaba cu popa, cu notarul. Văd că nu sunt convinse, se apucă disperate de hainele mele și se uită rugător, cu ochii lor roșii și umflați. Ce să fac? Mă duc la telefon, cer centrala, legătura mi se dă repede, nu trece o jumătate de oră și pot vorbi cu primarul lor. Minunea asta necunoscută le redă încrederea. Cele două nu înțeleg ce spun. Aud însă că mă adresez primarului – călătorie de trei zile de la o cumplită îndepărtare – și că amintesc satul, numele... Gurile lor știrbe rânjesc fericite la mine și așteaptă în liniște să vadă ce măsură iau: îmi chem fiul, pe micul meu cercetaș.

— Le vei însoți, Mackó[1], pe aceste două sărmane bătrâne la gară, și le cumperi bilete. Îi spui conductorului să aibă grijă de ele și să le coboare la gara lor; o să-i scriu totul...[2]

——MARGIT MANASZY NIAMESSNYNÉ,
doamnă de caritate, soție de deputat

---

[1]) Mihály Niamessny, în vârstă de 13 ani. [2]) Niamessnyné Manaszy Margit, *Villámlik messziről...*, ed. cit., pp. 25–105 *passim*.

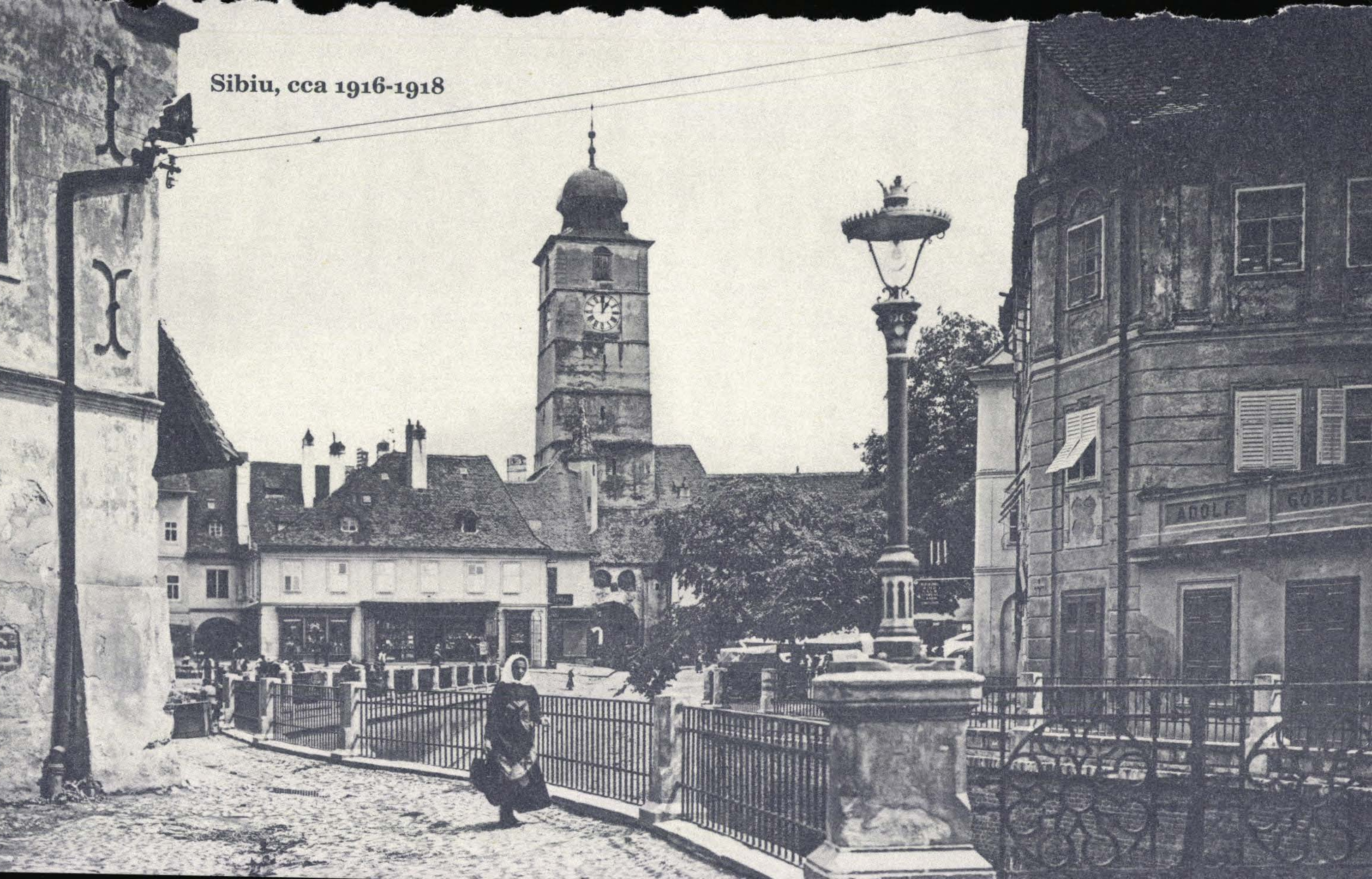

Sibiu, cca 1916-1918

ADOLF
GÖBBEL

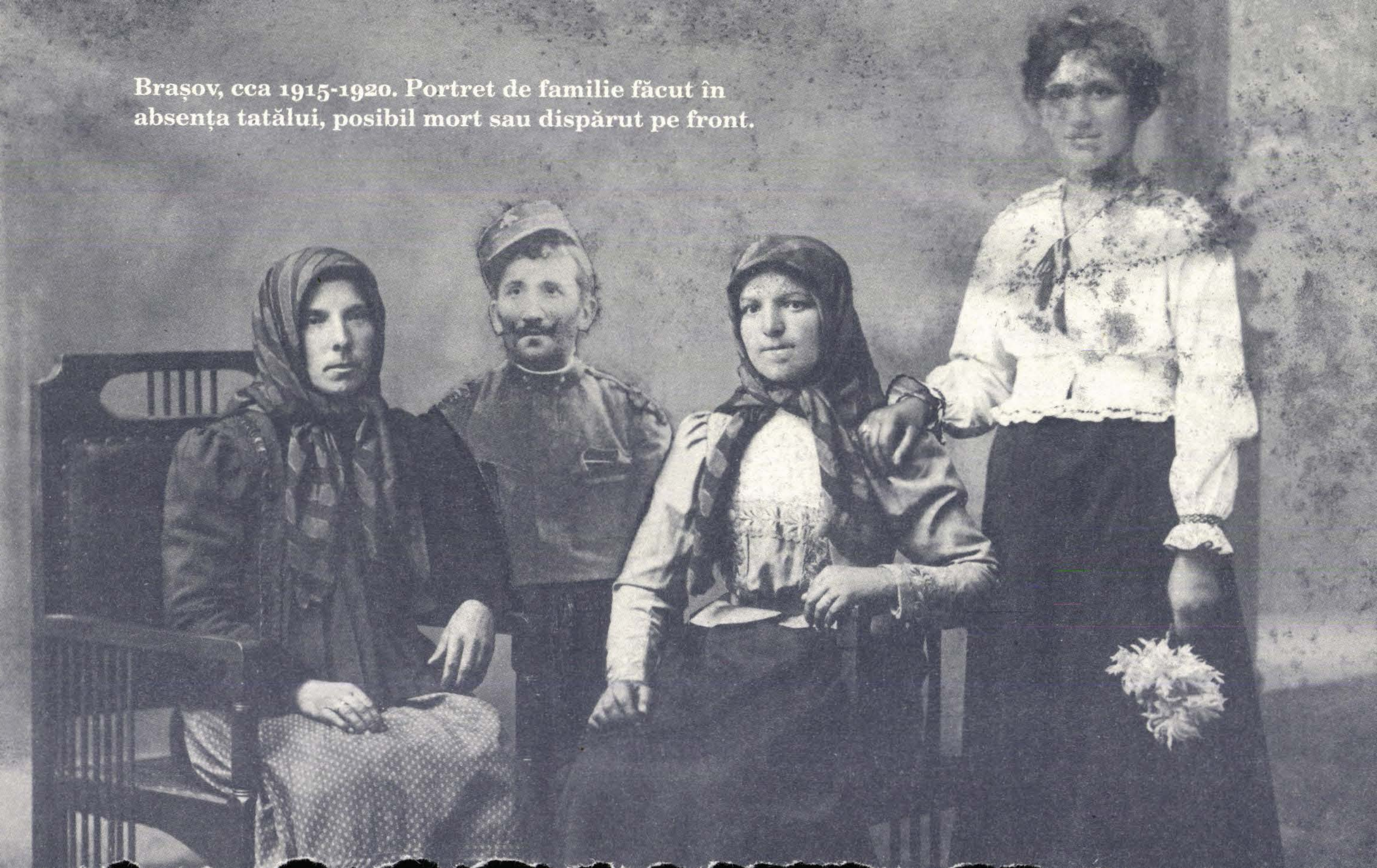

Brașov, cca 1915-1920. Portret de familie făcut în absența tatălui, posibil mort sau dispărut pe front.

DESPRE COMITETUL DE DOAMNE DE LA GARĂ vorbeşte şi primarul Timişoarei. Memoriile sale intră în detaliile administrării civile a unui oraş mare în vreme de război.

[ANI DE RĂZBOI (26.VII.1914–30.X.1918). SARCINILE ADMINISTRAŢIEI]

Ce aveau de făcut autorităţile oraşului Starea de război a început odată cu mobilizarea parţială de la 26 iulie 1914, urmată, la 31 iulie, de mobilizarea generală.[1] Având în vedere că războiul se purta împotriva Serbiei vecine, iar orașul Timişoara intra în zona operaţiunilor militare, la noi a trebuit să se acorde o atenție specială menţinerii liniștii publice. În general, în orașul nostru – în comparaţie cu alte orașe – starea de război a fost de natură să declanșeze schimbări disproporţionat de mari în viaţa administrativă, economică și socială. Toate sarcinile și îndatoririle au revenit administraţiei orașului, în condiţiile în care mulţi funcţionari și angajaţi s-au dus să-și satisfacă serviciul militar. Mobilizarea a venit cu multe aspecte ce trebuiau rezolvate: punerea în aplicare a legilor și a ordinelor, gestionarea prestaţiilor pentru armată, asigurarea aprovizionării cu alimente a populaţiei, sprijinirea membrilor de familie ai cetăţenilor plecaţi la război etc. În faţa puzderiei de sarcini administrative, pentru dezvoltarea urbei n-ar fi rămas de altminteri – chiar dacă guvernul n-ar fi interzis, prin dispoziţii, acest lucru – nici timp, nici forţe umane. [...]

După trecerea a mai puţin de o lună și jumătate de la alegerea noilor membri în forurile de conducere, a urmat mobilizarea, care a avut drept urmare o lacună importantă și în efectivul de funcționari. Din corpul de funcționari din administrație, 51 s-au înrolat pentru satisfacerea serviciului militar [...]. Înrolări s-au petrecut și ulterior, astfel că, în concluzie, din rândurile funcționarilor și ale altor angajați existenți în oraș au avut loc 557 de înrolări, dintre care 282 de persoane au fost scutite de serviciul militar. 35 dintre angajații din oraș au murit eroic pe câmpul de luptă, iar 16 au ajuns invalizi de război.[1] În pofida acestui fapt, ritmul procedurilor normale s-a menținut, în parte ca urmare a activității mai intense și a râvnei funcționarilor reduși ca număr, iar în parte – aspect generalizat de atunci – ca urmare a primirii de forță de muncă auxiliară feminină. [...]

---

[1] În cadrul Monarhiei, în vara anului 1914, mobilizarea parţială a fost decretată de împăratul și regele Franz-Joseph la 25 iul., împotriva Serbiei și Muntenegrului. După mobilizarea generală, ordonată la 21 aug. 1914, alte sute de mii de militari au fost încorporaţi. Ministerele, comitatele și administraţiile orășenești au încercat scutirea de serviciul militar a cât mai multi funcţionari, consideraţi indispensabili pe plan local. Încă din 5 aug. 1914, ministrul de interne a cerut autorităţilor să propună scutiri doar în cazurile strict necesare.

Râvna femeilor. Comitetul de Doamne de la Gară [...] Toate doamnele întregului oraș merită să primească, în numele soldaților răniți și bolnavi, al familiilor nevoiașe și al săracilor, recunoștința și stima veșnică, pe care o exprimăm și cu această ocazie.

Activitatea unui grup de doamne însă merită în mod special să fie elogiată și în acest loc. Este vorba de Comitetul de Doamne de la Gară, care a funcționat de-a lungul întregului război în gara de cale ferată din Iosefin, în fruntea căruia s-a aflat doamna dr. Niamessny, entuziasta soție, de rară destoinicie, a avocatului timișorean și deputat în parlament Mihály Niamessny. Această comisie i-a primit pe soldații răniți și bolnavi sosiți la Timișoara, pe luptătorii și refugiații aflați în trecere, care-și amintesc desigur și acum, cu inimi pline de recunoștință, de primirea călduroasă de care au avut parte aici [...].

Principiul care a stat la baza aprovizionării orașului. Oficiul economic și gestiunea accizelor Aprovizionarea cu alimente în condiții de război a constituit pentru autoritățile orașului cea mai importantă și mai grea misiune – după cum vedem din notele anterioare. Am făcut cunoscute mai sus câteva aspecte economice care pun în lumină sarcinile autorităţii în privinţa asigurării aprovizionării cu făină, carne, lapte, cartofi şi zahăr şi, într-o anumită măsură, cu legume.[1] Sarcinile care au revenit administraţiei orăşeneşti în vederea aprovizionării populaţiei cu cele necesare nu s-au limitat însă nici pe departe la acestea.

---

[1] În 1910, Timișoara avea 171 de funcționari angajați, un număr de 60-65 de slujbași administrativi (angajați pentru o perioadă de probă de un an), 315 diurniști și servitori, respectiv o poliție cu 150 de angajați.

Ducerea la bun sfârşit a misiunii ce revenea autorităţii orăşeneşti necesita o competenţă de specialitate şi cunoştinţe dintre cele mai noi. Iar în această privinţă Timişoara a fost în avantaj faţă de multe alte oraşe, căci a beneficiat, încă din epoca de pace, de un oficiu economic aparte, condus cu pricepere, remarcabilă vigilenţă şi zel de consilierul Ármin Lindner[2]. Acest oficiu urmărea totdeauna cu deosebită grijă şi atenţie chestiunile legate de alimentaţia publică, astfel că dispunea deja de un bagaj de cunoştinţe preliminare şi de experienţă în acest domeniu, pe baza cărora, în timpul războiului, a putut face propuneri valoroase primarului şi consiliului orăşenesc. Pe de altă parte, oficiul dispunea deja de un organ propriu, pe care-l putea utiliza în privinţa aprovizionării cu alimente.

Acest organ – gestiunea accizelor oraşului – dispunea de personal suficient pentru achiziţia şi punerea în vânzare a alimentelor, astfel încât autoritatea orăşenească a putut să administreze întreaga alimentaţie publică şi, prin aceasta, să ţină în mod ireproşabil sub control preţurile şi, deopotrivă, distribuirea echitabilă a alimentelor.

---

[1]) În 1915, în domeniul producţiei de cereale se dispun măsuri economice obligatorii şi se introduce sistemul de cartele pentru pâine. Cu timpul, majoritatea alimentelor nu mai pot fi cumpărate decât pe cartelă. Preţurile acestora sunt maximizate. În iarna 1916, lipsa alimentelor şi a materiilor prime duce la o situaţie foarte gravă. Producţia de cereale, carne şi lapte scade de la an la an. În 1915–1916 producţia de cereale atinge doar două treimi din cea a anilor anteriori. În 1917, pe teritoriul Monarhiei situaţia alimentară devine aproape catastrofală: raţia de făină pe cap de locuitor în Austria este de 165 grame pe zi, în Ungaria 233 grame; cea de carne şi untură, 17, respectiv 34). În 1918, nici muncitorii din industria grea nu mai primesc decât 500 grame de pâine pe zi. La acestea se adaugă abandonarea investiţiilor, restricţionarea cărbunelui etc. [2]) Directorul Casei de Economii Orăşeneşti (Városi Takarékpénztár).

Sprijinindu-se pe acest organ experimentat, autoritatea urbană n-a intervenit, în vremea războiului, pe cât posibil, în stabilirea preţului alimentelor – fapt care de obicei ducea la scăderea, ba chiar la sistarea importului –, dacă aceasta nu era asociată cu interzicerea exportului și cu măsuri coercitive în privinţa cesionării, ci s-a străduit mai degrabă ca importul să sporească într-o proporţie cât mai mare; acest lucru l-a organizat la sate, dispunând achiziţia de ouă, cartofi etc. de către propriii agenţi. Însemnătatea acestui organism s-a evidenţiat mai ales în a doua jumătate a anului 1916, când cele mai importante alimente, rechiziţionate de guvern la nivelul întregii ţări, au fost predate centrelor înfiinţate în acest scop, iar orașul își procura prin intermediul acestora făina, carnea, cartofii, zahărul, leguminoasele, legumele, ouăle și alte alimente necesare, pe care le distribuia populaţiei prin gestiunea accizelor, de cele mai multe ori pe bază de tichete, ca raţie.

Raţia se socotea pe cap de om vreme de o lună, și anume:

a)	untură	300 gr.
b)	slănină	1.000 gr.
c)	cartofi	5 kg.
d)	leguminoase	250 gr.
e)	zahăr	750 gr.
f)	cafea boabe	35 gr.
g)	ceai	20 gr.
h)	săpun militar	120 gr.

În afara acestora, gestiunea accizelor s-a ocupat și de procurarea și distribuirea multor alte alimente – de pildă, prune uscate și magiun de prune, nuci, fructe proaspete, oţet și esenţă de oţet, unt și cașcaval danez, alcool, ouă, pește oceanic, piatră-vânătă, orez, sardine, miere, ardei, salam, *tarhonya*[1] –, în parte din propriile antrepozite, în parte apelând la comercianţi respectabili. [...]

---

1) Specialitate maghiară de origine otomană, paste cu ou strecurate prin ciur și uscate (cușcuș).

Salarii Necontenitele revendicări salariale ale muncitorilor au avut mai mult succes decât cele ale funcţionarilor; în ce-i priveşte pe industriaşi şi comercianţi, aceştia au pus măririle de salarii în sarcina cumpărătorilor şi clienţilor, dar într-o măsură mult prea mare, astfel că în acest circuit e greu să ajungi la vreo concluzie privind motivul creşterii necontenite a preţurilor: ce anume să fi favorizat umflarea continuă a preţurilor, şi aşa crescute vertiginos în împrejurările războiului: salariile mari? Sau activitatea de cămătărie? [...]

Media creşterilor salariale, începând cu 1915, a fost, aşadar, de 578%, iar a preţurilor la produsele alimentare de 989%...[1]

——**JÓZSEF GEML**, primarul Timişoarei

SUB AMENINŢAREA INVAZIEI ROMÂNEŞTI DIN toamna anului 1916, directorul Bibliotecii Universităţii din Cluj aleargă disperat între mai-marii oraşului, încercând să salveze tezaurul de incunabule. Păienjenişul birocratic pare de neînvins – atunci când nu e vorba despre evacuarea averilor magnaţilor.

[AURUL POATE FI ÎNLOCUIT, DAR CĂRŢILE – NICIODATĂ]

Cluj, 6 ianuarie 1915 La mitropolitul dr. Vladimir Repta[2]. Mitropolitul ortodox bucovinean Vladimir Repta a sosit ieri dupăamiază la Cluj. O dorinţă nestăvilită m-a determinat să-l văd şi să pot vorbi cu acest înalt prelat omenos, care, pe lângă faptul că, în vremuri grele, a fost ataşat patriei şi suveranului cu o credinţă atât de firească, a manifestat la fel de multă bunăvoinţă şi faţă de cei care nu aparţineau confesiunii sale. I-a luat sub pavăza sa chiar şi pe evreii prigoniţi în mod bestial mai cu seamă de ruși. În multele lor necazuri, aceştia au găsit la el refugiu și ocrotire până și pentru cărţile de cult – torele –, când a pus la păstrare în propria reședință sulurile de pergament socotite de evrei drept sfinte. Departe orice atitudine sau gând părtinitor de natură confesională de cel care, pentru această bunătate și iubire de oameni, nutrește față de mitropolit o stimă plină de recunoștință. Tocmai de aceea, când am auzit că a sosit la Cluj, l-am căutat la Hotelul „Franz Joseph". [...]

---

[1] Geml József, *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből (1914 VI. 15. – 1919 IX. 4.)* [*Memorii din timpul activităţii mele de primar*], Helicon, Timişoara, 1924, pp. 29–47.

[2] Vladimir Repta (1842–1926), mitropolit greco-catolic al Bucovinei (1902–1924).

La cererea mea, Repta mi-a vorbit despre perioada în care rușii au ocupat Cernăuții prima oară. Comandantul diviziei rusești, în fața căruia s-a prezentat delegaţia orașului, a cerut – aspect ce corespunde într-adevăr faptelor – un tribut de 600.000 de coroane, iar când mitropolitul a cerut micșorarea acestei sume foarte mari, generalul rus a redus-o numaidecât la jumătate. Mitropolitul a contrazis însă în mod hotărât zvonurile conform cărora rușii s-ar fi comportat necorespunzător sau dur cu persoana sa. S-au purtat cu el cum e datina cu un prelat, un mitropolit. Ceea ce l-a determinat pe mitropolit să-și părăsească reședința a fost nemaiauzita concepție a rușilor conform căreia ei nu socotesc Bucovina drept un ținut ocupat, ci unul deja luat în stăpânire, din care ei trag concluzia că cei care se află acolo sunt supuși ruși. Mitropolitul a vorbit cu privirea sa blândă și felul său pașnic de a fi, dar cu o vizibilă și profundă indignare despre acest procedeu nemaiauzit până azi. [...]

Am vorbit despre efectul uriaș pe care l-a avut peste tot faptul că a oferit adăpost în palatul său comorilor și bunurilor de suflet ale unei părți a populației, printre care și ale evreilor. A spus cu delicată modestie: „Și înainte vreme m-am purtat mereu cu bunăvoință și dragoste față de oricine, fără să țin seama de confesiunea sa. Și de astă dată, oamenii au venit înspăimântați la mine, iar eu le-am pus la dispoziție întregul parc și tot ce aveau nevoie. Mi-am făcut datoria". Mitropolitul nu mi-a vorbit însă de faptul – auzit de la bucovineni refugiați aici – că, dacă a fost necesar, nu doar că a oferit loc în palat celor prigoniți, ci, în pofida vârstei înaintate, s-a dus personal la guvernatorul sau generalul rus, plângându-li-se și cerând protecție pentru evreii pe care-i persecutau. Guvernatorul a și izbucnit o dată cam intrigat: „Nu înțeleg de ce intervine excelența voastră atâta în interesul evreilor... Poate le slujiți lor, și nu lui Dumnezeu?“ „Îl slujesc pe Dumnezeu – a răspuns mitropolitul –, și tocmai de aceea mă doare dacă cineva are aici de suferit“.

Mitropolitul a subliniat la sfârșit că rușii procedează la fel de necruțător, sălbatic și brutal și față de români. Când am amintit cu părere de rău că în România se agită spiritele împotriva noastră, în condițiile în care rușii sunt la fel de inamici României ca și nouă, mitropolitul a fost de acord cu vorbele mele. În acea clipă, secretarul mitropolitului l-a anunțat pe protopopul ortodox Tullius Roșiescu, din Cluj, iar eu m-am retras. [...]

Ofensiva rusească spre Cârlibaba ajunsese, în acest timp, până la Láposfalva[1], motiv pentru care bucovinenii au fost nevoiți să vină la Cluj. Și guvernatorul, contele Meran, a fost o vreme la Vatra Dornei, apoi a petrecut câteva zile la Cluj, după care s-a dus în concediu. La Cluj se aflau o serie de oficii ale provinciei, orașul era plin de lucrători de la căile ferate, poștași, evreice de la Cernăuți și refugiați. Aici s-au adunat sărmanii, de aici așteptau veștile cele bune. Cât îi mai compătimeam pe sărmanii apatrizi! Dintre cei care veneau la bibliotecă, mulți mi se plângeau că pe ei i-au lăsat în voia sorții: *Man hat uns preisgegeben* [„Am fost abandonați“] – spuneau. Veneau mai mulți la bibliotecă, nu unuia i-am împrumutat cărți fără nici o garanție, nu aveam motiv să-mi pară rău, singurul lucru pe care-l regretam este că n-am putut face mai mult pentru ei. [...]

Deschiderea anului la Universitatea din Cluj în vreme de război Suntem informați de la Cluj: Universitatea „Franz Joseph“ de la Cluj a deschis anul școlar 1915/16 în cadrul primei ședințe ordinare a consiliului universității.

În ședința de deschidere a anului universitar, Sándor Márki[2] a făcut, în darea de seamă rectorală, o caracterizare a primului an de război și a influenței exercitate de acesta asupra vieții universitare. Universitatea a avut 2.200 de studenți înregistrați, dintre care însă doar 1.256 înscriși efectiv, iar, în semestrul al doilea, 1.077. La chemarea rectorului, s-au prezentat 162 de voluntari, laolaltă cu 997 de studenți la științe juridice, 467 la medicină, 146 la filologie, 43 la matematică, 73 la farmacie, 340 de doctori ai universității, 170 de profesori și angajați, în total, așadar, 2.236 de tineri au făcut serviciul militar. Numele lor, precum și biografia celor 100 de tineri căzuți vor fi publicate în anuarul universității. A pus în evidență munca extraordinară efectuată de universitate în domeniul îngrijirii bolnavilor, lecturile ținute pentru răniți și lansează ideea constituirii ligii camaraderești a celor reveniți acasă. [...]

---

[1] De fapt, până la Lăpuș (Oláhlápos).

[2] Sándor Márki (1853–1925), istoric, profesor la Universitatea clujeană, membru al Academiei Ungare de Științe. În 1921, pleacă la Universitatea din Szeged.

Încă din iunie [1916], când rușii au ocupat Cernăuții, mi-am propus să luăm și să ducem – împachetate, la insistențele mele, în unsprezece lăzi – incunabulele bibliotecii, ba ar fi mai potrivit să spun unicatele, pentru că sunt într-adevăr unicatele Bibliotecii Maghiare Vechi, iar în lăzi au fost îndesate cele mai valoroase manuscrise și tipărituri. Aș fi vrut să le duc la Budapesta chiar mai înainte, dar Pál Erdélyi[1], în îngrijorarea sa aproape comică în chestiunea răspunderii, a vrut să aibă acoperire; adică, pentru a duce cărțile la Budapesta, a vrut să primească ordin din partea ministerului. I-am spus de mai multe ori să transporte fără nici o vorbă cărțile acolo și să le depună fie la Muzeul Național, fie la Arhivele Naționale. În iunie, i-am zis să ia și să ducă neîntârziat cele unsprezece lăzi. El însă a vorbit cu consilierul ministerial Lajos Tóth[2] la Cluj și l-a rugat să aranjeze să i se telefoneze de la Budapesta dacă să ducă lăzile. Raritățile Muzeului Brukenthal[3] de la Sibiu au fost duse, curând după izbucnirea războiului, la Budapesta. Jankovics[1], culmea nimicniciei birocratice de la Ministerul Cultelor, i-a răspuns lui Tóth că nu le trebuie. Distinșii domni or fi crezut că, trăgând semnalul de alarmă – au și elaborat un ordin în acest sens –, toată lumea se apucă să împacheteze, ca să ia și să ducă totul. Noi am văzut aici ce face panica. I-am văzut pe bucovineni venind aici și i-am văzut pe secui luându-și lumea-n cap. În vremuri de panică – am simțit-o pe propria-mi piele –, cărțile vin ultimele la rând. De aceea, imediat după invazia românească, nici nu mai știu cui nu m-am adresat să obțin un vagon, în care să se transporte imediat la Budapesta cel puțin aceste unsprezece lăzi. Obținerea unui vagon era pe atunci un lucru nemaipomenit. Căile ferate erau ocupate de transporturi militare. Zilnic porneau două trenuri cu câte 180 de locuri cu tichet[2], la care puteai avea acces după zile întregi de alergătură: de la o autoritate militară la alta, de la poliție la primar. Să capeți vagon – nici că aveai șanse. Am urcat la noul rector, Adolf Lukács[3], profesor de drept penal. Era un domn în vârstă de-acum, amabil, om bun, pe care, în aceste zile grele, tare trebuie să-l fi supărat și frământat că fiicele sale, căsătorite, locuiau în Ținutul Secuiesc. Mai avea și o mie de alte necazuri cu armata, cu profesorii universitari speriați. Profesorul Mór Kiss[4] și câțiva colegi ai săi voiau ca universitatea să se mute la Pojon [Bratislava]. Sărmanul bătrânel bonom Lukács nici nu mai știa cum să procedeze, de asaltat ce era. În afară de asta, stătea neputincios în fața întregului inventar al universității, cu acte, colecții – și cu armata transportată pe linia supraaglomerată Budapesta–Brașov, pe șosele mii de mașini militare. Nesfârșite caravane cu coloane de trupe ale acestei

---

[1] Pál Erdélyi (1864–1936), bibliotecar, istoric literar; între anii 1900 și 1919, directorul Bibliotecii Universitare din Cluj, edilul clădirii bibliotecii moderne. [2] Lajos Tóth (1856–1926), din 1890 profesor de farmacologie generală la Universitatea din Cluj, apoi se mută la Budapesta, devenind – până la sfârșitul vieții sale – șef de secție pentru problemele universităților, la Ministerul Cultelor și Învățământului. [3] Muzeul Brukenthal funcționează la Sibiu, din anul 1790. A fost întemeiat în propriul palat de Samuel von Brukenthal (1721–1803), cancelar al Transilvaniei. Conține o mare colecție de obiecte de artă, pinacotecă și o bibliotecă. Chiar și în timpul Primului Război Mondial, a fost considerată cea mai importantă colecție muzeală din Transilvania.

---

1) Béla Jankovich (1865–1939), economist; între anii 1913 și 1917, ministru al educației și cultelor. 2) În timpul războiului, doar o parte dintre vagoanele unui tren erau rezervate călătorilor; transporturile militare aveau prioritate pe calea ferată. 3) Adolf Lukáts (Lukács) (1848–1924), profesor de drept penal la Universitatea „Franz Joseph“ între 1894 și 1919, de mai multe ori decan, după 1919 a fost profesor la Szeged. 4) Mór Kiss (1857–1945), profesor de drept roman la Universitatea „Franz Joseph“, de mai multe ori decan, în anul 1904/05 rector al universității.

epoci, pe care le vedeam uneori cu sutele, trecând cu militarii lor picotind. De unde să capeți vehicul? În clădirea centrală a universității, își avea sediul *Armee-Kommando*, comandamentul armatei, iar profesorilor le era pe bună dreptate teamă că acolo era posibil să se arunce cu bombe aeriene. A trebuit totuși să urc la rectorul Lukács și să-l rog să facă rost pentru bibliotecă de un vagon sau măcar de o jumătate de vagon. Am cerut un vagon întreg, deoarece n-am fost mulțumit cu cele unsprezece lăzi pe care Erdélyi și echipa le-au umplut și voiam să mai adaug din materiale, ca să salvăm cât puteam mai mult. Căci românii ocupaseră orașe ungurești din Transilvania, iar cărțile aflate acolo – pare-se – le-au distrus, astfel că volume ce par să fi existat până acum în mai multe exemplare e posibil să fi rămas într-un singur exemplar – întâmplător, cel de aici –, deci se poate să fi devenit unicate. Sărmanul Lukács, cu o figură cadaverică, mi-a făgăduit că o să aibă în vedere să-mi dea o jumătate de vagon, dacă o să primească. Am văzut că el nu e-n stare, în tumultul ăsta, să ne aibă în vedere pe cât de repede mi-aș fi dorit eu. M-am dus, așadar, la Miklós Betegh, comisarul guvernamental al Transilvaniei – am reușit destul de repede să fiu primit în audiență –, și i-am spus despre ce e vorba. Mi-a răspuns să fiu pe pace, că o să facă tot ce poate, mai cu seamă că i-am vorbit despre niște tezaure transilvane atât de importante. În ce-l privește, va rezolva totul cu inimă transilvană. Mie, unuia, nu mi-a fost de-ajuns o astfel de declarație programatică, i-am spus nițel nerăbdător că mie-mi trebuie un vagon, și nimic altceva. La care mi-a răspuns, pe un ton nițel ofensat, că mai mult nu poate face și că, în clipa asta, zău că nu-i stă în putință să facă altceva. Am plecat întristat și am început să tratez cu Unió, o întreprindere de transport. Șeful este Deutsch, care a vrut să pună la dispoziția bibliotecii o mașină de transportat mobilă, în schimbul a vreo 2.000 de coroane. Că aș fi primit vagon sau nu, cu dragă inimă aș fi cumpărat doi cai, ca să fi dus cărțile măcar până la Oradea. Pentru mine însă, mașina de transportat mobilă ar fi fost să coste foarte mult, ar fi fost foarte scumpă. M-am gândit, așadar, că ar fi avut loc colecția de antichități, colecția-tezaur a muzeului condus de Béla Pósta[1] sau ambele deopotrivă. La dorința mea, Deutsch a vorbit cu Pósta. Ce scântei au ieșit atunci între Béla Pósta și noi, în parte și pentru că nu țineam de partidul lor – de opoziție –, eu nevrând să fac parte din nici un partid politic. Pósta era însă de-acum un șef de trib atât de trufaș în Cluj, încât pe cei care nu făceau parte din partidul său nici măcar nu-i saluta. Așa nu-l saluta nici pe episcopul reformat Béla Kenessey[2], un remarcabil bărbat puritan, bun ca pâinea caldă și cinstit. Îi este caracteristic lui Pósta că până și simplul negustor mi-a spus nerăbdător că profesorul Pósta tot la politica de partid se gândește și acum. Adică – se pare – nu s-ar fi asociat prea bucuros cu mine. Nu știu. După părerea lui Deutsch, cel mai bine ar fi să mă duc acasă la el, să stăm de vorbă despre toate astea. M-am dus, așadar, la el – cel cu care redactasem împreună ziarul, cel căruia îi făcusem eu treaba la *Erdélyi Híradó*, în lunile cât fusese grav bolnav –, iar el m-a primit cu o răceală de gheață. I-am spus – văzându-i răceala, ca unuia cu care mă tutuisem – că nici nu știu cum să mă adresez. La care, cu o politețe bine cântărită, mi-a spus că cel mai bine ar fi să mă adresez cu „domnule profesor“. Am stat, firește, de vorbă în mod politicos, simțeam că e un om lipsit de inimă și orgolios, nărăvit la ură, că rupsese legătura cu mine. Mă grăbesc să spun aici că i-am relatat bunului său prieten István Apáthy că el – cu care mă tutuisem – a răspuns, la întrebarea mea, că poate e cel mai bine dacă mă adresez lui cu „profesor“. I-am spus lui Apáthy că Pósta mie-mi datorează că presa muncitorească nu l-a călcat în picioare la Pesta. Eu am fost corespondentul Agenției de Știri – spre nu marea bucurie a conducerii de partid – și eu sunt cel care nu le-a permis niciodată să atace, pentru că uram atacurile de factură națională. Pósta i-a declarat lui Apáthy la o ședință de comitet de la muzeu[1] că el a spus asta, deoarece eu nu-l tutuiam. Atunci am dat mâna, dar n-am uitat niciodată atitudinea orgolioasă a omului când, Transilvania fiind cuprinsă de flăcări, m-am dus la el în chestiunea salvării unor comori naționale, iar el mi-a dat de înțeles, acasă la el, că-mi este într-ascuns ostil. N-am convenit cu el nimic, deoarece și el aștepta ordin de la guvern și n-a vrut să ducă pe barba sa colecția de antichități. În ce mă privește însă, n-am vrut să se ajungă în situația ca unicatele bibliotecii Muzeului Ardelean, respectiv 80 de comori bibliofile, să rămână prinse în vălmășag și să ajungă pe mâna românilor. Am făcut o chestiune de onoare din faptul ca volumele noastre cele mai prețioase să ajungă – dacă altminteri nu –, printr-o expediție organizată pedestru, cel puțin până la Oradea.

---

[1]) Béla Pósta (1862–1919), profesor de arheologie la Universitatea „Franz Joseph“ între 1899 și 1919, director al Colecției de Antichități și Numismatică a Societății Muzeului Ardelean. Pósta era totodată unul dintre șefii locali ai Partidului Independentist, care a ajuns majoritar înainte de război în cadrul Comisiei Municipale. [2]) Béla Kenessey (1858–1918), episcop reformat al Transilvaniei între 1907 și 1918.

M-am dus la comitele suprem contele Ödön Bethlen – comisarul guvernamental de la Cluj –, care nu-și mai vedea capul și care era destul de nervos. I-am prezentat situația, spunându-i că am nevoie de un vagon sau o jumătate de vagon pentru transportarea la Budapesta a celor mai valoroase comori ale bibliotecii. De ce vă grăbiți – a întrebat el –, căci încă nu e timpul să salvăm totul. I-am spus că astfel de comori nu trebuie să rămână aici până în ultimul moment și nu trebuie lăsate pe seama vreunei eventualități. Dacă ar fi aur, el poate fi înlocuit, dar cărțile – niciodată. Cele din vremea strămoșilor princiari au fost păstrate prin furtunile veacurilor, iar noi le lăsăm acum să fie distruse. Păi o să rămână timp pentru salvarea lor – a spus. La care mi-am pierdut răbdarea și am spus cu voce hotărâtă: „Domnule conte, dacă aceste cărți vor fi distruse acum, când aici comite suprem este Excelența Voastră, rușinea va rămâne pe veci a Excelenței Voastre, și chiar și neamului". Contele Bethlen a pălit, și el, care a suportat atâtea lucruri intolerabile, cu adevărat dure, a spus – fie consemnat spre lauda lui –, aveți dreptate, trebuie făcut ceva, o să și fac,

---

1) Autorul se referă aici la Societatea Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum-Egyesület), înființată în 1859, care funcționa și ca o asociație, dar deținea și diferite colecții muzeale, bibliotecă și arhivă.

o să-l chem aici pe domnul doctor (așa-mi spunea mereu). Și m-a și chemat, poate chiar a doua zi, spunându-mi: Banca Transilvană – directorul Emil Lendvay – primește câteva vagoane, pentru transportarea valorilor clienților și ale sale, vorbiți cu Lendvay, am vorbit și eu cu el. Am vorbit cu directorul, a spus că-mi oferă loc, dacă lăzile nu sunt prea mari, căci cele cinci-șase vagoane de transportat mobilă primite sunt deja reținute. Știam că cele cinci-șase vagoane erau pregătite mai cu seamă pentru avutul magnaților transilvăneni și pentru celelalte lucruri ale lor, în condițiile în care eu nici măcar jumătate n-am putut primi. Banca a trimis la bibliotecă un om, care a văzut lăzile. După care banca – mai exact, câțiva funcționari – a declarat că, din păcate, nu mai e loc pentru lăzile bibliotecii. Așa deci – am spus supărat –, pentru tacâmurile de argint ale magnaților și ale bancherilor este loc, iar pentru tezaurul național al Bibliotecii Muzeului Ardelean – nu! În situația în care însă aceste valori naționale vor fi primejduite din pricina Domniilor Voastre, vai de Domniile Voastre, că eu n-o să tac, o să spun cine e răspunzător. Au încercat să mă calmeze, că ei n-au ce face, iar eu am plecat mânios.

Banca – sau șefii acțiunii de salvare din bancă – au încercat să scape în mod viclean de răspundere. Acest caz cu totul caracteristic s-a petrecut duminică, 3 septembrie. După-amiază, pe la ora 4, am primit un telefon acasă, unde întâmplător eram prezent. Banca Transilvană m-a anunțat că peste o oră vor porni spre gară vehiculele de transportat mobilă, dacă până atunci – adică numaidecât – duc lăzile acolo, atunci le iau să le transporte. Duminică după-amiază... Păi biblioteca e închisă toată ziua, cum să fac eu rost într-o oră de oameni, ca să duc jos de la etaj coșcogea lăzile. De unde să capăt eu acum camion... Disperat, m-am dus într-un suflet pe stradă. A dat Domnul să văd întâmplător o birjă goală, pe care am oprit-o. E ocupată – mi-a spus. Fiule – i-am răspuns birjarului –, e vorba de ceva foarte important, câteva lădițe trebuie transportate la mică distanță, plătesc bine, dar trebuie s-o pornim, fie că vrei, fie că nu. Mai bine te împușc pe dumneata de pe capră, dacă nu vii. Vizitiul a venit. M-am dus în cea mai mare viteză în bibliotecă, noroc că l-am găsit acasă pe András Major, portarul, care avea în vizită și un prieten soldat – dacă-mi amintesc bine –, dar asta mai trebuie să-ntreb. Era acolo și Géza Cserei, deci am ridicat și dus toți patru de la etaj lăzile cele grele, punându-le în birjă. Vizitiul tot bombănea – tot înainte, fiule! Așa ne-am dus până la Banca Transilvană. Acolo, în piața Regele Matia, în vechea casă Szathmári, dinaintea băncii, pe stradă, șase vehicule de transportat mobilă, în fața vehiculelor mulțime mare, în piață public aflat la plimbare. Avuțiile predate băncii în lăzi erau împachetate în fața privirilor alarmate ale orașului și puse în vehicule. Ne putem imagina că această operațiune de împachetare, realizată încă de dimineață – ba poate chiar din ziua precedentă – în cea mai deplină publicitate, doar de liniștit nu era de natură să liniștească oamenii din oraș.

Am predat cele unsprezece lăzi și le-am declarat o valoare de un milion de coroane, primind pentru ele o recipisă oficială de depunere. Unul dintre angajații băncii a cerut o mie de coroane pentru transportul lăzilor la Budapesta. La care am început să-i cam dojenesc de ce-mi cer atât de mult, căci aceasta e o instituție națională, un bun public. Aceste câteva scurte propoziții și-au adus roadele: oamenii băncii au scăzut suma la 500 de coroane. M-am dus acasă cu inima împăcată, căci soarta celor mai importante comori care-mi fuseseră încredințate era asigurată, chiar și în cazul năvălirii dușmanului. A doua zi de dimineață, m-am dus la universitate și i-am spus rectorului Adolf Lukács: am venit în chestiunea lăzilor bibliotecii. Știu, știu – răspunse mâhnit respectabilul bătrân –, n-am fost în stare să fac nimic. Am venit să raportez – am continuat – că bunurile neprețuite ale bibliotecii, însoțite de oamenii Băncii Transilvane și de jandarmi, sunt deja pe drum spre Budapesta și vor fi plasate în încăperea blindată a Băncii Comerciale. Rectorul m-a privit plin de recunoștință și surprindere, după care a spus: dumneavoastră sunteți unicul care și-a făcut singur treaba. Toată lumea așteaptă de la mine să-i transport și să-i salvez catrafusele. În ziua aceea, i-am raportat oficial rectorului – sub nr. 308–1916 – că, în conformitate cu atribuțiile mele și pe propria-mi răspundere, am socotit că e bine să trimit cărțile la

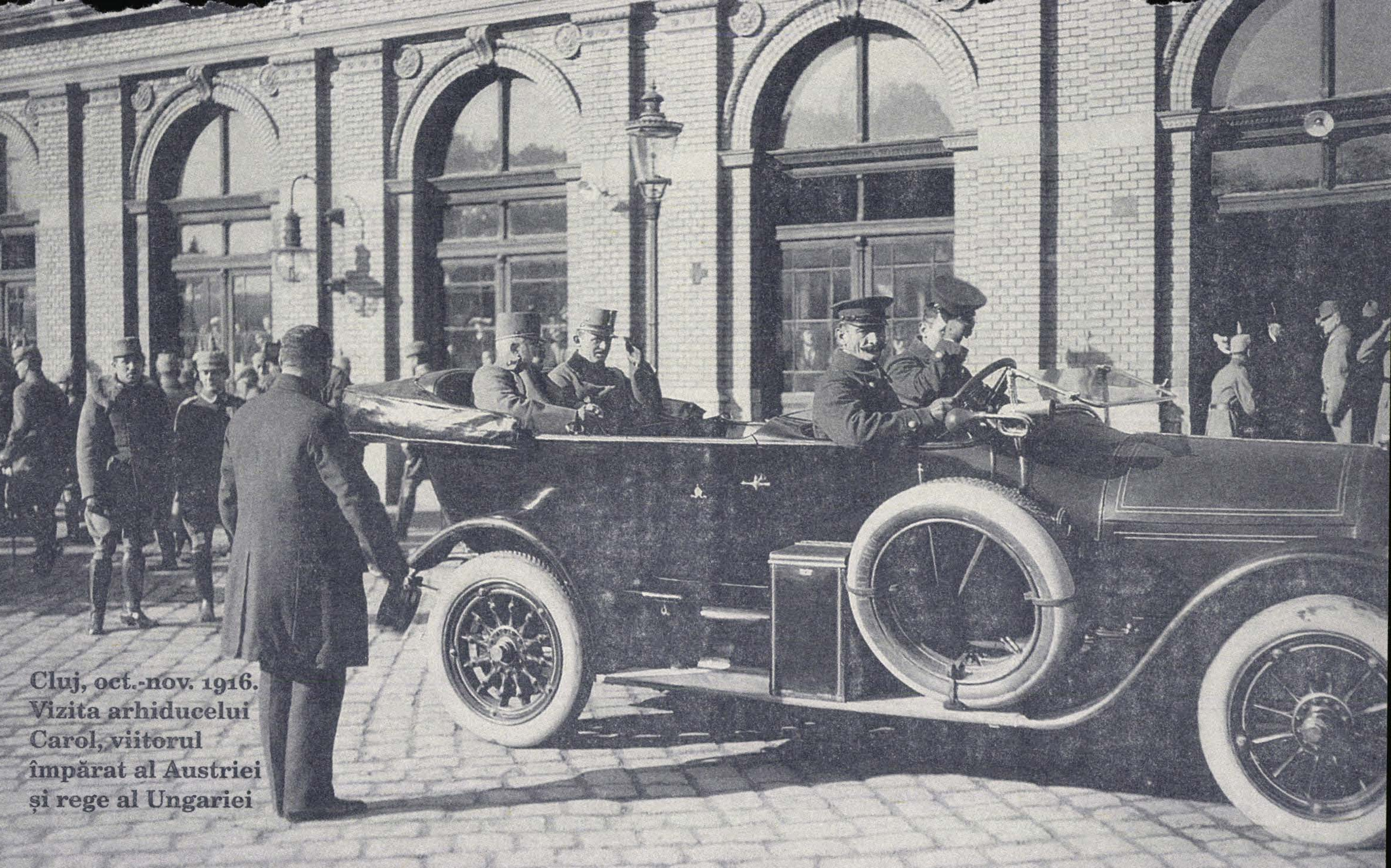

Cluj, oct.-nov. 1916. Vizita arhiducelui Carol, viitorul împărat al Austriei și rege al Ungariei

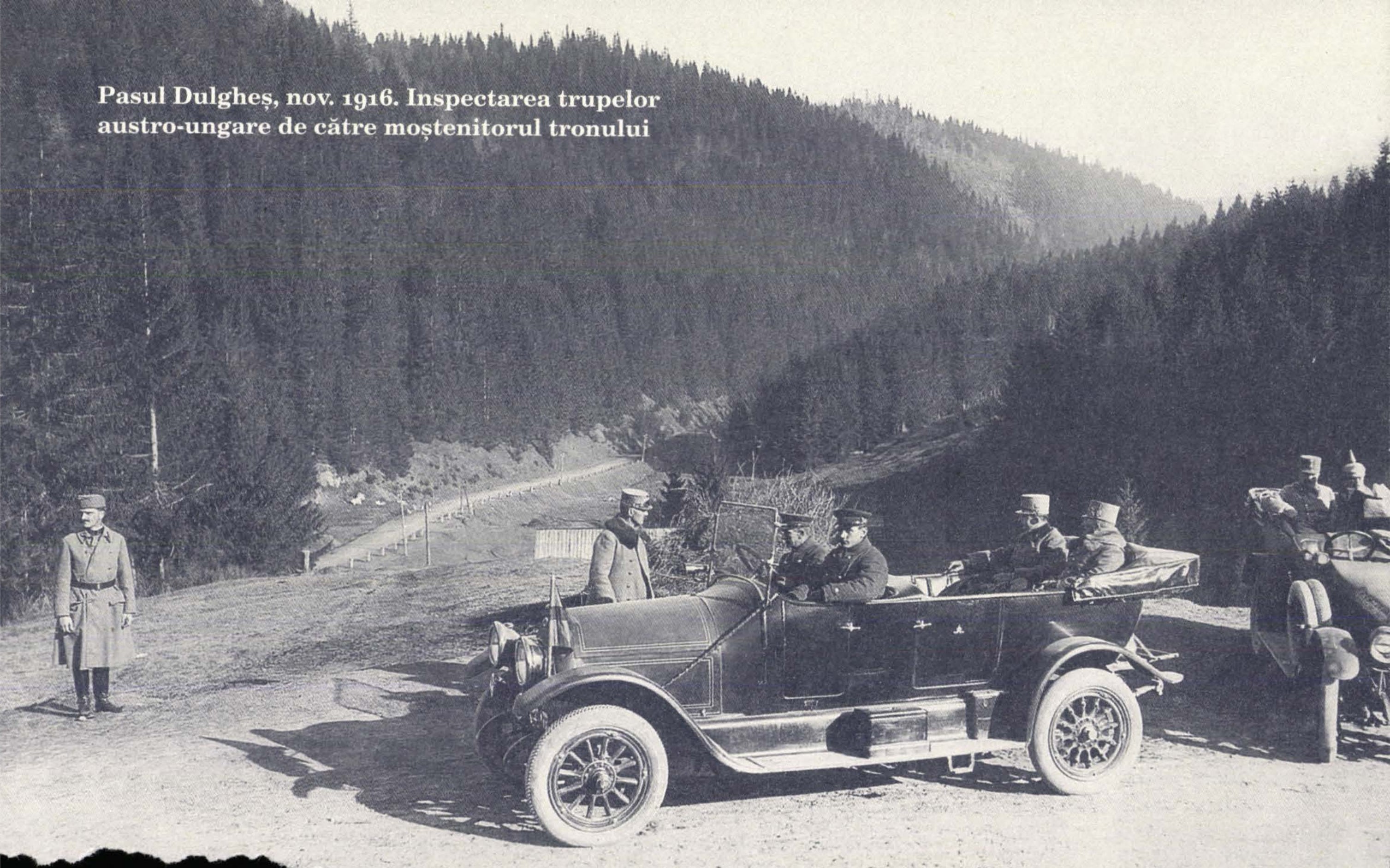

Pasul Dulgheș, nov. 1916. Inspectarea trupelor austro-ungare de către moștenitorul tronului

Budapesta și i-am înmânat totodată recipisa de depunere, pe care a trimis-o la Budapesta, împreună cu raportul meu către rector...[1]

——FARKAS GYALUI,
directorul Bibliotecii Universității din Cluj

ARMATA GERMANĂ CURGE SPRE EST, PE CALEA ferată și pe șosele. Pe văi și pe dealuri, se târăsc înspre vest convoaiele de refugiați din calea armatei române. Un honved poposește cu trupa într-un sat de munte de pe Valea Târnavei, unde se intersectează cele două convoaie.

[AU FOST SCHIMBAȚI GRADAȚII ROMÂNI]

A doua zi[2] am fost trezit destul de târziu: dormiserăm cu toții pe săturate și ne-am trezit pe o frumoasă vreme proaspăt însorită, ne-am spălat la fântâna din curte și am dejunat confortabil din traista de pâine. Era deja aproape de prânz când ne-am adunat gata de plecare în zona drumului de ieșire din sat.

După care am pornit-o din nou în marș. Prima parte a drumului ducea în jos, în valea râului, astfel că n-a fost chiar obositor. A urmat un urcuș abrupt, după care drumul a coborât din nou lin în Valea Târnavei, dar nu până la apă, ci de-a lungul albiei, la marginea zonei de la poalele dealurilor de pe malul

---

1) Gyalui Farkas, *Emlékirataim 1914–1927*, Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2013, pp. 57–61; 128; 152–158. 2) În vara anului 1915, autorul s-a înrolat la Divizia 8 infanterie honvezi, staționată la Lugoj, unde a participat la un curs de șase săptămâni, organizat pentru rezerviștii cu bacalaureat, cu posibilitatea de a deveni subofițeri; având deja la activ un stagiu de un an în armată, după perioada de instrucție putea deveni caporal, apoi sergent. În luna septembrie, a fost trimis la Sibiu, la Școala de Ofițeri. În august 1916, se întâlnește aici cu rezerviștii încorporați ca urmare a ofensivei românilor. Compania lor de instrucție se deplasează pe jos din Sibiu prin Ocna Sibiului, spre Valea Târnavei. Înnoptează într-un sat de munte, sunt încartiruiți la case și dorm în șură, iar a doua zi pornesc spre Blaj.

stâng, în jos, spre Blaj. Și atunci de acolo am putut să vedem deja că pe malul drept, peste Târnava, pe calea ferată de pe malul plat al râului trec cu zgomot, urmându-se în șiruri dese, interminabile trenuri, și toate dinspre apus spre răsărit, nici unul în sens invers; se văd bine, toate sunt trenuri militare. Iar pe șoseaua de lângă calea ferată, paralelă cu ea, se târăsc, duruie, tot dinspre vest spre est, fără întrerupere, șiruri de uriașe mașini butucănoase, camioane încărcate, deschise și închise, tunuri, atelaje, mașini blindate... „Germani“ – a spus sergentul.

Vedem după aceea că, din direcție opusă cu înaintarea trenurilor și a șirului de mașini, dar nu pe șosea sau pe calea ferată, ci la stânga și la dreapta acestora, jos, în vale și pe dealurile de pe margini vin și tot vin: cirezi de vite și turme de porci, de oi, și cai, mașini și căruțe. Animalele sunt mânate, îmboldite, fugărite de oameni. Oameni vin și în mașini și căruțe, și vin oameni mulți, și vin și pe jos. Și toți vin dinspre răsărit – ca și noi –, și înaintează greoi, se strecoară, grăbindu-se cu toții spre apus – asemenea nouă.

Acești oameni însă – știu – nu erau germani.

Am văzut asta și când ne deplasam de-a lungul Târnavei spre Blaj, iar acest lucru nu pot și nici nu vreau să-l uit. [...]

Era încă lumină când am intrat în Blaj și, în piața orașului, față în față cu biserica episcopală greco-catolică și cu partea dinspre stradă a clădirii care adăpostește unitățile de învățământ românești (cred: gimnaziul, școala pedagogică, școala teologică, poate și internatul) era postat batalionul, înșiruit, în linie de front, pe companii.

Încolo, întreaga piață era pustie.

Batalionul a fost cantonat în complexul școlar (compania mea, în două încăperi goale – sau golite? – mari, pe podea cu saci umpluți cu paie, înghesuiți unul lângă altul). Locul meu a rămas însă gol noaptea, deoarece am fost repartizat să fac serviciu de gardă, împreună cu trei soldați (armament: pușcă, baionetă, zece gloanțe, manta), iar locul gărzii a fost fixat pe partea cealaltă a străzii, într-o casă a canonicilor. După cină, înainte de a începe misiunea, locotenentul mi-a adus la cunoștință ordinul comandantului batalionului privind populația orașului: „Seara de la 9 până la 6 dimineața – stare de asediu, camuflaj, încuierea porților", și am primit ordinul (ca fruntaș ocazional fără stea): „Din două în două ore, patrulare în zona pieței; civilii care stau să se plimbe fără rost: legitimare, iar dacă nu au autorizație de la comandant, atunci escortare la postul principal; porțile descuiate să fie încuiate de proprietari, cine nu se supune – escortare. Dimineața, la 6, prezentare la ofițerul de serviciu al batalionului."

Canonicul știa deja că venim, ne aștepta și chiar el ne-a condus într-o încăpere mai mare, care se deschidea dinspre cerdac (se poate să fi fost un fel de cameră de oaspeți, pentru că, în afară de masă și scaune, mai era un pat de fier și o canapea). După aceea, și-a luat rămas bun și a plecat; nici nu l-am mai văzut.

Iar noi ne-am văzut de serviciu: la exact două ore, făceam o tură de jur împrejurul pieței și ne mai aruncam câte o privire și pe străzile ce dădeau în piață, iar între plimbările noastre în cerc trăgeam și câte un pui de somn – cum se putea – în vizuina noastră din casa canonicilor. [...]

După masa de prânz, curățatul armelor, datul cu ulei, curățatul și repararea îmbrăcăminții, datul bocancilor cu cremă, apoi adunare în curte: după inspectarea puștilor, compania a fost învârtită de colo-colo, dar nu mult. Și-n clipa aceea am observat acolo că din compania noastră lipsește fruntașul, în cea de-a treia, în locul sergentului Muntyán, o face pe șeful caporalul nostru, la fel, iată, cum o face, în compania a doua, un sergent cadet în locul plutonierului.

După terminarea apelului de seară, m-am întâlnit cu plutonierul nostru:

— Spuneți-mi, ce s-a-ntâmplat aici?

— Au fost schimbați gradații români.

E drept că știam că o parte destul de însemnată a subofițerilor – și a trupei – batalionului nostru erau de naționalitate română, dar până acum nici prin gând nu-mi trecuse că asta ar putea avea vreo însemnătate.

— Oare de ce?

— Poate că și-au cam pierdut mințile, dar se poate că le-a mers doar gura și cineva i-a denunțat. De asta.

— Și ce-o să facă cu ei?

— Aici, nimic. Am văzut doar că i-au luat de aici și i-au dus cu escortă de jandarmi... Încă de dimineață.

— Și oare unde, ce credeți?

— Nu pot să știu, cred doar că mai întâi pe la comandament ori la vreun centru de repartizare, dar că, de acolo, cu proximul marș spre front, și direct în prima linie – asta e sigur...

N-a continuat, și nici eu n-am zgândărit lucrurile în continuare. Înainte de a ne despărți, a mai spus:

— Am auzit că mâine și noi o ștergem de-aici. Mă duc la statul-major, cei de-acolo știu tot... Plec, toate cele bune!

Pentru la noapte, am fost iar repartizat să patrulez. Și abia am intrat în încăperea noastră de ieri, a intrat și bătrânul canonic și a pus pe masă un pachet de Hercegovina[1].

— Îi rog pe domnii cei viteji – a început liniștit – să aibă nițică grijă și aici, în spate, la grădină. Acum se coc piersicile, e lună plină, câine nu am și, ce să vezi, cineva astă-noapte mi-a cules unul dintre pomi... – zâmbi el șiret și-și plimbă ochii pe noi, pentru ca, în cele din urmă, să se oprească pe galoanele mele de voluntar. După care a dat din cap și ne-a făcut cu mâna semn de rămas-bun: Noapte bună cu pace să dea Dumnezeu – a spus și a ieșit.

Am rămas cu ochii după el, după care ne-am uitat unii la ceilalți. Soldații au rânjit, eu m-am simțit stingherit.[2]

— Am încurcat-o, acum înghițim gălușca.

Puștiul aflat cu mine deveni serios:

— Niciodată să n-o înghițiți, domnule voluntar! Popa-și face griji din cauza hoților pentru piersicile lui. Ăsta-i necazul lui. Asta e tot!

---

¹) Dintre mărcile de tutun prelucrate fin, cea mai populară a fost „Hercegovina". ²) Dintr-un fragment nepublicat aici, reiese că în noaptea precedentă această patrulă a „vămuit" caisul canonicului, iar canonicul, în felul în care le-a urat cele bune, a lăsat să se înțeleagă că știe cine a fost de vină. Kós a primit și el o caisă de la ostași.

— Știi și dumneata: nu e doar asta! Nu e deloc prost preotul ăsta.

— Are mintea-nceată, că dacă ar fi spus de ieri ce a zis azi, atunci nimeni nu i-ar fi cules pomul. Am dreptate, domnule voluntar?

— Chiar dacă-i așa. Dar noaptea să nu umble hoț în grădina popii. Înțeles?

— Soldatul a-nțeles și-ndeplinește ordinul – spuse tânărul, și rânji.

Am împărțit tutunul în patru părți.

— Păstrați-l și să mergem; e timpul...

Ne-am făcut prima tură, apoi și pe cea de-a doua; totul era în ordine, ca și noaptea trecută: piață pustie, ferestre întunecate, porți încuiate. La a treia tură însă, ordinea s-a dus. Pentru că ce să vezi: cum mergem noi încetișor prin partea mai întunecată a pieței, ne oprim, ne uităm împrejur, văd deodată că din strada ce dădea în cealaltă parte a pieței ies trei oameni și o iau pieziș, spre noi. Erau civili și i-am văzut bine, pentru că lumina lunii bătea spre ei, dar se pare că ei pe noi – cum stăteam în conul de umbră al caselor – nu ne observaseră, pentru că înaintau, veneau încetișor spre noi.

„Pe ăștia trebuie să-i vedem“ – și am pornit-o și noi frumușel în piață, ca să ajungem în fața lor. Se pare că acum ne-au observat, căci s-au oprit, au făcut stânga-mprejur și au pornit-o înapoi.

— Stați pe loc! am strigat la ei. La care s-au oprit și s-au întors cu fața spre noi: bine îmbrăcați, păreau să fie orășeni de soi.

Am ajuns până la ei și, uitându-mă mai bine, l-am recunoscut pe tânărul preot greco-catolic din Gălășeniul vecin cu Stana, amabilul nostru Emil Măcelar, om foarte cultivat și jovial, primit cu bucurie în toate cercurile alese din zona noastră.

Am rămas uimit. Această întâlnire, acum și aici, nu-mi plăcea nicidecum. Iar dacă ceva nu e în regulă, atunci eu ce fac? Căci ordinul e ordin...

Până una-alta, le-am zis civililor:

— Domnii să se legitimeze! – după care m-am adresat soldaților din spate:

— Vedeți de piață până termin eu aici.

Când m-am întors, am simțit că preotul meu mă privește insistent:

— Dacă văd bine, sunteți domnul inginer. Adevărat? – mi-a spus cu voce joasă.

Eram înciudat, dar am zâmbit și i-am răspuns tot încet:

— Nu sunt! Aici, la Blaj, sunt acum patrulă militară – și, întorcându-mă spre celălalt civil, am luat documentul pe care-l ținea în mână:

— Domnii au lanternă? am întrebat.

Aveau. Am luat hârtia și m-am uitat pe ea: învoire emisă pe numele său de doctorul autorizat, semnată, prevăzută cu ștampila batalionului. I-am înapoiat-o.

Avea învoire și celălalt civil – dar semnătura certificatoare și ștampila lipseau. Acesta era un fel de funcționar orășenesc.

În cele din urmă, mi-a dat hârtia sa și preotul meu vecin, dar se vedea de la o poștă că nu seamănă cu permisele obișnuite.

Am dat fiecăruia înapoi documentul care-i aparținea și lanterna.

— E-n ordine. Dar e și mai bine să nu ne mai întâlnim încă o dată noaptea aici, afară. Puteți pleca. Noapte bună.[1]

——KÁROLY KÓS, arhitect, scriitor și om politic

---

[1]) Kós Károly, *Életrajz* (*Biografie*), ed. Benkő Samu, Helikon, Budapest, 2014, pp. 179, 197–204.

ÎN SATUL FARKASLAKA DIN COMITATUL ODORheiului, azi Lupeni, Harghita, româneşte nu ştie decât o femeie care a stat la Bucureşti o vreme. Din timpul războiului, copilul Gáspár îşi aduce aminte de spaimele sătenilor, de un soldat român rănit şi de permisiile fratelui mai mare concentrat pe frontul italian.

[ACOLO-N FÂN E UN OM]

...Pe-atunci am început eu să mă gândesc cum de poate un singur om să poruncească atâtor oameni, în vreme ce eu – ce să vezi! – nici măcar celei mai mici surori, lui Erzsi, nu pot. Și, pe când mă tot frământam eu așa, în gândul meu, iată că-și scoate frate-miu briceagul și crestează cu litere măricele pe latura gardului inscripţia o mie nouă sute paisprezece, o mie nouă sute cincisprezece, o mie nouă sute șaisprezece, și atunci frate-tu Áron[1] să fie deja pe câmpul de luptă. Mie nu-mi plăcea inscripţia asta, căci auzisem deja de la oameni ce prăpăd de fiinţe omenești este în război și că se-mpușcă unii pe alţii și că se străpung cu baioneta. Deși nu doar că nu-și făcuseră nici un rău unul altuia, dar nici măcar nu se văzuseră până-n clipa aia. Păi eu nicidecum n-am vrut să pricep una ca asta – că dacă cineva nu s-a văzut niciodată cu altcineva, n-a greșit cu nimic faţă de cineva, păi atunci de ce trebuie să se ucidă unul pe altul. I-am și zis lu' frate-miu – la ce slujește așa ceva, că fac astfel de lucruri. Îmi zice el că asta n-o facem noi. Păi cine? întreb. El continuă așa: regele, Franz Joseph întâiul. Fiul[2] regelui ăsta s-a dus în excursie împreună cu nevastă-sa în Serbia, și acolo amândoi au fost asasinaţi. De-asta regele s-a supărat pe Serbia, și până și-mpăratul Wilhelm l-a-ndemnat pe rege să declare război Serbiei. Și așa a-nceput războiul. Apăi de-acu', ca să

---

1) Áron Tamási (1897–1966), unul dintre cei mai apreciaţi scriitori maghiari din Transilvania din perioada interbelică (după cel de-al Doilea Război Mondial, a trăit în Ungaria). 2) Arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Monarhiei Austro-Ungare, era nepotul de unchi, și nu fiul lui Franz Joseph.

porți război, e nevoie de ostași, și de-aia se-ntâmplă că, până la patruzeci și doi de ani, toți bărbații supuși serviciului militar au trebuit să se prezinte la corpul de armată. Este, așadar, obligația fiecărui ostaș să execute porunca regelui. Eu asta am înțeles – am zis –, singurul lucru pe care nu-l înțeleg este de ce trebuie să se omoare unul pe altul, dacă până atunci nu s-au văzut niciodată. De ce nu sunt pedepsiți cei care l-au asasinat pe moștenitorul tronului, și cu asta basta. Ceilalți să fi fost lăsați în pace, pentru câțiva oameni să se facă atâta prăpăd de oameni și alte bunuri. Această măsură n-am socotit-o – cu mintea mea de copil – cinstită, chiar dacă regele așa a vrut, nici măcar atunci. La care-mi spune frate-miu că nici el n-o socotește corectă, dar că război a fost dintotdeauna și o să fie și după asta, că, dacă n-o să fie, atunci populația o să se-nmulțească într-o asemenea măsură, că pământul n-o s-o poată întreține, iar mai târziu ar muri de foame. Că atâția oameni n-ar avea din ce trăi pe pământul ăsta, iar pământul n-o să fie niciodată mai mare. La care eu răspund că, și dac-ar muri de foame, și tot ar fi mai bine decât să moară în război, că atunci n-ar costa țara atâta bănet, pe cât costă, în felul ăsta, războiul atâta amar de bani. Și, mai ales, câtă pagubă fac în recoltă și pe câmp acolo unde e război. [...]

Mama mă aștepta acasă cu prânzul. În sat, erau deja soldați români.[1] Eu nu văzusem până atunci niciodată soldați români, iar când i-am văzut – păi și ei sunt oameni la fel ca și maghiarii, doar numele le este altfel. Ei bine, mie nu-mi mai era deloc atunci teamă de ei, e adevărat că nici nu-mi făcuseră vreun rău. Ba acolo, în vecini, femeile au fiert treizeci de ouă, dar dintre ele nu s-a găsit nici una care să ducă ouăle în locul unde erau campați militarii. Una dintre vecine spune: Gáspár, n-ai duce ouăle astea acolo cu soldatul ăsta? — Le duc – zic –, doar că le puneți în ceva. Și le-au și așezat într-un paner, iar eu cu panerul în mână și cu soldatul am pornit-o amândoi și, când am ajuns la ceilalți, atunci soldatul mi-a luat panerul, iar eu m-am apucat să examinez caii. Căci fiecare soldat avea un cal, pe el o șa și cu harnașamentul corespunzător. După ce am cercetat toate cu de-amănuntul, m-am uitat în jur și am văzut că panerul stă gol lângă fântână. Am luat panerul și l-am dus la locul său, de unde-l luasem.

---

[1]) Cele istorisite aici s-au putut întâmpla în august–septembrie 1916.

Acolo, femeile s-au apucat să mă-ntrebe ce-ai văzut și dacă ți-au făcut vreun rău. Ei bine, zic: am văzut doar soldați și cai, de făcut rău nu mi-au făcut, și nici dumneavoastră nu v-ar face rău dacă v-ați duce acolo. — Păi tu ce-ai făcut atâta vreme acolo? – întreabă ele. — Eu? Am stat să mă zgâiesc la caii lor și la toate cele de pe-acolo. — Au până și cai? — Au, zău, ba chiar au cai buni, ba tocmai și ei par chiar oameni de treabă, doar ce vorbeau între ei n-am înțeles, că nu vorbeau ungurește. — Păi ăia nu-s unguri, zice, că-s români. Vorbesc pe limba lor.

După care s-au dus cu toții pe la casele lor, că-ncepea să se-nsereze, iar a doua zi trupa a sporit și mai mult, că eu atâția soldați nici că văzusem vreodată pân-atunci. Pe urmă, mai târziu s-au auzit de peste tot împușcături, și-mi zice maica: văleu, Doamne, c-acu' fătuca aia se prăpădește pe dincolo, la Ialasa[1], căci în cătunul ăla avea sora mamei o locuință și acolo, la fereală, s-au dus mulți, femeile tinere și copilele, că aici le era teamă. Mai erau în cătun, așadar, vreo trei-patru case, pe care și le-au împărțit refugiații. Au crezut că acolo n-o să le facă nimeni nici un rău. Și nici nu s-a-ntâmplat nimic, s-au speriat doar unii pe alții, pentru că o femeie a făcut ce-a făcut în taină ca să-i sperie pe ceilalți. Și s-au prins zece cai care pășteau pe acolo, pe care au încălecat niște flăcăiandri de cincisprezece-șaisprezece ani, cu coase știrbe în mâini. Iar, când, seara, s-au adunat ciopor în casă, toți refugiații și-au dat bucuros drumul la vorbă. Erau acolo și bărbați, vreo patru, care nu puteau face armata din pricina unor metehne trupești. Erau deci și ei acolo la șuguială, când și-a făcut apariția, dinaintea ușii, grupul format din zece călăreți, sub conducerea numitei femei. Pe femeie o chema Eszter, și au început acolo, în ușă, să strige „românește“, dar nici ei nu știau ce zic, că nici unul nu ştia româneşte. Cei aflaţi în casă s-au speriat atât de tare la zăngănitul coaselor şi la strigăte, că nici n-au ce să facă. O vreme, au tot încercat să se pună ici-colo la adăpost prin casă, dar grupul îşi zăngănea şi mai tare coasele pe-afară. Erau pe pragul deznădejdii. Atunci un bărbat dintre cei aflaţi în casă a deschis fereastra, prin care au început să sară din casă afară, fugeau unul încoace, altul încolo, care cum putea. Cineva a spus: să ne refugiem în pod; altul: să ne refugiem în pivniţă; un al treilea: să ne ducem în tufăriş.

---

[1]) Parte din teritoriul satului Lupeni unde s-a născut scriitorul Tamási, situat pe malul drept al Nicoului.

Un bărbat a pornit-o-nainte, iar ceilalţi după el. Bărbatul se-ntoarce însă şi trage o sudalmă: Măi să fie, păi nu v-am spus să nu vă ţineţi după mine? Păi ce? Vreţi să mă daţi de gol? În casă se afla şi sora mea Ágnes, şi mai era un bătrân din Ciuc, nici să alerge nu era-n stare, că era şchiop. Femeia i-a încredinţat bătrânului: nene Gyuri, trei pâini, şase bucăţi de brânză în desagă. Altceva însă n-a mai putut spune, doar asta a mai repetat de două ori, iar la sfârşit a zis, dacă vin ostaşii aici, să le dai şi lor ceva din ele. Era însă atât de speriată, că nici urina nu şi-a mai putut-o ţine. Grupul de călăreţi a plecat curând, ca nu cumva să-i recunoască pe neaşteptate cineva, pentru că atunci ceilalţi i-ar fi omorât în bătaie de tare ce i-au speriat.

Şi-mi zice mama a doua zi de dimineaţă: Gáspár băiatule, să te duci pe dincolo, la Ialasa, du-le nişte mâncare, de-i mai prinzi, sărmanii, în viaţă. — Da, mă duc, spun. Şi m-am şi dus, să tot fi fost la vreo cinci kilometri depărtare locul unde trebuia să mă duc. Cerul era senin, cu un soare plăcut de toamnă. Mă duceam voios spre obiectivul indicat. Când am ajuns, erau cu toţii în viaţă, i-am găsit bine-sănătoşi, doar că tare se mai plângea fiecare că i-au speriat aseară cazacii, căci ei credeau că au fost cazaci. Deşi nu cazaci fuseseră, căci s-a aflat mai târziu cine fuseseră cazacii, dar atunci spaima era deja de domeniul trecutului. Îmi zice unul dintre bărbaţi: Măi, Gáspáre, fii drăguţ, du-te-n şură, că acolo-n fân e un om, şi noi nu ne-ncumetăm să ne ducem acolo, ca să vedem. — Păi de ce anume vă e frică? întreb. — Păi de-aia, că trage-n noi. — De-o fi având puşcă? — Noi puşca nu i-am văzut-o, doar pe soldat, zice. — Păi pe mine nu m-ar împuşca dacă mă duc acolo? — Tu eşti copil.

— Păi pe copii nu-i împușcă? — Pe copii nu, zice el, pentru că ei îs viitorul.

Mai mult de-atât nu s-a vorbit atunci, ci noi doi am pornit-o-n două părți. El spre casă, iar eu spre șură. Când am ajuns în poarta șurii, l-am văzut pe soldat, iar el pe mine, mi-a făcut semn cu una dintre mâini să vin mai aproape. Mi-era cam frică, drept să spun, și totuși m-am dus foarte aproape de el. Atunci el s-a închinat de trei ori și și-a arătat gura și burta. Mi-am dat imediat seama că-i e foame, ăsta-i necazul lui. Mi-a spus și cu vorbe, dar n-am înțeles ce-mi spune. Atunci m-am întors spre casă și zic că în șură este un soldat român, căruia-i este foarte foame și să-i dea ceva să mănânce. Dacă dumneavoastră nu îndrăzniți să-i duceți acolo, atunci îi duc eu. Și așa s-a și întâmplat, i-au fiert două ouă și i le-am dus, punându-i-le dinainte, pe fân, împreună cu o bucată de pâine. Atunci iar s-a-nchinat de trei ori, iar eu am ieșit din șură. Nu departe, sub un păr erau pere bune și zemoase destule, din care am strâns repede într-o pălărie, ducându-i-le și pe acelea, să se sature. N-am văzut ce necazuri mai are, pentru că s-a îngropat până la brâu în fân. Când m-am întors și am intrat în casă și am spus tot ce am văzut, atunci adulții, bărbați și femei, s-au pus de acord să se ducă cu toții la soldatul român, pentru că sigur e rănit și nu are putere să plece mai departe.

S-au dus, așadar, și eu împreună cu ei. Șura era la vreo cincizeci de metri depărtare de casă. Sosind la fața locului, l-au scos pe soldat din fân, și atunci am văzut cu toții că este împușcat la unul dintre picioare, sus, la pulpă, avea o rană groaznic de mare. În mod sigur a primit un cartuș brizant. Unul dintre picioare, cel pe care era rana, era despuiat, rana era bandajată cu indispensabilul. L-au luat, așadar, și l-au dus lângă casă, iar acolo au încălzit apă într-o oală mare, soldatul a fost dezbrăcat în pielea goală. Atunci, mătușa Eszter s-a apucat să vadă ce e cu rana, s-o curețe, căci rana făcuse deja viermi, pe care a stat să-i scoată cu o așchie de lemn ascuțită, după care a turnat peste rană un fel de alcool. După aceea, a fost pus într-o albie mare, l-au spălat bine pe tot corpul. I-au dat apoi un indispensabil curat, iar rana au pansat-o din nou. După care i-au mai dat să mănânce, timp în care a explicat ce s-a petrecut cu el. L-au trimis ca patrulă în recunoaştere şi, cum stătea el călare şi ar fi urmat să străbată un luminiş al pădurii, ei bine atunci a primit împuşcătura. A căzut de pe cal, iar calul a fugit. În ce-l priveşte s-a târât pe fund vreo două sute de metri, până a ajuns la şură, dar asta s-a întâmplat în urmă cu şapte zile, fapt dovedit şi de rană. În această vreme n-a mâncat şi n-a băut nimic. Mai avea ceva bani mărunţi la el, iar sub cap, în fân, zece gloanţe, nimic altceva.

După care l-au pus în căruţă şi l-au dus în sat. Era acolo un fel de cucoană, care locuise mai multă vreme în Bucureşti şi ştia să vorbească româneşte foarte bine. Au chemat-o pe această femeie acolo şi au urcat-o în căruţă, lângă soldat şi hai cu soldatul la Odorhei. Acolo, la spital, l-a dat pe soldat pe mâna ofiţerilor, iar aceia i-au dat femeii multe alimente, făină, zahăr, păsat şi Dumnezeu ştie ce i-au mai dat femeii, dar, odată ajunsă acasă, femeia n-a dat nimănui nimic din toate acelea, pe toate le-a oprit pentru ea, deşi pe atunci nu prea erau alimente şi le-ar fi venit bine şi celorlalţi să le ajungă ceva şi lor.

Ei bine, aşa treceau zilele mai departe, dar nu pentru multă vreme, deoarece armata română s-a retras, şi atunci a venit acasă şi tata şi nici că l-au mai chemat înapoi. De-atunci, la noi tata a devenit din nou stăpân în locul meu. Am terminat împreună ceea ce mai rămăsese de făcut din munca câmpului. După asta, a venit din nou iarna, iar de Crăciunul ăsta a venit acasă şi fratele meu, pentru paisprezece zile de permisie.

Devenise deja caporal la armată. Se vede că tatei îi plăcea gradul de caporal, deoarece i s-a adresat fratelui meu în felul următor: — Văd că ai de-acum şi grad, slavă Domnului. — Am, da, spune frate-miu, dar o să merg şi mai sus, de-o să trăiesc, căci acesta e doar un grad mic. — Las', că şi asta e de-ajuns până una-alta, spune tata, şi se vedea pe el că e mulţumit cu soarta militară a fiului său Áron. D-apăi când mi ţi-a mai desfăcut frate-miu şi rucsacul pe care-l adusese cu sine şi a văzut tata mulţimea de ţigări de foi dinăuntru. Îi zice frate-miu tatei: — Ei bine, tutunul ăsta ţi l-am adus dumitale pe tot. Mare era bucuria, căci acasă tutun nu se prea găsea şi, chiar dacă se găsea, cu greu se putea procura. Atunci tata a mulțumit pentru tutun și a preluat de la frate-miu darul și și-a îmbrățișat fiul iubit. L-a întrebat: — Păi tu unde ai căpătat atâta tutun? La care frate-miu i-a răspuns că acolo, la Hajdúböszörmény[1], e mare producția de tutun, acolo mi-au dăruit și mie civilii. [...]

Așa s-a scurs luna asta august, când a fost și ziua mea de naștere, am împlinit paisprezece ani.[2] A urmat apoi septembrie, care a rămas și ea memorabilă chiar și până azi, căci în acea lună a venit acasă de pe frontul italian frate-miu Áron în permisie, care era de douăzeci și una de zile. Frate-miu avea deja, pe lângă grad, și două decorații, prima era Medalia mare de argint, iar a doua era Crucea Carol[3]. Amândouă îi erau prinse în piept, l-am și întrebat pentru ce le-a primit. La care a răspuns așa, că pe astea le-am primit pentru vitejie. — Apăi matale ai fost acolo așa de viteaz? întreb eu. — Zău că n-am fost, că tare mi-era frică. — Și atunci de ce ți-au dat decorația? — Pentru că, zice, inamicului îi era și mai frică. Ieșiserăm trei să patrulăm și am prins zece soldați italieni. — Ei, atunci înțeleg, zic. După care l-am mai întrebat o vreme ba de una, ba de alta, dar nu prea mi-a răspuns la vorbele mele, căci el nu vorbea mult. Și totuși, la sfârșit, atâta mi-a spus, că dacă o mai fi ținând războiul trei-patru ani, atunci o să știi și tu, că o să te ia și pe tine, dacă n-o să ai vreun necaz până atunci. [...]

Permisia lui frate-miu a trecut rapid, a plecat cu câteva zile mai repede, ca să aibă timp la Alba Iulia să petreacă două zile cu nenea Áron, care era unchiul tatei și locțiitorul episcopului. [...] Frate-miu s-a dus, așadar, la Alba Iulia [...] și, până și-a petrecut vremea acolo, în două-trei zile, a avut loc capitularea. Pe toate câmpurile de bătaie, războiul s-a sfârșit.

Atunci, frate-miu s-a mai dus și până la Orăștie, dar când a văzut că soldații vin toți acasă și că nu există nici o disciplină printre ei, atunci s-a grăbit și el să vină acasă. Aici însă n-a rămas pentru multă vreme, deoarece curând, când ordinea s-a restabilit, a plecat şi şi-a dat examenul de maturitate. S-a înscris apoi curând la Universitatea din Cluj şi s-a şi dus acolo.[1]

---

[1]) Hajdúböszörmény este un oraș, în apropiere de Debrecen. Áron Tamási a fost încorporat în Regimentul de infanterie 82 din Odorhei, care a fost deplasat acolo. [2]) Este vorba de august–septembrie 1918. [3]) Karl-Truppenkreuz, decorație creată în 1916 pentru soldați.

——GÁSPÁR TAMÁSI, ţăran

---

[1]) Tamási Gáspár, *Vadon nőtt gyöngyvirág* (*Flori de lăcrămioare*), Kriterion, Bukarest, 1983, pp. 47–48, 56–65.

PARTEA A IV-A
„SĂ FUGIM? SAU SĂ RĂMÂNEM ACASĂ?“
— INTRAREA TRUPELOR ROMÂNE ÎN TRANSILVANIA ÎN 1916: CEI RĂMAŞI ACASĂ ŞI CEI REFUGIAŢI —
Introducere

În ziua de 27 august 1916, România a renunţat la neutralitate, declarând război Austro-Ungariei, iar armatele sale au pătruns în Transilvania, trecând prin defileurile Carpaţilor. În paralel cu istoria operaţiunilor militare care au urmat, există – adânc întipărită în memoria comunităţii maghiare din Transilvania – şi o istorie a refugiului. Ofensiva românească s-a soldat cu refugierea a două-trei sute de mii de oameni. Atunci s-au acutizat în opinia publică maghiară teama pentru integritatea teritorială a ţării şi ideea că nu se poate miza pe loialitatea românilor din Transilvania faţă de statul maghiar. Ca urmare a acestor evenimente, imaginea românilor din Ungaria s-a schimbat radical, stereotipurile negative devenind dintr-odată predominante.

În vara anului 1916, ofensiva generalului Brusilov spărsese frontul în direcţia Kovel, Lvov şi Cernăuţi, cauzând mari pierderi armatei Monarhiei şi silindu-i pe germani să se regrupeze. La sfârşitul lunii august, o a doua ofensivă a fost mai puţin eficientă, dar, chiar şi aşa, în septembrie trupele ruseşti au atins linia Carpaţilor. În noile condiţii, România nu mai putea rămâne neutră: I.C. Brătianu, care urmărea realizarea intereselor româneşti, a fixat ca prioritate atacarea Ungariei.

Apărarea Transilvaniei era asigurată iniţial de numai 34.000 de ostaşi austro-ungari şi 76 de tunuri, iar până în septembrie numărul soldaţilor a crescut la 45.000; de partea cealaltă, românii desfăşurau trei corpuri de armată de-a lungul unui front de aproximativ 600 de km, de la Orşova până în Bucovina. În primele zile din septembrie, au încercuit Miercurea-Ciuc, de unde trupele maghiare şi locuitorii oraşului s-au refugiat spre Odorhei şi Praid. Până la mijlocul lunii, trupele româneşti aveau să ajungă pe linia Topliţa–Praid–Odorheiu Secuiesc–Făgăraş–Sibiu–Petroşani–Orşova.

La 1 septembrie, Bulgaria a declarat război României, iar a doua zi a şi atacat Dobrogea. În Dobrogea de Sud câteva corpuri de armată bulgăreşti şi turceşti s-au unit sub conducerea mareşalului August von Mackensen, venit în ajutorul lor, lansând un atac în urma căruia au ocupat două fortăreţe importante: Turtucaia şi Silistra. Armata a IX-a germană condusă de Eric von Falkenhayn a ieşit învingătoare lângă Haţeg, reocupând Petroşaniul şi deplasându-se mai departe spre est; dinspre nord-est, flancul era asigurat de Armata I, condusă de generalul Arz, care a ajuns la linia Carpaţilor Orientali, apărând-o împotriva trupelor ruseşti. Astfel, prinsă ca într-un cleşte, Armata I română s-a retras din Transilvania până la jumătatea lunii octombrie; până în decembrie s-a retras din sud spre Moldova, împreună cu aparatul administrativ, familia regală şi numeroşi civili. La 6 decembrie, trupele Puterilor Centrale au ocupat Bucureştiul.

Conducerea militară şi administrativă ungară fusese conştientă de pericolul unui atac din partea României şi dispusese încă din 1915 ca Betegh Miklós, comitele suprem al comitatului Turda-Arieş (Torda-Aranyos) şi comisarul guvernamental al Transilvaniei, să ia în evidenţă bunurile şi arhivele ce urmau să fie evacuate, în cazul în care temerile lor se vor adeveri. Cu toate acestea, până spre sfârşitul lunii august 1916, preocuparea lor principală a fost liniştirea populaţiei îngrijorate. Comandamentul militar din Sibiu a pus în vedere abia la 6 august ca, în cazul unui atac, să fie evacuate teritoriile situate între Mureş şi graniţa sudică a ţării. Sarcina aprovizionării cu cele necesare traiului evacuaţilor care se deplasau pe calea ferată, pe jos sau cu atelaje le revenea localităţilor aflate pe traseu. Au fost desemnate şi comitatele (în general cele dinspre vest) care aveau să primească evacuaţii din 11 comitate dinspre graniţă. Autorităţile locale au primit circularele legate de aceste dispoziţii, dar populaţia nu a fost pregătită pentru acţiunile necesare într-o asemenea eventualitate. Prin urmare, începând din dimineaţa zilei de 28 august, locuitorii maghiari din zonele vizate – împreună cu bunurile lor adunate în grabă – au luat drumul pribegiei în plină panică. Cea mai dificilă s-a dovedit a fi situaţia şeptelurilor care au fost duse în munţi, în pădurile îndepărtate de localităţi, dar şi a cailor şi vacilor pe care urmau să le ia cu ei. Circulaţia pe calea ferată de la Gheorgheni a fost sistată, aşa că un puhoi de atelaje trase de animale a pornit, traversând Harghita, spre Odorheiu Secuiesc şi Târgu-Mureş.

Prăvăliile şi bunurile rămase în localităţi au fost prădate mai întâi de armata în retragere şi localnicii din împrejurimi, apoi de armata română ocupantă. Deoarece bărbaţii apţi de luptă se înrolaseră, majoritatea populaţiei refugiate a fost compusă din femei, copii şi bărbaţi în vârstă, care, în afara asigurării nevoilor zilnice, mai trebuiau să se îngrijească şi de animalele lor. Toate acestea depindeau de capacităţile localităţilor primitoare, de ordinea în care – în decursul celor şase săptămâni cât a durat urgia – au ajuns în aceste localităţi, de rezervele de furaje, de existenţa unor păşuni disponibile. Doar la Praid, unde s-au strâns refugiaţii din Gheorgheni, Ciuc şi Odorhei, au ajuns şi 150.000 de animale, bovine în majoritatea lor. Armata şi statul au pornit o campanie de cumpărare a animalelor, dar, având în vedere numărul copleşitor al acestora, prețurile au ajuns modice. Bovinele și caii au fost vânduți frecvent și la 1/5 din valoarea lor reală. Desigur, această situație a ajuns un bun prilej pentru abuz și corupție, iar cei care voiau să profite nu s-au lăsat așteptați.

Organizarea aprovizionării refugiaților cădea în sarcina administrațiilor locale, dar încă de la începutul lunii septembrie s-a creat Biroul Central al Refugiaților din Părțile Ardealului (Erdélyrészi Menekültek Központi Irodája), care coordona acțiunile de ajutorare a lor. În unele orașe (Târgu-Mureș, Cluj, Reghin, Aiud, Turda), au fost deschise cantine populare, s-au organizat locuri provizorii de cazare, care aveau sarcina de a se îngriji de refugiați până la redistribuirea lor ulterioară. Ministerul de Interne a alocat autorităților locale pentru aprovizionarea refugiaților 2 coroane pe zi de persoană (prețul unui kilogram de carne de porc era de 4-5 coroane; salariul unui funcționar, de 60 de coroane pe lună).

De la mijlocul lunii octombrie, odată cu înaintarea trupelor Puterilor Centrale pe linia Carpaților și la sud de aceasta, funcționarilor li s-a permis să se întoarcă în teritoriile care fuseseră recucerite. Reîntoarcerea și restabilirea au fost organizate de Ministerul Agriculturii, care dispunea în acest scop de trenuri speciale. Acțiunea a fost sistată însă în decembrie din cauza frigului și a lipsei de cărbuni, fiind reluată abia în martie anul următor. La acea dată, încă se aflau la Cluj 10.000 de refugiați, la Lunca Mureșului (Cucerdea), 3.000, iar în plasa Reghin, 4.000 de refugiați. Relocarea s-a încheiat tocmai în cursul verii, deoarece armata declarase localitățile de graniță zonă operațională, iar locuitorilor li s-a interzis revenirea acasă până la ridicarea acestei stări.

Pe lângă distrugerile însemnate cauzate infrastructurii (podul de cale ferată aruncat în aer la Mihăileni-Ghimeș, orașul Miercurea-Ciuc distrus aproape în întregime de incendiu, distrugeri cauzate de incendii la Târgu Secuiesc, Sfântu Gheorghe, gara din Brașov), au suferit pagube însemnate nenumărate gospodării individuale, ale căror pierderi în bunuri și animale au fost imense. Compensările au venit târziu, la finele anului 1918, și au fost doar parțiale.

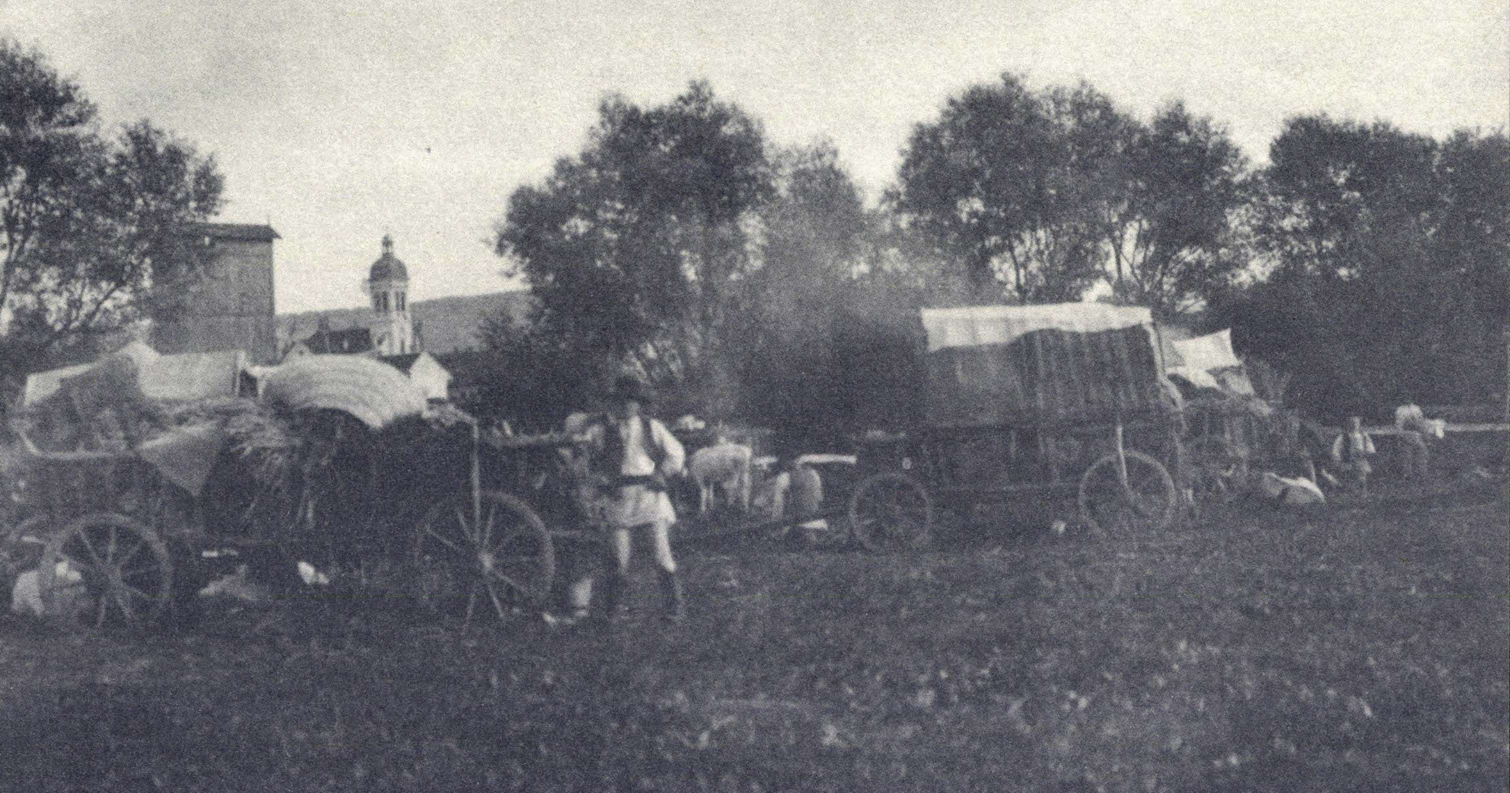

Odorheiu Secuiesc, aug.-sept. 1916.
Refugiați ceangăi

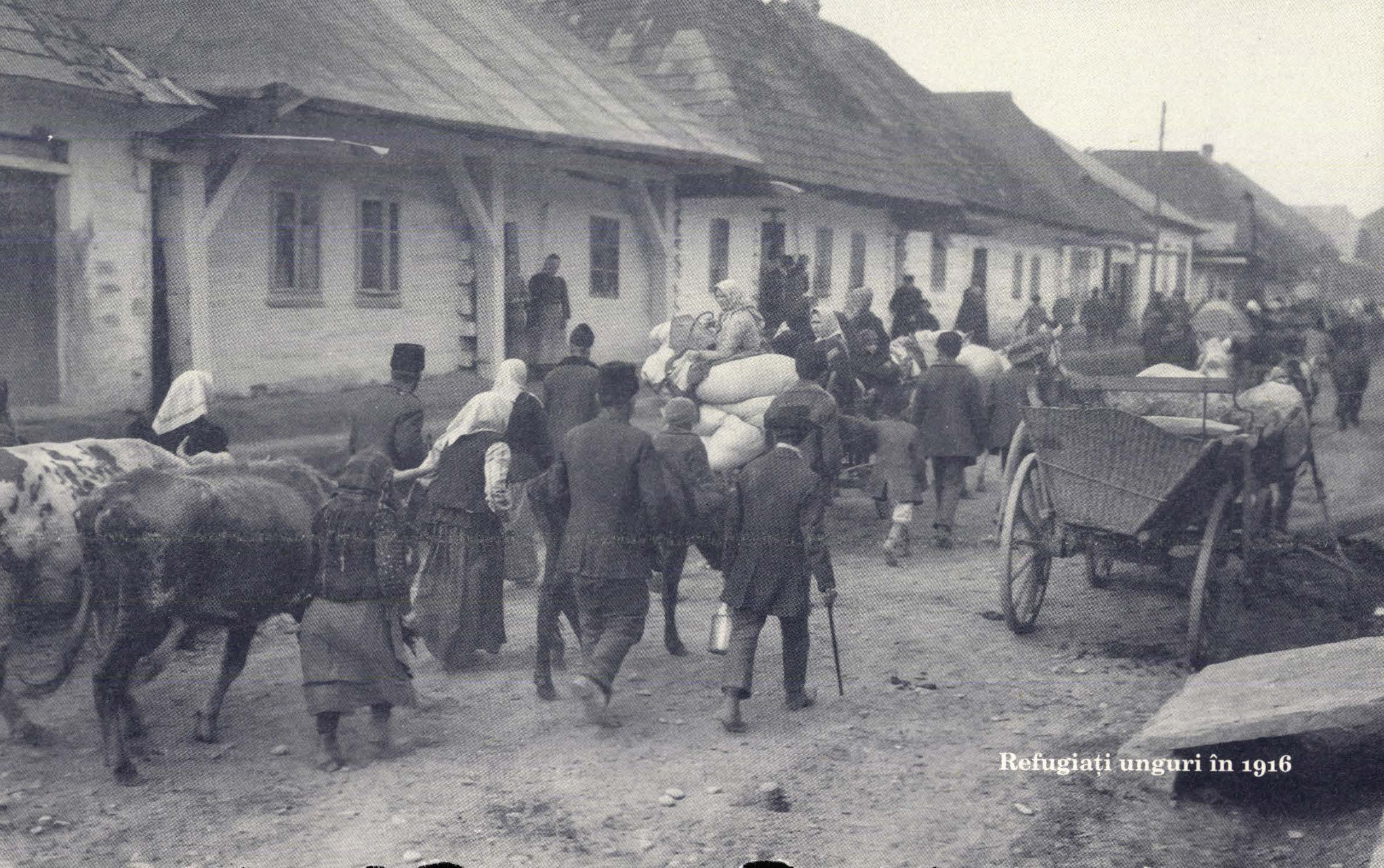

Refugiați unguri în 1916

INTRAREA ÎN RĂZBOI A ROMÂNIEI ESTE CONdamnată ferm de cele două camere ale parlamentului ungar. Deputații opoziției, sub lozinca „Ardealul a fost trădat!“, cer demisia prim-ministrului István Tisza și aducerea acasă a soldaților maghiari care luptă pe alte fronturi. Miklós Betegh, comisarul guvernamental al Transilvaniei, prezintă din unghiul său de vedere contextul începutului de război pentru populația maghiară din zonă, precum și măsurile administrative luate de autorități.

TRANSILVANIA ÎN RĂZBOIUL MONDIAL

EVACUAREA

...A doua zi de dimineață[1], conducerea armatei cunoștea deja limpede direcția ofensivei, care, după cum se știe, s-a petrecut de-a lungul întregii frontiere, prin toate trecătorile utilizabile în acest scop. Conducerea armatei a dispus atunci evacuarea întregii așa-numite „linii Mureș“, mai bine zis a părții răsăritene și sudice a Transilvaniei, până pe malul stâng al Mureșului. Această cerere a conducerii armatei adresată guvernului ungar, căruia i-am comunicat-o eu, a fost întâmpinată cu cea mai vehementă împotrivire. Exagerată i se părea și suprafața teritoriului, și nu și-a dat deloc acordul ca evacuarea să aibă caracter general și imperativ. Conducerea armatei voia, de fapt, să îndepărteze de pe această suprafață toate persoanele și lucrurile, pe calea constrângerii. În cele din urmă, s-a căzut de acord să fie îndepărtate doar materialele de război și populația de vârstă militară, și chiar și acestea doar din comitatele aflate de-a lungul frontierei. În schimb, să rămână pe loc partea populației inaptă să poarte armă, precum și materialele ce nu serveau unor scopuri tactice. Cei care, chiar și în pofida acestor prevederi, vor să se refugieze vor fi ajutați s-o facă. Teritoriul cuprins între comitatele mobilizate și Mureș să fie pus în stare de alertă, dar să nu fie mișcat nimic de acolo.

---

[1]) La 28 aug. 1916.

Toate bune și frumoase – dacă autoritățile ar fi reușit să mențină ordinea și disciplina. Numai că generația care nu văzuse încă niciodată un inamic și-a pierdut capul, asemenea oamenilor prinși în casa cuprinsă de flăcări, și n-a mai ascultat de nici o vorbă bună. Când femeia a văzut că populația aptă să poarte armă e luată și dusă, iar capul familiei și fiul acestuia – care până atunci ținuseră gospodăria – sunt obligați să plece, că sunt luate și duse animalele de povară, cerealele, furajele, atunci nici ea n-a mai putut fi oprită. Omenește, fenomenul era și de înțeles. De ce să rămână acasă biata soție sau mamă, căreia i se luaseră soț, fiu, așa-zicând tot ceea ce ducea mai departe gospodăria... Doar că fuga femeilor a atras cu sine și copiii, ba chiar, în mai multe cazuri, ele au vrut să ia cu sine chiar și bolnavi ce trăgeau să moară. Văzând mișcarea din comitatele aflate la hotar, au pornit-o și comitatele învecinate acestora, care nici măcar nu fuseseră mobilizate. A intrat, în felul acesta, simultan în mișcare, împotriva voinței noastre, un teritoriu uriaș, locuit de 1.300.000 de oameni. Vagoane de cale ferată nu prea mai erau. Abia dacă se putea obține de la conducerea armatei ca vagoanele ce duceau militari spre front să transporte, la întoarcere, refugiați. [...]

Drumul pe care-l făceau cei care se refugiau cu căruțele era mai bine pus la punct. Am stabilit, încă din prima zi, care sat pe unde s-o apuce, la ce răscruce care să dea întâietate celuilalt. Unde să mănânce, unde să poposească, care e destinația direcției, în ce comitat, în ce sat trebuie să se oprească. Unde primesc hrană pentru animale și pentru sine. Mai mult decât atât:

în câteva zile, guvernul a organizat pe căile de refugiu comisii care au cumpărat, la prețuri rezonabile, animalele de la toți cei care au vrut să le vândă.[1]

Pe calea ferată însă, lucrurile mergeau mai greu, deoarece se circula pe o singură linie, iar planul meu ca trenurile să intre pe la Arad și să iasă pe la Oradea sau pe undeva prin Sălaj, să se ia, așadar, în considerare întregul perimetru al rețelei transilvănene n-a fost acceptat, din motive care și azi sunt pentru mine de neînțeles. În acest fel, toate trenurile care intrau aducând militari blocau drumul altui tren, care dădea să iasă.[2]

Nesfârșit era numărul reclamațiilor privind durata călătoriei câte unui domn sau a altuia, care făceau chiar și trei zile până să ajungă cu trenul la Budapesta. Câte unii nu primeau jumătate de compartiment – motiv de alte plângeri. Toate aceste reclamații sună atât de rizibil azi, încât socotesc potrivit să declar că ele s-au petrecut cu adevărat și că nu le-am consemnat aici împins de vreun elan poetic. Atâta de obișnuiți erau oamenii cu confortul, cu punctualitatea în privința mersului mijloacelor de transport, că orice disconfort, chiar și cel mai mărunt, era socotit, până și la vreme de pribegie, pur și simplu insultător. [...]

E caracteristic că ziariștii budapestani, care au venit „să vadă minuni“, au fost scandalizați să constate că pruncii refugiaților nu au încălțăminte. Copiii de la sat nu aveau nici pe timp de

---

1) Într-o dispoziție din 31 aug. 1916, Betegh a transferat în comitatul Cluj efectivele de animale din comitatele Ciuc și Bistrița-Năsăud, cu promisiunea că se vor plăti compensații pentru furajarea acestora pe drum. La 8 sept., s-a dat un nou ordin, privind îndrumarea refugiaților. Celor care nu voiau să-și vândă animalele li s-a desemnat ruta Luduș–Cluj, sau mai la sud, Teiuș–Cluj, și una mai la vest de Dej. Între timp, la Turda, Cojocna, Gherla și Reghin s-au înființat centre de cumpărare a animalelor. Dar majoritatea refugiaților s-au deplasat pe ruta Reghin–Cluj–Ciucea, cu durata de cel puțin șase-șapte zile. Pe această rută, efective compuse din mai multe mii de animale au fost vândute în comitatul Cluj, cumpărate fiind de stat, de oraș sau de samsari. Mai pe larg despre această problemă de mare importanță în epoca respectivă: Pataki Szabolcs, „Erdélyi menekültek állatállománya Kolozs vármegyében 1916-ban“, în Garda Dezső (coord.), *Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld* (*Invazia militară din august 1916 și Ținutul Secuiesc*), Státus, Csíkszereda, 2017, pp. 367–383. 2) Calea ferată Brașov–Cluj–Oradea avea o singură linie.

pace ce să pună în picioare – lucru pe care desigur ziariștii nu-l știau –, și tocmai de aceea de veacuri nu se mai dezlipesc copiii de vatra cuptorului în timpul iernii. Încălțămintea de copii este o cucerire a epocii contemporane, și chiar și așa este utilizată doar la cei cu dare de mână. Fugarii n-aveau asigurare de viață și, în mod firesc, existau cazuri de deces și pe parcursul refugiului. Am văzut mai înainte că erau transportați și muribunzi. Cârtitorii, cei tot timpul nemulțumiți de toate, vorbeau de-acum de moartea în masă a refugiaților, cu toate că – ciudat, dar asta e realitatea – mortalitatea în rândul refugiaților rămânea sub nivelul proporției mortalității obișnuite.

Opoziția parlamentară, care-l ura pe Tisza mai mult decât ar fi putut s-o îngăduie interesul obștesc, n-a scăpat, desigur, prilejul de a-l face pe el răspunzător pentru invazie și pentru evacuare. Mai cu seamă publicul transilvănean a fost atât de atins de realitatea invaziei, ca și de faptul că i-a fost dat să simtă pe propria piele neplăcerile războiului, încât mulți, chiar și dintre adepții personali ai lui Tisza, dacă erau ardeleni, nu pregetau să-și ascundă nemulțumirea fățișă. [...]

Am văzut câte necazuri și neplăceri a trebuit să îndure populația în urma evacuării sprijinite de guvern. Paharul însă nu s-a umplut odată cu evacuarea comitatelor de pe linia frontierei. Trupele Monarhiei și ale Germaniei se adunau, e adevărat, dar o astfel de regrupare de forțe necesită foarte mult timp. Iar armata română tot venea și venea – încet, e adevărat, dar necontenit. Începuseră de-acum să se refugieze, în mare parte voluntar, nu doar comitatele de la frontieră, ci și cele aflate dincoace. [...]

INTERNĂRILE

A doua mare neplăcere determinată de invazia românească a constituit-o o cerere a conducerii armatei care, de-ar fi fost dusă la îndeplinire, ar fi însemnat trimiterea unei părți importante a inteligheției românești transilvănene în lagăre de internare.[1]

---

[1]) Internarea însemna închiderea în lagăre sau obligarea – fără un act judecătoresc – la domiciliu forțat a unor persoane considerate periculoase pentru puterea de stat, suspectate că ar fi putut influența mersul

A pornit o luptă constantă și efectivă în jurul acestei probleme între conducerea armatei și guvern, iar divergența de opinii a fost, de multe ori, pe punctul de a declanșa o sciziune. Atât aici, cât și în alte state, conducerea armatei își aroga calitatea de a pricepe mai bine decât autoritățile civile orice chestiune. [...]

Nimic nu arată mai bine cât de mare a fost anterior, în acest sens, puterea armatei precum strădania autorităților politice – chiar și acum, după promulgarea legii[1] – ca, dintre indivizii ceruți de armată spre a fi internați, să-i salveze pe cei salvabili, fără să provoace înciudarea armatei. Azi, desigur, n-am în față documente oficiale, așadar nu pot oferi o statistică despre situațiile petrecute, dar îmi amintesc bine despre cazuri când, sub presiunea armatei, ordinele de internare au beneficiat de

---

războiului sau siguranța publică. De obicei, pentru cazarea internaților civili nu se construiau tabere separate, ci erau folosite cele existente. Cele mai mari astfel de tabere se aflau la Arad, Câmpul Pâinii și Neusiedl am See, iar în apropierea Budapestei, la Vác, Tápiósüly și Cegléd. Comisarul guvernamental Betegh însuși propusese în 1915 ca intelectualitatea română din Transilvania să fie internată pe teritoriul Germaniei, dar prim-ministrul, István Tisza, a refuzat. Luând în calcul un atac al armatei române, Tisza încerca să asigure loialitatea lor prin relaxarea politicii față de naționalități. Era un motiv suficient pentru internare chiar și dacă o rudă apropiată fugea la inamic și se înrola în armata lui, la fel ca și interesul manifestat pentru treburile armatei sau orice încercare de a lua contact cu inamicul. Condițiile de detenție ale persoanelor internate erau diferențiate. Cei internați trăiau după o ordine de zi mai mult sau mai puțin strictă, iar teritoriul taberei putea fi părăsit doar în cazuri foarte bine justificate. Cei cu dare de mână aveau posibilitatea de a închiria locuințe pe teritoriul localității, unde se întâlneau sau primeau oaspeți. În toamna anului 1917, după statisticile Ministerului de Interne, erau internați un număr de 825 de români. Alte surse menționează un număr mai mare. Din cauza prelungirii războiului, detenția internaților devenea din ce în ce mai costisitoare, și din această cauză cei care nu reprezentau vreun pericol din punct de vedere militar (vârstnici, femei) erau eliberați în masă. În octombrie 1918, taberele au fost închise.

1) Măsurile extraordinare în timpul războiului și decretarea stării de urgență erau reglementate de Legea nr. LXIII din 1912. Betegh se referă aici probabil la ordinul Ministerului de Interne nr. 10962/1915, care dispunea luarea sub control polițienesc, relocarea sau arestarea cetățenilor unguri care reprezentau un pericol pentru ordinea publică, siguranța statului sau interesele armatei.

oarecare atenuări treptate, prin faptul că respectivei persoane îi era îngăduit, ca primă treaptă, să nu intre în lagărul de internare, ci să aibă drept de ședere într-un oraș cu cea mai favorabilă așezare pentru el, iar la câteva săptămâni după aceea – cu toate că scopul și misiunea internării exclud acest lucru – căpăta și permisie, ca să poată reveni la domiciliul său. Desființarea nemijlocită a internării n-am socotit-o indicată – ținând seama de susceptibilitatea armatei –, dar am făcut tot ce a fost cu putință să ușurăm repercusiunile neplăcute ale acesteia asupra unor persoane.

Evacuarea teritoriilor dorită de conducerea armatei și truda împotriva internării au fost, așadar, elementele care au ocupat, în mare parte, luna septembrie 1916.[1]

——MIKLÓS BETEGH, comisar guvernamental

SOȚIA DEPUTATULUI MIHÁLY NIAMESSNY SE ocupă în continuare de comitetul de primire a refugiaților și a soldaților răniți aflați în trecere prin Gara Timișoara. „Stația de revigorare“ pusă în funcțiune de Comitetul de Doamne de la Gară devine spital ocazional pentru primul-ajutor și martora unor scene coșmarești.

[PARTICIPAREA FEMEILOR ȘI BUNĂTATEA POT FACE MINUNI]

30 august 1916 Rugăciunile noastre au dat greș... Românii sunt în Transilvania!

Transilvania... Transilvania.

Am plâns cu lacrimi fierbinți, cu lacrimi de mânie, iar soțul a plâns cu mine. Lacrimi de bărbat... nu e rușine. Mizerabilii

---

1) Betegh Miklós, *Erdély a világháborúban: Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez* (*Transilvania în războiul mondial: Câteva date transilvănene despre istoria anilor 1914–1917*), Dicsőszentmárton, 1924, pp. 65; 68–78.

au păşit peste stâncile noastre sacre, inexpugnabile. Pe buzele noastre arde, vibrează cu indignare întrebarea: oare aşa a trebuit să se întâmple?

Au ajuns deja la Orşova. Jumătate din oraş îşi face bagajele cuprinsă de panică, îşi îndeasă argintăria şi lucrurile preţioase în lăzi. Stau a neputinţă, cu chipul arzând, strângând din dinţi. Simt ca o vie durere fizică: vrăjmaşul se află în Transilvania, în Ţinutul Secuiesc – aşa a trebuit să se întâmple oare? Pe cine să dăm vina? Pe cine să tragem la răspundere? Este atacat guvernul, sunt denigrate conducerea armatei, diplomaţia, în vreme ce bravul, devotatul popor al Ţinutului Secuiesc a plecat în băjenie.

5 septembrie 1916 Iar m-a lăsat trupul de izbelişte, iar m-am angajat la mai mult decât pot duce. Opt zile am stat întinsă în odaia întunecată, dar nu e nimic de făcut.

Cum s-a petrecut? Spre miezul nopţii, telefonul a zbârnâit a tânguire, am sărit speriată din pat şi am apucat receptorul. Vorbea gara:

— Pentru dimineaţa, în zori, au fost semnalate patru trenuri cu refugiaţi din Transilvania! Nefericiţii au fugit cu noaptea-n cap, fără haine groase, cu ce au pe ei, în cămaşă. Printre ei, sunt şi multe femei, copii; cerem măsuri urgente!

M-am îmbrăcat în câteva clipe. M-am urcat în maşina pe care o trimiseseră după mine de la comandament şi m-am dus într-o goană după doamna Szily; de acolo, am trimis două ordonanţe la doamnele Razel şi Olcsváry: ne-am dus singure într-un suflet la *Labe*[*station*]. Era ora 3 dimineaţa. În gară, zorile se revărsau trandafirii, flăcările lămpilor încă ardeau. Etus s-a apucat să facă ordine în sală, iar eu am luat rapid două decizii. Am luat pe lângă mine doi poliţişti. Trenurile aduceau deja de prin sate ţărănci cu vasele lor mari cu lapte: le-am luat toată cantitatea, am plătit preţul potrivit, dar laptele l-am luat fără să mă las impresionată. Degeaba plânsete, vaiete, am fost neîndurătoare. Multe familii din oraş au rămas fără cafea [cu lapte] în această dimineaţă de septembrie.

Am instalat rapid două cazane militare mari. Doamna Bohnert nu are vase suficiente. Le telefonez celor la *Kochstation*[1], care mă scot din încurcătură. Au apărut deja zece femei, care curăță cartofi... Nu e carne. Trimit două femei să trezească măcelarii din Iozefin[2]. Într-o oră, avem și carnea, avem și untură.

Nu știu cum s-a întâmplat. De atunci sunt convinsă că participarea femeilor și bunătatea pot face minuni. [...]

Pe noi, cei care l-am văzut, acest tren deprimant ne va urmări și-n vise. De la o fereastră, o tânără mamă, într-un acces de furie, își zgâlțâie în brațe un bebeluș mort și încearcă să-l arunce pe șine. La cealaltă ușă de acces, trei copii mici stau ghemuiți și țipă cu disperare, și-au pierdut – în această uriașă neorânduială – mama, rămasă în vreo casă țărănească din Ținutul Secuiesc. Un bătrân domn sas, cu părul alb, își strânge paltonul la piept. Ți se strânge inima: la gât îi atârnă, murdar, un guler alb detașabil, dar la care a uitat să îmbrace și cămașa. O frumoasă tânără strigă spre mine:

— Margit! Margit!

Emsi Kovács e din Timișoara, s-a căsătorit cu un primar transilvănean. Mantaua și-a pus-o direct peste cămașa de noapte, e desculță, în brațe cu doi copilași. Două țărănci bătrâne mi se agață plângând de îmbrăcăminte: una dintre ele strânge în mână un pahar colorat, cealaltă a salvat din dezastru o pernă cu puf: asta e tot ce le-a rămas. Într-un colț, o capră behăie. O fată blondă stă în genunchi lângă ea și o strânge spasmodic. Părinții i-au fost luați și duși de furtună într-un alt tren. [...]

Ostășimea, atât de greoaie în alte ocazii, își vede în liniște de-ale ei. Lucrătorii de la căile ferate întârzie plecarea trenului până ce toată puzderia de nefericiți primește îngrijiri. Doamnele hrănesc, înfașă bebelușii, care plâng necontenit – și toate privirile se întorc spre mine, pentru sfaturi. Pentru o clipă, o căldură nicicând cunoscută mi se revarsă în suflet: un soi de împlinire vitală, conștiința că ajut aici, unde stau, în acest loc, în această clipă, nimeni nu mă poate înlocui.

---

1) „Stație de pregătit mâncare“ (germ.). 2) Cartier al Timișoarei.

Spre amiază, primul tren cu refugiați o pornește la drum mai departe, spre interiorul țării. Înainte de a se pune în mișcare, un țăran secui se ridică în picioare și se descoperă încet:

— Dumnezeu să binecuvânteze acest oraș, care ne-a redat credința... – Simt că ochii mi se umplu de lacrimi, iar mulțimea de femei și fete cu șorțuri albe își înclină capetele adânc.

E anunțat apoi cel de-al doilea tren: cu 400 de refugiați. Când ies pe peron înaintea lor, simt o ciudată amețeală, greață. Mă uit la doamna Szily, tot albă ca varul e și ea. Abia după aceea ne amintim că am uitat să mâncăm de dimineață, la prânz; cu toate că o să avem o zi lungă, și lungă va fi și noaptea.

Aceeași imagine în al doilea tren. Au adus cu ei nefericiții câteva găini, perne, cuverturi. Au lăsat în urmă, cuprinse de flăcări, toate câte le fuseseră dragi, familiare, frumoase.

Era ceva înălțător în iubirea copleșitoare cu care acest oraș străin i-a primit cu brațele deschise pe frații plecați în băjenie. Pe fiecare dintre doamnele mele aș fi vrut, de emoție, s-o îmbrățișez. Puțin câte puțin, gara s-a umplut și cu bărbați. A venit toată lumea, au vrut să ajute, și-au oferit serviciile, sprijinul. [...]

5 decembrie 1916 Azi au ajuns la casele lor ultimii refugiați. Trei luni au sălășluit aici, la „stația de revigorare“ de la gară, în spitalul gol, refugiații din Orșova. Munca uriașă a trei luni s-a încheiat. Simt uneori că-s atât de obosită, că mi-ar plăcea să mă culc și să dorm până trec pe deasupra mea iarna, războiul și va fi din nou pace – și înviere.[1]

——MARGIT MANASZY NIAMESSNYNÉ,
doamnă de caritate, soție de deputat

---

1) Niamessnyné Manaszy Margit, *Villámlik messziről...*, ed. cit., pp. 25–26; 66–67; 72–73; 87–90; 99–101; 104–105.

LA VESTEA INTRĂRII ÎN RĂZBOI A ROMÂNIEI s-a declanșat panica. Transmise în zorii zilei de 28 august prin telefon, dispozițiile civile și cele militare care circulau erau mai curând contradictorii. Preoții și capelanii din zonele supuse evacuării se văd nevoiți peste noapte să pună la adăpost arhivele și bunurile parohiei, să-și ia rămas-bun de la gospodării și să fie sprijin și mângâiere pentru turma de credincioși porniți, ca și ei, în băjenie.

[CA IEREMIA PE RUINELE IERUSALIMULUI]

La 27 august 1916, zi de duminică, am săvârșit serviciul divin duminical și ne-am și culcat în liniște.[1] În noaptea spre 28 însă, la ora 2 dimineața, am fost deșteptat de larma stârnită cum că românii au năvălit peste hotar și că trebuie să fugim. S-a iscat o vălmășeală groaznică. Toată lumea își aduna lucrurile pe care le socotea cele mai necesare și le punea în căruță. Animalele și le-au mânat în locul numit *Fejedelemkert* [Grădina principelui], dar, peste nu multă vreme, acestea au ieșit de acolo și au început să plângă, să mugească printre oameni. Încă de la ora 11-12 au pornit căruțele încărcate cu toate cele de trebuință, învelite în cearșafuri, cergi și alte cuverturi colorate, deasupra cărora stăteau cocoțați femei, copii și bătrâni cu lacrimi în ochi. Arătau ca Ieremia pe ruinele Ierusalimului. După-amiază, abia s-a mai putut înainta prin mulțimea de căruțe, până la miezul nopții, când o mare parte a locuitorilor părăsiseră satul. O altă parte a oamenilor a luat-o spre pădure, astfel că, spre seară, rămăsese aproape totul gol. Preotul János Balló, protopop, îndruma, dirija populația și, când și-a făcut timp seara, a inspectat împreună cu învățătorul Elek Mihály parohia rămasă goală. A fost groaza groazelor să vezi și să auzi animalele târându-se care încotro, plângând și mugind, în căutarea și așteptarea locului lor de acasă. Am umblat toată noaptea într-un continuu du-te-vino. Seara, pe la 9-10, ceva a străfulgerat spre răsărit.

---

1) Balló a fost preot catolic în comuna Mădăraș (jud. Harghita), la 16 km nord de Miercurea-Ciuc.

Atunci a fost dinamitat viaductul de peste râul Cracău. Părintele Balló a mai dat o raită prin comună în zorii zilei de 29 august. O făcea poate pentru a patra sau a cincea oară și abia dacă a văzut la una sau două porți bătrâni cu ochii în lacrimi. Pentru că nici jandarmii nu știau ceva sigur și pentru că nici legătură telefonică nu era, părintele Balló și-a înhămat și el, în zorii zilei de 29, cei doi căluți suri, și-a împachetat registrele de socoteli, de stare civilă și ale familiilor, potirele, hârtiile de bancă, într-un cuvânt toate documentele și obiectele de cea mai mare necesitate, cu ceva îmbrăcăminte și schimburi și, cu și mai puține alimente, a pornit-o în pribegie spre Gheorgheni, el însuși mânând de la înălțimea căruței, în care luase și o fetiță orfană [...]. Căruțele înaintau una după alta, cu animalele mânate din intervalul dintre ele, ceea ce bloca ici-colo înaintarea, provocând ceva zarvă. Cu greu am ajuns pe platoul comunei Liban, unde căruțele staționau deja cu sutele, cu animalele priponite ici-colo. Oamenii se gândeau la ce era de făcut. Aici am stat două-trei zile, când am primit vestea sigură că românii sunt de-acum în Ciuc. O parte a oamenilor au pornit-o, prin Zetea, spre Odorheiu Secuiesc.[1]

——JÁNOS BALLÓ, preot

[NE ERA FOAME, ERAM MURDARI ȘI BOLNAVI]

Luni, 28 august ...La ora 3 dimineața, m-a trezit menajera mea, Teréz Bolla: Domnul locotenent vă trimite vorbă să vă sculați, pentru că România a declarat război. Întregul sat era în mișcare. Militarii s-au retras, încă de la ora 7, spre Chinari. Iar în ce ne privește, a sosit ordinul ca toți bărbații între 17 și 56 de ani să se refugieze până la ora 4 după-amiază. Cine are vehicul cu tracțiune animală – cu acela, iar cine nu are – pe jos, pentru că militarii au tăiat calea ferată dinspre Brașov. Direcția – Odorheiu Secuiesc. Secuimea și-a sacrificat întreaga avere pentru împrumutul de război, și-a dat bărbații, acum ți-e mai mare mila să te uiți cum se tot mută numeroasele femei și copilași. În ce mă privește, vehicul cu tracțiune animală nu am. Ascund mai întâi registrele de stare civilă, cele cu procese-verbale și cele contabile în firida din subsol și le zidesc cu mâna mea. E bine așa. Arhiva rămâne. Rezerva de numerar a bisericii o va lua și duce epitropul[1]. În ce mă privește, am împachetat documentele fundațiilor, hârtiile de bancă și hârtiile de valoare. Am adunat vasele liturgice, menajera, plângând și văitându-se, le împachetează printre obiectele de argint și de aur. Luni toată ziua – împachetare, dar deja, pe drum, a pornit convoiul. Noi pornim marți în zori, cărăuș ne va fi soția lui Péter Balázs... Menajera, văduva lui Rezső Schmidt, împreună cu cei doi orfani ai ei, Olga, de cinci ani, și Rezső, de șase ani și jumătate, s-au suit în căruța cu bagaje și au pornit-o, iar eu am rămas acasă. Între timp însă, a sosit vestea că toți preoții au plecat deja în băjenie. Câinele (pe nume Bundás „Lățosul“, un kuvasz nobil complet alb) mi l-am lăsat liber, păsărilor le-am aruncat grăunțe, poarta curții și pe cea a grădinii le-am culcat la pământ, să se poată mișca liber. După ce am vărsat câteva lacrimi, mi-am luat rămas-bun de la micul meu avut, agonisit cinstit, vreme de zece ani. Satul era deja pe drum, nu mai există credincioși, se poate duce și preotul. Am pornit-o pe jos. Slujitorul meu, care se refugia și el cu mine, mâna vacile și porcii, dar degeaba: că, până la Odorhei, n-am mai rămas cu nimic. Biserica a rămas întreagă, așa cum era, doar vasele mai scumpe le-am luat cu mine, însă atât la parohie, cât și la biserică și școală toate ușile de la încăperi și mobilier, ca și de la focar le-am lăsat larg deschise, pentru ca inamicul să nu le strice dacă vrea să caute.

---

[1] „Balló János plébános Csíkmadaras Historia Domusába tett bejegyzéséből“, în József Buczkó, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek“: Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918* (*„I-am găzduit pe credincioșii frați maghiari“: Refugiați secui la Hajdúnánás, 1916–1918*), Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 18–20.

Pe 1 și 2 septembrie, miercuri și joi, am tras la tatăl meu, la Beclean, unde am petrecut timpul, dar și de acolo a trebuit să ne ducem mai departe, pentru că şi ai mei se pregăteau să se refugieze. Lucrurile salvate le-am lăsat la tata şi, luând cu noi doar câţiva saci cu primeneli, joi seara la ora 8 ne-am urcat în tren. Dumnezeu ştie cum, căci compartimentele au fost luate cu asalt de vreo cinci mii de oameni. Noaptea de joi şi noaptea de vineri le-am petrecut la Vânători. De aici am pornit-o sâmbătă dimineaţa, la ora 10, iar duminică în zori am fost la Copşa Mică. Noaptea am petrecut-o la Teiuş, luni am călătorit, marţi în zori am fost la Arad, iar la 12 am coborât în Bătania.[1] Ne era foame, eram murdari şi bolnavi. Aici am mâncat şi m-am aranjat, puteam de-acum să fiu recunoscut că sunt preot.[2]

---

[1] Președintele laic al consiliului parohial.

——DÉNES PÁL, preot catolic din Chileni

[CARTELE ERAU, DAR NIMIC ALTCEVA]

A sosit vestea cea cumplită: trebuie să plecăm în refugiu![3] La cererea autorităţii, pe 28 august 1916 declarasem de la amvon că cel care propagă ideea refugiului va fi închis.[4] Din păcate, ştirea alarmantă s-a adeverit. Pe 29 august 1916, românii au trecut frontiera ungară şi toată lumea a fost obligată să pornească în pribegie. În zori, a fost anunţat cu bătaie de tobă că trebuie să plece toată lumea, în cea mai mare grabă – doar pentru câteva zile –, pe Harghita. Plânsete, lamentaţii, deznădejde, nesiguranţă, pierderea capului. Trebuie cu siguranţă pornit la drum. A început marea demenajare: făcut de bagaje, împachetare. Unii în căruţe cu cai, unii în care cu boi, alţii pe jos, care cum a putut. A pornit prima căruţă, după ea multe sute, chiar mii. Cu greu am pornit-o cu caii mei, în vreme ce lucruşoarele – cele câteva – mi le cărau vacile.

---

1) Battonya, oraş în Ungaria, lângă graniţa cu România. 2) „Pál Dénes plébános Kilyénfalva Historia Domusába tett bejegyzéséből", în József Buczkó, *op. cit.*, pp. 20–22. 3) Autorul era preot la Delniţa şi Păuleni-Ciuc, două sate din imediata apropiere a oraşului Miercurea-Ciuc. 4) Este posibil ca dispoziţia de evacuare să nu fi ajuns încă la Delniţa la ora slujbei.

Hârtiile de bancă ale bisericii le-am luat cu mine, în vreme ce registrele de stare civilă, documentele importante, monstranța, potirele le-am ascuns în cripta bisericii Sf. Ioan.

Mi-am luat rămas-bun de la biserică, și așa am pornit-o la drum, lăsând totul aici. Opt purcei, păsări, două hambare pline de grâne, o șură plină cu nutreț, căci în 1916 Dumnezeu ne-a binecuvântat cu daruri deosebit de bogate.

Până la Miercurea-Ciuc, am mai mers cum am mers, dar apoi doar Dumnezeu știe în ce primejdii am fost: șiruri nesfârșite de căruțe, cirezi și turme de animale, porci, oi, oameni etc. etc. Am mers și am tot mers toată noaptea, până când, în zori, am ajuns la Căpâlnița.[1] La Căpâlnița, m-am întâlnit cu credincioșii mei, și ei mi-au spus că au venit cu toții, doar 17 au rămas la Delnița și 15 la Păuleni-Ciuc. Mai ales bătrâni.

Am încercat să revenim, dar jandarmii nu ne-au lăsat dincolo de pasul Vlăhița. Când în sat s-a lăsat liniștea, au început furturile, scotocitul, spargerile de case, autorii fiind parțial cei rămași acasă, parțial soldați cehi.[2] Când deveniserăm inoportuni la Căpâlnița, a trebuit să ne ducem mai departe. Jalnicul nostru drum a ținut până la Cluj. Se destrămase orice rânduială și orice lege omenească și divină... Pe lungul și obositorul drum, foarte multe animale au pierit. Autoritățile cumpărau animalele la kilogram pe un preț de nimic, la 2-3 coroane...

La Cluj, a trebuit să dormim pe stradă, pe trotuare, pe câmp și pe șanț; intrase în vigoare sistemul cartelelor. Totul se dădea pe cartelă. Cartele erau, dar nimic altceva. Zile întregi am păstrat cartela de pâine până să primim pâine.[3]

——**MIKLÓS FELCSER**, preot catolic, Delnița și Păuleni-Ciuc

---

1) Sat între Miercurea-Ciuc și Odorheiu Secuiesc, până la reforma administrativă de la 1876 alcătuia, împreună cu Vlăhița, o localitate privilegiată, cu drept de reprezentare în Dietă. 2) Militari de naționalitate cehă ai regimentelor k.u.k. au fost prezenți în Transilvania, dat fiind că au fost retrași – în vederea reorganizării – de pe frontul de est. Participau cu precădere la asigurarea transporturilor militare, dar avem relatări din Gheorgheni și din Trei Scaune despre jefuirea de către ei a satelor evacuate. 3) „Felcser Miklós római katolikus plébános Csíkdelne Historia Domusába tett bejegyzéséből“, în Buczkó, *op. cit.*, pp. 22–23.

[CÂTĂ JALE, CÂTĂ ÎNTRISTARE]

Populaţia mărginaşă,[1] tresărind îngrozită din somn, a luat-o la goană – buimăcită şi în strigăte de jale – aşa cum se afla în clipa aceea... Noi, cei din Joseni, am primit alarmanta veste la răsăritul soarelui... Ştirea a înspăimântat pe toată lumea. Nu se poate descrie vălmăşagul, jelania care au pus stăpânire pe uliţele năpădite de oameni ale comunei. Toată lumea alerga, gonea. Toată lumea făcea gropi, ascundea tot ce era cu putinţă. Încă de dimineaţă, drumul cel mare a început să se umple. Direcţia indicată pentru refugiere era – prin Bucin – Praid. Remetea, Ditrăul, Lăzarea, Nicoleştiul, Tulgheşul, Bicazul, Ciumaniul, toţi venind din aceste localităţi se refugiau prin Joseni. Luni, marţi, miercuri, Joseniul a fost atât de plin de marea de căruţe, că acestea nici nu se putea mişca unele de altele. Zilele şi nopţile primei jumătăţi a săptămânii au fost pline de mare zarvă şi multă gălăgie. Căruţele stăteau pe drum unele lângă altele, de la o margine de şanţ la alta, şi proţapul căruţelor din spate stătea pe căruţele din faţă. Convoiul – de la poalele Bucinului înapoi până în piaţa din Joseni, apoi şi mai înapoi, pe drumul spre Lăzarea şi Nicoleşti – era într-o continuă frământare. Vitele, păsăretul, porcii ş.a. se învârtejeau când în căruţe, când în spatele căruţelor în cumplitul convoi... Se văitau femeile, plângeau, se jeleau.

Toată lumea voia să înainteze, să se grăbească. De mişcat nu putea nimeni s-o facă sau, dacă da, atunci, după o aşteptare mai lungă – câte un pas... Agent din partea autorităţilor care să fi dirijat nu exista. Sărmanul popor fusese lăsat pradă amărăciunii sale nesfârşite. Uriaşul puhoi de refugiaţi nici că avea altă mângâiere, în afara clopotului mare de la Joseni, pe care dimineaţa, la prânz şi seara, în lipsa sacristanului clopotar, îl trăgeam eu zi de zi. Trăgeam, ca, măcar în felul acesta, să fiu de consolare acestei mări de oameni, căci altminteri nici aşa nu puteam. Aşa stătea uriaşul roi şi se tot mişca de colo-colo,

---

1) Autorul era capelan la Joseni, comună din apropierea oraşului Gheorgheni.

cum se putea. Și eu? Mă mișcam printre ei. Așa îi luasem, cum puteam eu, pe toți sub paza mea.

Joi, 31 august, deci la trei zile după aceea, Joseniul a început să se mai limpezească de căruțe... În ce mă privește, am vrut încă de duminică să oficiez serviciul religios... Am recunoscut cu toții că, prin rămânerea noastră aici, nu suntem de nici un folos. Cei doi colegi capelani s-au îndreptat pe jos spre Odorhei. Iar eu am pornit seara spre Praid. Tunurile bubuiau vârtos. Am trecut noaptea prin Bucin. Ce sumedenie de focuri cu flacăra tristă! Ce sumedenie de oameni pe lângă căruțe, cu îngrijorată nădejde în suflet [...].

Între Bălăușeri, Târnăveni, respectiv Luduș și Târgu-Mureș, mulțimea plecată în pribegie oferea imaginea unei fără de capăt migrații de popoare. Câtă jale, câtă întristare în răstimpul de odihnă când, pe câmp, de o parte și de alta a drumului, în grupuri mai mari sau mai mici, își pregăteau, lângă căruță, mămăliga și alte câte de-ale gurii, aflate pe sfârșite...

Poate că însuși Dumnezeu și-a adăugat propriile lacrimi, luând parte la un asemenea chin...[1]

——**FERENC SALATI**, capelan din Joseni

[PAROHIA FUMEGÂNDĂ ȘI ARSĂ PÂNĂ LA TEMELIE]

...La data de 12 octombrie, am primit vestea că Miercurea-Ciuc este, din nou, liberă. Am venit acasă și eu, cu reprezentanța oficială, ca să pun la loc sigur registrele de stare civilă. Experiența acumulată de mine pentru consolarea concetățenilor aflați pe drumul pribegiei a fost amintită de ziarele budapestane, pentru care am avut parte de numeroase și emoționante mulțumiri. La Cristuru Secuiesc am primit vestea că parohia este în flăcări. La sosirea noastră, la 17 octombrie, zona din

---

1) „Salati Ferenc káplánnak a gyergyóalfalúsi Historia Domusba tett bejegyzéséből“, în Buczkó, *op. cit.*, pp. 24–26.

jurul pieței centrale din Miercurea-Ciuc era în întregime o ruină fumegândă. Prima ființă cunoscută pe care am întâlnit-o a fost paznicul casei, câinele meu, rămas orfan, care, în parohia fumegândă și arsă până la temelii, a alergat la mine și, de bucurie că-și vede vechiul stăpân, s-a tăvălit dinaintea picioarelor mele. Obiectele ascunse: registrele de stare civilă și valorile bisericii le-am găsit neatinse și, pe baza unui angajament scris, le-am dat în grija oficiului de aprovizionare a Corpului 6 armată, care chiar atunci se afla la Miercurea-Ciuc. Au avut cu cinste grijă de ele și, cu prilejul reîntoarcerii noastre definitive, mi le-au trimis de la Sânmartin, grijă pentru care i-am mulțumit cu multă recunoștință vechiului meu prieten, colonelul de stat-major Balassa. Casele rămase întregi au fost ocupate de serviciile armatei, astfel încât cei câțiva funcționari ai administrației care au fost rechemați abia au putut găsi găzduire. Hrană – pâine militară și conserve – îmi dădea armata. Cinci zile am petrecut acasă, timp în care am străbătut întregul teritoriu al Miercurii-Ciuc și al Jigodinului[1], apoi, cu un atelaj căpătat de la armată, m-am dus să văd partea mijlocie și partea superioară a Depresiunii Ciucului.[2]

Mai cu seamă comunele din partea mijlocie a depresiunii, unde avuseseră loc operațiuni militare, păreau părăsite. Doar pe ici, pe colo se ițea câte un soldat. Pe drum, înainta, într-un șir lung, un detașament de trupe militare. Cu totul alta era imaginea în partea superioadă și în cea inferioară a Depresiunii Ciucului! Era de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, se treiera și se muncea pe câmp de zor. Peste tot când mă vedeau, alergau spre atelaj cu o bucurie fără margini.

La câteva zile după aceea, timpul a devenit ploios și, cu îmbrăcămintea mea sumară și neavând de lucru acasă, n-am rămas în continuare, ci – ducându-mă cu o mașină la Sighișoara, căci tren nu era – m-am întors la Debrecen, de unde, în urma unei însărcinări date de episcop, am avut, în comunitatea vecină, grijă de credincioșii plecați în pribegie fără preot...

---

[1]) Sat lângă Miercurea-Ciuc, azi parte a orașului. [2]) Prin comparație cu Ciucul de Sus și Ciucul de Jos, denumirea de Ciucul de Mijloc se folosește mai rar, referindu-se la așezările aflate în imediata apropiere a orașului Miercurea-Ciuc.

Am revenit pentru a doua oară acasă din refugiu pe 20 decembrie, ca să pot sărbători Crăciunul alături de credincioșii mei – care se întorseseră din pribegie la casele lor... Ce puțini au fost... Am stat printre enoriașii mei la parohie până la 1 februarie, dată la care m-am reîntors la Debrecen, în vederea punerii la punct a revenirii mele definitive acasă. Mutarea acasă a putut avea însă loc abia pe 8 martie, și chiar și atunci cu mari greutăți, deoarece comandamentul militar german a pus piedici revenirii acasă a populației, sub pretextul că este zonă militară.[1]

——JÓZSEF SZEKERES,
preot romano-catolic din Miercurea-Ciuc

[OAMENII AU VENIT ÎN ALAI SĂ CAUTE MÂNGÂIERE LA MARIA]

La 29 august 1916, au plecat în refugiu și preoții de la mănăstirea Șumuleu-Ciuc[2], neducând cu ei nici un obiect de valoare, ci doar hrană. Și-au dat seama abia la 1 septembrie, după ce ajunseseră la Odorheiu Secuiesc, că statuia Fecioarei a fost lăsată pe altarul principal – și au început imediat să se gândească la salvarea ei. Dar cum? Să se ducă înapoi – nu se putea. Pe 2 septembrie, au luat legătura cu comandamentul brigăzii harghitene a vânătorilor de munte, care a pus la dispoziția pr. Sándor Vitális, mai-marele mănăstiririi, și pr. Ignác Korbuly, fost preot militar, un tren de luptă format din care și soldați, reușind, pe 4 septembrie, în mijlocul focurilor de artilerie și al răpăiturilor de armă, să scoată statuia de la Șumuleu. Soldații români își făcuseră deja tabără pe muntele Șumuleu. După cum auziseră catolicii odorheieni, foarte mulți din împrejurimi s-au dus să vadă statuia Fecioarei făcătoare de minuni și au declarat că, dacă Maria de la Șumuleu este aici, [la Odorheiu Secuiesc,] ei nici nu mai pleacă în pribegie. După care oamenii au venit în alai să caute mângâiere la Maria. La Odorhei, n-a stat mult. Ultimul tren a plecat din Odorhei la 15 septembrie, la ora 1 după miezul-nopții, tren cu care se refugiau și călugării, ducând cu ei statuia la Cluj, unde au ajuns a doua zi. Aici, în cadrul unei mari solemnități și printre hohotele de plâns ale poporului secuiesc, au așezat-o pe altarul principal al bisericii franciscane Maria a Zăpezii. N-a existat secui catolic prezent la Cluj care să nu se fi dus s-o vadă și căruia – rugându-se dinaintea Chipului dătător de încredere – să nu-i fi sporit nădejdea. Aici simte lumea că Maria este Maica tuturor consolărilor.[1]

---

[1] *„Szekeres József csíkszeredai plébános bejegyzése a Historia Domusba“*, în Buczkó, *op. cit.*, pp. 34–35. [2] Șumuleu-Ciuc este cel mai important centru confesional al catolicilor din Ținutu Secuiesc. Începând din sec. XV, în această așezare funcționează o mănăstire franciscană, fiind și un loc de pelerinaj. Din 1959, este un cartier al municipiului Miercurea-Ciuc. Statuia considerată făcătoare de minuni a Sfintei Fecioare cu Isus în brațe, măsurând 2,5 metri, datează din sec. XVI. Pelerinajul ținut de Rusalii de la Șumuleu-Ciuc a devenit cea mai mare manifestare religioasă a catolicilor maghiari.

——FORTUNÁT BOROS, călugăr franciscan

CONVOAIELE REFUGIAȚILOR SECUI AJUNG LA Cluj, după ce au fost vămuiți pe drum de samsari în uniformă de ofițer, care le cumpără vitele pe mai nimic.

[PARAZIȚI ȘI HIENE]

13 septembrie 1916 Continuă exodul poporului în căruțe. Interesant și dureros spectacol. Acum sosesc din comitatul Trei Scaune și de prin părțile scaunului Odorhei căruțe trase de un cal, un bou sau o vacă. Printre acestea, și câte o căruță cu doi cai rămasă în urmă, întârziată care din pricina satului, care a neamurilor sau doar a obştii, ori – în altă parte – din cauza mizeriei, a oboselii cailor sau a defectării carului. Azi, au trecut, dinspre Olteni[1], după-amiază pe la 2 și jumătate, vreo douăsprezece care trase de boi. Toate – care mari, cu coviltir din cearșafuri albe, cu vite bune. În fiecare – femei, copii. Căruțașii, cei pășind pe lângă animale sau cei stând în căruțe – erau bărbați în vârstă sau copii.

---

[1]) „Boros Fortunát a csíksomlyói ferences rendház vezetőjének feljegyzéséből“, în Buczkó, *op. cit.*, pp. 43–44.

Sărman popor secuiesc! De pe vremea răsculaților curuți[2] nu s-au mai pomenit atâția maghiari plecați în băjenie! Unde o să-și găsească loc, odihnă, hrană? Recolta n-a fost bună, iarba e arsă acum în Câmpia Panonică. Unde o să găsească hrană aceste animale frumoase? O să fie nevoiți să le prăpădească, pentru ca niște ticăloși de mijlocitori să prindă seu la rărunchi pe socoteala lor.

Am stat să mă uit zilele trecute cum au pornit-o cei din comitatul Trei Scaune cu vreo 20 de căruțe cu cai de la Casa Comitatului. Abia am fost în stare să-mi stăpânesc plânsul, apoi amărăciunea, când am văzut că se ceartă chiar și când o pornesc în băjenie. Într-o căruță din Coșeni plângeau copii mici. Am luat una dintre femei cu mine și i-am dat să le ducă o jumătate de litru de lapte. Când am revenit în mare grabă, tristul convoi deja o pornise.

Doamne, câți dintre aceștia n-or să revină niciodată! [...]

Am ajuns la Sânvăsii seara.[3] A doua zi, [...] am intrat în curtea lui István Káli Nagy să preiau fotografiile de familie și lada de scrisori. Am avut aici ocazia să văd un exemplu tipic de viață parazitară din spatele frontului. În conac, erau găzduiți un locotenent farmacist și „biroul" său. Fața complet bărbierită, cu aspect suspect de budapestană a domnului locotenent nu-mi este deloc simpatică. O figură de gurmand și filfizon, cu o privire

---

¹) Comună situată în județul Covasna, aproape de Sfântu Gheorghe, la 290 km de Cluj. ²) Curuți: luptători din revolte antihabsburgice din Ungaria și Transilvania (lupta pentru libertate a lui Imre Thököly și Ferenc Rákóczi II) între anii 1671 și 1711. ³) Localitatea este situată la 18 km de Târgu-Mureș. Autorul a mers acolo în calitate de arhivar al Societății Muzeului Ardelean, cu scopul de a prelua documentele unei vechi familii nobiliare, pentru arhiva pe care o reprezenta.

înfumurată, încrezută, plină de vanitate. „Biroul“ îl avea pe masa cea mare din sufragerie. Câteva formulare goale, lângă ele o a treia sticlă de vin de un litru proaspăt desfăcută din pivniţa lui István Káli Nagy şi apă minerală. Încăperea era plină de fum de ţigară, acolo se plimba.

M-am dus în bucătărie, unde era lada cea mare cu scrisori. Vasele utilizate la dejun stăteau încă nespălate, dar domnul locotenent îşi aştepta deja după 8.30 jumările de ouă de la 10. Am întrebat-o pe soră-mea Mariska Zsigmond cum şi din ce trăieşte acest domn aici atât de bine. Pentru masa de prânz, cere să i se pregătească în fiecare zi trei feluri. Urmează prăjiturile, fructele – şi cuvenitul vin din vinul lui István Káli Nagy.

Personalul de serviciu, asemenea inşilor târâie-brâu din birou, se-ndoapă cu ouă prăjite şi carne, cum mâncau şi beau şi atunci în bucătăria servitorilor.

Am împachetat până la ora 11 fotografiile, dar – în afară de mâncat, băut şi fumat – nici c-am văzut la locotenentul nostru vreo altă activitate. [...]

Aceştia sunt neimpozitabilii negustori de ocazie. Adevăraţii paraziţi şi hiene, care, sub protecţia uniformei militare şi a ciucurelui de la sabie, îşi văd de afacerile murdare şi profită de nefericirea oamenilor care şi-au luat lumea-n cap...[1]

——— LAJOS KELEMEN, istoric şi arhivist

---

1) Kelemen Lajos, *Napló*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018, pp. 407, 444, 474, 492, 504.

ODATĂ CU ÎNAINTAREA ARMATEI ROMÂNE dinspre sud, localitățile din nordul Transilvaniei sunt inundate de valuri-valuri de refugiați. Directorul Bibliotecii Universității din Cluj consemnează neputința maghiară în fața ofensivei românilor, mizeria și suferința celor plecați în băjenie, precum și fuga soțiilor de magnați.

[CHIPURI ALE PRIBEGIEI]

Pe 27 august [1916], România a invadat Transilvania. Inițial, locuitorii de lângă graniță au vrut să se refugieze, dar autoritățile nu le-au îngăduit. Corespondentul la București al publicației *Az Est* știa de zile întregi că se pregătește un atac. Nu scriu povești, ci doar ceea ce am văzut și auzit, și, chiar și din acestea, doar a mia parte. Au sosit la familii din Cluj rude care fugiseră din Ținutul Secuiesc doar cu ce aveau pe ele. Așa a fugit prietenul meu, fost coleg de clasă, avocatul Tivadar Künnle din Sfântu Gheorghe, așa s-a refugiat, peste munți, de la Borsec, văduva episcopului reformat Domokos Szász – o bătrână lipsită de putere, firavă. Și acestea sunt doar o picătură în marea de suferințe. În Cluj a început să se scurgă convoiul nesfârșit de căruțe, teribila contraimagine a statorniciei, pribegia. Sute și sute de căruțe acoperite cu rogojini și, aruncate în pripă unele peste altele, îmbrăcăminte, lăzi, cuști de animale, prinse dedesubt sau clădite de-a valma. Și așa a mers zi și noapte. M-am dus într-o după-amiază să iau o gustare la cafeneaua New York – unde aveam societatea mea obișnuită –, când am văzut într-o căruță patru-cinci copii secui somnoroși, murdari, cu chipuri pe care era scrisă suferința. Mi-au dat pe dată lacrimile, iar sufletul mi-a fost cuprins de amărăciune.

La câteva zile după aceea – s-a întâmplat noaptea târziu –, am luat-o de la cafenea spre casă, și la o masă de pe trotuar am văzut o figură pipernicită de bătrân. Era un moșneag care se refugiase aici din Secuime, sosise chiar în acea seară. Băiatul lui – secretar la direcția de poștă – locuia aici, dar bătrânul era atâta de istovit și de înspăimântat, că s-a postat mai mult mort decât viu la o fereastră a cafenelei și abia a fost în stare să îngaime cine este. Unul dintre prietenii mei, care-l cunoștea pe funcționarul de la poștă, l-a luat pe bătrân acasă la el peste noapte – voisem s-o fac eu, dar prietenul nu mi-a dat voie –, iar a doua zi l-a dus la fiul lui. Să descriu spaima pe care o simțeam la Cluj? Vestitul comunicat din 30 august al lui Höffer – „Prin ocuparea Petroșanilor, a Brașovului și a Târgului Secuiesc, îndrăzneala inamicului va spori" – ne umplea de spaima cea rece a morții. La Cluj fusese deja desemnat, la mijlocul lui august, Artúr Arz – un sas transilvănean, șeful de stat-major de mai târziu – să conducă armata înființată aici. Aproape o jumătate din universitate a fost ocupată pentru comandament. Au fost instalate aparate telegrafice. Arz a tras la parohi[a Sf. Mihail], la părintele paroh dr. Hirschler. A venit la Cluj Miklós Betegh[1], comisarul guvernamental al Transilvaniei. În această vreme, s-au tot succedat ba un nimeni, ba un alt nimeni, dar necazul era mai cu seamă că nu aveam ostași în Transilvania. Se spunea că venise la Cluj contele Gyula Andrássy[2], care i s-a adresat lui Artúr Arz cu întrebarea de ce nu se ține piept cuceririlor tot mai ample ale românilor. La care Arz, ridicând din umeri, ar fi răspuns: sunt comandant de armată fără oști. În acele zile, m-am întâlnit cu scriitorul Ferenc Molnár[3]. Venise de pe front în calitate de corespondent de război în Transilvania, și a povestit descurajat, mai bine zis a mărturisit, când l-am tras de limbă, că nu avem armată. Abia dacă avem câțiva oameni. Că nu avem armată mi-au spus-o cu tristețe și alți corespondenți. În acest timp, românii se tot apropiau încet, pe dibuite – cum spuneau comunicatele. În Sibiu n-au îndrăznit să intre. Clujul arăta ca un oraș asediat, cu străzile pline până la refuz cu căruțe pornite în pribegie și cu personaje străine. Au început să fugă și din Cluj. O caravană de care cu soțiile de magnați a pornit spre Oradea, după cum au luat-o din loc – care cum putea – și persoane din rândul celor mai bogați.[1]

---

[1]) V. biografia *infra*, pp. 482–483. [2]) Gyula Andrássy junior (1860–1929), fiul omului de stat omonim (ministru de externe, prim-ministru); deputat, ministru în mai multe rânduri, scriitor, ultimul ministru de externe al Monarhiei (numit la 24 oct. 1918). [3]) Ferenc Molnár (1878–1952), scriitor, dramaturg, autorul romanului *Băieții din strada Pál*. În 1916, a publicat *Egy haditudósító emlékei* (*Amintirile unui corespondent de război*).

——— FARKAS GYALUI,
directorul Bibliotecii Universității din Cluj

PE SECTORUL DE FRONTIERĂ CARE CUPRINDE trecătorile Bran și Predeal, trupele Armatei a II-a române întâmpină rezistența Diviziei 71 infanterie austro-ungară. Apărarea Brașovului e asigurată de Regimentul austro-ungar 82 infanterie, al cărui proaspăt numit caporal Gyula Zábrák sosește în oraș la 23 august.

[TERIBILĂ MIGRAȚIE!]

Pe 27 dimineața, fiind duminică, m-am dus la biserica cea mare.[2] Un edificiu de mare frumusețe și foarte vechi. Serviciul religios s-a ținut în limba germană. În predică, s-a vorbit și despre război. Preotul a spus printre altele: „De vreo doi ani face ravagii acest cumplit război prin toată Europa, iar noi, până acum, ne-am putut aduna duminică de duminică să-l slăvim pe Cel Atotputernic“. Iar războiul a izbucnit chiar în acea seară [...]. După-amiază, după teatru, am mai umblat la întâmplare pe străzi, m-am dus la Hotelul Korona să-i văd pe domnii care sosiseră în dimineața aceleiași zile, adică 27 august, la Brașov. Domnul general a preluat după-amiază divizia, care era pe cale de a se forma. Apoi, seara, după ce mi-am făcut rugăciunea, ca unul care și-a făcut bine treaba, m-am culcat frumușel în car – locuința mea era un car acoperit. Pe la ora 11, alarmă. Se striga: „Au năvălit românii, la ora 9 au declarat război!“ etc. etc. Am adunat frumos convoiul alcătuit din cinci-șase care și l-am condus la comandamentul batalionului, de-a lungul străzii celei lungi. Peste tot pe unde treceam, lumea era trează, toate fe-

---

¹) Gyalui Farkas, *Emlékirataim 1914–1927*, Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2013, pp. 57–61, 128, 152–158. ²) Biserica Neagră din Brașov.

restrele luminate. Mă întrebau la tot pasul: Domnule ofiţer, unde vă duceţi? Noi ce să facem? Să plecăm în refugiu? În oraş, mai spre centru, toate pieţele erau pline de oameni îngrijoraţi şi deznădăjduiţi. Era o dezordine de nedescris, dar nu e de mirare, căci nimeni nu fusese pregătit pentru un atac tâlhăresc. Ar fi greu de descris cu fidelitate istoria acestei nopţi cumplite, cu toate că şi mai cumplită noapte decât cea de la Braşov au avut, pe 27, multe, foarte multe localităţi de la hotarul Transilvaniei. Pe 28, dimineaţa, la ora 1, au şi fost aduşi deja prizonieri români. Cum, în lipsă de forţă armată, n-am putut să ţinem piept la pasul Predeal, în dimineaţa de 28 ne-am retras la Feldioara – la vreo 20 de kilometri de Braşov. La Feldioara, pe la ora 9 dimineaţa, au început să sosească şi refugiaţii; tot mai mulţi şi mai mulţi. Cu carele, cu căruţele, cu maşinile, pe jos, cine cum a putut. Pe la prânz, toate drumurile erau deja pline cu mii de căruţe. În unele dintre ele, erau chiar şi opt-zece copii, bătrâni, bolnavi, viţei etc. În spatele carelor, erau legate vaci şi alte animale. Cei mai mulţi, în graba mare, n-au prea putut lua cu ei altceva decât strictul necesar. Două-trei şiruri de căruţe înaintau unele lângă altele pe drumuri, iar pământurile, câmpiile de lângă drum erau pline de animale din gospodării. Oamenii mânau mii şi mii de vite cu ei şi, cu toate acestea, fără de număr erau cele ce rămăseseră pradă românilor, laolaltă cu toate câte alte valori, averi. Teribilă migraţie! Aşa trebuie să fi fost şi venirea ungurilor,[1] doar că atunci erau alte împrejurări.[2]

——GYULA ZÁBRÁK, caporal

---

[1]) Stabilirea, în sec. IX, a triburilor maghiare pe teritoriul locuit ulterior de ei. [2]) Zábrák Gyula „Visszaemlékezése“, în Veres Emese-Gyöngyvér, *„Mikor Oláhország háborút izene…“: A barcasági csángók kálváriája*, Barca Kiadó, Budapest, 2008, pp. 53–54.

UN PREOT DIRECTOR DE ŞCOALĂ DIN BRAŞOV e martor direct la debandada provocată de apropierea inamicului, la comportamentul brutal al comunității românești din Șchei și la intrarea trupelor române în oraș.

BRAŞOVUL SUB STĂPÂNIRE ROMÂNEASCĂ

Pe 27 august, la prânz, pe o vreme frumoasă, minunată, fanfara Regimentului 82 infanterie a ţinut un concert în grădina publică. Nimeni nu se gândea atunci că relaţia cu ţara românească este atât de tensionată. La ceasurile după-amiezii a circulat vestea că la București se va ține consiliu de coroană. Noaptea, după ora 11, populaţia s-a trezit: se dăduse alarma. Primisem știrea despre declarația de război. Luni, deci pe 28, a început evacuarea. Refugierea s-a petrecut sub semnul neliniștii și al groazei. La ceasurile după-amiezii, pe străzi, populația se diminuase vizibil. Pentru ca, în timpul nopţii, oamenii s-o pornească puhoind spre gară. Dintre preoţii celebranţi, rămăsese doar autorul acestor rânduri. La rugăciunea de seară, le-am atras credincioșilor atenţia asupra repercusiunilor și i-am prevenit să n-o apuce pe calea băjeniei. Am acordat *absolutio generalis*[1] și am declarat că le împărtășesc suferința care ne așteaptă. Poliția oficială de inspecţie a pornit-o încă de dimineaţă, la ora 10 și jumătate.

29 august În decursul dimineții, refugiații gonesc unul după altul. Viceprimarul Fabritius mă cheamă pentru ora 11 și jumătate la primărie, la consiliu. Trist consiliu. Declarăm că predăm orașul și cerem milă și îndurare pentru populația noastră. În vederea liniștirii etc. a oamenilor, se formează, pe bază de vecinătăţi[2], comitete care să ţină piept brutalităţii populaţiei locale

---

[1] Dezlegare generală de păcate: întregul grup de credincioși este iertat de păcate fără spovedanie. [2] Vecinătățile (*Nachbarschaften*) – rânduieli specifice de autoorganizare a sașilor din Transilvania. Esenţa acestor forme de organizare era întrajutorarea. O vecinătate era alcătuită, în general, din mai multe gospodării (20 până la 60), situate în aceeași parte a satului, sau din străzi din același cartier al orașului. Membrii

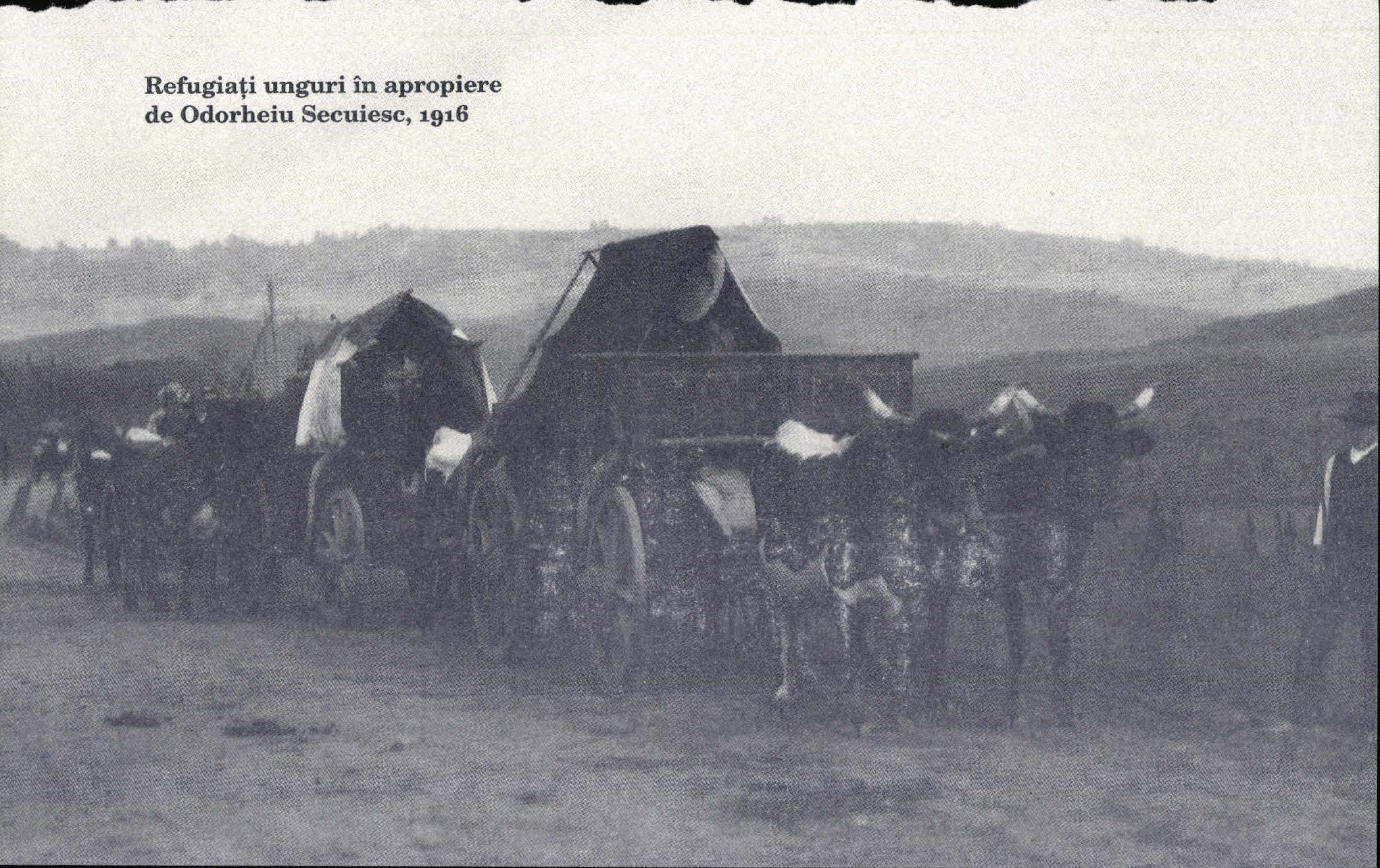

Refugiați unguri în apropiere
de Odorheiu Secuiesc, 1916

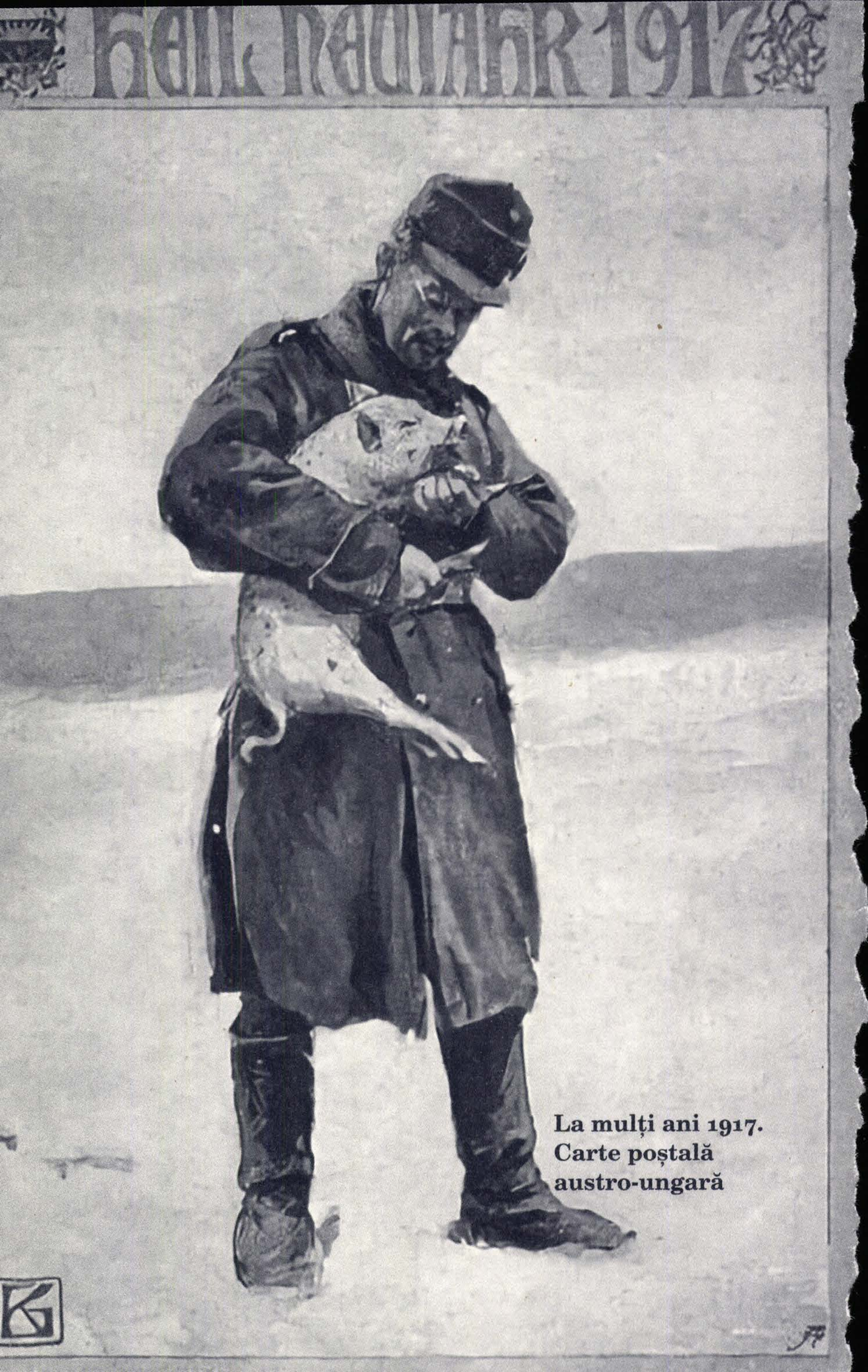
Heil Neujahr 1917

La mulți ani 1917.
Carte poștală
austro-ungară

din Șchei.[1] La prânz, la ora 12, l-am împărtășit pe Mihály Sirovszky, un sărman soldat din Regimentul 82 de infanterie, care a fost grav rănit de o grenadă în pasul Timiș. În lipsa unui medic, l-am rugat pe dr. Baiulescu[2] să aibă grijă de bolnavii aflaţi la spital. Funcţionarii, poliţia etc. – toţi au plecat în refugiu. După-amiază la ora 2 a pornit ultimul tren. Deja cel care urma să plece după aceea a fost reţinut.

La 3 și jumătate, sunt chemat la primărie. Preluând de aici înștiinţarea curierului că ne așteaptă comandantul, am pornit-o până la răscruce (pe străzile Kut și Vasut, până la capăt). Viceprimarul predă orașul în prezenţa capilor Bisericilor (preotul luteran, eu și cel ortodox) și a câtorva cetăţeni. După aceea, dr. Baiulescu redă – dar nu fidel – în românește ceea ce viceprimarul rostește în germană. Răspunde comandantul, colonelul Darvari, din Regimentul 2 grăniceri – chip sever, om scund, cu trăsături puternice, marcante: „Nu au sosit tâlhari, ci militari". Populaţia să fie liniștită, n-o să i se facă nici un rău, dacă se supune sorţii. Cheamă pentru o ședinţă la ora 5, la primărie, corpul de reprezentanţi al orașului. Una dintre companiile regimentului amintit pătrunde în oraș și o ia în susul străzii Vasut, pe bulevardul Rezső[3], prin strada Kolostor, până în piaţă. Am

---

vecinăţilor erau bărbaţi căsătoriţi, proprietari de gospodării sau case, de religie evanghelică. Colaborarea între membri era reglementată și privea muncile agricole, construirea de case, asigurarea ordinii și curăţeniei spaţiilor publice, apărarea contra incendiilor, organizarea de nunţi și înmormântări, îngrijirea și ajutorarea bolnavilor. Până în a doua parte a sec. XIX, vecinătăţile și-au pierdut funcţiile administrative, diminuându-se și omogenitatea etnică și confesională.

[1]) Șcheii Brașovului, cartier majoritar românesc, situat într-o vale la sud-est de centrul Brașovului, este și un centru foarte important pentru cultura românilor din Transilvania. În 1495, aici a funcţionat prima școală românească; în sec. XVI, s-au tipărit cărţi în limba română care au avut un rol major în formarea limbii literare; iar în 1757 s-a tipărit aici prima gramatică românească.

[2]) Gheorghe Baiulescu (1855–1935), medic, profesor de igienă, redactor al revistei *Sănătatea*, autor a numeroase articole de specialitate și de popularizare a știinţei. A fost primul primar român al Brașovului în 1916, după intrarea trupelor românești în Brașov; în 1919, a fost numit prefect al judeţului Brașov.

[3]) Rudolfsallee, azi Bulevardul Eroilor. „Rezső" este varianta maghiară a numelui arhiducelui Rudolf, fiul lui Franz Joseph.

fost condus acolo pentru o rugăciune, apoi comandantul a rostit o cuvântare. A spus același lucru ca la predare. Ne-am strâns la ora 5 la primărie, a prezidat comandantul. A trebuit să numim drept primar pe cineva dintre locuitorii români. L-am ales pe dr. Baiulescu, pe care conducerea militară l-a confirmat. A urmat alegerea căpitanului orașului. Am căzut de acord asupra persoanei dr. Vecerdean, pe care l-au confirmat de asemenea. A fost citit procesul-verbal, precum și solicitările conducerii militare: serile, după ora 7, nu e voie să se meargă pe stradă; trebuie păstrată liniștea; sunt interzise toate adunările; serile, cu începere de la ora 8, în toate casele trebuie aprinsă lumina; trebuie făcută aprovizionarea cu 10.000 de pâini și 50 de vite. Conducerea militară își arogă dreptul de a-și alege 40 de ostatici. Nu e voie să se tragă clopotele. [...]

Noaptea a trecut greu. Locuitorii din Șchei erau în elementul lor. Au trecut prin oraș amețiți de atâta băutură. Au spart case nelocuite, au trecut la jefuirea magazinelor. Așa s-a scurs noaptea. S-a făcut dimineață. Sfânta misă, împărțirea sfintei împărtășanii, ofranda inimii lui Isus. În primele ore ale dimineții, au continuat manifestările cu adevărat incalificabile ale gloatei. A venit însă ordinul militar. Iar aici trebuie să consemnez cu cea mai mare recunoștință că, pe cât a fost de infam comportamentul populației șcheiene începând din momentul intrării până la sosirea ordinului militar, pe atât au fost de elegante, onorabile conduita, felul de a se purta, ținuta armatei la intrarea în oraș. Același lucru, ba chiar într-o măsură și mai mare se poate spune despre ofițeri, căci pe 29, toată ziua și noaptea, au tot sosit soldați, dar de plâns nu s-a plâns nimeni.

30 august A trecut dimineața, sunt prezente patrule militare, se simt mișcări de trupe, dar nu în oraș, ci doar pe bulevardul Rezső Rudolf. Atmosfera e calmă, liniștită, populația începe să-și deschidă magazinele și viața pornește din nou. Dintre locuitori, mulți intră în biserică, alții își fac cruce dinaintea statuii Mariei, ridicată deasupra magazinului cu ceas al parohiei, pe care am pus-o afară pe 28 august, pentru ca Maria să fie păzitoarea orașului.

După-amiază, la ora 3, a intrat la mine o delegație militară, care m-a somat să mă duc cu ea, căci mă iau ostatic. Să iau cu mine lenjerie, bani și celelalte, hrană pentru două zile. M-am supus ordinului și am pornit. Pe ai mei i-am binecuvântat, m-am suit în mașină și, însoțit de un soldat cu baionetă, am luat-o spre primărie. Aducerea ostaticilor era programată pentru ora 5. Dacă aceștia nu vin, atunci se bombardează orașul. Trebuia să fiu dus la ora 6 în Dârste[1], iar de acolo mai departe. Domnul primar a obținut – un rol important jucându-l aici soția sa – să nu fiu luat și dus, ci să fiu internat la Hotelul Korona, unde fiecare trăia pe contul său. Acolo am petrecut noaptea: preotul evanghelic vicar dr. Herfurth, superintendentul dr. Vajna și ceilalți ostatici, 15 la număr. Îndoiala, durerea că enoriașii mi-au rămas singuri, pustiul din sufletul părinților mei mi-au săpat urme adânci pe chip. Iar între rugăciuni – noaptea cea lungă, lipsită de somn. Și a sosit și dimineața. [...]

1 septembrie Dimineața – la spovedanie. Au fost mulți. [...] Ziua a trecut în liniște. Autoritatea militară a emis cel mai strict ordin împotriva adunăturii vagabonde. În 24 de ore, obiectele furate trebuie aduse înapoi. Persoanele de peste 17 ani au fost obligate să presteze muncă în folosul armatei. În cursul dimineții am fost pe la gimnaziu. Locuința directorului arăta groaznic. Așa s-a întâmplat, de altminteri, cu casele nelocuite. Străji pe toate străzile pe unde se pune mare accent pe ordine și siguranță. În timpul nopții, s-au putut auzi, la mari depărtări, zgomote ce păreau bubuituri de tun, sesizabile, de altminteri, în fiecare zi.

2 septembrie S-a făcut din nou dimineață. Slavă Domnului, o noapte pașnică, liniștită. Iluminația cu gaz a fost sistată. Noaptea e neagră ca smoala. Dimineața, în confesional. A fost misă, în cadrul căreia credincioșii s-au împărtășit în masă. După misă, am rostit cuvinte de îmbărbătare. Trupele campate s-au retras, au sosit unele noi. [...] Liniște peste tot. Se mătură și se curăță parcurile și străzile. Dimineața, între ora 11 și 12, a sosit ordinul conform căruia clădirile publice de stat trec în proprietatea

---

1) Cartier din Brașov.

statului român. De acum încolo, în cadrul miselor trebuie să ne rugăm pentru regele Ferdinand, suveranul român, și pentru familia sa. [...]

4 septembrie [...] Evenimentele mai importante ale zilei. Fixarea prețurilor la carne: carne de vită, 5 coroane; carne de porc și de vițel, 3 coroane. Valoarea coroanei este 80 de bani. Ordin de îndepărtare a stemelor maghiare. După-amiază, la 6 s-a încercat scoaterea stemei de pe școala elementară romano-catolică. Încolo, liniște. Locuințele fără stăpân au fost, pe ici, pe colo, sparte, spre marea bucurie a gloatei. [...]

14 septembrie *Exaltatio Crucis! Ave spes unica!!* Începând încă din zori, la spovedanie. Sunt mulți care vor să se spovedească. Sfânta misă, la ora 7. Numărul celor care primesc sfânta împărtășanie este normal, ba se pare că a și sporit puțin. Dimineața, la ora 8, după o bubuitură colosală, soclul statuii lui Árpád de pe Tâmpa[1] a fost spulberată. Cu ce a greșit acest soclu? Doamne, ce ciudat mai e și omul... Azi va fi o zi frumoasă, minunată. Soarele dogorește cu blândețe, usucă lacrimile ce se preling pe chipurile noastre! O, Isuse... Cât mai ține această nesiguranță? *Gazeta Transilvaniei* anunță căderea Șelimbărului (de lângă Sibiu) și redă ordinul strict: dormitul cu poarta și ușa descuiate etc. Seara, la 6, rugăciunea. După aceea, am anunțat că, de acum încolo, rugăciunea o vom ține la ora 5, deoarece ordinul spune că, de la apus până dimineața, nu e voie să se circule. [...]

26 septembrie Frumoasă zi luminoasă de toamnă. La spovedanie. La 7 și jumătate, sfânta misă, la care 45 de persoane au luat sfânta cuminecătură. Dimineața, pe la ora 9, au apărut,

---

1) Statuia monumentală a lui Árpád, conducătorul triburilor maghiare (inițial, trebuia să fie statuia unui ostaș de rând), a fost ridicată cu prilejul sărbătoririi unui mileniu de la stabilirea maghiarilor pe teritoriul țării (1896), împreună cu alte șase statui instalate în diferite puncte ale graniței. V. Bálint Varga, *Árpád a város fölött: Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországán*, MTA BTK, Budapest, 2017.

la mare înălţime, avioane. S-au rechiziţionat tutunul, ţigările, nu se fumează. De altminteri, mai nou, se forţează uşile acolo unde nu e proprietar şi tot ceea ce e transportabil e luat şi dus noaptea. Alte lucruri pe care să le fi remarcat n-au fost. Seara, la ora 4, adoraţie. [...]

28 septembrie [...] Azi a fost rechiziţionat tot ce se găsea în magazinele cu produse de metal. Mărfurile din fier, cupru etc. au fost luate şi duse cu carele. Pare să nu fie vorba de o companie militară de cucerire, ci de una de jaf. Bine a spus unul dintre soldaţi, care a fost întrebat: cum sunteţi în stare să furaţi atât de mult? Oho, domnule, asta am moştenit-o din moşi-strămoşi. Până şi ei se simt jenaţi. Azi, bunăoară, au luat covoare de la firma Haas. Au rechiziţionat până şi zahărul ascuns al negustorilor. În seara asta, în faţa locuinţei comitelui suprem s-a oprit o maşină, un camion de transport. Pesemne că şi de acolo au cărat toate lucrurile mobile. Au demontat aparatul telegrafic fără fir, instalat în piaţa dinaintea bulevardului Rezső[1]. Seara între 4 şi 5, spovedanie, continuată şi după adoraţie. Azi, am sacrificat cei doi porci ai lui Ferenc Sipos, pentru că, pe de o parte, nu mai aveam hrană pentru ei, iar pe de altă parte, mi-era teamă că vor fi rechiziţionaţi. [...] Nu m-am mişcat din casă, pentru că circulă zvonul că e doar o chestiune de ore venirea alor noştri, lucru adeverit – nopţile – de răpăitul puştilor şi bubuitul tunurilor, care se pot auzi de-acum nu doar noaptea, ci şi ziua...[2]

——**JÓZSEF MEISEL**, preot romano-catolic din Braşov

---

[1]) Rudolfsallee; v. şi *supra*, nota 3, p. 207. [2]) Meisel József, *Keresztutam: Meisel József apátplébános naplójegyzetei 1916. aug. 28. – 1918. jan. 9.* (*Calvarul meu: Însemnări de jurnal, 28 august 1914 – 9 ianuarie 1918*), A Brassói Róm. Kath. Nőegyesület, Brassó, 1918, pp. 7–11; 21; 25; 52–55; 72–75.

O FEMEIE DIN TĂRLUNGENI PLEACĂ ÎN REFUGIU cu cei trei copii și cu mama sa. Pe drum, mama se îmbolnăvește și moare. După revenirea acasă, Anna Molnár își consemnează calvarul, descriind drumul anevoios dintr-o localitate în alta și suferințele prin care a trecut.

[VIAȚĂ DE PRIBEAG]

La 27 august 1916, deasupra comunelor noastre au zburat avioane inamice.[1] Oamenii se uitau, curioși, întrebându-se unii pe alții de-or fi ale noastre sau or fi ale dușmanilor, dar răspuns sigur nimenea n-a putut să deie, că nu se putea recunoaște ale cui să fi fost. Dimineața de 28 august a fost tristă, abia de-au dat zorile, că au și început să bată toba și să anunțe că toți bărbații de la 17 ani în sus, până la 50, să se prezinte numaidecât la birou[2], că suntem înconjurați de primejdii, au năvălit românii în Ardeal. Doamne! Să fi auzit plânsete și vaiete că unde să ne ducem și ce să facem.

Spre prânz, s-a bătut din nou toba și s-a dat de știre ca toată suflarea să se refugieze spre Feldioara. Umblam ca nebunii în sus și-n jos pe uliță că ce să facem – ne întrebam unii pe alții. Să fugim? Sau să rămânem acasă? N-am fost în stare să chibzuim cum ar fi oare mai bine: dacă plecăm sau dacă rămânem acasă.

După-amiază, pe la ora 3, am auzit o bubuitură mare spre plaiul dinspre Zizin, au început să arunce în aer podurile mai mari și sigur că n-am mai stat să-ntrebăm dacă s-o pornim la drum sau nu, ci ne-am și apucat să-ndesăm în căruțe doar cât e de trebuință și, cu plânsete și vaiete, ne-am luat rămas-bun de la case și de la comună și am pornit-o spre Feldioara.

Pe 28 august, la ora 4 după-amiază, ne-am părăsit căminul nostru drag și comuna Tărlungeni.

Am tot mers spre Feldioara, trecând prin Cașolț și Bod. Era noapte neagră, tunurile bubuiau și deasupra Săcelelor, și dea-

---

1) Este vorba de comuna Tărlungeni, situată la 15 km sud-est de Brașov, în direcția Pasului Predeal. 2) Biroul comunal.

supra comitatului Trei-Scaune. A fost o noapte îngrozitoare. Plângeam și ne văitam. La Săcele, ardeau două clădiri, luaseră foc de la ghiulele, bubuitura de tun ne-a prins foarte aproape, cât pe ce să ne apuce deznădejdea. În căruță, sărmanii copii plângeau și se tânguiau cu glas tare. Am fi zburat de-ar fi fost cu putință, dar nu era după voia noastră, înaintam ca melcul, nu puteam altfel, căci pe drum căruțele mergeau pe două rânduri, iar în spatele fiecărei căruțe erau legate câte trei-patru vite. Una pățea ceva, alta pățea altceva, așa că nu puteam înainta decât încet. Pe la miezul nopții, am ajuns la Bod, acolo, preț de un ceas, am lăsat vitele să se odihnească, deoarece tare obosite erau sărmanele. Multe vite frumoase n-au mai ținut pasul atunci, obosiseră, n-au făcut față – unele că erau prea greoaie, altele, prea slăbite. Norodul fugea îngrozit, își lăsa chiar și vita pe drum, doar el să se poată salva [...]. Mulți sărmani au fost nevoiți să se despartă, cu inima grea și plângând, de vitele lor.

După odihnă, am pornit-o de la Bod spre Feldioara, ne-am deplasat încet, cum s-a putut. În zori, am ajuns la Feldioara, acolo ne-am oprit din nou pentru un ceas, pentru ca vitele să mănânce nițel, și copiii. Armata nu ne-a lăsat să stăm multă vreme, ci a zorit lumea să caute să se grăbească, că vine vrăjmașul. Am pornit-o de la Feldioara, ne-am dus spre Roșia, dar nu era chip să mergi, atâtea căruțe erau. Înaintam pe drum pe două-trei rânduri, că aproape ne călcam unii pe ceilalți.

Am trecut și prin Roșia, cu ajutorul lui Dumnezeu. Cum am ajuns pe câmp, am și dejugat la marginea drumului, în șanț era otavă bună. Acolo, am dat din nou de mâncare la vite vreme de un ceas. Am dat și la copii să mănânce și, de acolo, am pornit-o spre Măieruș. Se făcuse deja seară când ne apropiam de Măieruș. Acolo, am lăsat din nou vitele să se odihnească nițel. Am vrut să dormim acolo, dar atât de tare bubuiau tunurile din toate părțile, că ne-a fost teamă că ne încercuiește dușmanul și rămânem în șanț. Am pornit-o înainte prin Măieruș. Soarele stătea deja să apună. Ne-am oprit să ne petrecem noaptea lângă o apă curată.

Ne-am trezit pe 30 august. De cum s-a luminat de ziuă, au venit de la staţionarul din Braşov soldaţi care ne-au zorit să ne grăbim tot înainte. Am pornit-o cu inima întristată şi ne-am îndreptat spre muntele Bogat. Să fi fost ora prânzului, când am ajuns pe culmea muntelui, acolo am scos vitele din jug, ca să mănânce, pentru că era iarbă bună, şi am prânzit şi noi. Când am vrut s-o pornim la drum, au venit nişte domni ofiţeri, care ne-au întrebat de unde venim – şi ce bine ne-a făcut îndemnul lor să nu ne ducem înainte, ci să rămânem acolo, să ne odihnim, căci mâine s-ar putea să ne întoarcem, deoarece ai noştri deja îi resping pe români. Ei, dar bucuria n-a ţinut mult, pentru că abia dacă au trecut două ceasuri şi iar au venit carele, dând zor unele după altele şi sârguindu-ne şi pe noi să ne grăbim. Am pornit-o şi de acolo în jos, pe valea muntelui Bogat, mânam vitele cât puteau ele să meargă de repede. Se făcuse seară când i-am ajuns din urmă pe Sári Váncsa, János Balázs şi ai lor. Se opriseră acolo mai multe persoane necunoscute cu căruţe, am dejugat şi noi acolo, cu gândul că rămânem şi, până nu ne gonesc, nici nu ne ducem înainte, că tot nădăjduiam că poate militarii noştri o să-i poată respinge pe români. Degeaba dar, căci spre miezul nopţii au început să vină mulţime de militari, se retrăgeau, hurducăiau carele cu tunuri şi carele trenului de luptă, puhoi de soldaţi, uriaş convoi în retragere.

Ne-am dus şi am întrebat de ce merg soldaţii înapoi, ni s-a spus că este retragere, pentru că vine duşmanul cu forţe mari, să ne grăbim şi noi înainte. Doamne, cât de speriaţi şi supăraţi am smuls copiii din somnul lor şi i-am urcat pachet în căruţe, era noaptea pe întuneric, şi am pornit-o din nou pe drumul băjeniei. Mergeam, dar nu ştiam încotro şi unde o să ne oprim, plângeau sărmanii copilaşi că de ce nu-i ducem acasă, ei habar n-aveau de primejdie, le era dor de acasă.

Aşa mergeam în noaptea ca smoala, cu inima neagră. Până-n zori, pe 31, am ajuns în comuna Hoghiz, dar ce ne-a fost dat să vedem şi acolo, plânsete şi vaiete în fiecare curte, căruţe pline de lucruri, mame plângând îşi frângeau mâinile cum adică s-o pornească la drum şi cum să se despartă de dragul lor cămin şi unde să-şi ducă pruncii să moară de foame, că la altceva nici că puteai gândi, doar că, dacă atâta amar de oameni o pornesc

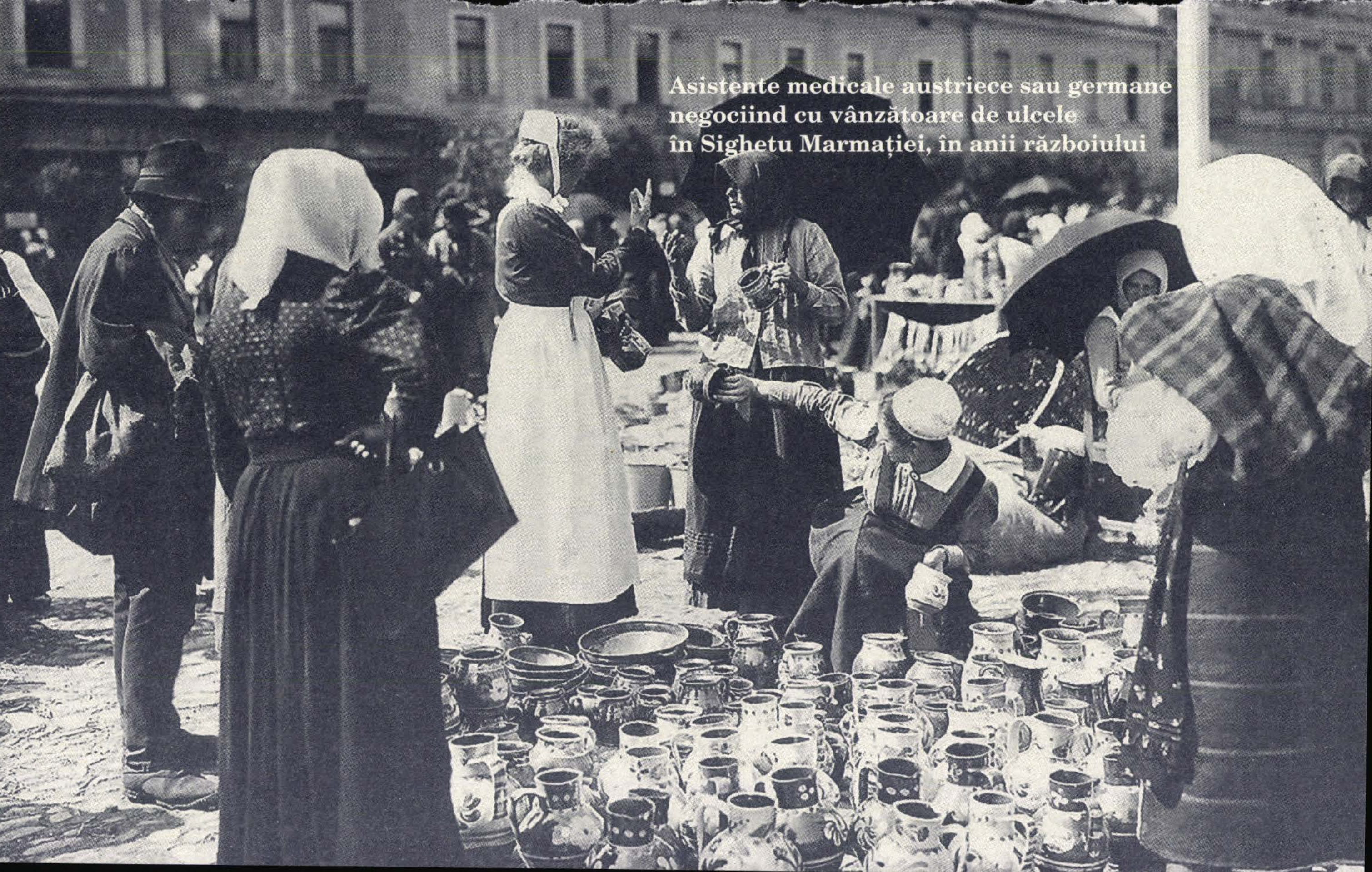

Asistente medicale austriece sau germane
negociind cu vânzătoare de ulcele
în Sighetu Marmației, în anii războiului

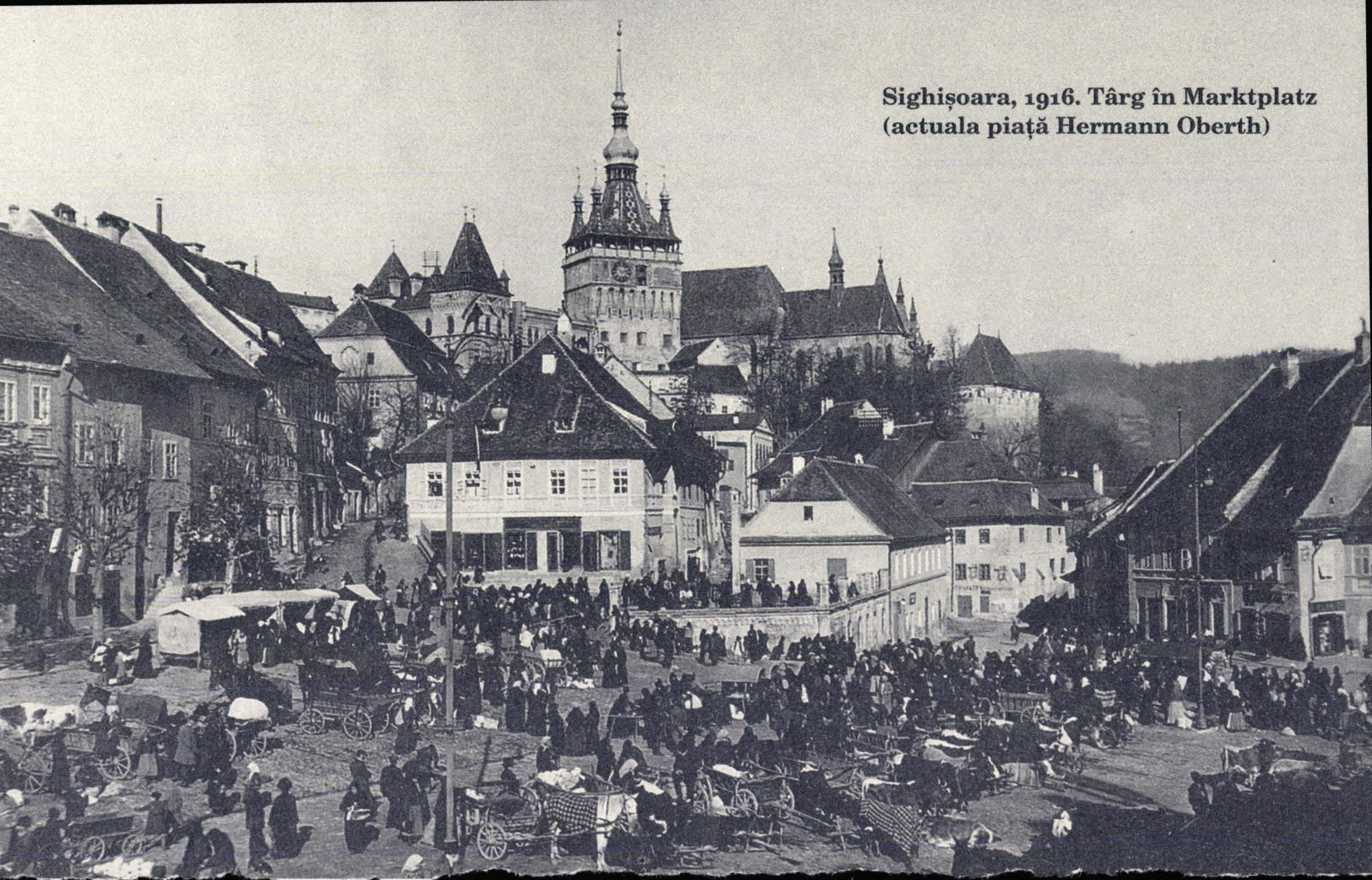

Sighișoara, 1916. Târg în Marktplatz
(actuala piață Hermann Oberth)

la drum, nu puteau lua multe cu ei, că nu ne gândeam la un drum așa de lung.

Credeam că ne ducem în a cincea sau, cel mult, în a șasea localitate, iar de acolo ne putem întoarce, căci soldații noștri îi resping pe inamici – dar n-a fost să fie. Am străbătut și Hoghizul și, prin tot acest vălmășag, ne-am dus spre Homorod, Rupea. Înainte de Rupea, am mai dezhămat vitele, ca să mănânce, dar nici apă nu s-a putut găsi, decât foarte puțină, și chiar și aceea cu nămol în ea. Au mâncat vitele și le-am adăpat acolo, cu apa aia tulbure, și am pornit-o din nou; la Rupea am ajuns la prânz.

De la Rupea, am mers înainte, spre Fișer. Era deja seară când am ajuns la hotarul localității Fișer. Acolo, la margine de drum, am dezhămat. Am pus vitele la iarbă și ne-am pregătit și noi cina.

Să ferească Dumnezeu de mese de seară asemenea celor înghițite în vremea aia, nici o îmbucătură nu ne-a căzut bine, fiece dumicat era doar chin și alean. După cină, ne culcam, dar somn nu prea găseam. Armata venea și tot venea înapoi.

Înainte de venirea zorilor, am înjugat animalele și am pornit-o înainte. [...]

Am apucat zorile zilei de sâmbătă, 2 septembrie, la hotarul comunei Zoltan, am plecat și de acolo după ora 8. Continua să plouă, era noroi mare, bietele vite abia mai puteau să înainteze. Am ajuns spre prânz la Saschiz, am oprit în piața comunei, dar ploua și ploua, nu se mai potolea.

Seara, au venit soldații și pe toți câți se găseau în comună dintre cei cu căruțe ne-au încartiruit în curți, căci sașii toți, lipsiți de inimă, au încuiat porțile, nu ne-au dat voie nici în curțile lor, până ce nu s-au răstit soldații la ei. Așa am fost încartiruiți și noi... [...]

Se făceau deja trei zile de când Máriskó a lui Anni a noastră era bolnavă, atunci, în acea noapte, fetița și-a dat duhul, izbăvindu-se de viața de pribeag. [...]

Am trecut prin Sighișoara, după care ne-am instalat din nou pe câmp, unde am și rămas două zile, dar a treia zi au venit jandarmii și ne-au poftit s-o luăm iarăși din loc. [...] Nicăieri nu puteam rămâne, trebuia să mergem, ne mânau de la un hotar al unei comune la altul, ca pe țiganii căldărari. [...] Am petrecut [lângă apa Târnavei] două nopți, acolo s-a îmbolnăvit sărmana mea măicuță, erau nopți reci [...] cu promoroacă: a răcit puternic, asta a dus-o în pământ pe draga noastră măicuță, care nouă ne lasă-n suflet, pân-om trăi, o mare durere. A treia zi, am luat-o și de acolo înainte, pe lângă comuna Dârlos, aici a fost ultima oprire, am petrecut în acel loc două săptămâni de jale, de inimă albastră și mizerie. O, Doamne, ce zile triste ne-a fost dat să trăim acolo, la Dârlos, sărmana noastră măicuță era din zi în zi mai rău, se lăsase frigul, era vreme de toamnă, și ce greu e să fii bolnav în pustietățile alea, să petreci lungi nopți de gheață, plângea, ofta că de ce o fi alungat-o pe ea soarta din scumpul ei cămin, să trebuiască să moară la margine de drum.

M-am dus în comună, am umblat peste tot, pe la mai-marii locului, cerând, rugându-mă cu lacrimi în ochi să ne dea undeva măcar și o odăiță cât de mică, să n-o ținem în pustie până-n ultima zi, dar peste tot mi s-a dat de înțeles că nu au. O, Doamne, am crezut că mi se rupe inima din piept că nu-i găsesc nicăieri casă și că trebuie să-și dea sufletul acolo, lângă căruță. A doua zi, am pornit-o din nou prin Dârlos, am tot umblat până a dat bunul Dumnezeu să găsim o căsuță, unde am dus-o pe 30 septembrie. A stat culcată acolo vreme de o săptămână, dar de câte ori a tot oftat, Doamne, de ce nu poate fi ea în casa ei, de ce nu se poate ea odihni, măcar în grădina ei, atunci s-ar face bine – dar n-a apucat să se ducă acasă. De acolo a trecut la odihna cea veșnică.

Și-a dat sufletul în după-amiaza zilei de 7 octombrie, la ora 4. Neuitata, iubita și buna noastră măicuță Anna Papolci a lăsat din mână toiagul pribegiei, durerile i-au contenit toate, a lăsat în urmă suferința pământească și pe iubiții ei copii și nepoți.

La 9 octombrie, am depus-o întru odihna cea veșnică în cimitirul săsesc de la Dârlos. Preotul sas a rostit predica în limba germană, pentru că, neștiind ungurește cât să poată spune rugăciunea, a spus-o în germană. Pe 10 octombrie 1916, am pornit spre casă, toată lumea a purces la drum de la Dârlos cu bucuria că se poate întoarce acasă.

Doar nouă, Doamne, doar nouă ne era atât de grea despărțirea! Cu jale am pornit de acasă când, la 28 august, am plecat în pribegie, dar de zece ori era mai mare durerea noastră acum, că trebuia să ne despărțim de iubita noastră măicuță. A trebuit s-o lăsăm singură în cimitirul acela străin, unde poate că nici la mormânt n-o să ne mai putem duce, la o așa de mare depărtare.

Nu avem însă ce să facem, soarta așa a vrut să fie, trebuie să ne resemnăm că asta a fost voința lui Dumnezeu. Odihnește-te în pace, măicuță iubită! Ziua de 24 a lunii februarie a anului 1917.[1]

——ANNA MOLNÁR (MOLNÁR MÁRTONNÉ),
țărancă din Tărlungeni

UN ALT LOCALNIC DIN TĂRLUNGENI, PLECAT cu ai lui tot atunci în pribegie, are norocul să se aciueze pe domeniul unui latifundiar mărinimos din Lunca Mureșului. Acolo va munci până în pragul iernii pe simbrie, alături de alte două familii refugiate. Întors acasă după retragerea trupelor românești, și-a găsit gospodăria prădată și devastată, dar și-a putut relua viața relativ fără greutate.

[NU NE PLÂNGEAM DE GREUTĂȚI]

Când mi s-a terminat din nou permisia, m-am întors, acolo am fost examinat de comisia de evaluare, care a constatat un handicap de 30% și m-a declarat inapt pentru un an, cu o pensie de 22 de coroane, pe care am primit-o în fiecare lună – până la 28 august, când a trebuit să ne refugiem.[2] Între timp, au fost recrutați și cei în vârstă de 18 ani, astfel că l-au luat și pe frate-meu, care, în perioada verii, a și fost instruit. În ce ne privește, noi ne vedeam, ca de obicei, de muncile agricole: semănat, secerat, treierat.

---

[1] „Molnár Mártonné visszaemlékezése (Tatrang)", în Veres Emese-Gyöngyvér, *op. cit.*, pp. 166–171. [2] Dintre cei 743.000 de soldați de pe teritoriul Ungariei care au suferit răni grave, 68.000 au fost declarați cu invaliditate deosebit de gravă, de 100% (orbi, amputați), iar 100.000, cu handicap între 25 și 75%. În afară de ei, statul trebuia să aibă grijă de văduvele a 72.000 de invalizi decedați și de 100.000 de copii rămași orfani. Tratamentul, reabilitarea, pensionarea soldaților invalizi au fost reglementate de Legea nr. XV din 1915, cu completările ulterioare. Pentru aplicarea ei, s-a înființat Oficiul pentru Invalizi (Rokkantügyi Hivatal), în competența căruia a intrat și revizuirea anuală a stării celor invalizi.

Pe 27 august, treieram, iar la o zi după aceea a sosit cea mai teribilă veste. Trebuie să ne refugiem imediat, pentru că România a declarat război Ungariei. Deznădejdea, jalea, plânsul care au pus – ca fulgerul – stăpânire pe noi la auzul acestei știri nu pot fi puse în cuvinte. Nimeni nu știa ce are de făcut. Își pierduseră cu toții mințile. Fiecare a început să se pregătească, urcând în căruță ce se putea. Mulți luau și duceau să ascundă îmbrăcăminte, alimente. Doseau încoace și încolo, în pivniță, altele și pe câmp, dar din astea nimeni n-a mai văzut niciodată nimic înapoi. Eu la cuptorul de ars – unde bunicul ardea pe timpuri oalele, pe locul cuptorului, care de multă vreme se surpase și se distrusese – am săpat o groapă lungă și am pus în ea o ladă în care țineam pe atunci îmbrăcăminte, am umplut-o cu cele mai necesare haine, i-am pus capacul și am acoperit-o cu pământ. Era într-un loc uscat, cu capacul pus, într-un loc acoperit, și n-a avut nimic. Lada noroc că a rămas, dar toate celelalte lucruri ne-au fost furate ori distruse.

Pe 27 dimineața,[1] mai erau doar câteva familii în sat, dar și ele pe picior de plecare. Au încărcat căruțele, legând de ele și una-două vaci. Pe drum, cât vedeai cu ochii, erau doar căruțe una după alta, pentru că, din toate satele din împrejurimi, pe acolo se scurgea întreaga masă spre Măieruș, așa suna indicația, cu adaosul că armata e cea care va avea grijă de populație. Doar că din asta n-a ieșit nimic. I-am dat drumul surorii mele să plece cu căruța, însoțită de vecini, iar eu am mai rămas o noapte acasă, am mai ascuns una-alta, dar nici acestea nu s-au păstrat. Apoi, dimineața, împreună cu șapte tineri, care erau încă acasă, am pornit-o spre Crizbav, dar nu pe drum, ci am tăiat peste câmp, dealuri și văi, iar la Apața i-am ajuns din urmă pe ai noștri și așa ne-am alăturat lor pentru mai departe. Refugierea a fost pentru mine o zi însemnată: aniversarea rănii pe care am căpătat-o. Exact când ieșeam din sat, fusesem, cu

---

1) Greșeală în text; ziua corectă: 28 august.

un an în urmă, la 28 august 1915, rănit lângă Zlociov, în apropierea graniței rusești. Eram șapte cei care, ieșiți din sat, o porniserăm la drum, rămăseseră acasă doar câțiva bătrâni, care n-au vrut să părăsească satul. Dintre aceștia, doar câțiva au rămas în viață, ceilalți au fost uciși.[1] Unul dintre cei care au rămas acasă era un tânăr, József Balogh; își pierduse înainte brațul stâng pe câmpul de luptă, spera că el n-o să pățească nimic, căci o să-l vadă că-i infirm. S-a înșelat însă amarnic, căci a avut o soartă și mai rea decât a bătrânilor, continuu se ascundea, se refugia, căci era tânăr, și a scăpat de moarte în mod miraculos.

Pentru că i-am ajuns din urmă pe ai noștri, am continuat drumul pribegiei împreună. Hrana animalelor n-a fost o problemă, pentru că pe câmp aveau din belşug ce să mănânce, griji au fost însă cu necesarul nostru de alimente. Ajungând în sate, în orașe, ne duceam să căutăm mâncare, dar populația de acolo nu prea mai avea nici ea, pentru că cei de dinaintea noastră o consumaseră deja. Cel mai greu a fost cu procurarea pâinii. Încet-încet însă, am înaintat până am ajuns în localitatea Lunca Mureşului, unde apoi ne-am oprit, pe proprietatea unui latifundiar pe nume Aladár Bakcsi, unde fuseseră și argați, dar plecaseră, clădirile, grajdurile rămăseseră goale. Proprietarul ne-a oferit locuri, iar noi, trei familii, ne-am instalat acolo: văduva lui György Domokos cu cei patru copii ai ei și cu doi cai, Márton Benedek cu soția și doi boi, precum și eu cu sora mea, tot cu doi boi. Numitului Márton Benedek îi ziceau în sat Jakabocska. Era un om scund, dar vioi, așa i se zicea la noi (pe nume comun). Proprietarul ne dădea să muncim în fiecare zi. Aram, însămânțam. Am pregătit un teren mare, unde noi doi, eu împreună cu Jakabocska, unul lângă altul, am semănat cu mâna secară, iar fiul văduvei (András Line, copil nelegitim) grăpa cu caii în urma noastră. Alteori, dădeam cu coasa, transportam fân; tot timpul era de lucru și eram plătiți, nu ne plângeam de

---

1) După intrarea Armatei a IX-a germane, s-au consemnat daunele și pierderile din Țara Bârsei. În Satu Nou (Barcaújfalu, Neudorf), au fost împușcați patru oameni, unul a fost omorât în bătaie după o altercație, iar doi au fost luați cu forța de către soldații armatei române.

greutăți. Venea toamna și a trebuit să avem grijă de furaje pentru animale, în cazul în care am fi rămas și iarna aici. Proprietarul ne-a oferit un teritoriu mare de cosit, de unde am adunat apoi un stog de fân ca nutreț pentru iarnă. Acolo am trăit, în așteptarea întoarcerii acasă, căci trupele germane i-au respins pe români, care devastaseră de-acum o bună parte din Transilvania. Zi de zi, soseau vești bune, cum că refugiații se întorc deja acasă, astfel că, luându-ne în una dintre zile rămas-bun de la îndrăgita familie cu care deveniserăm una, am mulțumit pentru marea dragoste și multa ei bunătate și am pornit-o spre casă. Spre casă pe un alt drum. Am venit spre Sibiu, gândindu-ne tot timpul că poate o să găsim doar locul casei. Spre marea noastră surpriză și bucurie, am găsit satul întreg și neatins, doar că jefuit și prădat, cu toate bunurile distruse. Noi am avut mare noroc că n-au dat peste lada noastră ascunsă în pământ, astfel încât obiectele de îmbrăcăminte cele mai trebuincioase – palton, pantalon, încălțăminte, rufărie – s-au păstrat toate, chiar și multe unelte am putut să ascund acolo, ferăstraie, topoare, dălți, ciocane, rindele, și au mai rămas și alte mărunțișuri, astfel încât am putut relua viața și munca. Unde oamenii n-au apucat să treiere înainte de a pleca în refugiu, acolo grânele – măcar că împrăștiate, risipite pe jos, dar, în mare parte, în multe locuri, au rămas cu totul, și apoi a pornit treierătoarea și grânele au fost treierate. La noi, apucaserăm să le treierăm, așa că totul a fost luat, dus și risipit peste tot, în pod, în curte, pe unde le-au cărat. Spre marele nostru noroc, ne-a rămas, aproape ca prin minune, un sac de făină de grâu, pe care-l întinsesem sub capătul căpriorilor, pe zidul cuptorului de ars, unde nu exista pod, și-l învelisem cu o pătură. De la nivelul solului, se putea vedea doar pătura, și tocmai de aceea nimeni n-a stat să chibzuiască ce e dedesubt, așa că făina, așa cum o așezasem, a rămas, și am făcut după aceea din ea pâine. Am avut două bivolițe de lapte, iar pe una dintre ele un om pe nume Márton Pál, care rămăsese acasă, a ținut-o la el și, acum că am venit acasă, ne-a dat-o înapoi. Au rămas pe câmp și cartofii pe care-i pusesem, pe care apoi i-am scos. Între timp, bătrânii rămași acasă (unul dintre ei este vecinul meu) ne-au înapoiat câte o piesă de îmbrăcăminte și câte o unealtă, dintre cele pe care le luaseră. Ne-am apucat de însămânțatul de toamnă, grâu, secară, dar totul a rămas baltă, pentru că a nins. Iarna a fost însă scurtă și blândă, puțina ninsoare căzută s-a și topit curând și am însămânțat grâul de toamnă la sfârșitul lui ianuarie și în februarie, iar toamna a dat o recoltă destul de bună.[1]

——GYÖRGY ERDŐ, agricultor din Tărlungeni

ÎN SATU NOU, DIN APROPIEREA BRAȘOVULUI, plecarea în băjenie se produce la fel ca în toate celelalte localități cuprinse de panică: într-o debandadă totală și lăsând în urmă bătrânii neajutorați. Primarul se îngrijește, printre altele, și de salvarea arhivei.

[FUGIȚI! FUGIȚI, DUȘMANUL E PE CAPUL NOSTRU!]

Ziua de 28 august a anului 1916 a lăsat în istoria existenței umane o amintire amară și plină de durere, care nu se poate uita. […] O parte a oamenilor sculați brusc, fără haine, din patul lor cald au alergat în gura morții ucigașe, cealaltă parte, asemenea șoarecilor dinaintea catastrofei, și-au căutat o gaură unde să se ascundă. […]

Nu peste multă vreme, a sosit de la Brașov un fel de curier-mesager cu o bucățică de scriere în mână, strigând printre oameni: Fugiți! Fugiți, dușmanul e pe capul nostru! S-a dus în goană la șefii locului, a predat documentul, în care autoritățile dădeau o scurtă indicație consiliului local în vederea luării unor măsuri ca locuitorii comunei să se refugieze numaidecât, fără întârziere, pentru că, pe neașteptate, inamicul ne-a atacat mișelește. Toți bărbații sub 55 de ani sunt obligați să se refugieze; refugierea se va face spre Rupea…

---

1) „Erdő György visszaemlékezése“, în Veres Emese-Gyöngyvér, *op. cit.*, pp. 188–191.

De nedescris e până și panica izbucnită după anunțarea veștii, dar existând chiar și de mai înainte printre oamenii din sat. Pretutindeni – doar plânset-lamentație-vaiet-deznădejde-alergătură-umblătură-nebunie. O mare parte a locuitorilor satului era alcătuită din femei și copii lipsiți de apărare și neajutorați, care nu știau nici măcar ce să facă și cum să înceapă. Toată lumea făcea însă câte ceva – după propriile puteri, posibilități și după cum îi ducea capul – și oamenii se ajutau între ei.

Într-un loc se pregătea căruța, în alt loc se săpau gropi, ca să se ascundă acolo lucrușoarele în pământ, iar în alte locuri se cărau, ajutați unii de alții, în câte o pivniță potrivită, catrafuse și se zideau intrările, și toți se pregăteau, în mare grabă, prin trudă amarnică, de plecarea în pribegie.

Consiliul local și conducătorii altor așezăminte pregăteau lăzile în care așezau registrele și alte valori.

Eu, în calitate de casier al cooperativei de credit și contabil al cooperativei de consum, am organizat laolaltă cu directorii împachetarea documentelor, pe care le-am trimis, împreună cu lada comunei, la gară, cu destinația Budapesta.

Pregătirea – împachetarea toată ziua și noaptea – a avut loc până a doua zi de dimineață, când căruțele din întregul sat au pornit la drum. Fiecare ducea cu el ceea ce era mai ușor de cărat; fiecare a lăsat aici întreaga avere, toate bunurile pe care nu le putea duce cu sine – în grija bătrânilor incapabili să se refugieze, fiind cu totul nesigur că aceștia le pot păzi de distrugere.

Atât de jalnică a fost cu adevărat această plecare în pribegie – că până și bunului Dumnezeu i-au dat lacrimile văzând această mizerie. Ne-am putea imagina neplăcuta situație în care ținutul de sus, ținutul de jos, plasa Săcele ale comitatului Brașov, comitatul Trei Scaune, comitatul Ciuc, ca și comitatul Făgăraș pornesc în amarnica pribegie în același timp și pe același drum, dându-li-se tuturor Rupea ca direcție de urmat.¹

——GYÖRGY BALOGH, primarul localității Satu Nou

---

¹) „Balogh György visszaemlékezése“, în Veres Emese-Gyöngyvér, *op. cit.*, pp. 192–194.

LA FINAL DE AUGUST 1916, COPIII UNOR ȚĂrani de pe lângă Brașov pornesc în pribegie alături de mama lor. Din pricina frontului foarte schimbător, mama și o soră nu pot ține pasul și se întorc acasă. Singuri în căruța trasă de vite, copiii rămași sunt purtați de valul de refugiați până la Aiud. Acolo, de la începutul lui octombrie și până la revenirea lor acasă de Crăciun, Sára și cei doi frați ai ei trăiesc în cea mai cruntă mizerie, din ajutoare primite de la Crucea Roșie și din cerșit.

[„*SECHS KINDER, MUTTER KRANK*“]

...Până la Aiud ne-am dus cu căruța. Din păcate. Fără mama, fără tata. Fratele cel mai mare nu împlinise încă unsprezece ani – János al nostru, care mâna vaca. Pe atunci, aveam vacă. Tata era la război, dar, înainte, obișnuise vitele la jug. Așa că tata făcuse treaba la câmp cu ele. Cu ele ne duceam, și aveam doi tăurași [...]. A venit strigând preotul român: „Fugiți, fugiți, oameni buni, că vine barbarii și ne omoare!“* A fost de-ajuns – că mama a și pregătit căruța cu vacile, a legat tăurașii la spate, ca să fugim, și ne-a înghesuit în căruță pe toți câți eram. [...] Era septembrie, dacă nu mai devreme. Totul era încă pe câmp. Și am avut noroc că mama a pus în căruță – era ceaunul în care se făcea mâncare, și era o tigaie cu trei picioare, în care se prăjea, a pus-o și pe aia, să avem noi. [...] Mama voia să vină cu noi. Da, dar în gospodărie erau un porc de îngrășat, o scroafă cu purcei, bovine tinere, multe păsări și toate câte. S-a întors înapoi seara [...] acasă, să dea la porci de mâncare. Îi era milă de ei. Erau afară, că la noi era așa: iarna îi țineam în grajd, vara nu era grajd pentru porci. Așa că erau afară. S-a-ntors acasă, să le dea de mâncare. [...] Mama, când a terminat de dat la porci, a venit după noi. Dar deja gata,** românii erau aici, iar pe acolo, pe unde a fost fabrica de cherestea, apăi acolo au tras de-a curmezișul sârma ghimpată, pentru ca nici căruță, nici vită, nimic să nu treacă dincolo. Stăteau deja cu armele

---

*,** În română, în original (n. tr.).

acolo. Iar noi ne țineam după ceilalți. Apăi, sărmate frate, apăi de unde știi drumul? Și atunci ne-am oprit și la Budila. Și atunci seara ce a făcut frate-meu? Vitelor trebuia să li se dea de mâncare. Pe câmp erau de toate, lucernă, trifoi. Le-a dus acolo, și vacile s-au săturat. Le-a dat să bea din șanțul de acolo. Ce să mai spun, că până dimineață una dintre vaci s-a umflat. Tare ne-am mai necăjit atunci. Am plâns, ne-am pus pe burta ei. Am plâns-o că de-acum nu mai avem lăptic. Cu o seară înainte, frate-meu o mai mulsese și am băut laptele așa, nefiert. Atunci a venit un om, și zice, nu plângeți, i-a spus lui frate-meu, du-te, prinde boul ăla, adă-l aici, și atunci a înjugat un bou lângă vacă și ne-am dus mai departe. Și am tot mers, Dumnezeu știe, că eu nu mai știu drumul că pe unde. Ne-am dus după ceilalți. Înaintea noastră erau mulți și poate că și după noi mai veneau. Ne țineam după ăia, să nu ne pierdem. Ce era să facem? Am mers, am mers și am tot mers! Pe drum, am mâncat și sfeclă furajeră crudă, ca și porumb. După care am mers mai departe de-a lungul unor vii, nu mai știu încotro, dar pe acolo locuiau tot sași.

Am avut o soră mai mare. De 14 ani, poate să fi avut și 15. S-a dus la Tărlungeni la o cunoștință. Un băiat. Familia lui avea cai, și ei au mers cu căruță cu cai. Iar ea nu s-a dus cu noi, ci s-a dus cu ei. În fața Domnului, toți răspund pentru păcatele lor! Pe noi ne-a lăsat acolo. [...]

Am ajuns cumva la Aiud. Eram mulți. De n-om fi fost cinci sute, să-mi zici mie... Am dormit pe scânduri, că nu era unde. Apoi însă, s-or aranjat. Unul dintre frați a ajuns chiar la Crucea Roșie, dar noi n-am mai ajuns. Noi am nimerit la o baroană, în bucătăria de vară. Bucătărie de vară ne-a dat, dar nimic în ea. Ne-a dat un lighean ciobit și poate o găleată, dar nici sobă, nimic, nimic. Frate-meu mai ieșea pe poartă, că locuiam în apropierea podului peste Olt, iar imediat peste pod se afla palatul baroanei. Acolo era târg în fiecare duminică. Și atunci ne duceam acolo diminețile și cerșeam. [...]

Frate-meu și-a rupt piciorul când se legăna pe o buturugă. Nimeni n-a venit să ajute. Apoi, ne-am umplut de păduchi. Săracul frate-meu s-a chinuit atâta, mă tot pieptăna. Știa că măicuța ne dăduse cu gaz pe cap. Și-a amintit și atâta a tot cerut, că m-a scăpat de ei. M-au învățat germanii că *sechs Kinder, Mutter krank*.* Cât oi trăi n-o să uit – și cu vorbele astea ne duceam să cerșim. Mama ne urcase cam dezbrăcați în căruță, golași. Ne-am dus să cerșim straie, dar nu prea erau darnici. Cerșeam și la piață. Mâncare de dimineață căpătam de la Crucea Roșie, pentru asta trebuia să ne ducem acolo. Iar mâncare de prânz în piață. A venit după aceea vremea rece, ne era frig. [...] Apoi, cum-necum, am ajuns acasă.[1]

——**SÁRA PAPP**, căsătorită Sipos, țărancă din Săcele

IMEDIAT CE SE ANUNȚĂ APROPIEREA TRUPElor românești, un medic din Ocna Sibiului își trimite familia la Budapesta, urmând să i se alăture mai târziu. Priveliștea refugiaților din marele oraș e copleșitoare. Întoarcerea acasă, după retragerea armatei române, aduce cu sine noi tragedii.

[AM VĂZUT PE DRUM MIZERIA FĂRĂ MARGINI]

PRIBEGIA

Părea că Ocna Sibiului rămâne departe de evenimentele războiului și că-i simte doar indirect gustul amar. Nu s-a întâmplat însă așa. Românii au invadat Transilvania în vara anului 1916 nu prin trecători, pe unde erau așteptați, ci au coborât pe panta muntelui.[2] Uriașă a fost panica izbucnită, evenimentele

---

* „[Suntem] șase copii, mama [este] bolnavă“ (germ.) (n. tr.).

¹) „Siposné Papp Sára visszaemlékezése“, în Veres Emese-Gyöngyvér, *op. cit.*, pp. 237–241. ²) Armata română a atacat simultan pe un front lung de 500 km, de la Pasul Tihuța și până la Dunăre. A înaintat prin Pasul Tulgheș, Defileul Ghimeș, Cheile Bicazului, Oituz, Pasul Predeal, Vama Buzăului, Pasul Turnu Roșu și Defileul Surduc, ocupând Orșova și insula Ada Kaleh. În afara Ținutului Secuiesc, a ocupat Brașovul, Petroșanii și Orșova.Povestitorul a fost probabil indus în eroare de faptul că

s-au succedat pe neașteptate, în toiul sezonului balnear. Vizitatorii și-au făcut bagajele și au fugit cât au putut de repede. Nici măcar bagajele nu și le-au putut lua cu ei, acestea se adunaseră mormane la gară; le-au dat la mesagerie, ca să fie trimise după ei. Populația autohtonă a Ocnei Sibiului nu s-a mișcat, o parte a funcționarilor, cei tineri însă au pornit-o și ei. Ne duceam necontenit la gară să aflăm vești, uluitor era însă că nu se puteau afla informații exacte despre evenimente ce se petreceau în proximitatea noastră. Nu aveam o imagine despre situație. Trenurile se succedau, a fost evacuat și Sibiul. Când au sosit și informații oficiale și se recomanda evacuarea, mi-am pregătit familia de drum și am așezat-o într-un vagon-marfar cu o capacitate de șase cai sau patruzeci de persoane. Se înghesuiseră în el șaizeci de oameni și au pornit-o spre Budapesta. Îi aștepta o călătorie grea, dar și mai greu de suportat a fost despărțirea. Nu știam ce ne aduce viitorul și nici dacă ne vom mai întâlni vreodată. Greu mi-a fost să rămân, dar am vrut să rezist cât îmi va fi fost cu putință. La drept vorbind, locuiam deja la gară. Șeful de gară mi-a spus în taină că primise ordinul de evacuare, banii i-a dus deja, casieria a lăsat-o deschisă conform prevederilor, doar el mai este acolo. Mi-a comunicat în scurtă vreme că, peste câteva ore, va pleca ultimul tren, cu care funcționarii vor trebui să părăsească locul. M-am tot frământat ce să fac. Dușmanul este *ante portas*, o să mă ia – ca medic scutit de serviciul militar – prizonier, iar întâlnirea cu familia mea ar fi fost să fie și mai nesigură. Medicul balneolog, personalul de stat au decis că plece, și m-au sfătuit și pe mine să fac același lucru. Nu m-am mai putut opune. Mi-am adunat lucrurile cele mai necesare, instrumentarul medical și mi-am luat rămas-bun de la căminul meu. Pe unul dintre scaune, încă stătea întins capotul soției mele, așa cum îl pusese, în colț jucăriile copiilor, așa cum le lăsaseră, îndrăgitele lor obiecte, pe care le tot adu-

---

în pasul Turnu Roșu și în jurul Predealului a fost o oarecare rezistență militară, iar Sibiul, evacuat în proporție de două treimi, nu a fost ocupat de trupele române.

naserăm cu atâta afecțiune. Am făcut deodată stânga-mprejur și am ieșit în goană. A rămas în locuință fata [slujnica].

Tot într-un vagon de marfă am ajuns și noi, alături de bagajele vilegiaturiștilor. Pe unele le-am revăzut mai târziu la Ocna Sibiului, în proprietatea altora: fuseseră „repatriate“. Spre capătul călătoriei noastre, am întâlnit un tren sanitar, al cărui comandant m-a invitat, ca medic, și astfel am ajuns în scurtă vreme la Budapesta. Mi-am reîntâlnit familia la un prieten.

Ne-am dus să căutăm locuință. Și am și găsit, într-o casă din preajmă, o cameră mobilată. După care, a doua zi, știința mea medicală a dat chix. Fiul meu mai mic făcuse o erupție pe tot corpul, părea să fie în mod limpede pojar, dar fără febră. Până am stat să reflectez, a reieșit că și noi avem leziuni asemănătoare, într-un număr mare. După care problema s-a rezolvat: nu era boală, ci era vorba de truda invaziei de ploșnițe – un mic beteșug budapestan.

Când am văzut pe drum mizeria fără margini, oamenii necăjiți, fără de patrie, care, la drept vorbind, își luaseră lumea-n cap cu o singură haină pe ei, mulțimea de răniți, oamenii bandajați, trenurile sanitare pline până la refuz, am simțit că, într-o astfel de nevoință la scară națională, trebuie să ajut și eu cum știu, astfel încât, din prima zi, la prânz, m-am dus să mă prezint la Ministerul Apărării Naționale. Am ajuns cu câteva minute după ora 2. Paznicul m-a oprit: cine și ce sunt, ce vreau. Am spus că am venit să mă prezint, în calitate de medic.

— Acum nu mai sunt primiri, veniți mâine! și mi-a închis ușa-n nas.

Soția aștepta deznădăjduită în poartă rezultatul și s-a bucurat foarte mult că m-au dat afară. Dacă tot eram în Cetate¹, m-am gândit să intru la direcția de sănătate a Ministerului de Interne. M-am prezentat la secretarul de stat. I-am raportat de ce a trebuit să vin și i-am spus că am fost să mă prezint la armată, dar fără rezultat. Am primit o săpuneală că nici măcar n-am dreptul la așa ceva, ca medic scutit de serviciul militar,

---

¹) Este vorba de cartierul Cetății din Buda. Pe vremuri, aici aveau sediile cele mai importante ministere.

că doar Ministerul de Interne poate dispune în ce mă privește. Armata și așa și-a însușit o mare parte dintre doctori, sunt necazuri cu populația civilă și este nevoie de mine.

A doua zi, activam deja ca medic epidemiolog în Gara Rákos.[1] Controlam trenurile cu refugiați care soseau acolo, să văd dacă nu există printre ei bolnavi contagioși sau care să sufere de alte boli. De la Ocna Sibiului până la Budapesta, am văzut o adevărată mare de bălegar. Am dormit pe bălegar și în vagoane, iar ce a urmat a fost și mai rău. Din vagon nu se putea coborî fără să calce omul în ceva. Este o pură minune că n-au apărut și nu s-au răspândit grave epidemii de infecții intestinale. Moise poruncise încă din vechime că excrementele trebuie îngropate în pământ, dar, la câteva milenii după, despre așa ceva nici nu mai putea fi vorba. Oamenii nici măcar nu se oboseau să se ducă până la latrină. Așa am putut să-nțeleg uriașele pierderi cauzate de epidemii în războaiele din vremurile de demult.

Cealaltă constatare e mai plăcută: incredibila disponibilitate a oamenilor de a ajuta. În toate gările prin care am trecut, refugiații erau așteptați cu mâncare, cu lapte. În ce o privește, Budapesta a adus mari sacrificii în interesul lor, după cum au pus umărul și persoanele particulare. Sute de refugiați au primit haine. [...]

DIN NOU ACASĂ...

Odată cu lichidarea urmărilor invaziei, oamenii au început să revină la casele lor. [...] A urmat un ordin conform căruia trebuie inventariate pagubele de război, căci acestea vor fi compensate. Aici, și-au arătat chipul caracterele ascunse ale oamenilor. Un funcționar cu rang de conducere a solicitat compensarea a peste o sută de borcane cu dulceață și compot și a întregii sale rezerve de alimente, cu toate că ele s-au pierdut asemenea alor noastre – acest lucru însă chiar că nu poate fi socotit pagubă de război. Cu acel prilej s-a aflat ce valori uimitor de mari posedaseră chiar și cei mai simpli oameni – pe hârtie. Compensarea, desigur, n-a venit.

---

[1] Nod feroviar la Budapesta, în fața Gării de Vest.

Viața a intrat încetul cu încetul, din nou, pe făgașul ei normal, doar câte un talaz marțial mai ajungea – iarăși indirect – până la noi. Am primit înștiințare de la poliție că trebuie să autopsiez trei copilași înecați. Când mamei i s-a comunicat că soțul i-a căzut pe câmpul de luptă, și-a dus deznădăjduită copiii la lacul Tököli[1] și i-a aruncat pe rând în apă, după care a vrut să termine și ea cu viața. Cel mai mare a ieșit din apă și a fugit. Nici mama nu s-a scufundat în apa cu o foarte mare concentrație de sare. Copiii au rămas, și ei, la suprafața apei, însă capul, mai greu, li s-a scufundat, și astfel au murit înecați.[2]

——FERENC KOVÁTS, medic în Ocna Sibiului

DOI MARTORI DIN TÂRGU SECUIESC – UN JUdecător de ocol, care a dorit să-și păstreze anonimatul, și un proprietar de terenuri – povestesc cum s-a tras cu revolverul asupra primăriei, cum s-a făcut evacuarea de urgență și cum au pătruns în oraș trupele românești.

TÂRGU SECUIESC ÎN MÂINILE ROMÂNILOR

Pe linia de frontieră, duminică, nu știa încă nimeni de declarația de război a României. La Târgu Secuiesc, în după-amiaza de duminică, funcționarii vamali români stăteau prietenește laolaltă cu maghiarii în restaurantul hotelului mare. Surprinzător era doar că veniseră într-un număr neobișnuit de mare în oraș. Seara, pe la ora 10, au ieșit deodată în grup în piața din fața primăriei și au tras cu revolverele asupra primăriei, de unde jandarmii și poliția de frontieră, prezenți acolo, optsprezece la număr, au dat fuga jos și au răspuns atacului mișelesc al agresorilor, dintre care, după o luptă de o jumătate de ceas, au căzut șase, mai mulți au fost răniți, iar pe câțiva i-am prins. Aceștia au fost primii noștri prizonieri români. Ceilalți au fugit. Dintre oamenii noștri, trei au fost răniți.

---

[1] Azi, lacul Brâncoveanu din Ocna Sibiului, cu una dintre cele mai mari concentrații de sare din România. [2] Kováts Ferenc, *Völgyből a hegyre: Egy orvosprofesszor visszaemlékezései* (*Din vale pe munte: Memoriile unui profesor de medicină*), Vincze, Budapest, 2000, pp. 166–169.

În oraș, atacul a stârnit pe moment forfotă, oamenii nu găseau explicație pentru odiosul atac, însă, nu peste multă vreme, tulburarea s-a domolit. La ora 2 după miezul nopții, a sosit telegramă la primar, la poliție și la gară, în care se comunica declarația de război. În același timp, dr. Miklós Betegh, comisarul guvernamental, a dispus evacuarea urgentă a orașului, care a și început luni, în zori.

Maghiarii din satele din împrejurimi au venit cu căruțele și au povestit că trupele noastre s-au implicat în luptă cu românii încă din noaptea de duminică și că i-au respins imediat, până departe. În sate, țăranii români au rămas acasă, în schimb intelectualitatea românească s-a refugiat și ea.

Luni după-amiază, tot mai soseau în oraș maghiari din împrejurimi, care povesteau că trupele noastre au primit de la comandamentul superior ordin de retragere sistematică, pe care ariergarda noastră a acoperit-o într-o luptă crâncenă, provocând, între timp, mari pierderi românilor care înaintau și transportând mulți prizonieri la Târgu Secuiesc.[1] În satele rămase goale în urma evacuării alor noștri, românii au pătruns cu prudență, cu mare precauție și vigilență.

În dimineața de marți, între trupele noastre și români a izbucnit lupta. Iar am avut prizonieri români. Confruntarea a ținut până marți, la miezul nopții.

---

[1]) Literatura de specialitate nu se referă la o rezistență armată mai serioasă la Oituz, duminică, 27 aug., și nu se vorbește nici de prizonieri de război români. Trupele române au ocupat Târgu Secuiesc abia miercuri, 30 aug., deoarece au întâlnit rezistență din partea jandarmilor din oraș, a ofițerilor și soldaților vameși care s-au refugiat acolo, dar care, până la urmă – în conformitate cu ordinul de evacuare –, au părăsit orașul. Nu se vorbește de prizonieri români, doar de arestarea acelor funcționari de vamă români care au tras focuri asupra orașului Târgu Secuiesc. În schimb, trupele românești au adus cu ei prizonieri și ostatici de pe graniță. Tóth László, *Kézdiszék 1916: Írásban és képekben* (ediție proprie), Kézdivásárhely, 2016.

În prima zi a ocupației românești, a rămas în oraș un executor judecătoresc din Târgu Secuiesc, care a reușit să plece pe neobservate. A spus că vrea să dea de știre cum va fi să fie dominația românească. Comandantul român a dispus scoaterea tuturor stemelor ungare de pe clădirile publice, a pus să se instaleze steagul românesc pe primărie și a anunțat în sunet de tobă că orașul este teritoriu românesc, iar locuitorii au devenit cetățeni români. A decis intrarea în vigoare a unor importante măsuri de siguranță, pentru că, după experiența acumulată la sate, este neîncrezător față de populația românească de acolo. A declarat că celor care se supun necondiționat ordinelor sale n-o să le facă nimeni nici un rău, este interzis să se vorbească ungurește, limbile de contact sunt româna și franceza. Cei care nu vor să rămână în oraș sunt liberi să plece. Împreună cu executorul, au plecat din oraș mai mulți români. Au ajuns netulburați până la marginea orașului, acolo însă santinelele postate i-au bătut cu patul puștii, apoi au tras după ei.[1]

——ANONIM, judecător de ocol

[ROMÂNII AU PĂTRUNS ÎN ORAȘ ÎN TĂCERE]

Anterior invaziei românești [...], orașul a fost evacuat.[2] Marți am intrat în Târgu Secuiesc, unde am fost întâmpinat de câțiva bătrâni și bătrâne lipsiți de putere, rămași acolo, cu „vin românii". Și așa s-a și întâmplat: la scurtă vreme, și-au făcut apariția la orizont soldații inamici, care arătau ca ai noștri, și, în primele minute, abia am putut să-i deosebim de ostașii maghiari. În față, călăreau husarii români, iar după ei urma infanteria. Românii au pătruns în oraș în tăcere, în șiruri strânse de câte opt. Tren de luptă nu aveau, nici tunuri.

---

¹) *Bácskai Hírlap*, 15 sept. 1916. ²) Conform ordinului de evacuare dat de comitele suprem, administrația orașului și cea a împrejurimilor s-a evacuat în întregime, iar 50-60% dintre locuitori au luat drumul pribegiei.

Comandantul trupelor i-a chemat pe oameni în piața centrală și a declarat în limba română că, începând de azi, în acest oraș toți sunt supuși români. Apoi, a cerut femeilor să pregătească mâncare pentru soldații români, care nu fac rău cetățenilor neînarmați. De făcut n-au făcut rău nimănui și n-au făcut uz de violență. Românii au anunțat în oraș că de-acum aici nu împărații Franz Joseph și Wilhelm sunt stăpâni, ci regele Ferdinand și că Transilvania va aparține României. Au spus că nu au venit să cucerească, ci să-i elibereze pe frați.[1]

——ZSIGMOND MÁLNÁSSY, proprietar funciar

FARMACISTUL SÁNDOR BALÁZSOVICH DIN Sfântu Gheorghe, care s-a aflat în toată această perioadă în oraș, descrie sosirea trupelor românești, jaful la care s-au dedat deopotrivă ungurii și românii, indiferent de rang, precum și relația străinilor cu localnicii. Câteva luni de zile mai târziu, după retragerea armatei române, farmacistul avea să fie acuzat de complicitate de către trupele austro-ungare care au recuperat terenul.

[DE LA JAF NU SE DAU ÎN LĂTURI NICI OFIȚERII]

28 august [*1916*] La ora 4 dimineața a zilei de luni, m-au trezit strigăte îngrozitoare. „Anna, Margit (numele celor două servitoare), sculați-vă, au năvălit românii, trebuie să fugim numaidecât!“ La 5 și jumătate, o porniserăm în mica trăsură spre oraș cei doi Laci, Rudi și cu mine. Tocmai atunci se aducea, în piața mare, la cunoștința populației să se refugieze neîntârziat. I-am predat imediat lui Rudi cele 150 de coroane bani gheață

---

1) „Egy név nélküli nyilatkozó járásbíró és Málnássy Zsigmond földbirtokos beszámolója a kézdivásárhelyi eseményekről a *Bácskai Hírlap* 1916. szeptember 5. és szeptember 15. számaiban“. Sursa: http://nagyhaboru.blog.hu/2016/09/21/kezdivasarhely_roman_kezen

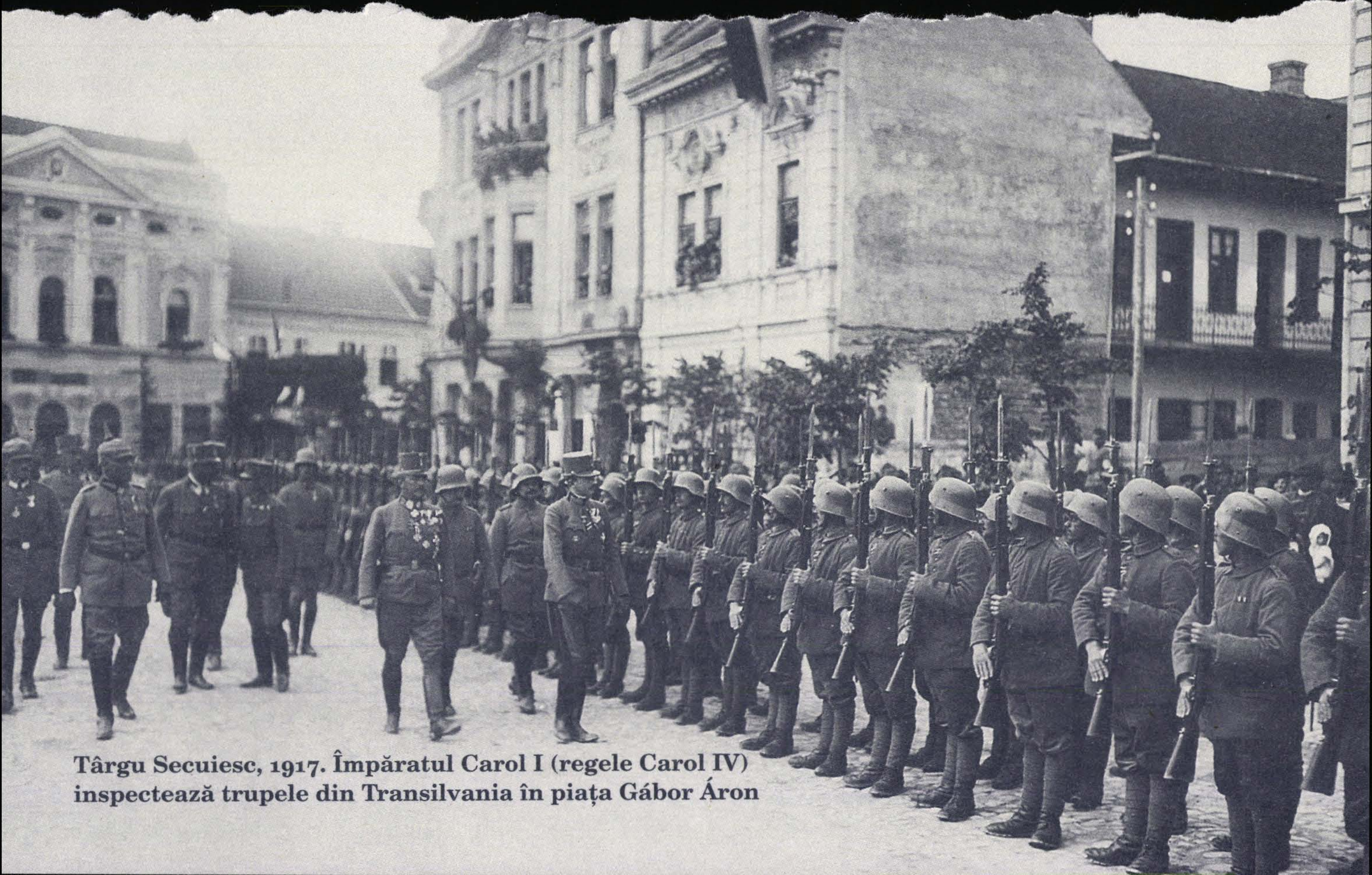

Târgu Secuiesc, 1917. Împăratul Carol I (regele Carol IV) inspectează trupele din Transilvania în piața Gábor Áron

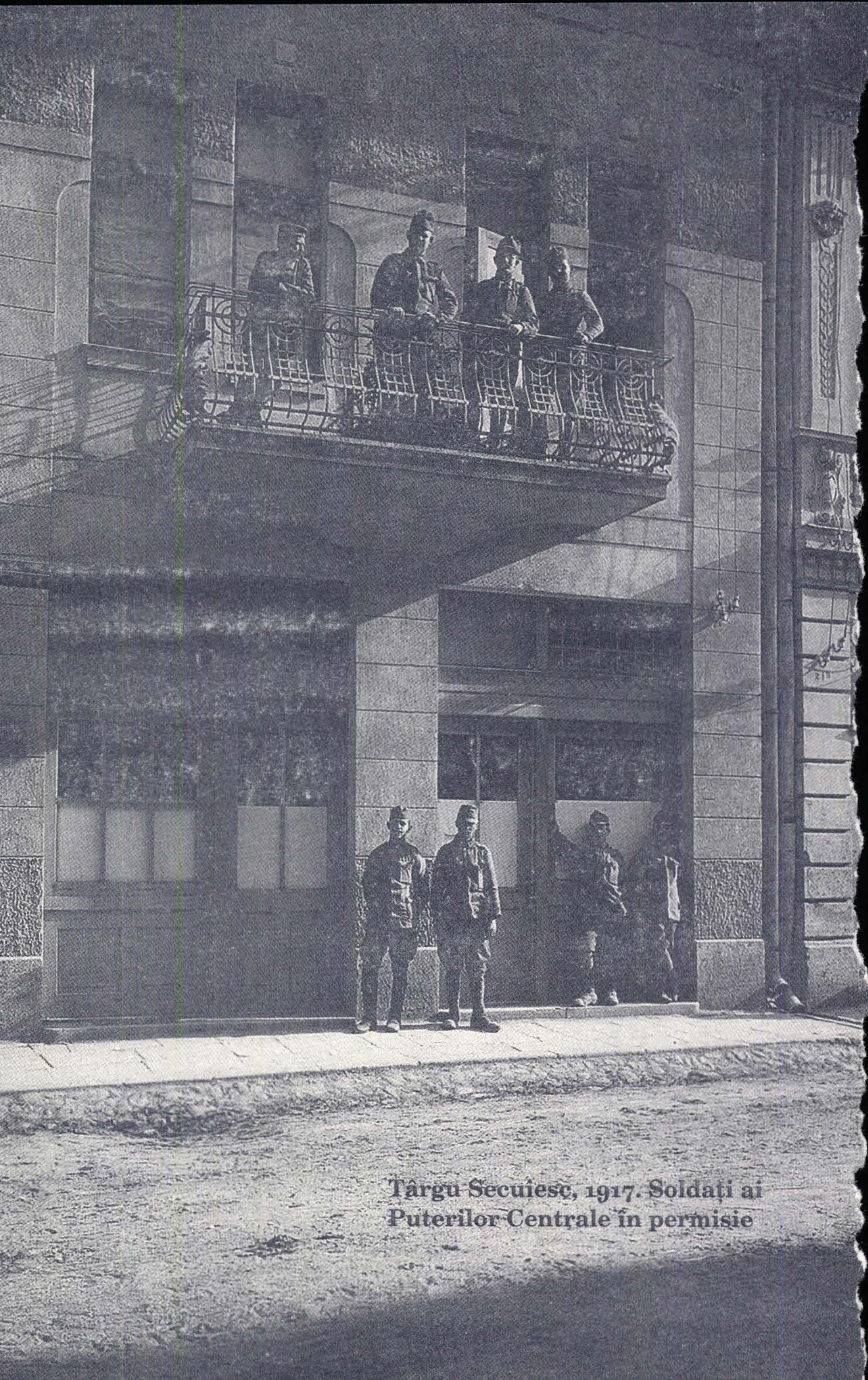

Târgu Secuiesc, 1917. Soldați ai Puterilor Centrale în permisie pe care-i aveam în farmacie și obligațiunile mele de război în valoare de 18.000 de coroane, precum și alte documente valoroase, după care am luat-o înapoi spre Simeria[1], unde se puneau deja bagajele în carul tras de vaca cea mare și de căluț. Tot aici se afla și familia Mihalik, cu bagajele ei, și am purces la drum împreună spre Valea Crișului, dar, pentru că prin Vădaș nu se putea trece, am luat-o din nou pe șoseaua națională, unde mi-am luat rămas-bun de la ai mei.

Pe drumul de întoarcere – car după car, drumeț după drumeț, fără-ncetare. Până să ajung acasă, Iza dusese totul – mobilă și covoare – în pivniță, după care și-a făcut bagajele și, la ora 4 după-amiază, a plecat împreună cu Jancsó, directorul școlii gimnaziale. I-am însoțit până la vama de pe strada Csíki, după care am dat o raită prin oraș – lipsit de viață la ceasul acela. L-am căutat pe primar, dar plecase și el. Chiar atunci, un om pe nume János Katona se apucase să mâne, de la Kupferstich, cinci porci mari. După o cină cu ouă jumări, m-am culcat la ora 8 și jumătate. La 9 și un sfert, o explozie puternică a semnalat distrugerea podului de cale ferată de la Chichiș, iar peste nu multă vreme, și a celui de la Ghidfalău. După care am adormit buștean până la ora 6 dimineața.

29 august [...] Bucătăreasa mi-a venit acasă cu patru ceasuri, patru linguri de argint, patru cuțite, patru furculițe și cu o tavă de argint, pe care le-a luat din magazinul bijutierului Hochmann, magazin pe care soldații noștri l-au spart, împreună cu băcănia lui Antal Pap și cu debitul de tutun. După-amiază, la ora 4, m-am dus în oraș, abia dacă am întâlnit doi-trei civili, în schimb, mulți militari care se retrăgeau. Dr. Barabás – care a preluat administrarea spitalului – ședea la marginea parcului. Am cerut și eu banderolă de Cruce Roșie.

M-am dus la cazarma de jandarmi, în fața căreia stătea în mașină un locotenent-colonel, de la el am aflat că trupele noastre se grupează în pădurea din sus de Sfântu Gheorghe și că aici va fi câmp de luptă. Dintre cei trei-patru sute de oameni aflați în oraș, mai mulți s-au retras în pădure, mai ales în sălașul de noapte de la Șugaș.[1] Cazarma de jandarmi e plină de refugiați covăsneni, abia-și aude omul propriile vorbe de atâta plânset de copii mici. [...]

---

[1] Simeria (magh. Szemerja), sat de lângă orașul Sfântu Gheorghe, azi cartier al orașului.

2 septembrie Când ne-am trezit, era răcoare, înnorat, bătea vântul – după o noapte pașnică și liniștită. Dimineața, la ora 8, m-am dus în oraș și am deschis farmacia. Am scos în fața farmaciei banca și niște saci. S-au strâns curând douăzeci-treizeci de oameni, care au tot stat până la prânz să se frământe ce și cum o să fie. Se-ntrebau unii pe alții dacă au vreo veste. Dacă se-ntâmpla să vină vreunul din sat – ciorchine pe el cu întrebările. Rápolti s-a dus să dea o raită până la calea ferată și a venit cu știrea că totul: clădirea gării, locuința șefului de gară și cea a cârciumarului, încăperile administrației erau, toate, vraiște, toate mobilele făcute țăndări.

Învățătorul András Faluvégi de la Arcuș a sosit în oraș la ora 10 și a luat și el loc în fața farmaciei. A crezut că aici o să afle vești proaspete. Noi am fost însă cei care am aflat de la el următoarele lucruri interesante: baronul, soția și fiica lor, Marietta,[2] au pornit-o seara la ora 10 cu trei trăsuri, dintre care pe una – în care stăteau baroana și fiica – o mâna baronul. În cealaltă stătea, cu un orfan de război, o soră de caritate de la creșă. Cea de-a treia, goală, i-a însoțit până la Valea Crișului, de unde i-au luat cu ei pe baroana Kálnoky și pe baronul Mattenel – prin Malnaș, peste platoul Hatod, în comitatul Odorhei – până la Cristuru Secuiesc. Obiectele de argint și de aur le-au rânduit luni după-amiază în lăzi și le-au trimis înainte, în care trase de boi. Cheile castelului i le-au dat lui Faluvégi. Miercuri după-amiază – până spre zorii zilei de joi –, a sosit la Arcuș o companie de husari. Ofițerii au tras la castel, dar nu s-au culcat în camerele de oaspeți, ci au dus saltelele și așternuturile în grădină, după care, la ora 4 în zori, au plecat în liniște. Faluvégi a auzit de la subofițerul Barcsay că regele român a fost forțat să semneze duminică seara declarația de război, după care regele a fost evacuat din țară, prin Ungaria.[1] De asemenea, Faluvégi a auzit de la un plutonier de jandarmi evadat din prizonierat că românii au intrat marți seara în Târgu Secuiesc (vreo patru companii) și că n-au făcut nimănui nici un rău, iar comandantul a declarat să-și vadă cu toții liniștiți de treabă, că ei n-au venit să jefuiască și să ucidă. Chiar și la Arcuș, Valea Crișului și Câlnic,[2] cea care tâlhărește și distruge e gloata rămasă acasă. Tot asta zicea și câte un gospodar venit de la Malnaș[3]. [...]

---

[1]) Șugaș (Sugás) era locul de agrement de lângă oraș, amenajat încă din secolul al XIX-lea. [2]) Familia baronului Béla Szentkereszty (1850–1925), care a fost comite suprem al comitatului Trei Scaune între 1910 și 1917.

Peste puțin timp, au venit și au descălecat militarii [români], în frunte cu patru ofițeri. După ce, la întrebarea doctorului Barabás, căpitanul – căruia Barabás i s-a adresat cu „maior“[4] – a declarat că vorbește foarte puțin germana, fostul primar Ferenc Kovács a exprimat salutul personalului spitalicesc, punând spitalul la dispoziția bolnavilor. După care a solicitat ca integritatea fizică și avutul populației civile pașnice să intre sub protecția armatei. Prima întrebare a căpitanului a fost dacă există trupe în oraș sau în apropiere. A cerut un răspuns sincer, atrăgând atenția asupra urmărilor inducerii în eroare. După răspunsul liniștitor, a declarat că ei, ca națiune civilizată, au venit în numele civilizației, nu să fure, să jefuiască și să ucidă, ci să-și îndeplinească misiunea militară. Toată lumea să-și ducă, așadar, traiul mai departe, ca până acum. Să-și vadă liniștit de treabă, deoarece, dacă nu vor exista silnicii, atunci nici un fir de păr nu i se va clinti nimănui.

După aceea, au vizitat spitalul și fabrica de țigarete. Căpitanul (care pe drum s-a prezentat: Mirodescu, din Regimentul 2 roșiori) m-a întrebat unde se poate cumpăra un vin bun. Tocmai ne aflam înaintea lui Gyula Császár și i-am însoțit înăuntru.

---

[1]) Autorul menționează mai târziu că această știre s-a dovedit a fi falsă. [2]) Așezări vecine, situate la nord de Sfântu Gheorghe. [3]) Comună situată pe Valea Oltului, la 20 km nord de Sfântu Gheorghe. [4]) Căpitan – rang de comandant al unor formațiuni călare. Maiorul este un grad militar cu o treaptă mai înaltă.

Elek Nagy a adus trei sticle de vin din cel pentru friptură, dintre care două le-a plătit Mirodescu, iar una eu (5 coroane sticla). Vinul a plăcut nemaipomenit, iar la a treia sticlă, Mirodescu – care arăta a om plin de viață, jovial, prietenos – a interpretat într-o maghiară fără cusur cântecul popular *Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs* și a închinat un pahar pentru maghiari. După care a mai cumpărat zece sticle de vin pentru subofițerii săi și, luându-și rămas-bun cu „Viszontlátásra!“ de la husarii care așteptau afară, a luat-o înapoi la trap, spunând că trebuie să-și îndeplinească „misiunea“. Înainte de a sălta pe cal, și-a dat cartea de vizită.

I-am cerut unui husar baioneta și am examinat-o. Căpitanul a dat semnalul de încolonare nu cu vorba, ci cu un fluier strident, după care au pornit-o la trap etc. Populația orașului era foarte temătoare și s-a ascuns, doar cofetarul român, Bálint Fadgyas, József Sequens[1], Albert Székely, notarul Rápolti de la Ozun, József Kende și încă vreo zece-cincisprezece oameni erau prezenți. Se înserase de-a binelea când au plecat (să tot fi fost ceasul 7). Cernea o ploaie măruntă și caldă. M-am întors acasă. Pe drum, am văzut, pentru prima oară din ziua de luni încoace, ferestre luminate la negustorul Antal și la Györbíró, inspectorul orașului. Întregul act s-a desfășurat de parcă nici n-ar fi fost război, ci s-ar fi derulat pe scenă, într-un spectacol de operetă. Nici ofițerii – în cizmele lor de lac și în costumele tivite cu firet aurit – nu mi-au făcut impresia unor luptători de-adevăratelea. Ba mai mult, era aurit chiar și harnașamentul unui locotenențel mic de statură, proaspăt ras. Atât caii ofițerilor, cât și ai trupei erau într-o condiție excelentă și, în general, erau cai mari. Se vedea că abia trecuseră șapte zile de când erau în război.

Într-un cuvânt, începutul nici că putea să debuteze mai bine. Deie bunul Dumnezeu ca nici continuarea să nu fie mai rea! Seara, la ora 9, după scrierea acestor rânduri, mă retrag pentru odihnă de unul singur, deoarece azi Rápolti cinează la Székely, unde și eu aș fi fost invitat. Azi am trecut, așadar, cu bine de criză, și toată lumea s-a dus să se culce răsuflând ușurată. Plouă, de parcă cerul ar lăcrima pentru pierderea Ardealului. Căci cine știe de n-om fi pierdut Ardealul pentru totdeauna. [...]

---

[1]) József Sequens, întemeietorul Primei Fabrici Secuiești de Postavuri (Első Székely Posztógyár).

4 septembrie Minunată zi caldă de toamnă. M-am dus la farmacie la ora 7 și jumătate și m-am întâlnit în piață cu abia sosita companie pusă pe prădăciuni, între ei aflându-se și doi soldați vorbitori de maghiară. Fără rost a fugit populația – se adresă ofițerul lumii care se strânsese –, căci ei nu fac rău nimănui, după cum n-o să provoace neplăceri nimănui nici cazacii care urmează să vină după ei, deoarece aceștia se vor afla sub conducerea comandamentului românesc. După nu multă vreme, a sosit și o jumătate de regiment de husari români, care s-au instalat în oraș. Apoi, compania de prădăciuni a început furtișagurile. La farmacie, au luat 500 de grame de tinctură de iod, zece paste de dinți Pebec și douăsprezece de Kalodont, treizeci de sticluțe cu apă de colonie, o periuță de dinți, treizeci și șase de pastile de enbhmat[1] – pentru care mi-au dat chitanță de primire, iar locotenent-colonelul a spus că guvernul român va plăti, dar nu știe unde și când.

După care au dat spargere la pivnița restaurantului cel mare și au luat de acolo toate cele două-trei sute de sticle de șampanie și cele cincizeci-șaizeci de sticle de vin. Când m-am înapoiat, după masa de prânz, tocmai prădau casa lui Kupferstich și prăvălia cooperativei [de consum și credit]. Stăteam așezați dinaintea farmaciei cu doctorul Barabás și cu consilierul regal Szeremley, când am văzut cum stau să examineze, la rând, lacătele tuturor prăvăliilor din piață și de la porțile caselor, ca să vadă pe unde se poate pătrunde cel mai ușor, unde se poate da spargere. Unul dintre lacătele de la prăvălia lui Kozma l-au și spart.[2] Iar de la etajul casei Bogdán s-au pornit să care îmbrăcăminte. Iar în prăvălia lui Hochmann intrau și ieșeau – ca la cârciumă.

---

[1]) Așa figurează în textul manuscris. [2]) Prăvălia de condimente și articole feroase a lui Lajos Kozma, situată pe partea nordică, comercială a vechii primării.

A intrat în farmacie un soldat român și a cerut tinctură de iod, la valoarea de 1 coroană plătind 75 de bani. A spus că atâta face o coroană. De spaimă, l-am căutat pe locotenent-colonel, să cer o santinelă pentru la noapte în fața farmaciei, ceea ce locotenent-colonelul mi-a și promis, dar eu am fost sigur că farmacia îmi va fi prădată. [...] Cei câțiva oameni rămași aici sunt disperați și se plâng unii altora ce o să fie la noapte. Acum, când scriu aceste câteva rânduri, este ora 9 a unei minunate seri cu clar de lună. Cum o să treacă oare noaptea și cu ce o să ne trezim mâine-dimineață? Îmi las sufletul, familia și patria în paza bunului Dumnezeu.

5 septembrie [...] După un somn bun, m-am sculat la 6 și m-am grăbit spre farmacie, cu teama că s-a dat spargere.

Slavă Domnului, azi nu i s-a întâmplat nimic. În prăvălia lui Ferenc Gál, în cea a lui Berkovics, Mór Benkő și în cele două ale lui Kolcza au intrat însă, ba prin față, ba prin spate, prin efracție, iar după soldați le-au luat la jefuit oamenii, dar pe aceștia i-au oprit de la furat ofițerii, alungându-i cu focuri de revolver și cu cravașa. În fața prăvăliei lui Hochmann, zăceau pe jos un cuțit și o furculiță de argint, un ceas spart și pietre de inel. Spre prânz, a trecut din nou în zbor un avion (se pare) german, în direcția de ieri.

Azi, locotenent-colonelul Nyáguly[1] a dispus aducerea la cunoștință a faptului că nici militarii, nici civilii n-au voie să fure, iar cel care va fi prins asupra faptului va fi împușcat. La prânz însă, în drum spre casă, din prăvălia lui Kolcza, dincolo de jaluzelele trase, se auzea zarvă. Azi au fost aduși de la Hăghig[2], cu trăsura lui Bolyér, doi oameni, nu se știe de ce. Dr. Barabás a scris azi în farmacie două rețete. Ducându-mă după-amiază în centru, am văzut că directorul fabricii de țigarete și alții cară din prăvălia cooperativei marfă cu căruciorul. După ora 5, când m-am dus acolo, abia dacă mai exista în ea ceva. Azi, a venit aici un camion românesc. Mai târziu, locotenent-colonelul a încuiat personal prăvălia cooperativei. A fost jefuit și croitorul

---

1) Probabil Neagu. 2) Așezare aflată pe malul Oltului, la 15 km vest de oraș.

Orbán. Locotenent-colonelul l-a arestat pe căpitanul de poliție Béla Sikó, pentru că n-a vrut să-i arate atelierul de fierărie.

Rápolty s-a dus ieri, luni, acasă, și de atunci sunt singur. Azi, locotenent-colonelul a ordonat să se anunțe că cel care – fie el militar ori civil – va fi prins că circulă pe stradă după ora 8 seara va fi împușcat. Acum îmi spune Anna, bucătăreasa, că sacul de orz și sacul de tărâțe, pe care acum le-am adus de la Apor, s-au terminat. Cu ce-o să hrănesc porcul de-aici înainte... Oare ce-or fi făcând ai mei și din ce-o să trăiască și ei? Azi, a stat de pază în fața farmaciei un soldat român evreu. Spune că pe 27, la miezul nopții, a aflat că ne-au declarat război, că ar vrea să dezerteze spre Budapesta și că România o să dea de belea ca Serbia. [...]

6 septembrie [...] Azi după-amiază, regimentele 11, 12 și 24 infanterie și-au așezat tabăra lângă oraș. Seara, în drum spre casă, la pod, doi soldați români stăteau santinelă și m-au întrebat unde mă duc. I-am chemat cu mine să le arăt unde locuiesc și, deoarece au zis două-trei cuvinte germane, i-am invitat înăuntru, sperând că știu nemțește, și i-am cinstit cu niște lichior și slănină, după care m-am apucat și eu să cinez. Între timp, au mai cerut slănină și au băut trei litri de vin. Le-am oferit câte două țigări de foi. Au plecat la 21 și jumătate. Se numeau Constantin Gheorghe și Dumitru Vasile, erau din Galați și-și satisfăceau serviciul militar în Regimentul 11 infanterie. Azi, aspectul orașului s-a schimbat, maghiarii s-au retras, le era teamă să se arate, locul le-a fost ocupat de mulțimea de români veniți grămadă de pe la țară și care au plecat acasă cu carele pline. Spre seară, au sosit, dinspre intendență, vreo zece care trase de boi, mânate de țărani români și care transportau muniție pentru artileria ce urma să sosească.

7 septembrie [...] Spre ora 10, a sosit un colonel cu trăsura dinaintea prăvăliei lui Blaskó și, văzând jaful, și-a ieșit rău de tot din fire și a dat ordin ca acela care va continua să jefuiască să fie împușcat, însărcinându-l pe un căpitan cu păstrarea ordinii.

Nici n-a plecat bine, că, după un ceas, cine altul – decât căpitanul – era în fruntea ostașilor la jefuit... Spre prânz, au sosit pe cai mărunți și slabi, oprindu-se în piață, ostași înarmați cu baionete și civili. Tot în piață, amestecându-se printre aceștia, românii din Vâlcele[1], pe care un căpitan îi înștiințase de ieri că primesc, și azi, produse de băcănie. Pe aceștia însă, niște ostași călare i-au alungat după-amiază din oraș, dar popa român tot a dus acasă două care încărcate de produse. Azi-dimineață, steagul românesc a fost arborat în fereastra cazinoului[2], iar după-amiază deasupra porții primăriei, în puternice strigăte de „Trăiască!".

După-amiază, a venit să mă ia un automobil condus de Blaskó. Aveau nevoie de benzină. Pentru că nu le-am putut da decât zece litri, au spart pivnița lui Kovács, de unde au luat o canistră de 40 de litri cu benzină. Mie, unuia, mi-au dat bon de primire a benzinei în biroul brigăzii, instalată în casa Bene – unde s-a mutat azi și generalul. Azi a sosit la marginea orașului și Regimentul 3 artilerie. La prânz, în drum spre casă, am văzut că fuseseră prădate și casa doamnei Botár, precum și cea a lui Pali Benkő. După-amiază, spre ora 4, Anna a venit după mine să-mi spună că cei doi ostași care au fost la mine ieri s-au dus acasă cu alți doi colegi și au cerut vin și mâncare. Le-am trimis patru sticle de vin. Spre seară, pe lumină, m-am dus acasă. N-am văzut țipenie de om pe tot drumul. Este o seară minunată cu lună, și scriu aceste rânduri cu fereastra deschisă. Oamenii se plângeau azi unul altuia din pricina jefuirii caselor orășenilor. Nimeni n-a îndrăznit să se arate pe stradă. Mulți spuneau că nu mai rabdă să vadă atâta devastare și că vor pleca în băjenie sau își vor pune capăt zilelor. Mă las pe seama vrerii bunului Dumnezeu.

8 septembrie În noaptea asta nu s-au mai jefuit la fel de multe locuințe ca ieri – căci, de fapt, nici n-a mai rămas nimic de jefuit. La drept vorbind, ieri au fost prădate toate casele. Azi m-am dus să mă uit la casele lui Kese și Lantos. M-a cuprins jalea când am dat cu ochii de distrugerile săvârșite fără pic de suflet. La Kese au făcut țăndări și mobilele de sufragerie, au sfâșiat pernele; covorul și perdelele erau însă la locul lor. I-au jefuit aproape pe toți locuitorii orașului. Azi-dimineață, la ora 6, au plecat militarii din Regimentul 11 cavalerie, după care au trecut în șir pe strada Csíki două regimente de infanterie, iar pe strada Székely vreo sută de tunuri. Generalul se plimba azi pe stradă și a văzut mai mulți ofițeri în farmacie. A intrat și m-a întrebat dacă au plătit pentru cele cumpărate. Jaful a continuat azi sub acoperire militară în prăvălia lui Lajos Ferencz, a lui Istvánfi, Stibi, Kolcza (cea din piață), a lui Mór Benkő și a altora, în restaurantul lui Gyárfás, al lui Kónya și Szász etc.

---

[1]) Satul Vâlcele de lângă oraș era locuit în mare parte de români.

[2]) Funcționa la etajul vechii primării.

Au luat și au dus azi-dimineață cei doi boi aflați la mine: au venit după ei patru militari, care i-au mânat ajutați de un rândaș. Mi-au dat pentru asta o chitanță de primire. Cei patru militari au mers de colo-colo prin camere, s-au uitat prin dulapuri, au tras sertarele în prezența Annei, ba mai mult, doi au și cântat la pian. După aceea, au băut lapte și vin, au mâncat mere, au cerut țigări, dar Anna nu le-a putut da, după care, vârând în buzunar două săpunuri și o hartă, au plecat. Azi-dimineață, generalul a dat și pentru mine gaz lampant, zahăr, cafea, sare, rom, ceai, lumânări, chibrituri, cafea neagră. Mi-au venit azi în farmacie mulți medici, farmaciști și un medic veterinar, toți din Galați și împrejurimi. Generalul nu le-a dat voie celor din Vâlcele să intre azi în oraș, dar popa și câțiva țărani inimoși au transportat acasă cu carele marfa împărțită de ofițeri. Un maior și-a rupt după-masă bastonul pe spinarea a trei soldați.

În urma soldaților, azi s-a adus și făină, iar la brutării a început să se coacă pâine, astfel încât încet-încet această operațiune a ajuns în spatele teatrului de război. În seara asta s-a aprins deja și lumina, și astfel ziua a trecut mai calm, mai liniștit după grozăviile de ieri. Slavă bunului Dumnezeu, nu s-a întâmplat nimic nici cu farmacia, de-ar păzi Dumnezeu, dimpreună cu viața-mi, și mica agoniseală. Azi, toată ziua pe nimeni n-ai putut vedea pe stradă, în afară de Kende, Klein, Blaskó, Borbély și Barabás. Vremea a fost și azi frumoasă, plăcută. [...]

9 septembrie [...] Experiența mea de până acum privind armata română este că: îmbrăcămintea le este de pe acum jerpelită, umblă, în cea mai mare parte, în opinci – chiar și evreii –, căci sunt ușoare, comode. La drept vorbind, doar caii proveniți din Ungaria sunt frumoși și buni, ceilalți sunt mărunți ca niște pisici. Ofițerii de la intendență au, de cele mai multe ori, cai mai mici de statură. De la jaf nu se dau în lături nici ofițerii, fapt pe care ofițerul de la pază, prezent, nu doar că-l trece cu vederea, dar mai și pune umărul să-i ajute. Ostașii nu sunt disciplinați. Doar bâta și biciul îi pot obișnui cu ascultarea. L-am văzut pe locotenent-colonel cu ghete galbene de toval cu șireturi și jambiere de culoare albastră furate. Cazacii ruși nici c-ar fi putut să săvârșească ravagii și distrugeri mai mari decât au făcut soldații români. Ofițerii nu aveau nici ei nici o veste, căci de zece zile nu mai citiseră ziare. Se vede, așadar, că și serviciul poștal era la ei cu totul incipient. [...]

12 septembrie Zi foarte agitată azi. Oamenii au primit de dimineață făină, iar din băcănia lui Kovács, zahăr. Un soldat le-a dat Annei și Linei stofă de îmbrăcăminte și pantofi din magazinul lui Berkovics. Spre prânz, trupele care, vreme de mai multe zile, campaseră la marginea orașului au pornit la drum. Două regimente de infanterie (24 și 12), Regimentul 6 de artilerie, urmate de trupele de întărire au luat-o spre Vâlcele. De-abia au ieșit din oraș, că dinspre calea ferată au și sosit trupe de geniu. Era cumplit de trist să vezi, în coloanele de trupe care treceau, mulțimea de care secuiești, cai și tot felul de bunuri luate cu japca. Cocoțat în vârful unui car – chiar și un păun. Cireada mânată de trupe era alcătuită din cele mai frumoase exemplare de vaci și viței din soiuri apusene. Duceau cu ei și mânji cât pentru o herghelie și foarte multe trăsuri.

Coloana se tot oprea, căci se înainta greu, răstimp în care mulți ofițeri și soldați au intrat în farmacie, mai cu seamă pentru pastă de dinți, apă de colonie și *neusalvarsan*¹). Cât privește

---

¹) Medicament împotriva sifilisului.

militarii care staționau în fața casei mele – mi-au cules fructele din grădină, ba au luat cu ei chiar și hamul din șopron. Cât despre general – a plecat în zori, *fără să-și ia rămas-bun de la stăpânul casei, ducând, în schimb, cu el plapumă, pernă și pilote.* Azi-dimineață, jaful din pivnița cafenelei Kossuth a continuat. Un ofițer a luat cele șase sticle de șampanie de la un soldat care tocmai trecea cu ele prin fața farmaciei și le-a depus aici, dar n-a mai venit după ele.

13 septembrie Un căpitan și un sublocotenent au distribuit azi în piață bonuri de carne și au făcut cunoscute mai multe ordine, tălmăcite de Ferenc Kovács. Căpitanul mi-a eliberat un bilet de liberă trecere. E un căpitan de o sensibilitate deosebită, căci, când o fetiță orfană în vârstă de zece ani i-a cerut bon de carne, au început să-i curgă lacrimile de înduioșare și i-a dat copilei cinci lei.

Dimineață, cel puțin trei sute de care cu boi din țara românească au transportat (se pare) ovăz și făină spre Vâlcele, în urma trupelor. Iar spre prânz și-a făcut apariția un grup de trei sute de bicicliști, care peste puțin timp și-a văzut de drum. După masa de prânz, am trambalat lucrurile lui Pali Benkő la mine. Azi-dimineață, au dat spargere și în locuința mea de la Simeria, în odaia dinspre stradă au răvășit totul, iar zahărul cubic (circa 4-5 kilograme) mi l-au luat pe tot. [...]

14 septembrie Am crezut că vin vremuri mai calme, mai așezate. Din păcate, s-a întâmplat invers. Azi, căpitanul a dispus forțarea ușii dinspre curte a prăvăliei lui László Miske, astfel că – așa cum au procedat și în cazul cămării de alimente a lui Fülöp – au furat de acolo totul. În același timp, au luat tot ce se putea lua din prăvălia cu produse din piele a lui Teutsch, precum și din cea a lui Ruts, au încărcat totul în carul lui Géza Zsigmond și au transportat marfa, sub acoperire militară, în localul fostului orfelinat. Cu alte cuvinte, azi s-a dispus ca bunurile celor care nu sunt acasă să fie socotite pradă de război. Până una-alta, cutreieră doar prăvăliile, nu știu dacă n-o să vină și rândul locuințelor particulare. Cele două trăsuri ale lui Béldi au fost duse în curtea primăriei. Un soldat mi-a oferit spre cumpărare recipiente farmaceutice cu *tinctura amara* și *tinctura china*, luate din cealaltă farmacie. Am auzit că sediul comandantului de brigadă se află la Hăghig, acolo se transportă, de aici, pâinea și mulțimea de alimente pe care și azi le jefuiesc de prin prăvălii. Jaful nu se mai isprăvește, așadar, și nici că o să se termine până n-o să-i jefuiască pe toți. Nu doar cei care o să revină, dar nici cei care au rămas pe loc n-o să mai aibă, în câteva săptămâni, ce băga în gură. Oamenii deznădăjduiți se plâng unii altora și, îndeobște, sunt atât de necăjiți, că ar prefera mai degrabă să moară. În aceeași situație sunt și eu.

Am fost să văd din nou locuința lui Dezső Szász. I-am găsit câinele în odaia din spate, stând în același loc în care-l văzusem acum șase-opt zile, întins lângă pat. Cine știe de câtă vreme păzește acolo, nemișcat, nemâncat și nebăut, acest animal credincios locuința jefuită. După-amiază, am adus la mine obiectele cele mai valoroase – care mai rămăseseră – ale lui Pali Benkő, apoi m-am dus la farmacie să-i dau medicamente doamnei Bléga. Am văzut că de la Lajos Ferencz se continuă necurmat să se care marfă. Am văzut cum se dă spargere la prăvălia lui Szvoboda și se cară bunătate de haine și gulere de blană, care mai de care mai scumpe. A venit, chipurile, ordin că tuturor celor plecați trebuie să li se ia totul. E groaznic să te uiți – se fac de-acum trei săptămâni – la jaful deșănțat, la care ia parte, pe ascuns, și lumea de pe-aici. Și e groaznic să locuiești printre astfel de oameni. Căci oameni inteligenți, cu suflet bun abia dacă mai sunt în oraș vreo sută, restu-s trei-patru sute de bătrâne și bătrâni bețivi ajunși într-o stare deplorabilă, care acum nu lucrează nimic. Rufele mele albe, spălate acum două săptămâni, zac și azi necălcate, deși avem două servitoare, dar ce spun: nici măcar odaia nu mi-au dereticat-o. Vino-n ajutor sărmanei noastre patrii, bunule Dumnezeu, și fă o minune, pentru ca această situație cumplită să nu țină multă vreme! [...]

22 septembrie [...] Azi, a continuat să se dea cu mătura prin oraș. Cât despre furturi – abia dacă se mai petrec. Spre seară, în tot orașul s-a lăsat o liniște grozavă, nu puteai vedea nicăieri nici ţipenie. Zsigmond Serester, argatul, mi-a făcut-o: în cele vreo şase zile cât a fost aici, a cărat tot ce i-a căzut în mână. [...]

28 septembrie O minunată vreme caldă. Dimineaţa, am fost pe-afară, la lotul de pământ, unde se culegea porumbul. După-amiază, jandarmeria, cu sediul în primărie, a emis noi ordine, conform cărora prăvăliile se vor deschide şi toată lumea poate cere marfă doar pe bani. Începând din această seară, garda civilă va menţine ordinea, atât în timpul nopţii, cât şi în timpul zilei. Patru notabili înstăriţi vor fi reţinuţi vreme de patru zile ca ostatici, ca să nu se întâmple nici jafuri, nici incendieri şi ca să nu aibă de suferit nici soldaţii, nici civilii. În acelaşi timp, vor fi pedepsiţi cu execuţia toţi militarii şi civilii care vor fura de acum încolo. Este interzisă intrarea fără aprobare în casă străină etc. *Şi eu am figurat pe lista ostaticilor*, dar, după ce s-a aflat că sunt farmacist, am fost scutit.

Am făcut cunoştinţă azi cu noul primar, care tare mi s-a mai plâns cât de greu şi neplăcut este să facă faţă numeroaselor ordine contradictorii.

29 septembrie O minunată zi caldă. Dimineaţa am fost la lot, unde se recoltau porumb şi cartofi, după-amiază – la farmacie. Dimineaţa, pe câmp, am zărit un frumos porc rotofei. Era mort. La fabrica de ţigarete, se face inventar, iar maşinile fabricii de textile au luat, se zice, calea României cu trenul. De furat se fură şi azi – sporadic. Din locuinţa lui Benkő lipseşte un pat mic. Vreo nouă-zece măcelari (civili) români şi-au găsit sălaş în casa lui Biena, unde au tăiat azi vreo cincisprezece porci.

Azi şi-a intrat în pâine noul căpitan de poliţie, sosit ieri, profesor de teologie la Sibiu, născut la Zărneşti, care vorbeşte bine ungureşte şi care mi s-a prezentat în faţa sediului de poliţie, numele însă i l-am uitat, şi care, venind cu mine la farmacie ca să cumpere medicamente, a pregetat să le primească gratis, ba chiar şi cu preţ redus. Domnul este un mare dacoromân, iar la întrebarea mea ce e nou în lume, mi-a răspuns că, în ce ne priveşte pe noi, românii, stăm foarte bine. Din Dobrogea, unde năvăliseră bulgarii şi germanii, i-am izgonit şi i-am respins până la Varna. Iar în Ardeal, Târgu-Mureșul a fost, și el, deja ocupat, și românii au făcut douăzeci și opt de mii de prizonieri.[1] [...]

5 octombrie [...] Azi, cât a fost ziua de lungă, s-a auzit limpede bubuitul tunurilor. Tocmai stăteam, la ora 4 și un sfert după-amiază, în fața farmaciei, când am văzut un caporal dând jos steagul românesc. După asta, a început agitație în rândul militarilor. A sosit o mașină și s-a răspândit vestea că militarii pleacă și că rămân aici doar jandarmii. Mai târziu, Kende a venit cu știrea că s-a interzis de-acum ca oamenii să stea de vorbă între ei.

György Kásás de la Vâlcele a dat de știre că la Baraolt sunt deja militari maghiari și că cei din Vâlcele sunt disperați că, dacă înving ungurii, atunci pe ei o să-i spânzure pentru tâlhărie. A citit ieri la Brașov, în *Gazeta de Transilvania*, că românii au fost respinși treizeci de kilometri de la Sibiu. Dimineața, pe la ora 10, a trecut pe deasupra orașului un avion. Spre seară, am rugat să mi se aducă o sticlă de vin de la Cintos, de unde au fost luate și duse și patru butoiașe cu vin la poliție, sub supravegherea lui Kovács, primarul orașului.

Într-un cuvânt, azi a fost o zi aducătoare de bucurii. A apărut o slabă rază de speranță că poate ajută bunul Dumnezeu armata noastră și ne salvează de la anexarea Transilvaniei la România. [...]

6 octombrie [...] M-am dus în oraș și am văzut, în fața lui Bikfalvi, mai multe mașini care staționau și mai mulți ofițeri superiori plimbându-se pe asfalt, printre ei doi generali și un medic de regiment, care au fost la mine în farmacie acum o lună, și ne-am cunoscut. Acest medic își lua micul dejun – o bucată de ciocolată – chiar dinaintea farmaciei. Mașinile soseau tot mai des, iar spre prânz au venit dinspre strada Csíki și unitatea de transport al trupelor de întărire, precum și trupa de cavalerie.

---

1) Trupele austro-ungare care apărau regiunea respectivă s-au retras pe malul drept al Mureșului, dar armata română nu a ocupat orașul Târgu-Mureș; la mijlocul lunii septembrie a ajuns în zona Reghinului. Numărul prizonierilor este exagerat; în anul următor, în lagărele de prizonieri din România se aflau circa 12.000.

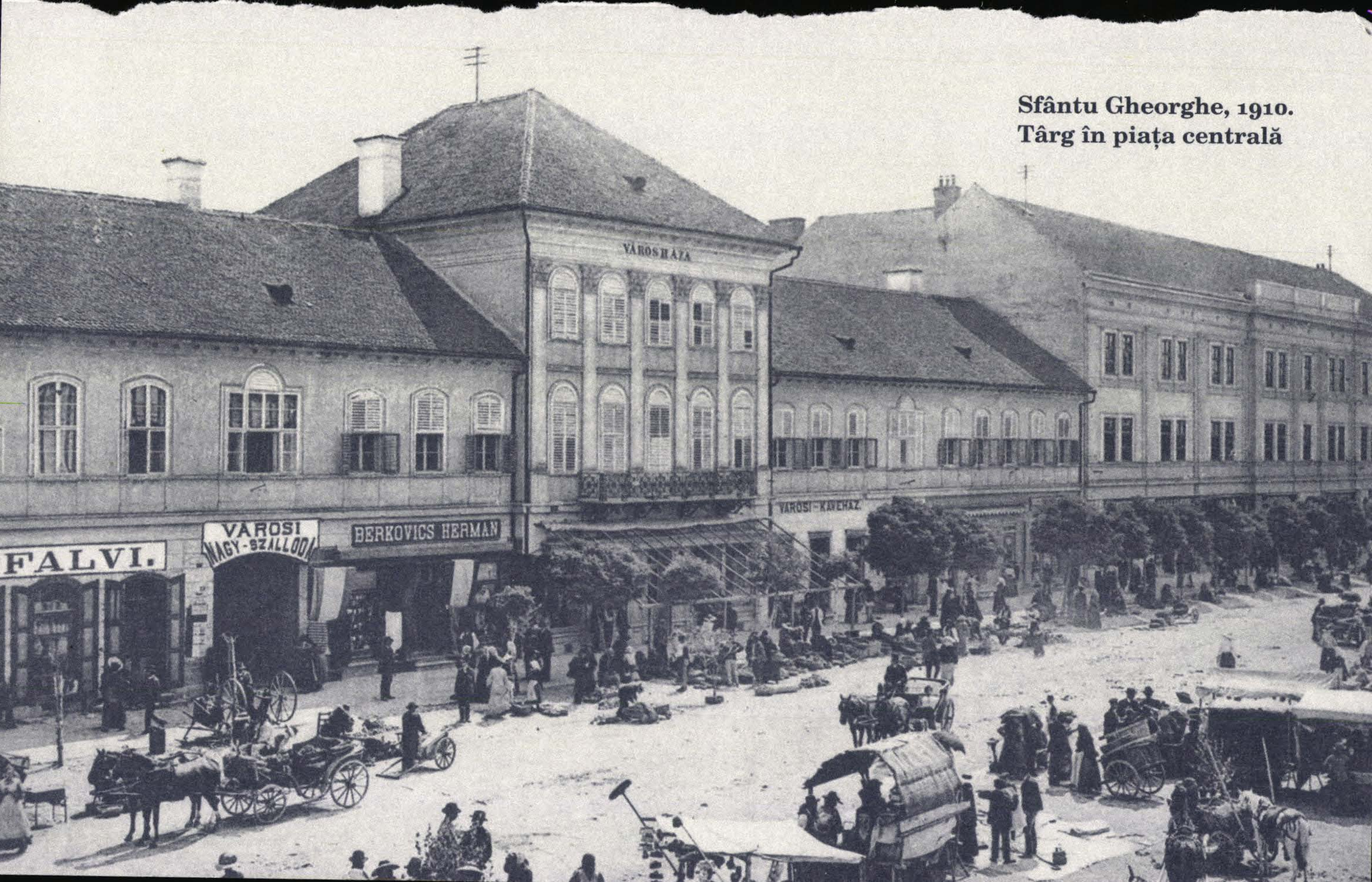
VÁROSHÁZA
VÁROSI NAGY-SZÁLLODA
BERKOVICS HERMAN
FALVI.
VÁROSI KÁVÉHÁZ

Sfântu Gheorghe, 1910.
Târg în piața centrală

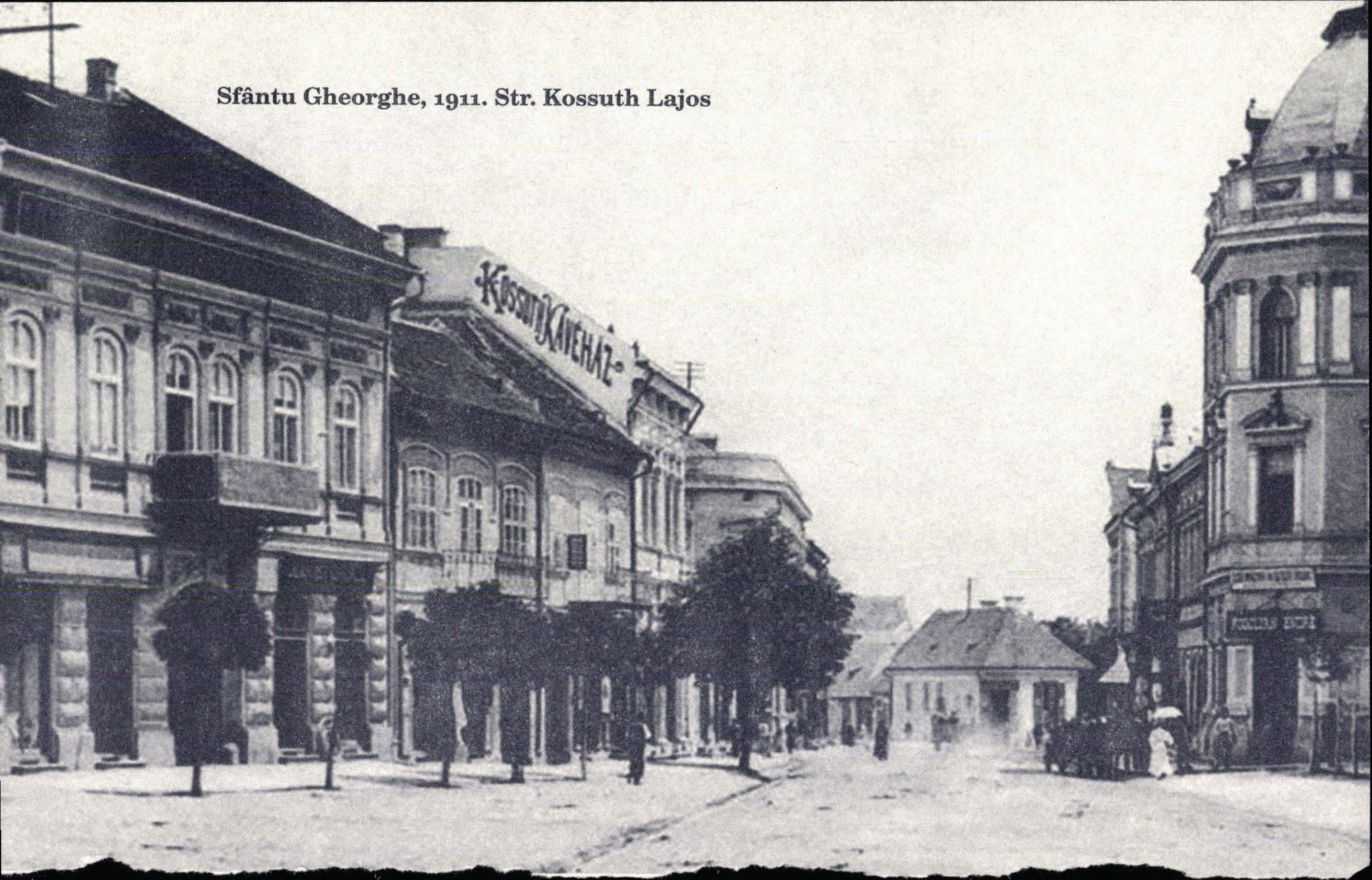

Sfântu Gheorghe, 1911. Str. Kossuth Lajos

KOSSUTH KÁVÉHÁZ

Se putea observa că se pregătește o amplă retragere, cu atât mai mult cu cât și azi toată ziua s-a auzit bubuitul tunurilor, chiar dacă nu la fel de mult ca ieri.

Vorbind cu primarul Aleman, mi-a spus că ieri căpitanul de poliție Gujman a șters-o fără nici măcar să-și ia rămas-bun. Și că o s-o șteargă și el, căci comandanții militari s-au făcut nevăzuți azi în zori, împreună cu ostașii. Pe la ora 1 a și plecat, într-adevăr, cu o mașină spre Brașov. După-amiază, diferite trupe se retrăgeau de-acum în șiruri dese, prin strada Csíki, spre Reci, trupele de infanterie însă n-au ajuns nici până seara în oraș. Soldații în retragere au forțat azi în zori poarta casei Bernstein, au spart ușa prăvăliei și s-au apucat să jefuiască. Am văzut cum medicul militar a ieșit din primărie cu o mașină de scris și a pus-o pe mașina sa. După-amiază, marfa adunată în vechiul local al orfelinatului a fost împărțită de soldați populației. Și în fabrica de textile a fost azi tăcere mormântală și nu s-a mai cărat nimic la gară. Nici la fabrica de țigarete nu s-a mai prezentat azi comisia de inventar. Graba înfrigurată cu care a fost luată și dusă marfa de la fabrica de țigarete și de la cea de textile a fost semnul că ceva nu e-n regulă în ograda românească. [...]

7 octombrie [...] Prăvălia lui Bernstein a fost din nou jefuită, direct pe poartă, azi-dimineață. Cel care a forțat ușa a fost medicul cu grad de colonel. Mihály Szakács, locuitor din Sfântu Gheorghe, tocmai ieșea de acolo cu două bucăți de postav, spunând că sunt pentru căpitanul de poliție Béla Sikó și că i le-a dat un soldat. M-am strecurat în prăvălie pe fereastră și, lângă lampa cu acetilenă, am dat peste un soldat din infanteria motorizată care fura. Când am ieșit în același fel, l-am găsit în curte pe medicul colonel, care voia și el să intre, dar, văzându-mă pe mine, a făcut cale-ntoarsă, venind în urma mea în farmacie, ca să-mi ceară un dop. Storurile prăvăliei lui Istvánfi și Endre Fogolyán au fost forțate azi-dimineață, iar geamul vitrinei, spart. Încă de dimineață, populația a tot cărat la marfă din prăvăliile lui Kozma, Bikfalvi, precum și din fabrica de țigarete.

Ceea ce mai rămăsese din Regimentul 12 infanterie a început, spre prânz, să se scurgă prin oraș în grupuri mici, spre

Reci. Nici că s-au oprit – mă gândesc – până la frontieră. Era jalnic să-i privești pe acești soldați istoviți – înfometați și însetați – cum se târăsc în dezordine. Mulți n-aveau nici măcar opinci sau aveau încălțări scâlciate, din care le ieșea pe jumătate laba piciorului. Soldații au lăsat dimineața în fața casei mele un cal bolnav, pe care l-am mânat în curte la mine. Azi, la prânz, plecaseră deja cele zece ambulanțe și cei doi generali, ba chiar și telegrafistul. [...]

Anna a adus dimineață patru saci burdușiți de la fabrica de țigarete. Au uitat să dea jos steagul românesc de pe prefectură și poliție; flutură și acum acolo. Să dea bunul Dumnezeu să sosească mâine primii noștri militari, iar după ei să poată reveni și refugiații la casele lor. Slavă bunului Dumnezeu că ne-a ascultat rugile și ne-a schimbat în scurtă vreme din rău în bine situația de nesuportat în care ne-am aflat, și poate că de mâine vom aparține din nou de Ungaria.

8 octombrie [...] Sublocotenentul (un tânăr bărbierit și cu ochelari) a spus că aici vor veni germani, iar trupele ungurești înaintează spre Brașov, respectiv că bulgarii sunt în Dobrogea, unde comandant suprem este Mackensen. S-a plâns că i s-a spart ceasul de buzunar, la care zugravul Klein i-a oferit ceasul său, pe care el a ezitat să-l primească drept dar. Lumea le-a oferit călăreților din Regimentul 11 dragoni țigări, vin, femeile au plâns de bucurie, bărbații au fost și ei emoționați și-i mulțumeau lui Dumnezeu că ne-a ajutat. [...]

De dimineață, la ora 11, moașa spitalului a luat otravă, deoarece avocatul Kelemen i-a reproșat că duce o viață frivolă. În urma efectului antidotului însă, după-amiază nu mai avea nimic. [...]

9 octombrie Vreme blândă, înnorat. Sfântu Gheorghe a fost de dimineață locul unor ciocniri armate. M-am dus în oraș după ora 8. Pe strada Mikó, stăteau cu armele în poziție de tragere în direcția căii ferate șase husari. În fața poliției stăteau, cu fața spre hotelul orașului, patruzeci de husari în aceeași poziție, iar în spatele lor – nouă dragoni prusaci. Un sfert de ceas mai târziu, au venit două patrule dinspre calea ferată să-i dea raportul căpitanului Solymossy, fapt în urma căruia husarii au descălecat cu toții și s-au retras în spatele copacilor și tufelor din susul parcului. În acest răstimp, vreo două-trei sute de jandarmi au ieșit dinspre strada Csíki și s-au dus, conduși de primarul Kovács, spre calea ferată. Când aceștia s-au apropiat de Olt, s-au auzit mai întâi numeroase împușcături, apoi, în două rânduri, câte optzeci de focuri de mitralieră. [...]

10 octombrie [...] Cât e ziua de lungă, trupele au traversat fără întrerupere orașul în direcția Moacșa. Populația i-a întâmpinat pe militari cu țigări, fructe, carne de porc. Au sosit mai întâi telegrafiștii, care s-au apucat imediat să întindă firele de telegraf în direcția Târgu Secuiesc. După-amiază, a plecat compania de husari condusă de căpitanul Solymossy, care i-a luat cu el pe Filoméla, camerista, și pe un băiat, învinuiți că ei au fost cei care au adus ieri la cunoștința militarilor români unde sunt instalați husarii și câți sunt. Filoméla pășea – fără ciorapi, cu pantofii neîncheiați, înfășurată într-o năframă – în fața soldaților. Spre seară, a sosit poșta de campanie în două care și, în nici zece minute, un sergent s-a și apucat să vândă numerele din data de 6 și 7 ale ziarului *Az Est*[1], ceea ce a stârnit o bucurie de nedescris. Concomitent, au sosit membrii tribunalului militar împreună cu prizonierii.

István Benedek a sosit spre seară, în aceeași mașină cu dr. Lajos Szádeczky[2], profesor universitar la Cluj, și cu un ziarist din Budapesta. Mi-am petrecut seara împreună cu ei în casa lui János Benedek. Dr. Szádeczky și-a luat notițe, pe baza cărora își va scrie articolele.[3] Szádeczky și ziaristul din Budapesta au fost ieri la Brașov, unde s-au dus să vadă urmările luptei de alaltăieri, duminică. Au spus că într-o tranșee au numărat, la

---

1) Cotidian de mare tiraj, cu acoperire națională, editată la Budapesta între 1910 și 1944, care a influențat cu succes opinia publică a vremii. 2) Lajos Szádeczky-Kardoss (1859–1935), istoric, membru al Academiei Ungare de Științe, din 1891 profesor al Universității din Cluj, iar după Primul Război Mondial, al Universității din Szeged. Se ocupa de istoria Transilvaniei, cercetând și legăturile românești și poloneze ale regiunii, precum și istoria secuilor. 3) Din materialele colectate în cursul călătoriei, Szádeczky a redactat opera sa în două părți: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916–1917*, Makkay, Budapest, 1934.

rând, în jur de opt sute de cadavre de români, împușcați în cap de focurile de mitralieră. Și pe străzile orașului zăceau risipite, care pe unde, cadavre de ostași români. Azi după-amiază, m-am dus să văd, împreună cu zugravul Klein, casa lui Mór Remete. Băuturile alcoolice scurse pe cimentul din pivniță formau un strat de vreo zece centimentri. Am revenit acasă de la familia Benedek la ceasurile două după miezul nopții, pe o frumoasă vreme cu lună. [...]

14 octombrie [...] După-amiază, am fost la farmacie. Directorul economic Tusa a răspândit vestea că se vorbește că le-am purtat de grijă ofițerilor români, am petrecut cot la cot cu ei, am instigat împotriva ideii de stat ungar, fapt pentru care am primit făina și carnea pe care o rechiziționaseră de la mine.

15 octombrie [...] După-amiază, a fost la mine notarul Rápolti de la Ozun, care mi s-a plâns că a fost denunțat că e spion, fapt pentru care l-au canonit vreme de patru zile. După-masă au fost transportați spre Rupea în cincisprezece-douăzeci de camioane prizonieri români. Spre seară, au fost aduși cu mașina zece răniți de la Oituz, unde au fost răniți vineri. [...]

16 octombrie [...] După-amiază, nu s-au auzit bubuituri de tun, mașini au fost foarte puține care să circule, în oraș era tăcere adâncă. Nici cei rămași la casele lor nu se prea arătau pe stradă, atmosfera era cu totul apăsătoare, toată lumea se temea că se-ntorc românii ajutați de ruși. Administratorul de la Preparandie s-a întors azi de la Brețcu și a spus că românii au luat și dus cu forța mai mulți unguri, dintre care pe unii i-au executat, și că șrapnelele au prefăcut în cenușă o parte din sat. [...]

19 octombrie Vreme răcoroasă, cu soare. La ora 8, primarul a dat citire, în fața sediului poliției, ordinului comisarului guvernamental cu măsuri ale legii marțiale, sub efectul căreia lumea a început să care la poliție lucrurile furate. [...]

27 octombrie Oficialitățile revenite acasă iau masa, cu începere de ieri, la restaurantul cel mare. Mulți refugiați au venit azi acasă cu carele. Strângerea lucrurilor furate a continuat și azi. I-am scris Izei. Seara aveam încartiruiți doi artileriști și trei cai. Sunt dintre artileriştii bavarezi care tot vin necontenit, de şapte zile şi şapte nopţi, de pe frontul de pe râul Somme. Azi, legea marţială a fost adusă la cunoştinţă în piaţa publică prin crainic. La Lajos Császár şi la doamna Ehédi s-a făcut percheziţie domiciliară. [...]

3 noiembrie Minunată vreme caldă. La 7 şi jumătate, a venit după mine un poliţist, ca să mă duc la poliţie, în faţa tribunalului militar. Sunt vasăzică bănuit de furt prin efracţie, mai precis am spart, la crăpatul zorilor, uşa magaziei lui Manó Antos – aflată pe proprietatea lui Bálint Császár –, din care am cărat ovăzul, grâul, orzul şi celelalte. Apoi, ce mi-au mai auzit urechile până acum au fost şi următoarele bănuieli: am furat medicamente din farmacia lui Kovács, am şterpelit trei paltoane din prăvălia de la colţ a Fraţilor Kolcza, am sustras mirodenii din prăvăliile lui Lajos Ferencz şi Kovács. De la Lajos Kese mi-am însuşit nu unul, ci chiar trei saci de secară. Apoi, când şi-a făcut apariţia armata română, am bătut din palme de bucurie şi am spus că slavă Domnului că au venit. Am luat parte la consfătuirea ofiţerilor români, pe care chiar am prezidat-o. Pe soldaţii români i-am condus pe muntele Görgő. Pe Elek Nagy l-am ameninţat că, dacă nu-mi dă o sută de litri de vin, îl denunţ la căpitanul român. Se pare că mâine o să aud noi capete de acuzare, iar lista va spori.

Invazia românească a fost cumplită, dar şi mai cumplit a fost că a trebuit să rămân acasă în mijlocul unei asemenea gloate, pentru ca acum să îndur cele mai absurde acuzaţii.[1]

——**SÁNDOR BALÁZSOVICH**, farmacist din Sfântu Gheorghe

---

1) Manuscrisul pare a fi fost elaborat imediat după plecarea trupelor româneşti, pe baza consemnărilor din perioada descrisă şi cu un oarecare caracter justificativ, dat fiind că împotriva farmacistului este declanşată, după revenirea trupelor ungare, o procedură penală sub acuzaţia de complicitate cu armata română. Balázsovich Sándor, „A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön", ed. Nagy Szabolcs, „Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyörgyi patikus szemével", în *Acta Siculica*, Sfântu Gheorghe, 2011, pp. 307–338.

CU EMOȚIA COPILULUI DE 11 ANI CARE ERA EL pe atunci, un medic rememorează panica și haosul în care se produce evacuarea locuitorilor din Miercurea-Ciuc, în noaptea de 27 spre 28 august 1916.

VIAȚĂ FUGARĂ

...Mama era atunci la Budapesta. Azi, pot deja să mărturisesc că, în parte, și ea a salvat lucruri mai valoroase, în parte a plasat-o pe sora mea într-un internat de fete, pentru ca, dacă „se întâmplă totuși ceva“, măcar ea să fie cât mai departe. Am așteptat-o să sosească acasă cu trenul de duminică după-amiază, dar trenul a întârziat șase ore. Acest lucru era pe atunci un fenomen frecvent din pricina „transportului de trupe“, dar, de fapt, era penurie de cărbuni. Pentru a umple orele așteptării, am zăbovit, în noaptea liniștită de sfârșit de vară, în grădina restaurantului „Zöldfa“ (tata și clienții obișnuiți ai restaurantului, cu precădere personal al tribunalului, iar eu – chiulangiu) în fața unei porții de friptură cu cartofi prăjiți, servită în farfurie de lemn, și vin. Ce imagine din vremurile de pace antebelice! Se făcuse miezul nopții până a sosit trenul. Raport rapid despre călătorie – „informații dintre cele mai liniștitoare din cercurile competente“ –, cină și mai rapidă. Era aproximativ ora 1 când ne-am culcat, în noaptea de 28 august, spre luni. Azi, se cunoaște deja că declarația de război a fost comunicată Ministerului austro-ungar de Externe în seara de 27, la ora 11, operațiunile militare la frontieră – adică la o depărtare de 35 de kilometri de noi – declanșându-se numaidecât. Noi, atunci, încă nu știam nimic. Radio încă nu era.

Pe la ora 3, a bătut în fereastra noastră dr. Antal Bochkor, membru al tribunalului penal, burlac, vecinul și bunul nostru prieten, care a aflat despre evenimente la restaurant și i-a alertat imediat pe toți cunoscuții din drumul său. Deviza: *Refugiere, dar neîntârziat, pentru că la frontieră nu se opune nici un fel de rezistență!* Direcția e posibilă doar spre Odorhei, cu trenul nu poate călători nimeni, îi rămâne, așadar, fiecăruia propriul vehicul cu tracțiune animală sau ce are la dispoziție. Bunicii mei locuiau la Sâncrăieni[1], trebuia să-i alertăm și pe ei. Am și ajuns în zori (cum – nici eu nu mai știu: caii ne fuseseră rechiziționați în primele zile de război). Știrea abia atunci începuse să se răspândească în sate. Panică, grabă, buimăceală peste tot. Bunicul pune animalele de povară la căruțe, discuție, femeile ar pune valorile casei – așternuturile de pat etc. –, bărbații furajele. În cele din urmă, nici una, nici alta. Lucrurile de valoare au rămas, iar nimicurile au ajuns în căruțe. E totuna, de fapt, căci și așa au trebuit lăsate la Odorhei toate cele. Se făcuse ceasul vreo 9-10, până să ajungem înapoi la Miercurea-Ciuc. De la Miercurea-Ciuc, spre ieșirea din oraș, mulțimea se îngrămădește încă de la bariera de la Ligat.[2] Față de discursurile liniștitoare de până atunci, vestea agresiunii neașteptate produsese o avalanșă mai mare chiar și decât s-ar fi putut cineva aștepta. Toată lumea fugea, rămânea acasă cel mult câte un bătrân căruia nu-i mai păsa. Isterie de masă, ni se pare de multe ori că auzim și împușcăturile. Trec ore până ce, pe drumul spre Odorhei, reușești să te angrenezi cumva în șuvoiul ce curge într-o singură direcție. Căruțe răsturnate, animale speriate – încep încă de pe aici. Cineva ne agață și nouă osia, căruța e avariată, găsim în locul ei, în curtea bătrânei soții a lui Gábor Darvas, o căruță abandonată. Până după-amiază, orașul se golește, dar mulțimea aflată în trecere sporește pe zi ce trece, aceasta fiind singura direcție lesnicioasă de urmat pentru aproximativ 60.000 de oameni.[3] Ajungem seara, când se lasă întunericul, la curătură (de unde se face azi *drumul lui Piricske*), aflată la doi kilometri dincoace de Pasul Vlăhița, și ne instalăm în stânga drumului, lângă pârâiaș. Am reușit să facem 14 kilometri într-o zi. Stau întins pe pământ, n-am somn, mă încălzesc la foc (încă nu exista pe atunci preocuparea pentru camuflaj) și toată noaptea văd, fără întrerupere și fără să se rărească, făcliile cu catran ale căruțelor apropiindu-se și dispărând în direcția Pasului Vlăhița. Nu mi-am propus să

---

1) Comună la 7 km de Miercurea-Ciuc, de unde se trage familia autorului. 2) Barieră aflată pe drumul care duce de la Miercurea-Ciuc la Gheorgheni, la intersecția căii ferate. 3) Este vorba despre drumul care leagă – trecând peste Harghita – Miercurea-Ciuc de Odorheiu Secuiesc.

descriu întreaga pribegie, ci doar să ofer un instantaneu despre orașul nostru, așa cum l-am văzut în ceasurile grele ale lăsării sale în voia sorții, cum trebuie să se fi întâmplat de atâtea ori în decursul istoriei și cum mi-a mai fost dat să văd ceva similar în 1944. Când au plecat de acolo bătrâni și tineri, s-a mistuit agoniseala de veacuri, o treime din urbe s-a făcut scrum,[1] valorile din edificiile rămase au ajuns pradă obștească, mulți dintre cei care au plecat atunci nici nu s-au mai întors. Vorbesc despre ziua care, în succesiunea dezastrelor din veac, a fost, proporțional, una dintre cele mai mari, aruncând înapoi pe scara timpului acest mic oraș, care ar fi meritat o soartă mai bună...[2]

——ANDRÁS NAGY, medic

---

[1]) În primele zile din octombrie 1916, trupele române aflate în retragere au incendiat orașul. Din cele 454 de case existente (1910), au ars 153, împreună cu 278 de anexe gospodărești, mai ales în partea dinspre Harghita. [2]) Nagy András dr., *Városkép és ami hozzá tartozik* (*Peisaj urban și tot ce cuprinde acesta*), Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1997, pp. 89–90.

PARTEA A V-A

„DEPĂRTATA NĂDEJDE E PREA PUȚINĂ PENTRU ELIBERARE“

— VIAȚA PRIZONIERILOR DE RĂZBOI —

Introducere

Între anii 1914 și 1918, Monarhia Austro-Ungară a încorporat în armata sa în jur de 8.300.000 de oameni: din Austria circa 4.500.000, din Ungaria aproximativ 3.600.000, iar din Bosnia-Herțegovina puțin peste 200.000). În anul 1915, compoziția națională a acestei armate arăta astfel: germani 24,8%; maghiari 23,3%; cehi 12,6%; croați și sârbi 9,2%; polonezi 7,9%; ucraineni 7,8%; români 7%; slovaci 3,6%; sloveni 2,5%, și italieni 1,3%. Pierderile în cursul războiului s-au ridicat la 5.060.000 de militari: 1.524.000 și-au pierdut viața, 2,2 milioane au fost luați prizonieri, iar 1.838.000 au fost răniți. Dintre aceștia, din Ungaria au murit 660.000 (43% din totalul morților din armata austro-ungară); au fost luați prizonieri 734.000 (43,7%); răniți – 743.000 (40,4%). În această privință, nu s-a întocmit o statistică detaliată pe naționalități.

Din totalul de 2,2 milioane care au fost luați prizonieri, 54.000 erau ofițeri, restul, soldați. 18% dintre prizonieri și-au pierdut viața în lagăre. Din numărul total de decese în rândul prizonierilor, 85% au avut loc în Rusia (iar dintre aceștia, 76% erau soldați ai Monarhiei). Dintre militarii Antantei, au căzut în prizonierat în Monarhia Austro-Ungară 1.861.000. Dintre ei, 68% (1.269.000) erau originari din Rusia. Din totalul de prizonieri, aproximativ 500.000 erau deținuți pe teritoriul ungar, repartizați în douăzeci de lagăre. În luna ianuarie a anului 1918, în evidențele Monarhiei figurau 1,3 milioane de prizonieri, cu următoarea distribuție pe naționalități: 853.000 ruși, 98.000 italieni, 97.000 sârbi, 38.000 români, 6.000 din Muntenegru. Prizonierii români erau deținuți în Ungaria, repartizați în lagărele de la Ostffyasszonyfa (comitatul Vas), de la Sopronnyék (actualmente Neckenmart, Austria), precum și în apropiere de Budapesta, în lagărul de muncă al coloniei Cinkota-Ehmann.

Conform înțelegerilor de la Haga din 1907 privind legile războiului, de aprovizionarea prizonierilor de război trebuia să se îngrijească statul care îi deținea, și asta la nivelul aprovizionării propriilor militari. Desigur, acest nivel suferea mari variații, în funcție de aprovizionarea publică din fiecare țară. Ofițerii primeau soldă și erau scutiți de muncă. Soldații prizonieri, dimpotrivă, participau încă din anii 1915-16 într-un număr din ce în ce mai mare mai ales la muncile agricole, suplinind astfel bărbații din țara respectivă care fuseseră trimiși pe front. În Rusia, în septembrie 1916 lucrau deja 1,1 milioane de prizonieri, dintre care 640.000 în agricultură. Dintre cei 1,3 milioane de prizonieri deținuți în Monarhie în ianuarie 1918, în Austria munceau 274.000, iar în Ungaria 424.000, imensa majoritate tot în agricultură. Pentru masele de țărani, care până atunci nu-și părăsiseră aproape niciodată locul de baștină, prizonieratul în aceste condiții oferea prilejul unor experiențe ieșite din comun.

În cazul Albaniei, Rusiei, României și Serbiei, până și aprovizionarea propriilor armate era deficitară; în consecință, și situația prizonierilor era foarte proastă. Nici în cazul Ungariei sau Italiei situația nu a fost cu mult mai bună, iar relativa bunăstare a prizonierilor în cazul lor se datora mai ales autoaprovizionării celor care lucrau în agricultură. SUA, Franța, Marea Britanie aveau destule resurse să ofere ajutoare militarilor lor, căzuți prizonieri. Pentru prizonierii maghiari, doar pachetele de alimente trimise de acasă aduceau o oarecare ușurare – atunci când puteau fi expediate în lagăre. În Siberia bunăoară, era imposibil să se trimită pachete, chiar și corespondența fiind grevată de cenzură.

Din programul zilnic al prizonierilor făceau parte sportul și plimbarea în aer liber, dar, din cauza aglomerației, în multe tabere cu greu se putea face așa ceva. Militarii ajunși răniți în detenție aveau slabe șanse de însănătoșire, cel puțin în cazurile mai grave. De asemenea, condițiile vitrege, alimentația săracă provocau dese îmbolnăviri, iar în astfel de circumstanțe, și epidemiile se propagau mai ușor. (Din acest punct de vedere, taberele din Italia au oferit condițiile cele mai bune: aici, mortalitatea a fost de numai 7%, față de media de 18% din celelalte țări.) Tocmai din cauza condițiilor propice îmbolnăvirilor, s-au introdus vaccinarea obligatorie, procedeele de dezinfectare și carantina în vederea protejării locuitorilor din preajma lagărelor.

Eliberarea prizonierilor era reglementată de înțelegeri bilaterale. În cazul Ungariei însă, aceste înțelegeri au fost tărăgănate: tratativele au început abia în 1919, iar cu Uniunea Sovietică au durat până în 1922. Majoritatea celor care au căzut prizonieri dintre militarii Monarhiei au participat la lupte pe frontul de est, astfel încât 1.345.000 dintre ei au ajuns în lagărele din Rusia; între 500.000 și 600.000 de mii erau originari din Ungaria. În Rusia mai erau deținuți circa 80.000 de civili, luați ostatici în timpul atacului rusesc asupra teritoriilor Monarhiei. Condițiile aici au fost cele mai grele. Dintre cele 1.356 lagăre, 518 se aflau în Siberia și Turkmenistan. Prizonierii maghiari și cehi au participat activ și la războiul civil din Rusia, în sprijinul ambelor părți, în speranța că astfel se vor putea reîntoarce mai repede acasă.

Începând din anul 1915 și până în august 1916, în România au fost internați 600 de cetățeni maghiari, parte evadați din prizonieratul sârb sau rusesc, parte dezertori din armata Monarhiei. Au fost și unități din armată care au fost nevoite să se retragă în România la presiunea exercitată de ofensiva rușilor în Bucovina. După intrarea României în război, toţi cetăţenii germani, austro-ungari, turci și bulgari de aici, în total 11.000 de oameni, au fost internaţi la Ișalniţa, lângă Craiova. În timpul ofensivei trupelor românești, din armata austro-ungară au fost luaţi 24.000 de prizonieri, dintre care 6.000 de naţionalitate maghiară. Când trupele germane și austro-ungare au început să ocupe Oltenia și Bucureștiul, armata română în retragere a luat cu ea în Moldova prizonierii de război. Ofiţerii au fost amplasaţi la Dobrovăţ, la sud de Iași, unde condiţiile erau ceva mai bune, dar ostașii și civilii au ajuns în lagărul de la Șipotele, unde condiţiile de detenţie erau groaznice. În Moldova, condiţiile de viaţă erau oricum foarte aspre, iar aprovizionarea lagărului se desfășura cu greutate (raţia zilnică consta în ciorbă de fasole cu 350 de grame de mămăligă, iar duminica, 150 de grame de carne). Cumplită cu adevărat era însă lipsa apei potabile; nici pomeneală de apă pentru igiena personală, prin urmare au făcut în curând ravagii dizenteria și epidemia de tifos. Până la sosirea primăverii 1917, au murit aici 6.000 de oameni.

La sfârșitul anului 1916, reprezentanţii Monarhiei au propus un schimb de prizonieri guvernului român; acesta nu a răspuns decât în vara 1917, dar primul schimb efectiv de internaţi, apoi de prizonieri răniţi și invalizi s-a făcut abia după armistiţiul de la Focșani, din decembrie 1917. În cele din urmă, cele două guverne au încheiat în martie 1918 o înţelegere privind eliberarea prizonierilor. În acel moment se mai aflau în detenţie 4.000 de maghiari.

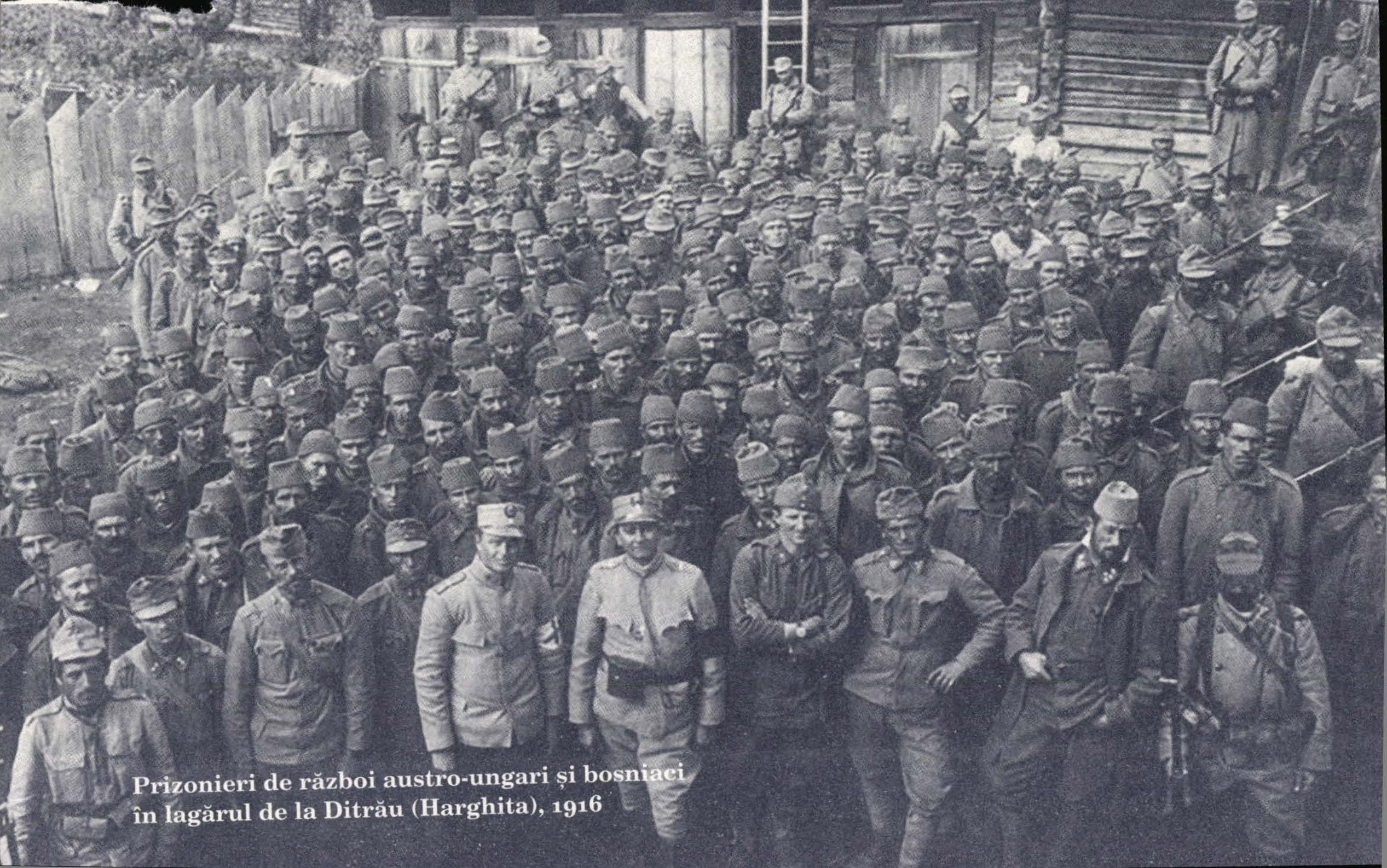

Prizonieri de război austro-ungari și bosniaci
în lagărul de la Ditrău (Harghita), 1916

Soldați austro-ungari
deparazitându-și uniformele

DUPĂ INTRAREA BRAȘOVULUI SUB STĂPÂNIRE românească, preotul József Meisel cade ostatic, iar vreme de un an și jumătate va trece prin mai multe tabere de prizonieri. Ajunși la un moment dat în București, el și ceilalți deținuți sunt întâmpinați de gloata de pe stradă.

[SĂ FI VĂZUT CUM ZBURAU SPRE NOI PIETRELE ȘI BÂTELE]

30 *septembrie* [...] Ne-au încărcat în vagoane,[1] și trenul nostru (special) a pornit-o încetișor, greoi, hurduc-hurduc, spre interiorul țării. Lipiți unul de celălalt, ne tot întrebam cu glas scăzut: „Or fi recucerit ai noștri Brașovul?“ Iar când cineva răspundea cu „da“, zâmbeam fericiți unul la celălalt.

ȘI NE BOMBARDAU TRENUL...

8 octombrie 1916 Dimineața, la ora 8, am ajuns cu chiu, cu vai la Chitila, unde se află unul dintre forturile Bucureștiului. Trenuri militare se succedă grăbit spre graniță. Mari necazuri par să fie pe-acolo, pentru că e agitație mare în această – de-acum, din mare, din nou mică – țară românească. Închiși în vagon, stăm fără apă și așteptăm. Este aproape amiază. Binecuvântatul soare își proiectează asupra noastră razele fierbinţi. La început, căldura lor face bine, apoi însă ajunge să ne supere; bombănim.

---

[1] Autorul jurnalului nu scrie despre călătoria de 8 zile (itinerar, stații) efectuată între Brașov și București.

Din fort, tunul semnalează ora 12 și pare că s-au deschis cerurile: avioanele noastre își fac deodată apariţia unul după altul. Eu număr douăsprezece, alţii treisprezece. Ce-o să fie cu noi? Fac ture pe deasupra capetelor noastre... La început în liniște, apoi din ce în ce mai vijelios – și toarnă la obuze, bombe...

Dat fiind că acolo staţionează trei trenuri militare – în afara alor noastre (noi eram la mijloc) –, incursiunile, exploziile oferă o imagine cumplită... De la un minut la altul, alte și alte aspecte ni se oferă privirii: mașini zdrobite, tunuri distruse, cadavre... zac la gară. Și românii? Oh, ei și aici sunt eroi! Cine poate – se ascunde, își ia picioarele la spinare. Patrula, comandamentul gării pe unde-s? Au fugit. Dar oamenii din trenul militar? Fug cu miile, nebunește.

La gară, prizonieri germani umblă de colo colo și-i bandajează pe soldaţii români răniţi. Ei au fost scoși afară, doar-doar vor fi văzuţi de avioanele noastre. Avioanele însă și-au continuat în mod temeinic activitatea până la ora 3 după-amiază. [...]

Am intrat pe Calea Griviţei. Era chiar perioada când oamenii se plimbau. Mișuna puzderie gloata duminicală pe toată strada când și-a făcut apariţia mica noastră trupă. Tramvaiele cu cai, mașinile s-au oprit – și să fi văzut cum zburau spre noi pietrele și bâtele... „Spioni, tâlhari, unguri, pezevenghi“ și mai știu eu cu ce vorbe măiestrite eram gratulaţi. Am simţit doar că o piatră mi-a străpuns melonul și m-a lovit în cap. Un tovarăș al meu a fost scuipat, pe sărmanul meu bătrân coleg de suferinţă, Szentandrássy, l-au lovit, dar am mers mai departe, asemenea tâlharilor. Mi-am adus aminte de Mântuitor, care a pășit pe Dealul Golgotei purtându-și crucea, și atunci mi-am scos rozariul și am început să rostesc Misterele de Durere, nepăsându-mi de gloata înverșunată.

Prima pradă – „noi“ –, luată pe sus, purtată pe străzi principale, a fost depusă în clădirea Siguranţei (poliţia de stat românească). Aici, ne-au înregistrat actul de identitate și, pentru că am îndrăznit să mă declar „maghiar“, am primit două palme uriașe. Am suportat și asta, căci în viaţa mea am avut parte din plin de drumul semănat cu cruci și spini ascuţiţi. Seara, pe la ora 9, am fost închiși în școala reformată de pe strada Sf. Ștefan, unde am fost primiţi cu drag de sutele și sutele de prizonieri civili bulgari și turci.

Ne-au înghesuit într-o încăpere de mici dimensiuni. Eram 120. Oboseala ne-a cufundat pe toţi într-un somn adânc, căci nu mai dormiserăm de pe data de 3 octombrie. Iar a doua zi, privirea noastră s-a confruntat cu o imagine dintre cele mai animate. Eram, de fapt, într-o închisoare de tranzit, deoarece de aici eram repartizaţi în diferite locuri. Aici era strânsă mizeria Bucureştiului și a ţării româneşti. Toţi împreună – bulgari, turci, macedoneni, greci, albanezi, unguri, germani etc. – aici așteptau să vadă ce se va întâmpla cu ei. M-au chemat în birou, aici mi-au luat ceasul Omega (darul familiei Izay) și 500 de coroane bani numerar. Nu-i nimic! Am intrat bogat și am ieșit flăcău sărman. După care am făcut, până pe 14 octombrie, experienţa mizeriei, dată la care am putut constata cu surprindere că mă umplusem de păduchi, iar pricina nopţilor nedormite nu era pe atunci nervozitatea, ci acele minuscule fiinţe care mă chinuiau până la sânge. Bani n-am, dar am pă...chi! Sărmană măicuţă! De m-ai vedea, ţi s-ar rupe inima! De ţi l-ai vedea pe fiu cum se scarpină și cum trăiește el cu pâine și apă și cum își spală rufele la fântână... spală... spală... și cu lacrimi și le-nmoaie. În ce hal ajuns-ai, abate brașovean? [...]

O PORNIM DIN NOU[1]...

1 septembrie 1917 [...] Iar pe 1 septembrie caravana a pornit din nou și, după un drum de două ore, am ajuns. Ne-am instalat din nou. Poate pentru ultima oară, căci se răspândise vestea că rusul și românul sunt strânși tare în clește.

Dar să facem cunoștință cu Răducănenii. Este un târg mare cam cât Cristuru Secuiesc, doar că e mai mizerabil. Locuitorii: evrei moldoveni și români romano-catolici, care, în urmă cu o jumătate de veac, erau încă maghiari. În centrul târgului, se ridică o bisericuță. Catolică. Casa Domnului este o baracă de lemn. Cred că grajdul din Bethleem, unde s-a născut Mântuitorul nostru, era mai frumos decât biserica din Răducăneni. Locul unde stăm are o așezare plăcută și frumoasă. Este înconjurat de munți și, nu departe, curge râul Prut, astfel că se deschide o vale deosebit de frumoasă spre nord, de unde vedem Basarabia. Partea evreiască a așezării este alcătuită din prăvălii – care sunt însă goale. Așezarea are o stradă principală, pe care am denumit-o Berliner-Strasse. Aici se desfășoară viața celor internați. Este un loc mlăștinos, pe care internații l-au transformat într-un parc. Aici se strâng de la ora 5 până la 7 seara. Suntem mulți internați aici: 1.800 de unguri, germani, austrieci, bulgari, turci... Fiecare îi cunoaștem pe toți. Toți suntem o inimă și un suflet. Suntem încartiruiți printre locuitorii catolici sus, pe munte. Eu, mai întâi, la familia Rokay, după care m-am mutat la familia Bács. Avem la dispoziție zilnic o jumătate de litru de lapte, de celelalte lucruri se ocupă Árpád. Eu îmi păstrez vechiul domeniu de activitate: mătur, spăl vasele, fac patul și spăl rufe. O, de m-ar vedea oamenii cum spăl rufe, cum le fierb, și cum îmbrac duminica haine curate. Nu albe, ci galbene – dar e la modă. În toată perioada captivităţii, aici ne-am simţit relativ satisfăcător. [...]

---

[1]) După intrarea în război, la 27 aug. 1916, autoritățile românești au internat în fortăreața de la Domnești, la 18 km vest de capitală, bărbații de cetățenie ungară care se aflau la București. Aici au fost duși și ostaticii din Brașov. Din cauza atacului armatei germane, cei internați au fost transferați dincolo de linia frontului, la Huși și în jurul Iașilor. Meisel, autorul jurnalului, așa a ajuns prima dată la Bohotin (la sud-est de Iași, pe drumul județean 2B), apoi la Răducăneni.

TRISTĂ-I VIAŢA DE LAGĂR...

6 octombrie 1917 Ca să ne facem o idee despre un lagăr, trebuie știut că cei internaţi erau împărțiți în trei categorii. Cei din prima categorie erau cei care trăiau pe cheltuială proprie – directori, proprietari de fabrici, profesori, mari negustori. Aceștia, dacă nu dispuneau de venituri, primeau de la români 2 lei și 80 de bani pentru întreţinere. Din categoria a doua făceau parte ceilalţi intelectuali, printre ei se numărau și preoții, cărora li s-au dat câte 1 leu și 80 de bani, pentru că de atâta beneficiau pentru întreţinere cei din categoria a doua. În a treia categorie erau incluși meseriașii, agricultorii, muncitorii și nefericiţii ostatici transilvăneni. Cei din categoriile întâi și a doua au închiriat locuinţe particulare. Câte doi-trei, alcătuind împreună o familie [*sui-generis*], aveau și bucătărie. Astfel de locuinţe erau foarte scumpe. Unii plăteau 200-300 de lei lunar; autorităţile românești au emis – cu opt zile înainte de plecarea noastră – un ordin, conform căruia pentru locuințe nu e voie să se plătească mai mult de 10 lei.

Cei din categoria întâi și a doua trăiau cum se putea. Destul de bine. Mai cu seamă cei care erau oameni cu dare de mână. Cei care locuiau în România și fuseseră internați aici aveau legături, și astfel puteau face rost de bani. Aceștia o duceau foarte bine. Supușii unguri și austrieci care se născuseră acolo și care ieșeau în evidenţă cu „simţămintele lor românești“ trăiau mai bine.

Ce viaţă tristă duceau sărmanii care făceau parte din categoria a treia... Vitregia sorţii ostaticilor maghiari era fără seamăn. Îmbrăcămintea li se jerpelise și umblau pe jumătate goi în ploaie, vânt și frig. Locuiau într-o școală părăsită, cu ferestre sparte, cu ușa de la încăpere care se închidea prost. Pat, pătură, învelitoare, pernă – lipsă. Iarnă, vară – dormeau pe podeaua goală..., iar dacă era cineva bolnav, moartea îl ajungea acolo, pe pământ. Iar acest lucru se întâmpla frecvent, aproape zilnic. Și, ca să prezint și cifre, iată statistica: în lagărul de la

Răducăneni, la școală fuseseră plasați 207 ostatici (secui). Dintre aceștia, în ziua plecării, 10 au mai pornit-o spre casă. Unde-s ceilalți? În cimitir. Din Târgu Secuiesc, au plecat în prizonierat 96. Au revenit la casele lor 36. Unde-s ceilalţi? La cimitir! Și așa s-a petrecut asta și în celelalte lagăre. Se afirmă cu tărie că 66 la sută dintre ostatici și cei închiși au pierit. Iar cea mai mare parte a morţilor era din categoria a treia. Nimeni să nu se mire, pentru că haine nu existau, și nici alimentaţia nu era satisfăcătoare. Pentru cei din categoria a treia se organizase o bucătărie. Acestui lucru i se spunea că „trăim de la cazan". Ce hrană primeam? Vreme de nouă luni, ni s-a dat mazăre furajeră[1] stricată, cu jigănii, și o bucăţică de pâine sau de mămăligă. Acesta era prânzul, care cuprindea laolaltă și micul dejun, și cina. Cu o astfel de alimentaţie, corpul și-a pierdut capacitatea de a rezista. În afară de aceasta, oamenii erau duși să facă munci strașnice, grele: să sfărâme piatră, să sape șanţuri etc. ..., iar când dădea vreo epidemie, oamenii cădeau ca spicele.

Tifosul – exantematic, endemic etc. – era la ordinea zilei... Supraaglomerarea încăperilor, lipsa îngrijirii medicale, neluarea în seamă a igienei – făceau victime. Medic nu era. Exista, dar nici că-i păsa de bolnavi. Avea pe lângă el un zilier brăilean, pe Moscu Levi, numit „agent sanitar". El era stăpân peste viaţă și moarte. El era cel care trata bolnavii. Medicamente nu erau! Și autoritățile? Da – însă doar pe hârtie, căci nimeni nu se îngrijea de noi. Nici comandantului nu-i păsa. Iar adjunctul său – ofițerul de la intendenţă? El fura din suma prevăzută pentru alimentaţia categoriei a treia. Domnul ofiţer de intendenţă Ionescu de la Răducăneni, bunăoară, ţinea cinci cai. Avea vaci și boi, trăia pe picior mare. Iar dacă cineva întreabă „din ce?", atunci din mormintele aflate în cimitir ţâșnește acuzația: „Tu i-ai omorât... voi ne-aţi ucis, români răi la suflet, lipsiţi de inimă!"

---

[1]) În maghiară, *bükköny* „măzăriche", plantă furajeră din familia leguminoaselor (*Vicia*).

VIAŢA DE LAGĂR

(*20 octombrie 1917*) Lagărul era împărţit în trei sectoare. În fruntea fiecărui sector, se afla câte un plutonier de jandarmi, unul mai ticălos decât altul. Pe al nostru îl cheamă Papuc. Un adevărat român, care, prin concesiile speciale pe care le făcea prizonierilor, obţinuse 30.000 de franci. Cu acesta, se putea face orice. Minţea, jura strâmb, ba chiar dădea câte o mână de ajutor la încercările de evadare. Interesant este, de altminteri, că soldaţii ruşi au pus la punct o „cooperativă de evadare“ excelent organizată. Pentru utilizarea unui automobil până la Chişinău, acolo procurarea unui paşaport şi ajungerea la Odesa „taxa“ era de 150 de ruble. Şi se duceau, şi evadau mulţi, mai cu seamă dintre bărbaţii „cu situaţia militară nerezolvată“ şi dintre cei care abia îndrăznesc, din punct de vedere politic, să privească autorităţile noastre în ochi.

Sectoarele se întâlnesc după-amiază la ora 4 la instructaj. Aici se pot vedea candidaţii la moarte. Nu o dată am lăcrimat văzându-l pe bătrânul avocat Zajzon din Târgu Secuiesc, care primeşte pomană şi întreabă cu ochii în lacrimi: „Nu ne mai eliberează şi pe noi odată?“ – Sărmanul de el, în ziua în care a murit a primit o scrisoare de la soţia sa îngrijorată. – Lui, care-şi iubea atât de mult soţia, nu i-a fost dată nici măcar bucuria să-i vadă scrisul.

Comandantul lagărului este un adevărat paşă. E drăguţ şi atent cu cei de la care aşteaptă sau speră ceva, dar e dur cu cei care sunt maghiari, ostatici, care fac parte din a treia categorie. Se-nfurie dacă se face ceva spre binele celor din această categorie şi a ostaticilor.

Doctorul József Weisz, căruia i s-ar putea zice părintele ostaticilor, s-a plâns nu o dată de comandant că nici nu vrea să audă despre acţiunea pe care a iniţiat-o el: să se strângă bani, pentru ajutorarea lunară a ostaticilor. „Să crape“ sunt vorbele pe care le-a zis în chip de răspuns şi şi-a văzut de ale sale. Weisz, părintele cel bun, a continuat însă să strângă bani şi a ajutat. Să-l binecuvânteze Dumnezeu! [...]

Păi da, am avut reprezentanţă: legaţia Elveţiei. De legaţie – este legaţie, cauza însă nu ne-a promovat-o. În ce mă priveşte, nu mă pot plânge: a expediat trei dintre scrisorile mele şi de trei ori mi-a trimis câte 200 de lei. Pentru asta, îi sunt recunoscător! Dar nu despre mine e vorba aici. De două ori a venit să vadă lagărul secretarul de legaţie Barcilieri, a văzut condiţiile intolerabile, însă nu s-a văzut nici o ameliorare. Ba da: cu opt zile înainte de a o porni, cei care urmau să plece au căpătat haine militare, li s-a făcut baie şi au fost tunşi, ba chiar, în ultima săptămână, au căpătat şi mâncare bună, îndestulătore. Aşa se explică faptul că ziarele noastre au şi transmis ştirea conform căreia „deţinuţii din Moldova au trecut linia de front într-o stare satisfăcătoare". În şaisprezece luni, nici că s-a-ntâmplat ceva... Domnul ambasador „Boisse"? La plângerea adresată în interesul nostru de Julius Schmidt, reprezentantul la Bucureşti al firmei Schröder din Hamburg, a răspuns laconic: „Nici germanii nu s-au purtat mai bine cu francezii"...[1]

———JÓZSEF MEISEL, preot romano-catolic din Braşov

PENTRU UN AGRICULTOR CEANGĂU DIN ŢARA Bârsei, fost combatant pe frontul de est şi pe cel italian, perioada de prizonierat în lagărul din Sicilia e marcată de dorul de-acasă şi de cei dragi. Autodidact şi cu preocupări creative, el consemnează în jurnalul pe care-l ţine intermitent traiul de zi cu zi în tabără, liniştit şi îndestulat în circumstanţele date. Cel mai mare duşman e plictiseala, iar ca s-o combată alege să muncească pe câmp; dar arida Sicilie e un pământ potrivnic.

---

1) Meisel a fost eliberat la data de 17 dec. 1917, dus mai întâi la Bucureşti, de unde a ajuns acasă la Braşov cu trenul, la 9 ian. 1918. Meisel József, *Keresztutam: Meisel József apátplébános naplójegyzetei 1916. aug. 28. – 1918. jan. 9.*, A Brassói Róm. Kath. Nőegyesület, Brassó, 1918, pp. 7–11; 21; 25; 52–55; 72–75.

[ÎNTĂREȘTE, DOAMNE, RAZA NĂDEJDII]

1917

15 iunie A trecut o zi și în tabăra de prizonieri. Ei, Doamne! Oare câte or mai fi fiind?! De-ar fi să mă uit la starea noastră de aici, n-o s-o ducem rău, ar fi bine doar atât: de-ar ști și cei de-acasă că suntem bine. Mă mistuie uneori supărarea când mă gândesc ce nopți pline de neliniște și amar le e dat celor de acasă să trăiască din pricina noastră. De-ar fi adevărat ce se vorbește acum ar fi bine. Dar cine știe? Spun iubitele că s-a făcut pace cu Rusia, e adevărat că și eu am auzit pe drum de la un italian că rușii au încheiat pace separată, dar eu în privința asta sunt Toma necredinciosul. [...]

9 iulie, dim. 6 Piesa de teatru de aseară a fost grozavă.[1] S-au jucat trei bucăți scurte într-un act, foarte reușite. Și a fost și o muzică foarte bună, s-ar fi potrivit în orice teatru select al unui mare oraș. Mi-a făcut așa de bine, că am și uitat pentru câteva ore că sunt prizonier, pe pământ străin. Ei, Doamne! Ce frumoasă e binecuvântata pace!

Seara, ora 6 Am mâncat azi, pentru a doua oară, macaroane. A trecut și ziua de azi, ca toate celelalte. Trece, trece timpul zi după zi, în mod egal, fără nici o importanță. Îmi amintesc acum de o zi care a trecut, s-a scurs de mult. Îmi vine în minte o zi care mi-a fost atât de dragă, care a fost așa de frumoasă, când vedeam doar flori oriunde m-aș fi uitat, toate câte-mi apăreau în față se reflectau în ochii mei a fericire. Pășeam printr-o pădure toată numai flori, nimic nu vedeam decât flori, flori frumoase, pe cale de a se deschide, proaspete, printre care se afla o roză, o frumoasă și prețioasă roză roșie. Pe aceasta am văzut-o

---

1) Ofițerii și soldații prizonieri de război încercau să-și găsească diverse distracții, într-un simulacru de normalitate. Teatrele despre care este vorba funcționau din contribuții voluntare, donații ale prizonierilor, și erau organizate – adesea în jurul unui actor profesionist – de către actori amatori. Repertoriul cuprindea piese de teatru, scene muzicale și de cabaret văzute acasă și recreate din memorie.

dintre cele multe și de aceea îi căutam vorba. Am văzut o roză printre multe alte flori, și atunci, în acea zi, cu începere din ziua aceea a început fericirea mea. Era toamnă atunci, dar în inima mea era primăvară. [...]

Era orfană și părăsită, și poate că tocmai de-aceea m-a trimis fericita întâmplare dinaintea ei atunci, în acea zi de toamnă. [...] Iubirea, iubirea împărtășită a adus cu ea fericire și binecuvântare. [...] Când eram cel mai fericit cu ea, atunci a venit o alta. O alta, pe care a trebuit s-o iubesc mai mult decât pe ea. M-a chemat patria și am venit – am venit, părăsind acel mic cuib împăcat, părăsindu-mi fericirea. Ea plângea – și lacrimi au mijit și în ochii mei. Am venit. Se fac curând trei ani de când am venit aici, unde moartea e la fiecare pas, de atunci am uitat multe lucruri ce țin de fericire. Vieții tihnite de familie i-au luat locul neliniștea, chinul și luptele sângeroase. Și ce anume a făcut acest lucru ușor de suportat? Doar numele Ei. [...] Da, ea m-a salvat până acum, Roza mea cea Orfană, buna mea soție, Sárika. [...]

1918

11 martie, dimineața [, *ora*] *10* De-acum cred c-o pornim la drum, căci am pus bagajele pe catâri. Ne-am așezat boccelele pe trei catâri. Părăsim Santo Stefano[1], nu știu în ce loc și la ce gazdă ne ducem. O luăm deja din loc...

Prânz, ora 12 Suntem deja aici, la o casă cu acareturi, aflată în plin câmp. Gazda noastră se vede că nu e om sărac, căci are multe vite. Suntem departe de sat, aici nu e sat, doar spre munții din depărtare se vede unul, numele nu i-l știu încă. Suntem încartiruiți într-un fel de magazie, nu ne prea convine, cel puțin încă nu acum.

12 martie Cum mă simt – nici nu pot să descriu, și totuși îmi redau starea cum îmi imaginez eu cu mintea mea istovită, căci

---

1) Santo Stefano Quisquina – comună în Sicilia, la circa 60 de km de Palermo.

acum pot spune că nu doar trupul, ci și sufletul îmi sunt sleite de puteri.

Mă doare capul, mă dor șalele, mă dor mâinile, brațele, picioarele. În palme, am vreo cinci bășici cu sânge. Abia dacă pot să scriu de tare ce mă dor degetele.

La toate mă gândeam, doar la faptul că dăm peste o asemenea muncă – nu. Am săpat, mai bine zis am lovit cu sapa într-un pământ nearabil, un izlaz înțelenit. Dar ce-i mai important e că lucrăm cu burta goală, gazda noastră ne-a spus că noi mergem prea departe și că prânzul gătit de bucătar nu se poate aduce până acolo. O să aibă el însă grijă să primim mâncare rece, lucru din care noi am înțeles că o să fie brânză; din păcate, a fost doar pâine uscată. Cine ne crede macaronarul ăsta pe noi, ce soi de oameni – habar n-am...

E de-ajuns să spun că nici pe vremea când mă sculam cu noaptea-n cap să cosesc și coseam până seara târziu, muncind cu multă tragere de inimă, nu eram atât de zdrobit. Ei, dar cine e de vină? Doar eu însumi, pentru că nu era musai să plec din lagăr.[1] De-ar fi fost să fie ca această Sicilie bolnavă și strâmbă, strivită sub pietre aride, să se fi scufundat măcar cu doi ani mai devreme, să nu chinuiască atâția prizonieri unguri.

Nici nu știu de ce o fi creat Dumnezeu strâmbătatea asta de lume jigărită, vitregă și nicicând înflorită, bună doar să chinuie deopotrivă om și animal...

15 martie Ziua de azi a trecut mai lesne decât cea de ieri, pentru că am avut de făcut o muncă mai ușoară, cu sape mai mici: am prășit grâul.

O fi oare – sau o fi fost – azi, de ziua națională, cine să țină – acasă – sărbătoarea?[2] O fi fost oare cine să-și amintească de rănile cele adânci ale acestei mari zile? Sau poate că acum marile răni sângerânde, mai proaspete, dor și mai tare decât rana cea mare, dar veche... [...] Sunt obosit, nu mai scriu. [...]

---

[1] În Primul Război Mondial, aproximativ 450.000 de militari ai Monarhiei Austro-Ungare au ajuns prizonieri de război în Italia. Lagărele din Sicilia au fost create special, deoarece de pe această insulă era greu să se evadeze. Prizonierii aveau posibilitatea să se angajeze voluntar la diverse munci agricole pentru gospodării familiale, pentru care erau plătiți.

[2] Revoluția maghiară a izbucnit la Pesta la 15 mart. 1848.

30 mai Ce mult am îmbătrânit azi! Atât de tare m-au năpădit jalea și aleanul, că abia le pot stăpâni. Nici o clipă liberă n-am avut, n-am fost în stare să scap de acest gând covârșitor. Doamne! Cu ce am greșit noi, nefericiți oameni fără vină, că ne chinuie soarta într-atât? Dacă există Dumnezeu, cum îngăduie toate astea? [...] Azi, am terminat strânsul fasolei.

31 mai Ne-am apucat de altă activitate. Unde am scos fasolea, acolo plivim. O, gloată nătângă de macaronari, dacă atâta trebuie să trudiți de fiecare dată cu pământul ăsta, mai bine părăsiți insula asta nenorocită decât să vă chinuiți atâta! [...]

Întâi de iunie Am lucrat la fel ca ieri. Iar acum, seara, ne-am bărbierit, căci mâine vrem să ne ducem în sat să facem fotografii, de ne-ar reuși.

2 iunie Am străbătut S. Stefano, am făcut o plimbare pe cinste, dar măcar am făcut-o cu folos, pentru că am reușit să ne pozăm. Azi, ne-am întâlnit cu și mai mulți prizonieri, toți mai zdrențăroși decât noi. Și fiecare are a se plânge de câte ceva, și-o să se sfârșească doar când o să ajungem la capătul nenorocitului ăstuia de război.

Azi, am auzit din nou o veste îmbucurătoare: unul dintre tovarășii de suferință din lagăr a primit veste că s-a făcut deja schimb de prizonier cu rușii. Ei, de s-ar face odată schimb și cu noi!

Am mâncat azi din nou un fruct nou pentru mine, i se zice moșmoană, are formă de caisă, dar n-are un singur sâmbure, ci doi-trei, iar cele mai mari chiar patru. Am băut și vin, atâta cât are voie un prizonier să bea. Apoi, una dintre gazdele noastre, care a fost azi aici, ne-a chemat acasă la el și ne-a mai dat câte un pahar.

Azi, a plouat mult. [...]

2 august Începând de azi, am pășit în cel de-al cincilea an de chin și vitregie. Au trecut patru care mi-au răpit fericirea, mi-au jefuit bucuria, ucigași fără milă ai sufletului și cumplită urgie a vieții mele. Cu ziua de azi, a început cel de-al cincilea. Oare cum o să fie acesta? Aș nădăjdui, doar că și nădejdea-mi dă să moară. Peste nu multă vreme, o să ucidă-n mine totul acest „război modern“ – care a distrus iubirea, mila, morala și curând o să nimicească poate și credința. Da, asta a făcut acest „război modern“! Aș spera – dar cum? Căci nădejdea în inimă își are izvorul, iar inima mea e bolnavă de multă vreme, nu poate, nu e-n stare, nici nu mai îndrăznește să spere, căci prea a fost de multe ori înșelată de amăgitoarea speranță!

Un singur lucru mai am care mă păzește de nebunie, care m-a salvat de atâtea ori din primejdie, care mi s-a oferit de atâtea ori ca balsam, doctorie pentru dureroasele, arzătoarele-mi răni: credința. Ea mă ține-n viață, mă-mboldește și-mi ține mintea întreagă, îmi orânduiește capacitatea de gândire. Vai! Ce grea e viața! [...]

21 septembrie A mai trecut o săptămână, câte or mai fi fiind aici, în prizonierat, ori poate nici nu ajungem să avem o viață mai bună decât asta, o să murim, de fapt, aici. În jurul nostru, situația începe să devină mai serioasă. Ieri, a fost aici una dintre gazdele noastre și a spus că jumătate din S. Stefano e bolnavă. Și aici, aproape de noi, la S. Miagno[1], și-a făcut apariția holera, deja au și murit din pricina ei.

22 septembrie O amară mâhnire, încă una, îmi împovărează din nou inima. Nepotul meu a primit o scrisoare – pe care am udat-o amândoi cu lacrimi amare. Conținea o veste de doliu: i-a murit tatăl. Iar mi-am mai pierdut un frate, de la care, de mic copil, am învățat totdeauna multe lucruri bune și frumoase. A murit cel de la care am învățat onoarea, morala și cinstea; cel care mi-a fost totdeauna exemplu; cel care mi-a arătat drumul cel bun încă din fragedă pruncie și care m-a înconjurat mereu cu inimă sinceră și suflet curat. [...]

---

[1]) Probabil este vorba de așezarea San Biagio Platani, în apropiere de Santo Stefano.

26 septembrie Am împletit coşul doar până la prânz, după-amiază am fost să dau cu sapa. Mi s-a terminat materialul, adică nuiele ar mai fi, însă doar pentru coşuri micuţe. Dar cel mai important este că a dat Domnul să plouă, acum seara a început o ploaie torenţială pe cinste. În mod sigur, mâine nu se poate da cu sapa.

Tare s-a mai lăsat aşteptată aici ploaia asta, pentru ca măcar malaria să dispară, căci cred că gripa spaniolă nu trece de la ploaie. Toate satele sunt deja în mare parte atinse. La S. Biagio mor zilnic cinci-şase oameni, şi toţi sunt tineri, sub douăzeci de ani.

6 octombrie E uriaşă teama prin aceste părţi. Aici, în satul din apropiere, au murit azi douăzeci, iar ieri tot douăzeci. [...]

7 octombrie Dumnezeu ne-a dat să auzim azi o veste bună, necazul e însă că nu e sigură. O femeie care vine pe aici spune că a sosit o telegramă în sat despre încetarea războiului. O, de-ar fi adevărat! Dragă Doamne, de ţi-ai întoarce privirea şi spre poporul ăsta, cu marea lui de suferinţe...

8 octombrie Asta e! Şi e adevărat! Ştirea din seara asta e adevărată! Azi, toată suflarea satului, cu mic, cu mare – ba poate până şi păsărelele! –, asta vorbesc între ei, cu voce tare: *Finito guerra.*[1]

Oh, Doamne, Dumnezeule! Cum să-ţi arătăm recunoştinţa noi, mult chinuiţii tăi fii? Cum să-ţi mulţumim că te-ai îndurat, în sfârşit, să ne deschizi calea de ieşire din lumea chinurilor izvorâte din amar şi jale? Ne-ai deschis calea cu o rază de lumină, care a străpuns întunecata negură, scârbavnică şi sufocantă, în care doar doliu negru ne-a fost dat să vedem vreme de peste patru ani. [...]

9 octombrie Din nou mâhniţi pentru ceva vreme, după-amiază am dat cu sapa. Tristeţea nu ne părăsise. A venit un civil, care a spus că aseară a sosit o altă telegramă, care a infirmat-o pe

---

1) „S-a sfârşit războiul“ (*it.*).

cea de alaltăieri. Atâta amărăciune m-a năpădit, că aş fi vrut să mor pe loc. După care au venit pe catâri doi oameni mai isteţi, care ne-au alinat, zicându-ne să nu fim trişti, pentru că, de fapt, prima ştire este cea adevărată, nu cea de-a doua. Ne-au încurajat că nu peste multă vreme o să ne ducem la casele noastre, să avem încredere. – Mai există, mai cu seamă printre proprietarii mai mari, şi unii care nu aşteaptă pacea şi cărora nu le place această ştire izbăvitoare. Beli-i-ar dracu', de nu le-a fost de-ajuns până acum cât şi-au burduşit burduhanele şi buzunarele! A plouat şi azi, am muncit doar şase ore. [...]

Cammarata[1], *17 octombrie, dim[ineaţa], o[ra] 8* Am urcat bagajele, şi cred că acum o şi pornim. Ne-a plătit primarul două zile de muncă şi o liră de persoană, iar acum plecăm cu această sumă. Am primit câte o pâine şi câte 50 de grame de brânză.

S. Stefano, seara, ora 7 Iată-ne, aşadar, înapoi. Iar dimineaţa o să ne ducem din nou la casa izolată de pe câmp. Am ajuns la ora 2 după-amiază, dar, pentru că eram obosiţi, n-a trebuit s-o pornim la drum.

Mare bucurie le-a adus presa de azi macaronarilor. Locotenentul ne-a întâmpinat cu vestea că „în Austria a izbucnit revoluţia“. Asta se discută cu mare bucurie peste tot în sat. A izbucnit revoluţia la Praga, deci regimentele ungare – printre ele, şi al meu, numărul 2 – aflate acolo au dat de bucluc. Urmarea acestui fapt: ei bine, Austria e socotită pierdută. Se vorbeşte cu mare bucurie că de-acum Austro-Ungaria va fi obligată să încheie neîntârziat pace. Iar apoi – cum zice tot presa – „Germania, rămasă singură, trebuie să capituleze“.[2]

În ce mă priveşte, nu mă bucur defel, căci, dacă este adevărat că toate naţionalităţile s-au revoltat, printre ei şi românii, care cer ruperea Transilvaniei, pentru noi asta înseamnă sfârşitul. De fapt, nu ştiu cu siguranţă, pentru că nu mă descurc

---

¹) Aşezare siciliană, vecină cu Santo Stefano. ²) Din 14 oct. 1918, în Cehia s-a declanşat o grevă generală cu caracter politic. În 16 oct., împăratul Carol IV a declarat Austria stat federativ. Această declaraţie nu era însă valabilă şi pentru Ungaria.

în pălăvrăgeala ăstora. La Cammarata, se spunea că Ungaria a devenit independentă, iar regele Carol nu mai este regele nostru. Asta hai că ar mai merge oarecum, o astfel de ştire, dar legat de cele de care să ne ferească Dumnezeu – am presimţiri foarte rele cu privire la viitor. [...]

2 noiembrie, [...] *ora 8 seara* Oriunde se duce omul, peste tot se vorbeşte doar despre apropiata pace. Înăuntru, în sat, locotenentul şi-a pus mâna pe inimă, încurajându-ne că de Crăciun o să ne ducem sigur acasă. [...]

11 noiembrie Din nou supărare, mereu supărări. Am primit azi de la soţie o carte poştală în care-şi spunea păsul în vorbe greu de priceput. Azi-dimineaţă mi-a adus-o paznicul şi toată ziua am tot încercat să-i pricep înţelesul şi nici acum nu-s lămurit. Soţia îmi scrie: „Nu ştiu până primeşti cartea asta poştală ce-o să fie cu noi, ce ajungem, situaţia noastră e critică". Întâi, m-am gândit că poate or fi bolnavi şi nu îndrăzneşte s-o spună. Iar acum mă frământă gândul de n-o fi vrând România iarăşi ceva. Aste două gânduri mă îngrijorează şi mă supără. [...]

8 decembrie O zi de adâncă mâhnire, căci azi a sosit la noi din nou o veste proastă. [...] Trişta şi apăsătoarea veste că Transilvania este a românilor.[1] Ei bine, dacă-i adevărat, atunci e cea mai chinuitoare şi mai dureroasă povară din câte mi-au copleşit până acum inima. Nici unei generaţii nu i-a fost dat să treacă vreodată printr-o nenorocire mai mare decât ne-a fost dat nouă, ungurilor transilvăneni. – Oare mai exist cu-adevărat? Nici nu mai ştiu. Amărăciunea m-a doborât, nu ştiu ce-o să fie cu mine şi ce-o să mi se-ntâmple dacă vestea e totuşi adevărată. [...]

9 decembrie Bálint a umblat azi prin sat, şi l-am rugat să se ducă la locotenent să se intereseze de situaţia din Transilvania. Locotenentul nu era acasă, şi preotul care-l asistă i-a dat un ziar, dar tocmai asta mă doare, că nu i-a dat nici o lămurire cu privire la ce scriu articolele ziarului despre realităţile din Transilvania.

---

[1]) Trupele româneşti au pătruns prin pasul Predeal în 5-7 dec. 1918, ocupând împrejurimile Braşovului.

Ceea ce scrie aici mă chinuie până la nebunie, căci nu mi-este limpede. (Nu sunt în stare să mă lămuresc pe deplin, pentru că nu înțeleg bine ce scrie. Dar ceea ce am văzut deja este de-ajuns să-mi facă nopți albe.)

Scrie despre douăzeci și șase de comitate și despre Sibiu, unde poate s-o fi ținut vreo ședință. Scrie, de asemenea, despre parlamentul ungar, dar aici nu se vorbește despre Transilvania. Cine știe ce o fi pe-acasă... Cine știe... Cine știe... [...]

Am fost azi să prășim răsaduri cu un copil civil (răsaduri de conopidă).

10 decembrie N-am auzit nici o veste nouă. De la cine să audă omul aici, în plin câmp: de la argați? De la animale? Am fost să plantăm fasole. [...]

19 decembrie Întărește, Doamne, raza nădejdii ce se apropie din nou cu dulcea-i lumină de inimile noastre ce pirotesc în mâhnire. Azi am avut o dublă bucurie. Prima – care a luat o uriașă povară de pe inimile noastre – este că încă nu e sigură vestea că Transilvania ar fi a României. O, Dumnezeule mare! Doar încă o rugăminte să mi-o mai îndeplinești: fă să apuc o ziulică în împrejurările din care m-a smuls acest război sângeros și dur. Doar încă o zi să mă bucur de neprețuita libertate acolo unde mi-am trăit cele mai dragi ceasuri și zile ale vieții mele, doar o zi să-mi văd pământul natal prosperând în libertate și fericire.

Cea de a doua bucurie este că mâine o să ne despărțim – dacă Dumnezeu îngăduie, pentru totdeauna – de această jalnică fermă, care ne-a adus numai amărăciune și tristețe. Mâine ne adunăm, au venit austrieci care ne schimbă. Iată, așadar, că am apucat și această zi de mult râvnită! Măcar de nu s-ar ivi vreun alt necaz, care să zădărnicească acest elan aducător de bucurie! [...]

Terrasini, 22 decembrie [am părăsit ferma] Am sosit, așadar, în această tabără¹, despre care am auzit destule, dar n-am crezut ca atâtea dintre ele să fie cu putință. [...]

---

¹) În lagărul Terrasini de lângă Palermo, condițiile de detenție erau mai dure decât în celelalte tabere italiene: prizonierii nu aveau nici măcar încălțăminte, haine sau pături.

Mai presus de toate, cel mai trist în ce ne priveşte este că aici mizeria e cumplită. Cine n-are bani e într-o stare de plâns. Masă se dă doar de două ori pe zi, dar ce zic eu masă – mai curând câte o lingură de macaroane sau orez cu legume şi apă caldă, iar pâine doar 250 de grame. [...]

23 decembrie Socotind după ce scriu ziarele, pe noi, secuii, nu ne aşteaptă un viitor înfloritor. E adevărat tot ce am auzit şi afară, e adevărat că Transilvania ruptă trece la România. Vadkerthy spune însă că „nu trebuie să ne pierdem orice speranţă, căci totul se poate schimba în bine". Nu ştiu: consolare să fie asta din partea lui? Sau vreo benefică presimţire? Să deie Cerul. – A povestit toate schimbările prin care a trecut Ungaria în vremea din urmă, ceea ce mi-a picat foarte bine.

25 decembrie Al cincilea Crăciun pe care-l fac departe de pământul natal. Cel de-al cincilea pe care-l petrec printre suspine şi descurajare, simţind, aproape fără speranţă, amărăciunile de toate felurile ale existenţei. Cel de-al cincilea, care m-a găsit acum pradă celor mai cumplite îngrijorări.

Nu este şi poate nici nu va mai exista pentru mine niciodată Crăciun fericit!

29 decembrie Nicidecum nu e cu putinţă să fim aici mult timp, căci, dacă ni se termină banii, atunci vor urma vremuri foarte triste. (Aşa cum se vorbeşte, mai sunt câteva luni până se va semna pacea, perioadă în care e mai bine totuşi dacă o să fim afară.)

Tocmai de aceea, am trimis gazdelor noastre alaltăieri (ceea ce am uitat atunci să notez) o telegramă cum că ne întoarcem, cu toate că exact la aşa ceva nu m-am gândit că o să trebuiască să facem şi una ca asta, dar degeaba: aici, dacă omul nu vrea să flămânzească de moarte, trebuie fără doar şi poate să iasă la treabă, că nici unui copil de şase ani nu i-ar fi de-ajuns ceea ce primim noi aici ca hrană. – Aşa am socotit, aşadar, că ne întoarcem la vechile noastre gazde (deşi, când am plecat de acolo, am şi azvârlit în spate, spre ferma aia blestemată, o piatră, dar prezenta tabără este şi mai blestemată), căci, dacă ne ducem acum, pentru cele câteva luni rămase, la o gazdă nouă, iarăși trebuie să ne spetim muncind, până să ne cunoască.[1]

———ISTVÁN FÓRIS, țăran din Tărlungeni

DE LA ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI ȘI PÂNĂ ÎN 1922, s-au întors în Ungaria 253.000 de prizonieri de război; 14.000 veneau din Siberia de Est, unde fuseseră concentrați, din aprilie 1920, prizonierii originari din țările Puterilor Centrale. Autorul memoriilor de mai jos, de profesie tehnician agrar, a fost deținut în lagărul din Pervaia Recikaia (azi Pervorecenski, Rusia), o suburbie a Vladivostokului. În această tabără au trăit sute de prizonieri austrieci și turci și circa 2.000 maghiari. Cu începere din noiembrie 1918, lagărul s-a aflat sub administrație japoneză, ceea ce a însemnat un tratament ceva mai uman față de prizonieri: aceștia primeau îmbrăcăminte și hrană corespunzătoare, iar în timpul zilei aveau chiar acces liber în oraș. Pe drumul spre casă, memorialistul trece prin numeroase peripeții.

VIAȚA ȘI PĂȚANIILE UNUI PRIZONIER ÎN SIBERIA

PRĂBUȘIREA

...Următoarele știri le-am primit cu mânie, scrâșnind din dinți. Nici în cele mai amare vise ale noastre n-ar fi fost să prindă viață soluția dezmembrării Ungariei. Nădăjduiam minunea minunilor, justiția wilsoniană, inviolabila calitate naturală a Carpaților.[2] Focul fidelității era prezent în masele de prizonieri germani din Banat, slavi din Ungaria Superioară. La fidelitate românească nu stătea nimeni să viseze. Mi-era atunci cu neputință, la fel cum îmi este și azi, să redau din punct de vedere sentimental ori istoric imaginea exactă a ceea ce ne bântuia pe toți. Semnele prăbușirii Ungariei sufocau până și simțământul acut al dorului de țară. Abia dacă mai vorbea cineva de reîntoarcerea acasă. Ne gâtuia mânia când ni se citeau marile știri, uneori ne copleșea amărăciunea. Serbia revendica Banatul. – O să vă dăm bănatul! – striga masa de oameni. – Avem destul cât s-a adunat în noi de patru ani încoace! – Beneš voia nu doar Ungaria Superioară, ci și Triestul, ca, vezi Doamne, Cehoslovacia să aibă ieșire la mare.[1] Vedeam în asta un semn bun, împreună cu dorința românească de a-și visa granița pe Tisa. Credeam că tocmai aceste pretenții imposibile vor deschide ochii puterilor Antantei, care vor vedea Ungaria în adevărata ei lumină, târâtă în război împotriva propriei sale voințe și fără nici o pretenție de cucerire. Nicăieri nu erau semne ale tradiționalei dezbinări unguresți. Pe Tisza îl compătimea toată lumea[2], dar masele nu credeau nici în Mihály Károlyi, nici în Béla Kun.[3] Nici răzleții lor adepți nu se prea dădeau peste cap cu munca de convingere a altora. Au aderat în liniște la revoluția rusă, părăsind tabăra pe nevăzute. [...]

---

[1]) Fóris István, *Életem jelentékenyebb napjai* (*Cele mai însemnate zile din viața mea*), ed. Emese-Gyöngyvér Veres, Barca, Dunavarsány, 2013, pp. 122–212. [2]) Aluzie la principiul autodeterminării naționale, proclamat de președintele american W. Wilson, precum și la unitatea teritorială a Ungariei. Granițele cu putere simbolică ale Ungariei erau Carpații.

În ziua semnării armistițiului, până și Vladivostokul fâlfâia de steaguri, pe afișe uriașe am revăzut caricatura, cunoscută dinainte, care-l reprezintă pe Wilhelm II ca nebun în cămașă de forță, care îmbrățișează ca un smintit întregul glob pământesc. În lagărul nostru, germanii au devenit băieței mici de tot. Nu se putea deloc vorbi cu ei despre politică. [...]

---

1) Era o știre falsă. Politicianul ceh Edvard Beneš propunea constituirea unui coridor slav, care s-ar fi extins, începând din Bratislava până la teritoriile locuite de sloveni, urmând ca granița unui regat Cehoslovaco–Sârbo-Croato-Sloven să fie trasă undeva în apropierea orașului Szombathely. 2) Este vorba de asasinarea, la data de 31 oct. 1918, a fostului prim-ministru István Tisza, învinuit de intrarea Ungariei în război. 3) Béla Kun (1886–1938), conducătorul Partidului Comuniștilor din Ungaria (Kommunisták Magyarországi Pártja), comisar popular de politică externă al Republicii Sfaturilor, apoi comisar al afacerilor de război (21 mart.–24 iun. 1919).

Kiskun-Halas Helyi Ertesitője

Soldați citind un ziar maghiar

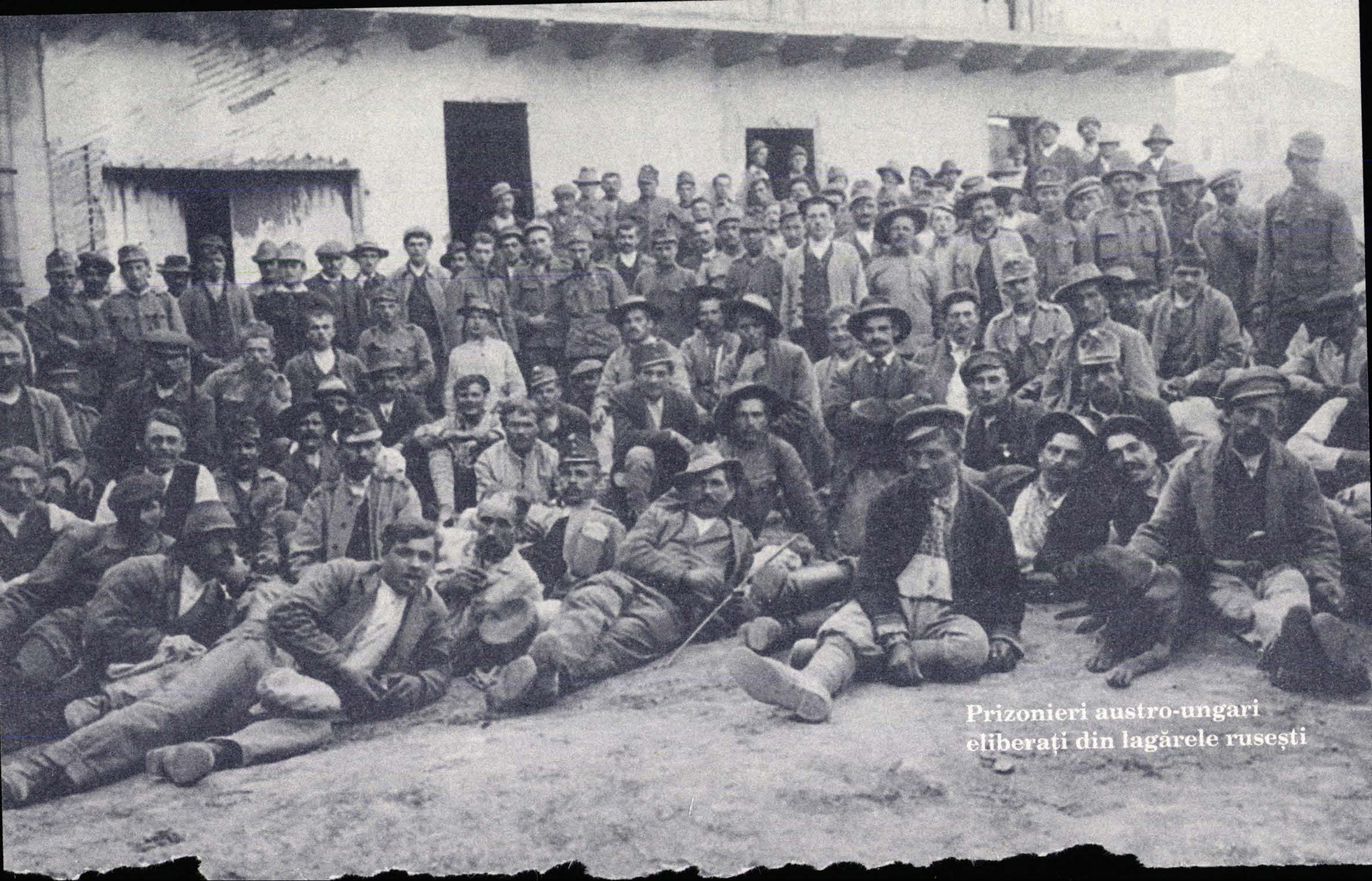

Prizonieri austro-ungari
eliberați din lagărele rusești

LAGĂRUL ŞI CEI DE ACASĂ

Abia trece o săptămână, că ies din nou la muncă. Mâncarea japoneză nu e rea, nici nu e puţină. Am și ceva bani din munca la americani și englezi, dar n-am chef să învăţ, să citesc.[1] Din patrie, sosesc ştiri tot mai proaste, depărtata nădejde e prea puţină pentru eliberare. Omul poate alege una din două: să-și narcotizeze creierul cu muncă fizică sau să-și piardă minţile. E mare lipsa de tutun și ţigări în oraș. Contrabandiștii chinezi, care nu ştiu ce-i aia interdicţie, livrează doar pentru prizonieri. Iată, ne-am organizat într-o făbricuţă.[2] Facem un dispozitiv pentru tăiat, cumpărăm hârtie, lipici, cioplim un accesoriu de umplere, și „fabrica noastră de ţigări" intră în funcţiune. Separat, avem persoane la aprovizionare, la valorificare. Acestea din urmă câştigau cel mai mult, dar și noi trăiam pe lângă ele. Cinci luni a funcţionat întreprinderea noastră, după care criza tutunului a luat sfârșit. [...]

— Maghiari, adunarea! răsună în curte. Ne întâlnim în sala mare a lagărului. Ne primește un locotenent-major și doi subofiţeri români.

— Transilvăneni! Patria voastră de până acum a devenit o provincie a României Mari. Am format aici legiunea română. Pe cel care intră și depune jurământ de credinţă îl ducem acasă. Pe ceilalţi îi lăsăm aici, în voia sorţii. Prezentaţi-vă! – Face un pas înainte un maior sas, după el, în rânduri strânse, patruzeci de sași transilvăneni. Se înscriu.

— Și voi, ungurii?

---

[1]) Pentru aprovizionarea zilnică a prizonierilor de război, japonezii alocau pe cap de persoană 54 de sen (1 sen = 0,54 yen), în condiţiile în care, în cafenelele din Vladivostok, o cafea cu o felie de pâine albă costa 1 sen. Ofiţerii, în funcţie de grad, primeau o soldă lunară de 48-73 yen, din care se reţinea alocaţia zilnică pentru hrană. [2]) În unele lagăre, prizonierii au înfiinţat adevărate mici întreprinderi, profitând de cunoştinţele lor tehnice, mai avansate decât cele pe plan local. Au început cu domeniul serviciilor (pantofari, croitori, lăcătuși), apoi au dezvoltat producţia (mobilă, încălţăminte, vase, carton, ţigări, cosmetice, băuturi) în ateliere de mici meşteşugari.

Nici un sunet. La care scoate o hartă. Subofițerii o prind de perete, iar el arată cu degetul:

— Satu Mare, Oradea, Arad, Timișoara – toate țin de România Mare, cu toate ținuturile aflate la răsărit de ele.

Vorbele ofițerului sunt demne, dar nu ofensatoare.

— Ei bine, cine se prezintă?

Masa de oameni începe să se miște. Eu stau aproape de ușă, dar mă tot înghiontesc, mă tot mișcă ba la dreapta, ba la stânga. Eu mă mir cel mai mult când mă trezesc deodată în fața ofițerului. E deja nervos, nu mai are răbdare.

— Ei bine, domnule purtător de cuvânt, hai, vorbiți! Ia s-aud ce vor ungurii cei „viteji“!

Vorbesc cumpătat, dar hotărât:

— Cunoaștem evenimentele din lume. Citim multe feluri de ziare. Știm că la Versailles s-a decis, dar încă nicăieri n-am citit că guvernul maghiar ar fi recunoscut decizia. Până nu se întâmplă acest lucru, pe noi ne leagă jurământul.

Ofițerul se-mbujorează – încet – la față. Nu mai e liniștit; când începe să vorbească, la gură par să-i mijească urme de spumă:

— Așa au decis marile puteri. Decizia n-o să le-o schimbe niște zdrențăroși și păduchioși de prizonieri. Ați înțeles, domnule tribun?

Aștept până pronunță și ultimul cuvânt, după care mă-ntorc. În afara noastră, în sală nu e nimeni. Până mă depărtez, pașii-mi răsună în golul cel mare. Nimeni n-a știut dinainte despre această întâlnire. Avusese loc un neașteptat referendum. [...]

VINO! RĂMÂI!

Tratatul de pace de la Trianon a fost semnat (4 iunie 1920). După nici două săptămâni, vine Jóska Sz.

— Îl cunoști pe căpitanul de poliție de la Dej?

— Da. De ce?

— Spune-mi mai întâi numele.

I-l spun.

— Nu ăla. Numele adjunctului.

— Păi ăștia-s doi: Pista Nagy și Scheier.

— Păi da' nu e Sámyl (prenume de-adevăratelea, așa și-l scria, cu „y“) Rácz?

— Nu.

— „Căpitanul de poliție dejan“ Rácz organizează garda românească la Nikolsk. Vine și aici. Se referă la tine ca la prietenul său. Îl cunoști?

— Da. A fost copist la poliție.

Vine un alt ofițer român în lagăr. Ne adunăm.

— Ungaria a semnat tratatul de pace. Îi ducem acasă pe toți prizonierii pe noul teritoriu al țării noastre. Prezentați-vă, maghiari. Cel care aderă – îmbracă uniforma românească, depune jurământul și, în două săptămâni, îl trimitem acasă. Eu lucrez la consulat. Vă puteți prezenta și acolo, în toate zilele săptămânii.

Rácz stă lângă ofițer, în uniformă de ofițer român. Privește iscoditor în jur. Mă observă și pe mine, dar băieții au și luat-o agale spre ieșire, și eu cu ei. Șed pe pat, când se deschide ușa. Intră Rácz. Se îndreaptă spre mine, dă să mă îmbrățișeze. Mă ridic cu brațele încrucișate.

— Păi nu mă cunoașteți, domnule secretar?[1] Sunt Rácz, de la Dej. Samyl Rácz. Vă amintiți de mine, nu-i așa?

— Nu, nu vă cunosc.

Se oprește, se-ngălbenește la față, se bâlbâie, dă un pas înapoi.

— Atunci... atunci... m-am înșelat – și se depărtează.

Seara, trei secui vin la mine. Unul este cioban din Ciuc, celălalt este argat în Trei Scaune, cel de-al treilea este cultivator de sfeclă de pe Valea Nirajului.

— Ce părere aveți, domnule doctor, să ne prezentăm?

— Uitați ce: situația e cu totul alta decât până acum. Ungaria a semnat pacea. Cu asta, ne dezleagă de jurământul nostru de până acum. Dacă cineva vrea să se ducă acasă și intră în legiune, nimeni n-o să-l învinuiască pentru asta, căci o face ca să se poată duce acasă.

---

[1] Autorul lucrase între anii 1910 și 1914 ca secretar al Societății Economice (Gazdasági Egylet) din comitatul Solnoc-Dăbâca.

Se uită la mine uluiți.

— Păi e-adevărat? Totul e-adevărat?

— Da. Orice afirmație potrivnică e o poveste de adormit copiii. Să nu credeți în minuni.

Ne uităm, ne tot uităm unii la ceilalți – doar ochii vorbesc și câte un oftat din rărunchi. Prinde, în fine, să grăiască cel de pe Valea Nirajului:

— Dumneavoastră vă prezentați, domnule doctor?

— Nu.

— Păi atunci... atunci cum vă duceți acasă?

— Nu știu. O să mă ajute Dumnezeu.

— Ei, mulțumim.

Dăm mâna și ne pierdem în masa pestriță a barăcii. În lagăr sunt vreo două mii de maghiari, peste jumătate sunt din Transilvania. Prezentarea ține o săptămână, douăzeci și șase intră în legiunea română. Nici unul nu e din comitatele Ciuc, Odorhei, Trei Scaune și Mureș-Turda.[1] Toți douăzeci și șase sunt din comunitățile răzlețe de maghiari din Făgăraș, Hunedoara, Brașov, Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbâca, Alba de Jos etc. [...][2]

ADRIATICA ȘI TRIESTUL

Adriatica nu seamănă nici cu Oceanul Pacific, nici cu cel Indian, nemaivorbind de Marea Roșie și cea Mediterană. [...] Portul Triest e mai bogat utilat dintre toate porturile văzute până acum. [...] Drumul nostru de la Vladivostok a ținut exact 42 de zile, am făcut 22.000 de kilometri, cu ceva peste 523 de kilometri zilnic. [...]

---

[1] Comitatele formate pe teritoriul fostelor scaune secuiești. [2] Repatrierea prizonierilor de război a început cu îmbarcarea germanilor în iulie 1920. Maghiarii, în număr de 2.200, organizați de un Comitet de Repatriere (Hazaszállító Bizottság), au pornit la 3 oct. 1920 pe o navă franceză spre Canalul Suez, prin Shanghai și Singapore.

De cum a intrat vasul nostru în portul Triest, urcă trei domni în uniforme de ofițer, comisia maghiară de preluare. După afirmațiile unora, șeful lor este locotenent-colonelul Kirchner, comandantul pe țară al transporturilor de prizonieri.[1] Ceilalți doi sunt, e-adevărat, locotenenți pe vase de linie, dar noi le zicem „locotenenți sub linie". Ordonă adunarea și țin toți trei, pe rând, ceasuri întregi, discursuri. Primul spune cât a suferit sărmana noastră patrie în timpul războiului cel lung și al celor două revoluții. Descrie în culori sumbre penuria de alimente, îmbrăcăminte și combustibil. Celălalt declară că doar prin muncă sporită și prin modestie se poate lupta împotriva tuturor acestor lipsuri.

— Aici, trebuie să puneți osul la treabă, băieți! continuă el. Gata cu viața de huzur din vremea prizonieratului. Gata cu haimanalâcul și cu trândăvia ani la rând, nu vă puteți prăji burțile la soare. S-a isprăvit cu toate astea, trebuie să munciți, dacă vreți să trăiți și dacă vă iubiți patria și familia! Singurul leac împotriva sărăciei și a corupției generalizate e munca! [...] Iară voi, maghiari de pe teritoriile desprinse, duceți-vă acasă! Nici muncă nu avem pentru voi, necum pâine. Ducă-se fiecare în locul de unde-i de fel![2]

Doar palma asta mai lipsea. Am crezut că e ultima, dar a doua zi de dimineață am mai căpătat una. S-au aliniat „maghiarii". S-o spunem totuși pe a dreaptă: n-au prea stat să cerceteze cine unde s-a născut și a trăit. „Maghiarii" au coborât de pe vas. Sosise un minunat tren al Căilor Ferate de Stat Ungare. Sunt coborâte „tunurile de gulaș" (bucătăriile de campanie) și soldați de-ai noștri cu bonete și sorțuri albe se și apucă să pună în farfurii carnea cu cartofi aburinzi și cu sos. Taie,

---

1) Col. Sándor Kirchner a fost – în calitate de consilier tehnic însărcinat cu problemele prizonierilor de război – membru al delegației maghiare care participa le tratativele de pace de la Paris, începând din ianuarie 1920. Mai târziu a devenit șeful serviciului pentru prizonieri al Ministerului Apărării ungar. 2) Deducem din regionalismele folosite în textul original, scris în limba maghiară, că vorbitorul e de origine slavă sau, în orice caz, de pe teritoriul Slovaciei actuale.

pentru fiecare porție, felii mari de pâine, pe care le distribuie voioși. Noi, cei 93 de transilvăneni (89 maghiari și 4 români) privim de la o distanță respectabilă. Nimeni nu ne dă nici măcar o îmbucătură. Sună goarna, trenul MÁV se umple. [...]

KASSA[1] – HALMEU – ORADEA – CLUJ

[...] Gara și împrejurimile sunt pustii la Halmeu. Suntem primiți de soldați români. Imediat, adunarea. Caut să mă aliniez din nou pe la jumătatea șirului. Vin patru vameși. Desfac chiar și cel mai mic bagaj, pe unii dintre noi ne tatonează detaliat. Aud cum unul dintre soldații noștri se luptă aproape plângând pentru Biblia sa:

— A fost cu mine pe front, nu m-a părăsit în nemiloasa Siberie, iar voi mi-o luați!

Zadarnic, Biblia e suspectă, se confiscă. Reușesc din vreme să mă strecor prin spatele șirului și să-mi predau celor deja examinați însemnările, cărțile de botanică și cele mai scumpe amintiri. Revenind, îmi desfac bagajele. Pun deasupra câțiva corali frumoși și cărți poștale indiene. Vameșilor sosiți acolo le pun în mână din fiecare câte unul. Le bagă zâmbind în buzunar, aruncă o privire superficială asupra celorlalte catrafuse și pleacă.

Nici vorbă de hrană. Ne trezim într-un camion de transportat vite. De protestat nimeni nu îndrăznește – căci suntem acasă. Ne-am tot zgâlțâit, apatici, preț de jumătate de zi, pe drumul spre Oradea. Imaginea este ca după lupte. [...]

Trec zile până ajungem la Oradea. Spre norocul nostru, anul acesta (1920) a fost o recoltă bogată de fructe. În gări, merele, perele se vând aproape pe nimic. Le-am dus ani de zile dorul, acum e vremea culesului și tot ronțăim la ele fără să ne oprim. La Oradea, suntem primiți de două plutoane de soldați cu baioneta la armă. Acum vedem pentru prima oară cum arată garda românească de escortă. La ei, baioneta nu e la umăr în astfel de cazuri, ci e ațintită spre grupul flancat de plutoane, de parcă

---

1) Azi, Košice (Slovacia).

ar fi gata să împungă cu ele în coasta prizonierilor. Conaţionalii lor români sunt foarte indignaţi de acest lucru:

— Ce apucătură mai e și asta, hei? zic ei în românește. Copiii-și păzesc acu' taţii? Noi chiar și-n joacă ţineam pușca cu mai multă iscusinţă. [...]

La Oradea, am întâlnit prizonieri de război deja liberi. Demobilizarea are loc în Cetatea Făgăraşului, perioada de ţinere sub observaţie este de una-două săptămâni. Cei de la pază sunt foarte lacomi, își însușesc toate obiectele cât de cât de valoare. Dacă se poate, să ne ducem acolo fără bagaje. Găsim curând procedeul: ne depunem bagajele la garderobele (azi, la „bagaje de mână") ale gărilor mai mari, eu la Lunca Mureșului.

Într-o dimineaţă, trenul nostru staţiona la Huedin. Faţă-n faţă cu gara, doi ţărani români încarcă fân dintr-o căpiţă în căruţă. Cel care stă pe căpiţă să tot aibă între 60 și 70.

— De unde veniţi?

Îi spunem.

— Când aţi pornit-o de acasă?

— În 1914-1915.

Își șterge fruntea de sudoare, se sprijină de furcă și-ncepe să vorbească. Propoziţiile românești îi sunt atât de scurte, limpezi, vorba-i este atât de cadenţat cumpănită, că aproape toată lumea îl înţelege.

— Aţi plecat de cinci-șase ani... Atunci voi nu știţi ce a fost și ce este. Eu sunt agricultor. Grânele mi le-am pus în '14 și '15 în lăzi mari. A venit negustorul sau statul și le-a cumpărat. Mi-a dat arvună, saci și mi-a spus când o să le preia la gară. Grâul l-am pus în căruţă, nici nu m-am uitat în urmă, doar când l-am turnat în vagon. Cumpărătorul mi-a dat o ţidulă, pe care mi s-a plătit după cinci zile. M-am dus acasă ca unul care și-ar fi pus grânele în poala maicii sale. Acu', băieţi, recolta e la jumătate. Ducem cerealele să le vindem la oraș. Pe fiecare sac stă cineva în vremea transportului, și totuși lipsește din ei la predare. Ne așteptăm acolo banii o zi sau două. Nu ne putem mișca de acolo, că atunci suma e pierdută. Suntem plătiţi, dar niciodată la preţul tocmit. Așa e asta acum, băieţi, să ţineţi minte.

Cei patru camarazi români aflați cu noi formează un tot. Stau în vagon strâns unul lângă celălalt, ca acasă, lângă oi, pe tohoarcă. Seară de seară vorbesc cu toții în șoaptă despre toate câte ale lor, când – așa cred ei – toată lumea doarme.

— Am venit acasă, vezi, într-un vagon de vite. Uite și belciugele, doar lanțurile lipsesc.

— *Ai dreptate, frate!** răspunde altul. Austriacul, care face foamea, ne-a dat în fiecare zi supă, pâine. Aici, degeaba cerem. Căpătăm, la trei zile o dată, o juma' de kil de pâine mucegăită, nimic altceva.

— *Și în Kassa am făcut grevă pentru vagoane.*** O să-nghețăm aici de frig, lipsesc scânduri, nimănui nu-i pasă de noi. Am sosit acasă, frate, am văzut și la vamă! [...]

DEZAMĂGIRILE FĂGĂRAȘULUI

Straja cetății a ieșit – binevoitoare – înaintea noastră încă de pe pod. Înăuntru, am fost primiți de un dublu cordon de soldați. Chipurile le-au fost inițial surâzătoare, după care s-au crispat, au suduit și s-au împrăștiat. Ce se spunea despre noi: vin prizonierii de război cei bogați de la Vladivostok. Iar noi ne-am înfățișat cu niște bagaje cât capul unui copil. La așa ceva nu se gândiseră! Calendarul arăta 6 decembrie și noi suntem cazați într-un spațiu cu pardoseală de ciment. Am cerut paie. Nu există.

— Când ni se dă drumul acasă?

— Sunteți deja acasă. O să aveți timp peste 10-14 zile.

Cimentul este tare și cumplit de rece. Ne încălzim unii pe alții ghemuiți pe mantale.

— O să crăpăm aici, camarade, în două săptămâni.

Micul consiliu de șase se sfătuiește. Se află printre noi și 14 ofițeri. Cel mai deștept constată: aici suntem în Balcani, trebuie bacșiș. Bani nu sunt, ne lămurește un altul.

— Mai avem ceva amintiri la noi, spune judecătorul de plasă Vitályos de la Brașov. Să le adunăm, poate ajută.

Acceptăm.

---

*,** În română, în original (n. tr.).

— La trupă, să strângi tu, Endre, la tine ţin băieţii.

Se strânge o grămăjoară frumuşică. Sculpturi în lemn, fotografii, corali, cărţi poştale etc.

— Măi, să fie, remarcă un secui, pe asta aveam de gând să i-o dau neveste-mi, iar pe aia băiatului. Da' şi aşa e bine. Luaţi-le!

Seara, i le predau lui Vitályos. Se tot uită fericit la ele. Dimineaţa, se duce să le ducă la birou şi se întoarce cu un ofiţer român.

— Ofiţerii – adunarea!

Se adună, se-apucă să-şi facă bagajele şi pleacă, trecând prin sala unde se află trupa. Se-nvârte lumea cu mine. Doi litri de vin şi şase palme nu m-ar fi zăpăcit la cap ca scena asta. Şed şi nu ştiu unde, privesc şi nu văd nimic dinainte-mi. Un ţăran secui se opreşte în faţa mea, mă prinde de braţ şi mă scutură:

— Duceţi-vă şi dumneavoastră, domnule doctor! Ce staţi să căscaţi gura? Şi dumneavoastră sunteţi domn. Ticălos! N-aveţi ce căuta printre noi!

Camarazii îi ţin isonul:

— Duceţi-vă! Duceţi-vă!

Spun – cu ochii în pământ:

— Bateţi-mă, aruncaţi-mă afară, spurcaţi-mă – dar să ştiţi că n-am avut habar de asta. Nu plec de-aici până n-o să plecăm cu toţii.

— Şi asta când o să fie?

— Alegeţi alături de mine încă trei. Să stăm să ne sfătuim!

— O să fiţi de-ajuns dumneavoastră singur! răsună răspunsul.

O pornesc spre birou. Nici ofiţerul, nici plutonierul nu mă primesc ca pe unul pe care l-ar simţi străin. Ne înţeleg dorul de locul natal, nerăbdarea, dar numărul foarte mare de tabele, adunarea de date sunt piedici în calea rezolvării cazurilor – pe lângă prescripţiile sanitare.

— Şi dacă am ajuta noi la birou? întreb.

Chipul ofiţerului se lumină:

— Aţi putea să ne ajutaţi? Câţi dintre dumneavoastră?

— În zece minute, aduc ajutoarele.

Și ne ducem șase. Ne apucăm de lucru în zori, seara trebuie să fim dați afară din birou. Listele sunt întocmite într-un ritm amețitor. A doua zi, întreb:

— O să putem pleca negreșit acasă dacă terminăm munca?

— Îmi dau cuvântul.

Și astfel, munca a 10-12 zile a fost terminată în 3 zile. Imediat au fost distribuite legitimațiile. Eram cu toții gata de drum. Unii și-au propus să prindă legătura cu linia ferată principală la Sibiu, alții la Brașov. Ne-am separat în două. Eu am luat-o spre Brașov. Acolo, m-am prezentat la șeful gării. Bădăranul era regățean.

— Vagon? Ia să vedem cine sunteți voi! – Ostașii noștri, bucuroși, vorbeau ungurește cu glas tare. – A, unguri! Vă puteți duce acasă și pe jos! Sunt puține vagoane. Nu-s de-ajuns.

Toate argumentele, rugămințile, ba chiar și banii s-au dovedit de prisos. Poate că aștepta mai mult. Comandantul militar al gării m-a dat afară din birou, când am făcut apel la el. În grup, nu mai există supărare, amărăciune – toți șed și așteaptă. Semnal. Se apropie acceleratul. Cumpăr bilet. Sosește. Nu am timp să dau mâna cu băieții. Mă sui. Câțiva mă urmează. Fără bilete. Nu știu: mă compătimeau, mă invidiau, mă înjurau – sau pur și simplu au constatat: Și ăsta-i domn, un ticălos. Aveam conștiința împăcată, am lăsat în urma mea oameni liberi, în fața cărora erau deschise toate drumurile – până acasă. [...]

OAMENI CINSTIȚI

Dintre români, voi înșira câțiva. Ei vor trăi multă vreme în memoria tuturor maghiarilor din județul Someș. Nu găseai la ei nici măcar umbra palidă a arghirofiliei, a urii naționale, a arivismului. [...]

Familia Micșa număra trei frați avocați: Liviu, Romulus și Iuliu. Tatăl lor fusese judecător de tribunal. Cei trei frați aveau un birou comun, tot timpul plin de clienți. Erau adepții fermi ai Partidului Național Țărănesc (Maniu). Oamenii le urmăresc fiecare pas în politică și-i urmează. Vine și pleacă Maniu, după el Alexandru Vaida Voevod. Programul lor declarat este lichidarea minorităților, dar cei din familia Micșa nu merg pe acest drum. Dacă suferă vreun ungur o ilegalitate, dacă i se taie pe nedrept pensia, dacă are nevoie de pașaport, dacă se-nchide vreo școală, la frații Micșa se duc toți maghiarii. Cu toate că-și iubesc cu pasiune poporul, la ei nu întâlnești ură.

Asociația noastră îl alege vicepreședinte pe Ioan Vaida-Voevod, fratele lui Alexandru. Statutul trebuie să-l înaintăm în limba română. Cine să-l traducă? Cât costă? — Eu, răspunde Vaida cu vocea cea mai firească din lume. Și lucrează pe text nopți întregi. Acoperișul clădirii unde ne desfășurăm activitatea are nevoie de reparații. Vaida e prezent alături de ceilalți membri cu dare de mână, dă 5.000 de lei.

Dr. Gheorghe Ciupe este subprefect în timpul prefecturii lui Șorban. A fost înainte preot greco-catolic. Nu e om în județ care să-i poată reproșa o nedreptate cât de mică.

Cei doi frați Macavei sunt gata de orice pentru poporul lor. Unul este consilierul juridic al episcopiei, celălalt este avocat. Sunt gata de orice sacrificiu, de unul însă nu: ca, sub acest pretext, să fie nedrepți față de noi.

Și dr. Iosif Boca, și dr. Octavian Filipan s-au situat pe o permanentă poziție de neutralitate binevoitoare față de noi. Câte mii, câte zeci de mii vor fi fost astfel de români în toată Transilvania… Ce păcat pentru modestia lor. Ei sunt cei care ar fi trebuit să preia puterea în noua Românie, cea mare, cea bogată.[1]

————**ENDRE NAGY**, soldat

---

[1]) Nagy Endre, *Így éltem és ezt láttam… A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja* (*Iată cum am trăit și ce am văzut… Traseul vieții prizonierului de război din Siberia și fondatorului de școală ardelean*), ed. Nagy Rózsa Bellághné, Újvidék (Novi Sad), 2010.

PARTEA A VI-A „PRĂBUȘIRE TOTALĂ!“

— ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI ȘI SCHIMBAREA PUTERII DE STAT —

Introducere

Pe parcursul lui 1917, rezervele de putere ale Monarhiei Austro-Ungare au scăzut vertiginos, iar spre finalul anului, au și secat. Datorită ajutorului american, puterile Antantei au început să dovedească o netă superioritate de forțe, repurtând victorii decisive în vest, apoi în Balcani. Dintre Puterile Centrale, Bulgaria a cedat cea dintâi, depunând armele la 29 septembrie 1918; o lună mai târziu, Monarhia a cerut la rându-i încetarea focului.

În încercarea de a salva Monarhia, împăratul Carol al Austriei, rege al Ungariei, a anunțat, printr-o declarație dată publicității la 16 octombrie 1918, federalizarea teritoriului dinspre vest (Cisleithania). Cinci zile mai târziu, o adunare națională provizorie a declarat independența Austriei, cele două entități rămânând legate doar prin uniunea personală. În fostul imperiu, rând pe rând au început să apară consiliile naționale. Consiliul Național Maghiar s-a constituit la 23 octombrie, alcătuit fiind din Partidul Károlyi, cel Social-Democrat și din Partidul Civic Radical (*Polgári Radikális Párt*). La Budapesta, la 30 octombrie, a izbucnit „Revoluția Crizantemelor“, iar Mihály Károlyi a fost numit prim-ministru. Au urmat, pe rând, declararea Republicii Populare Maghiare (16 noiembrie 1918), declararea Republicii Sfaturilor (21 martie 1919), iar în perioada august–noiembrie 1919, ocupația românească. După destrămarea dictaturii proletare, sub influența Antantei, s-au succedat mai multe guverne. Conducerea armatei naționale a fost preluată de Miklós Horthy, care, după restaurarea regalității, a fost ales guvernator al Regatului Maghiar (1 martie 1920). În această perioadă, din octombrie 1918 până în 4 iulie 1920, adică până la semnarea Tratatului de Pace de la Trianon (respectiv ratificarea lui la Budapesta, în 15 noiembrie 1920), au fost conturate noile granițe ale țării.

În chestiunea națională, Guvernul Károlyi (31 octombrie 1918 – 8 ianuarie 1919) a adoptat principiul wilsonian al autodeterminării, în speranța, care s-a dovedit a fi iluzorie, că acordarea dreptului la autoguvernare pentru naționalitățile din Ungaria poate salvgarda integritatea teritorială a ţării. La 18 octombrie, Alexandru Vaida-Voevod, reprezentant al Partidului Naţional Român, a declarat în Parlamentul din Budapesta independenţa Transilvaniei faţă de Austro-Ungaria. La 30 octombrie, din conducătorii Partidului Naţional Român şi din cei români ai Partidului Social-Democrat s-a constituit Consiliul Naţional Român Central, care, zece zile mai târziu, a trimis un ultimatum guvernului maghiar declarând, pe baza principiului wilsonian al autodeterminării şi în scopul apărării siguranţei publice, preluarea puterii asupra a 26 de comitate locuite de români din estul Ungariei. După ce şi-a mutat sediul de la Budapesta la Arad, Consiliul a început negocierile cu delegaţia maghiară, care însă au eşuat, deoarece scopul final era „desfacerea totală". Apoi, a trecut la organizarea consiliilor naţionale locale şi a gărzilor naţionale; totodată, a pus la punct organizarea unei adunări naţionale în care peste 1.200 de delegaţi ai românilor din Transilvania aveau să se pronunţe asupra viitorului lor. Aşa s-a întrunit la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, Marea Adunare Naţională, al cărei proiect final de rezoluţie stipula, pe lângă unirea teritoriilor locuite de români, şi principiile democratizării (drept de vot, libertatea presei şi a întrunirilor, reformă agrară, drepturi lărgite pentru muncitori, drepturi sporite pentru naţionalităţi). Mai târziu, regele Ferdinand a acceptat doar punctul I al Hotărârii, cel referitor la unire.

Consiliul Dirigent, condus de Iuliu Maniu, care s-a proclamat guvern provizoriu al Transilvaniei, şi-a început activitatea la Sibiu la 7 decembrie. În paralel, guvernul maghiar l-a numit la 8 decembrie pe profesorul universitar clujean István Apáthy, preşedintele Consiliul Naţional Maghiar din Transilvania, comisar superior al Ungariei de Est, însărcinat să conducă administraţia civilă a acestei regiuni. Saşii transilvăneni şi-au constituit şi ei un consiliu naţional propriu, care se apropia din ce în ce mai mult de Consiliul Dirigent.

În privinţa Transilvaniei actuale, ocupaţia militară s-a desfăşurat în mai multe etape. Administraţia locală maghiară primea trupele româneşti, în general, ca fiind trupe ale Antantei, însărcinate cu controlul acestor teritorii până la încheierea conferinţei de pace. Guvernul Károlyi credea în valabilitatea acordului semnat la Belgrad la 13 noiembrie, nutrind speranţa că Antanta îl va accepta ca partener şi că la Conferinţa de pace va putea obţine rezultate convenabile. Guvernul Károlyi credea în valabilitatea acordului semnat la Belgrad la 13 noiembrie şi în iluzia că Antanta îl va accepta ca partener, iar la Conferinţa va putea obţine rezultate convenabile. Ca urmare, nici nu s-a declanşat o rezistenţă mai serioasă. Astfel, în decembrie Clujul a fost cedat fără luptă armatei române, care în ianuarie atingea deja linia Sighetu Marmaţiei–Baia Mare–Zalău–Ciucea. Împotriva ei s-a constituit ca o contrapondere doar Divizia Secuiască, alcătuită din refugiaţi din teritoriile ocupate şi din maghiari din Partium şi de dincolo de Tisa. În dezacord cu deciziile conferinţei de pace, care autorizase trupele româneşti să înainteze până la linia Satu

Mare–Arad şi să creeze la vest de această linie o zonă neutră, Mihály Károlyi, preşedintele republicii, a demisionat la 21 martie 1919. Singura variantă posibilă de a păstra integritatea ţării părea a fi rămas orientarea politicii externe spre Rusia Sovietică.

Cu ajutorul militarilor români, reprezentanţii Consiliului Dirigent au reuşit să preia controlul asupra poştei şi a căilor ferate. În primăvara 1919 autorităţile române au preluat şi tribunalele, Universitatea „Franz Joseph“ şi Teatrul Naţional din Cluj. Funcţionarii publici, avocaţii, lucrătorii căilor ferate aveau obligaţia de a depune jurământul faţă de regele României, obligaţie refuzată însă de aceştia, sub motiv că tratativele de pace nu s-au finalizat încă. Refuzul atrăgea după sine în perioada următoare interzicerea dreptului la vot şi concedierea, cu pierderea dreptului la pensie. Majoritatea funcţionarilor de stat s-au refugiat în Ungaria. În decursul anilor 1918–1920, aproximativ 145.000 de mii de oameni au părăsit Transilvania şi s-au stabilit în Ungaria, mai cu seamă orăşeni din clasa de mijloc şi din pătura funcţionarilor. Viaţa a devenit şi mai grea când organele militare au rechiziţionat locuinţe, iar din septembrie 1919 şcolile de stat au funcţionat doar cu limba de predare română.

Pentru diminuarea diferenţelor de reglementare, legile şi regulamentele necesare pentru integrarea Transilvaniei au fost concepute de Consiliul Dirigent până în aprilie 1920. Considerând că procesul e tergiversat, şi fiind oricum, din principiu, împotriva reglementărilor regionale, guvernul de la Bucureşti a desfiinţat Consiliul, creând în schimb Comisia Centrală pentru Unificare, aflată în subordinea sa. Legea privind unificarea funcţionării administraţiilor locale a apărut abia în anul 1925, aşa că între timp legile ungare au rămas în vigoare în majoritatea lor, atât în administraţie, cât şi în justiţie. În perioada respectivă s-au dat şi multe hotărâri contradictorii, care însă serveau toate aceluiaşi scop: restricţionarea drepturilor organelor locale alese, scăderea autonomiei oraşelor şi centralizarea puternică; agenţii principali ai centralizării pe plan judeţean au fost prefecţii, care conduceau şi controlau simultan organele locale, preluând jurisdicţia consiliilor comitatense desfiinţate. Legea naţionalităţilor din 1868 a rămas valabilă, ca şi legile din 1876 şi din 1886 ce reglementau funcţionarea administraţiilor locale.

Determinantă a fost folosirea limbii române drept limbă oficială şi la acest nivel. Totuşi, în zonele unde ponderea minorităţilor atingea 20%, administraţia şi tribunalele puteau folosi limba maternă a minorităţii respective.

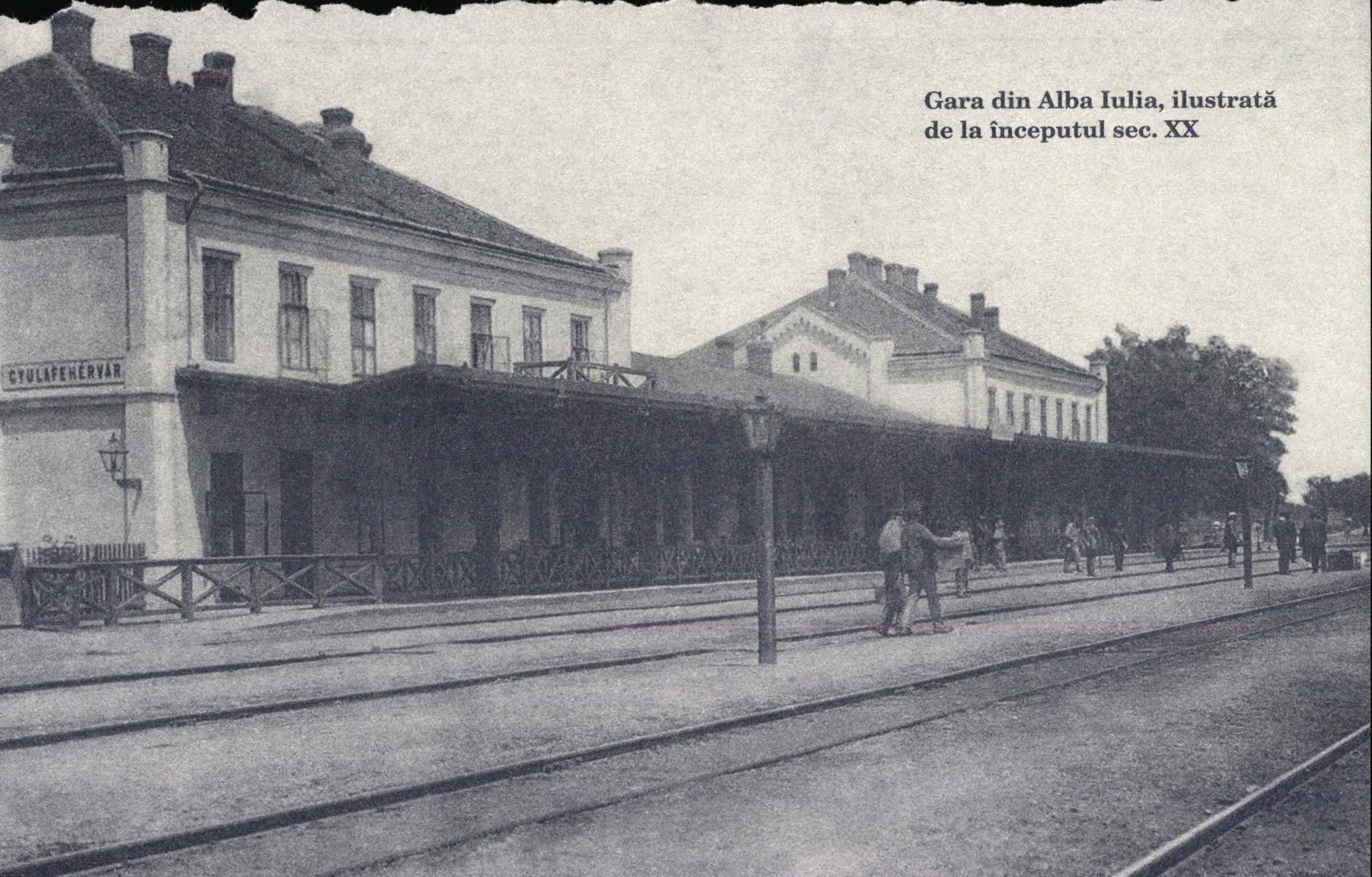
GYULAFEHÉRVÁR

Gara din Alba Iulia, ilustrată de la începutul sec. XX

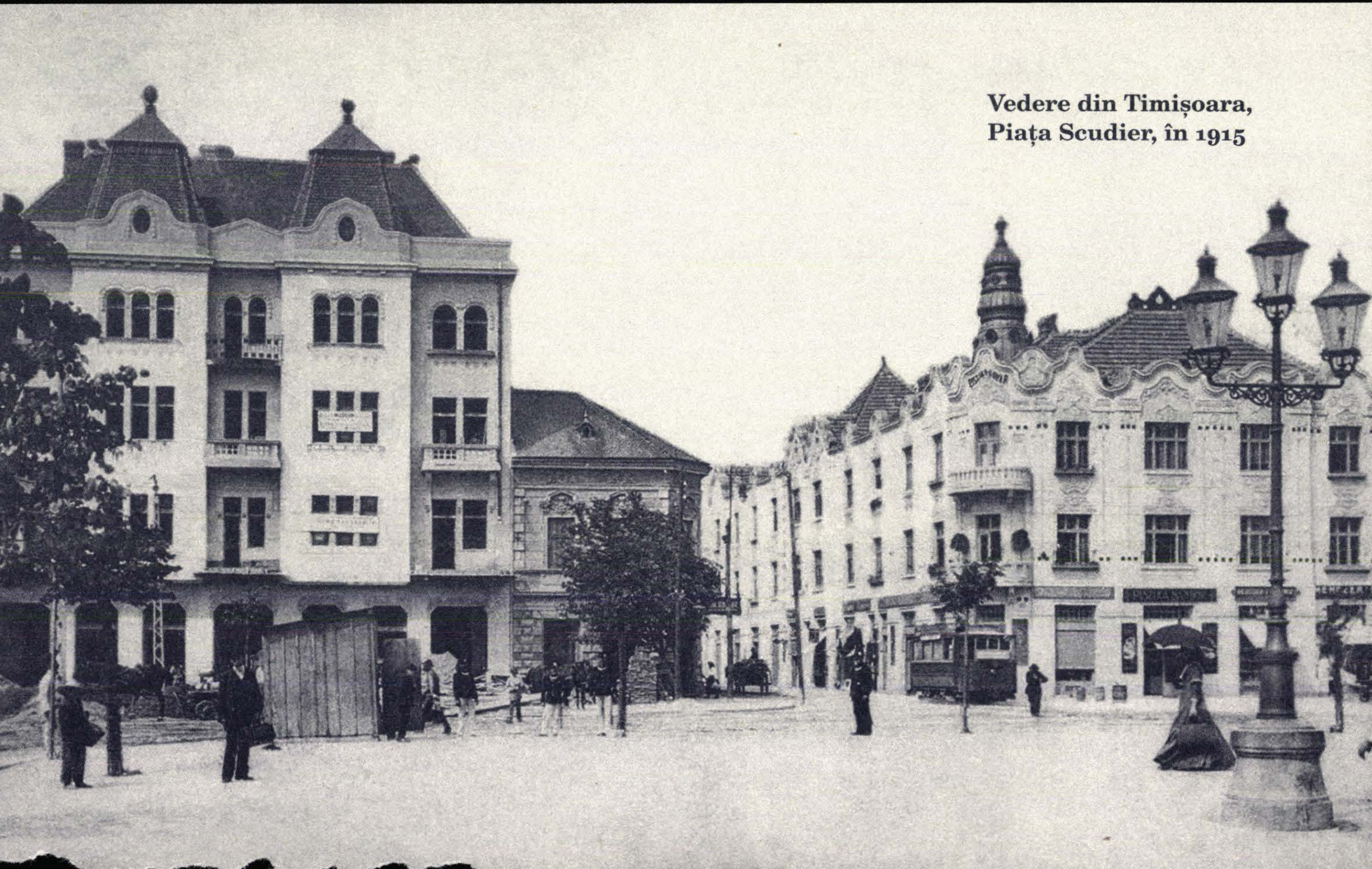

Vedere din Timișoara,
Piața Scudier, în 1915

LA FINALUL ANULUI 1918, OPINIA PUBLICĂ maghiară din Transilvania încă nu acordă o mare importanță desfășurării evenimentelor de la Alba Iulia, din cauza lipsei de informații și a zvonurilor. În Cluj, abia ajung vești despre armistițiul de la Belgrad (din 13 noiembrie 1918) și despre eșecul tratativelor de la Arad. Doar odată cu înaintarea trupelor românești înspre Cluj începe să prindă contur noua realitate. Totodată, se instituie starea de asediu și intră în vigoare cenzura. Din ianuarie 1919 e întreruptă linia telefonică Cluj–Budapesta. La finele lunii, autoritățile române interzic importul și distribuirea presei din Ungaria. Soția contelui Károly Bethlen, rămasă văduvă și cu un copil mic după moartea acestuia pe frontul din Galiția în septembrie 1916, redă tumultul acelei perioade, care totuși nu a răbufnit în tulburări sociale de amploare.

[JAFURILE, CRIMELE ERAU LA ORDINEA ZILEI]

...Seara, a venit pe la noi Béla Bethlen[1] și ne-a spus că românii au intrat în Chiraleș, se zice că mâine-dimineață or să fie aici, la Beclean[1]. A fost pe aici cineva pentru cantonament, care a reținut, în cele două castele mari, camere pentru ofițeri. Casa mea a fost, de data asta, omisă. [...] Asta se întâmpla pe 18 decembrie 1918. [...]

---

[1] Béla Bethlen (1888–1978), vărul soțului autoarei, se afla în cele șase luni de concediu din serviciul militar, acordat pentru activități economice legate de administrarea moșiei, și își apăra avutul făcând rondul noaptea cu o mitralieră de care făcuse rost la Cluj. În perioada interbelică,

OCUPAREA TRANSILVANIEI

Ajungând, după masa de prânz, la șosea, văd venind „trupa de ocupație". M-am oprit, ca nu cumva să mă amestec printre ei. Ce figuri lamentabile! Cei mai mulți nu aveau nici bocanci, nici cizme, ci doar opinci rupte. Înaintau în dezordine. În piața centrală, au fost primiți doar de popă și de fiicele sale, în compania a patru-cinci oameni.[2] Nu era acolo bucurie, nici măcar la românii noștri – doar consternare. Din fața unora ca *aceștia* trebuie să plece eroii noștri pretutindeni învingători! [...]

Au urmat zile chinuitoare. Fiecare zi – cu dezastrul ei, toate lucrurile în care omul credea, pe care le respecta se duceau de râpă. Patria părea să-și fi dat duhul – fără speranță. *Prăbușire totală!* Puținele vești sosite de la Budapesta erau una mai rea decât alta. [...]

Locuința mea de la Cluj fusese numaidecât rechiziționată pentru un ofițer român. Sufrageria – mare – am împărțit-o, cu ajutorul unor dulapuri, în două spații, în care ne-am instalat fiul meu Pali, Gali și eu. Ca sufragerie, era de-ajuns acum odăița pentru fumători (*pipatorium*) căci nimeni nu mai chema musafiri la masă în împrejurările actuale. Din fericire, aveam în pivniță trei vagoane de lemne, astfel că de combustibil nu duceam lipsă. [...]

---

e membru al Partidului Maghiar; între 1940 și 1944, comite suprem în comitatele Bistrița-Năsăud și Solnoc-Dăbâca; numit în 1944 și comisar guvernamental al Transilvaniei de Nord. După al Doilea Război Mondial, e condamnat la închisoare; eliberat în 1954, trăiește mai apoi la Cluj.

1) Beclean (magh. Bethlen), localitatea de baștină a familiei conților de Bethlen, unde există mai multe castele, respectiv conace ale familiei. Distanța până la Chiraleș e de aproape 21 de km.

2) Potrivit statisticilor din 1910, la Beclean locuiau 2.103 persoane având ca limbă maternă româna și 2.290 vorbitori de maghiară.

În pofida faptului că războiul se terminase, greutățile în procurarea hranei sporeau și tot sporeau. În ce ne privește, producând singuri toate bunurile necesare consumului nostru, eram într-o situație relativ norocoasă, și de aceea puteam întru câtva să-i mai ajutăm și pe alții. În ce o privește, conducerea românească era atât de dezordonată și de neorganizată, că toată lumea își dădea seama că din asta n-o să iasă nimic bun. [...] Jafurile, crimele erau la ordinea zilei, dar, în mod bizar, mai ales românul îl ataca pe român. Nu știu care să fi fost cauza – poate, în continuare, tot sentimentul de superioritate al părții maghiare că se vor apăra cu mai multă destoinicie? Ei da, mult au avut de suferit și negustorii, și cârciumarii.

Umblând printre oameni, n-am constatat să se fi schimbat ceva în atitudinea țăranului român față de mine. Acest lucru îl pot afirma, desigur, doar despre ținutul nostru, dar, cu puține excepții, asta am auzit și de la alții. La Beclean, doar popa a dat dovadă de țâfnă, dar fiul acestuia, care era medic, s-a purtat cumsecade. Într-un cuvânt, în general, n-a fost o bucurie prea mare la venirea „fraților eliberatori“. Le-a părut bine doar celor care au ajuns în posturi mai înalte în mod neașteptat, fără nici un fel de cunoștințe trebuincioase și lipsiți de pregătire. Chiar și aceștia însă și-au dat repede seama că în locurile de muncă bine plătite sunt plasați regățeni.

Mai târziu, veneau adeseori țărănci să spună că *főbíró* („prim-pretorul“) de acum (pentru că ele așa îi ziceau în continuare) nimic nu face fără bani, în vreme ce domnul prim-pretor ungur (această deosebire o făceau totdeauna) n-a cerut niciodată nimic. Uneori, mai striga la noi, pe câte unul îl mai și atingea pe după ceafă, dar nici unul n-a trebuit să plătească. Toate astea au ieșit la iveală, desigur, încetul cu încetul – spun asta abia acum, pentru că tocmai mi-am amintit. Cred că odată și-odată n-o să fie lipsit de interes să se știe cum a arătat, de fapt, această „eliberare“. [...]

Au urmat luni teribil de grele, pândeam știrile ce veneau dinspre Budapesta. Atât de tare ne obișnuiserăm să facem acest lucru, încât nimeni nu era în stare să se regăsească în noua situație, după care de acolo nu avem ce aștepta. Toată lumea zicea cu glas tare – sau șoptea, după cum îi era natura – vești bune sau rele. Eram osândiți la pasivitate, iar această situație este, în astfel de împrejurări, cel mai rău lucru.[1]

——**MARGIT NEMESKÉRI KISS**, contesă

LA MIERCUREA-CIUC, CU POPULAȚIE MAGHIARĂ într-o pondere covârşitoare, intrarea armatei române începând din noiembrie 1918 şi schimbările administrative se derulează în general fără turbulențe majore, după cum consemnează un medic local.

[ARMATA... AVEA O ÎNFĂȚIŞARE CAM PESTRIȚĂ]

Trupele românești au sosit la Miercurea-Ciuc spre sfârșitul lunii noiembrie – poate pe 26.[2] Putusem citi anterior pe ziduri proclamația Consiliului Național, care, pe baza îndrumării primite de la centru, cheamă locuitorii: *Să-l primeşti cu prietenie, secuiule, pe ostaşul ocupant* – semnat de *Dr. Gábor Pál.*[3] Intrarea trupelor s-a petrecut în deplină liniște. Armata de ocupație, cu un efectiv de una sau două companii, avea o înfățișare cam pestriță, căci, după semnarea păcii de la București, n-a fost nici timp și n-au existat nici posibilități de reorganizare a trupelor greu încercate; au fost improvizate unități, știindu-se că abia dacă se putea avea în vedere vreo împotrivire armată. Asta s-a și văzut în multitudinea uniformelor și a armelor. Doar ofițerii

---

¹) Nemeskéri Kiss Margit, *Emlékeim 1891–1973* (*Amintirile mele 1891–1973*), Kairosz, Budapest, 2007, pp. 134–136, 142–147, 149–153. ²) Mai întâi a sosit Regimentul 1 vânători de munte, apoi, în prima parte a lunii decembrie, Batalionul 5 de vânători de munte. Comandamentul militar român nu a destituit însă administrația maghiară a orașului. ³) Gábor Pál (1883–1968), avocat din Miercurea-Ciuc, rănit în război în 1917; locțiitor al prim-procurorului comitatului. În primăvara 1919, a refuzat să depună jurământul și a fost destituit din post. A devenit o personalitate notorie a vieții publice locale, iar din 1922 a fost președintele județean al Partidului Maghiar din România; din 1928, senator al parlamentului român.

aveau o înfățișare normală, ca în vremurile de pace, cu toate că, în ochii celor de aici, uniforma garnisită *à la française* și înfățișarea mult prea căutată (apă de colonie, pudră) nu prea erau agreate. Au venit dinspre Ciucul de Jos ceva infanterie, câteva mitraliere, o formație de cavalerie mai restrânsă ca număr. Era o dimineață ploioasă, cu ceață. Străzile erau pustii. În poarta Casei comitatului, în prezența câtorva însoțitori și purtând de-a curmezișul pieptului o panglică lată de o palmă, de culoare roș-galben-albastră, a ținut o cuvântare de bun-venit un ceasornicar local pe nume Oprea – ulterior, în perioada de tranziție, primar –, cuvântare pe care foarte puțini au priceput-o, pentru că, pe atunci, limba română abia dacă era înțeleasă pe aici. Ostășimea a fost cantonată în cazarmă, iar ofițerii în case particulare (maiorul Manolache era comandantul, adjutantul său era locotenentul-major Vasiliu, mai târziu avocat de renume în București). Pentru paza tuturor domiciliilor unde fuseseră cantonați ofițeri, au fost plasate și efective de cel puțin șase soldați de trupă, la care însă, peste câteva zile – văzându-se comportamentul, chiar dacă nu entuziast, dar disciplinat și tăcut al populației locale –, s-a renunțat. De la 8 seara până în zori, era interzis să se circule pe stradă fără permis special. De altminteri, străzile erau păzite de o mulțime de patrule. În orașul ca atare, nu s-au înregistrat acțiuni turbulente. Într-o noapte, s-a dat alarma, pentru că la Sântimbru[1] se luaseră la bătaie soldați din trupele de ocupație și cei lăsați la vatră. Încăierarea a fost stopată dintru început – și cu siguranță au urmat și represalii. După aproximativ două săptămâni, primelor trupe de ocupație le-a luat locul o subunitate a regimentului de roșiori ce purta numele „Regina Maria“, sub comanda colonelului Ressel. Aceasta era de-acum o formație regulată, ofițerii străduindu-se, cu o subliniată eleganță, în maniera reprezentanților Antantei, să se adreseze pe un ton occidental, chiar aristocratic. Printre ofițeri, figurau nume precum Cantacuzino, Margaritopol, Ranetti. Și-au manifestat dorința de a intra în legătură de natură socială cu pătura conducătoare a populației.

---

[1]) Sat aflat la 12 km sud de Miercurea-Ciuc.

Cu astfel de prilejuri, nu omiteau să tot repete – din perspectiva prezenţei lor ca ocupanţi definitivi, şi nu doar vremelnici – că-i asigură pe locuitorii oraşului de desăvârşita respectare, pe viitor, a drepturilor minorităţilor naţionale. Între timp, a trecut 1 decembrie – unirea Transilvaniei. Populaţia nu urmărea cu mare însufleţire aceste legături incipiente, dar era îndeajuns de disciplinată ca să se conformeze noii situaţii, fiecare în felul şi pe locul său. Ulterior, s-a stabilit în cetate – ca garnizoană permanentă – un batalion de geniu al vânătorilor de munte...[1]

——ANDRÁS NAGY, medic din Miercurea-Ciuc

UN COPIL DE 15 ANI, DESCENDENT LA BARONILOR Kemény şi viitor scriitor, asistă la tulburările inedite prin care trec, în decembrie 1918, locuitorii comunei montane Iara, la 40 km de Cluj.

[BUBUI APOI UN FOC DE ARMĂ]

În ce mă priveşte, cred că, asemenea multor alte comune, şi Iara ar fi supravieţuit fără convulsii zilelor revoluţiei, de n-ar fi răspândit cineva ştirea lipsită de orice temei că în depozitul de stat e stocată o mare cantitate de făină fină. Tânărul prim-pretor avea mai multă minte decât să-şi pună dintru început în joc, pentru nişte făină fină, şansele carierei politice. Susţinea deseori că, în primul rând, sărăcia e cea care are nevoie de hrană, şi într-adevăr doar după ce-şi primeau partea toţi ceilalţi cărora li se cuvenea, abia atunci se mai ajungea din vreme-n vreme să ni se distribuie într-adevăr şi nouă făină, zahăr, condimente, bunăoară. N-a fost însă nimeni care să fi putut explica populaţiei din satele înconjurătoare situaţia existentă. [...] Populaţia satelor din împrejurimi [...] a pornit-o spre Iara, ca să facă rost – cu vorba bună sau cu forța, cum se va fi putând – de făină, zahăr, gaz lampant pentru săracii ce orbecăiesc înfometați prin întuneric. Și au cuprins atât de neașteptat ulița principală, piața, încât, până să-și fi dat seama locuitorii Iarei ce se petrece, se strânsese deja peste tot popor cât vedeai cu ochii.

---

[1]) Nagy András dr., *Városkép és ami hozzá tartozik*, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1997, pp. 94–96.

Mulți au venit în sat prin grădina noastră. Ne-au salutat și ne-au spus că e necaz mare, că nu e pâine, nu-i mălai, nici sare, nici ulei, dar se zice că în depozitul de stat sunt multe, până și gaz lampant. [...] Au ieșit apoi pe poartă și s-au dus pe ulița principală și în piață, unde aveau treabă, că trebuiau să facă rost de gaz pentru lampă, ca și de făină, zahăr pentru familia înfometată. [...] La oficiul prim-pretorului a fost trimisă o delegație de cinci-șase membri: să împartă făina, câtă este în depozit, frumos, în ordine, să ajungă la toți la fel. Atunci, n-o să fie probleme. Prim-pretorul a încercat să explice că în depozit există doar câțiva saci cu făină pentru pâine, care sunt ai celor din Iara, și trebuie distribuiți treptat, pe bază de tichete. Nu l-au crezut, cu toate că avea dreptate. [...] Văzându-se încolțit, prim-pretorului i-a venit o idee salvatoare. S-a dus lângă un dulap și i-a deschis furtunos ușa:

— Treizeci de perechi de bocanci! Pe astea vi le dau vouă pe toate!

Erau bocanci frumoși, buni, nu din cei cu talpă de calitate îndoielnică; erau bocanci din piele, destinați paznicilor, subofițerilor. Vreme de câteva clipe, oamenii au privit ca-n transă bocancii din vremurile bune, din care nu încălțaseră de ani de zile.

— Ei, luați-i! Împărțiți-i! îi îndemna cu glas tare prim-pretorul, făcând semn cu mâinile și cu brațele – poftiți, vă rog!

Unei astfel de oferte nici că puteai să i te opui, s-au repezit la bocanci, și-i smulgeau unul altuia din mâini. [...] Și, în vreme ce oamenii se-mbulzeau spre dulap, cerându-și fiecare partea de bocanci, prim-pretorul s-a strecurat, s-a prefirat pe ascuns printre oameni și, ieșind pe poarta din spate a clădirii, a alergat într-un suflet acasă. [...]

Ba am aflat și faptul că mulțimea – înfuriată că, printr-o mișcare iscusită, prim-pretorul scăpase ca prin gaură de șarpe – nu mai era de-acum dispusă să parlamenteze cu nimeni și a cărat din depozit toate alimentele sau lucrurile ce aduceau a ceva de mâncat. Făină au găsit câțiva saci cu totul, reușind totuși să descopere, în afara bocancilor înșfăcați la repezeală, și una-alta, chibrituri, gaz lampant, ceva zahăr. N-au lipsit în îmbulzeala cea grozavă nici întâmplări amuzante: unii, în excesul lor de zel, au cărat de la un capăt la altul al satului, în loc de făină, saci cu ghips, până când, dându-și seama de eroare, i-au aruncat furioși de pe umeri.

Bubui apoi un foc de armă, care, țintit, a sfârtecat palma cuiva care ținea vesel în aer o pungă cu zahăr cubic. Cei care au venit cu știrea au afirmat că primul foc a fost tras asupra mulțimii de prim-pretor, cu o pușcă Mannlicher–Schönauer de 6-7 mm. Adevărul n-am putut însă să-l stabilim cu exactitate niciodată, pentru că a doua zi am părăsit – pentru totdeauna – Iara de Jos. Am aflat că prim-pretorul și-a alcătuit o gardă din patru-cinci tineri. Aceștia au fost cei care au tras asupra oamenilor câteva focuri cu pistolul și cu arma de vânătoare cu alice. Împușcăturile n-au ținut mult. La neașteptatul atac armat, toată lumea a luat-o la goană, deopotrivă cei care jefuiseră depozitul și cei care doar au stat gură-cască. Am auzit că ciocnirea a făcut și câțiva răniți… [...] Nouă nu ni s-a întâmplat nimic, oamenii ne-au ferit conacul de orice stricăciune, jaf.[1]

——baronul JÁNOS KEMÉNY din Iara

---

[1]) Kemény János, *Kakukkfiókák: Önéletírás* (*Puii de cuc: Autobiografie*), Kriterion, Bukarest, 1972 (*cf.* și ediția Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2014, pp. 405–411; 413–415, în *Kemény János Művei*, 4, ed. Péter Sas).

UN STUDENT LA DREPT, AJUNS PRINTR-O ÎNtâmplare stenograf al Consiliului Național Maghiar, descrie starea de spirit a orașului universitar Cluj în toamna anului 1918 și relatează evenimentele derulate începând din ziua de 31 octombrie și până la întrunirea Adunării Naționale de la Alba Iulia.

[DE MULT NU SE MAI VĂZUSE... O ASEMENEA DEMONSTRAȚIE FURTUNOASĂ]

...Ne grăbim din suburbie spre Universitate. Noul semestru al Almei Mater a început de doar câteva zile. Sunt mulți soldați aflați în permisie, ofițeri veniți acasă sub pretextul examenelor, voluntari care au invadat împrejurimile Universității. [...] Acum însă nu ne ducem la Facultatea de drept, ci ne lăsăm purtați de curent – în Aula Magna. Nicicând nu mi-a fost dat să am în fața ochilor la Universitate o imagine mai clocotitoare: haos vijelios, pătimaș, valul s-a revărsat în amfiteatrul cel mare. Mitingul improvizat ținea, se pare, de ceva vreme: în Aula împodobită cu tablourile ornamentale ale epocii Franz Joseph, întorși spre portretul bătrânului rege, ofițerii își rup rozeta de pe chipiu. Toată lumea strigă, noi – proaspăt sosiți – nu suntem în stare să ne integrăm în cacofonie. Strigătelor stridente: „Trăiască Republica!“ le răspund de la celălalt capăt al sălii: „Trăiască regele!“ Atmosfera nu este unitară. Să vină decanii, să vină Rector Magnificus! Rectorul, István Schneller[1], este un bătrân cu chip de apostol, cu barbă albă, blând, profesor de pedagogie [...].

Rectorul a trimis vorbă: se alătură tineretului dacă va începe demonstrația. Atunci am știut deja că „demonstrăm“. Încotro, unde? După dezbateri aprinse, s-a hotărât: în fața Comandamentului zonal. Să ne exprimăm revendicările, să protestăm, să-i eliberăm pe deținuții politici români. [...]

Câți să fi fost? Poate o mie cinci sute, poate și mai mulți? Studenți, mulți în uniformă, numeroși ofițeri; printre ei, se aflau și unii care-și rupseseră stelele de grad. Sub drapel, de-a lungul străzii Universității, în Piața Centrală: de mult nu se mai văzuse la Cluj o asemenea demonstrație furtunoasă la sfârșit de octombrie. De jur-împrejur, se ridicaseră deja corturile ocazionale, grămăjoarele de vase ale olarilor, căruțele sașilor încărcate cu prune, în vederea străvechiului târg în aer liber de la 1 noiembrie. În Piața Centrală, era de-acum foarte multă lume și continuau să se alăture tot mai mulți și mai mulți. [...] Fetele din casa de toleranță a lui J. Zs. au dat și ele fuga să ia aminte de motivul amplei mișcări. Alarmați de mesageri, au sosit la fața locului doctori și doctorițe de la clinicile din apropiere, coloana vertebrală a întregii mișcări o formau însă juriștii. De la filologie veniseră, în mare parte, niște tinere sclifosite. Cu de-ăștia să asediem Comandamentul zonal? Mesagerii o luaseră, de bună seamă, înaintea demonstranților, căci, până să ajungă mulțimea la capătul străzii, s-a deschis ușa cea mare de la balcon și și-a făcut apariția generalul, atotputernicul puterii militare locale. [...] Siegler[1] știa ungurește, s-a adresat în limbajul ofițeresc pe care-l experimentase în garnizoanele din țară. „Pot să vă comunic cu bucurie că Maiestatea Sa l-a desemnat ca prim-ministru pe contele Mihály Károlyi.“ Urale puternice: atmosfera marțială pare să scadă în intensitate. Ce să ceară mai mult de-atât publicul universitar! [...]

---

[1] István Schneller (1847–1939), profesor de pedagogie, rector al Universității clujene (1918–1919).

Stăm și fierbem la intrarea în piața Hunyadi,[2] pregătiți să luăm cu asalt Bastilia[3]: să spargem poarta cazărmii și închisorii militare. Între timp, s-a telefonat, de bună seamă, la penitenciar că vine spre ei valul unei mulțimi împestrițate cu ofițeri. De la clădirea Comandamentului zonal, unde demonstrasem până acum, drumul făcut de puhoiul de oameni pare să fi durat chiar și o jumătate de ceas; în felul acesta, comandantul a avut timp să decidă în privința descuierii celulelor. Până ajungem acolo, găsim în fața porții un mic grup în haine civile, cu genți în mâini – iar cabina de pază, vopsită în dungi negre-galbene,

---

1) Konrad Siegler (1857–1935), general-maior austro-ungar; din octombrie 1915, comandant al garnizoanei din Cluj. 2) Azi, piața Ștefan cel Mare. 3) Referire la izbucnirea Marii Revoluții Franceze din anul 1789, când a fost demolată Bastilia.

stă culcată la pământ. Nu era nimic de sfărâmat, mulțimea nu mai avea misiune. Cei eliberați au fost asaltați deodată cu strigăte stridente: să-i auzim! Primul vorbitor a fost un ziarist, a vorbit românește. S-a urcat pe cabina de pază, care se oferea drept tribună. A fost răsplătit cu aplauze puternice. După aceea, un alt ziarist a vorbit ungurește despre frăția popoarelor, despre strângerea de mână reciprocă, despre bucuria pe care o simte că ușa temniței a fost deschisă din voința poporului. [...]

Când am ajuns în Aulă, priveliștea care ne-a întâmpinat a fost cu totul și cu totul alta decât cea de acum nici opt-nouă ore. Știam cu toții – conform și știrilor de la Budapesta – că este ziua revoluției. Fraze cu care ne obișnuiserăm se împleteau cu gânduri noi, dar veștile locale erau cele mai neliniștitoare. Cei care sosiseră din diferitele sectoare ale orașului vorbeau despre bande care vagabondau pe străzi, despre tineri delincvenți puși în libertate care, înarmați cu ciomege, făceau ravagii, despre vitrine sparte și jefuite, despre lămpi de iluminat sfărâmate. Noaptea asta nu se arăta deloc sigură.

S-a deschis deodată ușa, a intrat într-un suflet Sándor Vincze: clujenii îl cunoșteau – era șeful de la Asigurările de Muncă.[1] Vocea răsunătoare a lui Vincze se putea auzi la fiecare acțiune de masă. Era un om înalt, cu capul mare, cu o figură interesantă, chelia de pe țeasta capului era înconjurată de un păr des. Mă trimitea cu gândul la o imagine a poetului Leconte de Lisle. Glasul său îmi aducea aminte de glasul unui tribun al poporului, gesturile sale aveau ceva teatral. Vremurile înseși erau, desigur, parte a deceniilor retoricii politice.

„Studenți! Sacrele cuceriri ale revoluției noastre sunt amenințate de gloata ieșită la suprafață. Nu strada, ci canalele s-au revoltat; trebuie să ne temem că ne vor anihila strălucitele rezultate. Studenţi! Duceţi-vă grabnic la răscrucile străzilor, nu e nevoie de nici o măsură organizatorică, prindeţi-i de gât pe ticăloşi! Puneţi umărul, studenţi, la crearea minunatei ordini a revoluţiei! Ajutaţi, studenţi, fraţi ai mei!“

---

[1]) Sándor Vincze (1886–1946), conducător social-democrat clujean, director al Casei de Asigurări Muncitorești (Munkásbiztosító Pénztár), vicepreședinte al Comisariatului Guvernamental Superior al Ungariei de Est (Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság), for prezidat de István Apáthy, și vicepreședinte al Comitetului Național Maghiar din Cluj. După ocuparea orașului de armata română, a părăsit localitatea. În timpul Republicii Sfaturilor (mart.–iul. 1919), a fost conducător (comisar popular) al Budapestei, după care a emigrat.

Nici n-a terminat bine, când o voce stridentă a străbătut sala: „Nu merge fără organizare. Cineva trebuie să organizeze. Dacă-i pe-aşa, organizez *eu*“. Era extrema dreaptă a echipei locale de fotbal, de-i ziceau Csöves, locotenentul-major în rezervă H. Îşi cususe deja stelele: pe gulerul uniformei îi lucea, în loc de aur, alama trupei. (E un detaliu care mi-a rămas în memorie.) Vincze s-a oprit brusc, se temea în mod evident de un soi de rânduială ofiţerească, de uzurparea revoluţiei. Până după-amiază, muncitorimea preluase deja de la Universitate conducerea. După-amiază, s-a ţinut o adunare muncitorească, unde s-au pronunţat cuvinte mai grele decât în timpul plimbării de dimineaţă. Din punctul nostru de vedere însă, Universitatea a fost cea care a declanşat revoluţia şi se părea că acum, când ordinea se destrămase, studenţimea va fi din nou învestită cu un rol important în succesiunea evenimentelor. Glasul lui Csöves a şuierat din nou în sală. Tuturor li se adresa cu „tu“ (în parte, obicei de fotbalist, în parte de revoluţionar). Sándor Vincze aştepta desfăşurarea evenimentelor. Csöves a improvizat: „Organizăm zece grupuri pentru apărarea oraşului. Cer să se prezinte voluntari. Va fi o noapte primejdioasă. Voi forma grupurile“. [...] Dinspre suburbii, se auzeau focuri de armă; Clujul nu cunoscuse până atunci o asemenea panică. Se vorbeşte peste tot despre haite de răufăcători tineri, care cutreieră oraşul înarmaţi cu ciomege, neîndurându-se nici de lămpile de pe stradă, nici de vitrine. [...]

Piaţa Centrală e întunecată şi înfricoşătoare. Nu e aici nici poliţie, nici vreo putere pământească în stare să stăvilească valurile. [...] Dacă-i adevărat că patruzeci de mii de prizonieri de război lihniţi de foame stau să dea năvală asupra oraşului şi că au pus mâna pe armele gărzilor – atunci trebuie să ne pregătim de o luptă pe viaţă şi pe moarte, căci acum Clujul nu poate primi de nicăieri ajutor. Tot vin şi vin, din ce în ce mai mulți. Cuvântul de onoare dat ne leagă. Să tot fie trei sute: ofițeri, galonați, gradați. Aduc puști-mitralieră cu niște roabe mici. Sună goarna: apelul ei are o rezonanță neliniștitoare în spațiul pieței. Să tot fie pe la amiază (nimeni nu mai e atent la bătaia clopotului, cum se întâmplase ieri), când iese de sub poarta primăriei trupa pornită să apere orașul. Bizară priveliște: ofițeri bătrâni de stat-major cu puști, caporali, voluntari, ordonanță, căpitan. Gornistul sună din goarnă. Csöves conduce, cu sabia scoasă, trupa de asalt. O pornesc pe strada Deák Ferenc.[1] Strigă: să li se alăture toți cei ce poartă uniformă. Stau pe trotuar soldați, mulți cu femei. Sunt unii care șovăie, glasul vechii discipline e mai puternic. Se postează la capătul convoiului. Micuța oaste pestriță, pregătită să moară – nu pot s-o uit. [...]

Parcurg încăperile părăsite [ale primăriei]. În sala mică de consiliu nimeni, în alte două camere nimeni. În cea de a treia încăpere, cineva stă la masa de scris. Singur în această clipă. Mă uit înăuntru. Mi se adresează: „Sunteți stenograf?“ Îl recunosc, desigur: e Sándor Vincze, directorul Asigurărilor de Muncă, vicepreședintele Consiliului Național. Șade singur, cu capul său uriaș aplecat în palmă. N-a prea dormit astă-noapte. Să fi chemat oare vreun stenograf de pe undeva, și acum mă confundă cu el? De unde să fi putut intui că am învățat sistemul stenografic Sándor Nagy? Spun cuviincios: da, vă rog, știu să stenografiez. Atunci mă privește pentru prima oară: atunci de ce nu scrieți? Scrieți!

Așa ajung stenograf la Consiliul Național. O activitate stenografică, desigur, nu dintre cele mai ieșite din comun, dar, dacă e să socotesc după ritmul local, e totuși rezonabil. Îmi descifrez cu ușurință textele, mă ajută și memoria. Vincze dictează bine. Stă să conceapă, în primul rând, ordine. Până stau aplecat asupra hârtiei, camera se umple încet-încet: pentru mine, oameni cu totul noi, de alt gen decât cei pe care-i întâlnisem până atunci. Dimineața devreme, de la redacția ziarului vin două domnișoare, să dea o mână de ajutor. Cu una dintre

---

1) Azi, Bulevardul Eroilor.

ele, am fost pe vremuri coleg la Hadiállatok.[1] Eszter dactilografiază minunat, ei îi dictez stenogramele. Intră apoi o doamnă blondă, cu un chip delicat, trăiește în cadrul Consiliului: este soția lui Vincze. Își fac apariția tineri muncitori, trec câteva minute și simt: această încăpere este lăcașul ancorei de la vasul revoluției. La cealaltă masă, se așază un avocat tânăr, liniștit. Este dr. Kertész, apărător, de ani de zile, în procese cu caracter național sau în care inculpații sunt muncitori.[2] Aici, el este unul dintre secretari. Ia ființă – parcă de la un minut la altul – un fel de ordine. Vincze este adevăratul șef al serviciului. Conduce un serviciu și la Asigurările de Muncă – îi simt și eu numaidecât experiența certă. [...]

Minunat a fost, în prima zi, să stau înăuntru până noaptea târziu. Când, a doua zi, am revenit relativ devreme, pe Vincze – neras – l-am găsit deja acolo: petrecuse noaptea la primărie. Viața a pornit devreme, au sunat telefoanele interurbane. Douăzeci și patru de ore au fost de ajuns ca administrația tradițională să se destrame. Luase ființă Consiliul Național Român.[3] Din orașele săsești n-au sosit știri. Armenii s-au organizat separat la Gherla. De la Budapesta – un telefon după altul. Vincze dictează, luptă cu epuizarea totală. Revoluție cu-adevărat, toate se petrec, și a doua zi, cu deplină forță. [...]

Când a revenit ieri, trupa de șoc a fost primită cu parolă: are grijă de pacea orașului, nu se destramă. În cazărmi, a încetat orice rânduială, nu există nici un fel de pază, totul e pustiu. Una dintre ele este luată în felul ăsta în posesie de „batalionul ofițeresc“, cum își spun ei. Se duc și în cazarma de artilerie. [...] Mai sunt și artileriști, astfel încât poate că patru sute de oameni

---

1) Comitetele de război pentru preluarea animalelor (Hadi Állatátvételi Bizottságok) au luat ființă în anul 1916, cu scopul de a cumpăra animalele celor refugiați din Ținutul Secuiesc. Autorul a fost angajat aici. 2) Este vorba despre avocatul Jenő Kertész (1886–1944), fragmente din amintirile căruia prezentăm ceva mai târziu (v. *infra*, pp. 348–361). În timpul Primului Război Mondial a reprezentat personalitățile românești în cazurile legate de internări. 3) Cele relatate s-au întâmplat în sala mare a Băncii Economul, la data de 3 nov. 1918. Conducătorul Comitetului Militar Național Român a devenit Amos Frâncu, iar președinte a fost ales Emil Hațieganu, cunoscut ca reprezentant al radicalilor clujeni.

înarmați și douăsprezece tunuri au grijă de pacea revoluției și a orașului. [...]

Pe culoarele și scările primăriei – soldați de la un capăt la altul, care nu știu să se ducă mai departe, stau tolăniți cu puști, rucsacuri în galeria exterioară, trebuie să sari peste ei. Aburi de alcool, miros de tutun. Toți cei cu probleme de rezolvat zăbovesc pe-acolo, stau și-și fac socoteli, se-mbulzesc pe culoarul unde se află biroul primarului. [...]

Gara e potopită de trenuri militare. Sunt zile în care trec și patruzeci de garnituri încărcate cu soldați. [...] Circulă știri – depășite cu mult, a doua zi, de realitatea însăși. Greu de crezut că, la mijlocul lui decembrie, mai putea fi vorba de „viață particulară“. Și totuși – gazeta de teatru își ține ceaiurile de după-amiază la [cafeneaua] New York, la teatru se joacă *Iosif al II-lea* de [Dezső] Szomory; interpretul împăratului este Adorján Nagy. Pe 15 decembrie, spectacol de gală: al o sutălea spectacol cu *Az ember tragédiája*.[1] Regizorul, întreprinzătorul și omul politic Jenő Janovics face parte din trupă, cu care cântă laolaltă *Marseilleza*.[2] [...]

Optzeci de polițiști, douăzeci de jandarmi și o sută de membri înarmați ai gărzii naționale – asta era forța armată de care dispunea Comisariatul guvernamental la 20 decembrie. Marea adunare națională a fost convocată pentru duminică, pentru care Căile Ferate Ungare au pus la dispoziție – cum au putut – trenurile speciale. [...] La 24 decembrie, sosesc la Cluj trupele românești.[3]

——**LÁSZLÓ PASSUTH**, student din Cluj

---

[1]) *Tragedia omului*, drama emblematică a lui Imre Madách, publicată în 1862, a fost tradusă în română de Octavian Goga. A fost una dintre piesele maghiare cele mai jucate. [2]) Jenő Janovics (1872–1945), actor, regizor, director de teatru, unul dintre conducătorii Comitetului Național Maghiar din Cluj. Fragmente din memoriile sale (pp. 398–408) apar și în acest volum. V. biografia la pp. 488–489. [3]) Passuth László, *Kutatóárok* (*Tranșee de cercetare*), Szépirodalmi, Budapest, 1966, pp. 199–208, 212–219, 232–233, 236–237.

UN OFIŢER UNGUR, PROASPĂT STUDENT LA drept în Cluj, înregistrează în jurnal, zi după zi, întâmplările premergătoare intrării trupelor româneşti în oraş şi atmosfera tensionată din întreaga zonă, la care a fost martor.

AŞA AM VĂZUT, AŞA AM SIMŢIT

La 2 octombrie 1918, știind că pe mine nu m-au lăsat la vatră de pe câmpul de bătaie ca să mă duc la băi, a trebuit să merg la Cluj, ca să-mi încep studiile juridice. [...]

La 4 și 5 octombrie 1918, am terminat formalităţile de înscriere la Facultatea de Drept a universităţii. Aici, mi-a dat necesarele informaţii portarul – *pedellus*-ul – facultăţii cu privire la completarea formularelor trebuincioase. [...] Asta a fost tot, și m-am și simţit student la drept (jurist), ceea ce m-a umplut de o latentă bucurie. [...]

Bântuie în urbe această nouă molimă, necunoscută până acum, gripa spaniolă. Din această cauză, au trebuit să se închidă și școlile, așa că azi fraţii mei mai mici Laci și Jóska s-au dus acasă cu trenul. [...]

Pe 26 octombrie 1918, este evident că nu doar eu, ci foarte mulţi militari-studenţi au preferat să se bucure de concediu mai degrabă la o convenabilă depărtare decât să se ducă la cursurile universitare. Efectivul studenţesc începuse, de fapt, să sporească. M-am întâlnit din nou cu Feri Bedő, András Gál, ambii colegi de regiment, locotenenţi. Au loc mari evenimente politice. Trăgând învăţăminte din pacea separată a bulgarilor, și noi vrem să încheiem o pace separată. Doar că se pare că, pentru noi, e prea târziu. Wilson, președintele Statelor Unite ale Americii, o dă pe după cireș. Nici măcar n-a răspuns ofertei de pace făcute de germani și de noi. [...]

Pe *31 octombrie 1918*, se înfiinţează, și la Cluj, Consiliul Naţional Transilvănean, la care aderă și armata.[1] După-amiază și toată seara, o masă uriașă de manifestanţi au străbătut străzile urbei. Gloata smulge insignele de pe chipiul soldaţilor, pen-

---

1) Consiliul Naţional Maghiar din Transilvania s-a format la 1 nov. 1918.

tru că cele trei litere – IFJ – însemnau „I. Ferenc József".* La toate instituțiile și prăvăliile sunt distruse inscripțiile care conțin termenul *császári* „imperial".

Și la Universitate sunt adunări constituante – și dimineața, și seara. Gloata demonstranților a spart multe vitrine, dar necazuri mai mari n-au avut loc. Gloata îi eliberează pe toți deținuții politici.

Pe 1 noiembrie 1918, doar animația orașului permite să se presupună că se petrec mari evenimente.

Dimineața, generalul-locotenent [Konrád] Siegler, pe care [Béla] Linder, noul ministru de război, l-a numit comandant militar al Clujului, se adresează ofițerilor prezenți printr-o cuvântare animată, plină de însuflețire. Ne cheamă să facem totul ca să păstrăm ordinea, căci noi suntem cei chemați pentru acest lucru.

După masa de prânz, ne ducem la primărie, căci auzim că acolo ofițerii țin o adunare constituantă. Vor să organizeze ceva de felul unei gărzi ofițerești, deoarece în zona gării valurile de militari ce sosesc în număr mare spre casele lor au început deja să jefuiască vagoanele și transporturile de bagaje.

În această situație, noi, ofițerii, adunându-ne în grupuri de câte treizeci, alegem dintre noi câte un comandant și ne ducem în cazarma din strada Honvéd.¹ Aici, ne înarmăm și revenim organizat la primărie. Așteptăm să ni se stabilească sarcinile și să fim trimiși să ne facem treaba.

Se aude o strigare că e nevoie de mitraliori și, firește, m-am prezentat numaidecât și am format un nou grup. Ne-am dus în cazarma militară comună din Magyar utca², ca să aducem mitralierele în stare de funcțiune. Din păcate însă, doar două am găsit utilizabile, iar noi suntem zece. Mie îmi revin 500 de cartușe și o lădiță. În felul acesta ne ducem la primărie. Aici, vor să ne urce în camion, ca să ne transporte la stația de triaj de la Someșeni, căci circulă știri alarmante, după care dinspre Sibiu se apropie o trupă de cehi de 1.000 de persoane, care la

---

* „Franz Joseph I" (n. tr.).

¹) Azi, Calea Dorobanților. ²) Azi, bulevardul 21 Decembrie 1989.

Teiuș s-au și pus pe jaf. Camionul însă e în patrulare, și așteptăm și tot așteptăm, până sosește vestea că primejdia a trecut. O trupă de 300 de ofițeri s-a dus acolo și a făcut ordine. De noi nu mai este, așadar, nevoie. [...]

La 4 noiembrie 1918, se formează, pe bază de recrutare, garda naţională, ai cărei membri sunt plătiţi zilnic cu 40 de coroane. [...] Noi, ofiţerii, am alcătuit un batalion special. Suntem, cu Feri Bedő, membri ai detașamentului de mitraliori. Dispunem de patru puști-mitralieră funcţionale. Din cazarma situată în Magyar utca, ocupată de ofiţeri și militari români, cărăm în cazarma din strada Honvéd multă îmbrăcăminte și alte obiecte de valoare. Seara, unul dintre plutoanele noastre se duce la Teiuș, în scopul menţinerii ordinii.

La 5 noiembrie 1918, la prânz, vin să fac de serviciu, adică fac de pază – cu o expresie mai elegantă: sunt de gardă în cazarma noastră. La Universitate, nu se ţin cursuri până la 11 noiembrie. Militarii români se organizează aparte și cu rezultate mult mai bune decât noi.

La prânz, nu doar eu, ci întregul nostru efectiv vine să facă de serviciu aici, în cazarmă, iar la ora 9 seara suntem deja în trenul blindat, care ne duce la Ciucea, pentru că de acolo au sosit informaţii despre tulburări. [...]

Pe la ora 11 seara, sosim în staţia Aghireșu, unde ni s-a spus că în primul sat din spatele nostru, la Nădășelu, s-a pus foc. Auzind acest lucru, ne-am întors la Nădășelu, împreună cu noi venind și acoperirea noastră de infanterie, care, și ei, ofiţeri cu toţii, au intrat în sat și, luându-i de-a valma la pălmuit pe români – căci ăstora tare le venise de-acum curajul –, au reinstaurat ordinea. Noi așteptam, în acest timp, în trenul blindat. Am pornit-o de aici mai departe pe la miezul nopţii și am sosit la ora 7.30 la Ciucea. Și aici se făcuse, între timp, ordine. La adăpostul nopţii, soldaţii unui tren militar dăduseră spargere la o magazie a căii ferate, dar plecaseră deja de aici mai departe. Ulterior, am auzit că aceiași au jefuit și în gara din Cluj. În același timp cu noi, a pornit un tren blindat și spre Teiuș.

La 6 noiembrie 1918 dimineaţa, la Ciucea am fost primiţi cu mare bucurie și ni s-a servit un dejun pe cinste.

De aici, la ora 9 dimineața, ne-am reîntors la Cluj. Tulburări n-am constatat nicăieri. Din toate direcțiile, circulau încoace și încolo trenuri militare încărcate. După-amiază, la ora 1 și jumătate, am ajuns la Cluj, unde am căpătat un prânz bun.

În această vreme, a sosit un tren militar, dar soldații n-au luat în serios ordinul de predare a armelor. Când vor fi văzut însă mitralierele instalate pe peron, s-au îmblânzit și și-au depus armele în strigăte de „Trăiască republica!".

Este în curs o nouă organizare. Noi, cei cu permisie pentru studii, trebuie să ne prezentăm din nou la Consiliul Național, ceea ce eu am și făcut fără întârziere. Efectivul detașamentului nostru de mitraliori sporește îmbucurător, căci numărul de ofițeri a atins cifra de 40, avem 10 mitraliere și 26 de cai. În seara aceasta, câte un detașament s-a dus la Florești și Gilău, deoarece au sosit știri despre tulburări.

În dimineața de *7 noiembrie 1918*, ne-am dus cu trei mitraliere, în trei mașini, la uzinele orășenești de apă din apropiere de Florești, deoarece s-a zis că 500 de oameni le-au atacat. Vestea s-a dovedit însă neadevărată, căci n-am găsit nimic de acest fel. [...]

La Universitate, cursurile se desfășoară normal, noi însă nu le frecventăm. Absențele le motivăm cu cele mai recente adeverințe militare. [...]

La 11 noiembrie 1918, [la Gilău] câteva romance au dat spargere într-o prăvălie și s-au apucat s-o jefuiască. Jandarmeria le-a prins curând și le-a venit de hac. [...] Dimineața, la dorința unuia dintre pretori, am urcat o mitralieră în turn și am tras o scurtă rafală în aer, pentru ca populația să poată percepe forța. La prânz, am primit ordin ca una dintre mitraliere s-o lăsăm aici, iar cu cealaltă să ne retragem după-amiază în cazarmă. [...] S-a răspândit știrea că România ne-a transmis un ultimatum, cerând predarea neîntârziată a Transilvaniei. Nu știu care o să fie rezultatul acestuia, căci, mai devreme sau mai târziu, o să trebuiască s-o predăm.¹ [...]

---

¹) Consiliul Național Român a trimis, la 9 nov. 1918, acest „ultimatum" la Budapesta Consiliului Național Maghiar. V. și *infra*, p. 352, nota 2.

La 21 noiembrie 1918, fac din nou de serviciu. Acum, suntem repartizaţi să apărăm oficiul poştal. Oficiul poștal a fost prevăzut încă de ieri cu mitralieră, ca și fereastra de la etaj a unei case cu etaj de vizavi, existând temerea să nu pățim ca la Alba Iulia, unde românii au pus stăpânire pe întregul oraș. Acum, eu și Feri Bedő trebuie să ţinem sub observaţie intrarea principală a oficiului poștal. Câte unul dintre noi, pe rând, trebuie să observe cu permanentă vigilență circulaţia de pe stradă. Nu este un serviciu dificil, căci, din vreme-n vreme, putem să mai tragem și câte un pui de somn în fotoliu. [...]

La 6 decembrie 1918, a sosit vestea că românii au intrat deja în Odorheiu Secuiesc.[1] Din această pricină, mâine va trebui să mă duc negreșit la Cluj. În dimineața de *7 decembrie 1918*, la ora 8, am pornit-o cu căruța spre gara Rupea, situată la peste 30 de kilometri de aici. Calul Ráró era mânat de Jóska. A venit cu noi și Laci, căci auzisem că trupele armatei lui Mackensen[2] care se retrag din România tot stau să vândă pe nimica toată cai și alte obiecte de valoare. Ar fi vrut să cumpere un cal. În acest scop, tata le-a pus la dispoziție o sumă de bani – nu mare –, socotită de el drept corespunzătoare. Era o vreme frumoasă, limpede și, cum se întâmplă în astfel de situații, era destul de frig, fapt care nu ne-a dăunat, pentru că eram îmbrăcaţi gros. [...]

Am urcat în dimineața de *8 decembrie 1918* în trenul neîncălzit. În localitatea Vânători, am văzut deja trupe românești, dar nu ne-au făcut nimic. Cu toate că – după cum se zvonește – în Ciuc și în celelalte zone aflate sub ocupaţia lor, bărbaţilor din categoria de vârstă 18–36 de ani nu li se îngăduie să călătorească dincolo de linia de demarcaţie. În tren, m-am întâlnit cu locotenentul János Nedelka și cu locotenentul-major Fehér. Se duc amândoi la oficiul de recrutare și plasare, în vederea demobilizării. Sunt curios: ne mai funcţionează oare oficiul? Pe ei, românii i-au lăsat fără probleme să vină.

Clujul e plin de secui, ofiţeri și oameni de trupă. [...]

---

1) Avangărzile armatei române au apărut la 12 nov. în zona Ghimeșului. La 26 nov., au intrat în Miercurea-Ciuc, la 2 dec. în Târgu-Mureș, la 6 dec. în Odorheiu Secuiesc. 2) V. *supra*, p. 114, nota 4.

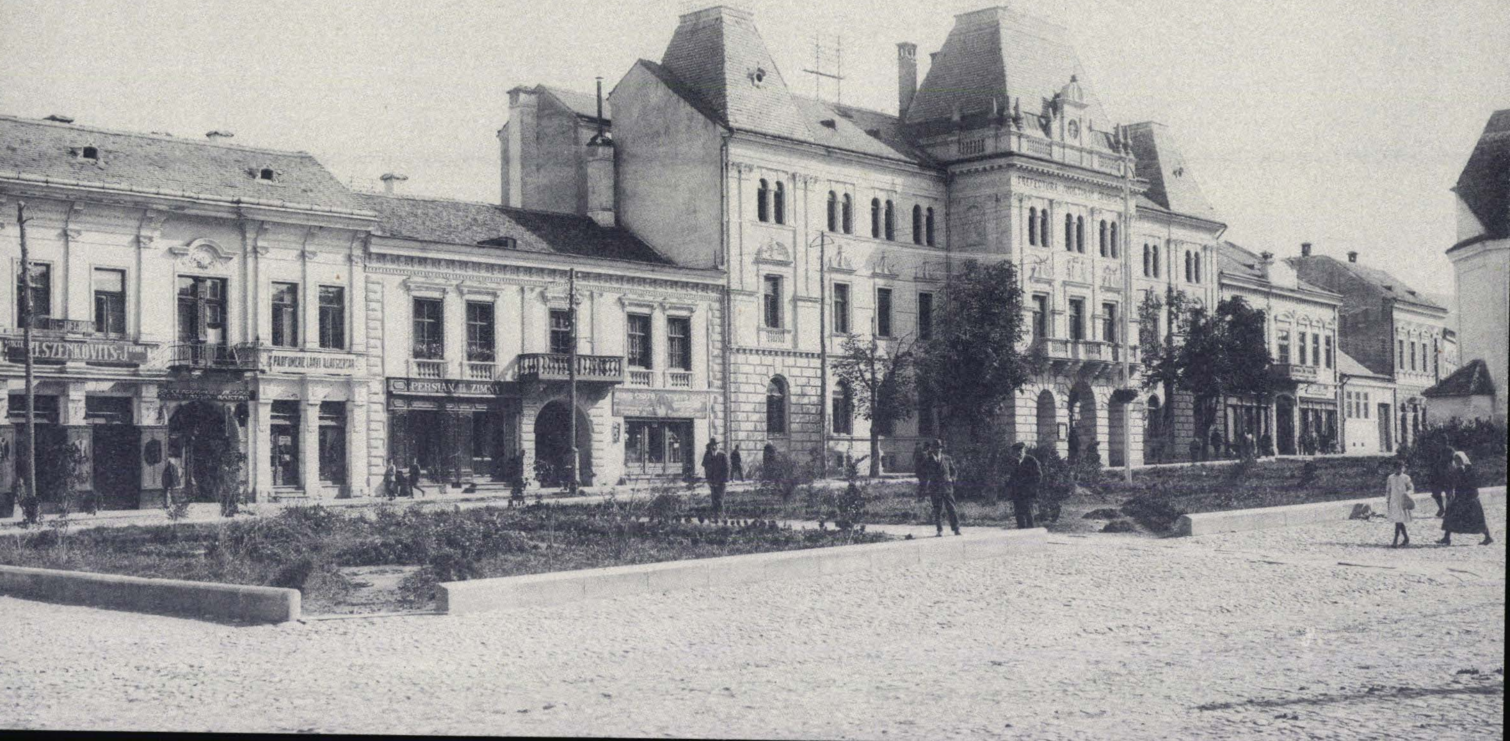

J. SZENKOVITS J.
PERSIAN ZIMNY

Sediul fostului comitat Odorhei din Odorheiu
Secuiesc, în preajma Primului Război Mondial

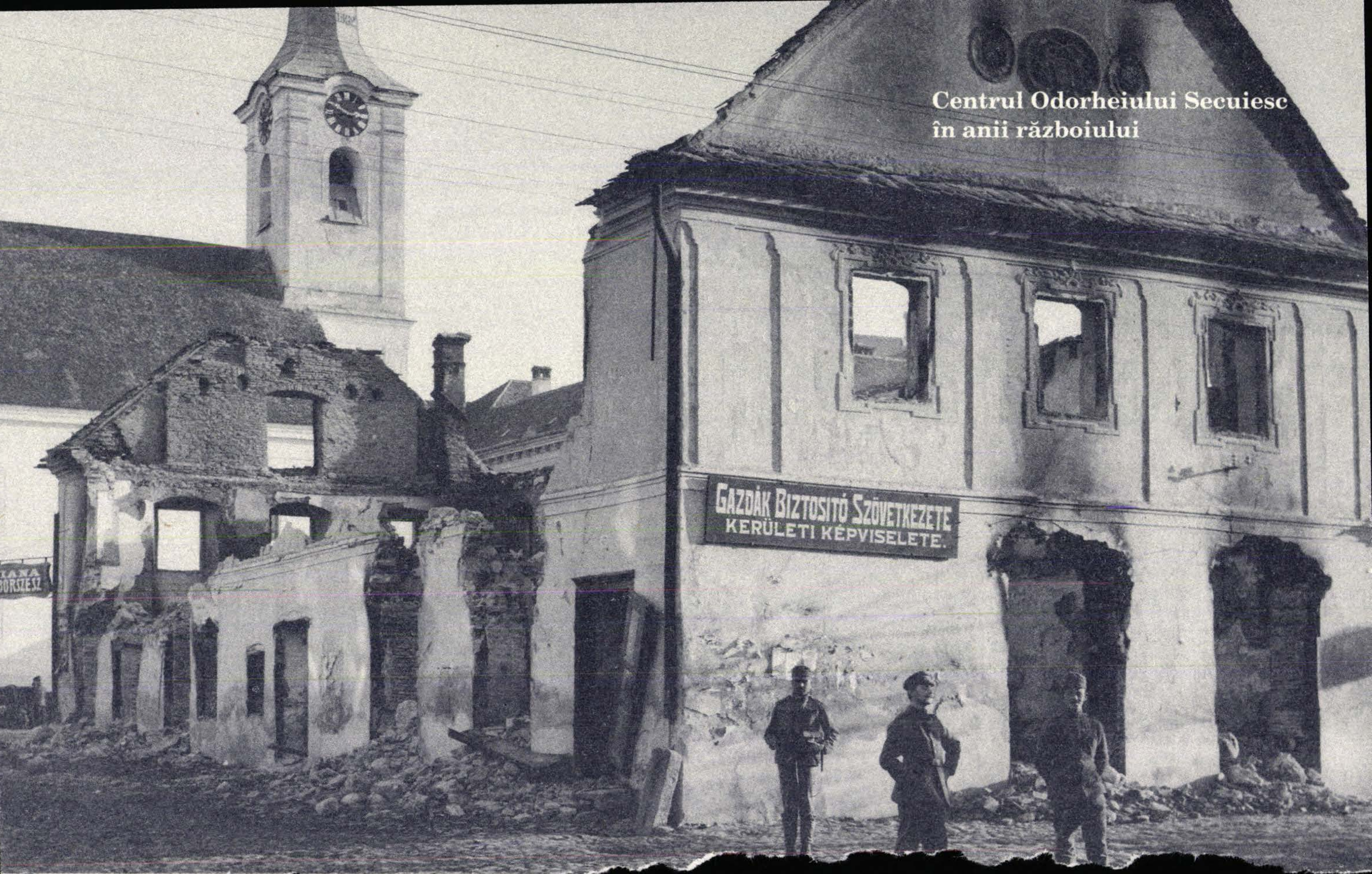
GAZDÁK BIZTOSITÓ SZÖVETKEZETE
KERÜLETI KÉPVISELETE.
BORSZESZ

Centrul Odorheiului Secuiesc
în anii războiului

La 12 decembrie 1918, m-am întors la vechea companie de mitraliori, unde sunt primit favorabil. [...]

Marți, *24 decembrie 1918*, și în ziua de Crăciun ne-am sculat târziu. Când am ieșit pe stradă, am constatat un du-te-vino neobișnuit de tumultuos. În Piața Centrală, e un uriaș furnicar de oameni. Români, desigur, lucru dovedit fără îndoială de faptul că poartă cocarde în culorile naționale românești, roșu-galben-albastre, iar deasupra mulțimii flutură nenumărate steaguri în aceleași culori. Așteaptă intrarea trupelor românești. Cei de naționalitate maghiară au voie să stea doar pe trotuarul dimprejurul Pieței Centrale. Pe la ora 10, sosesc primele trupe, primite de mulțime cu puternice strigăte de bucurie. Se pare că și o orchestră ar fi contribuit ca beția bucuriei să devină totală.

Îmbrăcămintea soldaților e cât se poate de sărăcăcioasă, [...] mulți cu opinci. Pe chipurile sfârșite și în întreaga lor atitudine se citește oboseala. Asta fie spus mai degrabă spre lauda lor, căci, în calitatea lor de cuceritori, ar fi putut să jefuiască pentru sine îmbrăcăminte, hrană corespunzătoare. Din asta, se vede că sunt disciplinați cum se cuvine, fapt ce adeverește nivelul de cultură, starea de spirit filantropică a ofițerilor lor. Dacă n-au fost bocanci, au fost bune și opincile. Țelul cel măreț nu era să se prezinte în uniforme de paradă, ci era unirea tuturor românilor, vechiul vis românesc. Asta le flutura în fața ochilor. Seara de Crăciun am petrecut-o la familia mătușii Ilona. Am putut ajunge acasă netulburat.

25 decembrie 1918, miercuri, prima zi de Crăciun. Nici nu încerc să amintesc ce sentimente deprimante puseseră stăpânire pe mine, pe noi ca urmare a întorsăturii luate de situația politică.

E voie să ieși pe stradă fără probleme. Soldați, patrule au grijă de ordine. Dacă nu ne comportăm provocator, nu ne fac nici un rău. Ora până la care se poate circula serile este 11.30, față de ora 9 de până atunci. Teatrele, cinematografele funcționează netulburat, firește cu cenzura corespunzătoare. Ziarele apar și ele fără întrerupere. Poșta este cenzurată. S-a decretat starea de asediu. Armele, precum și obiectele și materialele de tezaur trebuie predate autorităților.[1]

——JÁNOS AJTAY, ofițer și student

DOI ISTORICI ŞI UN JURNALIST DIN CLUJ SUNT martori ai tulburărilor din oraş şi ai jafurilor la care se dedau soldaţii întorşi acasă. Atmosfera premergătoare intrării trupelor româneşti este foarte încordată.

[TRĂIM ÎNTR-O ENORMĂ TENSIUNE SUFLETEASCĂ]

1 noiembrie 1918, seara Dimineața, am fost consternat de asasinarea lui István Tisza. O carieră atât de înaltă și strălucită e cumplit să se termine în felul ăsta. A căzut ca un erou tragic, un bărbat adevărat. Teribilă soartă i-a fost dată sărmanei sale soţii să-l vadă ucis în faţa ei! Oamenii, în mare parte, au primit vestea în tăcere. Mulţi – jubilând. De îndrăznit să se exprime condoleanţe? Doar între patru pereţi. Este începutul terorii. Dumnezeu știe unde se va termina. [...]

După-amiază, s-a răspândit vestea că trupe bolșevice sosesc dinspre Apahida. Mare agitaţie. Am văzut tineri elevi de şcoală frământându-se încoace și-ncolo cu câte o puşcă fără curea, prevăzută cu baionetă. Seara, spre ora 8, prietenul meu Imre Sándor mi-a telefonat să-mi spună asta. După părerea lui, au fost soldaţi slovaci care veneau dinspre Brașov și au dat foc localităţii Teiuș. Soldaţi trimiși, de aici, în întâmpinarea lor i-au dezarmat la Apahida.[2]

---

¹) János Mihály (ed.), „Kolozsvár 1918 utolsó negyedében: Részlet Ajtay János (1896–1985) első világháborús naplójából“ [„Clujul în ultima pătrime a anului 1918: Fragment din jurnalul din Primul Război Mondial al locotenentului János Ajtay (1896–1985)“], *Székelyföld*, anul XXII (1918), nr. 11. O altă parte din jurnal a fost publicată în *Areopolisz: Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, XI, Székelyudvarhely, Hargita Megye Hagyományőrzési Forrásközpont – Areopolisz Egyesület, 2011, pp. 150–198. ²) Acestea sunt probabil zvonuri menite să creeze panică,

Azi, aici, soldații localnici reveniți acasă au prădat, la barăci, depozitul de alimente, de pâine și pe cel de îmbrăcăminte. Și eu am văzut mulți soldați plimbându-se încoace și-ncolo, cu pachete de haine militare. Aud că unii au luat chiar și două-trei rânduri. O să continue de-acum cu jaful cei care vin după – civilii. Aseară, doi soldați înarmați l-au deposedat de 600 de coroane pe care le avea la el pe un tânăr militar, baronul Bornemisza.

De-acum, tot cu știri de-astea avem de-a face în fiecare zi. Trăim într-o enormă tensiune sufletească. Sunt, de multe ori, ca un condamnat la moarte, care se tot întreabă când o să fie executat.

13 noiembrie 1918, miercuri la amiază A căzut astă-noapte prima zăpadă în Munții Gilăului. Toamna s-a sfârșit. Odată cu ea, ni s-au isprăvit și nădejdile toate. Umblăm cu spinii în suflet și privim neputincioși cum ni se năruie zi de zi norocul, iar viitorul ni se-acoperă de nori negri. Poate că peste câteva zile Mihály Károlyi o să poată spune despre Transilvania: operația a reușit, bolnavul a murit. Acum, în aceste împrejurări, simțim cu-adevărat dezolanta noastră singurătate. Am fost obișnuiți să ne luăm după Budapesta, iar acesteia nici că i-a păsat de noi, iar acum chiar că nu-i pasă deloc. Dacă am cerut, ne-au respins; dacă am pretins, ne-au persiflat; ca niște cerșetori le-am fost, așa s-au purtat cu noi. Chiar și cei care au venit aici, să trăiască printre noi, ne trânteau ironic în față transilvanitatea. Iar acum ne lasă să ne ducem dracului. Cei de acolo nici nu pot face altceva, e adevărat, după toate antecedentele demențiale petrecute. În ziarele de azi, declarația lui László Goldis[1] dă o

---

deoarece nu am găsit dovezi nici în presa epocii, nici în arhive. La 1 nov., la Cluj au fost manifestații pe str. Wesselényi (azi, Regele Ferdinand), în cafeneaua de pe str. Ferenc József (azi, Horea) și pe Str. Universității. Grupuri desprinse din masa de 10.000 de oameni au spart vitrine, și chiar s-a încercat jefuirea Palatului Bánffy. Soldații, sub conducerea Consiliului Național, s-au împotrivit acestor intenții, iar în urma ciocnirilor s-a înregistrat un deces. „Kolozsvár forradalma“, *Kolozsvári Hírlap*, 1 nov. 1918, pp. 3–4. [1]) Vasile Goldiș (1862–1934), om politic, înainte de 1918 profesor, publicist, secretar al Episcopiei Ortodoxe de la Arad, redactor, respectiv directorul ziarului *Românul*; membru activ al Partidului Național perspectivă sumbră în privinţa viitorului nostru. Să fim supuşii României – pentru noi chiar nu este o glorie. [...]

5 decembrie 1918, joi seară Mutilarea fără milă a Ungariei se pare că n-o putem evita. O parte a comitatelor nordice în mod sigur nu vor mai fi în Ungaria. Ce va fi cu Transilvania? Dumnezeule mare, ce cumplite torturi au fost pentru mine supărările şi necazurile legate de această chestiune! Nimic sigur: doar că ne invadează. [...]

18 decembrie 1918, seara [...] M-am dus şi la Consiliul Naţional Secuiesc[1], la Societatea Maghiară de Cultură din Transilvania (E.M.K.E.)[2]. Am ajuns la 16.30. Pădurarul-şef Ákos Simonffy

---

Român, a fost deputat între 1906 şi 1910 în Parlamentul de la Budapesta. În 1918, a fost membru al Consiliului Naţional Român. El a fost cel care a redactat, în numele Consiliului, memorandumul din 10 nov. către guvernul ungar, în care s-a enunţat intenţia preluării puterii de către români. Goldiş a făcut parte şi din Consiliul Dirigent, a participat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, iar în dec. 1918 a fost numit ministru fără portofoliu în guvernul de la Bucureşti. În perioada interbelică, a făcut parte din mai multe guverne. Autorul face referire aici, probabil, la interviul lui Vasile Goldiş, apărut în ziarul *Kolozsvári Hírlap* din 13 nov. 1918, cu titlul: *„Mi lesz Erdéllyel? Goldis László nyilatkozata Erdély hovatartozásáról“* („Ce se va întâmpla cu Transilvania? Declaraţia lui Vasile Goldiş despre apartenenţa Ardealului“). Printre altele, Goldiş afirma următoarele: „Acum, trebuie să punem în aplicare principiile wilsoniene. Neamurile vorbitoare de aceeaşi limbă trebuie să aparţină aceleiaşi naţiuni. [...] Ardealul se va rupe de corpul Ungariei. Vor avea [maghiarii] deplină autonomie. Vor putea dispune de şcolile lor maghiare, de administraţie maghiară, judecătorii maghiare, vor putea dezvolta instituţiile lor culturale, nimeni nu se va amesteca în treburile lor. Aceasta este interpretarea corectă a principiilor wilsoniene“. [1]) Consiliul Naţional Secuiesc de la Cluj a luat fiinţă la 12 nov. 1918, în urma acţiunilor de organizare întreprinse de ofiţeri de origine secuiască. Preşedintele comitetului era József Sándor. Principalul lor scop: înregistrarea şi organizarea secuilor care se aflau în oraş. Sub preşedinţia lui István Apáthy, la 13 dec. au organizat un mare miting, unde au susţinut principiile menţinerii integrităţii Ungariei. László Fényes şi Zoltán Rónay, reprezentanţi ai guvernului ungar, insistau asupra ideii că sarcina soldaţilor secui este menţinerea ordinii publice în oraş, şi nu rezistenţa armată. [2]) Societatea Culturală Maghiară din Transilvania (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) a funcţionat între anii 1885 şi 1946 (s-a reînfiinţat a propus să luăm cu toții arme și să ne ducem la linia de demarcație, ca s-o apărăm.[1] Au fost mai mulți care i-au spus că asta e instigare, care n-are alt scop decât, pur și simplu, să instige. El afirma că în întreaga Transilvanie există doar 5.000 de români și că e ușor să fie izgoniți. Nici măcar Samu Barabás nu i-a ținut partea.[2] Degeaba s-au străduit Balázs Biró, Dénes Ádám și alții să-i deschidă ochii că vrea un lucru absurd.[3] Le-o trântea tuturor. István Zágoni[4], fost redactor al publicației *Újság*, a spus apoi că jumătate dintre cei din Regimentul 21 au dezertat pe drum și că sunt la Turda, la Câmpia Turzii, la Cluj.[5] Nici asta n-a crezut. În cele din urmă, au trecut la ordinea de zi, lăsându-l în plata Domnului. [...] Consiliul Secuiesc a protestat împotriva ocupației și, la 5 fără un sfert, după enunțarea acestei hotărâri, participanții s-au și dus care încotro. Simonffy a continuat să vocifereze și pe stradă. După el, tot Tisza e și acum motivul acestui întreg război și a toate celelalte. Seara, au tot fost împușcături pretutindeni, până la ora 9. Servitoarea

---

în anul 1991), având drept scop să sprijine instituțional dezvoltarea culturală și economică a maghiarilor din Transilvania. [1] Ákos Simonfy (1867–1962), inginer silvic, era atunci inspector silvic de stat la Cluj. [2] Samu Barabás (1855–1940), istoric, s-a pensionat în 1915 din funcția de arhivist al Arhivei Naționale Maghiare (Magyar Országos Levéltár), după care s-a reîntors în Transilvania, continuând publicarea seriei izvoarelor legate de istoria secuilor, cu titlul Székely Oklevéltár. [3] Balázs Bíró, avocat clujean, membru activ în Uniunea Transilvană (Erdélyi Szövetség); ulterior, judecător al instanței administrative din Budapesta. Dénes Ádám era judecător al Tribunalului Orășenesc din Cluj. [4] István Zágoni (1887–1959), jurnalist, până în anul 1915 redactor al ziarului de opoziție *Újság*, apoi, din anul 1919, redactor al ziarului *Keleti Újság*. [5] Regimentul 21 infanterie făcea parte din Divizia 38, devenită ulterior Divizia Secuiască. Ofițerii nu puteau nicicum menține ordinea în cadrul acestei unități. Ca urmare, col. Kratochvil a dispus dislocarea lor pe linia de demarcație, lângă unitățile polițienești și jandarmerie și ca întărire pe lângă unitățile speciale ale ofițerilor. Prin această măsură, s-a reușit îndepărtarea lor din oraș, dar o parte dintre ei au dezertat. Restul au fost dislocați la Turda, Aiud și Lunca Mureșului. Printre altele, acest comportament al lor a constituit baza argumentației românești conform căreia viața românilor de dincolo de linia de demarcație este în pericol, deci în apărarea lor se impune ocuparea punctelor strategice.

zicea că în piața Regele Matia făceau gălăgie mulți militari secui... [...]

24 decembrie 1918, după-amiază și seara Tristă sâmbătă de Crăciun... Azi au intrat aici trupele din România. Alaltăieri încă era în curs marele miting maghiar de protest în piața Regele Matia, iar azi, pe cealaltă parte, ei sunt cei care au ovaționat și au jucat.

La marea adunare de alaltăieri, 22 [decembrie], numărul participanților l-am apreciat la 12-15.000.[1] Era înțesat de oameni [...]. Trotuarele, toate, pline. [...] Cea mai impunătoare a fost manifestația din piața Regele Matia a lucrătorilor de la căile ferate, care au venit, și ei, tot cu steaguri roșii. Odată cu ei, au venit maghiari din provincie, din Sălaj și Săbolciu (Szabolcs). Am văzut printre ei câteva tipuri interesante de unguri, cu frumoase chipuri de oameni inteligenți. Această procesiune era compusă din aproximativ 1.500-1.800 de persoane. Separat au venit agricultorii – vreo 200 –, cu două frumoase steaguri unguresti. La 10 și un sfert, uriașa mulțime adunată aproape că se omogenizase. Peste puțin timp, s-a cântat Imnul, pe care – dinaintea Palatului Bánffy, stând la marginea trotuarului cu Pista Kovács – l-am cântat și eu, împreună cu toți ceilalți. Era soare cu dinți, și mulțimea a devenit nerăbdătoare să-i asculte pe vorbitori. [...] Au apărut, în sfârșit, către ora 10.45, la balcon oratorii adunării: Apáthy, Jenő Janovics, József Sándor, Sándor Vincze, Domján Száva Stengár, Avramescu și László Nagy, dr. Béla Lencz, trimisul special al orașului Debrecen.[2] Stengár a vorbit cu o uimitoare limpezime și logică. Publicul a fost cuce-

---

1) Diferite estimări privind numărul participanților la Marea Adunare de la 22 dec. avansează de la 10.000 până la 50.000 sau chiar 80.000 de persoane (cele mai multe relatări vorbesc despre 50.000). 2) József Sándor (1853–1945), președintele Asociației Culturale a Maghiarilor din Transilvania (EMKE, 1885–1941, 1944–1945), deputat atât în Parlamentul de la Budapesta (1896–1905), cât și în cel de la București (1922–1938). Ștrengan Demian Sava, conducător al social-democraților din Arad care s-a pronunțat împotriva declarației de unire de la Alba-Iulia. În 1919, a luptat împotriva armatei române, făcând parte din Armata Roșie a Republicii Sfaturilor; Gheorghe Avramescu, lider român social-democrat,

rit. Avramescu – subțire, zvelt – e un adevărat orator, care înflăcărează mulțimea. A vorbit românește. Și eu am priceput din cele spuse de el…[1]

——**LAJOS KELEMEN**, istoric și arhivist

[SIGURANȚA PUBLICĂ A DEVENIT CU TOTUL PRECARĂ]

La sfârșitul lunii octombrie 1918, Consiliul Național constituit la Budapesta i-a dezlegat pe militari de jurământul depus. La 29 octombrie, la Cluj, are loc un protest împotriva înstrăinării orașului Fiume[2], după care se înființează și aici Consiliul Național, sub președinția profesorului universitar István Apáthy, care, la drept vorbind, se ocupa doar de politică. Vicepreședinți au devenit Jenő Janovics, directorul teatrului, și Sándor Vincze conducătorul local al asigurărilor muncitorești. Din chiar clipa în care s-au stabilit aici, în oraș – acum, că ordinea se dusese pe apa sâmbetei, iar cârmuirea a preluat-o Consiliul Național –, așa-zicând în același moment a început jefuirea magazinelor

---

care la marea adunare de la Cluj a propus – invocând modelul elvețian – crearea unei Transilvanii independente; probabil László [Sütő-]Nagy (1894–1978), redactor, din martie 1919, editorul ziarului *Erdélyi Szemle*; credem că este vorba de dr. Géza Lencz (1870–1933), care era profesor al Institutului Teologic Reformat din Debrecen. [1]) Lajos Kelemen, *op. cit.*, vol. I, pp. 605, 611, 621–622, 627–630. [2]) Azi, Rijeka (Croația). Orașul a fost alipit Ungariei de către Maria Theresia, cu statut special (*corpus separatum*), în 1779. În cadrul Compromisului ungaro–croat din 1868, cele două părți nu au ajuns la un acord privind orașul, care a rămas în continuare parte a Ungariei până la sfârșitul Primului Război Mondial, bucurându-se de o largă autonomie. La 23 oct., Fiume/Rijeka a fost ocupat de militari croați, iar o săptămână mai târziu forțele de ordine ungare au părăsit orașul, care a avut o soartă zbuciumată după război, fiind disputat de Italia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven. După o perioadă cu statut de oraș-stat cvasiindependent, din 1924 a aparținut Italiei.

de pe strada Wesselényi Miklós[1]. Această veste a ajuns la primărie. Ofiţeri înarmaţi s-au dus într-un suflet acolo, gonindu-i pe hoţi, care apucaseră să spargă vreo două magazine. Eu şi fiul meu Jenő eram pe stradă, s-a iscat panică şi o goană grozavă, abia ulterior am aflat cauza. Consiliul Naţional Transilvănean înfiinţat la Cluj avea caracter preponderent socialist. I-au primit, desigur, în rândurile sale pe toţi cei care au vrut să intre alături de ei, printre alţii şi câţiva ziarişti cu totul fără însemnătate. Consiliul se declara cu caracter transilvănean.

Pe data de 2 noiembrie, ordinea era asigurată de nou-înfiinţata gardă civilă şi de ofiţeri. Au fost eliberaţi toţi deţinuţii politici, printre ei şi românii, măsură cu care toată lumea a fost de acord, mai puţin cu faptul că li s-a dat drumul şi celor închişi preventiv din cauza unor fărădelegi de drept comun. La drept vorbind, în momentul răsturnării Regatului Ungar şi a Coroanei, naţionalităţile – la noi, românii – şi-au revendicat dreptul la autodeterminare. Şi-au înfiinţat consilii naţionale separate deopotrivă românii, saşii, secuii. La începutul lui noiembrie, Consiliile Naţionale Român şi Maghiar au căzut de acord să aibă comandamente separate – în garda civilă românească şi, separat, în cea maghiară. Comandantul oraşului va fi generalul Ziegler, comandantul suprem al forţelor armate transilvane. Între timp, trenurile erau pline de militari înarmaţi, care se întorceau la casele lor. Linder, domnul ministru de război, a spus la Budapesta că nu vrea să mai vadă soldaţi.[2] Soldaţii

---

¹) Astăzi, str. Regele Ferdinand. ²) Béla Linder (1876–1962), ofiţer de artilerie, a luptat pe front pe toată durata războiului; col. din primăvara 1918. Ministru de război în Guvernul Károlyi (31 oct. – 9 nov. 1918). Faimoasa lui cuvântare spontană a fost rostită la 2 nov. 1918, în faţa ofiţerilor care depuneau jurământul în parlamentul ungar, în faţa guvernului: „Niciodată nu ne mai trebuie armată. Niciodată nu mai vreau să văd militari! Nu o să mai purtăm armament în afara serviciului!“ Mulţimea l-a ovaţionat. Prim-ministrul Károlyi, care a luat cuvântul după Linder, a încercat să explice discursul ministrului de război, spunând că se referă la politica pacifistă a guvernului şi că exprimă de fapt încrederea în bunele intenţii ale Antantei. De fapt, autorităţile se temeau de posibila răsturnare a ordinii de către soldaţii reîntorşi înarmaţi de pe front şi plănuiau dizolvarea sfaturilor militarilor, care reprezentau o putere paralelă

înarmați trăgeau cu armele din trenuri. Iar odată ajunși acasă, o parte a armatei răzlețite a trecut la represalii. Îi băteau și-i goneau pe notarii de la sate, au început să-i prade pe proprietari. Pe maghiari cu precădere, dar și pe români. Proprietari de pământ, notari de la sate și preoți jefuiți, bătuți se refugiau claie peste grămadă, din provincie, la Cluj. Sălbăticiți din pricina numeroaselor suferințe și a nesfârșitei vărsări de sânge, soldații reveniți acasă din război făceau uz de violență. La Cluj, au început zile și nopți pline de îngrijorare, sporită de zvonuri. Suntem înconjurați de români, astfel încât publicul maghiar a crezut că românii de la munte sau cei din împrejurimi vor năvăli în Cluj, iar aici vor purcede la jafuri și vor face baie de sânge. Nici vorbă de așa ceva: românii se organizau conștiincios și planificat, în vederea ocupării Transilvaniei. Am auzit cu urechile mele când, întrebat de ce a dat Consiliul Național arme, aflate la dispoziție aici, Consiliului Național Român, Apáthy a răspuns zâmbind, cu deplină convingere: Păi comandant e Ziegler [Siegler], fără permisiunea lui nu se pot folosi arme. Am rămas uimiți de o asemenea naivitate. [...] Atât de amplă a fost risipirea armatei în întregul ei, încât, la Cluj, Consiliului nu-i mai rămăseseră la dispoziție nici măcar cinci-șase ostași. La noi, siguranța publică a devenit cu totul precară. Funcționarii de bancă și-au înființat o gardă înarmată specială, populația civilă a trecut, și ea, la instruirea propriei gărzi civile. [...] O declarație a lui Goldiș, făcută la Arad în fața ziariștilor, cum că Transilvania se va rupe de trupul Ungariei, a luminat ca un fulger viitorul.[1] Iar

---

cu guvernul, și înlocuirea lor cu o gardă națională nouă, disciplinată. Guvernul dorea organizarea unei armate din cele mai tinere cinci contingente. Linder avea să se opună acestor planuri și să-și înainteze demisia. Cuvântarea dezastruoasă a lui Linder a devenit una dintre principalele explicații ale prăbușirii Ungariei. Formularea „Nu mai vreau să văd militari" a fost socotită printre cauzele determinante ale lipsei capacității de apărare a Ungariei, constituind și azi o parte marcantă a folclorului politic.

[1] Ar putea fi vorba aici de declarația lui Goldiș, apărută în *Aradi Hírlap*, la 10 nov. 1918: „România pretinde teritoriul lingvistic român din Ungaria, care, după părerea noastră, se extinde până la Chitighaz". Totuși, asupra acestei probleme vor decide românii din Ungaria, la întrunirea lor națională.

în Ungaria, tocmai în această vreme era cel mai mare haos. În vreme ce românii erau în pragul victoriei repurtate în urma uriașei lor propagande desfășurate vreme de zece ani, propagandă în spatele căreia un stat dispunea de o armată, la noi – vorbesc, în primul rând, despre Cluj – nu aveam la dispoziție nici șase soldați. Am avut câteva convorbiri confidențiale cu Janovics, vicepreședintele Consiliului Național. De la bun început, s-a arătat deznădăjduit, suntem terminați – a spus –, ne putem pregăti de tot ce e mai rău, la Budapesta e haos în toată regula. România amenință cu ocuparea Transilvaniei, se primește prin telefon știrea că patrule românești au trecut frontiera prin pasul Tulgheș, Janovics, directorul teatrului, vicepreședintele Consiliului Transilvănean, raportează cazul, la Budapesta, ministrului de război, care-i răspunde să născocească ei ceva dibaci. În schimb, s-a înființat la Cluj Consiliul Național Secuiesc, fiind ales președinte secretarul EMKE, József Sándor, un biet om cu totul stângaci, lipsit de experiență. Cazul Urmánczy[1] a stârnit o mare îngrijorare și indignare atât în rândul maghiarilor, cât și în cel al românilor. János, unul dintre membrii familiei Urmánczy – proprietari de pământ din preajma Borsecului –, și-a construit în localitatea Beliș un frumos castel. În urma agitației stârnite de soldații reveniți la casele lor, fabricii de cherestea de la Beliș i s-a pus foc, iar castelul Urmánczy a fost jefuit. Ca urmare a acestei situații, deputatul Urmánczy a intrat cu jandarmii în localitate și a ordonat împușcarea câtorva bandiți.[2] Acest lucru a stârnit tulburare mare în rândul populației maghiare, căci toată lumea se temea de represalii. [...]

---

[1]) Nándor Urmánczy (1868–1940), deputat, membru fondator al Consiliului Național Secuiesc. Începând de la jumătatea lunii noiembrie 1918, a lansat atacuri în presă împotriva politicii naționale promovate de Oszkár Jászi. După anul 1920, a devenit unul dintre conducătorii mișcărilor iredentiste maghiare. János a fost unul dintre frații lui, proprietar în Beliș și împrejurimi. [2]) La începutul lunii noiembrie 1918, prizonierii de război italieni care lucrau la gaterul din Călățele s-au răsculat. Au jefuit cantina și depozitul, după care au fugit. În urma lor, au sosit alți jefuitori: dezertori români și țărani din regiune, care au atacat și jefuit castelul din Beliș (la 58 de km sud-vest de Cluj) al lui János Urmánczy, păzit doar de câțiva jandarmi. Proprietarul castelului a reușit să fugă. Fratele lui mai mic, Nándor, a recrutat la Budapesta un comando alcătuit din 30-40

În urma proclamației românești, românii preiau în ritm susținut stăpânirea în orașe, ca bunăoară la Alba Iulia.[1] [...]

Nimic n-a fost să stea stavilă în calea trupelor românești, și sosit-a ziua – consemnată în cartea destinului: „Clujul în mâinile românilor". Trupele românești au intrat în Cluj în preziua Sărbătorii Crăciunului. Au venit dinspre Someșeni, iar primarul Gusztáv Haller le-a ieșit în întâmpinare. În prealabil, primarul îndemnase – prin afișe – populația să rămână calmă: „Știu că orașul e parte a sufletului vostru, că vă sunt dragi integritatea și siguranța cetățenilor săi, de aceea vă rog pe toți să vă păstrați cumpătul și să vă abțineți de la chiar și aparența vreunui comportament turbulent".

Trupele care și-au făcut apariția erau echipate deficitar, o parte purtau opinci. Populația i-a primit fără urmă de pornire dușmănoasă; câte unul care se mai trezea să facă zâmbind câte o remarcă privitoare la îmbrăcămintea cu lipsuri și era auzit de vreun ofițer sau soldat era luat la bătaie. În general, orășenii – maghiari, firește – au început să fie bătuți cu bâtele, cu biciul, sarcina supremă fiind să se pună stavilă, prin forță și teroare, unei eventuale rezistențe.

În ce mă privește, m-am dus după-amiază în piața Regele Matia, plină de armată. Conducătorii români de aici au salutat armata română în fața statuii lui Matia și, ceea ce pentru noi era un lucru neobișnuit, soclul și grupul statuar erau pline de

---

de oameni. Cu ajutorul lor, la 8 nov. s-a instalat din nou la castel, încercând recuperarea obiectelor jefuite. Aceștia au atacat și învins cetele locale, executând pe loc 25-30 de localnici prizonieri. La 12 nov., o comisie mixtă a Comitetelor Naționale maghiare și românești a investigat incidentul și a condamnat această acțiune voluntaristă, aflată în afara legii. Memoriile lui Jenő Kertész (v. *infra*, pp. 348–361 și biografia, p. 491) se referă la acest caz. În timpul tratativelor între guvernul ungar și Consiliul Național Român, Ștefan Cicio-Pop a declarat la data de 13 nov. 1918 că în această confruntare au fost uciși 91 de români, ceea ce confirmă ideea că teritoriile locuite de români nu pot rămâne sub dominație maghiară (*Kolozsvári Hírlap*, 14 nov. 1918, p. 3). [1]) Trupele românești au intrat în Alba-Iulia la 18 dec. 1918.

oameni. Aş minţi dacă aş spune că noi nu eram deprimaţi. Trupele intraseră în oraş sub comanda generalilor Neculcea și Gherescu.[1] O scenă la fel de neobişnuită și, la prima vedere, bizară a fost când, în jurul statuii, fete, bărbaţi, generali și soldaţi, formând un cerc amplu, au încins un dans românesc. Abia în vremea de azi a devenit această scenă o imagine respectabilă, pentru că realmente este o treabă democratic-patriarhală, dar cu care noi nu suntem obişnuiţi. Ar fi fost – chiar și imaginar – de necrezut ca un general austriac să se prindă în horă cu unguroaice, colonei şi ofiţeri, avocaţi și domni de jur-împrejurul statuii lui Matia. Trist Crăciun a fost, cu siguranţă, acesta. Adevăr pun pe hârtie și când spun că, din momentul intrării armatei, siguranţa publică a fost restabilită, patrule românești echipate cu căști făceau prin oraş ronduri de pază mixte cu gărzile naţionale maghiare și prindeau indivizii suspecţi, ciomăgindu-i pe recalcitranţi. [...]

În vreme ce românii înaintau hotărâţi și tot mai siguri, astfel încât la începutul lui decembrie au intrat în Târgu-Mureș – linia de demarcaţie era Mureșul –, la noi și-au pierdut pur și simplu capul cu toţii și s-a trecut la plăsmuirea de fantasme cum că Antanta, într-un fel sau altul, o să ne ajute, cu toate că, încă din tratatul din 1916, Transilvania fusese făgăduită României, iar România nu doar că ținea cu dinţii de promisiunea care i se făcuse, dar a și ocupat teritoriul cu ajutorul armelor. Asta – când, la noi, stâlpi de cafenea și agenţi, politicieni speculativi se adunaseră în jurul nevolnicului și iresponsabilului magnat Károlyi, răsturnând milenarul regat ungar, fără să poată veni în loc cu vreo formă – oricare – de bună rânduială. [...]

În acest timp, István Apáthy a fost numit comisar guvernamental în Transilvania, el fiind cel care a dus tratative cu generalul român Neculcea, comandant suprem, căruia se zice

---

[1]) Constantin Neculcea (1873–?), general, Regimentul 56 infanterie al Diviziei 14 a armatei române în timpul Primului Război Mondial. Anton Gherescu (1863–?), colonel.

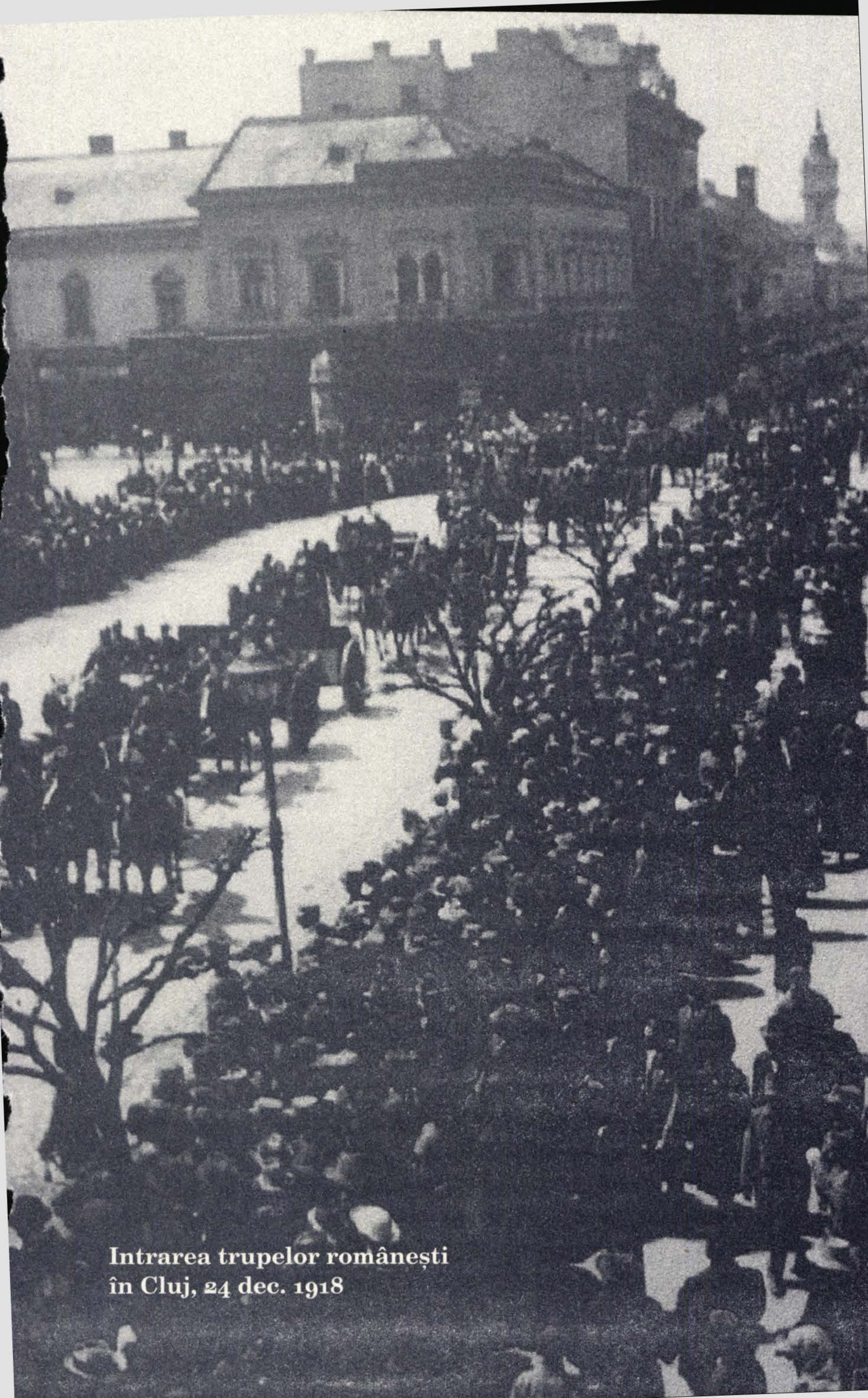

Intrarea trupelor românești
în Cluj, 24 dec. 1918

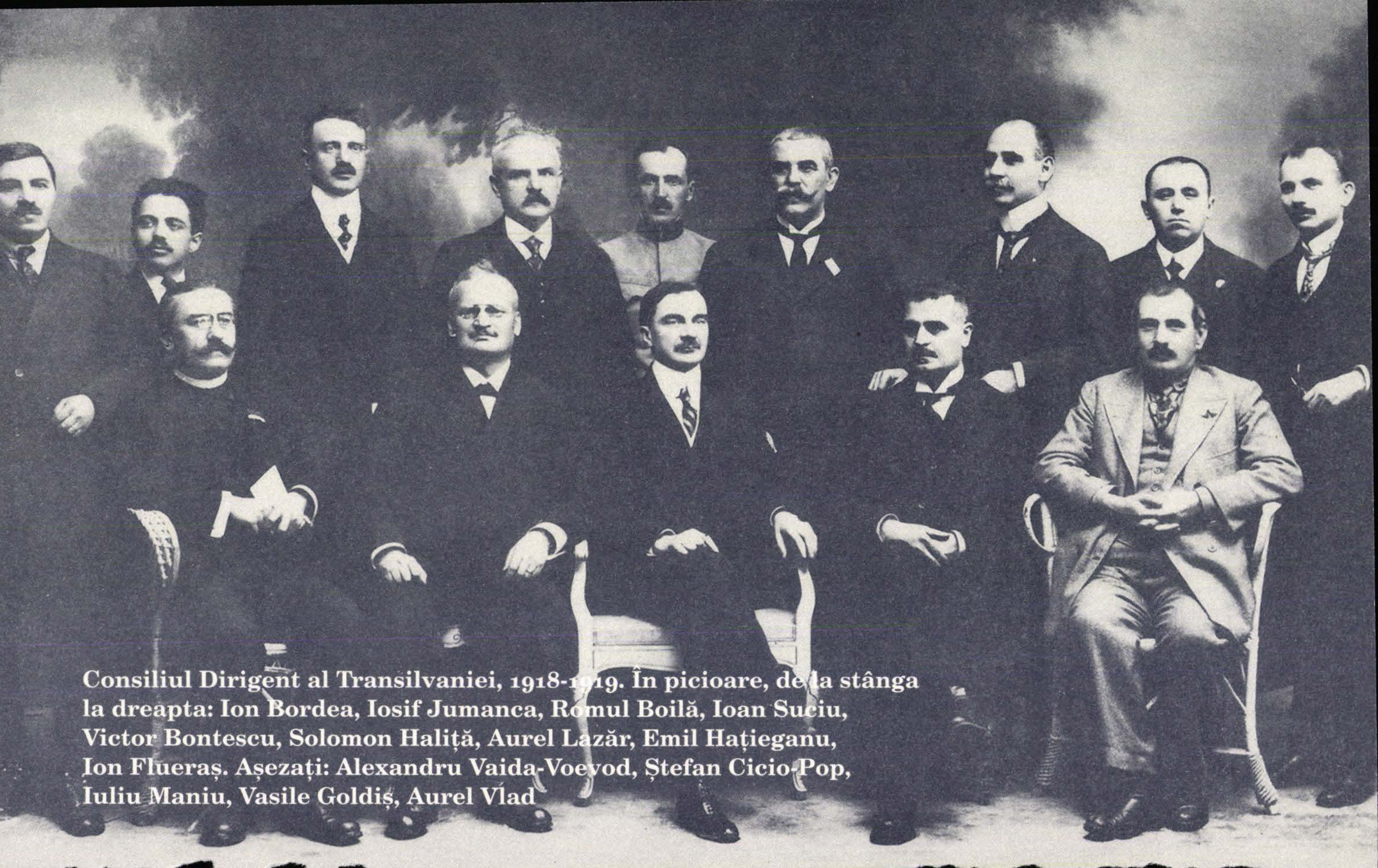

Consiliul Dirigent al Transilvaniei, 1918-1919. În picioare, de la stânga la dreapta: Ion Bordea, Iosif Jumanca, Romul Boilă, Ioan Suciu, Victor Bontescu, Solomon Haliță, Aurel Lazăr, Emil Hațieganu, Ion Flueraș. Așezați: Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Aurel Vlad că-i dădea instrucțiuni de la Budapesta colonelul francez Vix[1] să nu depășească linia Mureșului, dincolo de care erau situate trupele maghiare, neînsemnate ca număr.[2] Puțin i-a păsat lui Neculcea de aceste ordine: l-a prevenit pe Apáthy că, dacă opune rezistență, o să dea ordin să se bombardeze Clujul. Budapesta s-a mișcat, în fine, și l-a trimis aici pe László Fényes, un ziarist într-o doagă, care voia cu orice chip să facă valuri și care a avut un rol însemnat în izbucnirea revoluției, pe care a tot profețit-o în parlament.[3] A dus și el tratative, din însărcinarea guvernului ungar, cu conducerea trupelor românești, doar că acestea nu l-au prea luat în seamă, ci și-au văzut de-ale lor. [...] Trupele românești se apropiau, în vreme ce, la Cluj, soldații secui aduși aici făceau ravagii grozave. Plecaseră la război și, înrăiți, au început să bea de câte ori aveau ocazia, trăgeau cu arma pe străzi; într-o zi, în zori, la capătul străzii Fadrusz János, cineva a aruncat o grenadă de mână, care a explodat. Trotuarul străzii Wesselényi Miklós, din centrul orașului, era plin de cartușe folosite. Se spune că se auzea și de la fereastra Consiliului Național Român, ba un glonte s-a rătăcit chiar și în Biblioteca Universității. În gara din Cluj, un soldat beat a împușcat, fără nici un motiv, o femeie.

---

[1]) Ferdinand Vix (1876–1941), general francez. În 1918–19, lt.-col. Vix a fost șeful comisiei militare a Antantei la Budapesta. De numele său este legată „Nota Vix“ (sau „Memorandumul Vix“). La ședința din 26 febr. 1919 a Conferinței de pace, s-a decis o nouă linie de demarcație, hotărâre pe care Vix a comunicat-o guvernului ungar la 20 martie. Faimoasa „Notă“ obliga armata ungară să se retragă la 100 km de linia Satu-Mare–Arad, până aproape de Tisa. Ca urmare a acesteia, Mihály Károlyi a demisionat, iar în Ungaria s-a instaurat dictatura comunistă, așa-numita Republică a Sfaturilor. [2]) La acea dată, conducătorii militari și politicienii francezi nu reușeau să se pună de acord cu privire la recunoașterea valabilității în continuare a convenției de la Belgrad, semnată la 13 nov. 1918. Acest acord de pace garanta – până la încheierea finală a păcii – menținerea administrației maghiare. Gen. Berthelot nu era de acord cu recunoașterea valabilității convenției, în vreme ce Vix și Franchet d'Espèrey, comandantul forțelor din Balcani, ca și Clemenceau, susțineau recunoașterea convenției, cu anumite corecții. Câștig de cauză a avut prima poziție, după care a devenit clar pentru guvernul maghiar că nu poate conta pe o alianță cu Antanta. [3]) László Fényes (1871–1944), ziarist, om politic; în 1918, este membru al Consiliului Național, secretar de stat în Ministerul de Război. La apropierea armatei române care se pregătea pentru forțarea Mureșului, guvernul – la cererea lui Apáthy – i-a delegat pe comisarii guvernamentali Zoltán Rónai și László Fényes să meargă în Transilvania, pentru discuții cu generalul Berhelot, conducătorul Misiunii Franceze în România. La 17 dec., cei doi au discutat la Cluj cu comisarul general Apáthy și cu comandantul armatei, Kratochvil. La Târgu-Mureș, la 18 dec., László Fényes a dus tratative cu privire la forțarea Mureșului cu generalul Neculcea, nereușind să plece mai departe, spre Sibiu și București. A declarat totuși că guvernul maghiar nu va renunța niciodată la aceste teritorii. După această luare de poziție, Consiliul Național Maghiar din Cluj a dat publicității o declarație adresată popoarelor lumii, în care se afirmă, în numele maghiarilor din Transilvania, adoptarea principiilor wilsoniene de autodeterminare.

Administrația a rămas, pentru moment, în mâna maghiarilor. În ce ne privește, am predat poliției maghiare două revolvere și 28 de cartușe, pe care, din motive de siguranță, eu și fiul meu le păstraserăm până atunci la noi. Treburile erau gestionate, în parte, de comisarul guvernamental al Ungariei de Est; lui Apáthy i s-a propus postul de ministru al învățământului și al cultelor, el însă n-a primit. Curând, a fost arestat și a stat multă vreme închis la Sibiu...¹

——FARKAS GYALUI,
directorul Bibliotecii Universității din Cluj

---

¹) Gyalui Farkas, *Emlékirataim 1914–1927*, Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2013, pp. 268–274, 276–277, 280–282, 284–289, 298–299, 305–306.

[PRESA A FOST SINGURA BRANHIE PRIN CARE RESPIRAU MAGHIARII]

ADUNAREA NAŢIONALĂ DE LA ALBA IULIA

Filmul continuă.

Am ajuns la momentul în care *Consiliul Naţional se transformă în Comisariatul Guvernamental al Ungariei de Est*[1] și se mută, cu o arhivă uriașă și cu direcţii de specialitate cu tot, în clădirea cantinei studenţești. Urmează și 1 decembrie, Comisariatul Guvernamental află că românii ţin adunare naţională la Alba Iulia. S-a hotărât numaidecât că, în scurtă vreme, maghiarii vor ţine în piaţa Regele Matia o adunare naţională pentru autodeterminare. La această uriașă adunare populară românească lucrătorii din presa maghiară nu au participat. Măcar și pentru că, pe atunci, nici un ziarist maghiar nu știa românește. În orele târzii ale serii, Lajos Kőműves[2] l-a prins în cafeneaua New York pe Emil Isac, care tocmai se întorsese de la marea adunare. I-a dictat lui Lajos Kőműves o descriere evocatoare, care a apărut, sub formă de foileton, în *Kolozsvári Hírlap*, ca singura corespondenţă în limba maghiară despre marea adunare de la Alba Iulia.[3] [...]

Jenő Janovics a luat tot mai rar cuvântul de la balconul primăriei, iar ultima cuvântare n-a mai rostit-o, ci a plâns continuu. În clădirea Mensei [cantinei studenţești], atmosfera este din ce în ce mai agitată.[4] Se apropie „ocupaţia“. Nu vin trupe ale Antantei, ci trupe românești preiau militar administrația. A venit iarna. Vreme aspră, rece. La o oră de prânz, au sosit dinspre Bistrița – în ciudate sunete de goarnă, încă străine urechilor ungurești – trupele românești. La fel de pregnant își pusese amprenta extrema extenuare pricinuită de războiul mondial pe trupele victorioase cum trebuie să-și fi pus și pe trupele învinse ce se revărsau în dezordine pe drumul de întoarcere. Neîndoielnic că aceste trupe se îndreptau spre Piața Centrală în șiruri ordonate, disciplinate. Însă doar adevărului istoric îi rămânem credincioși dacă spunem că unii sau alții dintre soldați înaintau rupți, purtând pălării de paie, cu mămăligă și fasole uscată în ranițele udate de ploaie. Firește, toate acestea nu făceau decât să sporească valoarea umană a trupelor. [...]

---

[1]) Comisariatul Guvernamental Superior din Ungaria de Est (Keletmagyarországi Főkormánybiztosság) a fost înfiinţat de guvernul maghiar la 6 dec. 1918, pentru guvernarea teritoriilor ocupate în Transilvania. Până la ocuparea Clujului, această instituţie a constituit o contrapondere la Consiliul Dirigent. Comisariatul condus de István Apáthy a funcţionat până în ianuarie. Cel mai activ era departamentul de relaţii cu românii, condus de Jenő Kertész.

[2]) Lajos Kőmíves Nagy (1886–1977), jurnalist, dramaturg; colaborator al ziarului *Kolozsvári Hírlap*, apoi al lui *Keleti Újság*.

[3]) *Kolozsvári Hírlap*, 3 dec. 1918. Articolul publicat nu consideră Hotărârile ca fiind surprinzătoare și îndeamnă la calm și încredere faţă de conducătorii români.

[4]) „Mensa Academica“, din 1910 cămin și cantină studenţească pe str. Avram Iancu. Între decembrie 1918 și ianuarie 1919 a găzduit sediul Comisariatului Superior Guvernamental pentru Ungaria de Est.

Începând cu discursul colonelului Neculcea dinaintea statuii regelui Matia, Ungaria istorică s-a stins. Au urmat dureroasele vremuri de tranziție. Predarea armelor. Starea excepțională. Afiș pe afiș. Prin natura lucrurilor, schimbarea puterii statale n-a putut merge ca pe roate, dar, ca să caracterizez cu un cuvânt situația de atunci: cea mai amară pilulă a fost rechiziționarea locuințelor. [...]

Am fost la teatru când a avut loc primul spectacol festiv românesc. Îmi amintesc de alegoria lui Bârsan[1], care a dramatizat clipa solemnă a unirii. Balcoanele erau pline până la refuz cu militari, membri ai familiilor românești venite și din provincie, care au cântat în picioare noul imn regal. În toată sala eram minoritari noi doi, eu și colegul László Boross, care am stat pentru ultima oară în fotoliile din rândul al cincilea, pe locurile libere ce reveneau publicației *Kolozsvári Hírlap*... [...]

Presa nu poate juca, în împrejurări normale, un rol atât de mare pe cât i-l confer eu acum, când prezint public până și chestiunile ei interne. În acele vremuri de tranziție însă, presa a însemnat totul. Presa a fost singura manifestare a maghiarilor transilvăneni. Despre organizare politică nici nu putea fi vorba. Dintre oamenii politici maghiari de atunci, doar György

---

1) Zaharia Bârsan (1878–1948), scriitor, regizor, dramaturg, primul director al Teatrului Românesc din Cluj.

Bernády[1] a fost cel care a simțit că trebuie făcut ceva, că aici, la Sibiu, trebuie duse tratative cu conducătorii Consiliului Dirigent, iar nu la Budapesta. Din proprie sârguință, a și trecut pe la Sibiu, a dus tratative, s-a interesat, susținând de fiecare dată, în mod corect, că este „însărcinat cu afaceri fără acreditare". Și, deoarece pe atunci cenzura apăsa și mai greu asupra orașelor dinspre hotar, presa din orașul nostru a devenit automat presă centrală. În prezentul caz – înțelegând aici și alte ziare –, e o cât se poate de potrivită turnură stilistică să afirm că presa a fost singura branhie prin care respirau maghiarii. Mai cu seamă *Keleti Újság* și-a înțeles menirea istorică. Mai târziu, după cum vom vedea, în redacția acestei publicații s-a născut editura Szépmíves Céh[2], în această redacție s-a luat hotărârea de a face ca această minoritate moleșită – care, fără îndoială, foarte greu s-a obișnuit cu denumirea de „minoritate"[3] – să-și revină în simțiri.[4]

——— **ERNŐ LIGETI**, jurnalist din Cluj

---

[1]) György Bernády (1864–1938), om politic, primar al orașului Târgu-Mureș (1900–1912 și 1926–1929). A vizitat Sibiul în jurul datei de 20 aug. 1919, însoțit fiind de Ioan Vescan, prefectul județului Mureș. S-a întâlnit cu conducătorii Consiliului Dirigent, cu care a avut tratative mai ales pe tema învățământului confesional. [2]) Editură fondată în 1924 de scriitori și jurnaliști maghiari din Transilvania. Din 1926, trece în mâinile comunității literare Erdélyi Helikon. Pe toată durata existenței ei, editura a fost condusă de Károly Kós. Aici au apărut cele mai importante creații ale scriitorilor maghiari din România din perioada interbelică. [3]) Înainte de 1918, nu s-a folosit termenul „minoritate", ci „naționalitate". Autorul face referire la situația naționalităților înainte de 1918 și o compară cu soarta maghiarilor minoritari de după aceea. În cea de-a doua jumătate a anilor '30, când a apărut acest text, în spațiul spiritual maghiar din România se desfășura o dispută pe tema: „Uman vorbind, viața minoritară poate fi demnă de trăit?" [4]) Ligeti Ernő, „A kisebbségi élet bölcsője, I. Az alba-juliai nagygyűlés", *Független Újság*, 23 iun. 1935, nr. 23, p. 5.

TOAMNA ȘI IARNA ANULUI 1918 GĂSESC TRANSilvania în fierbere, cea mai activă fiind studențimea. La Cluj, manifestații mai mari au loc în ultimele zile din octombrie. Deținuții politici sunt eliberați, iar unele instituții fac declarații de loialitate față de noua conducere de la Budapesta. La mijlocul lui noiembrie încep, la Arad, negocierile dintre Consiliul Național Român, reprezentat de Iuliu Maniu, și delegații guvernului de la Budapesta, fără succes însă. Doi avocați, unul din Cluj, membru al Consiliului Național Maghiar, celălalt din Lugoj, se află, fiecare în felul lui, în miezul evenimentelor din orașul lor.

[NICI UN FEL DE TULBURĂRI DEOSEBITE DE NATURĂ REVOLUȚIONARĂ]

...[M-am întâlnit] pe la amiază, în fața tribunalului, cu un alai împodobit cu cocarde și cântând cântece patriotice. În fruntea alaiului pășea, alături de alții, Sándor Vincze.[1] M-am simțit solidar cu ei și am întrebat: ce este?

— La Budapesta a izbucnit revoluția! mi-au spus.

Am pășit cu toții însuflețiți mai departe.

Dinaintea comandamentului armatei, oamenii au revendicat eliberarea deținuților politici români. General-locotenentul Cziegler, invocând disciplina militară, a fost nevoit să țină piept mulțimii, deși a făcut declarația politică potrivit căreia și el socotește de dorit redarea libertății celor care sunt victimele convingerii lor naționale.

Mulțimea, mult sporită, s-a dus apoi în fața actualei cazărmi nr. 81, unde s-a produs și o mică învălmășeală – dintr-o neînțelegere, cum se-ntâmplă de cele mai multe ori cu ocazia unor astfel de încăierări așa-zis revoluționare.

---

1) Consiliul Național Maghiar din Transilvania (cu denumirea oficială: Comitetul din Transilvania al Consiliului Național Maghiar) a fost înființat la Cluj la 1 nov. 1918, sub conducerea profesorului universitar István Apáthy, din partea Partidului Independentist, a lui Jenő Janovics, director de teatru, din partea Partidului Civic Radical (Polgári Radikális Párt), și a politicianului social-democrat Sándor Vincze.

Paza de la poarta cazărmii era, conform regulamentului, înarmată, iar gornistul sufla, în zgomotul infernal, cât îl ţineau bojocii. Din mulţime, cineva a strigat că gornistul suflă în trâmbiţă ca semnal pentru foc. Aşa s-a dezlănţuit apoi, prin sporirea virulenţei, o năvală împotriva porţii cazărmii. Abia mai târziu s-a aflat că gornistul intonase încetarea stării de război. Masa de oameni apucase însă să pătrundă de-acum în curtea cazărmii şi asedia poarta închisorii aflate în fundul curţii, pe care garda n-a vrut s-o deschidă. Abia după ce au spart geamurile a cedat garda, a deschis porţile, iar deţinuţii politici români au ieşit alergând, într-o indescriptibilă stare de extaz, cu bocceluţele, direct la gară...

S-a petrecut însă şi un caz tragic: din pricina emoţiei, bătrânul Dancăşiu din Răşinari, agronom cu dare de mână, trecut de şaptezeci de ani, a fost lovit de apoplexie. Consiliul Naţional i-a organizat o înmormântare solemnă. Consiliile Naţionale maghiare i-au depus pe sicriu ample coroane, împodobite cu panglici prevăzute cu texte româneşti şi ungureşti. Pe una dintre panglici, stătea scris: „A forradalom első mártírja“ („Primul martir al revoluţiei“). Sándor Vincze a fost delegat ca vorbitor. În cuvântul său, a înfierat regimul care, pe pământul Transilvaniei, i-a prigonit pe cei mai buni oameni ai majorităţii româneşti pentru cea mai nobilă credinţă a lor. Sicriul a fost condus de un frumos cortegiu la gară, unde a fost depus într-un vagon şi apoi transportat. Toate acestea, desigur, pe cheltuiala statului ungar. [...]

Prima şedinţă a Consiliului Naţional Român de la Cluj a avut loc în sala mare a direcţiei Băncii Economul, sub preşedinţia lui Amos Frâncu.[1] Persoanele mai importante din Consiliul Naţional Român au fost dr. Iulian Pop, Utalea, Dandea, Simu (actualul subprefect) şi un maior pe nume Hădu, şi abia câteva zile mai târziu li s-a alăturat cunoscutul dr. Emil Haţieganu, judecător principal la tribunalul din Cluj. La scurt timp după ce și-a făcut Hațieganu apariția pe scenă, Frâncu – care suferea de beția și nebunia puterii – a intrat într-un con de umbră. Își zicea tot timpul comisar plenipotențiar al Consiliului Național Român, făcând-o pe tribunul poporului. A fost foarte amuzant când Frâncu a vrut să se cațere din nou pe fotoliul de președinte și a venit la Consiliul Național Maghiar pentru automobil. Comandantul parcului auto al Consiliului Național era Pali Mádai, un ofițer auto din timpul războiului. Firește, Mádai l-a trimis pe Amos Frâncu la președinte. Apáthy însă era permanent ocupat, ducea tratative cu delegații, dispunea măsuri, cu el nu se putea vorbi, preda și la universitate – astfel încât Amos a ajuns, în cele din urmă, la Sándor Bilke, care l-a trimis, la rândul său, la Janovics. Acesta n-a putut să-l refuze, fapt pentru care Amos, cu bine-cunoscutu-i entuziasm, l-a sărutat pe Janovics, care a rămas uluit.

---

[1] Amos Frâncu (1866–1933), jurist, apărătorul memorandiştilor. Având din ce în ce mai multe conflicte cu Consiliul Naţional Român Central, a fost înlăturat (nov. 1918) de la conducerea Consiliului Naţional Român din Cluj. Din 1920, parlamentar, „avocatul moţilor“.

Și mai interesant este motivul pentru care Amos Frâncu a cerut mașina.

A afirmat că se duce pe Valea Someșului, să-i potolească pe țăranii români, care se zvonea că se-ndreaptă spre Cluj. Noi nu știam despre așa ceva, dar Frâncu o ținea una și bună pe-a lui. I-am dat, așadar, mașina, cerându-i în secret șoferului ca, în urma unei defecțiuni tehnice, să se-ntoarcă la Cluj. O jumătate de oră mai târziu, Emil Hațieganu, care pe vremea aceea era deja președintele Consiliului Național Român, s-a interesat telefonic dacă Frâncu a căpătat mașină. Eu am fost cel care i-a dat lui Hațieganu răspuns telefonic.

— Cu adevărat mare necaz, a spus Hațieganu.

Degeaba i-am explicat că-i „comandasem“ șoferului o defecțiune tehnică, Hațieganu nu avea încredere în așa ceva. De fapt, Hațieganu știa că Frâncu vrea să se ducă la Târgu-Mureș, pentru că acolo ar fi intrat chipurile armata română. M-a rugat să punem cumva mâna pe mașină, să nu lăsăm să ajungă la Târgu-Mureș. Așa s-a făcut că am telefonat autorităților târgumureșene să aibă grijă că vine cu mașina la Târgu-Mureș un nebun care se dă drept delegat al Consiliului Național Românesc, să nu cumva să-l ia în serios!

Șoferul a făcut într-adevăr o defecțiune tehnică și, pătruns de frig, obosit, s-a întors, împreună cu Francu, la Cluj.

Hațieganu, în contrast cu predecesorul său, a adoptat o atitudine nobilă, ca a unui adevărat european, făcând astfel cu putință colaborarea dintre cele două Consilii Naționale. Primul lucru pe care l-am făcut a fost ca – prin afișe – să îndemnăm populația la calm și la muncă. Acesta a fost primul afiș din Cluj în limba română. Titlul, în ungurește, era „Felhívás“, în românește „Apel“... În acele zile, au apărut deja în unele balcoane câteva steaguri românești mici, miniaturale, bunăoară la Pordea, Poruțiu și la ferestrele Consiliului Național românesc.

La Cluj, de altminteri, n-au existat nici un fel de tulburări deosebite de natură revoluționară. Străbăteam serile cu mașina periferiile și vedeam cu împăcare că siguranța publică e neștirbită. Ordinea era asigurată de vechea poliție orășenească maghiară, și nimeni n-a profitat de vremurile tulburi pentru acțiuni individuale. Administrația a rămas, și ea, cea veche. [...]

Garda românească s-a format în primele zile ale revoluției în cazarma din Magyar utca.[1] Conducătorii ei au fost căpitanul Cotuți, decedat între timp, și încă doi ofițeri ce slujiseră în armata austro-ungară. Era cu neputință să nu vezi în comportamentul gărzii românești o disciplină incomparabil mai mare față de cea a formațiunilor noastre. În speranța unei rezolvări pașnice, nici în acest caz n-am eludat indicațiile către oficiul fiscal de a ordonanța plata sumei de bani necesari pentru întreținerea gărzii românești. Față de aceasta însă, degeaba s-a stăruit săptămâni la rând la depozitul central de arme pentru eliberarea de arme. [...]

---

[1] Azi, bulevardul 21 Decembrie 1989. În noiembrie, garda națională română s-a separat de cea maghiară și a funcționat într-o cazarmă separată. Până la acea dată, exista o colaborare bună între gărzile românești, maghiare și săsești. Echiparea și înarmarea gărzii românești au fost sprijinite de guvernul de la Budapesta. În virtutea principiilor autodeterminării popoarelor și în numele egalității între ele, maiorul Cotuți/Kotucz, comandantul gărzii naționale românești, a primit de la guvernul maghiar aproximativ 2.300.000 de coroane. Membrii și colaboratorii Consiliului Național Român, care fuseseră anterior angajați ai statului, își primeau în continuare salariile.

Legătura noastră cu Consiliul Național Român a fost destul de bizară și, cu toate că între dr. Hațieganu și câteva personalități conducătoare maghiare se plămădiseră relații cât se poate de familiare, cele două consilii n-au cunoscut cu adevărat nici o clipă o apropiere. În prima perioadă, funcția de legătură între cele două consilii naționale s-a angajat s-o facă dr. Bódog Somló[1], de neștearsă memorie, pe care – spre surprinderea generală – am reușit să-l câștigăm pentru acest rol. S-a descurajat însă curând și, încetul cu încetul, n-a mai fost dispus să facă nimic – mai cu seamă după eșuarea cunoscutelor tratative de la Arad.[2] Ziarele au relatat, la vremea lor, în amănunțime ce s-a petrecut la Arad, astfel că eu mă pot referi doar la ce am trăit noi în legătură cu aceste tratative. Consiliul Național Maghiar de la Cluj i-a delegat pentru tratativele de la Arad pe Sándor Vincze

---

1) Bódog Somló (1873–1920), filozof, jurist, sociolog, specialist în filozofia dreptului, profesor la Universitatea din Cluj (1905–1918), respectiv la cea de la Budapesta (1918–1919). Unul dintre fondatorii Societății de Științe Sociale (Társadalomtudományi Társaság). În 1920, s-a sinucis. Somló – în calitatea sa de șef al departamentului superior juridic al Ministerului Naționalităților, condus de Oszkár Jászi, și de delegat al Consiliului Național clujean – a luat parte în noiembrie-decembrie 1918 la tratativele de la Arad. Este unul dintre cei care au elaborat planul de cantonizare pe baze etnice a Transilvaniei. 2) După ce, la 9 nov., Consiliul Național Român și-a declarat intenția de a prelua controlul asupra a 26 de comitate din estul Ungariei, au început tratativele între el și guvernul ungar, în zilele de 13–14 nov., la Arad. Delegația guvernului de la Budapesta a fost condusă de Oszkár Jászi, iar șeful delegației Consiliului Național Român a fost Iuliu Maniu, care a ajuns la locul tratativelor doar în ziua de 14. Jászi a propus românilor autonomie, într-un sistem cantonal, pe teritoriile unde românii reprezentau majoritatea absolută, cu condiția ca, în părțile în care maghiarii erau majoritari, și ei să se poată bucura de autonomie. Maniu a respins aceste propuneri, spunând că ele nu asigură ordinea publică în teritoriile locuite de români. Ca răspuns, Jászi a prezentat un plan în 11 puncte, în care a propus predarea întregii puteri de guvernare Consiliului Național Român, în teritoriile locuite în majoritate de români; CNR primea drept de reprezentare în parlamentul de la Budapesta, iar drepturile minorităților ar fi fost garantate pe bază de reciprocitate, conform legii naționalităților, adoptată de Ungaria în 1868. Românii au respins și această propunere, iar Maniu a făcut clară intenția conducătorilor români de a se rupe total de Ungaria.

și poate pe încă cineva, pentru a-i asista pe negociatorii maghiari și a le oferi informații.[1] După sosirea noastră, am fost înștiințați cu disperare la telefon ce s-a întâmplat – pentru numele lui Dumnezeu! – la Beliș.[2] La auzul vărsării de sânge de la Beliș, tratativele s-au împotmolit din capul locului. În ce ne privește, abia mai târziu am aflat detaliile tragediei și, totodată, că negociatorii români de la Arad au utilizat această oricum dureroasă anomalie ca să tragă de timp, până la sosirea lui Maniu. Cu prilejul convorbirilor telefonice cu delegații de la Arad, a fost tot timpul prezent și Somló și, chiar și prin vălul de fum al celor zece ani care au trecut, memoria mea a păstrat vie imaginea lui Somló ascultând – o, cât de resemnat, cât de pregătit la orice! – rapoartele de la Arad.

La vestea alarmei de la Arad, am decis, firește, imediat să cercetăm cazul de la Beliș, căci amenința să dea peste cap tratativele arădene, ce se dovediseră până atunci pline de mari speranțe. Rolul de agent de legătură l-am preluat eu de la Bódog Somló, și curând am reușit să cădem de acord cu Consiliul Național românesc ca o comisie mixtă să se deplaseze la locul tragediei. Din partea noastră, membrii comisiei au fost locotenentul în rezervă dr. Endre Balázs și cu mine, iar din partea românească, dr. Poruțiu și dr. Pordea.[3]

Am pornit în două mașini. – La depozitul de la Călata a Întreprinderii Forestiere (*Kalotaszegi Erdőipar Rt.*), ne-am putut face o imagine despre tragedia care avusese loc. Toți cei cu care ne-am întâlnit aici ne-au avertizat să nu cumva să tragă în noi așa-zisa armată care face ordine. Sub asemenea auspicii am urcat, prin minunatul ținut, până la Beliș. De-a lungul întregului drum de aproximativ 20-25 de kilometri, n-am întâlnit nici o ființă vie, ba – spre bucuria noastră – nici soldați. La Beliș, uriașa fabrică de cherestea cu douăsprezece gatere și

---

1) La tratative trebuia să participe și István Apáthy, președintele Consiliului Național Maghiar din Transilvania. Delegații Consiliului Național Român au refuzat însă participarea la tratative a celorlalte consilii naționale. 2) Problema a fost tematizată de Ștefan Cicio Pop. V. *supra*, p. 338, nota 2. 3) Augustin Pordea (1885–1960?), avocat, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

toate anexele ne-au primit făcute scrum. Noi însă am luat-o direct spre castelul Urmánczy, unde-și avea sediul așa-numitul detașament Urmánczy.

Acest detașament a fost recrutat la Budapesta de Nándor Urmánczy, fratele mai mare al omului politic naționalist extremist, cunoscut în politica maghiară, în vederea salvării domeniului său de la Beliș. János Urmánczy cumpărase cândva nu mai puțin de 28 de mii de iugăre de pădure virgină de brad în împrejurimile zonei Beliș, construindu-și, la întâlnirea dintre Someșul Rece și râul Beliș, pe înălțimea ce domină Valea Belișului, un castel după toate cerințele gustului apusean, cu o luxoasă capelă monumentală. Castelul a fost devastat de țăranii înfuriați, care au dus totul, până la ultimul cui, și s-a reușit recuperarea doar a unei părți neînsemnate din lucrurile luate și cărate în cele câteva zile de după sosirea detașamentului. Dar și acestea – în ce stare! Arme de vânătoare cu intarsii de fildeș, mobile de mahon, perdele de mătase, fotolii cu pielea jupuită – toate într-un haos înspăimântător. [...]

Belișul era plin de grozăvii. Am dat și peste doi morți: unul dintre intendenții Întreprinderii Forestiere, iar celălalt un fel de lucrător la cantină sau măcelar... [...] Am încheiat procesul-verbal, redactat de cel mai în vârstă dintre noi, dr. Poruțiu, cu conștiința faptului că, slavă Domnului, nu e vorba de atâtea victime câte le prezentau știrile. Ne-au urcat, așadar, în mașină și am pornit-o în jos, pe drumul în serpentină. Am simțit deodată o duhoare pestilențială și pe partea dreaptă a drumului am zărit câteva gropi fumegânde. Curioși să aflăm care parte a fabricii mistuite de foc o mai fi mocnind, ne-am dat jos din mașină și ni s-a prezentat vederii una dintre cele mai înfricoșătoare scene ale revoluției. Magazia de cartofi a fabricii arsese până la temelii, rămânând întreagă doar pivnița – iar în pivniță un morman de leșuri. În partea cea mai de sus a grămezii de cadavre – o țigancă cu pumnii strânși și trupul unui tânăr în haine militare, de vreo 18-19 ani, cu o grimasă ce aducea a rânjet. Acest maldăr era cel care fumega și emana mirosul insuportabil. În prima clipă, nici n-am văzut că ar fi mai multe decât aceste două hoituri aflate în partea de sus, și abia mai târziu am bănuit din contururi că mai sunt și dedesubt. Ne-am urcat din nou îngroziți în mașină și au pornit în viteză spre Cluj...

Ajunși la Cluj, l-am informat numaidecât pe conducătorul tribunalului militar, solicitând cele mai urgente demersuri. După cum l-am sunat la telefon și pe comandantul detașamentului, care a stat încremenit să-mi asculte până la capăt reproșurile. În ce-l privește – a răspuns el –, era încredințat că leșurile au ars de multă vreme, și s-a apărat spunând că nu se pot face gropi în pământul înghețat, așa încât, conform obiceiului de pe câmpul de luptă, a dispus arderea morților...

Cele 25-30 de cadavre încă întregi văzute de noi au fost incinerate chiar în acea noapte, astfel încât a doua zi de dimineață nici urmă nu mai era din detașamentul militar de restabilit ordinea, deoarece citația trimisă de tribunalul militar n-a putut s-o preia nimeni. Cu asta, am și încheiat – în ce ne privește – documentele masacrului de la Beliș. Ca să mai spun ceva despre căpitanul Braun, comandantul detașamentului – când ne-am luat rămas-bun, mi-a spus resemnat: cariera sa militară a luat sfârșit... După toate indiciile, va fi să emigreze în Brazilia. Impresia noastră despre el era că fusese luat de vârtejul evenimentelor și că – fără nici o urmă de rea-voință – a vrut să pună capăt tulburărilor revoluției cu metode severe din vreme de război, căci, ca om, dezastrul în masă de la Beliș l-a impresionat în mod vizibil. [...]

Mii și mii de evenimente se petreceau zi de zi. Prin cele 10-15 telefoane ale Consiliului Național, anarhia revoluționară, tragedia Transilvaniei maghiare se complicau necontenit. La desprinderea Transilvaniei însă, foarte multă vreme aproape nimeni nu se gândea. Nici măcar aceia – puțini – care, încă din 1916, erau convinși de pierderea Transilvaniei n-au luat în serios, sub influența unui optimism general, cu totul nejustificat de altfel, pregătirile de separare. Defetiștii însă credeau serios într-o Transilvanie de sine stătătoare, la care se alătură eventual și Bucovina. Cei care erau mai puțin optimiști erau convinși de cea mai largă autonomie a Transilvaniei, iar domnii români întrebați, dintre care câțiva au devenit miniștri ai

Consiliului Dirigent, subliniau și ei cât sunt de convinși de nivelul mai înalt al românilor transilvăneni și că și Vechiul Regat trebuie ridicat la acest nivel, fapt pentru care socotesc neapărat necesară autonomia. [...]

Unirea necondiționată a Transilvaniei era, chiar și în ochii celui mai cunoscător maghiar, o surpriză atât de mare, că-l cuprindea realmente amețeala când auzea știrea prima oară.

Am făcut apoi și noi o contra-Alba-Iulie la Cluj.

Delegații Transilvaniei s-au adunat în sala mare a Societății Industriașilor.[1] Se adunaseră atât de mulți, încât nici nu mai aveau loc în încăperile societății. Tocmai de aceea, cea mai mare parte a programului s-a desfășurat în fața poporului care năpădise în piața Regele Matia. Delegații principali au vorbit de la balcon. A impresionat în mod plăcut delegatul de la Debrecen. Și ei ar fi fost cuprinși în cele 28 de comitate ale Transilvaniei autonome. [...]

S-au făcut și filmări cu mulțimea de vreo zece mii de persoane și, cu toate că numărul celor strânși în piața mare părea să fie de sute de mii, atmosfera era, de la om la om, de-a dreptul tristă. [...]

În pofida bine-cunoscutului meu optimism, după primele săptămâni am devenit din nou defetist. Urgentam fără încetare consultarea cu Consiliul Dirigent, căci de la Pesta nu puteam aștepta nici măcar cât de la noi înșine. Cu o ocazie, poate chiar înainte de 1 decembrie, în rândurile noastre s-a născut ideea că poate se va reuși împiedicarea anexării noastre la România prin proclamarea republicii autonome a Transilvaniei. [...]

Defetiștii au început să sporească, moment în care am propus într-o ședință deschisă că, dacă tot nu vine muntele la Mahomed, atunci să ne ducem noi la Sibiu... Apáthy nici n-a vrut să audă despre așa ceva, căci el nici o clipă nu-și pierduse nădejdea că toate astea sunt doar tranzitorii: regulile tratatului de armistițiu stau sub ocrotirea onoarei internaționale și, ca urmare, pe el nu-l interesează Consiliul Dirigent de la Sibiu. [...]

---

1) Marea adunare de la Cluj, organizată de Consiliul Național Maghiar din Cluj, la 22 dec. 1918.

Pe 13 ianuarie, Apáthy nu s-a simțit bine. Am reușit să-l aduc ca locțiitor al său pe Grandpierre[1], comisarul guvernamental al orașului și al comitatului, pe care l-am pus la curent cu planul privind Sibiul. Am și pregătit, cu Laurențiu Oanea[2], secretarul președinției Consiliului Dirigent, planul delegației. Acesta mi-a comunicat că Maniu ne primește cu sinceră bucurie și cu dragă inimă. Delegația a pornit pe 14 ianuarie, cu luare-aminte să nu fie considerată oficială. Din delegație au făcut parte József Papp, fostul președinte al baroului; profesorul dr. Menyhárt, reprezentând Universitatea; baronul János Jósika, reprezentând Biserica Reformată; Lajos Jordáki, reprezentând muncitorimea; poate încă cineva – și eu.[3] Trenul nostru a ajuns seara târziu la Sibiu, unde un domn Savu, cu joben și o statură impunătoare, unul dintre secretarii particulari ai lui Maniu, ne-a primit cu două mașini și ne-a comunicat că ni s-au oprit camere la Împăratul Romanilor, iar Maniu ne-a rezervat dimineața de a doua zi, începând de la primele ore. Ne-am culcat cu mari speranțe, iar dimineața la ora 8.30 așteptam deja în anticamera biroului prezidențial. Abia a trebuit să așteptăm unu-două minute – dintre delegațiile prezente în anticamera aglomerată pe noi ne-a primit primii un domn cu ochi albaștri, sociabil, nițel cam prea politicos, cu o figură tipică de intelectual, de vreo 45 de ani, unul dintre cei mai democratici și sinceri oameni politici din statele care au succedat prăbușirii Ungariei milenare. Gentilețea sa a mers până acolo, încât a prevăzut că succesul misiunii – asumat de o delegație cu o componență atât de reușită – este ca și asigurată. A pus în evidență cât de mult îl apreciază pe József Papp, care, pe vremea când el era avocat, i-a fost președinte la barou; după cum și pe mine m-a salutat cu vorbe pline de căldură, ca pe unul al cărui renume a ajuns – precum a spus – până pe câmpul de luptă, grație unei neînfricate munci pline de convingere pe care am depus-o în interesul deținuților politici români ce lâncezeau în închisorile curții penale a armatei, exprimând, în același timp, prețuirea și recunoștința neamului românesc. Am fost profund mișcat, căci la toate mă așteptam, dar la asta nu, ca activitatea mea de avocat, pe care și-a pus amprenta concepția mea despre lume, să fie pusă într-o astfel de lumină.[1] (La nici două luni și jumătate, armata regală română a făcut efectivă „prețuirea“ ei, iar după mai bine de un an am putut deveni din nou optimist.[2])

---

[1]) Emil Grandpierre (1874–1938), jurist, judecător la tribunalul de la Cluj, scriitor; comite suprem al comitatului Cluj (dec. 1918 – ian. 1919). Co-fondator și vicepreședinte al Uniunii Maghiare (1921). Fondator și președinte al Partidului Național Maghiar (1922). În 1925, renunță la toate funcțiile politice și se mută la Budapesta. [2]) Laurențiu Oanea (1888–1970), avocat, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, membru al Marelui Sfat Național, om politic. [3]) József Papp (1873–1944), avocat, publicist, secretarul Partidului Independentist și Pașoptist, filiala din Cluj, membru al Comitetului Municipal, comite suprem al Clujului din iulie 1917 până în octombrie 1918. Gáspár Menyhárt (1868–1940), jurist, profesor de drept civil maghiar și austriac la Universitatea din Cluj (1911–1920). Baronul János Jósika (1888–1958), moșier, deputat al Partidului Maghiar, vicepreședintele Societății Muzeului Ardelean, membru în consiliul director al Statusului Romano-Catolic (așadar, nu ar fi putut reprezenta Biserica Reformată, cum spune aici Jenő Kertész); din 1940, prefect al județului Sălaj. Lajos Jordáky senior (1888–1969), tipograf, lider de sindicat; în 1918, membru în Comitetul Național Maghiar din Cluj; în perioada interbelică, redactor al ziarului *Romániai Népszava*, membru în conducerea națională a Partidului Social-Democrat.

Scena pentru istorie de la Sibiu a pornit, așadar, sub auspicii dintre cele mai bune. Punctul nostru de vedere a fost ca pe teritoriile maghiare din Transilvania administrația să fie ungurească, pe cele românești – românească, iar pe teritoriile cu populație mixtă să fie mixtă. Jurământ să nu se ceară de la funcționari, ci doar angajament, căci și acesta obligă la fidelitate și autorizează sancțiuni corespunzătoare. Ne-am expus

---

1) Un proces al autorului s-a desfășurat la Sibiu, chiar în această sală: atunci, ca avocat, era apărătorul în fața tribunalului al directorului român al școlii din Rășinari, al judelui și al comandantului pompierilor. Pe doctorul Aristotel Banciu l-a reprezentat în fața tribunalului militar. Doctorul, care era cetățean ungar (și cetățean român totodată), a fost arestat la București pentru că a participat la redactarea ziarului *România Mare*. A reușit transferarea cauzei de la tribunalul militar la cel civil. *8 Órai Újság*, 11 sept. 1918. 2) Kertész a fost arestat în 1919 și deținut mai mult de un an.

atât de convingător punctul de vedere, încât Maniu abia a fost în stare să găsească argumente contrare. (Maniu era atât de bine implicat în cel mai prevenitor cu putință – și aparent cordial – comportament, încât o dată a folosit sintagma *„méltóztattam mondani“**). În principiu, aproape că a recunoscut îndreptățirea propunerii noastre, dar a făcut referire la situația istorică, amintind așa, tangențial, despre decizia de principiu privind cele douăzeci și opt de comitate. N-a contestat textul acordului de armistițiu. Între timp, cum tot stătea să ocolească iscusit salturile logice ale adevăratului torent de argumente, a intrat secretarul său particular, pe care l-a întâmpinat în mod vizibil surprins, ba chiar nițel impacientat. Căci lăsase în prealabil vorbă să nu-l deranjeze nimeni, nu primește pe nimeni și nici legături telefonice să nu i se facă. Secretarul i-a înmânat o telegramă, pe care Maniu a pus-o nedesfăcută sub pahar, la care unul dintre noi i-a atras politicos atenția că nici n-a desfăcut telegrama. Și dacă e un lucru foarte important!? La care a răspuns că cifrul și descifrarea telegramei ar lua timp. L-a chemat, așadar, pe secretar sunând din clopoțel și i-a înmânat telegrama ca s-o citească... După câteva minute, apare din nou, sfielnic și jenat, secretarul și-i șoptește ceva. Maniu își cere iertare și se duce în încăperea alăturată, la telefon. Când a revenit, ne-a comunicat descurajat că, într-adevăr, comandamentul suprem al armatei a considerat necesar să ia anumite măsuri de siguranță cu caracter prevenitor și în regim de favoare în legătură cu Apáthy. Aproximativ așa a exprimat el, cuvânt cu cuvânt, acest lucru, astfel încât, în ce ne privește, nici o clipă nu s-a pus problema posibilității ca față de Apáthy să se fi dispus măsuri mai serioase. (De fapt, doar la revenirea acasă am auzit, pe la Teiuș, despre arestarea sa.) După convorbirea telefonică a lui Maniu, ne-am continuat tratativele, iar cinci-șase dintre noi au încercat să-l convingă cu cele mai alese argumente pe magistralul interlocutor Maniu, care făcea față cu succes asaltului nostru concentrat. În cele din urmă, la o oră după aceea, am părăsit clădirea prezidențială cu promisiunea că Maniu va prezenta chiar în acea zi chestiunea în fața așa-numitului consiliu de miniștri[1] și ne va comunica rezultatul. Caracteristic naivității noastre rezultate din psihoza de masă este că mai mulți dintre noi am crezut serios în izbânda demersului nostru. A doua zi, am primit, firește, mesajul conform căruia, spre regretul său, consiliul n-a găsit cu putință să-și însușească propunerea. [...]

---

* „Am găsit de cuviință / am socotit de demnitatea mea / am binevoit să spun“ (n. tr.).

Încetul cu încetul, administrația, justiția, jandarmeria, poliția, finanțele, armata – ungurești – au dispărut. Nu-și închipuiseră nici măcar domnii conducători români că o să meargă chiar așa strună.

Legătura cu Budapesta s-a întrerupt spre mijlocul lunii martie. Chiar și cei prinși acolo au ajuns acasă doar printr-un important ocol. Pe la 25 martie, a sosit de la Budapesta Ernő Ligeti, iar știrea lui despre „izbucnirea“ Comunei a produs o senzație incredibilă.[2] Nici măcar elementele cele mai extremiste n-au fost în stare să perceapă această veste în cea mai deplină realitate a sa. Căci ultima știre despre Béla Kun fusese că poliția budapestană l-a bătut groaznic.[3] E drept că publicația *Az*

---

[1]) Este vorba de Consiliul Dirigent, care era văzut ca un fel de guvern provincial. [2]) După 20 martie, guvernului ungar i s-au înmânat notele colonelului Vix, documentele privind tratatele de pace. Acestea au permis armatei române să înainteze cu 5 km la vest de linia Debrecen–Gyoma–Hódmezővásárhely, prevăzându-se crearea unei zone neutre în Ungaria de Sud. Mihály Károlyi și Guvernul Berinkey au găsit inacceptabile aceste prevederi, așa că au plănuit numirea unui nou guvern, alcătuit exclusiv din politicieni social-democrați, în speranța că aceștia vor putea primi eventual ajutor militar sovietic. Între timp, aripa stânga a socialiștilor a dus tratative cu conducătorii comuniștilor – care se aflau la acea dată în penitenciar – despre unificarea celor două partide. Totodată, despre Mihály Károlyi (președinte al republicii între ianuarie și martie 1919) s-a zvonit că ar fi demisionat. A doua zi, social-democrații și comuniștii au proclamat Republica Sfaturilor. Organul executiv plenipotențiar al noii forme de stat a devenit Consiliul Director Revoluționar, cu sarcinile ministeriale au fost învestiți comisarii. Conducătorul nominal era Sándor Garbai, dar puterea reală era în mâinile comisarului pentru politica externă, Béla Kun. [3]) La 22 febr. 1919, comuniștii au manifestat în fața redacției cotidianului social-democrat *Népszava*. S-au tras focuri

Est, orientat spre soarele cel roşu de la răsărit, a conferit oricum acestei scene, prin reportajul său pe trei coloane, o însemnătate istorică – dar ca acesta să preia puterea[1], în capitala Ungariei, cu adepţii săi, aflaţi într-o nesemnificativă minoritate în cadrul mişcărilor muncitoreşti, n-am putut să credem. În cele din urmă, am aflat, din câteva ziare trecute ilegal peste graniţă, că s-a întâmplat, într-adevăr, ceea ce nici în vise nu ne-am fi putut închipui.[2]

——**JENŐ KERTÉSZ**, avocat din Cluj

[PE STRĂZI... M-A ÎNTÂMPINAT O ATMOSFERĂ BIZARĂ]

La jumătatea lui noiembrie [1917], Béla Mezőssy[3], ministrul agriculturii, a numit „Comisia Imobiliară Transilvăneană“.[4] [...] Ideea comisiei a avut-o István Bethlen, iar ducerea la îndeplinire a planului a fost încredinţată profesorului András Jászberényi, de la Academia Economică din Cluj. Această comisie m-a ales, la 18 ianuarie 1918, fără să mă fi întrebat, membru corespondent.

---

de armă, iar incidentele s-au soldat cu moartea a patru poliţişti. Ca urmare, Béla Kun a fost arestat, dar s-a ocupat în continuare, din penitenciar, de organizarea partidului şi de elaborarea planului de unire cu Partidul Social-Democrat din Ungaria. [1] Articolul de fond, pe prima pagină a ziarului *Az Est*, din 23 mart. 1919: „Az orosz-szovjet csapatok védelme alá helyezzük magunkat“ („Ne punem sub protecţia armatei ruso-sovietice“); Articolul amintit aici se află pe p. 2 sub titlul „Proletárdiktatúra Magyarországon“ („Dictatură proletară în Ungaria“). [2] Kertész Jenő, „A tíz év előtti Erdély napjai“, *Korunk*, 1929, nr. 1, pp. 11–12, 15; nr. 2, pp. 89–92, 97; nr. 3, p. 174–178. [3] Béla Mezőssy (1870–1939), deputat de orientare independentistă, secretar de stat (1906–1910), iar în anii 1917–1918 ministrul agriculturii. [4] Funcţionau, concomitent, un comitet naţional şi unul transilvan privind circulaţia imobilelor (Országos- és Erdélyi Ingatlanforgalmi Bizottság), care avea sarcina de a împiedica afacerile speculative pe piaţa imobiliară, în scopul de a înlesni împroprietărirea invalizilor şi văduvelor de război. Comitetul controla şi

Foarte mulţi au considerat că a sosit momentul rezolvării radicale a chestiunii naţionalităţii româneşti. Unul dintre instrumentele acesteia a fost tocmai această comisie, a cărei sarcină era de a-i împiedica pe români să obţină bunuri imobiliare. Autorităţile de cadastru puteau doar prenota toate contractele de vânzare-cumpărare sosite la ele – de pe teritoriul anumitor comitate –, după care acestea erau trimise la Cluj, la Comisia Imobiliară, solicitând de la ea autorizaţie de transcriere. Noi, avocaţii, vedeam consternaţi că această comisie respinge, aproape fără excepţie, toate contractele în care cumpărătorul este român sau are un nume cu o astfel de sonoritate.

La mine soseau aproape zilnic adrese strict secrete, să mă pronunţ dacă socotesc justificată sau nu autorizarea. A trebuit să răspund la următoarele întrebări: a) cetăţenia, limba maternă, confesiunea vânzătorului; b) cetăţenia, limba maternă, confesiunea cumpărătorului; c) în ce măsură a fost cumpărătorul o persoană de încredere în timpul războiului? d) care este ocupaţia principală a cumpărătorului? e) cumpărătorul s-a ocupat până în acel moment de agricultură? f) este în interesul vital al vânzătorului să vândă bunul imobil? Sau doar conjuncturile favorabile îl determină să vândă? g) este dezirabil din motive de politică funciară acordul autorităţii pentru contract? h) dacă acordul nu e de dorit, ar putea XY să recomande un cumpărător care să corespundă din punctul de vedere al politicii funciare? i) numele, cetăţenia, limba maternă, confesiunea şi domiciliul cumpărătorului recomandat.

Vreme de câteva săptămâni, n-a sosit nici o autorizaţie. Vânzările de bunuri imobile s-au blocat cu totul. După care, acolo

---

aviza vânzarea şi cumpărarea imobilelor, precum şi închirierea sau arendarea lor pe o perioadă mai mare de zece ani. Comitetul din Transilvania avea 6 membri ordinari şi 18 supleanţi externi. Autorul, avocatul Jakabbfy, făcea probabil parte dintre aceştia din urmă. Uniunea Transilvană (Erdélyi Szövetség) reclama de ani de zile constituirea unei astfel de comisii, cu scopul, în afara celor amintite deja, de a controla – cu precădere pe teritoriile aflate în apropierea graniţelor – cumpărarea de pământuri de către naţionalităţile nemaghiare.

unde cumpărătorii erau români, cererile însoţite de respingerea autorizărilor au sosit înapoi cu sutele.

În ce mă priveşte, în fiecare caz eram atent, cu mâna pe conştiinţă, să văd dacă cumpărătorul se ocupă cu adevărat de agricultură, dacă a existat sau nu, la vreme de război, vreo obiecţie privind calitatea sa de persoană de încredere şi dacă transferarea dreptului de proprietate este sau nu în interesul vital al vânzătorului. În toate cazurile în care am socotit justificată, din aceste puncte de vedere, acordarea autorizaţiei – asta am propus, fără deosebire de confesiunea sau naţionalitatea cumpărătorului.

În cazul în care cumpărătorul era român, am putut, în scurtă vreme, să constat refuz chiar şi în situaţiile în care eu propusesem aprobare. Această împrejurare, ca şi nemăsurata indignare pe care aceste dispoziţii le stârniseră m-au determinat să mă duc la Cluj şi să iau legătura cu István Bethlen şi András Jászberényi. Mi-am exprimat îngrijorarea în faţa amândurora, cerându-le ca ori să mă elibereze din funcţia pe care n-am cerut-o, ori să-mi accepte propunerile. Lui Bethlen i-am comunicat şi faptul că, în această speţă, o să-l interpelez pe ministru în parlament. După tratativele de la Cluj, comisia a pus în aplicare măsuri mai blânde în privinţa comitatului Caraş-Severin, luând în considerare propunerile pe care le făcusem. [...]

SFÂRŞITUL STĂPÂNIRII UNGARE ÎN COMITATUL CARAŞ-SEVERIN

De Ziua tuturor sfinţilor,[1] dimineaţa, pe străzile Lugojului m-a întâmpinat o atmosferă bizară. Oamenii umblau în grupuri în sus şi-n jos şi vorbeau zâmbind, erau binedispuşi: izbucnise revoluţia! Ceea ce altădată era, încă, o temută nălucă a cuprins marea masă cu un sentiment de împăcare şi mulţumire, ca fapt ce a avut loc, ca realitate împlinită. Ba s-a lăsat chiar cu chiote, un adevărat extaz de bucurie. Am putut vedea curând militari, jandarmi, ba chiar şi ofiţeri, de pe şepcile cărora lipsea rozeta, iar de la sabie canaful. Oamenii nu știau de ce, dar se declanșase un război de distrugere a tuturor emblemelor de la șepci. Chiar și poștașii și hamalii de la căile ferate și-au pus, în locul rozetei, câte o panglică sau o floare. Încă de dimineață, dinspre gară s-au tot auzit împușcături. Era o modalitate a militarilor aflați în trecere de a-și exprima bucuria. De la cazarma honvezilor, a venit știrea că acolo a luat ființă consiliul militar, sub conducerea colonelului Zsolt Réthy, iar la primărie avocații dr. Jenő Dobó, dr. József Hausz și dr. József Fényes au convocat o adunare populară, în vederea constituirii Consiliului Național lugojan.[1] [...] Singurul necaz a fost că românii s-au ținut departe de această acțiune. La lăsarea serii, între militarii aflați în trecere și paza de barieră de la calea ferată a avut loc o ciocnire armată, căreia i-au căzut victimă doi soldați. [...] Vicecomitele Aurél Issekutz[2] a convocat pe data de 2 [noiembrie], la ora 3 după-amiază o consfătuire, la care au luat parte toți factorii orașului, fără deosebire de naționalitate și confesiune, dintre români dr. Valér Branisce, episcopul dr. Valér Frențiu, avocatul dr. György Dobrin, arhidiaconul dr. György Popoviciu și directorul de bancă Domokos Rațiu. Din partea socialiștilor, József Oregyán și Parten Jian.[3] La această consfătuire mi-am format convingerea că, în interesul menținerii și asigurării ordinii publice, voi avea un rol și în săptămânile următoare: deocamdată, nu mă pot retrage din viața publică.

---

[1]) 1 nov. 1918.

---

¹) Zsolt Réthy (1870–1934), comandantul Regimentului 8 de honvezi infanterie; după 1920, organizatorul și comandantul direcției agențiilor vamale din Ungaria. Jenő Dobó, renumit avocat din Lugoj, conducător local al social-democraților. József Hausz avocat, membru al Partidului Independentist. József Fényes, avocat. ²) Aurél Issekutz, vicecomite al comitatului Caraș-Severin, apoi comisar guvernamental; după 1920, comandant al poliției din orașul Székesfehérvár din Ungaria, apoi secretar de stat la Ministerul de Interne. ³) Valeriu Braniște (1869–1928), profesor, publicist, om politic, membru al Partidului Național Român. În 1918, a fost ales membru al Marelui Sfat Național, iar în cadrul Consiliului Dirigent a preluat de la Vasile Goldiș resortul cultelor și instrucțiunii publice. Valeriu Traian Frențiu (1875–1952), episcop greco-catolic al Lugojului între 1913 (ales în noiembrie 1912) și 1922. Gheorghe Dobrin (1875–1952), avocat, om politic, întemeietorul ziarului local *Drapelul*; numit prefect al județului

Membrii Consiliului Naţional aleşi cu o zi înainte au declarat aici că nu mai e nevoie de acest consiliu, căci la Budapesta a luat fiinţă un guvern legal din sânul Consiliului Naţional, astfel încât aici sunt chemate să ia măsuri autorităţile subordonate guvernului. Toţi sunt, aşadar, de acord cu demersul vicecomitelui de a ţine consfătuire pentru discutarea treburilor şi cu faptul că-şi dă silinţa să conducă şi pe mai departe administraţia.

Dr. Branisce subliniază că – deoarece viitoarea apartenenţă a comitatului nostru şi viitorul său mod de administrare sunt probleme care nu ţin de noi – noi nu putem face aici politică înaltă, ci trebuie să ne străduim, umăr la umăr, ca siguranţa persoanelor şi a bunurilor să fie păstrată în toate împrejurările. A preconizat ca, în scopul lămuririi în acest sens a populaţiei, să se ţină în cursul zilei de mâine o adunare populară. Se alătură propunerii vicecomitelui de organizare a gărzii civile. Consfătuirea a luat hotărârea ca vicecomitele şi cei solicitaţi să ia măsurile necesare pentru înfiinţarea gărzii civile. [...]

Pe 3 noiembrie, şi-au făcut apariţia în oraşul nostru trimişii Consiliului Poporului şi al Armatei cu sediul la Timişoara, ca să înfiinţeze aici un nou Consiliu al Poporului, care îşi subordonează autorităţile.

Tentativa locotenent-colonelului de stat-major Albert Bartha şi a avocatului dr. Ottó Róth[1], aflaţi în fruntea Consiliului

---

Caraş-Severin în 1920 de către Guvernul Averescu. George Popovici(u) (1862–1927), preot, profesor, protopop de Lugoj, delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, organizator al Partidului Naţional Român, apoi, în perioada interbelică, al Partidului Naţional Liberal din judeţ; Dominic Raţiu, şeful sucursalei locale din Lugoj al Băncii Albina, membru în consiliul director al instituţiei financiare Solidaritatea, iar după 1920 directorul transilvan la Creditul Industrial; József Oregyán, cârciumar, preşedinte ales (din anul 1914) al organizaţiei de bază al Partidului Social-Democrat.

[1]) Albert Bartha (1877–1960), ofiţer de stat-major, între 9 nov. şi 12 dec. 1918 ministru de război (în Guvernul Károlyi), funcţie pe care a deţinut-o, în Ungaria, şi în anii 1946–1947. Otto Roth/ Ottó Róth (1884–1956), avocat din Timişoara, om politic social-democrat, conducătorul aşa-zisei Republici Bănăţene. A nu se confunda cu politicianul sas Hans Otto Roth (1890–1953).

Poporului din Banat cu sediul în Timișoara, a eșuat.[1] Nici socialiștii, nici radicalii nu s-au arătat dispuși să-și schimbe atitudinea arătată până acum, iar românii, în frunte cu doctorul Branisce, ajunseseră să-i persifleze pe cei din grupul lui Róth. Branisce a comunicat, încă de la consfătuirea de ieri, că a primit mandat de la domnii din Timișoara ca să preia autoritatea publică, la care a răspuns, desigur, cu un refuz. Branisce a mers cu persiflarea până acolo, încât a povestit că, la Timișoara, armata sună din trompetă în felul următor: „Doktorrototo, doktorrototo." La vicecomitele Issekutz sosesc necontenit, din tot comitatul, vești despre cele mai incredibile ravagii. De multe ori, firește, fantezia mai brodează și ea la toate acestea, dar cele petrecute cu adevărat sunt suficiente ca să ofere prilej de deznădejde. [...]

Dimineața, la ora 10, vreo 50 de ofițeri și subofițeri români s-au dus de la cazarma de honvezi la Concordia, locul adunării populare românești. Spuneau că pun acolo bazele unui batalion de poliție, în vederea asigurării ordinii. În ce mă privește, eram convins că, față de hotărârea consfătuirii de ieri, liderii românilor îi vor disuada pe acești bărbați în privința planului. M-am înșelat. La adunarea populară românească prezidată de episcopul Valér Frențiu și la care a luat cuvântul și dr. Branisce, acești bărbați au contribuit, și ei, la decizia lui Remus Dobo și a tovarășilor săi, și astfel s-a decis instituirea batalionului de poliție, iar mai mulți dintre ei chiar s-au angajat să propage și în localitățile învecinate acest germene al armatei românești din Ungaria.

Adunarea populară a socialiștilor și a cetățenilor s-a desfășurat la ora 3 după-amiază – mai exact, din cauza ploii torențiale, nu în fața primăriei, ci în sala mare a Casei comitatului, pusă la dispoziție de vicecomite. S-au prezentat mulți muncitori și cetățeni. Scaunul de președinte a fost ocupat de Béla Wunder.[2] Scopul convocării adunării populare a fost făcut cunoscut de József Oregyán în limba maghiară, de dr. Jenő Dobó

---

¹) Privind proclamarea Republicii Bănățene. ²) Béla Wunder, director al Casei de Asigurări Muncitorești din localitate, social-democrat.

în germană, iar György Urzică l-a prezentat în românește.[1] Cuvântările au fost cumpătate, adecvate situației. Publicul a fost uimitor de disciplinat. Noi – reprezentanți ai vechiului regim – n-am fost injuriați, ba chiar cei prezenți s-au comportat față de noi cu tot respectul. În timpul ședinței, a sosit telegrama guvernului adresată vicecomitelui, prin care se cerea formarea gărzii naționale. Puteau adera și militari, fiecărui membru promițându-i-se o soldă de 30 de coroane, iar ofițerilor – de 40. La o promisiune atât de ademenitoare, s-au prezentat, firește, mulți.

Pe 4 noiembrie, au sosit la Casa Comitatului vești dintre cele mai triste. S-a cerut de peste tot din comitat ajutor militar sau de jandarmi, lucru pe care vicecomitele nici măcar nu-l avusese în vedere. Presați din mai multe părți, prim-pretorii și notarii n-au mai cerut, în cursul aceleiași zile, decât arme și muniție. Distribuirea acestora a devenit posibilă, chiar dacă nu în cantitatea solicitată. Pentru aducerea armelor, bocșănenii au trimis un tren special. Au primit 200 și muniție corespunzătoare. În plasa Făget, bande își făceau de cap încă de la 3 noiembrie. Au jefuit patru negustori. În dimineața zilei de 4, când aceștia se apropiau de Făget, intelectualii români, în frunte cu protopopul ortodox, le-au ieșit în întâmpinare, ca să-i facă să se răzgândească. Intervenția lor a rămas fără rezultat. După ce au jefuit, din nou, alte două prăvălii, garda civilă din Făget a făcut apel la arme. I-a venit în sprijin și un aparat al detașamentului de aviație de la Lugoj, și astfel s-a reușit dispersarea banditilor. La fața locului au rămas morți treisprezece de bărbați și patru femei, iar doi bărbați și două femei au fost grav răniți.[2]

---

1) Gheorghe Urzică, tipograf, social-democrat; din anii '30, președinte al Uniunii Muncitorilor Grafici din România. 2) La 4 nov. 1918, o mulțime de militari reîntorși de pe front, despre care se zvonea că vor să jefuiască magazinele, s-au adunat în piață. Trăgători rămași neidentificați au tras în ei, înregistrându-se 15 morți. La 6 nov., au fost sparte câteva magazine, dar mulțimea nu s-a dispersat nici după ce jandarmii au folosit armele. A fost trimis de la Arad un avion care a lansat asupra mulțimii câteva bombe. Și-au pierdut viața peste o sută de oameni.

Bandiții regrupați pe drumul ce duce la Coșava au fost risipiți definitiv de jandarmi – care nu reacționaseră până atunci – ajutați de avion: treizeci de morți și mulți răniți. Jandarmii și garda civilă n-au suferit pierderi. [...]

Atmosfera în orașul nostru e substanțial mai liniștită și, deși pe teritoriul comitatului au mai fost raportate jafuri, se poate nădăjdui că ordinea se va restabili cât de curând. Cu membrii gărzii naționale au fost, din păcate, multe necazuri. Disciplina era din ce în ce mai laxă, iar cei care slujeau în primul rând pentru soldă au declarat că, dacă nu-și primesc imediat banii, își părăsesc serviciul. [...] La ședința din 14 noiembrie a comisiei administrative, am căpătat o imagine cu adevărat întristătoare despre cele petrecute în comitat. În afara jafurilor și a utilizării de arme, vicecomitele a raportat că în localitatea Susani o bandă de jefuitori a atacat depozitul de cherestea al statului. Detașamentul de militari sosit la gară a utilizat armele, ceea ce a avut ca rezultat patruzeci și doi de morți și cinci răniți grav. Printre victime au fost și femei și copii. [...] În plasa Oravița, au fost jefuite patru primării, nouă birouri și locuințe de notari, optsprezece prăvălii, unsprezece distilerii și mai multe locuințe particulare. Tâlharii au distrus în întregime sanatoriul de la Marila[1]: au luat de aici totul, chiar și ușile, ferestrele și dușumelele încăperilor. În acest loc, hoții s-au certat pe pradă, fapt în urma căruia între zidurile goale au rămas cinci morți și mai mulți răniți grav. Au jefuit moara cu aburi de la Oravița, morile de la Grădinari și Ticvaniu Mare, de la cea din urmă au luat și dus o mare cantitate de cereale. Cu excepția posturilor de jandarmi de la Oravița și Anina [Steierlakanina], pe celelalte le-au dezarmat. [...] În plasa Reșița, cu excepția orașului Reșița, administrația a fost abolită cu totul, după ce, și aici, jefuirea primăriilor, alungarea notarilor din cele mai multe locuri a fost un fapt împlinit. În plasa Moldova Nouă, militarii reveniți la casele lor și bandele de jefuitori au distrus ori au luat și dus care încotro toate bunurile publice. La Moldova Veche, populația l-a smuls din patul de suferință pe notarul bolnav

---

1) Localitatea se află la jumătatea drumului între Oravița și Aninoasa.

Samu Kugel, l-a aruncat în stradă și l-a ucis acolo. Pe Henrik Högel și pe soția sa i-au bătut, înainte ca cei doi să reușească să fugă. Prim-pretorul Emil Kopeczek a fugit cu ce avea pe el, iar casa i-a fost în întregime devastată și jefuită. Cel mai puțin s-a destrămat ordinea în plasa Timiș. Cu toate că și la Ohaba-Mâtnic au pus foc casei notarului, iar domeniul Justh a fost prădat. În această plasă, au fost distruse încă patru distilerii de alcool. [...]

Abia ajunsesem acasă de la ședința comisiei, că am și văzut de la fereastră intrarea în orașul nostru a unui batalion sârbesc: 180 de soldați sârbi sub comanda unui căpitan. A fost prima armată inamică pe care, la Lugoj, primarul Băltescu a trebuit, în fruntea consiliului orășenesc, s-o salute.[1] [...]

Ofițerii activi și aparținătorii au părăsit orașul în seara zilei de 16 [noiembrie]. Militarii au trebuit să plece dincolo de linia de demarcație. [...]

În cursul nopții, jandarmii au primit, și ei, ordin să-și părăsească posturile și să se retragă în noile lor locuri de muncă, fixate dincolo de Tisa. Această măsură a trezit în zonă o stare de tulburare ușor de înțeles, căci, după plecarea jandarmilor, organele administrației care mai rămăseseră și-au simțit viețile înseși primejduite. [...]

În a doua jumătate a lunii noiembrie, sârbii cotropesc și teritorii ale comitatului pe care, până atunci, nu le ținuseră sub ocupație. După data de 26, mulți preoți, învățători și agricultori români mai înstăriți au sosit la Lugoj, ca să-i aleagă pe delegații ce urmau să fie trimiși la adunarea națională de la Alba Iulia, căci nu doar organizațiile politice vor fi reprezentate, ci și asociațiile și reuniunile corale. O parte a celor desemnați au pornit cu un tren special. Comandantul sârb a refuzat inițial să elibereze permisul necesar călătoriei, mai târziu însă s-a înduplecat. 1 decembrie s-a scurs la Lugoj cu demnitate, în liniște. Pe bisericile ortodoxe și greco-catolice, pe instituțiile financiare românești și câteva clădiri particulare au fluturat drapele românești. În turnurile bisericilor și în curțile câtorva

---

1) În ziua de 14 nov. 1918.

case particulare s-a făcut auzită toaca; ea de obicei semnalează, doar înainte de Paști, apropiata Înviere. [...]

În localitatea Cireșu, un ofițer sârb a dispus aplicarea a cincizeci de lovituri de bâtă unui agricultor care furase ceva. Unui țăran bătrân i s-a părut că măsura e prea severă și, dând glas acestei păreri, soldații sârbi i-au smuls mustața. Tot aici, ofițerul l-a luat la întrebări pe preotul român de ce nu ține lecții la școală, căci, în lipsa dascălului, acest lucru este de datoria lui. Preotul s-a justificat, spunând că școala nu poate fi încălzită pentru că nu sunt lemne, iar în jurul școlii este atât de mare noroiul, încât abia răzbați până acolo. La care ofițerul l-a chemat pe primar, i-a arătat un butuc pe care fuseseră aplicate cele cincizeci de lovituri de bâtă și i-a comunicat că, dacă în două zile nu există lemne de foc și trotuar perfect, atunci el e cel care ajunge pe butuc, iar dacă astea se vor fi realizat, iar popa tot nu ține încă lecții, atunci locul cu pricina i se cuvine chiar sfinției sale. Se pare că un ofițer sârb a încercat să administreze în aceeași manieră lucrurile și în localitatea Vermeș, deoarece pe 23 decembrie a sosit știrea că acolo un locotenent-major sârb a fost omorât cu pietre. Comandamentul sârbesc de la Timișoara a trimis în localitate o trupă de 150 de oameni, care, cu siguranță, se vor răzbuna crunt.[1] [...]

Primele zile ale anului ne-au adus noutăți triste. Traficul poștal, deficient și până acum, a încetinit și mai și [...]. Bancnotele au fost supraimprimate cu cele mai diferite supratipare, am văzut până și bancnote prevăzute cu ștampila oficiului veterinar. La ce e bun supratiparul – nimeni nu știa. Peste nu multă vreme, lumea a început să se cam ferească să accepte

---

1) La Vermeș, din cauza jafurilor, militarii sârbi au efectuat o anchetă, în urma căreia au și arestat mai mulți țărani. Din această cauză, câțiva localnici speriați de consecințe și temându-se de arestare, l-au omorât – la data de 23 dec. – pe locotenentul care conducea ancheta. În semn de represalii, sârbii au dislocat în localitate un efectiv de 150 de soldați. După câteva zile, la 28 dec., în ziarul *Românul* a apărut știrea potrivit căreia episcopul Ioan Pop l-a informat la Timișoara pe generalul Berthelot cu privire la masacrarea românilor din Vermeș, cerându-i apărarea localnicilor.

unele bancnote. Firește, puterea de cumpărare a banilor a scăzut drastic.

Pe 26 ianuarie, au sosit francezii, cei atât de așteptați de români. O trupă de vreo 300 de militari, printre ei și senegalezi. Sârbii s-au retras în grabă, supraimprimarea bancnotelor a contenit. [...]

Așa-numitul Banat se rupsese de-acum complet de țara-mamă. Orice relație cu ea încetase. Puteam afla despre ceea ce se întâmplă la Budapesta doar prin prisma a ceea ce francezii socoteau nimerit să comunice. De mai bine de o lună nu mai sosea pe-aici presă budapestană. [...] Vicecomitele mi-a comunicat, pe 10 mai, că ofițerii francezi i-au adus la cunoștință, din informații oficiale, că marile puteri au decis, la Paris, soarta Ungariei: au dezmembrat-o, iar comitatul nostru a trecut la România. [...]

La 23 mai, dinspre Deva au sosit 500 de jandarmi români. Era primul semn sigur că se apropie ziua preluării stăpânirii. Pe bisericile, școlile, ba chiar și pe casele particulare românești au fost arborate drapele. Interzicerea purtării cocardelor naționale românești și-a pierdut, în mod tacit, valabilitatea, și au fost cazuri când chiar trei cocarde decorau pieptul unora dintre patrioții entuziaști – cum era și copistul meu. [...]

În dimineața de 28 mai, preluarea stăpânirii a avut loc faptic. [...] Încă din după-amiaza acelei zile, au început îndepărtarea și profanarea stemelor și a altor simboluri maghiare. Priveam cu inima îndurerată aceste scene, dar cu și mai mare durere mă gândeam la funcționarii maghiari, a căror soartă am văzut-o pecetluită. Față de aceștia, punctul meu de vedere a fost ca toți cei care n-au avere și care-și pot întreține familia doar din venitul slujbei lor să depună jurământul, deoarece și așa acest lucru va fi obținut de la ei cu de-a sila și să nu se pună pe ei și familia lor într-o situație disperată. După părerea mea, doar aceia trebuie să refuze în mod demonstrativ jurământul pretins în mod ilegitim și înainte de vreme care pot să-și întrețină familia în mod corespunzător din veniturile rezultate din avere sau în alt mod.

Argumentația mea n-a avut, din păcate, efect. Aș putea spune că au depus jurământul tocmai cei care, ca persoane înstărite, ar fi apte pentru acest gest demonstrativ, iar cei care nu aveau de niciunele au refuzat.

La 1 iulie, s-a solicitat jurământ și de la avocați.

Prin aceasta, și în destinul meu s-a produs o schimbare. În ce mă privește, am considerat că, sacrificându-mi prosperul birou de avocat și luându-mi rămas-bun de la ocupația care, vreme de zece ani, mi-a garantat nu doar o existență sigură, dar și multe și frumoase amintiri în apărarea și obținerea prin luptă a dreptății – căci, ca avocat, am luptat în primul rând și doar pentru dreptate –, administrarea proprietății familiale o să-mi asigure un trai substanțial mai modest, și totuși cinstit, dacă-mi pun toate puterile în slujba agriculturii.

Am refuzat să depun jurământul. Avocatura n-am putut-o continua și, pentru că în slujba vieții publice nu mi s-a ivit un alt moment favorabil, m-am mutat cu întreaga familie la Zăgujeni[1] și am pus punct acelei părți a carierei mele publice, în care e drept că opere n-am avut, dar în care, vreme de opt ani, am îndeplinit cu conștiinciozitate sarcinile pe care mi le-a impus mandatul meu de deputat.[2]

——**ELEMÉR JAKABFFY**, avocat din Lugoj

---

1) Aici a fost moșia familiei lui Elemér Jakabffy. 2) Jakabffy Elemér, „A magyar államhatalom végnapjai Krassó-Szörény vármegyében“, în *Lugostól Hátszegig: Családunk története*, Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár (Colecția de manuscrise), F 625/1486, pp. 18, 24–37.

TIMIŞOARA ESTE CUPRINSĂ LA RÂNDU-I DE freamăt în ultimele luni ale anului 1918. Rând pe rând, protagonişti sunt localnicii, cu distrugeri, jafuri şi tâlhării şi o efemeră Republică Bănăţeană, apoi trupele sârbeşti, cu atacurile comise asupra trecătorilor şi a automobilelor, după care armata franceză, acţionând, de asemenea, cu duritate, până la instituirea guvernării româneşti.

PRĂBUŞIREA, REVOLUŢIA, 31 OCTOMBRIE 1918 – 20 FEBRUARIE 1919

Ca peste tot, punctul de pornire al revoluţiei a fost căderea frontului, care aici, ca peste tot, a fost săvârșită de politicienii social-democraţi, ajutaţi de organizaţiile muncitoreşti. Deosebirea e însă că – în vreme ce în capitala ţării revoluţia a dat naştere Consiliului Naţional, care a preluat conducerea politicii întregii ţări și a format și primul „Guvern al poporului", chemând toate autorităţile locale ale ţării să adere la Consiliul Naţional – la Timișoara politicienii locali n-au urmat indicaţiile Consiliului Naţional, ci au dus o politică separată şi, împreună cu organizaţiile muncitoreşti timișorene, au proclamat „Republica Autonomă Bănăţeană". La această transformare a Banatului n-a luat însă parte întregul Banat, fapt pentru care în multe părţi nici nu au reacţionat la indicaţiile „Consiliului Poporului din Banat". În acest fel, doar orașul Timișoara a rămas sub autoritatea Consiliului Poporului. [...]

PROCLAMAREA REPUBLICII BĂNĂŢENE[1]

La amiază, la ora 12, militari și civili s-au adunat în sala de consiliu a orașului și, faţă de hotărârea luată acolo, dr. Ottó Róth a proclamat de la balcon, în faţa mulţimii de muncitori și de curioși adunaţi în piaţa Jenő herceg [Prinţul Eugeniu/Prinz Eugen], formarea „Consiliului Poporului din Banat", care l-a ales pe el drept comisar civil, iar pe locotenent-colonelul de stat-major Albert Bartha – comisar militar.

---

[1]) La data de 30 oct. 1918.

Această schimbare s-a petrecut dintr-odată și în mod neașteptat. Ordinul telegrafic sosit de dimineață la comitele suprem și evenimentele care au avut loc la prânz au făcut neîndoielnică izbucnirea revoluției și au provocat o asemenea confuzie, încât la adunarea care a avut loc după-amiază la ora 4 – și care a fost ultima – toată lumea era convinsă că la prânz se formase filiala timișoreană a Consiliului Național: au fost delegați în unanimitate în acest consiliu 20 de membri ai comitetului, iar la propunerea comitetului suprem s-a decis că, din acel moment, consiliul orășenesc și funcționarii trebuie să dea ascultare grupului local al Consiliului Național. [...]

COMITETUL EXECUTIV

Consiliul național al șvabilor, cel al sârbilor și cel al românilor, precum și consiliul muncitoresc formau, în cadrul Consiliului Poporului, grupuri separate. Interesele maghiarilor erau reprezentate de însuși Consiliul Poporului din Banat. A fost alcătuit un comitet executiv format din 20 de membri, care, începând de a doua zi, a funcționat zilnic exclusiv de la ora 4 după-amiază, în sala de consiliu a primăriei. [...]

DISTRUGERI, JAFURI

Imediat a doua zi, la 1 noiembrie dimineața, soldații prinși aici în trecerea lor prin oraș, precum și persoane eliberate din închisoarea arădeană au început să se dedea la mari distrugeri, tâlhării și jafuri în hotelul „Korona“, aflat vizavi de gara din Iozefin, și pe strada Úri.[1] Mulți dintre militarii locali dezertând în timpul nopții, dimineața abia mai erau soldați, astfel încât, în afara elevilor școlii de cadeți, doar un foarte mic număr de soldați de încredere mai erau disponibili, pe care Consiliul Poporului din Banat să-i trimită, înarmați cu mitraliere, la fața locului. Se spune că s-a deschis și focul, iar mai mulți răniți grav dintre hoți au rămas pe „câmpul de luptă“. Între timp, militari din cazarma Ferdinand au împărțit multe arme unor cetățeni iresponsabili, iar dimineața au mai dat buzna și ăștia. În decursul întregii zile, au fost prinși câteva sute de soldați dezertori, care au fost duși la închisoarea militară, iar prizonierii ruși și sârbi au fost duși în lagăr. Din acești cetățeni, înarmați în felul descris mai sus, și din militari lăsați la vatră s-a organizat apoi, la inițiativa lui Kálmán Jakobi și a locotenent-colonelului Miron Șerb, garda civilă timișoreană, despre care o să vorbesc mai târziu.

---

[1]) Clădirea fostului hotel Korona se află vizavi de Gara de Nord. Str. Úri „Domnească“ se numește azi str. Bușteni.

La 2 noiembrie, au sosit foarte multe trenuri militare cu soldați întorși acasă, care, cu focuri de armă trase din tren, au stârnit panică. Aceștia au fost însă dezarmați încă de la gara din Iozefin după oprirea trenului, în urma somării lor – de către comandantul honvezilor sosiți aici și reținuți de locotenent-colonelul Bartha – de a-și preda puștile prin fereastră, ceea ce, la vederea mitralierelor de pe peron, au și făcut. În seara asta au fost preluate circa 3.000 de arme.

Din satele aflate în apropiere, au sosit în oraș vești alarmante despre grozăviile, tâlhăriile și crimele făcute de dezertori și de țărani. S-a zvonit că au fost uciși mulți notari, cârciumari și evrei.

GĂRZILE CIVILE

Ca să nu se întâmple și în oraș asemenea silnicii și în scopul liniștirii populației, prima și cea mai importantă grijă a consiliului poporului a fost organizarea gărzilor civile, în care scop, sub președinția dr. Kálmán Jakobi, s-a format o comisie specială și s-a emis o chemare adresată populației de aderare benevolă la gărzi, stabilind un onorariu de 30 de coroane zilnic pentru ofițerii gărzilor civile și 15 coroane zilnic pentru trupă. În această formațiune, au fost angajați, în primul rând, cei din marea masă de șomeri. [...]

SOSIREA TRUPELOR SÂRBEŞTI[1]

În dimineața acelei zile, spre ora 11, dinspre drumul spre Șag au intrat trupele sârbești, alcătuite din cavalerie, catâri pentru transportarea muniției, câteva tunuri și aproximativ două companii de infanterie. Ele au înaintat, prin Cetate, spre Fabrik, unde, în piaţa Kossuth[1], i-a salutat protopopul sârb János Novákovits. S-au întors apoi din nou în Cetate, în piaţa Losonczy[2], şi, aliniindu-se la mijlocul pieţei, preotul ortodox Illés Beleszlyin din Fabrik a adresat un cuvânt de salut colonelului, care stătea pe un cal alb, cu sabia scoasă. [...]

---

[1]) 17 nov. 1918.

BRUTALITĂŢILE SOLDAŢILOR SÂRBI

Ostăşimea sârbească n-a fost la fel de prevenitoare cum au fost comandanţii şi ofiţerii. Imediat în ziua sosirii, pe 17 noiembrie 1918, soldaţii sârbi au prădat – în Cazarma Transilvaniei, unde au fost încartiruiţi – cantina şi frizeria, au spart dulapurile ofiţerilor noştri, luând lucrurile de valoare, şi au deteriorat mobilele, iar noaptea s-au apucat să jefuiască magazia de alimente a armatei, mai târziu însă, chipurile, ofiţerii lor i-au gonit. – Mai târziu, conform denunţurilor făcute la căpitănia poliţiei, soldaţii sârbi săvârşeau jafuri zi de zi. Serile şi nopţile, pe aleile ce duc spre suburbii şi pe Calea Aradului, i-au atacat pe trecători şi pe cei din automobile. Ba chiar, în noaptea de 29 ianuarie 1919, au atacat şi poliţia populară, cu care au dus şi o luptă formală. [...]

ARMATA FRANCEZĂ ÎN TIMPUL REVOLUŢIEI

La 3 decembrie 1918, în oraşul nostru a venit şi armată franceză, dar cu ce scop şi la ordinele cui – sunt lucruri pe care nici atunci nu le-au comunicat autorităţilor oraşului, şi nici mai târziu nu s-a aflat. Prezenţa lor a fost înfăţişată ca şi cum ar fi venit să controleze situaţia ocupaţiei, dar apărarea pe care s-o fi asigurat oraşului mai că n-a existat, deşi faptul că au fost aici a obligat în mod incontestabil armata sârbă la moderaţie.

Armata franceză a rămas aici până la instituirea puterii de stat româneşti.

Ca sediu al comandamentului francez şi locuinţă pentru generalul Gambetta, s-au avut în vedere trei camere ale Companiei Lloyd.[3]

---

[1]) Azi, piaţa Traian. [2]) Azi, Piaţa Unirii. [3]) Armata franceză a sosit în oraş la 3 dec. 1918, sub conducerea generalului François Léon

Francezii au procedat la început violent și cu duritate, de parcă ar fi fost într-o ţară ostilă. Au vrut să-i evacueze din locuinţele lor pe muncitorii de la fabrica de alcool, pentru ca în respectivele spaţii să-și pună caii, pe director l-au ameninţat că-l spintecă, până ce s-au mulţumit totuși cu grajdurile existente acolo. Internatul școlii superioare de comerţ din fostul hotel Hungária a trebuit, încă din timpul nopţii, luat și dus cu de-a sila la școala de cadeţi, pentru că, pe 4 decembrie, la ora 10 dimineaţa, spaţiile au fost ocupate de francezi. Paiele și fânul orașului au fost luate cu forţa, iar animalele dintr-un grajd de vite al nostru, al orașului, aflat din Fabrik, s-a poruncit să fie scoase și duse.[1]

——**JÓZSEF GEML**, primarul Timișoarei

Jouinot-Gambetta (1870–1923), care a fost înlocuit în scurt timp de generalul Farret. Următoarea unitate militară mai numeroasă a sosit în cazarma Ferenc József sub comanda generalului Prunot, la 19 mart. 1919. Cel de-al treilea val al armatei franceze a sosit în oraș la 5 aug. 1919. Societatea Lloyd a fost întemeiată iniţial ca bursă cerealieră, devenind apoi una dintre cele mai importante societăţi de asigurare. Palatul Lloyd a fost construit în anii 1910–1912, iar la etajele II–III s-au aflat și locuinţe care puteau fi închiriate. [1]) Geml József, *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből (1914 VI.15.–1919 IX.4.)*, Helicon, Timișoara, 1924, pp. 91, 93–96, 98–99, 101–102.

PARTEA A VII-A
„A FI SAU A NU FI..."
— PERIOADA DE TRANZIȚIE DE DUPĂ ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI —

Introducere

Regatul României avea în 1914 un teritoriu de aproape 140.000 km² și o populație de 7.625.000 de locuitori. La încheierea tratativelor de pace de după Primul Război Mondial, suprafața țării a crescut cu aproape 157.000 km², iar numărul locuitorilor, cu 8.365.000. Din totalul acestor creșteri, teritoriile din Ungaria de Est însumau 102.000 km², locuite de 5.208.000 de oameni. Ungaria (socotind aici și Croato-Slavonia, parte autonomă a regatului maghiar) se întindea în 1914 pe 325.400 km² și avea o populație de 20.886.000 de locuitori (din care 10.051.000 cu limba maternă maghiară). Ungaria a pierdut prin aceste tratative de pace 232.400 km² din teritoriile sale (71,4%) și 13.271.000 de locuitori (63,8%). Din totalul locuitorilor care au ajuns sub suveranitatea altor state (România, Cehoslovacia, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, Italia, Polonia), 3.312.000 (63,5%) aveau maghiara ca limbă maternă – însumând 33% din totalul populației de limbă maghiară. Conform unei conscripții realizate de Ministerul de Interne în 1920, în Transilvania trăiau atunci 5.107.000 de oameni: 57,1% de naționalitate română, 25,6% maghiari, 10,7% germani, 3,5% evrei, iar 3,1% de alte naționalități.

După semnarea Tratatului de pace de la Trianon, maghiarii au fost nevoiți să găsească modalități de a se integra în structurile statului român. Nesiguranța politică și administrativă, schimbările dese de personal, deciziile contradictorii, nervozitatea care caracteriza viața publică și-au pus amprenta pe întreaga perioadă interbelică. Funcționarii, lucrătorii poștei și avocații care și-au păstrat locul de muncă au depus jurământul de fidelitate încă din iulie 1919. Procesul schimbării puterii de stat a fost concentrat în instituția prefectului, iar limba română a câștigat teren doar treptat. Impunerea acesteia în justiție s-a intensificat din 1921: din ianuarie, judecătoriile districtuale nu au mai primit acte întocmite în limba maghiară, decât dacă erau înaintate împreună cu traducerea lor în română; din luna mai, de la avocații cunoscători ai limbii române primeau doar acte în limba română; de la jumătatea anului, limba desfăşurării proceselor juridice a devenit româna, dar, timp de încă un an, s-a permis rostirea pledoariilor în maghiară.

În 1919, în Transilvania funcţionau 4.814 şcoli elementare, dintre care 1.218 şcoli de stat, 1.799 confesionale româneşti, iar 1.157 confesionale maghiare. Până în 1918, în toate şcolile de stat limba de predare fusese maghiara. Primul decret al Consiliului Dirigent a menţinut regulamentul rămas de la administraţia maghiară, conform căruia cei care administrau unitatea de învăţământ puteau decide şi limba de predare – cu menţiunea că în şcolile elementare de stat era determinantă limba majorităţii populaţiei din localităţile respective. La nivelul judeţelor, în cazul şcolilor medii, modificarea a fost asemănătoare. Acolo unde româna a devenit limba de predare în şcolile de stat, învăţământul în limba minorităţilor a căzut în sarcina şcolilor confesionale. Prin urmare, bisericile maghiare au deschis numeroase şcoli confesionale: astfel, până în anul 1922, au fost înfiinţate 403 noi şcoli elementare: 319 de confesiune reformată, 61 catolice, 23 unitariene, precum şi 33 de şcoli civice (gimnazii), 7 licee, 7 şcoli superioare de comerţ şi 4 pedagogice, pentru pregătirea învăţătorilor. Şcolile confesionale nou-înfiinţate au funcţionat numai câţiva ani, fiind treptat desfiinţate din cauza nerespectării condiţiilor – clădire şi instrumente didactice corespunzătoare, învăţător cu diplomă etc. –, greutăţi cu care s-au confruntat şi şcolile confesionale româneşti înainte de 1918. Până în iunie 1920, mare parte din personalul didactic nu a depus jurământul de fidelitate, fiind în consecinţă concediat. Începând din anul şcolar 1920, istoria, geografia şi studiul constituţiei României s-au predat în limba română; în anul următor, limba română a devenit subiect de bacalaureat; din 1922, şcolile confesionale puteau fi frecventate doar de membrii confesiunilor respective; din 1924, personalul didactic care preda limba română (sau în limba română) a fost obligat să dea un examen de limbă.

*

Încă din februarie 1917, regele Ferdinand promisese soldaţilor de pe front înfăptuirea reformei agrare – care avea să figureze şi în Hotărârile de la Alba Iulia. În urma decretului-lege emis de Consiliul Dirigent la 10 septembrie 1919, au pornit exproprierile. Guvernul Averescu şi-a dat acordul, iar în iulie 1921, s-a adoptat o lege a reformei agrare doar pentru Transilvania, lege care a intrat în vigoare în noiembrie 1922. Scopul era asigurarea exproprierii cât mai multor terenuri. Reforma agrară din Regat şi cea din Transilvania se deosebeau în multe privinţe: în Regat, s-a maximalizat mărimea terenurilor care puteau fi expropriate, în Transilvania nu; compensările în urma exproprierii în Regatul Vechi erau mult mai consistente; tot acolo, terenurile lăsate în deţinerea proprietarilor erau mult mai întinse (95 până la 150 de hectare în Regat, 30-60-120 de hectare în Transilvania); în Regat, proprietăţile erau calculate separat pe localităţi, în Transilvania proprietăţile erau însumate, chiar dacă se aflau în localităţi diferite; aici au fost expropriate şi păduri proprietate particulară, în Regat doar ca o excepţie; în localităţile care în trecut aparţinuseră de Ungaria au existat evidenţe funciare exacte, în Vechiul Regat nu.

În cursul reformei agrare, au fost expropriate 84,5% din proprietăţile bisericilor maghiare, dispărând astfel baza susţinerii şcolilor confesionale. Proprietăţile celor care se refugiaseră în anii 1918–1919 au fost date de către Consiliul Dirigent în arendă forţată, ceea ce i-a şi falimentat pe majoritatea. Această măsură a fost legalizată ulterior prin legea reformei agrare, care prevedea exproprierea fără compensaţie a terenurilor ai căror proprietari părăsiseră Transilvania, fie şi temporar, între 31 octombrie 1918 şi 30 iulie 1921. Această măsură s-a aplicat şi asupra optanţilor (proprietari care optaseră pentru cetăţenie maghiară) plecaţi în Ungaria. Acţiunile în instanţă declanşate după aceea au fost tărăgănate cu zecile de ani.

În mare parte, scopurile sociale ale reformei nu au fost atinse. În Transilvania, din cele 1.664.000 de hectare preconizate a fi expropriate, doar 451.653 de hectare au fost distribuite celor îndreptăţiţi, fără unelte agricole şi fără credite bancare. Aproximativ 291.000 de oameni au primit terenuri: 213.000 de români, 46.000 de maghiari, 16.000 de germani şi 16.000 de alte naţionalităţi.

Punerea în aplicare a reformei agrare în 1919 şi acţiunile de diminuare a daunelor aferente (contestaţii, procese, administrarea problemelor) au pus cu stringenţă problema apărării intereselor maghiarilor pe scena politică. Elita, alcătuită din vechii oameni politici şi diplomaţi, a adoptat o atitudine pasivă în aşteptarea semnării acordurilor de pace, boicotând astfel alegerile din 1919. La început, la Sibiu, s-a coagulat în jurul ziarului *Új Világ* (*Noua Lume*) un mic grup al „activiştilor“, care militau pentru implicarea în acţiuni politice şi care au participat la alegeri, dar au fost consideraţi renegaţi şi în continuare nu au jucat vreun rol în viaţa politică. În paralel, în 1918-19 s-a conturat în Transilvania şi un alt grup, mai tânăr, mai radical şi mai receptiv faţă de problemele sociale, propovăduind integrarea în structurile statului român şi organizarea democratică a maghiarimii. Promiteau loialitate faţă de România, cu condiţia ca aceasta, în cursul evoluţiei sale democratice, să acorde autonomie naţională maghiarilor ajunşi între graniţele sale. Persoanele determinante în acest grup au fost arhitectul Károly Kós şi gazetarul Árpád Paál (fost vicecomite al Odorheiului). Ei au stat la baza înfiinţării Partidului Popular Ardelean (Erdélyi Néppárt) în vara anului 1921. În anii 1921-22, în esenţă, aceste două grupuri – elita tradiţionalistă maghiară care îşi apăra poziţiile, împreună cu capii bisericilor şi cei care voiau autoorganizarea democratică a maghiarilor, modernizare socială, economică şi politică grabnică – au concurat pentru organizarea reprezentării politice a maghiarilor. În vara anului 1921 vechea elită a constituit Uniunea Maghiară (Magyar Szövetség), pentru integrarea întregii comunități, sub conducerea baronului Sámuel Jósika (ultimul președinte al camerei superioare a fostului parlament al Ungariei, deci demnitarul cu cel mai înalt grad din Transilvania), vicepreședinte fiind Emil Grandpierre, ultimul comite suprem al comitatului Cluj numit de către Guvernul Károlyi. Uniunea se considera ca având persoană juridică, reprezentând forma de autoguvernare a maghiarimii. Pe 30 octombrie 1921, statul român suspendă însă activitatea acesteia invocând un vechi decret maghiar care interzicea asocierea politică pe criterii etnice.

Pentru alegerile care urmau să aibă loc în 1922, ambele grupări s-au reorganizat – fosta Uniune ca Partidul Național Maghiar, iar Partidul Popular Ardelean ca Partidul Popular Maghiar (Magyar Néppárt) –, constituind o listă comună de candidați. Acțiunea lor nu a putut anula însă faptul că majoritatea maghiarilor nu figurau pe listele electorale, respectiv că majoritatea candidaților maghiari nici nu au fost înregistrați în vederea alegerilor, fiind refuzați sub diverse motive. Astfel, doar 3 maghiari au ajuns parlamentari și alți 3 au fost aleși în senat, deși după proporția în populația României, maghiarilor le-ar fi revenit pe drept 20-30 de locuri.

În toamna anului 1922, funcționarea Uniunii Maghiare era în continuare suspendată, motiv pentru care, la finalul lunii decembrie, conducătorii celor două formațiuni politice maghiare au pus bazele unui partid politic comun, sub numele de Partidul Maghiar (Országos Magyar Párt). În esență, programul adoptat îl reproducea pe cel al Uniunii, iar scopul său era să împiedice partidele românești să-i reprezente ele pe maghiarii din România.

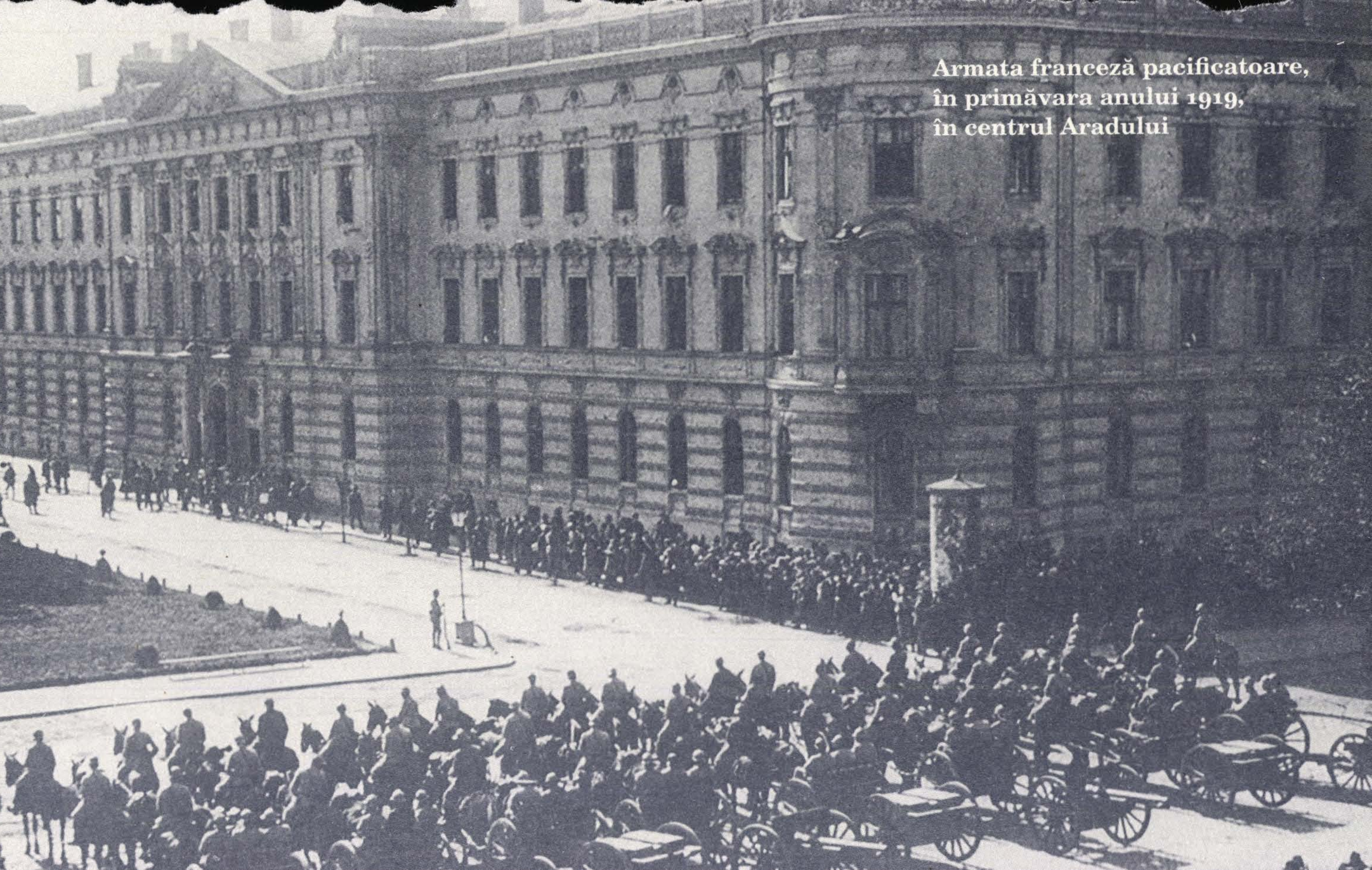

Armata franceză pacificatoare,
în primăvara anului 1919,
în centrul Aradului

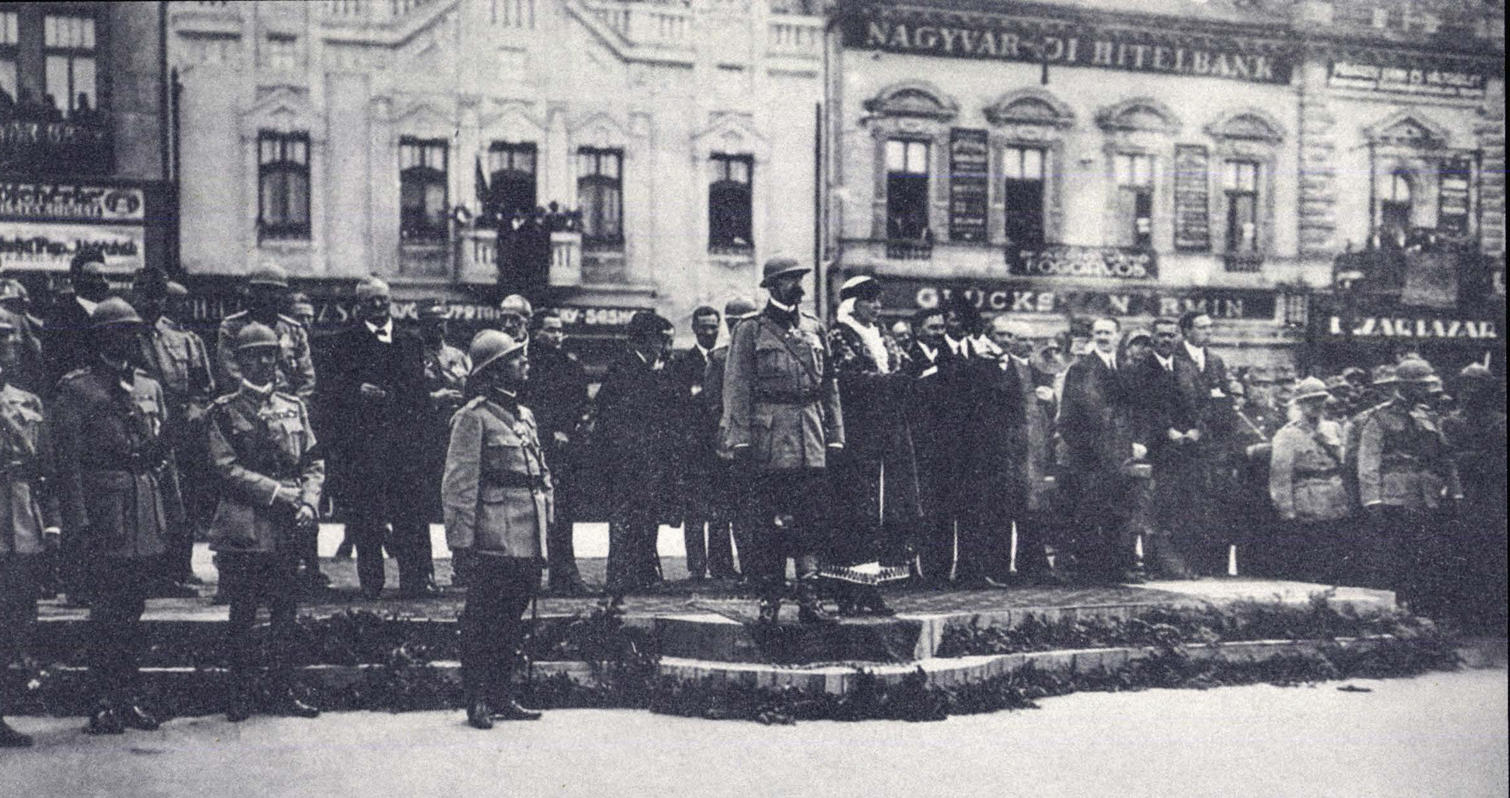

Vizita regelui Ferdinand și a reginei Maria
la Oradea, 23 mai 1919

DECRETUL REGELUI FERDINAND I PRIN CARE se consfințește unirea Transilvaniei cu România este publicat în Monitorul Oficial la 30 decembrie 1918. Câteva săptămâni mai târziu încep, la Paris, lucrările conferinței de pace, care se vor concretiza în anii 1920–1923 într-o serie de tratate între învinși și învingători. În tot acest timp, pe teritoriul fostei monarhii austro-ungare populația trăiește în provizorat din punct de vedere administrativ, politic, socioeconomic; în Transilvania, instituțiile și funcționarii trec sub autoritatea Consiliului Dirigent, adeseori nu fără a opune rezistență.

Membri ai elitei intelectuale transilvănene sunt martori ai acelor ani de tranziție, redând lipsurile, incertitudinea, cenzura și schimbările prin care vor trece unele dintre cele mai importante instituții locale: Teatrul, Universitatea și Biblioteca Universității din Cluj, Societatea Muzeului Ardelean, Teatrul din Târgu-Mureș etc.

[CHESTIUNEA SOCIETĂȚII MUZEULUI ARDELEAN]

4 aprilie [1919], vineri seara, după ora 9 Din data de miercuri, 2 aprilie, ducem o viață totalmente similară cu cea de lagăr. În după-amiaza acelei zile, a apărut un ordin conform căruia seara de la ora 8 până dimineața la 7 este interzis ieșitul pe stradă.

În acea zi, lucrătorii de la căile ferate au intrat în grevă, iar publicul a crezut că ordinul este urmarea acestei acțiuni.

A mai apărut însă un ordin strict, care denotă starea de război și care interzice orice conversație despre armată, despre efective și mișcările ei – și să vezi ce se mai aruncă la amenzi de multe mii de lei, la pedepse cu închisoarea și, în caz de necesitate (ba chiar și fără să fie nevoie), la amândouă. Asta arată că cele două ordine sunt în legătură unul cu celălalt și că motivul este tăinuirea transporturilor și a mișcărilor de trupe în timpul nopții dinaintea eventualilor spioni.

Eu auzisem încă de pe la ora 5 de ordinul arestului la domiciliu, dar, pentru că a apărut târziu, iar prin suburbii nu se știa despre el, a fost tocmai bun pentru molestări. Seara târziu, între 9 și 10, dinspre Cetățuie și zona ce ține până la jumătatea Tăieturii Turcului s-au auzit peste zece împușcături. Asta s-a repetat și ieri de câteva ori după ora 10, dinspre Parcul Central. Alaltăieri noaptea, au fost urmăriți și prinși mulți lucrători de la căile ferate. Rămânând două zile fără ziarele de dimineață, am putut citi sau auzi traducându-ni-se doar știrile unilaterale ale presei din România. Informații ce oglindesc, firește, un singur punct de vedere. Complet izolați, fără cunoașterea celor petrecute, trăim în ignoranță. Cenzura românească nu permite ziarelor maghiare să publice nici măcar o parte a știrilor apărute în presa din România, în afara celor prin intermediul cărora speră să ne deprime. Domnii ziariști, pentru care fosta cenzură – dictată de interesele noastre militare – devenise o insuportabilă samavolnicie, trebuie să înghită acum fără vorbă o silnicie de o sută de ori mai dură.

Nici o bucurie nu putem avea din informațiile referitoare la situația din Budapesta. Ziarul *Ellenzék* de azi după-amiază face cunoscute dispozițiile guvernului comunist, în care nu găsești nici un fel de lucruri bune. Felul de a concepe căsătoria, așa cum se oglindește ea în măsurile luate, este de-acum la limita dragostei libere, ignorând aproape cu desăvârșire factorii morali. Doi oameni declară că ei sunt soț și soție – și cu asta chiar sunt. Căsătorie înseamnă și un an de concubinaj. Peste puțină vreme, ne vom deosebi de animale doar prin faptul că acestea nu declară nimic, ci trăiesc după principiul „tace și face"*. [...]

27 mai 1919, marți seară Începând de dimineață și până la 5 după-amiază, am fost în arest la domiciliu. Azi, a fost aici Ferdinand, regele român. Conform dispozițiilor oficiale apărute în presă, de la 9 dimineață până la 6 după-masă, în cursul programului oficial, pe străzile unde a fost prezentă perechea regală au existat restricții de circulație. Jaluzelele și draperiile de la ferestre au trebuit să fie lăsate, iar în timpul trecerii n-a fost voie să se stea în încăperile dinspre stradă ale locuințelor. [...]

3 iunie, marți dimineața și seara Circulă știri neliniștite, nebunești, exagerat de bune. În coșmarul care stă povară sufletului nostru, isteria închipuirii și imaginarul fac orgii. În lipsa celor palpabile, oamenii dau credit celor imperceptibile, în locul celor plauzibile își pun nădejdea în neverosimil.

Pun aici pe hârtie – drept caracteristice și documentabile – o parte a știrilor auzite duminică și luni:

La Teiuș, comandant de cale ferată este un francez, care dispune asupra liniei Arad–Sibiu–Turnu Roșu. Același preia comanda asupra tuturor celorlalte linii ferate din Transilvania.

La Predeal, au fost luați deja 1.500 de cai prin rechiziție.

Secuii sunt luați și duși din Brașov și încorporați în trupele antibolșevice.

Marele cartier general al românilor se află la Zalău. Trupele albe și roșii s-au unit împotriva lor. Garda ofițerească de la Szeged i-a respins – năzăreli isterice. Știrile astea sunt asemenea cometelor: au nuclee mici – și acelea nebuloase –, în urma cărora flutură uriașe trene imponderabile. [...]

Mulți iau de serioase chiar și știrile-zeflemea – că parcă regele român ar fi întrebat de ce nu sunt arborate steagurile unguerești, iar reginei romånce i-a bătut la ochi că ferestrele au draperiile trase, care în Anglia sunt semn de doliu, și s-a interesat despre motive. [...]

---

* În română, în original (n. tr.).

29 ianuarie 1920 ...Luni, pe 26, lucrurile stăteau așa – că mă întâlnesc după-amiază la ora 4 cu Alexandru Borza[1] în chestiunea Societății Muzeului Ardelean. Vineri (pe 23) la prânz am vorbit cu el pe stradă. Interesant este că acum vorbea deja despre despărțire în sensul că e de dorit separarea fondulului totalmente maghiar al colecțiilor istorice, iar lor, în afara materialelor de științe ale naturii, le-ar trebui materialele referitore la Grecia și Roma. Această rezolvare ar fi avantajoasă și pentru noi, doar să se gândească ei la un local.

I-am și spus că nouă ni se cuvine Grădina Muzeului[2] și că, odată ce vom căpăta acest loc, știm ce avem de făcut. Dar unde vă gândiți acum – pe acel teritoriu intravilan de 12 pogoane, ce valorează cel puțin cinci milioane – la o clădire corespunzătoare pentru noi ca mărime și ca adecvare? – și-a manifestat el mirarea că nu avem clădire. Astra n-a căpătat ajutor din partea statului, și tot are clădire. Apoi, acum a avut adunarea generală, iar acolo, într-o jumătate de ceas, s-au strâns 103.000 de coroane. „Să fi văzut cum zburau miarele!“

La asta, i-am răspuns că noi nici nu ne-am gândit să ne apucăm de construit, pentru că în contract e stipulat că statul trebuia să se îngrijească de construcții, iar Societatea nu-și pierduse dreapta măsură ca, în condițiile în care abia putea să-și vadă de alte sarcini, să ia asupră-și și povara construirii – cu care îi erau datori.

Și, în definitiv, când s-o fi putând, și noi o să ne mișcăm, dar acum nimeni nu se expune la inutile șicanări din partea dictaturii militare. Azi, noi nu ne putem mișca liber. Chiar și la ședința de comitet au trimis un detectiv, iar din pricina denunțului fără noimă al unui om cu inteligența redusă nimeni nu vrea să compară în fața tribunalului militar și să se

---

1) Alexandru Borza (1887–1971), profesor la Blaj, iar începând din anul 1919, la Universitatea din Cluj; fondatorul Grădinii Botanice. A fost numit de statul român responsabil cu tratativele legate de patrimoniul Societății Muzeului Ardelean. 2) Vila și grădina contelui Imre Mikó au fost lăsate moștenire Societății Muzeului Ardelean. Azi, ele găzduiesc Facultatea de Biologie și Geologie, Muzeul Zoologic și căminele studențești ale Universității „Babeș-Bolyai“.

expună unor bătăi de cap. De altminteri, sunt sigur că interesul publicului unguresc față de noi n-a murit. Doar că acum dormitează, iar dacă o să ne putem mișca – asta va avea și rezultat.[1]

——**LAJOS KELEMEN**, istoric și arhivist

CONFORM DECRETULUI CONSILIULUI DIRIGENT din 4 ianuarie 1919, toate organele de justiție (magistrați, procurori, notari publici, avocați) sunt obligate să depună un nou jurământ ori o declarație solemnă de credință regelui Ferdinand și statului român. Cei care refuză riscă să-și piardă locul de muncă și dreptul la pensie. La 16 februarie s-a stabilit obligativitatea depunerii jurământului și pentru membrii corpului didactic, specificându-se sancțiuni similare în lipsa acestuia. Această obligație a fost extinsă, de altfel, la toți funcționarii maghiari.

[UN SOLDAT... STĂ ZI ȘI NOAPTE ÎN FAȚA BIBLIOTECII]

...Pe 12 mai [1919], pe la ora 11, tocmai mă îndreptam din biroul meu spre sala cu fișiere, când, pe sală, un domn ce părea agitat și un tânăr care-l însoțea m-au oprit ca să mă întrebe:

— Dumneavoastră sunteți directorul?

— Eu sunt, am răspuns, iar dumneavoastră cine sunteți?

— Am împuternicire, a răspuns, după care l-am condus, împreună cu însoțitorul său, în biroul meu. Am venit din partea Consiliului Dirigent Român, mi-a spus.

— Vă rog să vă legitimați, am solicitat eu.

Bănuiam ceva rău, dar mă gândeam și că poate o să ceară cărți cu împrumut. Mi-a înmânat o împuternicire. Era profesorul de gimnaziu Bichigean de la Năsăud[1], care primise împuternicirea să preia neîntârziat biblioteca. Tânărul care era cu el era student la filologie, trimis doar ca ajutor. Am declarat că nici nu stau de vorbă cu el, deoarece nu este autoritatea mea competentă, iar în ce mă privește nu am căderea să predau biblioteca.

---

[1]) Kelemen Lajos, *Napló* (*Jurnal*), ed. Péter Sas, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018, pp. 678–679, 682, 699, 702, 756.

— Nici eu nu tratez cu domnia voastră, a spus el. Sunteţi concediat.

Am întrebat zâmbind:

— De ce și cine m-a concediat?

— Consiliul Dirigent, deoarece n-aţi depus jurământul.

La această ciudată declaraţie, am spus, zâmbind din nou:

— Nici nu mi s-a cerut să jur, dar, dacă mi se cere, nu voi jura, e mai presus de orice îndoială.

— Doar cu domnul Farkas Gyalui pot trata, mi-a răspuns.

— Eu sunt.

— Nu sunteţi Pál Erdélyi?

— Nu.

— El e cel concediat că n-a depus jurământul.[2]

L-am lămurit în legătură cu eroarea. De fapt, tuturor profesorilor titulari și celor extraordinari li s-a cerut să depună jurământul. Și, cum Pál Erdélyi era doar profesor extraordinar onorific, pe el nu-l putea privi obligaţia depunerii jurământului. [...] În privinţa predării, am subliniat din nou că nu stau să tratez cu el.

— Fac uz de armă, a continuat – să iau act că Universitatea a fost deja preluată. (Auzisem cu câteva clipe înainte de sosire că armata română a încercuit Universitatea.)

— Dacă domnia voastră faceţi uz de armă, n-o să mă pot opune, am spus eu. Astfel că, cedând în faţa forţei, tot ce pot face este să continuu – și să și închei – tratativele. Declar că nu predau Biblioteca Universităţii. Nu face parte din sfera mea de competență, să se adreseze rectorului și consiliului universitar. La care Bichigean a declarat că nu poate tergiversa și amâna în nici un fel, că predarea trebuie făcută acum.

---

[1]) Vasile Bichigean, profesor de gimnaziu de la Năsăud, acreditat de Departamentul de cultură și învăţământ al Consiliului Dirigent Român de la Sibiu să preia, în 1919, biblioteca Universităţii din Cluj. [2]) Începând din octombrie 1918, directorul Pál Erdélyi plecase în concediu pentru un an (s-a repatriat în primăvara anului 1919), biblioteca fiind condusă în acea perioadă – ca locţiitor al lui – de Farkas Gyalui.

— Faceți ce doriți, am spus, în ce mă privește nu pot face nimic în afara atribuțiilor și a îndrituirii mele.

— Atunci, răspunse el, mă adresez din nou superiorilor pentru noi instrucțiuni.

— Vă rog să faceți ce socotiți de cuviință.

A scris câteva rânduri, după care l-a trimis pe ajutorul său la Universitate, unde tocmai avea loc predarea, respectiv preluarea silită. Nici n-a trecut un sfert de ceas, că băiatul a venit foarte bucuros, spunând că domnul prefect și domnul rector Schneller[1] au trimis vorbă că, de vreme ce Universitatea a fost preluată, e preluată și biblioteca, astfel încât eu pot întocmi în această privință un proces-verbal.

— E în ordine, am răspuns, nu mai e nimic de făcut decât să mă duc eu la domnul rector, căci, nu-i așa, într-o astfel de chestiune nu se poate lucra prin mesaje verbale.

La care m-am sculat de pe scaun. Mă grăbesc să notez aici că, imediat după ce Bichigean a expus motivul pentru care venise, i-am chemat numaidecât ca martori pe Lajos Kelemen[2], care era secretarul Societății Muzeului Ardelean, și pe Miklós Ferenczi, bibliotecar, iar ca secretar de ședință pe Antal Valentiny, custode de bibliotecă, astfel încât, de fapt, tratativele în privința acestei chestiuni au decurs în prezența a trei martori.[3] Am pornit apoi spre ușă.

— Ne ducem și noi, ca să stăm de vorbă cu oamenii noștri, că doar sunt împreună la preluare, au zis ei.

— Faceți cum credeți că-i bine.

---

¹) V. *supra*, p. 315, nota 1. ²) Fragmente din jurnalul lui sunt publicate în prezentul volum, v. pp. 330–335 și biografia pp. 489–490. ³) Miklós Ferenczi (1886–1933), bibliograf, inapt pentru serviciul militar, i-a propus lui Lajos Kelemen să gestioneze arhiva și colecția de manuscrise a Societății Muzeului Ardelean. Antal Valentiny (1883–1948), custode al bibliotecii după ce s-a întors din prizonierat. În perioada interbelică, a funcționat ca bibliograf, dar a participat și la redactarea mai multor dicționare româno–maghiare.

În felul acesta, ne-am dus tustrei – eu, la mijloc – spre Universitate. Pe strada Universității, era un du-te-vino de studenți. Dinaintea intrării mai mici, dinspre vest, a edificiului stăteau de vorbă, într-o vădită stare de agitație, un grup de studenți români – sub arcada porții, soldați cu baionete. M-am dus în biroul rectorului, unde István Schneller tocmai îi dicta procesul-verbal lui Jenő Szemlér, notarul consiliului Universității. În încăperea rectorului se afla Ghibu[1], reprezentantul Consiliului Dirigent, prefectul Poruțiu[2], un ofițer român, respectiv un domn cu o barbă neagră asiriană, care era, chipurile, profesor de teologie de la Biserica Albă. M-am adresat rectorului:

— Îi raportez respectuos domnului rector, am spus cu o voce oficială, că acest domn aflat cu mine mi-a pus în vedere, sub amenințarea armei, să predau biblioteca. Am refuzat orice fel de tratative, deoarece n-am competența să tratez cu el în această chestiune, iar el nu reprezintă autoritatea mea. Acest domn mi-a pus însă în vedere utilizarea forței armate și, cum altă armă n-am în afara briceagului – rectorul a schițat un zâmbet –, am continuat tratativele sub imperiul forței, declarând – în asta au constat tratativele – că nu predau biblioteca, deoarece nu e de competența mea să fac asta.

Rectorul a dat aprobator din cap.

— Acum, îl rog pe domnul rector să binevoiască a dispune în această chestiune.

— Ținând cont, a spus Schneller, că preluarea violentă, prin forța armelor a Universității s-a produs, că s-a formulat și un protest în numele Universității împotriva acestei situații, că Biblioteca Universitară este un institut al Universității, iar institutele acesteia sunt considerate ca preluate, vă rog să binevoiți a întocmi un proces-verbal despre cele petrecute, nimic altceva nu v-a mai rămas de făcut în această chestiune.

---

[1]) Onisifor Ghibu (1883–1972), profesor de pedagogie. În Primul Război Mondial, a fost condamnat la moarte în contumacie după ce s-a refugiat în România. A fost însărcinat din partea Consiliului Dirigent cu preluarea Universității din Cluj, unde a activat ca profesor până în anul 1945. [2]) Valentin Poruțiu (1883–1942), avocat; în 1919, prefect al orașului Cluj.

— Trebuie să observ, domnule rector, am continuat, că preluarea nu poate avea ca obiect biblioteca Muzeului Ardelenesc, care este proprietate privată.[1]

— Nici nu se referă la ea, a răspuns de la masă secretarul de stat Ghibu.

— Raportez, de asemenea, domnului rector, am continuat eu, că, prin ordinul deschis al comandamentului militar zonal local, pe care mi l-a prezentat acest domn, am primit amabila somaţie – rectorul a zâmbit amar – că, dacă noi, funcţionarii universitari, nu rămânem pe locurile noastre şi nu ne continuăm activitatea, ne vor aresta pe dată şi, în douăzeci şi patru de ore, ne transportă cu tren special dincolo de Tisa.

Rectorul a răspuns:

— După câte ştiu, nu se doreşte să depunem jurământ.

Am dat mâna cu rectorul şi am plecat. [...]

Întregul personal al bibliotecii a rămas pe loc, nu din pricina ameninţării [...], ci pentru că am socotit că este o datorie morală să rămân, laolaltă cu colegii mei, lângă colecţie, cu atât mai mult cu cât cu această ocazie a fost preluată marea şi deosebit de preţioasa bibliotecă a Muzeului Ardelenesc şi ar fi fost o nebunie să lăsăm vraişte atâtea sute de mii de cărţi şi documente.[2]

În seara acelei zile, Bichigean, care se iscălea ca delegat, a venit în clădire însoţit de militari înarmaţi cu baionete, pe fochist l-au poftit afară din încăperea sa, plasând acolo patru soldaţi şi un caporal. De atunci şi până azi, câte un soldat cu baioneta la armă stă zi şi noapte în faţa Bibliotecii, cheia uşii cu grilaj a acesteia fiind luată de delegat. A doua zi, când m-am

---

¹) Societatea Muzeului Ardelean a fost fondată în anul 1859. După înfiinţarea Universităţii de la Cluj, în 1872, conform unui contract încheiat cu statul, colecţiile sale muzeale, inclusiv biblioteca şi arhiva, au fost folosite de către universitate şi gestionate în comun, dar ele au rămas în proprietatea Societăţii. Colecţiile au fost naţionalizate în 1948. În mai 1919, la predare, colecţiile Societăţii Muzeului Ardelean numărau 176.779 de volume şi 116.585 de publicaţii diverse. ²) În cei patru ani de război, biblioteca a funcţionat cu personal redus. În afara celor doi şefi, erau doi colaboratori mai în vârstă, Árpád Gazelli şi Endre Veress, precum şi cei amintiţi în text: Miklós Ferenczi, Lajos Kelemen, Antal Valentiny.

dus acasă, la prânz, am luat la mine câteva țigări, iar soldatul cu baionetă le-a pipăit. Când i-am spus asta lui Bichigean, acesta s-a răstit la soldat să examineze doar pachetele mai mari. A doua zi, delegatul a început preluarea, respectiv inventarierea mobilierului, numărând și vreo douăsprezece mii de rafturi. [...]

În acest timp, guralivii industriași, proprietarii clujeni de restaurante, cofetarii, agenții comerciali etc. scumpeau totul, de la un cap la altul, în modul cel mai mizerabil și mai lipsit de omenie. Pentru un kilogram de slănină se cereau, în această lună, 50 de coroane, pentru o bucată de prăjitură, care costase inițial 10 filleri, acum se luau 2 coroane, pentru o chiflă 1 coroană, în locul prețului inițial de 4 filleri. Toată lumea vindea sau făcea câte ceva la prețuri nebunești, cu excepția funcționarului, care, de-ar fi avut salariu, l-ar fi primit mărit, față de perioada de pace, cu 50-60 la sută, în vreme ce prețul unor articole și munci sporise cu 5.000 la sută.[1] [...] Consider drept o greșeală fatală și cea mai mare neînțelegere deopotrivă de partea românească, pentru că au cerut jurământul înainte de semnarea păcii, și de partea maghiară, deoarece, în urma unui slogan pornit de la Budapesta, depunerea jurământului a devenit cu neputință, aducându-se mii și mii de familii de funcționari într-o stare de mizerie și suferință. Românii ar fi putut să aștepte, iar maghiarii ar fi putut ține seama de starea de constrângere. Dar nu despre asta vreau să scriu, ci amintesc din nou și din nou acest lucru, deoarece, în vreme ce funcționarii pătimeau și sufereau de foame pentru maghiaritatea lor, la Cluj, toți cei care n-aveau ocupații spirituale, și mai cu seamă negustorii și industriașii, înfulecau ca porcii, se îndopau, acumulau osânză și averi. M-au dezgustat clujenii, nu publicul, ci diabolica rapacitate a oamenilor. Cred, din păcate, că scumpirile artificiale vor avea urmări atât de fatale, încât chiar și cei care au fost motorul acestei operațiuni își vor frânge gâtul. [...]

---

1) Autorul avea, în 1918–19, un salariu anual de 17.840 de coroane, în timp ce, la o cantină locală, prânzul și cina pentru trei persoane costau 168 de coroane pe săptămână. Cheltuielile pe un an arăta astfel: alimente 5.200; impozite 600; personal de servire 720; lemne 1.000; iluminat 240; gaze 280; telefon 144.

Continuu acum până în 1921, din perspectiva celor doi ani, așa cum au rămas în memoria mea și în notări mai mărunte. [...]

Cer o cafea, cafeneaua este cu jaluzelele metalice trase.[1] Nici nu sorb din cafea, zgomot continuu de împușcături, goană, țipete. Ușa cafenelei dă să se-nchidă. N-o închideți, lăsați-i să se adăpostească aici – strigăm – și, într-adevăr, câteva persoane, femei, bărbați, se refugiază, cu chipurile ca de ceară. Armata se năpustise asupra mulțimii, trăsese asupra ei. Armata atacase lumea naivă, adunată, cu o incredibilă stupiditate, de oameni lipsiți de inteligență și de bun-simț și dusă să demonstreze și să tot demonstreze, și mulți oameni s-au refugiat sub bolțile intrărilor. O casă din piața principală nu avea boltă de intrare, ci doar grilaj de fier forjat, care a fost încovoiat de presiunea înspăimântătoare, presiunea lumii îngrozite. Au călcat femeile în picioare, au fost mulți răniți. Armata a tras în aer, iar câteva focuri de revolver trase sub imperiul agitației de niște ofițeri prea înfierbântați au omorât o femeie și au rănit mai mulți oameni. Doamna Monoki, soția colegului meu, al cărei bărbat este prizonier în Rusia, a fost rănită la picior.[2] Armata română – conducătorii ei – a fost cuprinsă de o furie de nedescris. Patrulele au prins pe străzi o sumedenie de tineri și i-au dus în închisori, mai cu seamă în cea din strada Farkas[3], unde, printre altele, au fost puși să curețe latrine – decanul[4] reformat Samu Barabás a fost prins de două ori, el a spus că arestații erau puși să facă această treabă – și erau bătuți cu bâtele, fiindu-le aplicate lovituri pe trupurile goale. Dintre multele brutalități regretabile, doar câteva: profesorul universitar Béla Reinhold – de la Facultatea de Medicină, om serios, ponderat – iese seara pe stradă din locuința aflată în Piața Centrală, ca să se ducă după soția sa.[1] În fața porții, îl prinde o patrulă, iar un soldat îi trage un picior sub șold. Toată noaptea este la închisoare. Dimineața, cei arestați sunt luați la rând și bătuți cu bâta, tineri unul și unul, care, în cea mai mare parte, n-au avut de-a face cu toată acea demonstrație ineptă și idioată, care nici scop și nici rezultat așteptat n-a avut. Unul dintre soldați îi dă lui Reinhold pantalonii jos, ca să poată aplica lovituri pe trupul gol, când observă că acolo era o rană plină de sânge închegat. Motiv pentru care nu s-au mai atins de el. [...]

---

[1] Pe pagina anterioară a jurnalului, autorul plasează pe 17 ian. incidentul care a avut loc cu prilejul vizitei generalului Pathé la Cluj, dar, de fapt, protestul a avut loc la 24 ian.: studențimea s-a strâns în fața hotelului New York (azi, Continental), solicitând de la generalul aflat în trecere prin Cluj să protejeze autonomia universitară. Autorul se afla în acest timp pe partea opusă a pieței, la cafeneaua Európa. În cursul ciocnirilor care au avut loc, românii însărcinați cu menținerea ordinii au tras o rafală în mulțime. Trei oameni au fost omorâți și mai mulți răniți.

[2] Este vorba de soția lui István Monoki (1887–1963), bibliograf, director de bibliotecă.

[3] Azi, str. Mihail Kogălniceanu, unde se află clădirea centrală a Universității.

[4] În cadrul Bisericii Reformate, echivalentul protopopului.

Pe 2 februarie, a avut loc memorabila vizită a familiei regale la bibliotecă. Maiestățile lor au vizitat partea centrală a Universității, căminele studențești, după care a urmat biblioteca. [...] Începuseră să sosească oaspeții, printre ei o veche și bună cunoștință, profesorul universitar Miklós [Nicolae] Iorga[2], de-acum președinte al Camerei Deputaților. Cu ani în urmă, fusese în bibliotecă și-l primisem, firește, cordial, l-am chemat și acasă, pe atunci era un savant foarte liniștit. Acum – împodobit cu înalte merite – și-a făcut apariția, pășind cu vizibilă demnitate și de la sine înțeleasă prestanță. *Vous ici!*[3] – a exclamat bucuros surprins și m-a felicitat călduros că am rămas pe loc, căci – ca să spunem așa – era obligația mea și din punct de vedere științific internațional. Și-a demonstrat fenomenala memorie, căci m-a întrebat ce-mi fac soția și cei doi copii. Cu vreo zece ani în urmă, mi-a fost oaspete pentru câteva ceasuri și și-a adus aminte că am doi copii. Știu că v-a murit soția – și și-a prezentat condoleanțele. O parte a oaspeților au auzit, și câțiva miniștri, delegați din străinătate și membri ai parlamentului și-au prezentat imediat condoleanțele pentru moartea soției mele, petrecută cu șase ani în urmă. [...]

---

1) Béla Reinhold (1875–1927), medic, profesor universitar de chimie; din 1921, a predat la Universitatea din Szeged. 2) Nicolae Iorga (1871–1940), istoric, profesor universitar, om politic. 3) „Dumneavoastră – aici!“ (*fr.*).

Maiestatea Sa regina a luat loc pe un scaun la capătul mesei, iar regele a înmânat personal ordine membrilor consiliului universitar, secretarului de stat Ghibu și reprezentanților universităților străine. [...] Eram îngrozit. Mă luase cu căldură și cu frig: Doamne, dacă Maiestatea Sa îmi conferă și mie un ordin, o parte a publicului maghiar o s-o ia în nume de rău, la ce bănuieli o să fiu expus! Oamenii Curții însă – în primul rând, regele – au dat dovadă de tact și n-am primit ordin. În timp ce împărțirea continua – iar regele oferea ordinele în câte un mic toc persoanelor al căror nume era citit și dădea mâna cu toți –, eu vorbeam cu Maiestatea Sa regina. [...] Între timp, regele terminase distribuirea decorațiilor și, venind prin sală la mine, mi-a întins mâna și a spus:

— Mulțumesc pentru marea plăcere pe care mi-ați procurat-o prin prezentarea bibliotecii.

— Teamă mi-este, Maiestate, că v-am obosit peste măsură.

— Deloc, spune regele, cel care mi-a arătat atâtea lucruri minunate mi-a prilejuit o mare plăcere, nu m-a obosit.

I-am mulțumit Maiestății Sale și l-am rugat să ia biblioteca sub protecția sa, s-o protejeze mai ales pentru a nu fi lăsată pradă politicii, pentru a-și putea îndeplini fără dificultate misiunea științifică. Lumea începuse să iasă pe hol, unde regele a continuat:

— Voi face cu plăcere acest lucru, vă repet, căci știința nu are nici o legătură cu politica. Oricând să vă adresați mie direct, dacă veți considera necesar, în privința bibliotecii. Vă mulțumesc încă o dată pentru strădanie și pentru faptul că ați rămas fidel alături de bibliotecă. V-ați făcut, prin aceasta, datoria.

Regele, prințesa, moștenitorul tronului mi-au întins mâna, doamnele mi-au mulțumit că le-am fost ghid. Moștenitorul tronului a dat mâna cu mine fără nici un cuvânt. Când Maiestățile Lor erau deja la ieșire, a venit la mine Gyula [Iuliu] Maniu, președintele Consiliului Dirigent transilvan, și mi-a mulțumit călduros pentru modul izbutit în care i-am călăuzit pe rege și familia regală. Maiestatea Sa a fost foarte mulțumită, fapt pe care l-a exprimat aici, de față cu toți.

— Domnule președinte, vă rog doar – am spus (iar convorbirea a continuat în maghiară) – să fiți amabil să împiedicați conturbarea politică a activității bibliotecii.

Maniu a dat călduros mâna cu mine și m-a asigurat că va face tot ce depinde de el în interesul bibliotecii.[1]

——FARKAS GYALUI,
directorul Bibliotecii Universității din Cluj

PRELUAREA TEATRULUI DIN CLUJ ODATĂ CU schimbarea regimului a durat aproape un an. Directorul teatrului nu voia să renunțe la clădire, a cărei construcție se făcuse cu credit bancar plătit în parte de el. În mai 1919, Onisifor Ghibu a preluat formal teatrul, în numele Consiliului Dirigent. Instituția a funcționat întregul an sub imperiul cenzurii; mai multe piese clasice au fost interzise. În plus, era obligată să asigure loc și pentru trupele de teatru românești. În octombrie, autoritățile române au ocupat clădirea teatrului, iar trupa maghiară a fost nevoită să se mute la teatrul de vară din Parcul Central.

[SĂ MURIȚI – ASTA DA, AVEȚI VOIE]

28 decembrie 1918 Activitatea teatrului continuă. Nimeni nu vine să dispună măsuri, nimeni nu dă instrucțiuni. Favorizații sorții sunt ocupați cu lucruri mai importante. N-au fost pregătiți pentru această cucerire. Nimeni nu știe de ce să se apuce, cum trebuie să se instaleze. Confuzia la ei este totală. N-au oameni, conducători numiți pe anumite posturi pentru gestionarea instituțiilor, a serviciilor. Sunt haotici. Emit ordine contradictorii. Nimeni n-are sarcini bine stabilite. Fiecare are atâta putere câtă își arogă de unul singur, după voie. Roata administrației se mai

---

1) Gyalui Farkas, *Emlékirataim 1914–1927*, Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2013, pp. 315–376.

învârte doar în virtutea impulsului imprimat pe vremuri de activitatea funcționarilor maghiari. Organizează spectaculoase preluări de funcții, dar nu pregetă să pună în continuare mâinile ungurești la muncă. La nimic nu se pricep. Se vede că neașteptatul noroc de a se putea stabili în capitala Transilvaniei i-a luat prin surprindere. Teatrul e lăsat, așadar, în pace. Au griji cu mult mai mari.

1 ianuarie 1919 După un revelion trist, ne-a întâmpinat o și mai tristă zi de An Nou. Românii nu pun încă piedici activității normale a teatrului. Programul se termină devreme, dar spectacolele se desfășoară normal. Nici măcar cenzor nu s-a prezentat încă. Public nu este. Doar ofițerii români se duc la teatru, dar ei nu plătesc bilet de intrare. Aproape fiecare dintre ei se prezintă cu autorizație specială de la comandament. Ungurii se strâng ei înde ei, cerniți, în casele lor. [...]

17 ianuarie 1919 După o călătorie îndelungată[1], cu necazuri, astă-noapte am ajuns la Cluj. Încă de la Teiuș am auzit vești alarmante, iar binevoitorii mi-au șoptit la ureche informația „sigură“ că la Cluj o să mă aresteze încă de la gară, e mai bine să mă-ntorc, că și așa o să mă-mpuște. N-au avut dreptate colportorii de știri de groază, deoarece la gară la Cluj mi-au făcut, e adevărat, percheziție corporală și mi-au luat legitimațiile căpătate la Timișoara, dar mi-au dat drumul. Am ajuns în zori la teatru, unde plutonierul pompier Méry m-a primit foarte speriat și lamentându-se. A spus că am făcut foarte rău că am venit acasă, pentru că zi de zi m-au tot căutat soldați cu baioneta la armă, o să fie necaz mare. Locuința îmi este sigilată, ca și biroul. La întrebarea mea, plutonierul pompier a mai spus că în absența mea mi-au percheziționat biroul și locuința, au răsturnat și răvășit totul. [...]

---

[1]) La 4 ian., autorul se deplasase la Budapesta, pentru rezolvarea unor chestiuni oficiale. Aflând de arestarea comisarului guvernamental Apáthy, s-a decis să se întoarcă imediat la Cluj. Călătorește prin Szeged, Arad și Timișoara, ajungând în Transilvania cu mare greutate.

30 septembrie 1919, marți Tot orașul știe că azi va fi ultimul spectacol maghiar în minunata clădire a teatrului din piața Hunyadi[1]. Este programată reprezentarea cu *Hamlet*. Ca să semnalez însă, nu iau în considerare intenția Consiliului Dirigent, iar în comunicatele teatrului anunț distribuția celorlalte spectacole, precum și repetițiile. Nici în comunicatul pe care l-am dat despre spectacolul *Hamlet* nu este vreo urmă că aceasta va fi ultima reprezentație maghiară. [...]

Am multe necazuri cu domnul locotenent-major cenzor Stetiu. Nu vrea să lase nimic din marele monolog. Deoarece – așa spune – sunt acolo chestii precum asta: „...cine-ar mai răbda a lumii bice și ocări, / călcâiul tiran, disprețul omului trufaș, / [...] zăbava legii, neobrăzarea cârmuirii, / scârba ce-o zvârlu cei nevrednici celor vrednici...“* Publicul maghiar ar înțelege toate astea drept trimiteri la slujbașii români, la relațiile de azi de aici, iar asta ar putea provoca manifestații. Greu am putut să-l conving pe cenzor să se îndure cel puțin de primul rând și să-mi dea voie să spun doar atât: „A fi sau a nu fi... Aceasta-i întrebarea“. Cu asta a fost de acord. La sfârșit însă, de ultima scenă nu s-a îndurat: victoriosul Fortinbras nu poate intra pe scenă, deoarece a șters-o domnul locotenent-major cenzor, pe motivul că intrarea lui Fortinbras ar fi pentru publicul maghiar ca un presentiment al intrării românilor. L-am rugat să-mi îngăduie măcar, ca Hamlet, să mor liniștit, la care el a dat înțelegător din cap:

— De acord. Să muriți – asta da, aveți voie.

Am convenit, așadar, că ultimele cuvinte ale lui Hamlet vor fi:
„Horațio, mor. Tu trăiești,
Convinge-i despre mine și adevărata-mi poveste
Pe cei ce se-ndoiesc“.

1 octombrie 1919 Ora 3 dimineața. Sunt încă aici, în biroul de la teatru. Obosit, îmi vâjâie capul. După starea de tulburare cumplită, nici nu mă gândesc la culcare. În jurul meu – de ceasuri întregi, o liniște mormântală. Cred că trează e toată lumea în noaptea asta: public și artiști – întreaga populație maghiară a Clujului. Retrăiesc, din nou și din nou, evenimentele în mers ale acestei mărețe seri de adio. Îmi sunt vii în urechi și suflet fiecare cuvânt, fiecare glas, dezlănțuirea și văpaia patosului, spasmul suferinței. Încerc să descriu ce s-a-ntâmplat. Oare cum a fost? Fac ordine printre amintiri, care mă năpădesc:

---

[1] Azi, sediul Teatrului Național și al Operei Române din Cluj.

* Preluat din William Shakespeare, *Antologie bilingvă*, alcătuită de Dan Duțescu și Leon Levițchi, Editura Științifică, București, 1964, p. 397 (n. red.).

Publicul a venit valuri-valuri, încă de la ora 7, spre teatru. Toată lumea voia să fie prezentă la acest mare rămas-bun. Așteptau o minune. Când sala s-a umplut până la ultimul loc, am hotărât că trebuie să intre toată lumea, chiar și fără bilet. În câteva clipe, s-au umplut toate spațiile dintre rânduri, chiar și în fosa orchestrei. Stăteau oamenii lipiți unul de celălalt, trăgându-și sufletul, claie peste grămadă. Și toți își puseseră haine negre. Nu se vorbise în prealabil cu nimeni, și totuși fiecare a simțit că vine la o mare înmormântare și și-a pus straiul negru de sărbătoare. Holurile largi erau ticsite de oameni. Am dispus, așadar, să se deschidă ușile care dădeau spre hol, ca să se poată auzi și în afara sălii măcar crâmpeiele ultimelor cuvinte ungurești. Două mii și cinci sute de oameni se îndesaseră în sală și pe holuri, cu toate că în teatru există doar o mie două sute de locuri. A început să domine negrul și în spațiul din fața clădirii teatrului.

Când s-a tras cortina, s-a lăsat o liniște de mormânt. Lumea și-a ținut și răsuflarea, ca să nu tulbure tăcerea solemnă. Aplauzele însă se dezlănțuiau din nou și din nou, de câte ori câte un actor intra în scenă sau ieșea, la sfârșitul apariției.

A urmat marele monolog. Iar eu am uitat tot ce auzisem de la profesorii mei de dramaturgie de la academia de teatru – că acest monolog este o sfâșietoare și profundă meditație. M-am postat lângă cușca suflerului și am declamat spre sală întrebarea:

„A fi sau a nu fi... Aceasta-i întrebarea!“

După un moment de tăcere consternată, pasiunile s-au dezlănțuit ca o furtună. Prima oară, săgeata unei voci penetrante de femeie de la balcon a spart tăcerea mormântală:

— Vrem să trăim!

Iar după ea, două mii de glasuri au tunat, au răsunat descătușându-se, jubilând sub semnul nădejdii:

— Vrem să trăim!

Două mii de oameni voiau, parcă, să se agațe de roțile istoriei. Palmele au luat foc de aplauze, picioarele au tropotit nebunește. Teribile clipe. M-am speriat și eu de uraganul dezlănțuit al pasiunii – până atunci – înfrânate. Furtuna a ținut minute în șir, apoi, cu încetul, s-a domolit.[1]

Consemnul poliției a cerut în aceste condiții ajutor militar înaintea teatrului. La terminarea actului, muncitorii mi-au comunicat în șoaptă că soldații au venit în pas alergător și că au încercuit clădirea în trei rânduri strânse. Pe umăr, arma cu baioneta pusă. În mâna ofițerilor comandanți – revolver. Așa m-au înștiințat, speriați, muncitorii de la scenografie. Am grăbit plasarea decorurilor. Să terminăm rapid spectacolul, înainte de a se ajunge la vărsare de sânge. Le-am spus artiștilor mei ca, după spectacol, să se schimbe, pe cât posibil, în câteva clipe și să se grăbească spre case pe poarta din spate, care dă spre parcul cel mic. Acolo, pot ocoli cordonul militar care a împresurat clădirea teatrului. Sărmana Aranka Laczkó[2], interpreta reginei Gertrudis, care era în toate extrem de conștiincioasă, a înțeles literal îndrumarea pe care o dădusem și nici măcar nu și-a schimbat hainele, nici machiajul nu și l-a șters de pe chip, s-a grăbit acasă așa cum era – apucând să-și ia pe brațe îmbrăcămintea de stradă și trena mantiei regale –, ca să-și liniștească bătrâna maică.

Miezul nopții trecuse de mult, calendarul arăta de-acum 1 octombrie, când am ajuns la sfârșitul spectacolului. Cortina s-a strâns pentru ultima oară. De pe scenă s-au răspândit care încotro actorii, muncitorii, conform îndrumării primite. În sală

---

[1]) Această manifestare, declanșată după primul vers al marelui monolog și întreruperea spectacolului care i-a urmat, a stat apoi la baza legendei că la întrebarea „a fi sau a nu fi“ românii au întrerupt cu forța spectacolul, care n-a mai putut continua. Spectacolul însă a fost reluat după câteva minute (n. a.). [2]) Aranka Laczkó (1861–1953), actriță; a jucat la Cluj între anii 1896 și 1929.

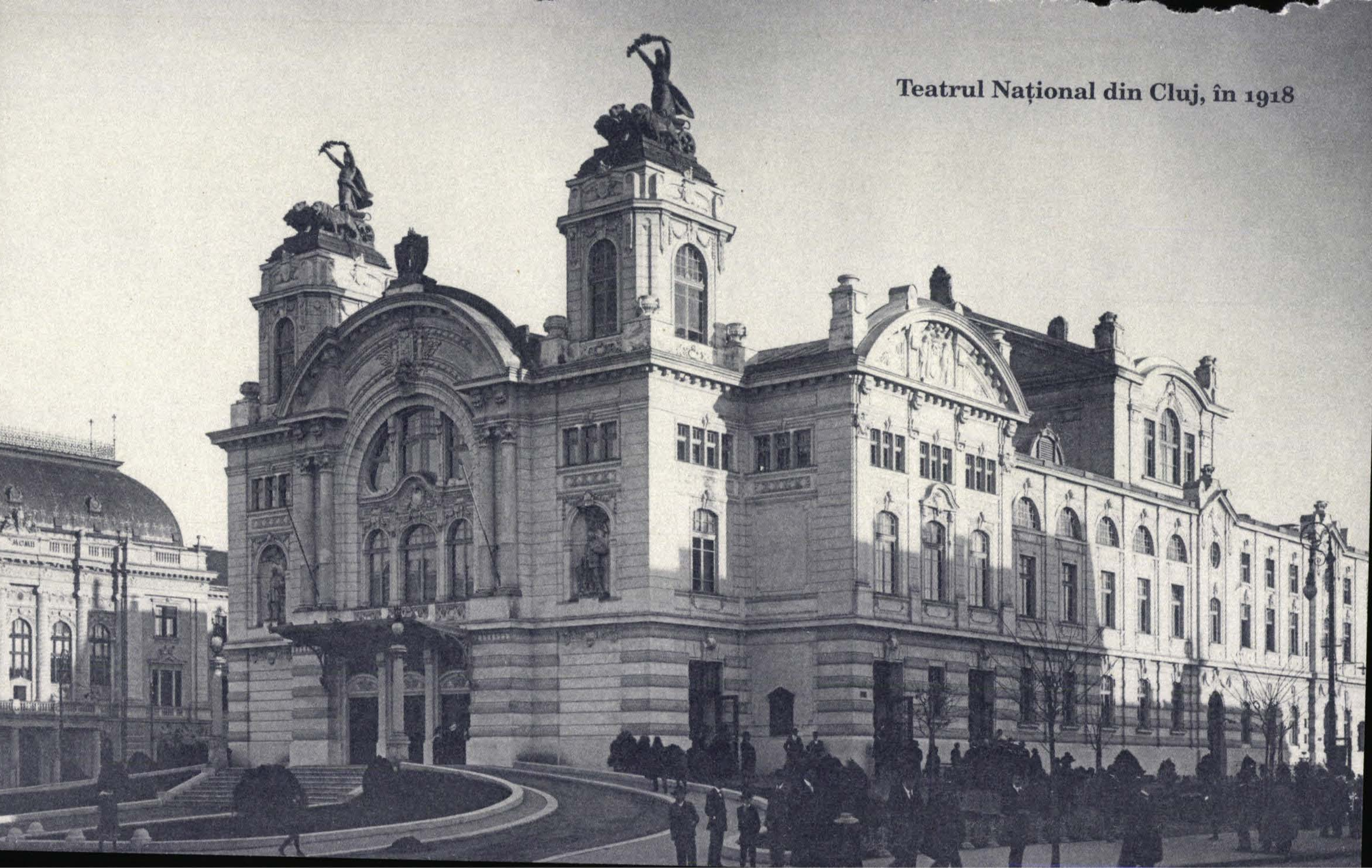

Teatrul Național din Cluj, în 1918

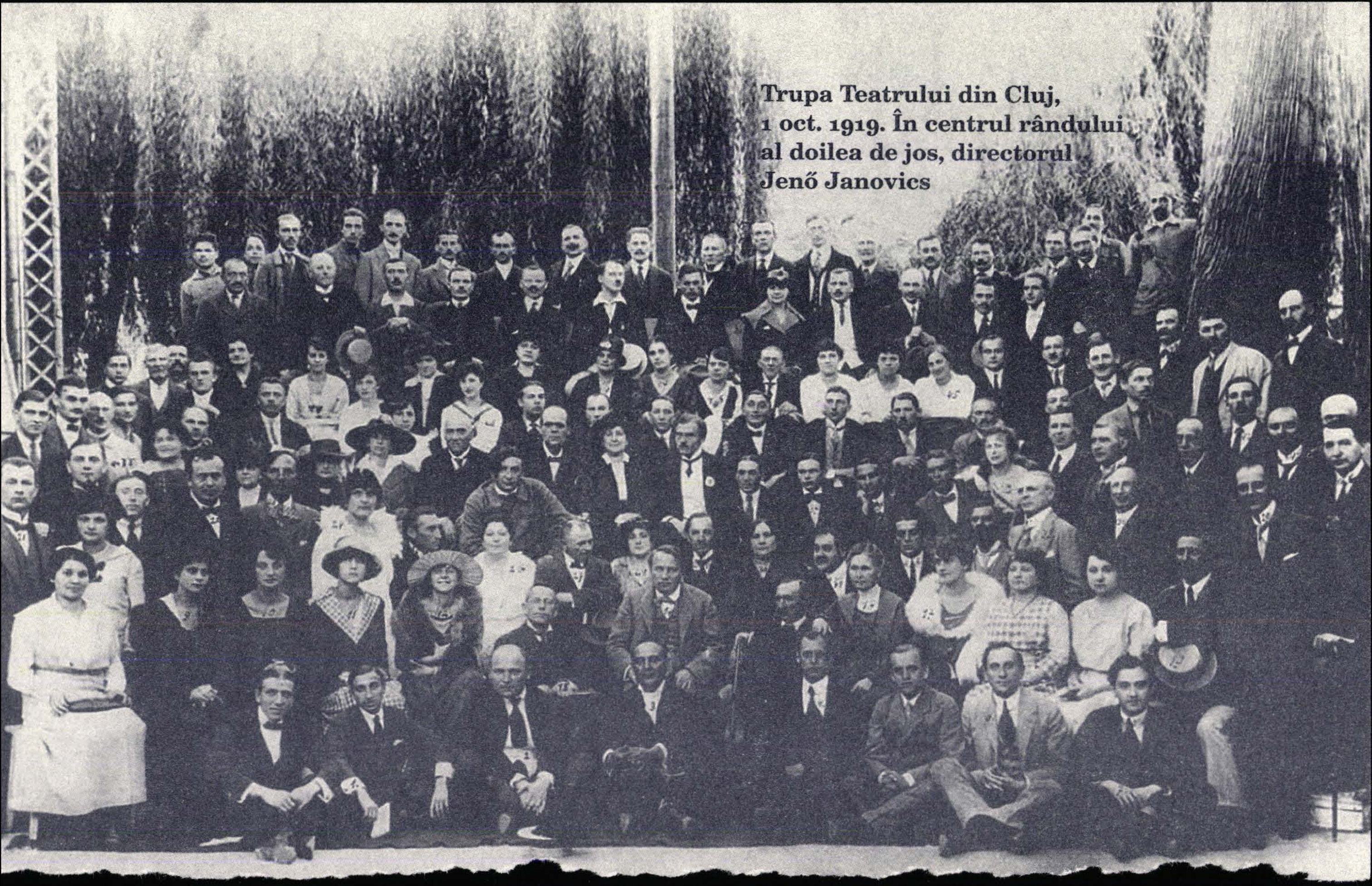

Trupa Teatrului din Cluj,
1 oct. 1919. În centrul rândului
al doilea de jos, directorul
Jenő Janovics

însă nimeni nu s-a mișcat, toată lumea a rămas pe locul ei, de parcă picioarele ar fi prins rădăcini. Asta n-a fost ceva convenit, nu a fost îndrumare, era întâlnire miraculoasă a gândurilor reunite a două mii de oameni. Păreau că vor să-și apere teatrul împotriva unui atac străin. Plânsul stătea să-i podidească pe toți. Se uitau dezorientați unii la ceilalți, dar locul nu voiau să și-l părăsească. Cineva n-a mai putut să se stăpânească și a izbucnit în plâns, un plâns ce venea din adâncul inimii. Parcă ar fi fost un semnal: în două mii de piepturi s-a dezlănțuit Durerea însăși. Nicicând nu mi-a mai fost dat să aud un tumult mai înălțător, mai cutremurător, care să biciuie astfel sufletul. Nimeni, în afara clujanului, nu poate să înțeleagă o astfel de scenă. Nu există oraș în lume unde oamenii să iubească teatrul, să-l simtă mai acut al lor ca la Cluj. Teatrul e parte a sufletului lor. De aceea durea atât de mult luarea sa.

Afară, în piață, se auzeau deja comenzi. Forța armată se pregătea să năvălească. Clipă în care am pășit în fața cortinei. Haoticul tumult s-a domolit fără veste. Ochi plini de speranță, umezi de lacrimi, arzând de durere au fulgerat spre mine. Minunea a avut totuși loc? Poate vreau să anunț că nu ni se ia totuși teatrul? Am făcut semn, cu degetele lipite de buze, că nu am voie să vorbesc. Le-am cerut, i-am implorat, prin gesturi făcute cu mâna, să plece.

Clipă în care plânsul a izbucnit și mai tempestuos, iar strigăte au străpuns atmosfera:

— Aici rămânem, nu plecăm! Nu ne lăsăm teatrul!

Stăteam încă în avanscenă, inert, perplex, tremurând de amenințarea acelor clipe, când dinspre piață au pătruns cu forța pe toate intrările polițiști, militari și, printre insulte răgușite, bastoane de cauciuc, paturi de pușcă, publicul a fost izgonit. Stâlceau în bătaie pe toți, loveau orbește pe cine, unde nimereau. Fugeau oamenii din fața atacului inuman cine, cum putea, călcându-se în picioare unii pe alții, țipând. Cei care putuseră evita loviturile în sală au fost copleșiți cu prisosință de lovituri în piață, unde s-au lovit de cordonul de militari. Totul s-a domolit apoi, iar pe „câmpul de luptă“ au mai rămas doar pălării călcate în picioare, sfâșieturi de veșminte.

În marea clădire a teatrului, am rămas doar trei: bătrânul Méry, pompierul casei, care aștepta să poată stinge lumina, Antal Bürger, croitorul recuzitier, și cu mine. Bătrânul croitor a scos de pe mine tricoul cel negru al prințului Hamlet. A urmat o interminabilă noapte, noapte fără sfârșit, lungă, fără somn, neagră. Noapte hăituind planuri și amintiri.[1]

Îmi întrerup consemnarea. De pe scenă, se aude un zgomot tot mai intens: se adună muncitorii să pună în ordine decorurile de la spectacolul de aseară. Mă uit la ceas, arată 7. Mă ridic de la birou. Trebuie să mă pregătesc pentru marea bătălie de azi.

1 octombrie 1919 Dimineața, la 8, scena e din nou populată. Fără să o fi cerut nimeni în prealabil, se strânsese toată suflarea teatrului. Lângă muncitori, stătea – cu inima stăpânită de teamă – primadona cu ochii plânși, lângă eroina îndrăgostită se afla femeia de serviciu. Își aduseseră și copiii, membrii familiei. Mulțimea sumbră, taciturnă aștepta – murmurând tulburat – jocul sorții. N-au avut mult de așteptat. La ora 9, sosește o trupă de soldați, care încercuiește clădirea teatrului. La ora 10, în biroul teatrului își face apariția comisia: Valentin Poruțiu, prefectul de Cluj, Iulian Pop, primarul Clujului, și un colonel mic de statură și îndesat.[2] Mă invită solemn să depun jurământul de credință sau să predau fără împotrivire teatrul. Refuz ambele cerințe. La care prefectul se întoarce spre colonel, invitându-l să-și facă datoria. Colonelul face un pas spre mine, își pune mâna pe umărul meu și, pentru că – se pare – este român transilvănean, mi se adresează într-o maghiară curată:

— În fața ușii, stau patru soldați de-ai mei. Doriți să fiți dus cu ajutorul lor? Sau e de ajuns și această constrângere simbolică?

— Nu vreau să joc în această farsă – am răspuns eu. Am datoria să conserv moștenirea de veacuri a teatrului maghiar.

---

¹) Autorul trăia într-o locuință din incinta teatrului, deci nu trebuia să plece împreună cu spectatorii. A doua zi dimineață, el i-a întâmpinat pe actori. ²) Iuliu Pop (1880–1923), avocat; între anii 1919 și 1923, primul primar român al Clujului.

Împotriva constrângerii, nu pot face nimic. Să facem, vă rog, procesul-verbal.

Colonelul s-a îndepărtat și a ordonat și trupei militare aduse în piață să plece. Când cei care așteptau pe scenă au aflat despre acest lucru, au fost cuprinși de o înnoită speranță. Au crezut că plecarea armatei înseamnă că deocamdată renunță la preluarea teatrului. Cum s-au mai înșelat, sărmanii!

În birou, procesul-verbal a fost redactat în scurtă vreme. [...]

Domnii români au iscălit procesul-verbal, după care au vrut să plece, dar eu i-am rugat să coboare și pe scenă și să comunice membrilor companiei teatrale strânși acolo că și ei trebuie să părăsească teatrul.

Am coborât pe scenă, unde domnii prefect și primar s-au oprit brusc când au zărit în semiobscuritate acea masă densă, fără glas, sumbră, de câteva sute de persoane. [...]

Domnul prefect Poruțiu a comunicat cu glas scăzut, stingherit, căutându-și vorbele, aproape scuzându-se că, începând din această zi, în acest teatru nu mai e voie să se organizeze spectacole ungurești, deoarece Consiliul Dirigent de la Sibiu preia edificiul și face din el teatru românesc.

Nu și-a putut termina cuvintele, căci dintre rânduri a sărit în față un omuleț negricios, blândul, de obicei flegmaticul Jóska Berky, care n-ar fi făcut rău nici unei muște. Această mișcare a fost urmată, vreme de o clipă, de o panicată tăcere mormântală, toată lumea credea că vrea să-i insulte pe trimișii români. Dar nu asta s-a petrecut. Băiatul, sub semnul unei minunate, al unei inexplicabile inspirații, s-a oprit la un pas de prefect și, privindu-l în ochi, a dat tonul sfintei rugăciuni maghiare, iar de la cel de-al doilea tact cântau de-acum – cu evlavia izvorând din sufletele lor – sute și sute de maghiari aflați pe scenă:

*„Isten, áldd meg a magyart!“**

Cei doi domni români s-au retras, cu capetele plecate, spre ușa laterală și au dispărut pe neobservate. [...]

---

* „Doamne, binecuvântează-l pe maghiar!“ (primul vers al Imnului maghiar) (n. tr.).

Rugăciunea s-a stins. Linişte şi aşteptare apăsătoare. Simţeam că, aici, trei sute de maghiari aşteaptă să-i consolez, să le dau speranţe, să-i îndrum. Ştiam că aşteaptă ceva, un cuvânt de ordine, ce au de făcut... În acea clipă însă, nervii mei n-au mai funcţionat. A fost cu neputinţă să-mi concentrez gândurile. Am rostit atunci o frază grotescă, cu totul nepotrivită cu situaţia:

— Eu mă duc acum în parcul Zajzon să joc popice. Mâine dimineaţă, la ora 9, să fie toată lumea pe scena[1] Amfiteatrului, o să stăm acolo de vorbă ce putem face.[2]

———**JENŐ JANOVICS**, actor, directorul Teatrului din Cluj, vicepreşedinte al Consiliului Naţional Maghiar din Transilvania

PÂNĂ LA ÎNCHEIEREA TRATATIVELOR ŞI LĂMU-rirea situaţiei juridice a teritoriului, refuzul multor funcţionari maghiari, profesori, magistraţi, avocaţi, notari etc. de a depune jurământul de loialitate faţă de regele român provoacă o criză de administrare în teritoriu. Unii membri ai noilor autorităţi recurg la diverse forme de intimidare, după cum depune mărturie mai jos şi un avocat din Târgu-Mureş. A urmat o perioadă de tranziţie, diferită de la o localitate la alta, fără a se intra totuşi în colaps administrativ. O parte dintre vechii funcţionari, mai ales la nivelurile de jos, au rămas pe loc, dar majoritatea posturilor în administraţie au fost ocupate de români, mulţi dintre ei foşti notari comunali sau liber-profesionişti.

---

1) Teatrul de vară, unde funcţionează şi în prezent Teatrul Maghiar de Stat. 2) Jenő Janovics, *Kolozsvári magyar színházak az impériumváltás időszakában 1918–1921* (*Teatrele maghiare din Cluj în timpul schimbării imperiului*), Societatea Muzeului Ardelean, Colecţia de manuscrise, Fondul Janovics Jenő, Ms. III/81, pp. 8, 10, 61–65, 67–68.

[CEL MAI SUMBRU EPISOD AL VIEȚII MELE]

Cel mai sumbru episod al vieții mele – neobișnuit de bogată în evenimente dramatice și situații critice – este legat, fără îndoială, de calitatea mea de membru în comitetul baroului de avocați.

În aprilie 1919, președintele tribunalului i-a somat pe avocații locali să depună jurământ de credință față de statul român. Doar trei au răspuns acestei somații, ceilalți avocați nu au depus jurământ.

Ca urmare, la 1 iulie 1919, și-au făcut apariția la barou György [Gheorghe] Repede, președintele tribunalului, și Constantin Popa, căpitan de poliție. Repede a somat comitetul să predea baroul. Punctul de vedere unanim de atunci al maghiarilor a fost că, până la semnarea tratatelor de pace – ceea ce a avut loc abia la un an după aceea, în iunie 1920 –, nu e voie să se depună jurământ pentru noul stat, mai cu seamă ca acest fapt să nu slăbească poziția Ungariei la tratativele de pace. Acesta a fost atunci punctul de vedere general al maghiarilor. De aceea, comitetul a refuzat, printr-o hotărâre luată și declarată unanim, predarea. Alde Repede însă, în parte din convorbirea anterioară ședinței, dar mai cu seamă în urma faptului că, aflându-se în încăperea de lângă cea unde avea loc consfătuirea, a ascultat-o, fără să vrea, de la un capăt la altul – a auzit că eu m-am împotrivit cel mai înverșunat predării (căci a existat și un asemenea punct de vedere!!!), după cum a auzit și că, în realitate, decizia nu a fost luată în unanimitate, ci după dispute dintre cele mai aprige.

În noaptea de 2 iulie, după ora 12, au sunat la ușa locuinței mele. [...] Servitoarea a venit din anticameră și mi-a spus să mă îmbrac și să cobor, căci trebuie să mă duc la comandamentul zonal. Coborând la ușa de la intrarea casei, am fost întâmpinat de un tânăr cu niște favoriți lipiți cu totul rudimentar. Când am pășit afară, și-a făcut apariția dinspre piața Albina o birjă descoperită, trasă de doi cai. Pe capră se afla un vizitiu într-o pelerină de ploaie – deși nu era nici urmă de ploaie –, cu gluga ridicată. Din birjă, a sărit un alt tânăr, cu niște favoriți lipiți la fel de rudimentar. M-am urcat pe strapontină lângă unul dintre însoţitorii mei, celălalt fiind aşezat în faţa noastră. [...] În toiul ţipetelor şi al plânsului disperat, aproape de leşin, al soţiei mele – care mă însoţise până jos –, birja a pornit. În această perioadă, cetăţenii nu aveau voie, după miezul nopţii, să umble pe stradă fără permis special.[1] Comandamentul zonal îşi avea sediul în casa Bissingen, aflată la colţul dintre Piaţa Mare şi Corso, deasupra cafenelei Korzó. Birja însă nu s-a dus într-acolo, ci a luat-o pe strada Traian (Baross Gábor).[2] Văzând asta, am exclamat: „Nu acolo se află comandamentul zonal!“ La care individul aflat lângă mine a scos un pistol automat de modă veche, cu şase focuri şi, îndreptându-l spre mine, a zis: „Dacă scoţi o vorbă, aici crăpi!“ La care eu – inspiraţie cu adevărat divină – mi-am desfăcut nasturele de la cămaşa flauşată. Birja înainta cu caii în galop şi a ajuns în Strada Şcolii. Aici, cel din faţa mea a scos, cu o mişcare bruscă, o învelitoare de cauciuc pe care era aşezat şi pe care mi-a aruncat-o deasupra capului, după care amândoi, cu toată forţa de care erau în stare, au început să mă strângă de gât. O făceau cu atâta putere, încât urmele strangulării, conform certificatului medico-legal eliberat ulterior, s-au văzut chiar şi peste opt zile. În ce mă priveşte, am vrut, încordându-mi toate puterile, să mă arunc din vehicul. După o încercare repetată, mi-a şi reuşit. Spre norocul meu, n-am căzut în cap. Roata din spate a vehiculului mi-a trecut peste ambele picioare. Întins la pământ, m-am uitat în jur, am văzut că mă aflu într-o zonă luminată a străzii Kossuth Lajos şi – mare surpriză! – o mulţime de persoane civile tocmai ieşeau dintr-o casă. Am aflat mai târziu că tocmai se încheiase nunta fetei proprietarului de batoză Jakab Bleier, prilej cu care nuntaşii primiseră permisiune de circulaţie până la ora 1 noaptea. Birja şi-a continuat drumul, şi atunci am observat că tânăra nemţoaică, pe nume Mila – care avea grijă de cei doi băieţei ai mei –, prinsă de spatele birjei, a sărit şi ea când a văzut că eu m-am aruncat din vehicul. Această fată

---

1) Pe toate teritoriile ocupate, armata română a decretat obligativitatea predării armelor, cenzurarea presei şi interzicerea ieşirii pe stradă între anumite ore. 2) Azi, Str. Baladei.

inimoasă nu s-a gândit că, dacă pe mine – după un plan cât se poate de verosimil – mă lichidează în vehicul, ar fi curățat-o și pe ea, pentru ca nelegiuirea să n-aibă martori.

Am fost ridicat de la pământ. Întâmplarea face că am fost dus acasă de doi ofițeri sași ce treceau pe acolo. A doua zi de dimineață, și-a făcut apariția un trimis al unei instituții total necunoscute până atunci – Siguranța –, care mi-a comunicat că sunt arestat. În afara soției mele, n-am avut voie să iau legătura cu nimeni. Am fost păzit astfel, vreme de trei săptămâni întregi, zi și noapte, în schimburi de câte opt ore, de trimiși ai Siguranței.

Cazul meu a făcut, firește, mare vâlvă. Dr. Albert Kovácsy,[1] notarul de aici, era, de pe vremea deputăției în Parlamentul Ungariei, prieten cu Gyula/Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent cu sediul la Sibiu, căruia i-a relatat cazul într-o scrisoare specială.

După cele trei săptămâni, am fost dus în „mănăstirea“ Siguranței, instalată în mănăstirea franciscană, unde m-a luat la interogat șeful Teodor Pașca. Mi se aduceau două învinuiri: prima – că am instigat împotriva predării baroului; cea de-a doua – că eu i-aș fi îndemnat pe funcționarii urbei să refuze depunerea jurământului. În cele din urmă, acesta mi-a atras atenția că nu mai vrea acum alte proceduri împotriva mea (asta, în urma ordinelor primite de la Sibiu), dar să mă abțin de la orice fel de manifestări politice. Acest avertisment însă nu m-a oprit să consider că e de datoria mea să particip la toate acțiunile politice ale maghiarimii – încă de la cea dintâi.

Apoi, în primii ani ai stăpânirii românești, am fost arestat de mai multe ori, în cele mai diferite – de multe ori, dintre cele mai grave – împrejurări. În cele din urmă însă, în toate cazurile, mi s-a dat drumul. Căci, în ce mă privește, n-am luat niciodată parte la nici un fel de activitate ilegală. Poziția pe care m-am situat totdeauna a fost de apărare a drepturilor, asigurate legal şi internaţional, ale maghiarilor. Iar acest lucru n-a fost contrar legii.[1]

---

[1]) Dr. Albert Kovácsy (1875–1959), avocat, notar, născut la Brașov. În 1900, a fost avocat la Odorheiu Secuiesc; între 1906 și 1908, reprezentantul în parlament al orașului; în 1908, numit notar la Târgu-Mureș.

——— **ANDOR FEKETE**, avocat din Târgu-Mureş

ŞEFUL CONSILIULUI NAŢIONAL SECUIESC, VICEcomitele Árpád Paál, cere corpului funcţionarilor maghiari să jure pe Republica Populară Ungară la 9 ianuarie 1919. Vicecomitele este arestat de autorităţile române chiar în acea zi. Trei luni mai târziu, la dezbaterile de la tribunalul militar din Deva – unde procurorul cere pedeapsa cu moartea –, Paál este achitat. În august 1919, e arestat din nou, fiind iarăşi achitat. Imediat după aceea se implică, la Cluj, în eforturile de ajutorare a funcţionarilor de stat maghiari rămaşi în Transilvania. Foştii funcţionari de conducere maghiari vor alcătui astfel o reţea politică informală, recunoscută de guvernul de la Budapesta drept for reprezentativ al maghiarilor din Transilvania.

[ĂŞTIA ÎNCEP SĂ-ŞI IA NASUL LA PURTARE]

(*15 decembrie [1918]*) Călătorie la Sibiu. Prima impresie: pică ciudat să socoteşti drept românesc acest oraş pe deplin săsesc! Am primit pe drum veşti despre numeroasele impedimente întâmpinate de intrarea românilor.

(*16 decembrie*) Întâlnire cu Andor Márton şi ceilalţi în redacţia maghiară.[2] Ştire despre blocarea românilor la Petroşani şi

---

[1] „Fekete Andor ügyvéd az 1919-es merényletkísérletről“, în *Trianon arcai: Naplók, visszaemlékezések, levelek*, ed. Gergely Kunt, Béni L. Balogh şi Anikó Schmidt, Libri, Budapest, 2018, pp. 345–348. Izvorul sursei: Memoriile lui Andor Fekete (*Fekete Andor emlékiratai*), Biblioteca Academiei Ungare de Ştiinţe (*Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára*), Ms. 10.237/f, 29–30. f. Notele au fost preluate în parte din ediţia menţionată. [2] Autorul frecventa, probabil, redacţia ziarului *Nagyszebeni Újság* (condus pe atunci de Elek Sólyomi şi Géza Szőcs, acesta din urmă exponent maghiar al Partidului Naţional

Simeria din pricina lipsei de îmbrăcăminte. Li se duc haine de la Sibiu, şi-şi fac intrarea în haine de căpătat. Defilări de teatru, cu soldaţi împrumutaţi de la Făgăraş, în locul unora aşteptaţi din imperiu.

Azi, au pătruns în oraş pe sub un arc de triumf 280 de soldaţi români, însoţiţi de şase-şapte ofiţeri înzorzonaţi. După ce au trecut toţi, au revenit pe un drum ocolit şi au mai defilat o dată pe strada principală.

(*17 decembrie*) Duc tratative cu Johann Schöp(f)[1], vicecomitele de Sibiu; un om serios, cumpănit, prudent. Recunoaşterea guvernului român se simte – pe jumătate – din cuvintele sale. În chestiunea alimentaţiei publice, aşteaptă ordine decisive fie venite de sus, fie de la români. Cu el n-au intrat încă în contact, doar i-au rechiziţionat o maşină.

Tratativele mele cu aşa-numitul minister românesc[2]. Formal: câte o încăpere = câte un minister, cu secretari de stat şi miniştri. Noi ne-am dus la Maniu, la prim-ministru, însă el plecase la Bucureşti. De altfel, în probleme de alimentaţie publică, am fost îndrumaţi la „ministrul“ Romulus Boilă[3] sau „secretarul de stat“ Misici[4] [...].

Ne-am aşezat pe scaunele unei garnituri de salon deteriorate, să discutăm. Boilă vorbeşte o maghiară uimitor de limpede şi de

---

Liberal). Aici s-a putut întâlni cu Andor Márton, preot romano-catolic din Sibiu, care devine ulterior redactorul ziarului *Új Világ* şi care susţinea Consiliul Dirigent. Deoarece ambele organe erau foruri ale maghiarilor apropiaţi de Consiliul Dirigent, această vizită însemna instituirea relaţiilor cu noua putere. [1] Johann (János) Schöpf, fost primar al oraşului Sebeş; în 1918, vicecomite al comitatului Sibiu. [2] Este vorba de Consiliul Dirigent. [3] Romulus Boilă (1881–1946), avocat, delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia; în cadrul Consiliului Dirigent, s-a ocupat de comunicaţii, lucrări publice, poştă, telegraf şi alimentaţie. În perioada interbelică, a fost profesor la Facultatea de Drept a Universităţii de la Cluj. [4] Constantin Missits (Misici) (1878–1921), avocat, delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, a fost secretar general al Compartimentului de Alimentare în cadrul Consiliului Dirigent. Era căsătorit cu sora publicistului şi omului politic Valeriu Branişte (1869–1928), care răspundea de resortul educaţiei în cadrul Consiliului Dirigent.

aleasă. Am stat de vorbă o oră și jumătate, timp în care ne-a explicat că românii preiau guvernarea pe teritoriul imperial din rezoluția de la Alba Iulia și că se are în vedere numirea, și în comitatul nostru, a unui comisar guvernamental pentru alimentație publică. Ne-am exprimat îngrijorarea față de această numire și am cerut înțelegere ca, din partea noastră, comitatul să însărcineze pe cineva ca să ia legătura cu ei, iar ei doar să ia notă despre acest lucru. Domnul Romulus Boilă va prezenta cererea noastră Consiliului Dirigent, dar declară că – pe baza dispozițiilor – ei trebuie să fie cei care fac numirea. Am vorbit despre interesul existențial al funcționarilor noștri legat de fidelitatea față de stat; în acest scop, să aștepte până când înțelepciunea omenirii va decide în legătură cu apartenența noastră.

Referindu-se la Antantă, domnul Romulus Boilă a spus că aceasta a permis deja ocuparea teritoriului cerut de români și că e greu să se revină. Întâi, a afirmat acest lucru ca un fapt categoric. L-am adus mai târziu în discuție, iar atunci a pomenit despre el ca despre o probabilitate. La fel l-am prins și în altele cu minciuna. A spus că au început tratative cu secuii, care sunt încurajatoare, și că nu vor ridica scrupule de drept public asemănătoare celor aduse în discuție de noi. După discuția care a urmat – când am socotit că cele spuse de el anterior au intrat într-un con de umbră –, am revenit la acea înțelegere cu secuii: cu cine și unde au început tratative în Ținutul Secuiesc? Încă nu le-am început, o să le începem zilele următoare – a răspuns el.

M-am interesat și despre sași: cum au în vedere conviețuirea cu ei. Răspunsul a fost că sașii sunt favorabili și că va fi ușor să se cadă cu ei la înțelegere, lor le e totuna – fie că aparțin de Ungaria, fie de România – pentru că oricum independența o vor avea. Și secuii vor fi mai fericiți în România – a spus domnul Romulus Boilă. Așa ceva nu se poate rezolva prin conjecturări – i-am răspuns eu. Cu asta, ne-am luat rămas-bun.

(*20 decembrie*) I-am comunicat vicecomitelui Schöp părerea pe care o au românii despre ei. Mi-a întâmpinat vestea cu un zâmbet ironic, nițel neîncrezător și uluit, de felul celor arborate de persoanele ofensate.

La întoarcerea acasă, mă aștepta știrea că se răspândește în rândurile populației, ca material instigator, calomnia că noi i-am adus aici pe români, domnii din Consiliul Național, și că am ieșit chiar și în întâmpinarea lor la Miercurea-Ciuc.

Comandamentul corpului de armată pleacă. Punctările din înțelegerea noastră le-a lăsat nerezolvate, pe seama unităților inferioare.[1] Ăștia încep să-și ia nasul la purtare, forțează organizarea de serate de făcut cunoștință și amenință casele unde sunt fete că o să vină ei de hac familiilor care nu răspund invitației.

Apáthy și cei din jurul său au convocat pentru duminică o adunare secuiască la Cluj.[2] Ultima faptă, ca de rămas-bun, a domnului general a fost că n-a autorizat deplasarea mea la această adunare.

Încep să se care mobilele și articolele de îmbrăcăminte de la școala reală. Fură tot! Comandamentul local a decretat pentru noi și folosirea limbii române. [...]

Am comunicat mai multora că, față de un astfel de început al preluării puterii de stat, funcționarii au de ales: o să-și păstreze oare locurile? Președintele tribunalului și Ödön Szöllősi au adoptat poziția afirmativă conform căreia – în interesul poporului nostru și al existenței funcționarilor – trebuie să se rămână.[3]

---

[1]) La 6 dec. 1918, Paál a încheiat, în numele conducerii orașului și comitatului, o înțelegere cu armata română cu privire la: încartiruire; predarea răspunderilor legate de menținerea ordinii publice; interzicerea rechiziționărilor; aprovizionarea doar prin organele administrative, cu plată; funcționarea pe mai departe în deplină libertate a instituțiilor orășenești; cenzura presei etc. Cea mai importantă era prevederea potrivit căreia armata română putea lua legătura cu autoritățile locale doar prin intermediul comisarului guvernamental. Această prevedere a fost reiterată la 14 și 28 dec., fără a fi însă respectată. [2]) Este vorba de adunarea națională maghiară de la Cluj din 22 dec. 1918, care s-a pronunțat pentru menținerea Transilvaniei în cadrul Ungariei. [3]) Ödön Szöllősi (1878–?), avocat, prim-procuror al județului, care era și proprietar de fabrică de spirt; în perioada interbelică, șeful mai multor societăți comerciale.

Procurorul-general G. Jodál[1], șeful poștei Dávid[2], notarul Károly Horváth și eu suntem pe o poziție contrară: capitularea funcționarilor ar însemna pierderea Transilvaniei. La tratativele de pace, românii ar face referire la acest fapt ca la un titlu de drept conferit de actul de înstăpânire. Trebuie organizată o revoluție împotriva încercării anemice și obraznice cu care legiunea română ne calcă în picioare și minte de la un capăt la altul pe socoteala noastră.

(*21 decembrie*) Se decide un stat neutru.[3] Încep cinci oameni (Antal Benedek, Rezső Haáz, Lajos Kolumbán, Árpád Paál, Lajos Puskás). Ulterior, se alătură Gábor Jodál și Ödön Mezey.[4]

Se pregătește un memorandum.[5]

---

¹) Gábor Jodál (1882–?), avocat; în perioada interbelică, președinte județean al Partidului Maghiar din Odorhei. A ocupat mai multe funcții de conducere laice în cadrul Bisericii Reformate, pe plan local. A fost și președinte al baroului județean. ²) Lajos Dávid, șef al oficiului poștal, a fost arestat pentru prima dată la 15 ian. 1919, apoi în mod repetat. ³) În toamna/iarna 1919, funcționarii din Odorhei preconizau înființarea unei republici transilvănene independente. După ce Consiliul Dirigent a refuzat această idee, Paál și anturajul său au emis ideea unei Republici Secuiești, idee ce a urmat modelul planului de cantonizare propus de Oszkár Jászi la tratativele din noiembrie de la Arad și a prins formă în decembrie 1918/ianuarie 1919, în cursul „rezistenței funcționărești" din Ținutul Secuiesc. La 21 dec., s-a convenit redactarea unui memorandum în vederea înființării unui stat neutru, respectiv realizarea unui referendum în problema Transilvaniei. Republica astfel creată ar fi încheiat o alianță cu toți vecinii, cerând protectorat din partea Elveției, Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii. Proclamarea republicii era plănuită pentru data de 10 ian. 1919, dar cu o zi înainte Paál a fost arestat. Prefectul român numit în județul Odorhei l-a vizitat la 13 ian., încercând să-l convingă să adopte o declarație secuiască, aidoma celei făcute de sași la Mediaș. Paál vedea însă aceste tratative condiționate doar de acceptarea Republicii Secuiești. ⁴) Rezső Haáz (1883–1958), profesor de desen, etnograf, profesor la Colegiul Reformat din Odorheiu Secuiesc, întemeietor de muzeu. Lajos Kolumbán (1875–1958), profesor, etnograf, inspector școlar la Odorheiu Secuiesc; emigrat apoi în Ungaria. Lajos Puskás, notar al orașului în 1918–19. Ödön Mezey (1886–?), ofițer, industriaș. În ianuarie 1919 s-a angajat să-i înmâneze memorandumul referitor la republica secuiască președintelui Mihály Károlyi, după care nu s-a mai întors în Transilvania. ⁵) Memorandumul, care preconiza ca, în cazul pierderii integrității teritoriale a Ungariei și după organizarea unui referendum,

(*22 decembrie*) Şedinţa funcţionarilor-şefi[1]: cedăm dinaintea puterii de stat româneşti? Oscilaţie între cedarea neutră şi hotărârea demonstrativă de a rezista. În cele din urmă, acord în privinţa principiului de adoptare a unei atitudini împotriva puterii de stat româneşti. Ca modalităţi de realizare – formarea unui sindicat al funcţionarilor, căruia fiecare funcţionar este dator să i se supună. [...]

(*9 ianuarie*) Curierii noştri de taină au adus mesajul guvernului ungar conform căruia trebuie să depunem jurământ pentru republică.

I-am convocat pe funcţionarii de la comitat şi pe cei de stat şi i-am pus în faţa realităţii că, pe această insulă părăsită, noi am rămas ultimii ostaşi ai statului ungar. Le-am atras atenţia că drama statului nostru se află la ultimul act, fiecare să concludă cum crede de cuviinţă când le cer, pe baza decretului guvernului ungar, să depună jurământul maghiar. Iar asta n-o să fie acum doar un soi de formalitate ca la preluarea unei funcţii, ci decizia pe viaţă că vom rămâne – chiar şi în gâtlejul inamicului – credincioşi statului ungar. Jurământul maghiar poate admite interpretări doar în măsura în care aici, în Ţinutul Secuiesc, tratatele de pace nu păstrează statalitatea ungară, şi atunci, pe baza principiului autodeterminării popoarelor, revendicăm dreptul la un stat secuiesc; aşadar, jurământul nostru maghiar de acum poate avea înţelesul secundar de jurământ secuiesc.

Doi dintre funcţionari au plecat. Ceilalţi, printre lacrimi şi într-un freamăt însufleţit, au depus jurământul maghiar. În acelaşi timp, am informat despre acest lucru, printr-un factor poştal ocazional, Trei Scaune şi scaunul Ciuc şi am vrut să trimit o scrisoare similară şi în scaunul Gyergyó şi scaunul

---

să se creeze o republică secuiască independentă, a ajuns la Mihály Károlyi; guvernul maghiar însă nu a dus niciodată problema în faţa forurilor internaţionale. V. Árpád Paál, „Emlékirat a független, semleges székely államról“ („Memoriu despre statul secuiesc independent şi neutru“), *Magyar Kisebbség*, 2003, nr. 2–3, pp. 120–133.

[1] Este vorba de funcţionarii din comitatul Odorhei; problema principală era şi aici depunerea jurământului.

Mureș. Conținutul mesajelor mele era că, până la 13 ianuarie 1919, trupele românești de ocupație se pregătesc pentru un act mai hazardat: vor să declare extinderea stăpânirii românești. Față de aceasta, noi, Ținutul Secuiesc, să declarăm că, în temeiul dreptului de autodeterminare al poporului nostru, ne menținem legăturile statale de până acum sau, în cazul dezmembrării statului nostru printr-un tratat de pace, dorim să trăim ca stat separat. Am semnalat în scrisori că întregul corp al funcționarilor și slujbașilor din comitatul Odorhei a și depus, în acest sens, jurământul maghiar. Același lucru l-am cerut și celorlalte comitate-surori secuiești.

Armata de ocupație a aflat de depunerea jurământului și mi-a interceptat și una dintre scrisori. Și-a instalat imediat trupele pe poziție de așteptare, a ieșit cu tunuri la înaintare și, sub comanda unui căpitan și a doi locotenenți-majori, o întreagă trupă a intrat alai în biroul meu, ca să mă aresteze. Afară, populația a început să se agite, iar căpitanul a declarat că, în măsura în care lumea îndrăznește să atace, pe mine mă împușcă pe loc. Mi-au și pus o armă în față, pentru ca spectaculozitatea să fie cât mai deplină. Ultimul comite suprem maghiar, dr. Ferenc Valentsik[1], a început tratative cu armata, iar după câteva ore s-a dat de știre că vor intra în legătură atât cu Consiliul Dirigent de la Sibiu, cât și cu guvernul de la Budapesta și vor ajunge la o înțelegere, vreme în care eu n-am voie să-mi părăsesc locuința. [...]

(*18 ianuarie* [*1919*], *prima corespondență de la Copșa Mică, în drum spre Sibiu*) Armata continuă tratativele cu mine. Ceea ce vor este ca și noi, secuii, să spunem, asemenea hotărârii sașilor din 9 ianuarie, de la Mediaș, că recunoaștem stăpânirea românească. Am ținut ca, pentru tratarea acestei chestiuni, toate plasele Ținutului Secuiesc să trimită la Odorhei câte un reprezentant, să se formeze o adunare națională secuiască, dreptul acesteia la libera exprimare să fie asigurat solemn de Maniu și echipa sa și, în același timp, să ni se permită o linie telefonică liberă cu Budapesta, ca să putem discuta problema și cu guvernul maghiar. Maiorul negociator mi-a promis că toate aceste cereri vor fi satisfăcute. Și armata tot cu de-astea îmbunează afară, în oraș, spiritele alor noștri.

---

[1]) Ferenc Valentsik (1870–1919), avocat, deputat în parlamentul de la Budapesta (1909–1918) din partea opoziției independentiste, a fost numit comite suprem al comitatului Odorhei în noiembrie 1918.

În noaptea spre 13 [ianuarie], am fost luat și dus de la locuința mea, într-o mașină închisă, între o gardă călare și una pedestră, la școala reală aflată în cetatea din Odorhei, unde s-a instalat comandamentul armatei. A doua zi, colegii mei funcționari au fost poftiți să-și vadă în continuare de serviciu, fără să depună jurământ, sub mandatul de prefect al maiorului român[1]. Colegii au refuzat, protestând împotriva șefiei prefectului român. În această situație, armata i-a arestat pe șefii tuturor serviciilor și i-a închis alături de mine, în școala reală. Familiile funcționarilor și mase mari de oameni s-au adunat din nou în fața Casei comitatului, agitația a reizbucnit, au fost aduse în scenă și tunurile și a început teroarea.

Ziua următoare, ofițerii au început să ducă muncă de lămurire cu soțiile noastre. Fără succes. Apoi, în noaptea de 15 spre 16 ianuarie, am fost răpiți pur și simplu și duși din oraș. Un tren special, cu toate ferestrele bătute în scânduri, a fost tras departe de gară, pe o linie deschisă. În acesta am fost transportați toți cei treizeci și șapte la Sighișoara.[2] [...]

(*Sighişoara, 17 februarie*) Am făcut cunoscută la Budapesta – prin lucrătorii de la căile ferate – spolierea de alimente și salarii. Toate cele pe care le suferim noi acum sunt de natură să amelioreze situația Ungariei la tratativele de pace, căci toate silniciile suferite din partea României sunt luate de englezi și de americani drept dovezi că românii doar prin asemenea mijloace sunt capabili să stăpânească – și nici măcar așa.

Noi suntem deschiși să ducem tratative cu oricine, dar numai pe baza convenției de armistițiu și a acordurilor încheiate cu generalii la 6 și 14 decembrie.[1] Deci cu recăpătarea suveranității noastre ungare. Pe noi, doar adunarea națională secuiască și guvernul ungar ne pot numi în funcții.

---

[1]) Este vorba de Valer Neamțu, numit prefect al județului Odorhei.

[2]) Locurile succesive ale primei sale captivități: Sibiu, 18–22 ian.; Sighișoara, 23 ian.–17 febr.; Aiud, 17 febr.–25 mart.; Gherla, 25 mart.–9 apr.; Deva, 9–16 apr. 1919.

Consiliul Național Secuiesc[2] din Budapesta, într-o proclamație lipsită de abilitate, amenință – pentru perioada de după încheierea păcii – cu o mișcare de rezistență a secuilor.[3] Cu o astfel de opoziție de tip „după ploaie, manta de oaie“, aceștia nu ajung la nimic, iar cât privește sacrificiul adus de noi, acesta nu e vrednic de o astfel de tergiversare! [...]

Divizia de aici o pornește azi mai departe.[4] Poate că o să ne care și pe noi la Alba Iulia ori altundeva. [...]

(*29 martie*) [...] La ora 9, ajungem la Gherla, suntem duși în penitenciarul colcăind de păduchi, unde suntem înghesuiți în trei încăperi. Cafea neagră și mămăligă, și iar mămăligă. Vrem să râcâim murdăria de pe pardoseală – nu reușim. Pat – ioc. Ne așezăm pe jos și pe pachete, un dulap răsturnat e masa noastră comună. Mâncarea de prânz: varză fiartă în apă, zgârciuri de vită fierte și împărțite cu mâna.

Congresul de pace a sărit în aer – e știrea adusă de directorul Dömötör. La Budapesta, a fost alcătuit un guvern bolșevic. Aș zbura la Budapesta – și acasă! Aș face să se înțeleagă cât de incendiar de aproape e clipa deciziei în criza demarcațională și, față de aceasta, uriașa actualitate a neutralității secuiești – salvatoare a spiritului maghiar. Dacă această revendicare nu va fi să fie prezentată înaintea pretenției românești, atunci, după punerea solicitărilor pe cântarul judecății, praful se va alege din forța chestiunii secuiești.

---

[1] Despre acordul dintre comandantul armatei române și vicecomitele Paál, v. *supra*, p. 415, nota 1. Acordul, având 20 de puncte, lăsa administrația și justiția în mâna funcționarilor de până atunci. După plecarea generalului Niculescu din oraș, acordul a fost confirmat și de comandantul Lecca. [2] Ziarul *Népszava* (26 ian. 1919, p. 9) a redat textul proclamației Consiliului Național Secuiesc, care s-a pronunțat pentru soluționarea pașnică a problemelor secuilor. [3] Hotărârea marii adunări organizate de Consiliul Național Secuiesc la 19 ian. 1919 a criticat atrocitățile ce aveau loc dincolo de linia de demarcație, cerând totodată și eliberarea comisarului guvernamental Apáthy. Ulterior, fostul ministru de interne, Gábor Ugron, spunea într-un interviu acordat ziarului *Az Est* că nu pot fi acceptate deciziile nefavorabile ale conferinței de pace. *Az Est*, 25 ian. 1919, p. 4. [4] Staționau la Sighișoara.

(*9 aprilie*) La 4 după-amiază, suntem înghesuiți în vagoane pentru vite, printre bagajele biroului de jandarmi și printre jandarmi. Ajungem la Deva, suntem de-acum vreo trei sute. Întâlnim privirea multor participanți la călătorie; o doamnă întreabă: de ce? Un locotenent mărunt, arogant, cu cască de asalt, se întoarce și zice: au ucis!

Ne bagă la închisoare. Frumoasă închisoare. Avem, de la fereastră, o priveliște spre ruinele cetății Deva, monumentul clădit cu sânge femeiesc de Kelemen Kőműves[1]... Ni se dă drumul în curte pentru un sfert de ceas. Îi consolez pe confrații din Corund și Praid și apelez la ei ca deciziile pe care le iau să fie roade ale regăsirii de sine, chemându-i să aibă spirit organizatoric în muncă, să se abțină de la alcool, de la spiritul de răzbunare. Apelez la învățătorii corundeni să trudească la edificarea temeiurilor morale ale poporului. Vorbesc despre diviziunea muncii și despre sistemul de însumare a muncii din America. La astfel de lucruri să pună secuiul osul, și nu la răscoale nebunești.

(*Deva, 16 aprilie*) Ne „dichisim“, la ora 8 suntem duși dinaintea tribunalului. Se citește actul de acuzare al procurorului. Suntem învinuiți, eu și tovarășii mei, de încălcarea ordinului nr. 7 (interdicția de întrunire), apoi eu și Feri[2], de încălcarea articolului 69 din Codul lui Napoleon (legătură cu inamicul în timp de război), iar eu singur, de atentat împotriva integrității statului.

Ce dovezi pot aduce în apărarea mea? Convenția de armistițiu. Principiile wilsoniene recunoscute unanim de către națiuni, în special cu privire la chestiunea secuiască. În general, dreptul internațional. Acordul încheiat cu șefii diviziilor Niculescu, Lecca, Pirici. Lumea n-a decis nici acum în privința noastră.

---

[1] Eroul unei balade populare, echivalentul Meșterului Manole.

[2] Este vorba de Ferenc Keith, care, după promovarea lui Paál din toamna anului 1918, a devenit prim-notar al comitatului Odorhei.

Călăuze mi-au fost doar situaţia de drept public şi dragostea pe care o nutresc pentru neamul meu. Pentru această credinţă a mea n-am meritat atâta nedreaptă suferinţă etc.

Unanimă achitare! [...]

(*16 ianuarie, 1920*) [...] Printr-o adresă a guvernului se răspunde notelor F şi G ale Frontului Spiritual: Apponyi, Teleki, Bethlen s-au dus la Neuilly.[1] Toate plângerile – mai multe mii de cazuri – trimise în lume, în limbile engleză, franceză. Să se respecte apartenenţa Transilvaniei la Ungaria. În cel mai rău caz, va fi referendum. Simpatia e mare în cercurile englezeşti, italiene, americane.

Pentru ajutoarele acordate funcţionarilor, Consiliul de Miniştri a încuviinţat, deocamdată, transferarea a 10 milioane de coroane.[2] Trebuie să fim pregătiţi pentru un contact îngreunat, tocmai de aceea e necesară punerea în ordine a chestiunii materiale, pentru ca suma să fie de ajuns, ca să constituie o putere materială îndestulătoare.

---

1) Frontul Spiritual (Szellemi Front) a fost organizaţia ilegală a funcţionarilor maghiari din Transilvania, care se străduia să menţină unită opinia publică (prin presă, biserici); informa guvernul maghiar despre stările de fapt din Transilvania; distribuia ajutoare funcţionarilor care nu depuseseră jurământul; încerca să coordoneze activitatea instituţiilor maghiare rămase şi pe a celor nou-înfiinţate (îndruma în primul rând organizarea şcolilor confesionale). Notele au constat în relatarea unor abuzuri comise de autorităţile române. Albert Apponyi, Pál Teleki şi István Bethlen au fost conducătorii delegaţiei maghiare la tratativele de pace de la Paris. Primul a fost, înainte de Primul Război Mondial, ministru al educaţiei şi cultelor, iar contele Pál Teleki şi István Bethlen, originari amândoi din Transilvania, au ajuns prim-miniştri ai Ungariei în perioada interbelică. 2) Salariile funcţionarilor de stat au fost plătite anticipat pe trei luni în decembrie 1918. Ulterior, în funcţie de situaţia din Ungaria, au fost trimise diferite sume către organizatorii mişcării funcţionarilor, în vederea ajutorării acestora. Paál punea accentul în primul rând pe ajutorarea funcţionarilor maghiari care nu depuseseră jurământul, considerând că ei vor putea alcătui mai târziu baza oricărei organizaţii maghiare. Guvernul de la Budapesta a trimis pentru ajutorarea transilvănenilor 2 milioane de coroane în toamna anului 1919 şi 7 milioane în anul 1920.

Să nu vă lăsați înșelați de nici o mistificare! Transilvănenii sunt și aici la fel de buni unguri ca dincolo de Pasul Craiului.[1]

Se formează, sub denumirea Alianța Secuiască-Maghiară[2], o mare asociație, în care se concentrează toate elementele importante aflate aici: Árpád Kemény, Sándor Gál, Benedek Jancsó, Dénes Sebess etc. Director executiv este Aladár Király[3].

Zilele ce se apropie vor aduce cu ele vești triste: se pun la cale la Paris fioroase infamii împotriva noastră. Pacea va fi rea! Dar nu acolo se decide destinul Ungariei. Să fiți convinși că transilvăneanul nu iscălește o pace care vrea să traseze frontieră străină între noi și Transilvania![4]

——— **ÁRPÁD PAÁL**, vicecomite de Odorhei

---

[1] Pasul Craiului constituia granița istorică dintre Transilvania și Ungaria. [2] Uniunea Secuio-Maghiarilor din Transilvania (Erdélyi Székely-Magyar Szövetség) a luat ființă în februarie 1920 la Budapesta, având atunci 2.500 de membri în mai multe secții. Pe lângă organizarea vieții funcționarilor refugiați, a ținut conferințe informative despre starea de fapt din Transilvania, apoi demonstrații împotriva păcii de la Trianon. [3] Aladár Király (1871–1936), vicecomite, din iulie 1917 comite suprem al comitatului Trei Scaune. În noiembrie 1918, a fost numit și comisar guvernamental al comitatului. După preluarea puterii de către prefectul numit de Consiliul Dirigent, Király s-a repatriat în Ungaria. În primăvara anului 1920, oameni de încredere ai lui István Bethlen, anume Benedek Jancsó (1854–1930) și Dénes Sebess (1869–1963), au preluat sarcinile legate de menținerea legăturilor cu maghiarii transilvăneni. Cei doi au fost, începând din anul 1921, conducătorii organizației Societatea Literară Poporanistă (Népies Irodalmi Társaság), care media ajutorarea maghiarilor din România. [4] Paál Árpád, *A kisebbségi lét tanulóévei Erdélyben*, vol. I, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2008, pp. 46–52, 56–61, 122, 125, 130–131, 137, 139–140.

ODATĂ CU SCHIMBAREA PUTERII DE STAT, NUmeroși funcționari maghiari din Transilvania refuză depunerea jurământului de loialitate și sunt concediați. În plus, survine noua realitate a stabilirii cetățeniei și a domiciliului între granițele României. Începe valul expulzărilor, ce va da naștere mizerei categorii a „locuitorilor în vagoane“.

DOUĂZECI ȘI CINCI DE ANI

La începutul lui noiembrie 1919, imediat după plecarea armatei românești, a trebuit să mă duc la Nagykígyós. Tren, desigur, nu este – nici tu vagoane, nici tu locomotivă –, fapt pentru care m-am dus acolo cu drezina, mai exact cu un vechi taxi, căruia i se montaseră roți cu care să se poată deplasa pe șine. Nici fir de animal, nici măcar orătănii pe tot drumul, până la Gyoma. Ici-colo agricultori, oameni, copii, femei dădeau, sărmanii, cu sapa pe ogoarele rămase în paragină. În alte locuri, doar stăteau – neputincioși – la marginea miriștii nelucrate. Dincolo de Gyoma însă, pe neașteptate, priveliștea e cu totul alta. Se ară cu cai, cu boi! Pe ici, pe colo, se mai văd și ceva păsări în apropierea unor gospodării. La Nagykígyós, m-am interesat cum se explică acest lucru.[1] Mi s-a spus că la sud de linia pe care am observat-o a comandat generalul Moșoiu.[2] El a interzis cu strășnicie – și a pedepsit aspru – orice jaf.

Interesantă informație aceasta. Demonstrează cât de decisivă poate fi voința unui general care are comanda; demonstrează că pornirile masei pot fi dirijate deopotrivă spre bine,

---

1) Este vorba probabil, în loc de Nagykígyós (din Slovacia), de Szabadkígyós, care se află la 11 km sud de Békéscsaba, lângă calea ferată, moșia familiei baronilor Wenckheim, care aveau și un castel. 2) Traian Moșoiu (1886–1932), general, comandantul armatei române din Transilvania de la începutul anului 1919, avea în sarcină consolidarea militară a regiunii. La mijlocul lunii aprilie, în cursul atacului împotriva Republicii Sfaturilor, conduce Corpul de armată nord. La finele lunii, este numit comandant militar al teritoriilor aflate între Tisa și granița română. Sub comanda gen. Moșoiu, trupele românești au intrat în Budapesta la 4 aug. 1919.

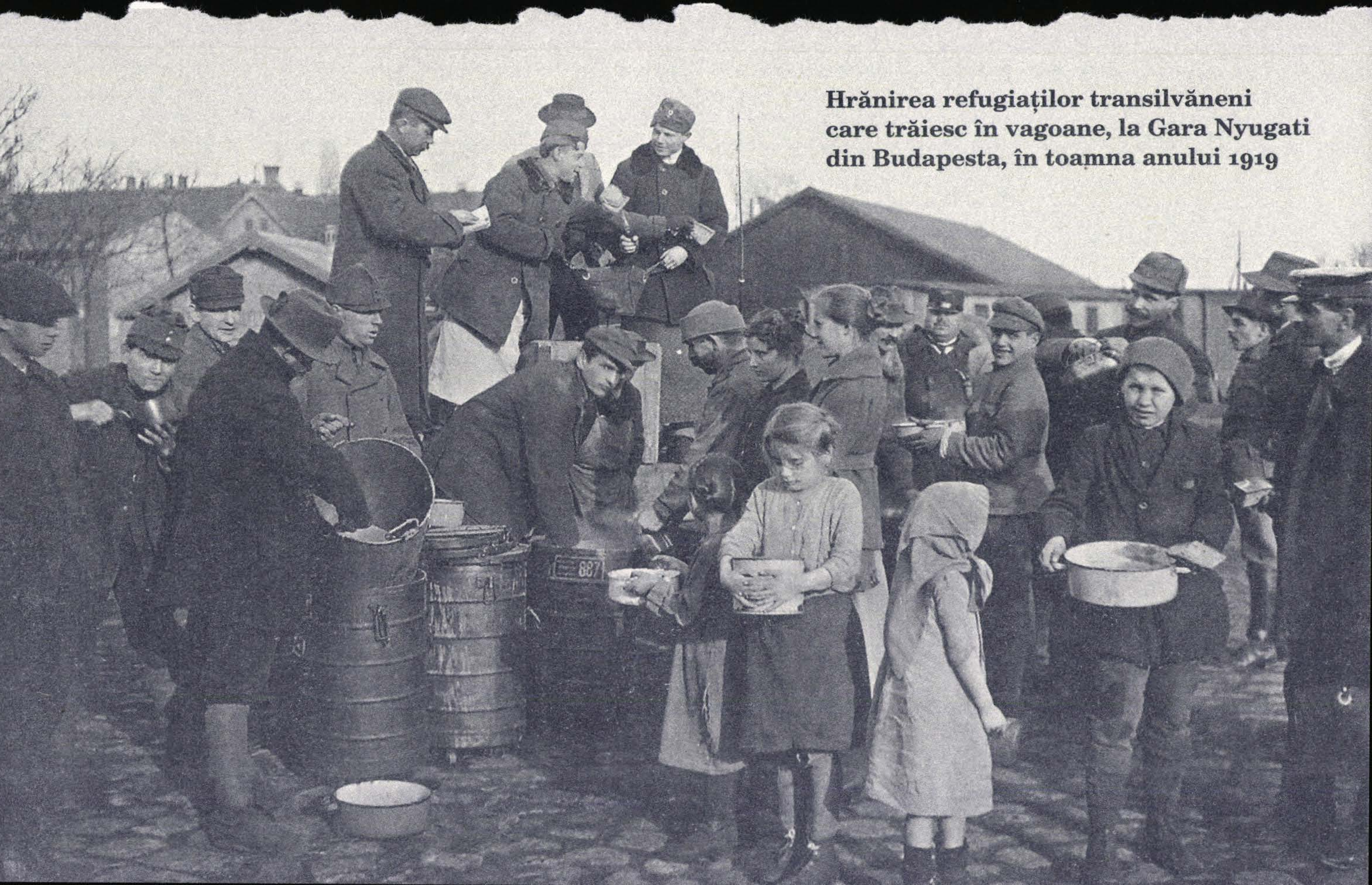

Hrănirea refugiaților transilvăneni care trăiesc în vagoane, la Gara Nyugati din Budapesta, în toamna anului 1919

„Vine iarna!“ – afiș semnat de artista Aranka Helbing (Kátay Paál Andrásné) în cadrul campaniei de strângere de fonduri pentru ajutorarea refugiaților care locuiesc în vagoane, 1920

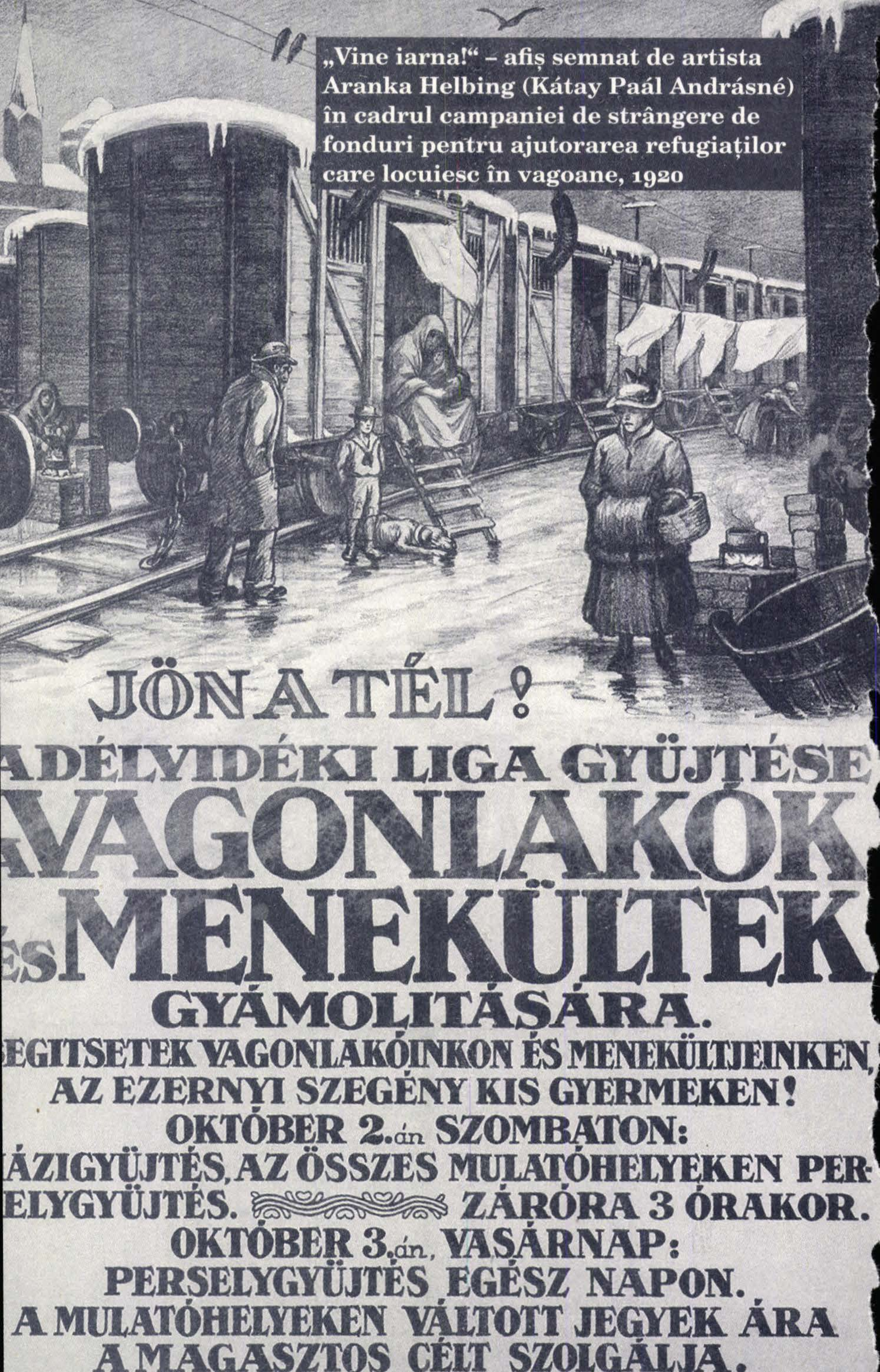

JÖN A TÉL!
ADÉLVIDÉKI LIGA GYÜJTÉSE
VAGONLAKÓK
ÉS MENEKÜLTEK
GYÁMOLITÁSÁRA.
EGITSETEK VAGONLAKÓINKON ÉS MENEKÜLTJEINKEN,
AZ EZERNYI SZEGÉNY KIS GYERMEKEN!
OKTÓBER 2.án SZOMBATON:
ÁZIGYÜJTÉS, AZ ÖSSZES MULATÓHELYEKEN PER-
ELYGYÜJTÉS. ZÁRÓRA 3 ÓRAKOR.
OKTÓBER 3.án, VASÁRNAP:
PERSELYGYÜJTÉS EGÉSZ NAPON.
A MULATÓHELYEKEN VÁLTOTT JEGYEK ÁRA
A MAGASZTOS CÉLT SZOLGÁLJA.

ca și spre rău, e nevoie doar de bună intenție și de o mână energică.

Jefuirea de către români a țării, în 1919, a constituit o uriașă greșeală politică. Atunci a fost momentul istoric când s-ar fi putut pune bazele împăcării istorice dintre poporul maghiar și poporul român. Opinia publică maghiară a primit cu bucurie armata românească și a salutat-o ca eliberatoare. Dacă armata română n-ar fi distrus și n-ar fi jefuit, ci și-ar fi asumat acest rol de eliberatoare, comportându-se în consecință, această atitudine ar fi făcut să dispară seculara contradicție dintre cele două națiuni sau, cel puțin, ar fi diminuat-o într-atât încât, cu vremea și prin reciprocă bunăvoință, am fi putut edifica în locul ei prietenie și sentimente fraterne.

În ce mă privește, atunci, în primele zile ale ocupației românești, de cum am aflat despre jafuri, m-am adresat dr. János (Ioan) Erdélyi, care sosise la Budapesta în calitatea sa de comisar guvernamental și locuia la Hotelul Hungária. L-am căutat – dacă-mi amintesc bine, la Hotelul Gellért – și pe domnul Diamandi, diplomat acreditat pe lângă armată.[1] Le-am expus argumentele prezentate mai sus și am cerut să se telegrafieze, în acest sens, la București. (Am vrut să mă duc și la Gödöllő, unde se zicea că trăsese moștenitorul tronului, Carol; n-am primit însă permisiunea pentru acest lucru.) Telegrama a fost expediată. La câteva zile după aceea, a sosit răspunsul negativ al prim-ministrului Brătianu. Erdélyi mi l-a arătat. În el stătea scris că „România nu se poate construi altfel, decât în felul acesta“ –, deci prin prădarea Ungariei.

Jaful a continuat, așadar – și în cercuri tot mai ample. Colonelul american Bandholtz a organizat apărarea muzeelor și a Palatului Regal.[2] Fabricile și, în provincie, agricultura însă

---

1) Constantin Diamandi (1868–1931), diplomat român; în timpul ocupării Budapestei, era împuternicit plenipotențiar al guvernului român. Între anii 1924 și 1930 a fost consulul României la Paris. 2) Harry Hill Bandholtz (1867–1925), general american; reprezentantul Statelor Unite ale Americii în cadrul Comisiei Aliate de Control din Ungaria (aug. 1919 – febr. 1920). Generalul s-a opus rechiziționării de către soldații români a unor obiecte expuse la Muzeul Național din Budapesta. Potrivit statisticilor oficiale.

nu le-a putut apăra. Atmosfera în rândurile publicului maghiar a cunoscut o transformare, apoi s-a preschimbat în ură. Trecuse acel moment psihologic – şi s-a pierdut fără să fie folosit. Deşi tocmai forţele psihologice sunt cele care decid politica externă a naţiunilor. Interesul material trece, comparativ, pe planul al doilea. Acest lucru este valabil mai cu seamă pentru vremurile moderne, când, în privinţa relaţiilor dintre state, nu diplomaţia, cu glaciala ei obiectivitate, decide, ci pasiunea, însufleţirea sau ura maselor. Evenimentele din urmă atestă, şi ele, în mod clar acest lucru.

Deja amintirile usturătoare ale ocupaţiei au determinat ca relaţia Ungariei cu România să fie dintre cele mai tăioase. Iar acest lucru n-a făcut decât să sporească prin expulzarea mai multor sute de mii de maghiari din Transilvania.[1]

Autorii tratatului de pace, în nesocotita lor neştiinţă şi întemeindu-se pe documentul tratatului, au legat automat cetăţenia din ţările succesoare de domiciliul stabil în localitate. Rezultatul a fost că nenumăraţi funcţionari, profesori, învăţători, negustori şi meseriaşi, care trăiseră, slujiseră şi lucraseră de zeci de ani în vreun oraş sau sat trecut acum în componenţa României, luându-şi acolo casă sau loturi de pământ, au devenit apatrizi. De fapt, în Ungaria antebelică domiciliul nu avea nici o importanţă, acest lucru fiind căutat doar de oameni ce voiau să joace un rol în administraţia localităţii. Au intrat în această categorie numeroşi oameni care, deşi născuţi în Transilvania, îşi petrecuseră o mare parte din viaţă în altă parte, astfel că nu figurau în registrele de domiciliu stabil.[2] Toţi aceştia au fost expulzaţi şi depuşi dincolo de graniţă.

---

ungare, armata română a rechiziţionat 800 de locomotive şi 19.000 de vagoane de cale ferată, lăsând după ea – doar în capitală – o pagubă de 16 milioane de coroane. [1]) Între anii 1918 şi 1924, aproximativ 350-400.000 de maghiari au plecat în Ungaria de pe teritoriile pierdute. Dintre aceştia, 200-250.000 au sosit din Transilvania, mare parte fiind orăşeni. [2]) Legea din 1924 privind acordarea cetăţeniei lega acordarea cetăţeniei de domiciliu: petentul trebuia să locuiască şi să plătească impozite în aceeaşi localitate fără întrerupere. Din cauza războiului, dovedirea îndeplinirii acestei cerinţe a devenit destul de circumstanţială. Legea nu se extindea şi asupra celor care erau de „rasă română“. Aşa se

A mai existat o împrejurare care a sporit numărul expulzărilor. Foarte devreme – dacă nu mă-nșel, încă din vara anului 1919 –, Maniu a decretat – zice-se din pricina faptului că la Budapesta domnește republica sovietelor – că cel care beneficiază de salariu de la stat sau de la comitat trebuie să depună jurământ de credință. Pe atunci, încă nu exista nici un document de pace referitor la aceste teritorii și, deși „Protocolul de la Londra“ promisese României Transilvania, statuarea legitimității statale nu avusese încă loc. Dacă cineva voia să provoace refuzul – cunoscând mentalitatea juridizantă a maghiarilor –, nici că putea găsi o cale mai bună pentru așa ceva. Cei interesați au spus în unanimitate că, până la convenirea tratatului de pace, nu depun jurământ. Ca urmare a acestui lucru, profesori universitari și de liceu, învățători, funcționari și angajați au primit ordinul să plece. Unii dintre ei, în 24 de ore. În acest fel, nenumărate persoane născute și cu domiciliul stabil în Transilvania, împreună cu familiile lor, au fost nevoite să plece, cu pierderea tuturor micilor lor averi, deși aveau, de altminteri, dreptul să rămână pe pământul natal.

Cu sutele soseau oamenii, aproape zilnic, la gările aflate la frontieră. Acolo, guvernul ungar refuza să-i preia, deoarece – într-o țară ajunsă într-o stare jalnică – nu știa unde să-i plaseze, nu avea putința să aibă grijă de ei, să le dea hrană. Cumplită, tragică ursită le-a fost dată acestor oameni! Stăteau uneori să aștepte chiar și câteva săptămâni la hotar, până ce, în cele din urmă, statul ungar se îndura totuși de ei și-i primea. Trăiau ca locuitori ai vagoanelor – manevrate pe liniile moarte ale stațiilor de cale ferată din împrejurimile Budapestei – ori în barăci improvizate.[1] Și-au petrecut acolo numeroase luni, mulți dintre ei chiar ani, până ce Oficiul pentru Refugiați, organizat în acest scop, le-a putut oferi într-un final un mod de viață mai omenos.

---

face că, încă și în 1937, peste 100.000 de maghiari din România nu figurau în listele de înregistrare a cetățeniei.

[1]) Dintre cei 350-400.000 de refugiați, 40-50.000 au locuit în asemenea vagoane. Ceilalți au ajuns în locuri de cazare în masă sau în cazărmi dezafectate, precum și în barăci din suburbii, care au devenit foarte curând rău famate.

Doar lucrătorii feroviari maghiari au rămas pe dinafara acestei suferințe. Ei au fost mai realiști și mai organizați și nu aveau o mentalitate atât de juridizantă precum clasa mijlocie. Ei au depus – foarte înțelept – jurământul, astfel încât au putut rămâne acasă și au putut salva – pentru ei și familiile lor – pâinea cea de toate zilele.

Această chestiune îndelung trenantă, pătimirea celor expulzați au fost de natură să pună în mișcare uriașe valuri de otravă în publicul maghiar. Aproape fiecare maghiar refugiat avea în Ungaria trianonică rude, cunoștințe apropiate. Fiecare dintre ei se plângea de înspăimântătoare grozăvii – exagerate, cu siguranță, uneori. Toate acestea au dat naștere unei opinii publice care pentru oamenii politici maghiari a făcut cu neputință pe atunci orice apropiere de România...[1]

——— MIKLÓS BÁNFFY, om politic și scriitor

UN INGINER DE CĂI FERATE DIN TÂRGU-MUREȘ este nevoit să-și lase tot avutul și să plece cu familia înspre Ungaria, unde tocmai s-au instalat bolșevicii. Perspectivele sunt întunecate și acolo, însă refugiații nu au de ales.

[VĂ FACEM CUNOSCUT CĂ SUNTEȚI EXPULZAT]

Vineri, 28 martie 1919, la ora 10 dimineața, la Târgu-Mureș, s-a prezentat în biroul meu (din însărcinarea Căilor Ferate Române) inginerul Maier și m-a poftit să-mi predau serviciul colegului meu József Lobenschusz. (Maier este fiul preotului român din Târgu-Mureș.) A adus cu sine în birou doi soldați cu baionetă la armă, care au așteptat să predau serviciul. Colegul meu Lobenschusz a protestat împotriva preluării, spunând că el nu este inginer calificat în domeniul întreținerii liniilor de cale ferată și că, din această cauză, nu-și poate asuma răspunderea pentru linii. Maier a declarat că răspunderea și-o asumă ei. A arătat, de altminteri, că, în caz de necesitate, serviciul feroviar sistează circulaţia pe calea ferată locală. Lobenschusz a afirmat că el preia serviciul doar sub imperiul forței. A și întocmit un proces-verbal în acest sens. S-a constatat că din inventarul biroului lipsesc trei prosoape, trei ștergătoare de praf și că o sticlă de apă este crăpată. Pentru preluarea materialelor cu valoare de milioane de pe linie n-a mai fost timp, deoarece Maier a declarat că până diseară trebuie să predea totul, ambele [cuvânt indescifrabil în manuscris], depoul de locomotive, stația. Până la prânz, a isprăvit cu toată această comédie.

---

[1]) Bánffy Miklós, *Emlékeimből: Huszonöt év* (*Din amintirile mele: Douăzeci și cinci de ani*), Polis, Kolozsvár, [1932, 1945] 2000, pp. 181–184.

După semnarea procesului-verbal, soldatul aflat în anticamera biroului mi-a predat un document cu următorul text:

„Domnului inginer de căi ferate Ignác Török

Din ordinul comandamentului trupelor transilvane, vă facem cunoscut că sunteți expulzat de pe teritoriul aflat sub ocupația trupelor românești.

Împreună cu dumneavoastră, se expulzează și familia. Puteți lua doar un bagaj cu lucruri de strictă necesitate. Operațiunea de expulzare va fi dusă la îndeplinire în douăzeci și patru de ore de la înmânarea prezentului ordin, cu trenul care pornește pe data de 29, la ora 5 dimineața, de la stația mică de transbordare.

Vi se aduce totodată la cunoştinţă că, din clipa înmânării prezentului ordin, cu nimeni nu aveți libertatea să călătoriți, după cum nu vă puteți părăsi nici locuința, fără ordin în acest sens. De transportul bagajelor vom avea grijă noi.

Orice contact cu persoane străine sau refuzul aducerii la îndeplinire a prezentului ordin atrag după sine măsurile care se impun.

Pe baza ordinului domnului general comandant de brigadă,

Maior Neagu
Înmânat de comandamentul zonal Târgu-Mureș,
prin locotenent-major Bunea, nr. 9
Târgu-Mureș, la 27 martie 1919“

De cum am văzut acest document, mi-am predat bastonul cu măciulie de argint, pardesiul de primăvară cel bun, lănțișorul de aur domnului șef de birou Gyula Papp.

Lobenschusz a mai citit această decizie. Mi-am luat fără multă vorbă rămas-bun în birou și am pornit-o, în veston, spre casă.

Soldatul m-a urmat discret, la o depărtare de 80-100 de pași, pe celălalt trotuar al străzii. Era vremea prânzului. Aveam de mâncare supă de gulii și clătite cu cartofi.

Textul li l-am comunicat și lui Margitka și Icuka. Au izbucnit în plâns și abia dacă au putut înghiți câteva îmbucături.

Și-au revenit repede, iar Margitka – care, după îndelungata ei boală rebelă, a ieșit pentru prima oară pe stradă pe 27 [martie] – s-a împăcat cu o admirabilă tărie sufletească cu destinul cel nemilos.

Ce să împachetăm? Multe bagaje sunt povară, să lăsăm totul aici este păcat, căci ni s-a promis că locuința va fi sigilată, iar tot ce este în ea va fi inventariat și valorificat.

Primul meu gând a fost cum o duc la gară pe Margitka, care abia se ține încă pe picioare. I-am trimis maiorului, printr-un soldat de pază, o scrisoare ca să-mi dea voie să comand o căruță pe 29 [martie], dimineața, la ora 4. A fost de acord.

Margitka, bolnavă vreme de trei ani, n-avea palton de iarnă. Am cerut de la familia servitoarei noastre, Gyula Nemes, un palton ca lumea. Și ne-a și trimis.

În casa scării, soldatul nu i-a dat voie doamnei Csiszár să urce. Ne-am luat rămas-bun de departe, plângând.

Nu puteam să intrăm cu nimeni în legătură.

I-am dat soldatului trei pachete de tutun și masă de prânz.

După prânz, acesta s-a dus până la colțul celei mai apropiate străzi, ca să stea să ne supravegheze casa dinspre locuința familiei Virág (locuiau lângă râul Pocloș). Poștașul Sándor Virág era supravegheat și el. Cei doi soldați stăteau de vorbă cu fete.

Când am văzut cu câtă îngăduință suntem supravegheați, în partea opusă a clădirii, de la fereastra bucătăriei de la etaj aflate deasupra intrării familiei Éltető, care locuia sub noi, la parter, am început să coborâm, spre ei, haine și rufărie. Familia Éltető a luat și dus în casă lucrurile astfel coborâte. Tot ce era de valoare în pod am trecut în podul familiei Éltető. Prin fereastra bucătăriei, așadar, am terminat de coborât tot ce era îmbrăcăminte și lenjerie, precum și tot ce era lucru de mână. Perdelele au rămas sus.

I-am spus la 7 seara lui Margitka să ne culcăm, să ne odihnim pentru ultima oară. Icuka a caramelizat după-amiază zahăr și a pregătit pentru drum tort de nuci. Am pus să se fiarbă cârnaţii și două jamboane, am împachetat o pâine întreagă.

Icuka a pus într-un rucsac ce-i trebuia ei. Cum soldatul devenise mai înţelegător, ea a trimis un leandru Ernei Kabdebó, una dintre profesoare. A mai urcat atunci și asistentul de birou Györke. Mi-am trimis, prin el, toate cărţile tehnice și rechizitele la familia Lemjánszky. Nici nu ne culcaserăm bine, că a venit un soldat de la comandamentul zonal s-o pornim deja spre gară. I-am arătat ordinul de expulzare, unde scria că abia la 5 trebuie să fim la gară, să ne lase să mai dormim.

A preluat ordinul și s-a dus cu el la comandamentul zonal. A revenit peste jumătate de oră că trebuie să pornim. Ne-am îmbrăcat. Ne-am luat rămas-bun de la Györke și am lăsat casa pe mâna servitoarei. Era pe atunci la noi tânăra Mari Mező din Curtuișeni. Sigilarea au promis-o pentru a doua zi.

Căruţa s-a împotmolit încă din faţa casei, deși avea cal bun. Margitka a și remarcat că este un cal patriot, refuză să ne ducă pe noi. Pe drum, s-a mai împotmolit de două ori și, când am ajuns la staţia de transbordare, în faţa clădirii unde se făceau înregistrările, în beznă, căruţașul, beat, a intrat în șanţ și ne-am răsturnat. Soldatul însoţitor a zburat. Din fericire, eu am ajuns în căruţă dedesubt. Le-am scos pe Margitka și Icuka, am repus căruţa pe poziţie, ca să putem scoate de sub ea geamantanul.

La staţia de transbordare, dormea de-acum toată lumea. L-am trezit la ora 9 pe domnul Csata, șeful staţiei, și ne-am dus în biroul de mișcare. Erau deja acolo dr. Dabóczy, dr. Baranyi cu soţia. Margitka, Icuka și doamna Baranyi s-au dus la familia Csata să se culce, căci până la ora 5 dimineaţa era încă mult.

Seara, la 10, ne-au trezit din nou, ca să ne ducem la magazia liniei ferate de garaj a băncii. Ne-au plasat, sub bătaia ploii, pe peronul descoperit. După ora 10, am fost duşi în garnitura de tren dinainte pregătită. Era un vagon pentru clasa I–II, cu bănci de lemn.

Stând noi acolo mâhniţi, numai ce-mi aud strigat numele. Privesc afară şi, alături de un locotenent-major român, îi văd acolo pe prietenii mei Lajos Csiszár şi Félix Perl. Ei vorbiseră cu dr. Dezső Malom să certifice cât de bolnavă e soţia mea, aşa că maiorul a suspendat refuzul. [...]

Le-am îmbrăţişat şi le-am sărutat încă o dată, pentru ultima oară, pe Margitka şi Icuka, apoi am rămas singur cu gândurile mele! Anapoda societate! [...]

Am pornit-o sâmbătă, 29 martie, la ora 5 dimineaţa. Nu ştiam încotro ne ducem. Din faptul că ni se dăduse ordin să ne prezentăm la staţia de transbordare, am tras concluzia că o să ne ducă pe linia ferată îngustă spre Miheşu de Câmpie, Teaca sau Praid. Ne-au pus în mişcare spre localitatea Lunca Mureşului. Triste erau chipurile care se uitau la grupul nostru… Ne-am revenit încetul cu încetul. La Apahida, am auzit că pe clujeni îi duseseră deja înaintea noastră. [...]

2 aprilie. Au fost la Câmpulung la Tisa – trebuie trecut peste linia de demarcaţie.

Abia când s-a lăsat întunericul ni s-a spus că doar un vagon poate fi trecut peste linia de demarcaţie. Unul trebuie, aşadar, transbordat. Au venit vreo 10-15 soldaţi români, care au trecut în cea mai mare grabă lucrurile dintr-un vagon în celălalt. Pe întuneric, au desfăcut un mic pachet. Au furat pâinea şi o pernă mică ale familiei Mihály Böhm. Noi am stat tot timpul să păzim, dar era întuneric, erau mulţi, iluminat nu exista, deci n-am putut observa.

A doua zi.

La ora 12, ne-au acordat, în sfârşit, permisiunea să plecăm. Am aşezat în vagon femeile şi copiii, iar noi ne-am dus, în urma vagonului, până la cantonul de dincolo de semafor. Vagonul a fost împins, scrâşnind din dinţi, de soldaţi români. Un tip cu figură de borfaş, care se uitase încă de cu seară la noi în vagon, a declarat că-i vine să-i omoare pe toţi ungurii şi mi-a făcut semn cu puşca să pun şi eu umărul la împins. Au transpirat cu toţii. Pe la semafor, ne-am oprit. Căpitanul i-a reţinut, dintre noi, pe bărbaţi, ca să rămână acolo ostatici câtă vreme nu aducem înapoi vagonul gol. Ne-a dat voie la opt dintre noi să împingem vagonul mai departe. [...]

Împingeam vagonul într-o veselie. La cantonul aflat dincolo de podul peste Tisa, am despachetat, iar până la ora 1 după prânz am şi împins vagonul înapoi, până la semaforul de la Câmpulung pe Tisa, unde domnii şefi ai afacerii aşteptau întoarcerea noastră. [...]

Personalul gării de la Teresva a relatat, fără îndoială, ştiri nesigure despre noul guvern bolşevic. Tuturora li se ia totul etc. Oricât ar fi fost de îngrozitoare aceste poveşti, noi trebuia să ne vedem de-acum de drum. Am supus la vot şi, deşi se înserase, am decis s-o pornim.[1]

————**KÁLMÁN TÖRÖK**, inginer

UN VETERAN DE RĂZBOI DE ORIGINE ROMÂNĂ, dar declarat maghiar se întoarce acasă de pe front doar pentru a trăi într-un provizorat continuu, fără siguranţa zilei de mâine.

[SINGURUL LUCRU DE CARE MĂ TEM E C-O SĂ TREBUIASCĂ SĂ DEVIN ROMÂN]

30 octombrie 1919 – Continuarea, acasă, a jurnalului meu de război Odată cu trecerea momentelor de bucurie produse de întoarcerea printre ai mei, încep grijile de acasă:

Copiii mei nu pot urma şcoala maghiară. Fiul meu Miklós – deşi nu ştie boabă româneşte – e nevoit să meargă la şcoală românească. E în clasa a doua de gimnaziu. În ce le priveşte, fetiţele au schimbat şcoala maghiară cu cea sârbească.

---

[1] Jurnalul lui Kálmán Török privind expulzarea sa din Târgu-Mureş (mart.–apr. 1919), Colecţia de Manuscrise a Bibliotecii şi a Centrului de Informaţii ale Academiei Ungare de Ştiinţe (*Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára*), Ms. 4r. 24.

Eu o să-mi încep serviciul pe 5 noiembrie. Ce serviciu? Mi s-au terminat toţi banii, copiii și soţia umblă-n zdrenţe. Când o să ne surâdă și nouă destinul – e taina viitorului. Mai am două braţe! Și, până atunci, curaj!

9 decembrie 1919 L-am scos pe fiul meu Miklós de la școala românească și l-am dat din nou la gimnaziul unguresc, după plata taxei școlare de 650 de coroane.

Pe 16 noiembrie 1919, am fost repartizat la biroul de [transport de marfă], munca e ușoară, câștiguri suplimentare – ioc.

La 23 decembrie 1919 Am primit o nouă încadrare în biroul grupului de urmărire rapidă, până una-alta laolaltă cu conducerea biroului. Furturile, sustragerile sunt la ordinea zilei. Toată lumea a fost cuprinsă de stricăciune, nu mai există respect faţă de propria-ţi persoană, nu mai există demnitate, nu mai există cinste. Poate că împrejurările îi avantajează pe unii, în schimb îi aduc la disperare pe cei care nu sunt în stare să se integreze în lanţul de interese. Salariul fix nici că-ţi ajunge pentru altceva în afară de mâncare, pentru traiul de azi pe mâine. Oare ameliorarea situaţiei – pe care o sperăm și o așteptăm – o va aduce noul an?

10 martie 1920 Nici până azi forul superior nu s-a învrednicit să-mi dea un răspuns, nici n-o să cer de altminteri, deoarece acum ar fi și așa de prisos. Luna asta n-am primit încă salariu; poate o să primim pe 12? Situaţia e insuportabilă, începe cea mai scârboasă misiune politică: o parte dintre subofiţeri sunt trimiși cu o simplă foaie telegrafică la Timișoara, la staţiile Lupeni și Petroșani, să se prezinte să facă serviciu acolo. Dintre cei detașaţi până acum – în număr de vreo cincizeci-șaizeci –, nimeni nu s-a dus încă, au refuzat pur și simplu să se supună, chiar de-ar fi să-i dea afară. Așteptăm desfășurarea evenimentelor. În ce mă privește, și eu am hotărât să nu mă duc, deși sunt sărac cu adevărat, așa cum niciodată n-am mai fost; și totuși, român nu vreau să fiu, iar dacă totuși o să devin, asta se va întâmpla, fără îndoială, ca urmare a constrângerii.

Aş vrea să mă refugiez undeva, doar de-aş şti pe undeva vreun adăpost.

20 martie 1920 La un ordin venit de sus, toţi lucrătorii la căile ferate transferaţi în alte părţi îşi vor reocupa vechile locuri de muncă, în timp ce românii transferaţi la Arad au fost rechemaţi telegrafic la staţiile de cale ferată unde lucraseră înainte.

2 aprilie 1920 Salariu: în martie, plăţile s-au făcut cu lei, iar acum în coroane, mai exact în bancnote de o sută de coroane, de care în ultimele luni toată lumea se ferea, nu-i mai primea nimeni; toată ţara e azi o negustorie.

4 aprilie 1920 Paşti roşu, ouăle roşii sunt sărbătoare pentru copii etc., dar nu mai seamănă cu sărbătorile pascale de altădată. Paşti e ăsta – fără carne? Carnea costă 26-28 de coroane, despre preţul îmbrăcăminţii nu putem vorbi decât de la mii de coroane în sus, la încălţăminte aşijderi. Se împlineşte, pe data de 19 a acestei luni, o jumătate de an de când am venit acasă. Azi, mi-am făcut socotelile privind cheltuielile; totul e simplu: tot ce am primit s-a şi dus (toate sumele încasate, tot numerarul, inclusiv suma de 700 de coroane adusă din prizonieratul italienesc): la 4 aprilie, 9.517 coroane; pe lângă asta, am dus lipsă de multe, nu tu îmbrăcăminte, nici pentru tata, nici pentru ceilalţi, iar următoarea jumătate de an va fi şi mai grea, pentru că, dacă în prima jumătate am ţinut porc, acum nici măcar purcel nu avem. Ei, dar speranţă şi răbdare, asta avem; odată şi-odată tot o să se termine şi asta. [...]

1 mai 1920 O tristă lună mai într-o patrie nesigură, aflată sub ocupaţie. Pentru câtă vreme? Nimeni nu ştie! Nu mai credem în nimic? Presa a devenit în vremea din urmă mult mai liberă, nu ştim cum s-o luăm: drept ştire bună, sau rea? La şcoală însă, profesorii le interzic cu stricteţe românilor să converseze în limba maghiară, chiar şi acasă. Un bun exemplu e întâmplarea de azi. Stând în faţa casei (Strada Spitalului nr. 11), două femei, una unguroaică, cealaltă româncă, stau de vorbă, desigur în ungureşte, deoarece în casă locuim opt oameni, dintre care doar unul este român, așa că doar el știe românește. Fetița ei de 11 ani, care se joacă în stradă cu băieții unguri, vorbește desigur tot ungurește; un băiețel român de vreo 6-7 ani, aflat în trecere pe acolo, o apostrofează pe micuța Flóri: „O să vezi tu ce-o să pățești mâine de la dom' profesor! Cum te-ncumeți să vorbești ungurește?“ La care se apucă unguroaica și mi ți-l ia pe băiat la refec cu tot neamul lui, iar la sfârșit îl întreabă unde s-a născut, la care băiatul răspunde că la Arad, după care, amenințând-o din nou pe fetiță c-o s-o toarne, își continuă drumul. Priveam la toate astea de la fereastra mea și meditam la această gândire obtuză a oamenilor. S-a ajuns să se infesteze cu sămânța șovinismului până și un năpârstoc ca ăsta!

Și ne mai mirăm că e război? Nicicând nu va fi pace în această lume a noastră câtă vreme vor fi doi oameni pe pământ. Asta e trista mea convingere. Cu greu se poate închipui ceva mai îngrozitor!

18 iulie 1920 Clima s-a schimbat radical, e o arșiță colosală, păsările mi-au fost afectate de pestă, explicabilă doar prin căldura înăbușitoare. Se auzea de câteva zile că pe data de 16 urma să vină o misiune a Antantei, care ar fi fost chemată să decidă în privința rectificării liniei de frontieră. Se pare că a și sosit pe 16, la 11 noaptea, nici o știre pozitivă nu s-a făcut însă auzită. Cu simțăminte tăinuite, populația așteaptă ceasul izbăvirii cu o mută exasperare, în vreme ce românii sunt din zi în zi tot mai numeroși la Arad și ocupă, fără nici o pregătire, funcții înalte, de cea mai mare răspundere, românizând masiv în toate domeniile, ca să poată, prin aceasta, să fure mai bine, căci sunt, cea mai mare parte, adevărați maeștri în această privință.

E duminică după-amiază, stau acasă și-mi petrec orele cu scrierea acestui jurnal, doar pentru că nu-mi pot permite nici să mă îmbrac, nici să cheltuiesc chiar și pentru cea mai simplă dintre distracții. Niciodată n-am fost mai bogat ca azi – căci am o casă nouă, cu nouă coșuri de piatră –, dar nici atât de sărac n-am mai fost niciodată! Eu, care înainte de război nici nu-mi puteam închipui zi fără carne, acum sunt obligat să mă lipsesc de ea săptămâni întregi, cât despre îmbrăcăminte nici să nu mai vorbesc. Pentru ca această stare de lucruri să se schimbe, ar trebui să aibă loc o transformare nemaipomenită, imposibilă însă în actualele împrejurări!

Poate că e chiar un noroc că în prizonierat m-am obișnuit cu lipsurile și am învățat să sper. Singurul lucru de care mă tem e c-o să trebuiască să devin român, ceea ce n-o să fiu niciodată, căci ungur sunt, am fost și aș fi cu dragă inimă, deși la izbucnirea războiului s-a găsit un nebun care a îndrăznit să mă acuze că nu sunt un bun maghiar[1]; ba s-au găsit, din păcate, și printre bunii patrioți unguri unii care au dat crezare zvonurilor românești și s-au înrolat pe dată, fără nici cea mai mică verificare. E adevărat că ulterior am căpătat satisfacție, adică am primit un document în care am fost anunțat oficial că acuzația care mi se adusese a fost neîntemeiată și că s-a dispus sistarea anchetei declanșate împotriva mea. Toate bune, numai că acest lucru venise prea târziu, atunci când de multă vreme asudam sub soarele dogorâtor al Siciliei, blestemându-mi de multe ori soarta nemiloasă. Acum sunt acasă, dar cred că ceea ce am pierdut în cei șase ani n-o să pot redobândi nicicând. Să renunț însă – asta niciodată! [...]

Noiembrie 1920 Nici o schimbare. Românii românizează cu toate mijloacele. De nenumărate ori am spus deja că, dacă Ungaria ar fi procedat la fel, atunci nu există putere pe lumea asta care să fi putut diviza Patria Ungară cea de o mie de ani! Ei, dar continuăm să nădăjduim și să nutrim ferma credință, ba chiar și convingerea că „Ungaria nu e încă pierdută“[2].

Ci trebuie să așteptăm, să îndurăm și să suferim – iar de asta avem în prezent parte din belșug. Cât am fost prizonier, mi-am aşteptat eliberarea, iar acum aştept eliberarea patriei mele, şi cred cu tărie că asta se va şi întâmpla.

---

[1] În 1914, autorul era șef de gară la Zerind. Ca angajat al căilor ferate, nu avea obligația de a se înrola, dar cineva l-a denunțat, acuzându-l de lipsă de loialitate națională. Ajunge pe front și cade prizonier în Sicilia, în 1915. Acolo află că a fost absolvit de acuzațiile din anul precedent.

[2] Aluzie la primul vers din imnul polonez *„Nincs még veszve Lengyelország“* (*Nu e încă pierdută Polonia*), cunoscut maghiarilor încă din prima jumătate a sec. XIX, dar de o mare forță sugestivă acum.

Decembrie 1920 În ultima lună a anului 1920, am avut cu toţii parte de tot felul de şicane, dar, mai cu seamă, au vrut să ne oblige să depunem jurământ de credinţă faţă de statul român. La 6 decembrie, a fost convocat întregul personal din Arad. Ne-am strâns dimineaţa la ora 10 în sala de aşteptare a clasei I, unde Csigi, şeful sectorului III mişcare, şi adjunctul Ig. Mihailovics, aşa-numitul ministru „al jurământului“, şi-au făcut punctual apariţia. Mai întâi, a vorbit cu voce scăzută Mihailovics, apoi, la sonorul strigăt al sălii – „Nu se aude!“ –, a preluat Csigi: „Ei bine, domnilor! A sosit, în sfârşit, clipa să hotărâm. Intenţia, mai bine zis ordinul direcţiei generale este ca toată lumea să depună jurământul, iar cei care refuză să fie numaidecât concediaţi. Nu mai poate să meargă ca până acum, căci ăştia nu sunt lucrători de căi ferate, ci o bandă de tâlhari, aşadar trebuie depus jurământul şi apoi se va face ordine în modul cel mai strict“. La acest comportament nepoliticos, brutal, lucrătorului MÁV – cunoscut pentru bunul său nume – i-a pierit din nou cheful să depună jurământ.

Câţiva funcţionari superiori – trei evrei – au cerut o păsuire, doleanţă acceptată, până după-masă, la ora 4. După-amiază, inspectorul general Sáfrán, adjunctul şefului de gară, a spus „da“, după care au mai venit câţiva, şapte cu totul. Ceilalţi au răspuns cu un hotărât „nu“. Au urmat, a doua zi, concedierile în masă, evacuările din locuinţele de serviciu etc. La care inspectorii Géza Gedinger şi Gyula Fischer au început să pufăie grăbit din pipe, ceea ce însemna că s-au răzgândit şi că depun, cu credinţă, jurământ.

În cursul dimineţii zilei de 7, a sosit excelenţa sa Péter Gróza[1], secretar de stat la transporturi, ca să se informeze de ce se opun lucrătorii ăștia arădeni de la căile ferate. I s-au prezentat acolo multe cauze iscusit formulate, dar și multe baliverne de prisos, doar motivul adevărat l-au trecut cu toții sub tăcere, mai exact că Aradul a fost și va fi, de fapt, unguresc, și de asta nu vor să depună jurământ, dar că n-ar fi indicat să se spună acest lucru.[1] Despre drepturi, nici n-a vrut să audă, ci a promis câte-n lună și în stele, o să fie așa și pe dincolo. Pensie însă nu e, ori poate o să fie? Dar jurământul trebuie depus, guvernul românesc nu mai așteaptă, „să limpezim, în sfârșit, apele“, a zis, după care, ascultând câteva păreri, a cerut să cântărim bine ce facem, căci, deși tuturora le pare cu adevărat rău de destoinicia lucrătorilor unguri de la căile ferate, vor fi obligați să ne concedieze pe toți, să ne ceară predarea hainelor de serviciu, să ne retragă avantajele de care ne bucurăm, să nu ne mai dea salarii. Am părăsit sala în toiul unor promisiuni de aceeași factură.

---

[1] Petru Groza (1884–1958), avocat, politician, membru al Consiliului Dirigent din 1918; în perioada interbelică, ministru în mai multe rânduri. În 1933, a fondat Frontul Plugarilor. După reforma agrară din 1921, a reprezentat interesele mai multor proprietari maghiari – de unde şi convingerea că ar fi fost „prieten al ungurilor“. În perioada 1945–1952, a fost

8 decembrie [*1920*] A doua zi, a trebuit să ne prezentăm unul câte unul în biroul domnului șef al gării, unde, în prezența lui Csigi și a lui Jura, întrebarea domnului șef dacă suntem, în urma declarației de ieri a domnului secretar de stat, dispuși, „da sau nu“, să depunem jurământul de credință a fost urmată din nou de numeroase „nu“-uri și, poate, de vreo două „da“-uri. S-a făcut șeful gării foc și pară, până după-amiază se pregătiseră deja vreo trei sute de concedieri, n-a fost nevoie nici de numărul ordinului, nici de număr de înregistrare, doar semnătura domnului Csigi pe un formular gol pregătit în prealabil, pe care stătea să le completeze unul dintre colegii funcționari superiori de la gară, care figurează, și el, printre cei care spuseseră „da“.

Și am așteptat: acu' vine, vine mâine dimineață, vine mâine.

Pe *10* [*decembrie 1920*], în loc de concediere, am primit salariul. Să vezi bucurie! Tot nu se pot, așadar, descurca fără noi.

---

prim-ministrul României. 1) Schimbarea proporției populației maghiare din Arad de-a lungul anilor; 1910: 63,4%, 1930: 48,6%, 1941: 28,5%, 1977: 29,4%, 2011: 9,6%.

20 decembrie 1920 Am primit petrolul de care am fost lipsiţi până acum, lemnele de foc etc., astfel că toată lumea îşi vede în continuare de serviciu, cu excepţia lui Déda, adjunctul fostului şef de gară, a lui Béla Hobik, magazinerul-şef, şi a altor câţiva funcţionari, care au obţinut repatrierea imediată, iar pe 18 au şi plecat. Pe Déda l-au reţinut însă la Curtici, unde i s-au confiscat – „mulţumită“ unei bune cunoştinţe, care l-a denunţat – 140 kg de drojdie de bere, un butoi de vin şi, se pare, două bidoane de untură.

30 decembrie 1920 În preziua sfârşitului de an 1920, an trist, unui număr de 40 de însoţitori de tren, 8 magazineri şi altor angajaţi la stat le-a fost în mod neaşteptat înmânată rezilierea contractului de muncă. Să-ţi predai, fără vorbă multă, după 31 de ani de muncă, efectele de inventar şi să pleci, în urma unei acţiuni făcute în mod arbitrar de Jura, şeful de gară! Acum, magazinerul-şef îl înjură pe şeful de gară, deoarece a concediat, fără ştirea lui şi fără să-l întrebe, şi opt persoane de la magazie. Printre cei concediaţi, se află şi şeful meu de birou György K. Bohus, funcţionar superior al gării, conştiinciosul şi foarte severul lucrător de la investigaţii. Acum, în birou eu sunt şi şef, şi specialist; nu ştiu cât o să ţină aşa.

Anul 1921 Ziua de Anul Nou! E trist, plouă!

Circulă tot felul de ştiri, doar ungurii nu vin încă. Tot timpul ne punem întrebarea dacă o să fim vreodată în stare să trecem cu bine peste toate astea.

4 ianuarie 1921 Minune! Am primit salariul pe ianuarie. Luna asta trebuie, aşadar, să lucrăm. Dacă o mai fi nevoie în februarie de feroviari unguri care n-au depus jurământul – e un lucru pe care încă nu-l ştim, nu ni se spune dinainte, deoarece le e teamă că feroviarul concediat şi-ar găsi un serviciu mai bun, iar asta domnului Jura nu-i e pe plac. Lui i-ar plăcea ca fiecare dintre cei daţi afară să moară pe loc de foame, şi poate că şi această atitudine îi înstrăinează pe cei care, poate, şi-ar fi depus ulterior jurământul.

15 ianuarie 1921 Zilele trecute, a sosit un ordin de la direcția generală din București, conform căruia, cu începere de la 1 septembrie 1921, limba oficială va fi româna – iar până atunci trebuie învățat românește, în care scop statul român va organiza cursuri fără plată, ce pot fi urmate doar de persoanele care nu știu românește. În acest sens, toți angajații care nu știu încă românește sunt chemați „în propriul lor interes“ să caute să-și însușească limba română, ca să poată participa la viitoarele cursuri fără plată. Întreb: ce o să se întâmple cu feroviarii unguri de patruzeci-cincizeci de ani care știu doar ungurește, cum o să fie ei în stare, chiar dacă ar face-o „în propriul lor interes“, să-și însușească în câteva luni limba română ca să se poată perfecționa în cadrul cursurilor ce urmează să se organizeze? Situații triste! [...]

9 martie 1921 Azi de dimineață, ne-am trezit cu o știre tristă: personajele secundare din grupul statuar al lui Kossuth au fost doborâte în cursul nopții cu ajutorul boilor. Presa n-are voie să relateze despre asta. Statuia lui Kossuth și a celor treisprezece martiri [ai Revoluției de la 1848] de la Arad[1] a fost împrejmuită cu scânduri.[2]

———**ANDRÁS SZTANOJ**, veteran și funcționar feroviar

---

[1]) Este creația lui Ede Margó și Szigfrid Pongrácz, inaugurată în 1909. În 1919, autoritățile românești au inițiat înlăturarea grupului statuar, dar au renunțat din cauza împotrivirii cetățenilor. În zorii zilei de 9 mart. 1921, făptași rămași neidentificați au răsturnat figurile secundare ale statuii, drept care oficialitățile au ascuns statuia sub un înveliș din scânduri. La 27 iul. 1925 au vrut s-o demoleze. Părțile componente – împreună cu statuia Libertății – au fost transportate într-un manej la început, apoi pe un teren viran de lângă terenul de sport. De aici a ajuns în cazematele cetății din Arad, de unde figurile din bronz ale statuii lui Kossuth au dispărut fără urmă. V. și: https://www.kozterkep.hu/15269/Kossuth_Lajos_szobra_Arad_1909.html (11.06.2019) [2]) Sztanoj András, *Napló 1915–1921* / Andrei Stanoiev, *Jurnal 1915–1921*, introd. Izabella Váradi, trad. Olga Haiduc și Sándor Skultéty, Anima, București, 2008.

MEMBRII CORPULUI PROFESORAL AU FOST ȘI ei obligați prin decret, în februarie 1919, să depună jurământul de credință față de regele Ferdinand I al României. Cei care au refuzat și-au pierdut locurile de muncă și dreptul la pensie. O învățătoare din Huedin reușește să-și păstreze postul mai bine de doi ani după aceea, însă, în urma unui denunț, este concediată și expulzată. Ajunsă în Ungaria, după chinul traiului în vagoane, o așteaptă o nouă luptă pentru supraviețuire.

[ÎN MINE CLOCOTEA SPIRITUL UNGURESC]

28 mai 1921, sâmbătă Timpul gonește înainte, asemenea fluviului revărsat. Românii cereau depunerea jurământului. Unii mai devreme, alții mai târziu – l-au depus. În mine clocotea spiritul unguresc, și am refuzat.

Marci Bokor[1] a venit pe 1 aprilie 1921 la școală, m-a chemat afară și mi-a comunicat că prim-pretorul l-a convocat în biroul său și i-a citit adresa inspectorului școlar, conform căreia cineva i-a atras atenția că eu continuu să predau fără să fi depus jurământul. Îi cere primpretorului să examineze problema și, dacă este adevărat, să-mi interzică să mai predau! Prim-pretorul – cum mi-a spus – știa asta, dar, din simpatie față de mine, a închis ochii. Acum însă nu mai poate s-o facă. Nu e-n stare să intervină personal în această chestiune, tocmai de aceea îi cere lui Marci să-mi comunice cu tact că cel care m-a denunțat n-a fost român, ci un coleg maghiar, al cărui nume – dacă vreau să-l știu – mie mi-l va spune. N-am vrut să știu cine este cel cu care n-o să pot da niciodată mâna...

Am mai avut voie să intru în sala de clasă doar cât să-mi iau rămas-bun de la micii mei discipoli și să le inculc pentru ultima oară să nu uite nicicând că sunt maghiari. De-acum, altă alegere n-am mai avut decât să prind în mână toiagul pribegiei. Nici Irmus Antal n-a vrut să slujească sub stăpânire românească. Teama dată de nesiguranță și-a spus însă cuvântul, astfel că, la sfârșitul lui aprilie, înarmate cu pașapoarte, am venit cu Irmus la Budapesta să ne informăm, apoi am revenit după documentele de care aveam nevoie, iar la sfârșitul lui mai am pornit-o definitiv la drum.

---

[1] Márton Bokor, preot reformat la Huedin.

Înfrigurate pregătiri în vederea noii existențe, a noului cămin... Atât de mult am de lucru, că nici să mă adun să meditez n-am timp. Am tot curățat la vagon de dimineață până după-amiază, la ora 3. Doamna Parci m-a ajutat cu devotament. Pe Irmus nici n-a interesat-o. M-am cam supărat. Poate că, nițel mai nervoasă, i-am atras atenția că și ea ar fi putut să pună mâna, ca treaba să meargă mai repede. Numaidecât am văzut pe chipul surorii ei Emma că dojana mea nu i-a plăcut.

După-amiază, împachetez. Ce bine e să te știi iubită de atâția oameni! M-au copleșit cu toate cele. Am consemnat totul, căci de uitat nu e niciodată voie să uiți: bunica 50 de ouă, magiun, prune uscate, o baniță de făină, mătușa Anna doi pui, mătușa Kata un cașcaval, unchiul Pisti, soțul, împreună cu tânărul Pisti o căruță de lemne. Fratele său Jani mi-a spus cu ochii în lacrimi:

— Emmus, nu e pomană, dar zău că n-am știut ce să-ți luăm; te rog să primești de la noi 100 de lei.

De la familia lui Pisti, am primit un jambon, slănină, untură, costiță afumată, de la familia lui Béla 100 de ouă. Tâmplarul Pista Kabay ne-a făcut surpriza să ne dea o albie de spălat rufele, soția lui ne-a dat 50 de ouă, vecina noastră Katrina, soția lui János Pap, ne-a pregătit pentru drum, drept întăritor, palincă de nuci, după care a adus 20 de ouă, vecina Parci o oală de lut cu capac, soția lui Izidor Izsák untură de gâscă și măturică din pene, Regina Klein a adus un tort pregătit de ea, lichior și două sticle cu suc de roșii, Kató Goróti 40 de kilograme de făină, iar familia Péterffy un jambon.

Draga mea mătușă Kata ne-a mai trimis, spre seară, doi pui și doi cozonaci.

Andris Hivő din Sâncrăieni a adus ouă, brânză, urdă, soția lui Kulcsár doi pui, mama elevei mele Annuska Lázár slănină, o alta un ștergar, iar alta ouă.

Seara, la vagonul nostru e pelerinaj până la miezul nopții. M-a surprins și m-a mișcat doamna Albrecht, care, bolnavă cum e, a venit la mine noaptea, ca să-și ia rămas-bun. Tatăl – lucrător la căile ferate – al uneia dintre micile mele eleve a venit, în ultima clipă, să ne vadă vagonul dacă are osiile bine unse, să nu i se supraîncălzească lagărul, căci atunci vană ar fi fost obositoarea muncă de curățire, m-ar transborda fără milă. [...]

Iubita mea Mamă mi-a dat sărutul de binecuvântare și m-a lăsat s-o pornesc pe acest drum nesigur. În ultima clipă, mi-a produs mare tulburare în suflet, spunându-mi că n-ar fi trebuit să mă rup de ea, că ar fi trebuit să închei toate socotelile și să rămân alături de ea, căci tare a rămas orfană sărmana! Draga mea Mamă-erou! Și-a învins lacrimile, pentru ca despărțirea să nu fie prea chinuitoare pentru mine, cu toate că vedeam pe chipul ei cât de mult suferă. O să mă ajute oare vreodată bunul Dumnezeu să-i fac fericită viața ei de suferință?

29 [mai 1921], duminică Dimineața, mi-am așteptat Mama cu inima plină de dor. N-a venit la gară. Irmei i s-a adus micul dejun.

Trenul nostru a pornit la ora 7. Cotește... Uite acolo micul nostru cămin... Casa Péterffy... O mai vedem... N-o mai vedem... Dispare și Huedin... Toate aceste imagini ni se întipăresc în suflet... La ora 2, suntem la Oradea. Așteptare... Spre seară, locuitorii vagoanelor prind viață. Îmi pare că asist la un film. Două imagini îmi rețin atenția: un bătrân din vagonul de persoane, așezat într-o stare de liniște deplină pe lada sa: Statuie a așteptării. Are prins la pălărie un buchețel de albăstrițe. Poartă cu el, spre noul cămin, florile încrederii, semn – și pentru noi – că n-avem voie să ne pierdem curajul. Cealaltă – o evreică de șaptezeci de ani. Fiica o amăgise să vină de la Pesta, iar acum, urându-i-se de ea, o făcuse pachet, ca să stea la Budapesta, în casa de bătrâni, să mediteze la feluritele nuanțe ale iubirii materne și filiale. [...]

31 [mai 1921], marți Suntem încă la Oradea. Pribegia noastră se înscrie, ca un detaliu penibil, pe firul străvechiului proces al existenței omenești. Cum – încă – n-am renunțat cu totul la civilizație, o vizităm pe bătrânica de la WC. Cărăm, de altminteri, apă și ne spălăm permanent. Se aude că pentru pian trebuie plătiți 5.000 de lei vamă. Acest lucru o scoate din ale ei până și pe Irmus. Legat de acest lucru, cineva ne-a liniștit mai târziu. Necazul mai mare este că Ungaria nu ne primește; staționăm, zice-se, din pricina a două familii. Urmărim – eu și Irmus – cu privirea trenurile. Cunoscuți prin care să trimitem vorbă acasă – nu sunt. Stăm și aranjăm lucrurile prin vagon.

1 iunie [1921], miercuri O pornim, în sfârșit, spre Episcopia Bihorului. Au strâns legitimațiile. De la Episcopia Bihorului, nu ne putem duce mai departe, căci Ungaria nu ne primește nici acum. M-am trezit plasată lângă o movilă de gunoi. Tot gunoiul Oradei duhnește pentru noi – și ce duhnește! Ar fi interesant de știut dacă, pe scara mirosurilor, a existat până acum această treaptă. [...]

3 iunie [1921], vineri Pregătim lapte de pasăre, servim familia de dascăli. O, câtă mâncare ni s-a stricat! Am mâncat puțin. Se poate-nchipui că abia ne puteam înghiți, cu gâtul încleștat cum eram, mâncarea. Profesoara este o doamnă foarte cultivată, plăcută, îmi aduce aminte de tanti Péterffy. Ce-or fi făcând oare cei de-acasă? Degeaba – sunt o rea! Spirit unguresc în sus, spirit unguresc în jos – n-ar fi fost voie să-i părăsesc pe cei dragi! Cuplează trenurile, sunt de-acum 82 de vagoane. Cinci familii sunt simpatice: cea de profesori, cea de doctori, cea de consilieri silvici, familia Jeney și Somló.

Un român civil corpolent și un soldat au trecut prin fața trenului nostru. S-au uitat înăuntru, au întrebat câți suntem. Ni se spune că asta a fost inspecția vamală. Nu ne vine să credem. Familiile cu probleme se duc totuși înapoi. O zguduitură, trenul se mișcă, mergem. Șerpuiește, lunecă, asemenea unui șarpe uriaș. Doamne, fă să-și înfigă cât de curând dintele veninos în trupul României!

Localitatea Borș! Inimile ne bat mai sonor! Coboară jandarmii români, ne preia locomotiva ungurească. Apar steagurile în culorile naționale maghiare, ne ridicăm în picioare și cântăm Imnul. De-abia acum știm cu adevărat să cântăm *„Isten,* *áldd meg a magyart!*“ Biharkeresztes. Bunul Dumnezeu să-i binecuvânteze pe dragii noştri fraţi maghiari, pentru primirea pe care ne-o fac!

4 [iunie 1921], sâmbătă După prezentare, ne ducem la poştă, pentru ca scrisorile aduse cu bine de dincolo să le facem să parvină la destinaţie. Transmitem şi telegrame pretutindeni. [...]

6 [iunie 1921], luni Toată noaptea s-au făcut mişcări de manevră. Ni s-a tasat totul, până la ultima părticică. Ne-am trezit zdrobite totalmente. [...]

Când ne-am întors la vagon, a intrat în funcţiune locomotiva de manevră. Am uitat să ridicăm scăriţa, a căzut, Irmus a trebuit să alerge multă vreme după ea. La prânz, supa de roşii s-a vărsat, în urma unei manevre neaşteptate, în poala lui Irmus. A fost atât de comic, încât am râs cu Irmus. Primul râs de când am trecut dincoace. Irmus era – chiar şi fără logodnicul ei Fodor – în rai. Căldura insuportabilă s-a transformat în frig. Ne e frig. [...]

9 [iunie 1921], joi La Győr, o înnebunitoare noapte cu mişcări de manevră. Ajungem total frânte la Pápa. Prima impresie este favorabilă. [...]

Cu cât este natura mai impresionantă, cu atât e mai puternic în mine dorul de patrie.

Nu există deocamdată perspective pentru locuinţă, locul de muncă e nesigur.

10 [iunie 1921], vineri Eu şi Irmus plângem. Ne aducem aminte cât de tare ne alintau Mamele noastre. Până şi cafeaua avea alt gust dacă ne-o turnau ele. Deoarece veniserăm în vagon austriac, n-am putut rămâne în el, aşa că ne-am schimbat curând „locuinţa“. [...]

11 [iunie 1921], sâmbătă Am căpătat două vagoane – ajutor însă nu. Ne-am apucat cu Irmus să ne mutăm şi am transbordat totul, cu excepţia lăzii mele mari (lada de zestre a Mamei) şi a dulapului. Eram obosite de moarte. Am stat să cugetăm de n-or fi toate astea vis că trebuie să facem o muncă atât de grea. Soţia rabinului de la Pápa este din Huedin, fiica foarte bogatului fabricant de alcool Berger. I-am căutat numaidecât, căci şi pentru ei aveam pachet, scrisori şi mesaj. Vecinii noştri, familia Klein, le sunt rude apropiate. [...] Doamna Pressburger e foarte interesată de problema mea cu locuinţa, îşi bate capul cum se poate rezolva. Azi după-amiază, mi-a trimis un cozonac pe cinste. M-am grăbit să-i mulţumesc. M-a liniştit că a vorbit cu soţul ei şi că n-o să mă lase să locuiesc iarna în vagon, domnul Pressburger o să-mi cedeze biroul. Bunătatea lor m-a impresionat până la lacrimi. Nu vreau să fac nici o paralelă între ei şi fraţii mei creştini, care au privit cu nepăsare, ba poate chiar cu niţică bucurie răutăcioasă hamalâcul nostru de bărbaţi.[1]

———— **EMMA CZUCZA**, învăţătoare în Huedin

DUPĂ ÎNDELUNGI GREUTĂŢI, MOLIME ŞI ALTE primejdii pe calea ferată, unii refugiaţi au norocul de a ajunge în locuri unde sunt întâmpinaţi cu grai şi ospitalitate familiare.

[EXPULZARE DEFINITIVĂ DIN TRANSILVANIA]

AM FOST EXPULZAT DIN CLUJ

Zilele la Cluj ne erau chiar numărate! Noua autoritate a urbei a constatat că ajutorul de pantofar Gyula László este una şi aceeaşi persoană cu cea care a fost director, inspector şcolar şi că n-a depus jurământ pentru noul guvern, devenind apoi funcţionar la muzeu, profesor de gimnaziu şi doar după aceea pantofar! Nu are domiciliul stabil în Cluj, deci de acolo trebuie expulzat. Păi iată cum a fost în realitate: noi ne-am considerat într-adevăr vremelnică şederea la Cluj şi, pregătiţi de orice rău,

---

1) Czucza Emma, *Áttelepülésem és első pápai éveim: naplórészlet, 1918–1936*, Jókai Városi Könyvtár, Pápa, 2007, pp. 208–220. Fragment preluat, împreună cu notele, din *Trianon arcai*, pp. 208–220.

ne aşteptam soarta incertă! A trebuit să părăsim Clujul, „oraşul-tezaur“, unde am trăit zile atât de mizere, şi totuşi de plăcută amintire. [...]

Deşi cu multă dificultate, am reuşit totuşi să capăt de la direcţiunea gării de la Rupea, pentru mutare, un vagon de transportat lână, cu acoperiş mare şi bun. Ne-am rânduit în el provizoriu bunurile mobile, am cumpărat de la Hoghiz o mică sobă de fontă şi ne-am luat rămas-bun pentru totdeauna de la pământul natal al copiilor noştri şi, totodată, de la frumosul ţinut pe unde mă purtaseră paşii pe drumurile, cu amintiri atât de plăcute, parcurse de mine ca inspector şcolar sau făcute la şcolile de plasă cu profil forestier.

PORNIT-AM, DIN FRUMOASA-NE PATRIE, SPRE UNGARIA

Ne-am pus în mişcare spre Cluj, printre mobile şi întreaga noastră avere rânduită în vagon! Înainte de Blaj, la ramificaţia de cale ferată de la Podul Mureşului, lucrători feroviari răuvoitori, cu gânduri infame, şovini ne-au manevrat vagonul pe o linie moartă şi ne-au lăsat acolo, într-o singurătate cu totul sălbatică şi primejdioasă. Neîndoielnic că în noaptea următoare voiau să ne jefuiască, ceea ce se întâmpla pe atunci foarte des. Doar că Dumnezeu e bun şi nu ne-a părăsit! Am dat peste un lucrător feroviar mai mărinimos, căruia – la rugămintea mea şi văzând, desigur, şi câteva sute de lei – i s-a făcut milă, şi a obţinut de la şefii săi permisiunea ca, încă în ziua aceea, înainte să se întunece, să manevreze vagonul şi să-l cupleze la un tren, astfel că am pornit-o spre Cluj. A doua zi, la Cluj, am încărcat lucrurile pe care le mai aveam acolo şi am pornit, dimpreună cu sărăcia noastră, pe marea incertitudinii!

Nu aveam nici casă, nici patrie, nici serviciu, nici sănătate! Mergeam cu mare viteză – în buzunar cu trista scrisoare de expulzare, cu adeverinţa de „Repatriere“ – spre Ungaria. Am fi mers – mai bine spus – cu mare viteză! Nu întru totul era aşa, căci în cam toate staţiile mai mari vagonul nostru era decuplat, împins pe o altă linie, manevrat laolaltă cu celelalte garnituri. O, de câte ori nu s-a vărsat, ba chiar răsturnat sărmana noastră supă de cartofi sau de chimen – hrana noastră zilnică – de pe sobița de fontă (aflată, azi, în baia noastră)... Căci lapte am căpătat foarte rar pe acest drum al nostru.

Pe deasupra, aici ne-a ajuns cea mai mare (aș scrie: una dintre cele mai mari, căci din acestea au existat puzderie) încercare a vieții noastre!

DRAGA DE VILMA S-A ÎMBOLNĂVIT ÎN VAGON

Pe la Izvoru Crișului, am observat că Vilmike este bolnavă, are febră. Doctorul gării a constatat că e suspectă de tifos. Era o situație disperată, deoarece, așa cum a spus medicul, unor astfel de bolnavi nu li se permite intrarea în Ungaria. Trenul nostru a mers mai departe. La Oradea, am chemat din nou medic. Acesta a constatat fără putință de tăgadă că boala este tifos – dar ne-a dat drumul mai departe. La Episcopia-Bihor, ultima stație românească, medicul a constatat, și el, tifosul, dar, plin de bunăvoință, a telefonat colegului său de la Biharkeresztes, prima stație ungară, că bolnava este doar „suspectă de tifos“ și să-i îngăduie intrarea, pentru că nu e primejdioasă, nu e contagioasă! Bolnava este și relativ bine! Medicul de la Biharkeresztes a fost de acord. Însă lovitura foarte mare – și costisitoare – primită de noi abia acum urmează! După ce a examinat garnitura trenului nostru, conducerea gării a declarat despre vagonul nostru că nu-i dă voie în Ungaria, deoarece este într-o stare foarte bună, fiind un vagon mare, dublu. A spus că, dacă vrem totuși să ne ducem, ne dă în mod excepțional două ore, până pornește trenul, și, dacă suntem de acord cu propunerea lui, ne oferă două vagoane mici în care să ne mutăm lucrurile, și atunci putem trece în Ungaria! Doamne, ce să facem?

Toată averea, mobila, lemnele, bolnava – toate erau acolo; alegerea a fost ușoară, căci altminteri vagonul nostru ar fi fost dus, pe o linie moartă, într-un depozit de tranzit, unde precis că l-ar fi jefuit. Am tocmit muncitori și am mutat totul în cele două vagoane prăpădite puse la dispoziția noastră. Totul s-a petrecut pe o vreme rece, cu ploaie și vânt! Lamentabilă transbordare! Ce frig am îndurat! Ce preț piperat! Lucrurile ni s-au udat, desigur, cu totul, deoarece în vagoanele pline de crăpături ploua şi de sus abundent. Garnitura la care ni se cuplaseră vagoanele a luat-o, în sfârşit, din loc şi am aşteptat mâhniți, pradă îndoielilor clipa în care să ajungem peste graniță.

Trenul a șuierat îndelung, s-a oprit, și toată lumea s-a îmbulzit curioasă la uşa vagonului marfar (că doar şi vagoanele noastre, mai mici, tot vagoane marfar erau, şi tot murdare și ele) – doar suntem la hotar! I-am văzut coborând pe soldaţii şi feroviarii români care însoţiseră garnitura şi urcând pe maghiari! Doamne! Ungaria! Pe lângă toată durerea noastră, cât de tare ne-am bucurat că putem din nou să vorbim ungureşte liber, cu glas tare! Darămite când, la Biharkeresztes, am văzut fluturând steagul maghiar! O, de câte ori trebuise să asistăm la batjocorirea sa! Steagul maghiar! Cât de sfânt ne era! Jandarm maghiar! Vorbire maghiară liberă! De câtă vreme îi duceam lipsa! Libertate şi despovărare: plângeam cu toții. O vorbă n-am putut scoate multă vreme, doar am plâns şi am tot plâns. Cu greu îşi putea stăpâni emoţia până și sărmana noastră bolnavă Vilma! După obişnuitul control vamal, a venit medicul, care a spus că primise înştiinţarea medicului român de frontieră despre Vilma, că-i pare tare rău de situaţia în care ne aflăm şi ne dă – în mod excepţional – drumul, ba chiar telefonează, într-un gest de bunăvoință, la Szolnok, acolo se află cel mai apropiat spital adecvat, la gară va fi aşteptată de lucrători la salvare, care o vor transporta pe Vilma la spital!

Iar trenul nostru şi-a continuat drumul.[1]

——————GYULA LÁSZLÓ, inspector școlar la Cluj

---

[1]) László Gyula, id. (sen.) – Tordai Vilma, *Egy székely család története* (*Istoria unei familii secuieşti*), ed. Iván Balassa, Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület, 1995, pp. 105–108. (A Néprajzi Látóhatár Könyvtára, 5.)

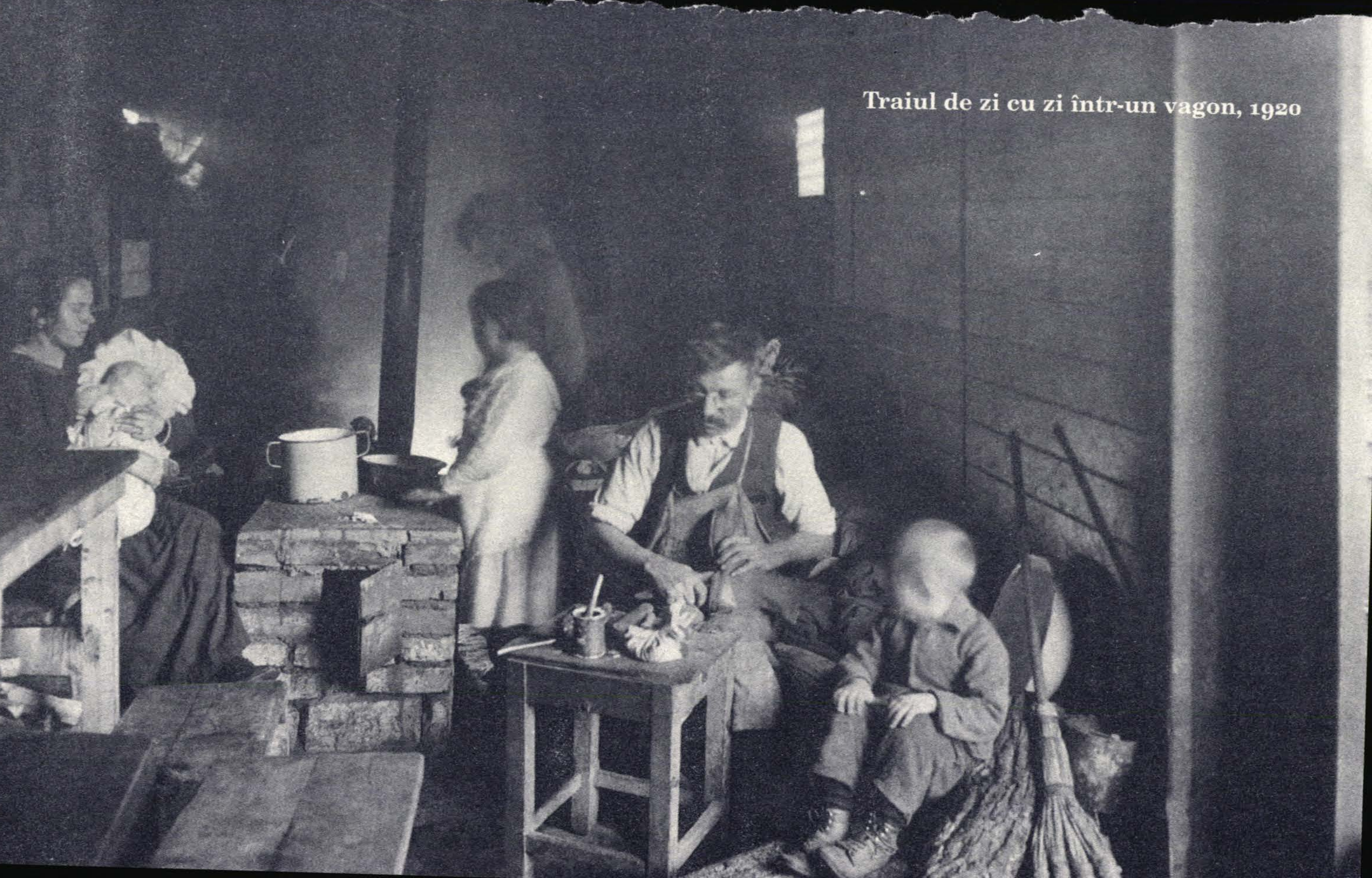

Traiul de zi cu zi într-un vagon, 1920

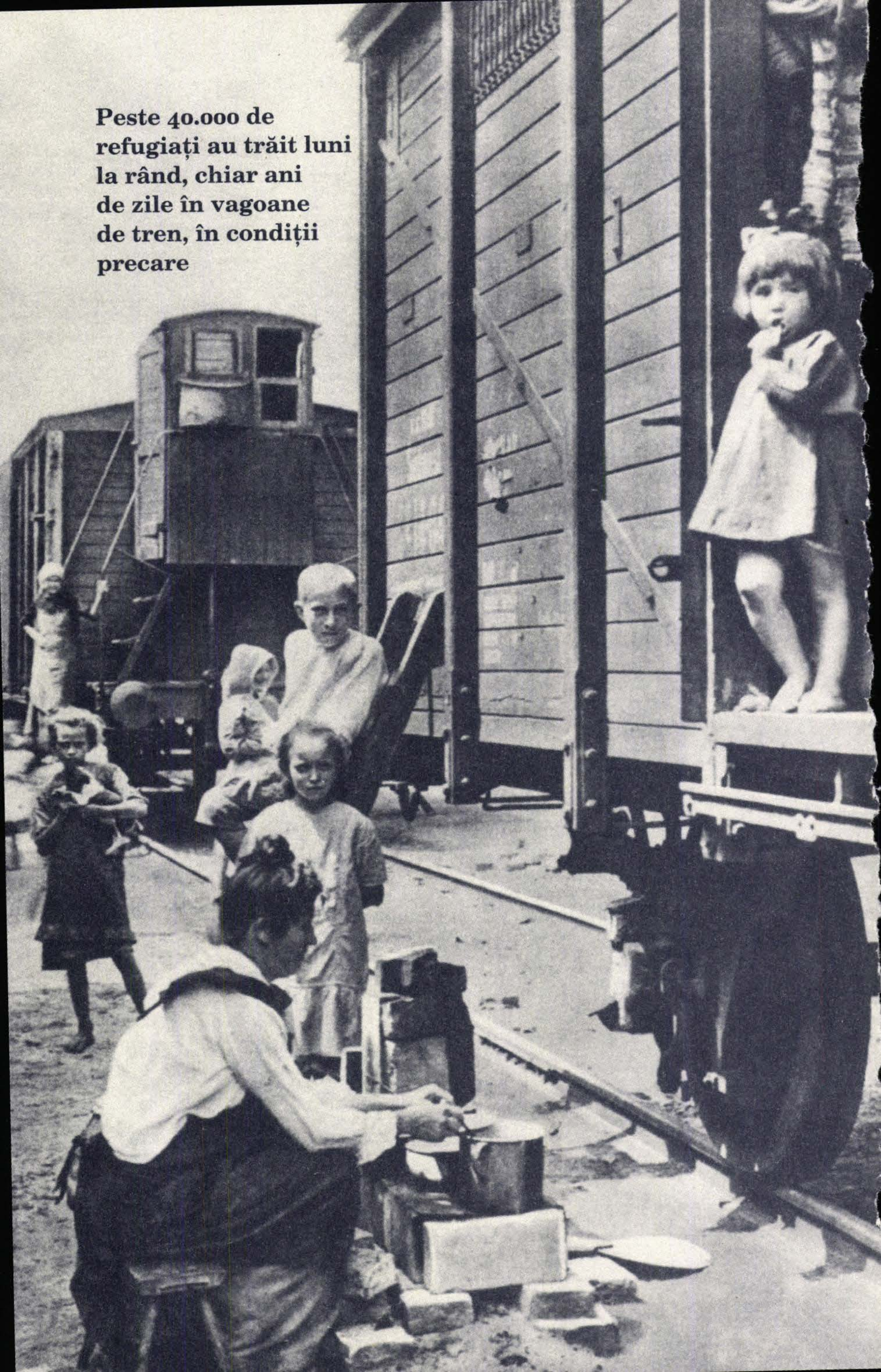

Peste 40.000 de refugiați au trăit luni la rând, chiar ani de zile în vagoane de tren, în condiții precare

Transilvania de la începutul Primului Război Mondial și până în 1920

Scurtă cronologie[1]

1914

28 iunie	La Sarajevo, prințul moștenitor austro-ungar, Franz Ferdinand, este asasinat de Gavrilo Princip, student sârb din Bosnia.
7 iulie	În cadrul consiliului de miniștri comun austro-ungar, întrunit pentru discutarea ultimatului adresat Serbiei, prim-ministrul Ungariei, István Tisza, ia poziție împotriva războiului.
23 iulie	Monarhia Austro-Ungară adresează Serbiei un ultimatum.

---

[1] Această cronologie, care folosește calendarul gregorian, a fost întocmită prin consultarea cu precădere a următoarelor lucrări: Norbert Falusi, „Erdélyi magyar kronológia" („Cronologie Maghiară Transilvăneană"), în *Két nemzet határán: Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925)* (*La hotarul a două națiuni: Marii constructori naționali din Transilvania în vârtejul marilor schimbări europene între anii 1900 și 1925*). Kriterion, Kolozsvár, 2020, pp. 303–318; *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, București, 2010; *Magyarország az első világháborúban. Lexikon* (*Ungaria în Primul Război Mondial: Dicționar*), red. Szijj Jolán-Ravasz István, Petit Real, 2000; *Hadszíntér és hátország*, a Politikatörténeti Intézet Adatbázisa (Front și Hinterland, baza de date a Institutului de Istorie Politică): https://elsovh.hu/ După cum menționează și titlul, ne-am referit cu precădere aici la evenimentele din Transilvania, atingând doar în linii mari contextul mai larg, european și mondial. Întocmirea unei cronologii mai detaliate a fost îngreunată de faptul că, în acea perioadă, instituțiile și sistemul administrativ difereau mult de la o regiune la alta (Transilvania de Sud, Ținutul Secuiesc, Cluj și împrejurimile, Maramureșul, Satu-Mare, Partium, Banat), datorită componenței naționale diferite, precum și stării de provizorat de după schimbarea puterii de stat. Cronologia a fost revizuită de Béni L. Balogh.

31 iulie	Monarhia decretează mobilizarea generală, cu începere din 4 august.
31 iulie – 1 august	În mod separat, Wilhelm II și Franz Joseph îl roagă pe regele Carol I al României să pună în aplicare acordul secret din 1883 și să intre în război, sau măcar să practice o politică severă de neutralitate.
13 septembrie	Sub presiune germană, István Tisza promite o serie de înlesniri în cadrul unor tratative cu conducătorii românilor din Transilvania (Teodor Mihali, Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voevod). Se preconizează lărgirea drepturilor lingvistice, revizuirea legii Apponyi privind învățământul, cu condiția ca românii să sprijine în mod unitar Monarhia. Vaida-Voevod susține propunerea, dar Maniu refuză.
1 octombrie	În cadrul acordului secret Sazanov–Diamandy, Rusia recunoaște pretențiile României asupra teritoriilor locuite de români din cadrul Austro-Ungariei și oferă garanții pentru asigurarea integrității teritoriale a României în schimbul neutralității acesteia.
4 octombrie	Trupele rusești care atacă Ungaria ocupă Sighetu Marmației.
8 noiembrie	Se dă publicității schimbul de scrisori dintre István Tisza și mitropolitul Ioan Mețianu, în care, încă din septembrie, prim-ministrul, recunoscând loialitatea și eforturile românilor în război, le promite acestora lărgirea drepturilor naționale.
1915	
5 ianuarie	Izbucnește un conflict intern în Partidul Național Român din Transilvania. Octavian Goga și Vasile Lucaciu părăsesc Comitetul Executiv al partidului, propagând public necesitatea înfăptuirii unității politice cu România.
27 ianuarie	Armata rusă pătrunde din nou în Ungaria prin Pasul Uzsok (Ujoțkii pereval, azi în Ucraina).
16 februarie	În Ungaria, se stipulează, prin decret, obligația de a amesteca făina de panificație cu adaosuri (orz, porumb, cartofi) în proporție de 50%.
22 martie	Armata rusă cucerește orașul Przemyśl din Galiția.
13 aprilie	Armata austro-ungară îi respinge din nou pe ruși din Ungaria.
4 mai	Italia renunță la pactul tripartit, încheiat cu Germania și Austro-Ungaria în 1882.

23 mai	Italia declară război Monarhiei Austro-Ungare.
17 iunie	István Tisza, aflat la Berlin, respinge tentativele germane privind federalizarea Monarhiei, care ar fi fost urmate de trimiterea unor politicieni români din Transilvania în România, pentru a reorienta opinia publică favorabilă Antantei. În vederea federalizării preconizate, secretarul Comisiei Afacerilor Militare a Reichstagului, Mathias Erzberger, s-a deplasat în mai și iunie la Budapesta și la Viena, consfătuindu-se cu conducătorii români.
23 iunie	Ottokar Czernin, ministrul de externe al Monarhiei, oferă concesii teritoriale (o mică parte din Bucovina) dacă România intră în război de partea Puterilor Centrale. Guvernul român refuză oferta.
5 iulie	În Ungaria, se impun zilele fără carne. Două zile pe săptămână, în restaurante se interzice servirea mâncărurilor cu carne.
18 august	Într-o înțelegere secretă, Antanta oferă Serbiei partea sudică a Ungariei, precum și Banatul.
15 noiembrie	În Ungaria, se introduce cartela de lapte.
28 decembrie	În Ungaria, se introduce cartela de pâine.
1916	
7 martie	Ministrul de externe al Monarhiei Austro-Ungare înmânează o notă României, solicitând intrarea acesteia în război ca aliat al Puterilor Centrale, conform acordului din 1883.
10 martie	Se suspendă apariția ziarului *Românul*, organ al Partidului Național Român.
4 iunie	Pornește ofensiva Brusilov pe frontul de est. După două săptămâni, cade Cernăuțiul.
3 iulie	Ion I.C. Brătianu, prim-ministrul român, aduce la cunoștința puterilor Antantei condițiile în care România ar intra în război de partea lor. Tratativele tărăgănează, se ajunge la un acord despre intrarea în război abia la 9 august, când ofensiva Brusilov își pierduse din avânt.
17 iulie	Contele Mihály Károlyi demisionează din poziția de președinte al Partidului Independenței, în semn de protest față de germanofilia partidului și față de politica de sprijinire a guvernului. Împreună cu 25 de colegi, părăsește acest partid, fondând Partidul Independentist și Pașoptist (Függetlenségi és 48-as Párt), la care, printre alții, s-a raliat și profesorul clujean István Apáthy.

17 august	Guvernul Brătianu, conform unui acord secret parafat la București, se alătură puterilor Antantei. În schimbul intrării în război, se recunosc drepturile României la mare parte din Bucovina, la Maramureș, Transilvania istorică și părțile din Ungaria de Est, la întregul Banat, până la linia Tisei, respectiv Dunării.
25 august	Generalul Arthur Arz von Straussenburg, comandantul Armatei I austro-ungare, dispune evacuarea regiunii Bistrița și a teritoriilor la sud de Mureș.
27 august	Consiliul de Coroană român aprobă intrarea în război a României. Chiar în noaptea respectivă, România declară război fostei aliate, Monarhia Austro-Ungară. Trupele românești trec defileurile slab păzite ale Carpaților.
28 august	Germania declară război României. Generalul Eric von Falkenhayn este scutit din poziția de șef al statului-major și primește sarcina de a lupta împotriva trupelor românești care au invadat Transilvania.
29 august	Trupele românești ocupă Târgu Secuiesc. Mare parte din locuitorii orașului au plecat în refugiu.
Sfârșitul lunii august	Trupele românești ocupă bazinele Trei Scaune, Ciuc și Gheorgheni, pătrund în zona Brașovului și Sibiului.
2–5 septembrie	Ambele camere ale parlamentului ungar condamnă intrarea României în război.
7 septembrie	Armata română ocupă Brașovul.
11 septembrie	Sibiul e deja evacuat, dar trupele românești nu ocupă orașul.
15 septembrie	În ziarul *Österreichische Rundschau*, Alexandru Vaida-Voevod publică, în numele românilor din Ungaria, o declarație de loialitate față de Monarhie. Atrage atenția asupra pericolului rusesc, declarând că întărirea Monarhiei și alianța strânsă cu ea ar fi în interesul României.
17–18 septembrie	Armata română ocupă Odorheiu Secuiesc (la 7 octombrie va fi deja recucerit de trupele austro-ungare).
26–29 septembrie	În bătălia de la Sibiu, armata Puterilor Centrale, sub comanda lui Falkenhayn, silește la retragere trupele românești.
30 septembrie	Românii pornesc asaltul pentru reocuparea Pasului Turnu-Roșu, fără succes însă.

2 octombrie	Guvernul ungar reglementează ordinea reîntoarcerii populației în teritoriile de unde se retrag trupele românești: primii sunt funcționarii administrației publice, apoi lucrătorii agricoli și cei din industrie.
3 octombrie	Statul-major al armatei române ordonă încetarea ofensivei din Transilvania, începând retragerea generală.
7–9 octombrie	În urma bătăliei de la Brașov, armata Puterilor Centrale reocupă orașul.
10 octombrie	Pornește acțiunea de respingere a trupelor românești din Ținutul Secuiesc. În noaptea de 9 spre 10 octombrie, în gara Bartolomeu, 250 de soldați români sunt uciși de trupele austro-ungare.
11–27 octombrie	Prima bătălie de la Oituz. Armata română oprește înaintarea trupelor germane și austro-ungare prin Carpații Orientali.
15 octombrie	Trupele germane și austro-ungare reocupă Târgu Secuiesc și Sfântu Gheorghe.
16 octombrie	La cererea guvernului român, se înființează Misiunea Militară Franceză sub comanda generalului Henri Mathias Berthelot, în scopul reorganizării armatei române, retrasă în Moldova. Ulterior, Berthelot va avea un rol-cheie în acceptarea de către Conferința de pace a înaintării trupelor românești, în anii 1918–19.
24 octombrie	Trupele Puterilor Centrale ocupă defileurile din Valea Jiului și pătrund prin Predeal în România.
10–15 noiembrie	A doua bătălie de la Oituz. Armata română respinge din nou înaintarea trupelor germane și austro-ungare prin Carpații Orientali.
21 noiembrie	Încetează din viață Franz Joseph, împăratul Austriei și rege al Ungariei.
1 decembrie	Armata Puterilor Centrale ajunge aproape de București, pe care îl ocupă la 6 decembrie. Generalul Mackensen este numit guvernatorul militar al teritoriilor ocupate.
30 decembrie	Au loc festivitățile de încoronare a lui Carol IV ca rege al Ungariei, la Budapesta.
1917	
Ianuarie	Comitatele din estul Ungariei sunt împărțite în zone operaționale militare de interior și exterior, iar normele de deplasare pe aceste teritorii sunt definite de ministrul de interne. Granița zonelor operaționale interioare poate fi depășită doar cu aprobare specială.

14 februarie	Ziarul budapestan *Pester Lloyd* publică declarația de loialitate față de Ungaria a 176 de personalități publice de naționalitate română. În fruntea acestora se află mitropoliții și episcopii, precum și câțiva deputați, printre care și Teodor Mihali. Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și Valeriu Braniște refuză să semneze declarația. Declarația este publicată mai târziu și de *Telegraful român*, din Sibiu.
3 martie	Într-o cuvântare ținută în parlament, István Bethlen – care mai târziu devine prim-ministru – se referă la sarcinile de actualitate în Transilvania (despăgubiri, judecarea trădătorilor), definind programul național de reconstrucție (infrastructură, modernizare social-economică). Cea mai mare provocare, după părerea sa, ar fi rezolvarea problemei naționale.
12 martie (27 februarie în calendarul iulian)	În Rusia se declanșează „revoluția din februarie“. Trei zile mai târziu, țarul Nicolae II abdică.
5 aprilie	Regele Ferdinand al României promite reforma agrară și drept de vot ostașilor.
6 aprilie	SUA declară război Germaniei.
23 mai	Guvernul Tisza își înaintează demisia la capătul unor confruntări cu noul suveran reformist.
15 iunie	Contele Móric Esterházy este însărcinat cu formarea noului guvern.
24 iunie – 1 august	Bătălia de la Mărăști se încheie cu o victorie tactică românească, fără însă a reuși să spargă linia frontului.
6–19 august	Armata română respinge atacul trupelor germane și austro-ungare.
8–22 august	A treia bătălie de la Oituz. Nici de astă dată nu reușesc trupele Puterilor Centrale să spargă frontul în Carpații Orientali.
23 august	După demisia Guvernului Esterházy, regele îl numește pe Sándor Wekerle – pentru a treia oară (1892–1895, 1906–1910) în funcția de prim-ministru (23 august 1917 – 30 octombrie 1918).
1 noiembrie	Guvernul Sándor Wekerle interzice prin decret ministerial vânzarea și cumpărarea de proprietăți funciare, situate la frontiera de est și sud-est, darea lor în arendă pe termen mai lung de zece ani, stipulând și dreptul de preempțiune al statului. Trupele Puterilor Centrale încep să înainteze în Moldova.

7 noiembrie	La Petrograd, are loc insurecția bolșevică, premergătoare războiului civil și destrămării imperiului rus.
5 decembrie	Rusia Sovietică și Puterile Centrale încheie la Brest-Litovsk un acord de armistițiu.
7 decembrie	În urma prăbușirii întregului front de est, încep, la Focșani, tratativele pentru acordul de armistițiu dintre România și Puterile Centrale. La 9 decembrie, acordul intră în vigoare.
1918	
8 ianuarie	Într-un mesaj adresat congresului, președintele american, Thomas Woodrow Wilson, face cunoscut programul în cele 14 puncte în vederea tratatului de pace de după război.
11 februarie	Regele României, Ferdinand I, cere pace Puterilor Centrale.
2–4 martie	Consiliul de Coroană român se întrunește de trei ori și decide acceptarea condițiilor de pace dictate de Puterile Centrale.
3 martie	La Brest-Litovsk se semnează tratatul de pace între Rusia Sovietică și Puterile Centrale.
5 martie	La Buftea, lângă București, se semnează tratatul de pace preliminar, pe baza căruia încep tratativele finale privind pacea dintre România și Puterile Centrale.
Martie–iunie	Puterile Centrale declanșează o nouă ofensivă în Franța.
8 aprilie	La congresul lor ținut la Roma, naționalitățile Monarhiei Austro-Ungare declară că urmăresc formarea unor state suverane.
9 aprilie (27 martie în calendarul iulian)	Sfatul Țării din Basarabia votează în favoarea unirii cu România.
7 mai	Prin pacea separată de la București, România renunță la o parte din Dobrogea (până la Delta Dunării) în beneficiul Bulgariei, iar granița ei cu Monarhia Austro-Ungară se mută pe partea sudică și estică a Carpaților Orientali. Monarhia își extinde teritoriul cu 5.113 km^2, din care 3.249 km^2 îi revin Ungariei. Câmpurile petrolifere se supun intereselor germane, iar România este obligată să predea, ani la rând, surplusul ei de alimente. Puterile Centrale, la rândul lor, iau act de unirea Basarabiei cu România. Parlamentul României ratifică tratatul de pace în iunie, fără însă ca regele Ferdinand să-l semneze.

Iunie	Ministrul învățământului și cultelor de la Budapesta, Albert Apponyi, sistează pe teritoriile așa-ziselor zone culturale, vecine cu România, ajutorul de stat pentru 417 învățători din 311 școli confesionale. În cursul aceluiași an, pentru asigurarea unui control mai eficient asupra școlilor pedagogice românești, sunt numiți comisari ministeriali.
18 iulie	Forțele reunite anglo-franco-americane declanșează contraofensiva. Rând pe rând, Puterile Centrale vor fi nevoite să încheie pacea.
29 septembrie	Bulgaria semnează armistițiul.
16 octombrie	Carol, împăratul Austriei, declară într-un comunicat federalizarea Austriei.
17 octombrie	Contele István Tisza, fost prim-ministru ungar, recunoaște în parlament pierderea războiului.
18 octombrie	La Budapesta, deputatul Alexandru Vaida-Voevod citește în parlament declarația Comitetului Executiv al Partidului Național Român, adoptată la 12 octombrie la Oradea. Pe baza principiilor wilsoniene, în această declarație se cere dreptul de autodeterminare pentru națiunea română din Ungaria și Transilvania, negând totodată dreptul parlamentului și guvernului de la Budapesta de a mai face declarații în numele națiunii române.
21 octombrie	O adunare națională provizorie declară independența Austriei.
23–24 octombrie	Formarea Consiliului Național Maghiar la Budapesta; președinte: Mihály Károlyi.
27 octombrie	Monarhia Austro-Ungară cere Antantei încetarea focului.
28 octombrie	La Cluj, partidele Károlyi, Radical Civic și Social-Democrat adoptă o declarație privind separarea de Austria și independența Ungariei. Urmând exemplul budapestan, se înființează Consiliul Național Maghiar din Transilvania (Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács), cu sediul la Cluj, cerând românilor și sașilor să adere și ele la acesta.
29 octombrie	La Sibiu, reprezentanța lărgită a Consiliului Central Săsesc se pronunță în favoarea Ungariei.
30 octombrie	În centrul Clujului, se ține o mare adunare a Consiliului Național Maghiar din Transilvania: președintele acestuia este profesorul universitar István Apáthy, iar Sándor Vincze (Partidul Social-Democrat) și Jenő Janovics (Partidul Civic Radical) devin vicepreședinți.

La Timișoara, se înființează Consiliul Popular Național din Banat (sub conducerea lui Otto Roth), care concepe Banatul ca stat independent.

La Budapesta, ia ființă Consiliul Național (Central) Român din Transilvania și Ungaria, constituit din șase reprezentanți ai Partidului Național Român și alți șase ai Partidului Social-Democrat. Din 2 noiembrie, sediul acestui consiliu se mută la Arad.

Imperiul Otoman semnează armistițiul.

31 octombrie Ca urmare a manifestațiilor și grevelor izbucnite la Budapesta și în provincie (așa-zisa „Revoluție a Crizantemelor"), arhiducele Joseph numește un guvern alcătuit din membrii Consiliului Național Maghiar, condus de Mihály Károlyi. Politica națională a guvernului se bazează pe asigurarea egalității naționale și pe programul elaborat de Oszkár Jászi privind constituirea unei Ungarii federalizate.

La Cluj, izbucnește revoluția. Deținuții sunt eliberați din închisori. Militarii părăsesc cazărmile.

1 noiembrie Consiliul Național Român (Teodor Mihali), Consiliul Național Maghiar (János Hock) și deputatul parlamentar al sașilor (Wilhelm Melzer), într-o proclamație comună, cheamă naționalitățile din Transilvania la acțiune comună în vederea asigurării ordinii interne, securității persoanelor și a bunurilor.

Prim-ministrul Mihály Károlyi îl însărcinează pe Oszkár Jászi cu redactarea drepturilor la autodeterminare a naționalităților din Ungaria. În urma acestei însărcinări, Oszkár Jászi devine ministru fără portofoliu, ocupând acest post până la 19 ianuarie 1919. Va fi urmat în această poziție de Dénes Berinkey, care devine, în aceeași zi, prim-ministru.

2 noiembrie Ministrul ungar al armatei, Béla Linder, ține un discurs pacifist în parlament, declarând că Ungaria nu este amenințată de atacuri, teritoriul său va fi ocupat de forțele anglo-franceze, deci militarii pot pleca la casele lor. La 8 noiembrie, va da ordinul de dezarmare parțială.

3 noiembrie Autoritățile militare ale de acum destrămatei Monarhii Austro-Ungare semnează acordul de armistițiu. Se dispune retragerea armatei austro-ungare pe linia granițelor din 1914.

Se constituie, sub președinția lui Árpád Paál, Consiliul Național Secuiesc.

Ungaria își declară independența.

5 noiembrie	SUA înmânează guvernului român Nota Lansing, prin care își declară simpatia față de aspirațiile de unitate ale românilor și intenția de a le sprijini.
7 noiembrie	Consiliul Național Român îndeamnă populația românească să înființeze consilii naționale locale.
8 noiembrie	Prizonierii de război deținuți în Ungaria încep să plece acasă.
9 noiembrie	Consiliul Național Român adresează un memoriu guvernului maghiar, pretinzând „toată puterea de guvernare“ pe teritoriul a 26 de comitate din estul Ungariei. Guvernul dispune transportarea tuturor valorilor statului, ale orașelor și băncilor la Budapesta. Din Timișoara, sunt transportate în capitala maghiară valori care însumează peste 30 de milioane de coroane. Guvernul român îi dă un ultimatum lui Mackensen, solicitând părăsirea teritoriului românesc de către armata germană în decurs de 24 ore.
10 noiembrie	Guvernul român declară în mod oficial mobilizarea armatei și dă ordin de pătrundere în Transilvania. Trupele germane care ocupau România încep retragerea. Consiliul Național Maghiar din Transilvania îl împuternicește pe judecătorul Emil Grandpierre cu elaborarea unui program care să pună capăt jafurilor din sate.
11 noiembrie	Germania semnează acordul de încetare a focului.
12–14 noiembrie	Delegația Consiliului Național Maghiar, condusă de Oszkár Jászi, duce tratative la Arad cu conducătorii Consiliului Național Român, propunând autonomie națională într-o Transilvanie cantonizată. Grupul românesc, condus de Iuliu Maniu, dorește însă ruperea totală de Ungaria și refuză propunerile.
13 noiembrie	Guvernul Károlyi semnează convenția de la Belgrad cu Franchet d'Espèrey, comandant suprem al trupelor Antantei din Balcani. Convenția militară, având 18 puncte, delimitează linia de demarcație (Drava–Pécs–Baja–Mureș–Bistrița), prevede demilitarizarea aproape totală a Ungariei și ocuparea punctelor strategice de către Antanta, ale cărei trupe să fie aprovizionate de către maghiari. În același timp, se prevede păstrarea administrației ungare în aceste teritorii; după interpretarea maghiară, echivalează cu păstrarea granițelor de stat.

13–14 noiembrie	Trupele armatei române au pătruns pe teritoriul Ungariei prin defileurile de la Oituz, Ghimeş şi Tulgheş. Lugojul este ocupat de trupele sârbe. Carol IV consfinţeşte suspendarea drepturilor sale regale, declarând că Ungaria este suverană în a-şi alege forma de stat. Formal însă, el nu a renunţat la coroána maghiară.
15 noiembrie	Trupele sârbeşti ocupă Buziaşul şi Biserica Albă (Bela Crkva, azi Serbia). Printr-un acord mutual între episcopii Gusztáv Károly Majláth (catolic), Károly Nagy (reformat), József Ferencz (unitarian) şi Friedrich Teutsch (evanghelic) se constituie la Cluj Consiliul Central Interconfesional (Felekezetközi Központi Tanács), care până la mijlocul anilor '40 coordonează sistemul confesional de instituţii, pe plan social şi comunitar (şcoli).
16 noiembrie	Trupele române înaintează până la Ghimeş-Făget, Sânmartin şi Bilbor. La Budapesta, este declarată Republica Populară Maghiară.
17 noiembrie	Generalul francez Franchet d'Espèrey, comandantul suprem al Armatei Aliate de Est, este de acord ca armata română să treacă Carpaţii şi să ocupe teritoriul Ungariei de Est până la linia de demarcaţie stabilită la 13 noiembrie.
18 noiembrie	În urma aprobării din ziua precedentă, şeful statului-major român, Constantin Prezan, dă ordin de intrare în Transilvania. Consiliul Naţional Român dă publicităţii – în limbile română, engleză şi franceză – manifestul adresat „Popoarelor lumii". Declară că nu doreşte să mai trăiască în acelaşi stat cu naţiunea maghiară, hotărând că în teritoriile locuite de români se va fonda „un stat liber şi independent".
19 noiembrie	Ministrul ungar de război ordonă încorporarea a cinci generaţii de tineri. Conform ordinului, bărbaţii născuţi între anii 1896 şi 1900 erau obligaţi să se prezinte ca rezervişti în cadrul armatei.
20 noiembrie	Consiliul Naţional Central Român publică un manifest pentru organizarea unei mari adunări la Alba Iulia.
23 noiembrie	Árpád Paál, preşedintele Consiliului Naţional Secuiesc, devine vicecomite al comitatului Odorhei.

24 noiembrie	Pe urmele armatei lui Mackensen în retragere, Divizia românească a 2-a vânători de munte pătrunde în Transilvania, prin pasurile Turnu Roșu și Timiș.
25 noiembrie	La Novisad, sârbii din Ungaria de Sud declară ruperea de Ungaria a Banatului, ţinutului Bácska și Baranya și alipirea lor la Regatul Sârb.
26 noiembrie	La Târgu Secuiesc se ţine o adunare populară unde secuii susţin integritatea teritorială a Ungariei. Orașul Miercurea-Ciuc este ocupat de trupele românești.
27 noiembrie	Armata română ajunge la Topliţa și în comitatul Făgăraș.
28 noiembrie	Consiliul Naţional Secuiesc, împreună cu cel Maghiar, organizează la Târgu-Mureș o demonstraţie la care participă circa 5.000 de oameni. Cer menţinerea integrităţii teritoriale a Ungariei și dreptul de autodeterminare pentru naţionalităţi, conform principiilor wilsoniene. Congresul General al Bucovinei votează în favoarea unirii cu România.
30 noiembrie	Cu scopul de a menţine ordinea, ajung la Cluj două trupe secuiești, formate din recruţi.
1 decembrie	Are loc Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia care proclamă unirea Transilvaniei cu România. Din Cluj pornesc 500 de tineri secui, care vor constitui miezul Diviziei Secuiești de mai târziu. (Se va numi ca atare, Székely Hadosztály, Divizia Secuiască, doar de la mijlocul lunii ianuarie 1919.)
2 decembrie	Consiliul Naţional Român ţine prima sedinţă la Alba Iulia. În vederea preluării puterii, se formează Consiliul Dirigent, cu 15 membri, sub conducerea lui Iuliu Maniu. Trupele românești intră în Târgu-Mureș. Liniile de comunicaţie cu Clujul sunt întrerupte.
4 decembrie	Garda Naţională română ocupă gara din Bistriţa. Încetează circulaţia între Bistriţa și Rodna. Armata română trece de linia de demarcaţie la Luduș. Albert Bartha, ministrul de război, își exprimă protestul în faţa colonelului francez de stat-major Vix, susţinând că românii, conform convenţiei de la Belgrad, n-ar avea voie să treacă dincolo de linia de demarcaţie.
5 decembrie	Trupele române intră în Bistriţa.

6 decembrie	Odorheiu Secuiesc și Sibiul se află sub control românesc. În comitatul Solnoc-Dobâca, la Târgu-Lăpuș, izbucnește un conflict între români și maghiari, soldat cu 10 morți și 15 de răniți.
8 decembrie	Se înființează, cu aprobarea Guvernului Károlyi, Comisariatul Superior al Ungariei de Est (Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság), sub conducerea comisarului superior István Apáthy. Șvabii țin o adunare populară la Timișoara, înființând Comunitatea populară germano-șvăbească.
9 decembrie	Consiliul Dirigent își începe activitatea la Sibiu. Trupele românești intră în Sfântu Gheorghe.
10 decembrie	Românii preiau administrația publică în comitatul Târnava Mică.
12 decembrie	Generalul Henri Berthelot, conducătorul misiunii Antantei din București, aprobă trecerea armatei române peste linia de demarcație stabilită la 13 noiembrie, prin convenția de la Belgrad.
14 decembrie	O delegație a românilor ardeleni îi înmânează regelui Ferdinand I Declarația de Unire.
16 decembrie	Comisarul superior guvernamental, István Apáthy, într-un decret dat publicității, suspendă activitatea consiliilor comitatense și orășenești, motivând că aceste organisme alese în trecut nu mai sunt reprezentative în noua situație, având în vedere că noua lege electorală din Ungaria prevede drept de vot universal și secret, chiar și pentru femei.
18 decembrie	Generalul Neculcea transmite lui Apáthy că, din împuternicirea Antantei, va ocupa Clujul. Dacă întâmpină cea mai mică rezistență, deschide focul. Răspunsul lui Apáthy: Clujul nu se va împotrivi.
22 decembrie	Ca reacție la marea adunare de la Alba Iulia, consiliile maghiar și secuiesc țin o adunare națională la Cluj, declarând, în numele pricipiului de autodeterminare, că vor să rămână în cadrul Ungariei. Armata română intră în Dej și Turda.
24 decembrie	În cursul dimineții, generalul Gherescu, în fruntea trupelor românești, intră în Cluj în calitate de comandant militar al orașului.

26 decembrie	La Cluj, se declară stare de asediu. Comandamentul militar numeşte ofiţeri de legătură pe lângă instituţiile administrative. Toate armele trebuie predate. Este suspendată libertatea de întrunire. Se îngrădeşte vânzarea de produse alcoolice. Mijloacele rămase de pe urma armatei austro-ungare (arme, animale, echipamente militare etc.) vor fi rechiziţionate. Din teritoriile ocupate nu se poate circula spre Budapesta decât cu aprobarea organelor militare. Se instituie cenzura organelor de presă şi a telegramelor. Toţi cei care nu sunt locuitori ai Clujului trebuie să părăsească oraşul în decurs de trei zile.
29 decembrie	Vasile Goldiş, reprezentantul Consiliului Dirigent pentru învăţământ şi culte, aduce la cunoştinţa instanţelor de conducere ale cultelor maghiare că toate instituţiile de pe teritoriile unite cu România trebuie să întrerupă orice legătură bisericească, şcolară sau culturală cu guvernul de la Budapesta şi cu instituţiile oficiale ale Ungariei.
30 decembrie	În *Monitorul Oficial,* apare decretul regelui Ferdinand I, care consfinţeşte unirea Transilvaniei cu România. În Banat şi în Szeged, intră trupe franceze, alcătuind o zonă de separare între armata română şi cea sârbă.
31 decembrie	La Cluj, se încheie înţelegerea româno–maghiară (Berthelot–Apáthy) privind zona neutră, de 15 km, de separare a celor două armate.
Decembrie–ianuarie	Árpád Paál, vicecomitele comitatului Odorhei, elaborează programa Republicii Secuieşti, ce schiţează o formaţiune statală neutră, plănuind declararea unui stat secuiesc independent.
1919	
8 ianuarie	Rudolf Brandsch, reprezentantul saşilor transilvăneni, duce tratative cu Iuliu Maniu, şeful Consiliului Dirigent. Ca rezultat, la adunarea de la Mediaş a Consiliului Naţional Săsesc şi a reprezentanţilor aleşi, saşii transilvăneni s-au pronunţat pentru unirea Transilvaniei cu România, cerând în schimb garantarea autoguvernării săseşti. În fruntea comitatelor din Transilvania, Consiliul Dirigent numeşte prefecţi, pentru a conduce administraţia publică. În prima fază, au fost numiţi zece prefecţi de naţionalitate română.

9 ianuarie	Trupele române intră în Baia Mare; funcționarilor nu li se cere depunerea jurământului de loialitate. Vicecomitele Árpád Paál și alți 35 de funcționari din comitatul Odorhei sunt arestați, deoarece au depus jurământ pe Republica Secuiască, declarând că în afara statului maghiar nu vor servi nici unei alte puteri.
11 ianuarie	Se instituie o nouă linie de demarcație: Arad–Békés–Oradea–Satu Mare. După ce Consiliul Dirigent preia administrația în comitatele Arieș-Turda, Alba de Jos și Târnava, funcționarii maghiari refuză depunerea jurământului, invocând faptul că în problema Transilvaniei conferința de pace nu s-a pronunțat încă.
15 ianuarie	La Sibiu, un consiliu condus de Emil Grandpierre, care îi reprezintă pe funcționarii maghiari, duce tratative cu Iuliu Maniu. Punctul de vedere maghiar: administrația publică în teritoriile transilvănene locuite de maghiari să fie maghiară, unde românii sunt în majoritate să fie românească, iar pe teritorii mixte să fie mixtă. Funcționarilor să nu li se ceară jurământul de loialitate, ci doar un angajament. Consiliul Dirigent respinge aceste propuneri. Fostul comisar superior István Apáthy este arestat la Cluj și internat la Sibiu. Acuzațiile: propagandă bolșevică, ar fi răspunzător pentru moartea a nouă ostași români în Crișeni (13 ianuarie), iar la Ciucea, la dispozițiile sale ar fi fost distruse șinele de cale ferată.
18 ianuarie	La Budapesta, Dénes Berinkey formează guvernul.
19 ianuarie	Funcționarii orașului Cluj refuză solicitarea prefectului Valentin Poruțiu de a depune jurământul.
22 ianuarie	Armata română ajunge pe linia Sighetu Marmației–Ciucea–Zam.
26 ianuarie	Armata română intră în Zalău, ocupat în 22 ianuarie de către Divizia secuiască.
27 ianuarie	Conform Decretului nr. I al Consiliului Dirigent, limba oficială în Transilvania devine româna. În școlile comunale, confesionale și private, limba de predare este la dispoziția celor care administrează școala. Cu cel de-al doilea decret, Consiliul Dirigent dizolvă consiliile naționale la nivelul comitatelor, comunelor etc. La Lugoj, ocupația sârbă este schimbată cu cea franceză, sub comanda colonelului Lemoigne.

29 ianuarie	Trupele franceze ocupă Aradul.
31 ianuarie	Brătianu este audiat de Comitetul Superior al Conferinței de Pace în problema Banatului. Referindu-se la înțelegerea secretă din 1916, revendică tot Banatul pentru România. Deputatul sârb cere partea Banatului unde sârbii sunt în majoritate.
Ianuarie	După arestarea comisarului superior al Ungariei de Est, István Apáthy, începe organizarea informală a mișcării funcționarilor, pentru ajutorarea și apărarea intereselor funcționarilor publici rămași în Transilvania; organismul, cu numele de uz intern Frontul Spiritual (Szellemi Front) sau „centrala“, e condus de judecătorul clujean Emil Grandpierre. Se declanșează greva feroviarilor din Transilvania.
8 februarie	La Conferința de pace de la Paris, începe să funcționeze comisia specială româno-iugoslavă pentru probleme teritoriale, având ca sarcină principală definirea granițelor celor două țări cu Ungaria. Prim-ministrul Brătianu, trimite o notă lui Clemenceau, în vederea modificării condițiilor armistițiului: cere aprobare ca armata română să ocupe Dobrogea și teritoriile pretinse de la Ungaria.
9 februarie	Armata română din Transilvania ocupă aliniamentul Sighetu Marmației–Baia Mare–Zalău–Ciucea–Abrud–Lupeni.
16 februarie	Ministrul cultelor și învățământului, Vasile Goldiș, stabilește ca profesorii din școlile de stat să depună jurământul până la sfârșitul lunii.
19 februarie	Pe întreg teritoriul comitatului Cluj, încetează administrația maghiară. Cei care nu au depus jurământul trebuie să-și părăsească posturile.
20-21 februarie	La Timișoara, feroviarii maghiari intră în grevă; la Lugoj, se declară două zile de încetare a muncii. Participă la această acțiune muncitorii, comercianții și funcționarii. La Sfântu Gheorghe, ziarele *Székely Nép* (*Poporul Secuiesc*) și *Független Székelység* (*Secuimea Independentă*) sunt interzise de comandamentul militar român.
26 februarie	La Teatrul Național din Cluj se introduce cenzura.
2 martie	Președintele Ungariei, Mihály Károlyi, ține la Satu Mare o cuvântare în fața soldaților Diviziei Secuiești, în care se pronunță pentru păstrarea integrității teritoriale a Ungariei și pentru apărarea militară a țării. Consiliul Dirigent întrerupe toate relațiile cu guvernul Republicii Populare Maghiare.

5 martie	La Cluj, reprezentanții administrației publice românești preiau finanțele de stat, casele de bani, sistemul de impunere și de colectare a impozitelor.
18 martie	La Conferința de pace de la Paris, comisia româno-iugoslavă pentru probleme teritoriale definește linia de graniță româno–maghiară, care va apărea ca atare, cu mici modificări, în Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920.
20 martie	Locotenent-colonelul Vix, conducătorul misiunii Antantei de la Budapesta, îi înmânează lui Mihály Károlyi, președintele republicii, nota conținând linia de demarcație maghiaro–română. După refuzul exprimat verbal, președintele și prim-ministrul Ungariei demisionează.
21 martie	La Budapesta se declară Republica Sfaturilor. Consiliul Dirigent declară mobilizare împotriva Republicii Maghiare a Sfaturilor.
23 martie	Tribunalul militar român de la Dej îl eliberează pe comisarul superior István Apáthy, în lipsa dovezilor care să ateste acuzațiile, printre care activitatea lui comunistă.
24 martie	Banatul ajunge sub ocupație franceză. Béla Kun, comisar al poporului, recunoaște convenția de la Belgrad, refuzând Nota Vix.
10 aprilie	Consiliul de Miniștri român hotărăște intrarea trupelor în Ungaria.
16 aprilie	Trupele românești avansează de-a lungul întregului front.
19 aprilie	În urma acțiunilor gărzii, care înaintează în urma armatei române și care se compune din locuitorii satelor din preajmă, la Tărcaia sunt omorâți 91, la Grădinar 17 oameni. Asasinatele sunt urmate de 3 zile de jaf liber. Au rămas orfani peste 200 de copii, care, în lipsa instituțiilor sociale de gen, au fost crescuți ulterior de locuitorii satelor. Trupele române intră în Satu Mare și Carei.
20 aprilie	Oradea intră sub control românesc.
23 aprilie	Trupele române ocupă Debrecen.
26 aprilie	În zona Győrtelek, Kocsord, Mátészalka, după o luptă cu armata română, Divizia Secuiască capitulează. Sfatul Guvernamental Revoluționar (Forradalmi Kormányzótanács) din Ungaria introduce sistemul de rechiziție a alimentelor.

27 aprilie	O grupare politică sub îndrumarea lui Béla Maurer scoate un cotidian la Sibiu, la 27 aprilie 1920, cu denumirea de *Új Világ* (*Noua Lume*), încercând să recruteze cititori mai ales din Ținutul Secuiesc, și militează pentru participarea la viața politică românească. Armata română ocupă Nyíregyháza și atinge linia Tisei.
5 mai	La Arad, contele Gyula Károlyi alcătuiește un guvern împotriva Republicii Sfaturilor.
10 mai	În drum spre Szeged, la Mezőhegyes, guvernul lui Gyula Károlyi este arestat, la ordinul guvernului român, de către colonelul Rădulescu.
12 mai	Comisia compusă din 12 membri, însărcinată de Consiliul Dirigent cu preluarea Universității „Franz Joseph“ din Cluj, formulează un ultimatum adresat rectorului. Conform ultimatumului, corpul profesoral și personalul administrativ al universității își pot continua activitatea doar dacă depun jurământul de loialitate și acceptă ca, pe lângă rector și decani, să funcționeze și delegați ai oficialității române. Întregul personal al universității refuză depunerea jurământului. Prefectul Valentin Poruțiu declară că, din ordinul Consiliului Dirigent, preia universitatea.
14 mai	Din ordinul Consiliului Dirigent, Onisifor Ghibu preia Teatrul Național (maghiar) din Cluj. În cursul serii, Teatrul Național din București face deja aici un prim spectacol.
17 mai	Trupele românești intră în Arad.
25 mai	De la Timișoara, din partea maghiară, se înaintează un memorandum la Comandamentul superior francez din Belgrad, cu planurile unei republici bănățene.
27 mai	Prima vizită la Cluj a cuplului regal român.
7 iunie	După campania încununată de succes a armatei Republicii Sfaturilor pe teritoriul Ungariei de Nord, prim-ministrul francez, Clemenceau, președintele Conferinței de pace, cere imperativ într-o notă retragerea trupelor maghiare. În schimbul retragerii, promite o invitație la conferință, iar în cazul unui refuz, amenință cu un atac al trupelor Antantei.
9 iunie	Ca răspuns la nota lui Clemenceau, guvernul ungar propune tratative.

13 iunie	Din moment ce în nota lui Clemenceau din 7 iunie granițele nu erau încă trasate, Conferința de pace a trasat granițele de mai târziu ale Ungariei de Est și de Nord, care au fost acceptate de către delegația cehoslovacă, dar refuzate de către cea românească. Într-o nouă notă, Clemenceau cere în mod imperativ retragerea trupelor maghiare din Ungaria de Nord până la 18 iunie. În schimb, oferă recunoașterea Republicii Maghiare a Sfaturilor și retragerea trupelor românești până la linia de demarcație.
18 iunie	În nota lui de răspuns, Béla Kun consideră inacceptabile granițele trasate, dar se arată deschis negocierii, precum și opririi campaniei din Ungaria de Nord, dorind tratative nemijlocite cu comandanții militari români și cehoslovaci.
iunie–10 august	Conform deciziei Consiliului Dirigent, pe bancnote – cu excepția celor de 1 și 2 coroane – se aplică supratipar de către organele desemnate în acest scop; ele sunt folosite până la introducerea leului (august 1920).
23 iunie	Mareșalul Ferdinand Foch, comandantul suprem al forțelor Antantei, cere într-un ultimatum ca Armata Roșie să părăsească teritoriile de dincolo de granița trasată. Vilmos Böhm, comandantul Armatei Roșii, acceptă ultimatumul, dar cere garanții pentru retragerea armatei române, până dincolo de Tisa.
2 iulie	Guvernul României înștiințează Antanta că trupele se vor retrage dincolo de Tisa doar după dezarmarea Armatei Roșii.
11 iulie	Béla Kun cere retragerea armatei române dincolo de Tisa.
20 iulie	Mareșalul francez Franchet d'Espèrey ajunge la Arad și predă puterea prefectului Iustin Marșieu. O ofensivă maghiară urmărește să forțeze retragerea armatei române și eliberarea teritoriilor de dincolo de Tisa.
24–30 iulie	Armata română pornește în contraofensivă, forțează Tisa și ocupă orașul Szolnok.
Sfârșitul lunii iulie	Trupele franceze părăsesc teritoriul comitatului Caraș-Severin.
Sfârșitul lunii iulie – începutul lunii august	Din Sibiu pornește primul tren cu ardeleni care părăsesc Transilvania și se repatriază în Ungaria.

1 august	Guvernul ungar demisionează, se încheie perioada Republicii Maghiare a Sfaturilor.
3 august	Trupele românești intră în Timișoara.
4 august	Armata română ocupă Budapesta. Generalul Ștefan Holban devine comandantul militar al Budapestei.
24 august	În România, odată cu Decretul-lege nr. 3621, intră în vigoare modificarea dreptului electoral. Pierd dreptul la vot funcționarii și avocații care nu au depus jurământul.
6 septembrie	La Timișoara, reprezentanții grupurilor regionale germane se înțeleg asupra unui program electoral comun.
10 septembrie	Cu Decretul-lege nr. 3911, intră în vigoare reforma agrară din Transilvania.
12 septembrie	Din cauza împărțirii Banatului și a acceptării convenției de apărare a minorităților, Guvernul Brătianu demisionează. La 27 septembrie, generalul Arthur Văitoianu este însărcinat cu formarea noului guvern.
12 septembrie	Se suspendă activitatea tribunalelor din Târgu Secuiesc, Miercurea-Ciuc și Odorheiu Secuiesc. Printr-un decret-lege, se înființează Universitatea Românească din Cluj. Primul ei decan devine lingvistul Sextil Pușcariu.
10 octombrie	Consiliul Dirigent își mută sediul la Cluj.
2–9 noiembrie	În România Mare, se țin primele alegeri parlamentare conform votului universal. Maghiarii nu participă organizat la alegeri, elita face apel la boicotarea alegerilor. Ca independenți, opt maghiari intră în parlament ca deputați și patru devin senatori, datorită, în mare parte, voturilor din Ținutul Secuiesc, respectiv ajutorului partidelor românești. Alegerile au fost câștigate de Partidul Național Român, în consecință, în decembrie Alexandru Vaida-Voevod devine prim-ministru.
5 noiembrie	Apare decretul conform căruia avocații și aspiranții care nu au depus jurământul trebuie să părăsească Clujul în decurs de cinci zile.
6 noiembrie	Adunarea Națională a Sașilor (*Sachsentag*) aprobă hotărârea de la Mediaș și întocmește un nou program național săsesc, alcătuit din 20 de puncte. Prin unirea partidelor șvăbești și săsești, se constituie Partidul German (Deutsche Partei in Rumänien).

27 noiembrie	Se înființează la București Partidul Național Democrat Maghiar-Secuiesc (Magyar-Székely Nemzeti Demokrata Párt); ca președinte este ales baronul Lajos Daniel. De fapt, este vorba de grupul parlamentar al maghiarilor, care au câștigat mandatele parlamentare cu ajutorul partidelor românești. Partidul a funcționat numai câteva luni. Elita politică maghiară i-a considerat pe membrii grupării renegați.
14–16 noiembrie	Armata română părăsește Budapesta și se retrage din zona dintre Dunăre și Tisa. Retragerea completă după granițele nou trasate se prelungește până în martie 1920.
9 decembrie	România, împreună cu puterile aliate și asociate, semnează convenția-cadru de apărare a minorităților naționale și garantează că cetățenii ei care aparțin unor minorități etnice, confesionale sau lingvistice au dreptul de a înființa și a-și administra propriile instituții private, de binefacere, confesionale, sociale, de educație și formare, dreptul de a folosi liber limba și propriile lor religii în cadrul acestora. Comunităților secuiești și săsești, sub controlul statului român, li se permite autoguvernarea în probleme confesionale și educaționale.
29 decembrie	Parlamentul României aprobă legile privitoare la unirea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei cu România.
1920	
1 februarie	În prezența cuplului regal, se inaugurează Universitatea Românească din Cluj.
20 martie	Se încheie retragerea trupelor românești de pe teritoriul Ungariei.
4 aprilie	Conform Decretului-lege nr. 1462, se desființează Consiliul Director. Oficiile lui vor funcționa în continuare în subordinea Consiliului de Unificare, sub forma secretariatelor de stat, și, mai târziu, ca directorate generale.
25–30 mai	Alegerile parlamentare sunt câștigate de partidul generalului Averescu. Comunitatea maghiară nu participă în mod organizat nici la aceste alegeri, dar pe listele Partidului Poporului ajung deputați patru maghiari, iar doi devin senatori.

4 iunie	În castelul mare Trianon de la Versailles, puterile învingătoare din Primul Război Mondial semnează cu Ungaria tratatul de pace care încheie războiul. România primeşte Transilvania, Maramureşul, partea estică a Câmpiei Ungare (Partium) şi mare parte din Banat. Teritoriile pierdute de Ungaria de Est însumează peste 103.000 km^2, cu o populaţie totală de circa 5.200.000 de locuitori, dintre care 1.700.000 maghiari şi 550.000 germani.
14 august	Coroana este retrasă din circulaţie.
16 august	Ia fiinţă Întreprinderea Poligrafică „Minerva" care în perioada interbelică va tipări manualele, cărţi de beletristică, ştiinţifice şi de artă, revistele şi cotidianele maghiarilor din România.
15 septembrie	Administrarea judeţelor Timiş-Torontal şi Caraş-Severin este subordonată direct Bucureştiului.
1 octombrie	Károly Gusztáv Majláth, episcop catolic de Alba Iulia, anunţă că, la Braşov, dieceza romano-catolică înfiinţează o şcoală medie pentru fete, iar la Alba Iulia se deschide o şcoală de comerţ.
3 noiembrie	În interiorul noilor graniţe, se permite efectuarea de convorbiri telefonice. Cu Ungaria legăturile telefonice încă nu sunt restabilite.
15 noiembrie	Adunarea naţională maghiară a ratificat tratatul de pace de la Trianon (Legea XXXIII din 1921).
25 noiembrie	În numele învăţătorilor din şcolile confesionale, Mihály Gyerkes din Odorheiu Secuiesc a înaintat o cerere episcopului Károly Nagy, solicitând Consiliului interconfesional să aprobe posibilitatea cadrelor didactice de limbă maternă maghiară de a se angaja în şcolile de stat.
30 noiembrie	Profesorii care predau în şcolile confesionale, cu excepţia celor care predau teologia, sunt obligaţi să dea examen la geografie şi la cunoaşterea constituţiei şi limbii române. Împotriva celor care nu se vor prezenta la examen, până la 31 mai 1921, se va iniţia o acţiune disciplinară. Prin Decretul 2420/1920, comercianţii, întreprinderile, băncile şi toţi locuitorii sunt obligaţi să formuleze diferitele inscripţii publice şi firme în limba română.
30 noiembrie	Sunt condamnaţi organizatorii rezistenţei şi grevei minerilor din Valea Jiului, din anii 1918–1919.

5 decembrie	La Cluj, Asociația Economică din Transilvania (Erdélyi Gazdasági Egyesület) organizează o mare adunare, în semn de protest împotriva reformei agrare, adunare la care a participat și asociația sașilor.
12 decembrie	Capii bisericilor maghiare din Transilvania adresează un memorandum lui Octavian Goga, ministrul învățământului, exprimându-și protestul față de măsurile care îngrădesc drepturile lingvistice și cele confesionale. Ei iau act de faptul că limba oficială a devenit româna, dar cer un interval de cinci ani pentru învățarea ei, la un nivel corespunzător.
15 decembrie	S-a stabilit o comisie de pregătire a ședinței Uniunii Maghiare (Magyar Szövetség), prima formă de organizare politică generală, autonomă și recunoscută ca legitimă de către maghiarii din România. Membrii comisiei: dr. Emil Grandpierre, dr. Árpád Paál, dr. Hugó Róth, József Sándor și dr. István Zágoni.
25 decembrie	Károly Kós, István Zágoni și Árpád Paál publică un text politic programatic, intitulat *Kiáltó Szó* (*Strigătul*). Acest manifest îi îndeamnă pe maghiari să accepte situația, dar să fie activi și declară pentru prima dată că loialitatea față de România se poate naște doar prin garantarea dreptului la autonomie națională al maghiarilor.
Decembrie	În România se organizează recensământul. La acea dată, populația Transilvaniei este de 5.107.000 de locuitori; 57,1% sunt naționalitate română, 25,6% maghiari, 10,7 germani, 3,5% evrei și 3,1% alte naționalități.

Biografiile autorilor

JÁNOS AJTAY (1896, Merești, jud. Harghita – 1985). Primul dintre cei opt copii ai preotului unitarian al satului se înrolează în Regimentul 82 de infanterie k.u.k. în 1915. Studiază la Pécs, apoi la școala de ofițeri din Sibiu și Orăștie; e deplasat ca sergent cadet la Odorhei. În febr. 1916, ajunge pe frontul rusesc, iar în mai își dă bacalaureatul. În aug., regimentul lui e relocat în Transilvania, cu scopul de a apăra frontierele în fața unei ofensive românești. În oct. 1916, în toiul luptelor de lângă Sibiu, e înaintat la gradul de ofițer aspirant; în primăvara 1917, devine locotenent. Luptă apoi pe frontul de la Oituz și Focșani, iar după Pacea de la București (mai 1918) ajunge pe frontul din Italia. Se află la Cluj în timpul revoluției și al schimbării puterii de stat, ca student al Facultății de Drept. După un stagiu militar de 40 de luni, din care 26 pe front, e lăsat la vatră în dec. 1919, ajungând muncitor și contabil în Cluj, respectiv Turda.

Cele 224 de pagini dactilografiate ale jurnalelor-memorii, încheiate în 1977, ajung la preotul unitarian Dénes Becző din Homorod, care le depune în arhiva diocezei unitariene din localitate. Din această sursă, însoțită de o introducere și note, a publicat mai multe fragmente János Mihály, la care am recurs și noi în volumul de față.

János Mihály (ed.), „Így láttam, így éreztem: Ajtay János (1896–1985) első világháborús naplója“ („Asta am văzut, așa am simțit: Jurnalul lui Ajtay János 1896–1985 din Primul Război Mondial“), *Aeropolisz: Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, XI, Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Aeropolisz Egyesület, Székelyudvarhely, 2011, pp. 150–198.

Idem, „A Măgura Cașinului védelmében: Részlet Ajtay János (1896–1985) hadnagy első világháborús naplójából“ [„În apărarea Măgurii Cașinului: Fragment din jurnalul din Primul Război Mondial al locotenentului János Ajtay (1896–1985)]“, *Székelyföld*, iun. 2017, pp. 124–148.

Idem, „Kolozsvár 1918 utolsó negyedében: Részlet Ajtay János (1896–1985) hadnagy első világháborús naplójából“ [„Clujul în ultima pătrime

a anului 1918: Fragment din jurnalul din Primul Război Mondial al locotenentului János Ajtay (1896–1985]“, *Székelyföld*, nov. 2018, pp. 125–147.

GERGELY B. SÁRKÖZY (Arpășel, jud. Bihor, 12 mart. 1883–Arpășel, 16 aug. 1934). Provine dintr-o familie de proprietari funciari sărăciți, cu ascendență nobiliară. Se înrolează la 15 febr. 1915 în Regimentul 4 infanterie de la Oradea. În *Memoriile* lui, putem urmări viața de zi cu zi din timpul războiului din perspectiva unui sătean, începând cu încorporarea, trecând prin serviciul militar pe frontul rusesc, apoi pe cel italian; este rănit și, în toamna anului 1915, se întoarce acasă. Încearcă să-și prelungească permisia sau să obțină scutire de serviciul militar, dar nu primește învoire decât pentru muncile agricole. Absolvă, în primăvara anului 1916, cursuri de telegrafist, iar la începutul verii e trimis din nou pe frontul de est, în Volânia. Este rănit a doua oară; se reface într-un spital din Budapesta, apoi, cu sprijinul familiei Tisza, e scutit de serviciul militar.

Manuscrisul *Memoriilor* lui Gergely Sárközy B., încheiat pe data de 1 febr. 1922, a fost elaborat pe baza jurnalelor, însemnărilor și corespondenței sale din timpul războiului, cu titlul *Katonaéletemből, élményeim, küzdelmeim és szenvedéseim a világháborúban* (*Din viața mea de militar, trăirile, frământările și pătimirile mele în războiul mondial*), și a fost publicat de Péter Zoltán pe blogul nagyhaboru.blog.hu.

http://nagyhaboru.blog.hu/2011/01/17/b_sarkozy_gergely_visszaemlekezese_a_vilaghaborura_3_resz (consultat la 22 iun. 2018)
Zoltán I. Péter, *Katonaőseink nyomában* (*Pe urmele strămoșilor noștri ostași*), Székesfehérvár, 2011.

SÁNDOR BALÁZSOVICH (1860–?). Farmacist mai întâi la Bodok (azi, Horné Obdokovce), cumpără, în primii ani ai sec. XX, o farmacie cu veche tradiție din Sfântu Gheorghe. Presa vremii e plină de reclame la „Inda“, spirt mentolat pentru frecții, produs de el. Pe parcursul războiului, trăiește la Sfântu Gheorghe și ține un jurnal. După revenirea autorităților ungare, e cercetat pentru colaborarea cu trupele românești. Din păcate, documentele referitoare la acest caz nu s-au păstrat, astfel încât nu-i cunoaștem deznodământul. După război, în 1921, încă prezidează adunarea Camerei Sindicale din Trei Scaune, dar mai târziu își vinde farmacia și se stabilește în Ungaria. În 1923, la Budapesta, fondează societatea pe acțiuni Inda-Művek. Are un fiu, farmacist la rândul său.

Balázsovich Sándor, „A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön“ („Armata română în Sfântu Gheorghe, jurnal, 27 aug.–3 nov. 1916; dactilogramă, 47 pp.), Documentele ocupației românești din 1916, Muzeul Național Secuiesc, Arhiva de manuscrise, Sfântu Gheorghe, editat de Szabolcs Nagy, „Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyör-

gyi patikus szemével" („Ocupația românească din 1916 cu ochii unui farmacist din Sfântu Gheorghe"), *Acta Siculica*, 2011, pp. 307–338.
Mária Péter, *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013, II, pp. 24–25.

JÓZSEF [JÁNOS] BALLÓ (Sântimbru, jud. Harghita, 15 oct. 1855 – Copșa Mică, jud. Sibiu, 15 oct. 1920), preot romano-catolic. Studiile gimnaziale la Șumuleu-Ciuc și Alba Iulia, studii de teologie la Alba Iulia. Între 1902 și 1918, slujește drept părinte paroh la Mădăraș (comitatul Ciuc, azi jud. Harghita).

József Buczkó, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek": Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918* (*„I-am găzduit pe credincioșii frați maghiari": Refugiați secui la Hajdúnánás, 1916–1918)*, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 18–20.

GYÖRGY BALOGH (Satu Nou, jud. Brașov, 12 iun. 1864 – Satu Nou, 1934). E simplu agricultor, dar are o mulțime de alte ocupații: croitor, dulgher, olar, zidar, pădurar, în 1916 chiar primar. Pe lângă memorii, scrie poezii și povestiri. Scrierile sale au fost descoperite de Emese-Gyöngyvér Veres în arhiva urmașilor, în cursul cercetării privind refugierea ceangăilor din Țara Bârsei în 1916 (*„Mikor Oláhország háborút izene..." A barcasági csángók kálváriája*, Barca Kiadó, Budapest, 2008, pp. 191–194).

Balogh György, *Életem vázlatának főbb vonalai: Elbeszélések, történetek, versek* (*Contururile principale ale vieții mele: Narațiuni, istorii, poezii*), Márton Lőrincz (red.), Barcaújfalu, 2009.
„Barcaújfalusi polihisztor", *Brassói Lapok*, 22 oct. 2009, p. 10.

MIKLÓS BÁNFFY, conte (Cluj, 30 dec. 1873 – Budapesta, 8 iun. 1950). Provine dintr-o veche familie aristocratică transilvăneană. Urmează studii juridice și doctoratul în științe politice (Cluj și Budapesta). Din 1901, e deputat, mai întâi în Partidul Liberal (Szabadelvű Párt); în 1904, aderă la Partidul Constituțional (Alkotmánypárt), aflat în opoziție. Comite suprem al comitatului și orașului Cluj (1906–1910). Intendent general al Teatrului Național și al Operei Regale Ungare din Budapesta (1912–1918). Se înrolează în 1914, după izbucnirea războiului. După moartea lui Franz Joseph, pregătește festivitatea de încoronare a lui Carol IV. În nov. 1918, ia parte la formarea, la Budapesta, a Consiliului Național Secuiesc. Din însărcinarea acestuia, pleacă în străinătate cu o misiune de propagandă. Ministru de externe în Guvernul István Bethlen (apr. 1921 – dec. 1922). Președintele Consiliului Național al Artei Vizuale (1923–1927). După ce, în 1926, depune jurământ de credință în fața regelui român, i se permite repatrierea. Nu se ocupă în mod deschis de politică. Deși proprietatea funciară i s-a redus într-o proporție însemnată, rămâne totuși unul dintre principalii susținători ai vieții literare și artistice maghiare din Transilvania. Este, printre altele, organizatorul reuniunilor Helikon de la Brâncoveneşti (v. mai pe larg şi biografia lui János Kemény), preşedintele editurii Erdélyi Szépmíves Céh, redactorul-şef al revistei literare *Erdélyi Helikon*, preşedintele (din 1930) al Asociaţiei Naţionale de Sprijinire a Vieţii Teatrale, înfiinţată la iniţiativa sa.

Dintre creaţiile sale literare, se remarcă un roman cu cheie, *Erdélyi történet* (*Trilogia transilvană*), apărut în perioada 1934–1940. În 1938, după instaurarea dictaturii regale, Bánffy intră în Frontul Renaşterii Naţionale, devenind, în cadrul acestuia, preşedintele Comunităţii Maghiare. După 1940, este membru al Senatului ungar, dar influenţa sa politică scade. În 1943, din însărcinarea premierului ungar, duce la Bucureşti tratative cu guvernul României privind eventuala întoarcere comună a armelor. Partea finală a războiului a trăit-o la Budapesta, timp în care trupele germane aflate în retragere i-au incendiat castelul de la Bonţida. În primăvara 1945, se întoarce acasă. Devine membru al Asociaţiei Scriitorilor Maghiari din România; în anul următor însă, i s-a interzis dreptul de semnătură. În ultimii ani de viaţă, trăieşte în condiţii grele. Primeşte în cele din urmă paşaport şi, în toamna 1949, părăseşte Transilvania. Moare câteva luni mai târziu, la Budapesta. După schimbarea de regim, creaţia lui Bánffy cunoaşte un reviriment, iar trilogia este tradusă în mai multe limbi.

Bánffy a început să-şi publice fragmentar memoriile (descrierea încoronării şi a misiunii sale din 1918–1919 în străinătate) în paginile revistei *Erdélyi Helikon* cu începere din 1929, iar în 1932 le-a tipărit în volum. După al Doilea Război Mondial, a reluat scrierea memoriilor, terminând însă doar o mică parte a lor. Acestea au fost publicate pentru prima oară în 1993, cu mult după moartea sa, sub titlul *Huszonöt év* (*Douăzeci şi cinci de ani*).

Bánffy Miklós, *Emlékeimből: Huszonöt év* (*Din amintirile mele: Douăzeci şi cinci de ani*), Polis, Cluj, 2000.
Bánffy Miklós művészi pályaképe: az író születésének 140. évfordulójára Kolozsvárt rendezett konferencián 2014. május 16-án elhangzott előadások, Polis, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2014.
Csapody Miklós, *Bánffy Miklós kettős küldetése* (*Misiunea dublă a lui Miklós Bánffy*), Polis, Kolozsvár, 2015.
György Gaal, „Gróf Bánffy Miklós: főúri életpálya a politika és művészetek jegyében"(„Contele Miklós Bánffy: o carieră de aristocrat sub semnul politicii şi al artelor"), în *Erdélyi Múzeum*, 74 (2012) nr. 2, pp. 114–134.

MIKLÓS BETEGH (Baia Mare, 10 ian. 1868–Oradea, 19 apr. 1945). După studii de ştiinţe juridice şi ştiinţe politice, îşi începe cariera administrativă în 1889, în comitatul Turda-Arieş, unde are şi moşia. În 1910, devine comite suprem. La izbucnirea Primului Război Mondial, e numit comisar guvernamental al Transilvaniei, organizând, în 1916, evacuarea teritoriilor ocupate de armata română și aprovizionarea cu alimente a refugiaților. În urma căderii guvernului condus de prim-ministrul István Tisza, demisionează și el. Amintirile sale din această perioadă și le publică mai târziu. După război, rămâne în Transilvania și se apropie de Partidul Poporului condus de gen. Averescu, fapt pentru care maghiarii transilvăneni l-au socotit, o vreme, renegat. Mai târziu, devine membru al Comitetului Executiv al Partidului Național Maghiar. Este (din 1922) președintele Ligii Romano-Catolice din Transilvania. Face parte din consiliile de administrație a mai multe bănci și întreprinderi.

Betegh Miklós, *Erdély a világháborúban: Néhány erdélyi adat az 1914–1917 évek történetéhez* (*Transilvania în războiul mondial: Câteva date transilvănene despre istoria anilor 1914–1917*), Erzsébet Könyvnyomda, Dicsőszentmárton, 1924.
Várady Aladár, Berei Géza (coord.), *Erdélyi monográfia*, Gloria, Satu Mare, 1934, p. 45.

FORTUNÁT BOROS (Zetea, jud. Harghita, 3 iun. 1895 – Capul Midia, jud. Constanța, 16 mart. 1953). Urmează studii de teologie la Hunedoara. În 1911, intră în Ordinul Franciscan, în 1917 depune jurământul monastic, iar în 1918 e uns preot. Continuă să studieze la Cluj și Szeged, obținând titlul de doctor. Între 1920 și 1932, activează la mânăstirea franciscană din Odorheiu Secuiesc, apoi, până în 1948, la cea din Cluj, după care, până în 1951, la cea din Brașov. La Cluj, este directorul Tipografiei „Szent Bonaventura“ și redactor al publicațiilor *Hírnök* și *Katolikus Világ*. Între 1942 și 1948, e superiorul provinciei franciscane transilvănene. În 1951, e deportat într-unul dintre lagărele de muncă de la Canalul Dunăre–Marea Neagră. Moare doi ani mai târziu, de pneumonie.

Buczkó József, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek“: Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918*, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 43–44.

EMMA CZUCZA (1886, Sâncraiu, jud. Cluj – 1974, Pápa). Studiază la Huedin, apoi absolvă Institutul Pedagogic de Stat din Cluj (1908). Devine învățătoare tot la Huedin, la școala elementară de stat. În 1921, refuză să depună jurământul de credință față de statul român și pleacă în Ungaria. Lucrează la Institutul Reformat pentru Educarea Femeilor (Református Nőnevelő Intézet) din Pápa, fiind o foarte apreciată conducătoare de practică pedagogică. În 1948, la naționalizarea școlii, este pensionată.

În anii ’60-’70 își redactează memoriile detaliate despre evenimentele din 1956 desfășurate la Pápa, precum și despre copilăria ei și plecarea în Ungaria. Memoriile vor fi publicate la treizeci de ani după moartea ei, de către biblioteca orășenească (2006–2010).

Despre autoare a scris în amănunțime eleva și succesoarea ei din anul 1948: Ibolya Lux, *A vonatsínek párhuzamosak... Czucza Emma emlékére* (*Șinele căii ferate sunt paralele... În amintirea Emmei Czucza*), Pápa, JMVK, 2008, 67 pp.

Fragmentul publicat aici e preluat din relatarea privind perioada 1918–1936: *Trianon arcai: Naplók, visszaemlékezések, levelek*, red. Kunt Gergely, Balogh Béni L., Schmidt Anikó, Libri–Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2018, pp. 208–248.

LAJOS DESEŐ (Levice, azi Slovacia, 1875 – ?, 1957). Predă la școala de cadeți din Oradea. În iul. 1914, ajunge pe front cu Regimentul 12 infanterie, iar la începutul lui sept. 1916, e detașat la Regimentul 10 honvezi, căruia i se alătură în Transilvania, cu gradul de maior și funcția de comandant de batalion. Din nov. 1916, conduce cursul de ofițeri de la Târgu-Mureș. În sept. 1917, ajunge în Regimentul 16 infanterie. Ca istoric militar, a scris istoria mai multor regimente. Și-a încheiat cariera ca general-locotenent.

Jurnalul său de război (1 aug. 1914 – 11 nov. 1918) descrie viața de pe câmpul de luptă din perspectiva comandantului de subunitate. Va fi publicat, cu unele completări și stilizări, aproape două decenii mai târziu (*Harctéri naplója [Isten nevében! Harctéri naplóm]*, Az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület, Budapest, 1937).

Lajos Deseő, *Harctéri naplója* (*Isten nevében! Harctéri naplóm*) [*Jurnal de pe front (În numele lui Dumnezeu! Jurnalul meu de front)*], Az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület, Budapest, 1937.
Barna Gottfried, „A Maros-védőállástól a Magyarosig. A m. Kir. 10. (miskolci) honvéd gyalogezred Erdélyben (1916. szeptember – 1917. március)“, *Székelyföld*, aug. 2016, pp. 99– 159.

BÉLA DORNER (Tata, Ungaria, 1 apr. 1869 – Budapesta, 14 mai 1954). Absolvă Academia Economică din Keszthely, iar o vreme e vechil pe domeniul arhiducelui Joseph Karl. Din 1898, lucrează la Ministerul Agriculturii. Publică numeroase articole de specialitate. În cadrul programului guvernamental de dezvoltare economică a Ținutului Secuiesc, Dorner activează la agenția ministerială din Odorheiu Secuiesc. Impresiilor adunate în această zonă le-a dat mai târziu o formă literară.

Dorner Béla (din Enese), *Székelyföldi esetek: Erdélyi gazdasági emlékek: Elbeszélések* (*Cazuri din Ținutul Secuiesc: amintiri economice din Transilvania*), Pátria Irodalmi Vállalat, Budapest, 1940.

https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/dorner-bela-7528E/ (*Magyar Életrajzi Lexikon*, consultat la 13 sept. 2018)
Balaton Petra, *A székely akció törtenete*, Cartofil, Budapest, 2014 și „A székely akció előzménye és törtenete“, http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1855.pdf (*Erdélyi Magyar Adatbank*, consultat la 13 sept. 2018).

GYÖRGY ERDŐ (Tărlungeni, jud. Brașov, 1889 – Tărlungeni, 1974). Termină șase clase primare, apoi trei ani de școală de arte și meserii cu rezultate excelente, dar, pentru că între timp devine orfan, nu-și poate continua studiile. Agricultor, zilier, e mulți ani și intendent al bisericii evanghelice din localitate, cunoscut în sat ca persoană pasionată de scris. Până în 1915, luptă pe front, unde e rănit, trecând vremelnic în categoria de invalid. În perioada interbelică publică poezii în revista *Evangélikus Élet*. În anii ’60, strânge în două caiete versuri cu caracter religios și pentru copii. Consemnează obiceiurile satului natal, aflate, încă din tinerețea sa, pe cale de dispariție.

Memoriile lui se află la biroul parohial al bisericii evanghelice din Tărlungeni. Sunt relatate în text și întâmplări din viața cotidiană cazonă și de pe câmpul de luptă.

Veres Emese-Gyöngyvér, *„Mikor Oláhország háborút izene...“ A barcasági csángók kálváriája* (*„Când Valahia vestit-a război...“ Calvarul ceangăilor din Țara Bârsei*), Barca Kiadó, Budapest, 2008, pp. 189–191.
Veres Emese-Györgyvér, „Parasztköltők nyomában: Szilveszteri szokások“, *Evangélikus Élet*, 3 ian. 1999, nr. 1.

ANDOR FEKETE (Târgu-Mureș, 19 iun. 1883 – Târgu Mureș, 22 aug. 1951). Absolvă științe juridice și politice la Universitatea din Budapesta (1906). E co-fondator, la Târgu-Mureș, al publicațiilor *Napló*, apoi *Székely Napló*. Din 1926, face parte din Societatea Literară locală „Kemény Zsigmond“ și din Comitetul Executiv al Partidului Național Maghiar; din 1936, e președintele secției târgumureșene a partidului. Se implică și în conducerea Lojei masonice „Bethlen Gábor“ și a Cazinoului, numărându-se printre organizatorii acțiunilor masonice de protecție a minorităților. În 1941, e dispensat de la aplicarea legilor antievreiești din Ungaria. În procesul împotriva comuniștilor de la Târgu-Mureș, este apărătorul a douăzeci și șapte de inculpați. După 1945, este co-fondator al Teatrului Secuiesc, participând și la acțiunea de înființare a Universității de Medicină de la Târgu-Mureș (prin mutarea Facultății de Medicină a Universității Bolyai de la Cluj).

A elaborat, în 1949 și 1951, două texte memorialistice despre cariera sa de avocat și despre activitatea publică, pe care le-a depus la biblioteca Academiei Ungare de Științe.

„Fekete Andor ügyvéd az 1919-es marosvásárhelyi merényletkísérletről", în Gergely Kunt, Béni Balogh L., Anikó Schmidt (ed.), *Trianon arcai: Naplók, visszaemlékezések, levelek*, Libri, Budapest, 2018.
János Fodor, Mihály Sebestyén (ed.), *Közélet és kaszinó: Dr. Fekete Andor ügyvéd feljegyzései* (*Viața publică și cazinoul: însemnările avocatului dr. Andor Fekete*), Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2019.

MIKLÓS FELCSER (Ojdula, jud. Covasna, 21 aug. 1883 – Valea Strâmbă, jud. Harghita, 21 nov. 1974). Studiile gimnaziale și le face la Târgu Secuiesc, Odorheiu Secuiesc și Alba Iulia, iar apoi absolvă teologia la Alba Iulia. Între 1911 și 1929, e preot paroh la Delnița.

Buczkó József, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek": Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918*, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 22–23.

ISTVÁN FÓRIS (Tărlungeni, jud. Brașov, 1886–Tărlungeni, 1950). Simplu agricultor ceangău, care se evidențiază printre concetățenii săi prin preocupări și spirit de inițiativă. Asemenea majorității țăranilor din epocă, agricultura nu-i aduce venituri îndestulătoare, fapt pentru care recurge și la diverse ocupații ocazionale. În tinerețe, a lucrat și la București. Se instruiește, citește și ține un jurnal, în care își consemnează viața de zi cu zi; în plan secund, apare și viața satului, cu populația sa amestecată. În timpul Primului Război Mondial luptă pe frontul de est și pe cel italian, unde cade prizonier. În prizonieratul din Sicilia își continuă jurnalul. În perioada interbelică este un membru activ al comunității maghiare a satului: membru al cercului agricol, al cercului de studiu individual, al societății de lectură pentru agricultori, prezbiter. Nu trebuie confundat cu ziaristul comunist omonim, tot din Tărlungeni, secretar general al Partidului Comunist din România (1940–1944).

Din jurnalul lui Fóris ne-au parvenit doar trei părți: cele din perioadele 1913–1914, 1917–1919 și 1933–1935.

Fóris István, *Életem jelentékenyebb napjai* (*Cele mai însemnate zile din viața mea*), Veres Emese-Gyöngyvér (ed.), Barcasági könyvek, 5, Barca Kiadó, Dunavarsány, 2013.
Mihály Sebestyén, *Fóris István boldogságos évei* (cuvânt înainte al volumului de mai sus).

JÓZSEF GEML (Recaș, jud. Timiș, 28 mart. 1858 – Timișoara, 3 apr. 1929). Vicenotar (1884–1890), notar-șef (1890-1914) și primar al Timișoarei (1914–1920), se dedică modernizării metropolei. E redactor al publicației lunare *Városi Közlöny* (1898–1914). Scrierile sale de istorie locală sunt publicate, începând din 1920, după ce iese la pensie, în *Temesvári Hírlap* și *Temeswarer Zeitung*.

Volumul său despre Primul Război Mondial și perioada imediat următoare e o descriere detaliată și, totodată, un raport despre funcționarea orașului Timișoara.

Geml József, *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből (1914 VI. 15.–1919 IX. 4.)* (*Memorii din perioada în care am fost primar, 15 iun. 1914 – 4 sept. 1919*),, Helicon, Timișoara, 1924.
Szekernyés János, *Temesvár kövei: Krétarajzok a Józsefvárosból*, Mirton, Temesvár, 1998.

FARKAS GYALUI (până în 1891, Farkas Mendel; Gilău, jud. Cluj, 24 nov. 1866–Cluj, 17 apr. 1952) a fost bibliotecar, istoric literar și al culturii, traducător și publicist. Inițial, student la medicină; termină maghiara și franceza (doctorat în 1891) la Universitatea din Cluj. Colaborator la mai multe publicații din Cluj și Budapesta. Din 1891, angajat al Bibliotecii Universității din Cluj, apoi, între 1911 și 1926, directorul acesteia, cu activitate bogată de organizare. Caută să mențină relații bune cu autoritățile românești și cu noua direcțiune a universității, astfel încât rămâne în post sub conducerea noului director general, român. Din 1901, ține conferințe de biblioteconomie ca profesor asociat (*Privatdozent*), iar din 1911 ca profesor extraordinar. Membru a mai multe societăți literare și președinte onorific al Societății Literare Transilvane (1937). Scrie, de asemenea, romane și piese de teatru. În 1944, este dispensat de la aplicarea legilor antievreiești.

Se pare că Gyalui a ținut și un jurnal; pe baza consemnărilor sale autobiografice, se presupune că și-a proiectat memoriile în trei volume. Găsim în memorii și părți de factură diaristică, completate cu note ulterioare, iar uneori și cu transcrierea propriilor articole sau a unor documente oficiale. Dactilograma cu anii 1914–1927, ajunsă în Arhiva Reformată, a văzut lumina tiparului în ediția îngrijită de Péter Sas, istoric de cultură budapestan.

Farkas Gyalui: *Emlékirataim 1914–1927* (*Memoriile mele 1914–1927*), Péter Sas (ed.), Művelődés Egyesület, Kolozsvár, 2013.
http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/g.htm (Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, consultat la 14 sept. 2018)
György Gaal, „Egy könyvtárigazgató emlékiratai“, *Helikon* (21 febr. 2015)
https://www.helikon.ro/egy-konyvtarigazgato-emlekiratai/ (consultat la 14 sept. 2018)

ELEMÉR JAKABFFY (Lugoj, 17 mai 1881– Satu Mare, 19 mai 1963). Este avocat la Lugoj (1908–1919), vicepreședintele Partidului Național Maghiar din România (1922–1938), reprezentantul maghiarilor din România la Geneva, la Congresul Naționalităților din Europa (1925–1936), membru al Academiei Ungare de Științe (din 1938). După 1940, rămâne în Transilvania de Sud; din 1943, se implică în activitatea Comunității Maghiare din România, întărind orientarea democratică. Arestat în aug. 1944, este închis la Lugoj, apoi la București. În oct. 1945, conducătorii Alianței Populare Maghiare încearcă să-l coopteze în organizație, dar el refuză, invocând starea de sănătate. În mart. 1949, este constrâns să părăsească Zagujeni, unde era proprietar; i se fixează domiciliul obligatoriu la Hațeg (până în 1954). Din 1957, se stabilește la Satu Mare.

Manuscrisul memoriilor sale redactat în anii '60 a intrat după 1990 în componența mai multor colecții publice, dar între timp familia a regăsit o dactilogramă de dinainte de 1945, de unde am preluat fragmentele din prezenta ediție.

Jakabffy Elemér, „A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében" („Ultimele luni de dominație maghiară în comitatul Krassó-Szörény"), *Krassó-Szörényi Lapok*, 1 nov. 1922 – 6 mai 1923.
Jakabffy Elemér, *Lugostól Hátszegig: Közel hét évtized az életemből* (*De la Lugoj la Hațeg: Aproape șapte decenii din viața mea*), Fundația „Jakabffy Elemér", Colecția de istorie contemporană, K 760.
Bibliografia lucrărilor lui Elemér Jakabffy 1904–2005: http://jakabffyelemer.adatbank.transindex.ro
Balázs Sándor, „Jakabffy Elemér – a nemzetiségpolitikus, a kisebbségi sors teoretikusa", în Jakabffy Elemér, *Nemzetiségpolitikai írások*, Kriterion, Bukarest, 1993.
Balázs Sándor, *Lugosi üzenet: A Magyar Kisebbség c. folyóirat monográfiája*, „Kölcsey" Kör, Szatmárnémeti, 1995.
János Szekernyés, „Fáradozásom eredményes volt", *Európai Utas*, 2008, nr. 1.

JENŐ JANOVICS (Ungvár/Ujhorod, azi în Ucraina, 8 dec. 1872 – Cluj, 16 nov. 1945). Absolvă Academia de Artă Teatrală din Budapesta în 1894, apoi e angajat al Teatrului Național din Cluj. La Universitatea din Cluj, absolvă și specialitatea maghiară–franceză, iar în 1900 obține un doctorat în estetică și filozofie. În același an, e numit director artistic al teatrului din Cluj; după un an, devine directorul teatrului din Szeged. În 1906, revine la conducerea teatrului din Cluj, al cărui nou edificiu îl inaugurează (Teatrul Național și Opera Română de azi). Între 1908 și 1910, transformă teatrul de vară într-un teatru permanent, dotându-l cu o nouă clădire (Teatrul Maghiar de Stat de azi). În 1913, înființează un studio cinematografic, unde, până în 1920, sunt realizate 65 de filme mute. În timpul Primului Război Mondial, susține teatrul, în parte, din averea sa personală și organizează spectacole de binefacere. Este vicepreședinte al Consiliului Național Maghiar din Transilvania (toamna 1918). Odată cu preluarea de către autoritățile române, teatrul e supus cenzurii. Lui Janovics i se oferă direcţia artistică, dar, condiţionat fiind de depunerea jurământului de credinţă, acesta refuză. Preşedinte fondator al Asociaţiei Actorilor din Transilvania şi Banat (1920–1923). Ia parte în mod activ la activitatea Lojii masonice „Unió" de la Cluj. În 1940, după Dictatul de la Viena, i se refuză conducerea Teatrului Naţional de la Cluj din pricina originii sale evreieşti. În 1943, se refugiază la Budapesta, supravieţuind perioadei deportărilor. În primăvara 1945, revine la Cluj şi preia conducerea teatrului maghiar. Moare în timpul pregătirilor pentru spectacolul de deschidere.

Manuscrisul său nepublicat *Jurnal transilvan* a fost elaborat la Cluj, în sept. 1940, pe baza consemnărilor diaristice păstrate vreme de douăzeci şi doi de ani. Originalul consemnărilor lipseşte dintre manuscrisele rămase. În dactilograma de peste 100 de pagini, autorul a inserat şi documente oficiale şi procese-verbale.

Janovics Jenő, *Kolozsvári magyar színházak az impériumváltás időszakában 1918–1921* (*Teatrele maghiare din Cluj în timpul schimbării imperiului 1918–1921*), Manuscrise Jenő Janovics, Societatea Muzeului Ardelean (Cluj), Secţia de manuscrise III/81.
Janovics Jenő, *A Hunyadi téri színház* (*Teatrul din piaţa Hunyadi*), Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001, pp. 304–329.
Zakariás Erzsébet (coord.), *Janovics Jenő: 1872–1945*, Kolozsvári Operabarátok Köre, Kolozsvár, 2015.
Jordáky Lajos, *Janovics Jenő és Poór Lili*, Kriterion, Bukarest, 1971.

LAJOS KELEMEN (Târgu-Mureş, 30 sept. 1877 – Cluj, 29 iul. 1963). Ca arhivar şi istoric, contribuie considerabil la îmbogăţirea bibliotecii şi a colecţiei de manuscrise gestionate în comun de Universitatea din Cluj şi Societatea Muzeului Ardelean. În apr. 1918, e numit în fruntea arhivei societăţii. În 1920, depune jurământul de credinţă, rămânând pe post din însărcinarea comună a ambelor instituţii. Devine în 1962 membru al Academiei Ungare de Ştiinţe. Editează mai multe izvoare istorice şi publică numeroase studii de istorie, istoria artei şi istoria culturii.

A ţinut jurnal încă din tinereţe, iar în ultimii ani, pe patul de suferinţă, a făcut şi consemnări autobiografice, dar ele sunt fragmentare şi se referă doar la prima perioadă a vieţii. Documentele şi biblioteca personală le-a lăsat Bisericii Unitariene. După moartea sa, în dec. 1963, Securitatea le-a confiscat ca „documente cu conţinut interzis" şi le-a predat Direcţiei Cluj a Arhivelor de Stat, unde, vreme îndelungată, au fost inaccesibile. Deşi jurnalul a fost ţinut până în 1954, o parte a acestuia s-a pierdut sau n-a fost încă publicat.

Kelemen Lajos, *Napló I. (1890–1920)* (*Jurnal I, 1890–1920*), ed. Sas Péter, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2017.

Kelemen Lajos, *Napló II, 1921–1938*, ed. Sas Péter, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018.
Csetri Elek, *Kelemen Lajos élete és munkássága*, Mihály Jánó (ed.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012.
Jakó Zsigmond, „Kelemen Lajos (1877–1963)“, în Idem, *Társadalom, egyház, művelődés: Tanulmányok Erdély történelméhez*, Budapest, 1997, pp. 417–431.
Kovács Sándor, „Egy hagyaték sorsa: Kelemen Lajos személyi levéltárának «államosítása»“, *Erdélyi Múzeum*, LXXV (2013) nr. 4, pp. 108–124.
Sas Péter, „Kelemen Lajos és naplója“, în *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*, ed. Gábor Sipos, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2008, pp. 283–299.
Sipos Gábor, *Kelemen Lajos munkássága*, Romániai Magyar Lexikon http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=69 (consultat la 15 sept. 2018)
Sas Péter, *Erdély legendás levéltárosa: Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*, Lucidus, Budapest, 2009, pp. 630–650.
Szabó T. Attila, András Magyari, „Kelemen Lajos életrajzi adatai és tudományos munkássága“, în András Bodor *et al.* (eds), *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957, pp. 630–650.

JÁNOS KEMÉNY (Pittsburgh, SUA, 1 sept. 1903 – Târgu-Mureș, 13 oct. 1971). Născut în America din tată imigrant maghiar și mamă americancă, rămâne orfan de tată la vârsta de un an. Mama vine în Transilvania la rudele soțului, cu copiii. János Kemény își petrece copilăria la Iara, la 40 km de Cluj. După studii liceale la Cluj, urmează timp de doi ani cursuri de silvicultură la Universitatea din Viena; întrerupe studiile după ce moștenește de la o rudă castelul de la Brâncovenești. Aici îi invită pentru prima dată în 1926 pe scriitorii transilvăneni: astfel ia ființă așa-numita „comunitate Helikon“, unde se dezbat problemele literaturii și vieții culturale maghiare transilvănene, fără a fi excluse legăturile cu scriitorii români și sași și cu revistele acestora. Aici se pun bazele revistei literare *Erdélyi Helikon* (1928–1944), al cărei redactor-șef a fost Miklós Bánffy. Kemény e și președintele Societății Literare Transilvane, precum și un important mecena al vieții teatrale. A fost publicat încă din vremea studenției (nuvele, romane, versuri pentru copii, dintre care unele traduse și în limba română).

A început să scrie un roman autobiografic spre sfârșitul vieții, dar n-a reușit să aștearnă pe hârtie decât perioada copilăriei și tinereții (text apărut postum).

Kemény János, *Kakukkfiókák: Önéletírás* (*Puii de cuc: Autobiografie*), Kriterion, Bukarest, 1972 (reed. Pallas-Akadémia, Miercurea-Ciuc, 2014).
Romániai Magyar Irodalmi Lexikon
http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm (consultat la 14 sept. 2018)
A Mecénás: Kemény János és a Helikon (az író halálának 30. évfordulójára), Marosvásárhely, Helikon – Kemény János Alapítvány, 2001.

JENŐ KERTÉSZ (?, 1886 – Bergen-Belsen, 1944). Este avocat la Cluj. În 1918, devine membru al Consiliului Național Maghiar din Transilvania, ca delegat al Partidului Social-Democrat. Ca șef în cadrul Comisariatului Guvernamental, se ocupă de relațiile cu organizațiile românești. În perioada interbelică, se apropie de mișcarea sionistă, fiind președintele Asistenței Evreiești Transilvănene pentru Studenți, al Orfelinatului Evreiesc și vicepreședinte al Asociației Spitalicești Evreiești. În 1926, e consilier la Cluj din partea Blocului Evreiesc, iar în 1933, din partea Partidului Evreiesc (fiind și președintele secției locale a partidului). Face parte din comitetul de triere a celor din așa-numitul „tren Kasztner“, care vor scăpa de deportare. E ridicat împreună cu soția și moare în lagărul de concentrare de la Bergen-Belsen, în 1944.

Kertész Jenő, „A tíz év előtti Erdély napjai“, *Korunk* nr. 1–3/1929.

KÁROLY KÓS [KOSCH] (Timișoara, 16 dec. 1883 – Cluj, 24 aug. 1977). De profesie arhitect, proiectează, printre altele, complexul de clădiri al Grădinii Zoologice din Budapesta și Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe. Înființează, în 1912, revista *Kalotaszeg*. El proiectează decorurile pentru festivitatea încoronării regelui Carol IV de Habsburg (1916). Este coautor al manifestului politic *Kiáltó Szó*, unul dintre creatorii ideologiei transilvanismului și unul dintre conducătorii Partidului Popular Maghiar (1921), apoi membru fondator al Uniunii Maghiare și al Partidului Național Maghiar. În 1924 pune bazele, iar în 1944 este director al Editurii Erdélyi Szépmíves Céh, întreprindere editorială independentă a scriitorilor transilvăneni, determinantă în viața literară maghiară din România. Din 1931, este redactor al revistei literare *Erdélyi Helikon*. În perioada interbelică, scrie romane istorice cu tematică transilvană. Începând din 1940, predă cursuri de arhitectură agricolă la Academia Agricolă din Cluj. În toamna 1944, casa lui de la Stana e jefuită, iar manuscrisele, distruse. Își asumă din nou un rol public, ca președinte (1945–1946) al filialei județene a Uniunii Populare Maghiare și deputat în Adunarea Națională (1946–1948). După pensionare (1953), s-a ocupat în principal de literatură. A fost considerat, până la moarte, una dintre personalitățile emblematice ale maghiarilor transilvăneni.

Kós Károly, *Életrajz* (*Biografie*), Helikon, Budapest, 2014 (elaborat de Samu Benkő din diferite consemnări, amintiri și interviuri publicate și inedite).
„A legszebb élet amit magamnak el tudtam képzelni“: Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal (*„Cea mai frumoasă viață pe care mi-aș fi putut-o închipui“: Discuțiile lui Samu Benkő cu Károly Kós*), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
Varró János, *Kós Károly, a szépíró*, Dacia, Kolozsvár, 1973.
Péter Sas, *A politikus Kós Károly*, Pro Kalotaszeg, Huedin, 2002.

FERENC KOVÁTS (Sibiu, 30 mart. 1888 – Budapesta, 23 nov. 1983). Absolvent al Universității „Ferenc József“ din Cluj (1910), devine medic de circumscripție la Iernut, apoi, din 1914, la Ocna Sibiului; în 1920, se mută la Szeged, lucrând în cadrul cabinetului de ftiziologie al Casei de Ajutor pentru Asistența Muncitorilor și în laboratorul de medicină internă al Universității din Cluj, mutat la Szeged. În 1927, obține abilitarea ca profesor, pe tematica tuberculozei. În 1933, descoperă un tip special de tuberculoză. Personalitate de frunte în Ungaria în lupta împotriva tuberculozei, fondează un serviciu medical modern pentru îngrijirea bolnavilor de tuberculoză. Din 1937, conduce Secția a II-a de pneumologie a Spitalului „Szent János“ din Budapesta. În 1942, pune bazele Catedrei de pneumologie a Facultății de Medicină din cadrul Universității „Pázmány Péter“, pe care o conduce până la pensionare, în 1961.

Amintirile sale, redactate după pensionare, în 1965, se referă în mare parte la cariera de medic la Sibiu, Târgu-Mureș, Iernut și Ocna Sibiului, până la plecarea în Ungaria, cu accent pe situația instituțiilor sanitare, respectiv a celor de tratament din Transilvania în vreme de război.

Kováts Ferenc, *Völgyből a hegyre: Egy orvosprofesszor visszaemlékezései* (*Din vale pe munte: Memoriile unui profesor de medicină*), Vince Kiadó, Budapest, 2000.
Dr. Hutás Imre, „Bevezető helyett“ („În loc de introducere“), în *ibidem*, pp. 5–9.

MIKLÓS KOZMA (Oradea, 5 sept. 1884 – Ujhorod, azi Ucraina, 8 dec. 1941). Descendent al unei familii de ofițeri, își petrece copilăria la Turjaremete/Turii Remetî (azi în Ucraina). După absolvirea Academiei Ludovika, servește ca locotenent în Bucovina; urmează și cursuri de drept la Budapesta. Luptă în tot cursul războiului, pe toate fronturile importante unde sunt prezenți militari maghiari (Serbia, Galiția, Bucovina, Volânia, Transilvania, Isonzo), în Compania 10 husari. Îndeplinește diverse misiuni și funcții: contraspionaj, administrație în spatele frontului, comandament de regiment etc. În toamna anului 1918, lucrează în Ministerul de Război; e considerat contrarevoluționar și arestat. În 1919, în timpul Republicii Ungare a Sfaturilor, stă ascuns. Ajunge în fruntea

Serviciului de propagandă și apărare al armatei, iar ulterior consilier de politică militară în cabinetul lui Miklós Horthy. În 1920, e numit la conducerea Agenției Ungare de Știri (MTI). În 1921, MTI ajunge în proprietatea băncii înființate de el (Banca Economică Națională Ungară). În câțiva ani, transformă agenția într-un centru de informații modern. Din 1925, președintele Societății Ungare de Radiodistribuție și Radiodifuziune S.A.; din 1934, senator. Ministru de interne (1935–1937) în Guvernul Gyula Gömbös, apoi în cel condus de Kálmán Darányi. Adept al refacerii Ungariei Mari, în 1938 se implică în organizarea așa-numitei Rongyos Gárda („Garda Zdrențăroasă“), formațiune de gherilă cu scop revizionist, pentru a acționa pe teritoriul Cehoslovaciei. Din 1940, comisar guvernamental al Transcarpatiei. Joacă un rol important în declanșarea primului val de deportări din Ungaria: 17.000 de evrei apatrizi refugiați din Galiția sunt duși înapoi peste graniță, unde sunt masacrați de armata germană. Moare în urma unui atac de cord.

Jurnalul, publicat în 1931, conține însemnările zilnice din iul. 1914 până în aug. 1918. În centrul descrierilor stă comportamentul soldatului maghiar, pe care-l compară cu cel de alte naționalități, prezentând și caracteristicile locale.

Kozma Miklós, *Egy csapattiszt naplója: 1914–1918* (*Jurnalul unui ofițer: 1914–1918*), Méry Ratio – Pro Minoritate, Budapest, 2014 (ed. orig.: Budapest, 1932).

GYULA LÁSZLÓ SENIOR (Aldea, jud. Harghita, 14 mai 1876 – Budapesta, ?), învățător, inspector școlar, bibliotecar, tatăl arheologului Gyula László junior (1910–1998). Inspector școlar în Rupea și în plasa Sighișoara; în 1916, se refugiază în Ungaria. Întors acasă la Rupea, își găsește locuința jefuită. În 1920, refuză să depună jurământ de credință. În căutarea unui loc de muncă, se mută la Cluj, lucrând la Departamentul de antichități al Societății Muzeului Transilvan, naționalizată. Încearcă să-și întrețină familia ca pantofar, dar, neavând domiciliu stabil la Cluj, este expulzat din România. Ajunge la Szolnok, unde, pentru o vreme, locuiește împreună cu familia într-un vagon de cale ferată. După câteva luni, e angajat ca bibliotecar la Muzeul Etnografic de la Budapesta, primește și locuință, astfel încât toată familia rămâne în Ungaria.

Memoriile lui Gyula László senior au fost scrise între 1947 și 1951 la Budapesta și sunt alcătuite din opt părți. Cel mai detaliat este descrisă perioada 1916–1920. Memoriile soției sale, Vilma Tordai, au fost editate, cu titlul *Anyuka visszaemlékezései*, laolaltă cu cele ale soțului ei.

László Gyula – Tordai Vilma, *Egy székely család története* (*Istoria unei familii secuiești*), Balassa Iván (red.), Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1995.

„Visszapillantás id. László Gyula könyvére“, în László Gyula– Tordai Vilma, *Egy székely család története*, Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1995, pp. 137–142.

ERNŐ LIGETI [LICHTENSTEIN] (Cluj, 19 mart. 1891 – Budapesta, 11 ian. 1945), jurnalist și editor; combatant în primii ani de război, revine în vara anului 1918 la Cluj, unde lucrează la diverse publicații și se alătură Partidului Radical Civic. Membru fondator al Editurii Erdélyi Szépmíves Céh (1924) și al revistei *Erdélyi Helikon* (1926). În 1932–1934, conduce Organizația Jurnaliștilor Minoritari din Transilvania și Banat. Fondează un săptămânal, *Független Újság* (1934–1940), de concepție liberală. După Dictatul de la Viena, se mută la Budapesta, colaborând cu ziarul *Magyar Nemzet*. În ciuda documentelor de scutire, un grup de membri ai partidului pronazist și antisemit Crucile cu Săgeți îi omoară pe el și pe soția sa în propria locuință.

Ligeti Ernő, „A kisebbségi élet bölcsője I. Kiinduló állomás a Nemzeti Tanács“(„Leagănul vieții minoritare“), în *Független Újság* nr. 22, 1935, pp. 7–9.
Tamás Gusztáv Filep, *Ligeti Ernő*, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2018.
Marosi Ildikó, *Kis Ligeti könyv: A fedélzetközi utas elsüllyedt világa*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2002.

ZSIGMOND MÁLNÁSSY (?–?), proprietar de pământ din zona Târgu Secuiesc–Icafalău, refugiat în 1916. În timpul șederii la Szabadka/Subotița, e intervievat și dă declarații publicației *Bácskai Hírlap* (15 sept. 1916), alături de un judecător de ocol din Târgu Secuiesc care a dorit să-și păstreze anonimatul.

http://nagyhaboru.blog.hu/2016/09/21/kezdivasarhely_roman_kezen (Târgu Secuiesc în mâinile românilor, consultat la 10 oct. 2018)

JÓZSEF MEISEL (Sibiu [sau Balomir], 11 sept. 1870 – Pápa, Ungaria, 8 febr. 1920), preot romano-catolic, hirotonit în 1895, paroh la Sighișoara, apoi la Brașov; directorul școlii primare superioare catolice de băieți și al școlii primare și școlii primare superioare de fete a surorilor franciscane (1908–1916). Trupele românești îl iau ostatic și trece prin diferite tabere de prizonieri. Este eliberat la 9 ian. 1918. După război, se stabilește în Ungaria, dar moare în scurtă vreme, de tuberculoză.

Evenimentele trăite de el în perioada 1914–1918 le așterne pe hârtie imediat după întoarcerea acasă, în cartea *Keresztutam* (*Calvarul meu*).

Meisel József, *Keresztutam: Naplójegyzetek 1914. augusztus 28.–1918. január 9-ig* (*Calvarul meu: Însemnări de jurnal, 28 august 1914 – 9 ianuarie 1918*), Brassói Róm. Kath. Nőegyesület, Brassó, 1918.
http://lexikon.katolikus.hu/M/Meisel.html (Magyar Katolikus Lexikon, consultat la 12 sept. 2018)
https://sematizmus.vefleveltar.hu/en/node/4262?order=field_helye&sort=desc
(Registrul Arhivei Arhidiocezei de Veszprém, consultat la 12 sept. 2018)
„Memento mortuorum“, *Vasárnap*, XX, nr. 5, 7 febr. 2010.

ANNA MOLNÁR (?–?), soția lui Márton Molnár, din Tărlungeni. Pornește în băjenie cu cei trei copii și cu mama sa. Călătoresc cu toții dintr-o localitate în alta, dar, pe drum, mama Annei se îmbolnăvește și moare la Dârlos. Revenită din refugiu, Anna își transcrie amintirile de îndată, între 17 și 25 febr. 1917; manuscrisul avea să ajungă de la Anna Csabai, fiica ei, la editorul Emese-Gyöngyvér Veres.

Veres Emese-Gyöngyvér, *„Mikor Oláhország háborút izene...“. A barcasági csángók kálváriája*, Barca Kiadó, Budapest, 2008, pp. 166–171.

ANDRÁS NAGY (Miercurea-Ciuc, 19 sept. 1905–Sâncrăieni, 2 mart. 1982), medic și autor de lucrări de specialitate. După diploma obținută la Universitatea din București, merge la specializare în Ungaria, apoi la Paris. Practică medicina la Miercurea-Ciuc din 1931, între 1935 și 1938 este profesor la Institutul de Teologie Romano-Catolică din Alba Iulia și medicul episcopiei, apoi, din 1938 până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, organizează o maternitate la Șumuleu-Ciuc (azi, parte a localității Miercurea-Ciuc), respectiv la Miercurea-Ciuc, fiind medicul-șef al Căminului Maria a Mamelor; în 1945–1946 a activat la Crucea Roșie din Bavaria. Revenit în țară, după o scurtă ședere la Cluj, este medic de circumscripție la Sâncrăieni (1947–1964), apoi, până la pensionare (1978), lucrează la Serviciul de Educație Sanitară al județului Harghita. Susține numeroase conferințe de popularizare, publicând și articole, manuale, cărți.

Memoriile (*Városkép...*) despre orașul natal și despre personalitățile sale mai importante, respectiv autobiografia au fost publicate postum.

Dr. Nagy András, *Városkép és ami hozzá tartozik* (*Peisaj urban și tot ce cuprinde acesta*), Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1997.
Nagy András, *Lót visszanéz*, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2001.
http://szemelyisegek.konyvtar.hargitamegye.ro/hu/d/86/span-class-undernagy-andras-gyorgyspan (baza de date a personalităților județului Harghita, consultată la 14 sept. 2018)

http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm (Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, consultat la 14 sept. 2018).

ENDRE NAGY (Cuci, jud. Mureș, 15 nov. 1883–Odorheiu Secuiesc, 18 apr. 1969); specialist în științe agricole, autor de lucrări de specialitate. După terminarea Academiei Agricole din Cluj, studiază dreptul; doctoratul în științe politice îl obține abia după Primul Război Mondial. Din 1905, este adjunct de administrator de domeniu. Din 1910, este adjunctul secretarului, apoi secretarul Asociației Economice a comitatului Solnoc-Dăbâca, calitate în care, după război, reorganizează asociația. În război cade prizonier pe frontul rusesc, ajungând din Siberia acasă pe căi pline de aventuri. Din 1931, organizează și conduce mai multe școli cu caracter economic. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, e arestat de mai multe ori, iar după 23 august 1944 e internat în lagăr. Între 1946 și 1948, este inspector principal al școlilor economice maghiare din România. Publică articole de specialitate și manuale.

Memoriile i-au fost publicate mult după moarte, pe baza documentelor rămase la copiii săi, și ne oferă o imagine detaliată despre împrejurările captivității sale, despre viața deținuților, despre repercusiunile situației politico-militare asupra vieții deținuților, dar și asupra tinereții și a vieții sale ulterioare.

Nagy Endre, *Így éltem és ezt láttam... A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja* (*Iată cum am trăit și ce am văzut... Traseul vieții prizonierului de război din Siberia și fondatorului de școală ardelean*), Nagy Margit, Nagy László (red.), Rózsa Bellághné Nagy (ed.), Újvidék (Novi Sad), 2010.
http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm (Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, consultat la 14 sept. 2018).

MARGIT NEMESKÉRI KISS (Göd, Ungaria, 6 apr. 1891 – Göd, 12 sept. 1976), născută într-o familie nobiliară, originară din vestul Ungariei. Studii de arte plastice la München. Se căsătorește, împotriva voinței părinților ei, cu contele Sándor Bethlen din Transilvania (1889–1916), care cade în luptă pe frontul rusesc și de la care are un fiu. Participă și ea activ la război, ca soră în rândurile Crucii Roșii. După război, rămâne, împreună cu soacra ei, pe domeniul din Transilvania. În 1927, se căsătorește cu Béla Száhlender, militar de carieră, și se mută în Ungaria.

Memoriile i-au fost editate după moarte, la inițiativa familiei.

Nemeskéri Kiss Margit, *Emlékeim 1891–1973* (*Amintirile mele 1891–1973*), Kairosz, Budapest, 2007.
Száhlender Magdolna Mühlabecherné, „Apám, Száhlender Béla“, *Dunakeszi Helytörténeti Szemle*, I, nr. 3 (2008), pp. 11–12.

Judit Pál, „Camarazi sau dușmani? Imaginea formată despre celălalt pe front și în spatele frontului“, în Ovidiu Ghitta, Gheorghe Negustor (coord.), *La granița dintre științe: istorie, mentalitate, imaginar: Omagiu profesorilor Simona și Toader Nicoară la vârsta de 60 de ani*, Argument–Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp. 826–836.

BÉLA NEMES-TÓTHI NEMESTÓTHY-SZABÓ (Marcali, Ungaria, 9 febr. 1877 – Egyek, Ungaria, 1953?) studiază la Sibiu și Deva, apoi la Academia Militară din Wiener Neustadt; locotenent în Regimentul 12 husari austro-ungar (1898); căpitan la începutul războiului, comandant de companie. Din sept. 1916 până în primăvara 1917, Béla Nemestóthy-Szabó ia parte la luptele din Transilvania. În iun. 1918, luptă pe frontul italian, apoi se întoarce în Volânia, ajunge în Cehia, iar în oct. revine în Transilvania. Avansat maior în 1918, după război devine general; în 1928 trece în rezervă. În 1937, este unul dintre conducătorii Ligii de Apărare Civilă. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, conduce sectorul de apărare civilă a Budei. Publică regulat în *Revista militară ungară* (*Magyar Katonai Szemle*). În 1949, i se retrage pensia și supraviețuiește din meditații de limba engleză; sfârșește în condiții mizere.

Jurnalul editat se bazează pe notele de campanie, scrise la început sub semnul speranței într-o victorie rapidă, și este publicat după război în două volume, care cuprind și ordine de luptă, schițe cartografice, fotografii etc. Campania din Transilvania (9 sept. – 12 dec. 1916) este descrisă în amănunțime.

Nemes-tóthi Nemestóthy-Szabó Béla, *Naplóm 1914–1918* (*Jurnalul meu 1914–1918*), Zrínyi, Budapest, 2015.

MARGIT NIAMESSNYNÉ MANASZY (Pișchia, jud. Timiș, 12 febr. 1877 – Budapesta, 30 nov. 1947), născută într-o familie de negustori de origine macedoromână. Căsătorită cu Mihály Niamessny (1875–1960), deputat în Parlamentul Ungariei din partea Partidului Muncii (Nemzeti Munkapárt). În timpul Primului Război Mondial, a organizat un comitet de primire a soldaților răniți aflați în trecere prin gara Timișoara, care oferea sprijin bolnavilor (Comitetul de Doamne de la Gară). Fiul ei, de 17 ani, elev la Gimnaziul Piarist, este arestat (ian.–apr. 1920), ca unul dintre conducătorii Uniunii de Levenți din Timișoara (Temesvári Levente Szövetség), sub acuzația de conspirație și complot armat împotriva statului; procurorul cere pedeapsa cu moartea. Totuși, în urma ecoului internațional, a presiunii exercitate de susținătorii locali și de Curtea Regală, Margit reușește să-l facă achitat pe fiul ei; în mai 1920, acesta se refugiază în Ungaria, fiind urmat în iulie de restul familiei, expulzată din Timișoara. Tânărul Niamessny urmează cursuri de drept la Budapesta (1921–1925) și ia parte la mișcările patriotice, iredentiste ale tineretului universitar; cu puțin înainte de obținerea diplomei, moare de infarct.

Margit Manaszy a ţinut toată viaţa jurnal, dar a publicat doar însemnările din anii Primului Război Mondial (1931; ed. a II-a, 1938). Textul editat are la bază consemnările zilnice, care probabil au fost stilizate și completate cu unele explicații înainte de publicare. Jurnalul original se află în proprietatea familiei.

Manaszy Margit Niamessnyné, *Villámlik messziről*... (*Fulgeră de departe*...), Kossuth, Budapest, 2017.
Borsi-Kálmán Béla, *Ifj. Niemessny Mihály és a temesvári levente-per (1919–1920)*, Helikon, Budapest, 2010.

ÁRPÁD PAÁL (Brașov, 16 oct. 1880 – Oradea, 14 sept. 1944), publicist, om politic; studii la Academia Reformată de Drept din Kecskemét, doctorat la Universitatea din Cluj. Pentru o vreme, funcţionar la primăria din Kecskemét. Se întoarce la Odorheiu Secuiesc, unde e mai întâi asesor la sedria orfanală, apoi prim-notar comitatens (1908–1918). În timpul războiului, este responsabil cu aprovizionarea comitatului. În 1916, organizează refugierea administrației comitatului dincolo de Tisa, iar după revenirea acasă inițiază acțiuni de ajutorare. Conducător al Consiliului Național Secuiesc din comitatul Odorhei și vicecomite (nov. 1918). Este arestat (9 ian. 1919) pentru că a pus corpul funcționarilor să jure pe Republica Populară Ungară și a promovat ideea unui stat secuiesc, dar este achitat. La Cluj, face parte din acțiunea de organizare a așa-numitului Front Spiritual (1919–1920), care îi sprijină pe funcționarii de stat maghiari rămași în Transilvania, coordonează înființarea școlilor maghiare sub tutela Bisericii, respectiv informează organele guvernamentale de la Budapesta. Colaborează cu diverse publicații. Este unul dintre autorii manifestului *Kiáltó Szó*, din 1921, conceput în vederea mobilizării politice a maghiarilor din România, și critică pasivitatea politică. Se numără printre primii care au elaborat ideea autonomiei naționale a maghiarilor. Între 1927 și 1931 este deputat în Parlament din partea județului Satu Mare. Din 1932 până la sfârșitul vieții, este redactorul-șef al publicației *Erdélyi Lapok* din Oradea, care, în anii '30, s-a apropiat tot mai mult de orientarea național-socialistă a celui de-al Treilea Reich, așteptând de la Germania modificarea granițelor în favoarea Ungariei. Între oct. 1940 și mart. 1942, reprezintă Partidul Transilvan (Erdélyi Párt) în Parlamentul de la Budapesta.

Manuscrisele jurnalelor lui Árpád Paál (1913–1944) se află în arhiva Muzeului „Haáz Rezső“ din Odorheiu Secuiesc, în colecția de manuscrise a Bibliotecii Naționale „Széchenyi“ de la Budapesta și în proprietatea familiei. Am preluat în acest volum fragmente din textele selectate și editate de Gábor Paál.

Paál Árpád, *A kisebbségi lét tanulóévei Erdélyben* (*Anii de şcoală ai vieţii minoritare din Transilvania*), I, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2008.
Moştenirea manuscrisă a lui Árpád Paál (descărcat la 10 oct. 2018) http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf580.pdf)
Horváth Ferenc Sz., *Elutasítás és alkalmazkodás között: A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*, Pro-Print, Csíkszereda, 2007.
Bárdi Nándor, *Otthon és haza*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2014, pp. 37–84.

DÉNES PÁL (Székelybetlenfalva, azi în mun. Odorheiu Secuiesc, 18 iul. 1879 – Tureni, jud. Cluj, 4 iul. 1958), preot romano-catolic. Studii gimnaziale la Odorheiu Secuiesc şi la Eger; studii de teologie la Eger. Între 1915 şi 1925, slujeşte ca preot paroh la Chileni (jud. Harghita).

Buczkó József, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek": Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918*, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 20–22.

LÁSZLÓ PASSUTH (Budapesta, 15 iul. 1900 – Balatonfüred, 19 iun. 1979). Student la drept la Universitatea din Cluj. Ia parte în 1918 la activitatea Comitetului Transilvan al Consiliului Naţional Maghiar, apoi la cea a Comisariatului Guvernamental pentru Ungaria de Est. În 1919, se stabileşte la Budapesta. Până în 1950, e funcţionar de bancă, după care, până la pensionare, în 1960, traducător de specialitate. Începând din anii '20, e prezent în paginile publicaţiilor şi ca scriitor şi publicist. Romanele sale istorice s-au bucurat de un mare succes de public şi au fost traduse în mai multe limbi. Între 1945 şi 1960, a fost secretarul general al Pen Clubului Maghiar.

În primul volum al seriei de amintiri, Passuth povesteşte despre copilăria şi tinereţea în Cluj, despre stabilirea la Budapesta şi începutul carierei de funcţionar de bancă, apoi despre activitatea de la Milano, unde a fost delegat de banca pentru care lucra.

Passuth László, *Kutatóárok* (*Tranşee de cercetare*), Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1966.
A magyar irodalom története 1945–1975, Béládi Miklós, Rónay László (red.), III, 1–2, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, pp 75–77.
http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11587/11853.htm3 (Magyar Életrajzi Lexikon, consultat la 13 sept. 2018)

LAJOS PUSKÁS (Joseni, jud. Harghita, 22 mai 1901 – Cluj, 10 apr. 1982), orfan la 6 ani, ajunge la Orfelinatul de Învăţători de la Kecskemét şi Debrecen. Student la Facultatea de Istorie a Universităţii „Pázmány

Péter" (1920–1923). Organizează cămine studenţeşti pentru refugiaţii transilvăneni. În 1923, absolvent de istorie la Universitatea din Bucureşti. Profesor la Colegiul Reformat din Odorheiu Secuiesc, apoi la Gimnaziul Romano-Catolic de Băieţi din Cluj (1925–1940). Din 1927, este organizatorul mişcării de cercetaşi, în anii '30 organizează cooperative pentru studenţi, iar între 1940 şi 1944 e directorul Căminului Universitar „Gábor Áron" din Cluj. Din 1940, în calitate de conducător al secţiei sociale clujene a Comunităţii Populare Maghiare, înfiinţează Organizaţia Urbană de Vecinătate, cu activităţi sociale şi de sprijinire a familiei. Lucrează ca profesor până în 1947, când e arestat şi închis la Gherla fără sentinţă pentru o jumătate de an. Predă apoi la şcoli generale din Cluj, iar în 1958 este scos la pensie.

Din autobiografia utilizată aici, au apărut până acum doar fragmente. Această parte tratează evenimentele de la Sibiu din perioada studiilor sale gimnaziale, punând în evidenţă izolarea comunităţilor maghiară şi săsească. Autobiografia manuscrisă completă: Puskás Lajos, *Önéletrajz*, dactilogramă, 178 p., Colecţia de istorie a Fundaţiei Jakabffy Elemér (Cluj) K 92.

Attila Puskás, fiul lui Lajos Puskás, şi-a scris şi el amintirile (*Emléktöredékek*) despre istoria familiei, text pe care publicaţia *Háromszék* din Sfântu Gheorghe l-a publicat în foiletoane, între 10 sept. 2015 şi 24 mart. 2016. Despre anii de război, în *Háromszék*, 8 oct. 2015.

Puskás Lajos, *Nagyszebeni hétköznapok az első világháború idején* (*Viaţa de zi cu zi în Sibiu în timpul Primului Război Mondial*), http://www.3szek.ro/load/cikk/110161/reszletek_puskas_lajos_naplojabol:_nagyszebeni_hetkoznapok_az_elso_vilaghaboru_idejen_2 (consultat la 10 oct. 2018)
Din autobiografia *Börtönnapló* scrisă în 1947, a apărut Puskás Lajos, *Más jövőt álmodtam*, Puskás Attila (red.), Charta, Sepsiszentgyörgy, 2008.

FERENC SALATI (Baraolt, 17 mai 1890 –?, 24 aug. 1966), preot romano-catolic. Studii gimnaziale la Odorheiu Secuiesc; absolvent de teologie la Viena (1913). În 1916, slujeşte drept capelan la Joseni (comitatul Ciuc, azi jud. Harghita). La vremea refugiului, este locţiitor de preot la Hajdunánás; slujeşte ca preot militar, iar între 1918 şi 1922 este din nou paroh în Joseni.

Buczkó József, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek": Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918*, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 25–26.

SÁRA SIPOSNÉ PAPP (?–?), ţărancă. Intervievată de Emese-Gyöngyvér Veres în 2006, la Cernatu (parte a localităţii Săcele, jud. Braşov). În

1916, copil fiind, pleacă în refugiu împreună cu două surori și cu fratele ei. Mama și o soră rămân însă în urmă, iar ea și ceilalți doi frați sunt luați de valul de refugiați, ajungând cu căruța până la Aiud. Vreme de aproape trei luni, până la întoarcerea acasă de Crăciun, trăiesc din mila trecătorilor și din ajutoare primite de la Crucea Roșie.

Veres Emese-Gyöngyvér, *„Mikor Oláhország háborút izene...“: A barcasági csángók kálváriája*, Barca Kiadó, Budapest, 2008, pp. 237–241.

JÓZSEF SZEKERES (Cârța, jud. Harghita, 10 iun. 1870 – Cârța, 16 dec. 1950), preot romano-catolic. Studii gimnaziale la Șumuleu-Ciuc, Alba Iulia; teologia la Viena (1890–1893). Între 1910 și 1922, slujește ca paroh la Miercurea-Ciuc.

Buczkó József, *„Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek“: Székely menekültek Hajdúnánáson, 1916–1918*, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2001, pp. 35–36.

ANDRÁS SZTANOJ (1881–1954), funcționar feroviar. Născut la Battonya (Ungaria), mama fiind de origine sârbă. Numele lui românesc: Andrei Stanoiev. În tinerețe, așa cum reiese și din memoriile sale, se consideră maghiar. Termină cinci clase elementare, iar la vârsta de 18 ani este înrolat. Servește la Fiume (azi Rijeka, Croația), ca ordonanță a unui ofițer. Cu ajutorul acestuia, după lăsarea la vatră în 1905, e angajat la căile ferate maghiare de stat (Magyar Államvasútak, MÁV). Învață continuu, până în anul 1914, când, din impiegat, devine șef de gară. Înrolat din nou, ajunge prizonier de război, într-un lagăr din Sicilia (1915–1919). Întors acasă, nu depune jurământul de credință și, în consecință, își pierde slujba la căile ferate. În perioada interbelică, lucrează la firma arădeană de transport internațional Eger & Co., la Hansa Română, apoi la filiala arădeană a firmei General Transport, de unde, din funcția de director, se și pensionează. Din anii ’20, este unul dintre conducătorii comunității sârbe din Arad.

Jurnalul a fost scris în timpul războiului și în cei doi ani care au urmat și a fost publicat în același volum, în maghiară și română, de către Sandu Haiduc, nepotul lui Andrei Stanoiev, care a scris și introducerea.

Sztanoj András, *Napló 1915–1921* / Andrei Stanoiev, *Jurnal 1915–1921*, introd. Sandu Haiduc, trad. Olga Haiduc și Sándor Skultéty, Anima, București, 2008.

GÁSPÁR TAMÁSI (Lupeni, jud. Harghita, 15 aug. 1904 – Odorheiu Secuiesc, 12 nov. 1982), țăran, gospodar în satul natal, muncitor pentru scurtă vreme la București. Fratele lui Áron Tamási, renumit scriitor aghiar transilvănean din perioada interbelică. Gáspár cade prizonier a sovietici în cel de-al Doilea Război Mondial. Revine acasă în 1945. Trăiește până la moarte în satul natal, ca administrator al casei memoriale a fratelui său.

După al Doilea Război Mondial și-a consemnat povestea vieții sale și a familiei într-o carte care a apărut prima oară în 1970.

Tamási Gáspár, *Vadon nőtt gyöngyvirág* (*Flori de lăcrămioare*), Kriterion, Bukarest, 1970.
Dávid Gyula (red.), *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, V, Kriterion – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest–Kolozsvár, 2010.
https://lexikon.kriterion.ro/szavak/4577/

KÁLMÁN TÖRÖK (1879–?), inginer. Bacalaureat la Colegiul Reformat din Cluj; diploma de inginer la Universitatea Politehnică din Budapesta. Din 1903, angajat MÁV la Subotița (azi în Serbia), apoi, din 1912, inginer districtual la Gheorgheni; din 1915, inginer la căile ferate locale Mureș–Turda. În 1919, autoritățile române îl expulzează din Transilvania. Devine șef de secție la direcția căilor ferate maghiare de la Budapesta. În sept. 1940, șef al secției comerciale al MÁV din Cluj.

Jurnalul său n-a fost publicat niciodată, fragmentele selectate de noi sunt inedite. Manuscrisul a fost depistat și transcris de către Judit Pál din colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei de Științe Maghiare (cota Napló 4r, nr. 24). Fragmentul, datat 12 ian. 1941, e dedicat de autor fratelui său mai mic, dr. Pál Török (1885–1943), istoric, profesor universitar, șeful Arhivei Academiei Maghiare.

GYULA ZÁBRÁK (?–?), caporal. Sosește la Brașov la 23 aug. 1916 și descrie evenimentele din 27–28 aug. în publicația *Harangszó* nr. 11, 4 febr. 1917.

Veres Emese-Gyöngyvér, *„Mikor Oláhország háborút izene...“: A barcasági csángók kálváriája*, Barca Kiadó, Budapest, 2008, pp. 53–54.

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

SERIA CENTENARULUI:

2014 G. Topîrceanu, *Memorii de război: Amintiri din luptele de la Turtucaia. Pirin Planina* (ed. Daniel Cain) — **2014–2015** Maria, regina României, *Jurnal de război: 1916–1918* (3 vol.; ed. Lucian Boia) — **2015** Ethel Greening Pantazzi, *România în lumini și umbre: 1909–1919* (pref. Constantin Ardeleanu) — **2015–2016** Vasile Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației: Impresiuni și păreri personale din timpul Războiului României* (2 vol.; ed. Daniel Cain) — **2016** Marcel Fontaine, *Jurnal de război: Misiune în România: noiembrie 1916 – aprilie 1918* (pref. Daniel Cain, postf. Micaela Ghițescu) — **2017** Contele de Saint-Aulaire, *Însemnările unui diplomat de altădată: În România, 1916–1920* (pref. Mihail Dimitrie Sturdza) — Nicolae S. Șucu, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război: 1908–1918* (ed. Daniel Cain) — **2018** Costin Petrescu, *Însemnările unui pictor refugiat: La Iași, în timpul războiului, 1916–1917* (ed. Virginia Barbu) — Gerhard Velburg, *În spatele frontului: Marele Război așa cum l-am văzut eu, decembrie 1916 – iunie 1918: Însemnările unui soldat german în România ocupată* (pref. Ștefan Colceriu) — Grigore Procopiu, *Parlamentul în pribegie, 1916–1918: Amintiri, note și impresii* (ed. Daniel Cain) — Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar, 1917–1918* (ed. Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu) — **2019** Louis Basset, *Războiul unui slujitor devotat: Jurnalul inedit al secretarului particular al regelui Ferdinand I, 23 august 1916 – 3 mai 1921* (ed. Alina Pavelescu) — **2020** Constantin Ionescu, *Prizonier în Germania: Însemnările unui căpitan de artilerie, 1916–1917* (ed. Adrian-Silvan Ionescu) — Nikolai A. Monkevitz, Aleksandr N. Vinogradski, *Aliatul inamic: Descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României, 1917–1918* (ed. Șerban-Liviu Pavelescu) — Lupu C. Kostaki, *Memoriile unui trădător: Un înalt funcționar român sub Guvernământul Militar German, 1916–1918* (ed. Alexandru Istrate și Claudiu-Lucian Topor) — **2022** *Dincolo de tranșee: Cum au trăit maghiarii din Transilvania Marele Război și Trianonul* (ed. Nándor Bárdi și Judit Pál)

memorii | jurnale
călătorii | corespondență | portrete | convorbiri | biografii
reportaj | portrete în dialog

Euforia patriotică, mobilizarea, invazia română, întoarcerea frontului, înfrângerea Puterilor Centrale, disoluția Imperiului, pierderea Transilvaniei și schimbarea stăpânirii, Trianonul – cum au trăit maghiarii transilvăneni anii Primului Război Mondial?
Acolo unde vecinătatea Celuilalt face parte din cotidian, nu putem lupta cu resentimentele memoriei colective decât prin refuzul propagandei și prin deschiderea onestă, sinceră, empatică. Acest volum de mărturii este o premieră în spațiul românesc. El spune povestea Marelui Război cu vocea oamenilor care l-au trăit: simpli țărani, preoți de țară, militari, intelectuali, doamne din înalta societate, primari, miniștri, deputați. Din toate aceste glasuri, puse laolaltă cu măiestrie și cu deplină competență documentar-istorică, ajunge până la noi, vie, o lume despre care până acum n-am vrut să știm nimic.

Editura Humanitas publică, începând cu anul 2014, o întreagă serie dedicată trecerii unui secol de la Marele Război: restituiri istorice precum volumele semnate de Vasile Th. Cancicov, G. Topîrceanu, Grigore Procopiu, Ioan Dragu, Lupu C. Kostaki, Gerhard Velburg, Ethel Greening Pantazzi, contele de Saint-Aulaire, generalii Monkevitz și Vinogradski, precum și scrieri inedite, descoperite și aduse în atenția publicului sub îngrijirea unor istorici reputați: jurnalele de război, însemnările sau memoriile unor personaje precum regina Maria, Louis Basset, Costin Petrescu, Marcel Fontaine, Constantin Ionescu, Nicolae S. Șucu sau Raul Dona. Acest demers de cercetare și recuperare a memoriei unic în peisajul cultural românesc se întregește cu prezentul volum, care aduce lumină asupra unui subiect tratat până acum sumar și mai ales propagandistic.

Pe copertă:
(Sus) Partidă de cărți în atelierul Kováts
din Odorhei, 1910. Foto: István Kováts senior
(1881–1942); el apare și ca personaj, în centru, cu spatele.
(Jos) Hrănirea refugiaților transilvăneni care locuiesc
în vagoane, Budapesta, toamna anului 1919.
Foto: János Müllner (1870–1925).

ISBN 978-973-50-6291-0

9 789735 062910